

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLTAL,
A SEMSEY-FÉLE NEMZETGAZDASÁGI DÍJBÓL JUTALMAZOTT PÁLYAMUNKA

ÍRTA

MILHOFFER SÁNDOR.

HARMADIK KÖTET.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGVAK IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
1904

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGA

1867—1900.

IV. IPAR.

Alkotmányos korszakunk kezdetén az 1859 decz. 20-iki nyílt parancs alapján az iparszabadság volt érvényben: 1860 május i-én lépett az életbe. Rámutattunk már az előzőek folyamán a czéhrendszer kifejlődésére: végleges megszüntetésének előhírnöke volt az 1851-ben a helytartóság által kibocsátott «ideiglenes utasítás a kereskedelmi és iparviszonyok céljából», mely az engedélyezési rendszert helyezte az eddigi czéhrendszer helyébe. így az ipar gyakorlása már ekkor csak hatósági engedélytől tétetett függővé. Az 1859-iki nyílt parancs is számos megszorítást statuált, de az iparszabadságot általában véve rendszeresítette. A czéhrendszer még nem szűnt meg, mindezek daczára, fennmaradt az 1861 és 1867-ben visszaállított magyar törvényhatóságok védelme alatt. A ministerium 1867 jul. 27-ikén rendeletben mondotta ki az 1859-iki pátens határozatának érvényességét, míg végre az 1872: VII. t.-cz. az iparszabadságot a maga egészében jogaiba helyezte.

Az iparszabadság a kisiparnak nem kedvezett; a nagy verseny elnyomta fejlődésüket, megnehezítette boldogulásukat. A szabadabb szellem általában erőteljesebb fellendülést hozott minden téren, s ennek következménye volt a kisiparosok elégedetlen helyzete. A nagyipar kezdte kitejjeszteni működését: a gyárak s iparvállalatok alakulása egymást érte. Az egészségtelen irányú alapítások nagy hangú reklámja a kisiparos munkáját háttérbe szorította, tudjuk, hogy ekkor volt fénykora a könnyelmű alapításoknak. A merész spekulánsok az agiotagera alapították a vállalatok hosszú sorát, s az alapítások eme chaoszában a kisipar munkája szinte elveszett a versenyben. Az így előálló helyzet ódiumát a kisipar az iparszabadságnak tulajdoní-

tottá, illetve a szabadosságnak, mint azt ő nevezte. A czéhek visszaállítása volt ennek alapján az, a mit követeltek, ha ez korlátok között is eszközöltetett volna. A szabad-ipar ellen való küzdelem azután állandóan napi renden is maradt.

1872-iki törvény, mint azt az iparegyesület mondja, szét-törte azt a kapcsot, mely eddig az iparosokat összetartotta. De ha a társulás az ipar körében évszázadon át szükségesnek bizonyult, annál szükségesebb az az új helyzettel szemben, midőn napról-napra magasabbra emelkedik a külföldi és gyári ipar versenyének áradata. Ezért szükségessé vált, hogy a czéhek megszüntével a korszellemnek megfelelő más társulatok alakuljanak, melyek az iparosoknak hatalmas támaszai legyenek. Az ily társulatok alakítására, különben az új törvény jogot is ad az iparosoknak, de azt kötelezővé nem teszi. Alapszabályzatot is dolgozott ki az iparegyesület, s úgy a mostani, mint a később alakuló társulatok is ennek alapján szerveződtek! Ez mindenesetre fokozta az összetartozóság érzetét, s egyes kívánalmak egységes megnyilvánulását lehetővé tette.

Az elégedetlenség folyton tartott. Ha már a czéhrendszer eltörtésével az iparszabadság honosított meg az egész vonalon, legalább a képesítést akarták valamely alakban kötelezőnek kimondani. Meg volt ez egy bizonyos mértékben Németországban, de meg Ausztriában is kimondotta a törvényhozás 1879-ben, hogy bizonyos iparágakban önálló iparos csak az lehet, a ki az előirt képesítés megszerzését igazolta. Az ipari követelések mind-nagyobb mozgalmat keltettek: a kötelező társulatok s az ipari képesítés lett a jelszó.

A törvény meghozatala után alig három évvel az iparegyesület már nyíltan fellépett e tárgyban. Javaslatának megokolásában kimondja, hogy: az ország minden vidékein az iparosok úgyszólván egyhangúlag kívánják és követelik az ipartörvény némely pontjainak módosítását, melyek szerintük az iparüzemre nemcsak hogy ártalmasak, hanem úgyszólván teljesen lehetlenné teszik az ipar erőteljesebb fejlődését. Az iparegyesület e kérdést folyton felszínen tartotta, s különben is mindjobban általánossá vált az a nézet, hogy hazánkban az ipart a maga egészében fel kell karolni. Ennek eredménye volt azután az 1884-ik évi ipartörvény, mely ugyancsak az iparszabadság elvén állva képesítést nem ismert, de a kötelező társulatok elvét meghonosította, s az iparoktatást a maga egészében

felkarolta. Az indokolás szerint «a közgazdasági viszonyoknak az országban ép úgy, mint az egész világon kifejlődött jelen állapota mellett az iparszabadság elvét lényegében megszorítani és ekkép a vállalkozó tőkével szemben a kézműves-iparost jobb helyzetbe hozni lázas törekvés, melyet az életben sikerrel keresztül vinni lehetetlen. Egyáltalában illúzióban ringatja magát az, a ki azt hiszi, hogy az ipartörvénynek bármily irányú módosítása az iparosnak versenyképességét azonnal fokozni, sőt talán az annyira félt tőkével és nagyiparral szemben teljesen védeni vagy biztosítani fogja. Illúzió az iparosok ama kívánsága, hogy visszaemlékezve a régi időkre, a czéhrendszer korában élvezett előnyökre, korunkban is czéhszerű viszonyokban lelhető meg a boldogulás. Az iparosságnak is ép úgy mint minden közgazdasági alakulásnak megvannak a maga fázisai, a melyek a különböző korszakokban a különböző elemek hatása alatt csíráznak, fejlődnek, hatalmasokká lesznek, és ha újabb viszonyok szerint át nem tudnak alakulni, elgyengülnek és menthetetlenül tönkre mennek.» Mindennek daczára a törvényjavaslatnak a kvalifikatiót negligáló része nem volt fentartható; az iparosok nagyszámú kérvényeikben s nyilatkozataikban, nemkülönb az ipar-egylet is folyton sürgette a képesítés elrendelését. Kívánatos ez már azért is, mondja az utóbbi, «hogy a kvalifikáció megadása által az iparosok legfőbb kívánalma teljesítve legyen, s ennélfogva az ipartörvényben óhajaik valósulását látván, teljes megelégedettséggel, sőt odaadással és lelkesedéssel foghassanak azon nagyfontosságú önkormányzati feladatokhoz, melyeket a törvény reájuk ró..., de kívánatos ez azért is, hogy így az ipartanulás fokozatos menetének végcélja gyanánt a mesteri önállóság helyzetetvén a tanuló iparosifjak szeme elé, ez által a törvényben statuálandó, különben elég szigorú rendszabályok még egy oly ethikai szanktiót is nyerjenek, melyek mintegy benső ösztönkép hassanak a tanulókra és segédekre egyaránt. A külső kényszer hatását fokozza, sőt esetleg azt üdvösen helyettesíthesse,... hogy a készülő iparosifjú tanulása egész ideje alatt, az általa elérni óhajtott mesteri önállóságra függesztvén tekintetét, ebből a külső kényszernél esetleg erősebb buzdítást, sőt lelkesedést merítheszen a pályához szükséges ismereteknek és készségeknek elsajátításához.» A folyton nagyobbodó agitatio, de meg a kilátásban levő választásokra való tekintettel is azután a képesítés kényszere a törvényben bizonyos határok között kifejezésre jutott.

Az új törvény kimondja ugyan az iparszabadságot, de kötelezőnek mondja az oly mesterségeknél, melyeknél a kellő gyakorlat elsajátítása hosszabb időt követel, a képesítés kimutatását. Az ipar önálló gyakorlása ily esetben csak tanonczbizonyítvány, s ezenkívül két évi gyakorlat — az előbbi hiányában három évi gyakorlat — kimutatása mellett van megengedve. A képesítéshez kötött iparágak kizárólag a kis- vagy kézműipar keretébe tartoznak.

Képesítéssel kell bírniok napjainkban a következő iparágak üzőinek: arany-, ezüstműves, ékszerész, arany-, ezüst- és fémverő; asztalos; bádogos; bognár; borbély, fodrász és parókakészítő; bõröndös; cserép- és palafedő; csizmadia, czipész; czukrász; esztergályos; gombkötő- és paszományos; hangszerkészítő; harangöntő; hentes; kádár; kalapos; kályhakészítő; kárpitos: kefekötő; kelme- és fonalfestő; keztyűs- és sérvkötőkészítő; késes; kocsigyártó; kosárfonó; kovács; könyvkötő; köteles; kötőszövő; kútcsináló; lakatos; mázoló és fényező; mészáros; mézeskalácsos és viaszöntő; nyerges és szijgyártó; órás; puskaműves és kardműves; rézöntő; sütő; szabó, szűrszabó vagy gubás és gubakészítő; szappanos és gyertyamártó; szobafestő; szücs és sapkás; tajték- és pipafaragó; tímár; doboz-, díszmű-, tok- és ostorkészítő; takács; fazekas és gelencsér; szitakötő és rosta-készítő. A kik azonban szakiskolákat végeznek, azoknak a gyakorlati alkalmaztatást nem kell kimutatni. Ellenben az építőmesteri ipar is külön képesítéstől tétetik függővé. Építőmester, kőműves-, ács- és kőfaragómester mint önálló iparos csak az lehet, ki igazolja, hogy a József műegyetemen nyert építészeti oklevéllel bír, s az építőmesterség gyakorlatában legalább két évig működött. Ha ezt igazolni nem tudja, úgy bizonyítvánnyal kell bírnia a Budapesten, a képesítés megvizsgálására rendelt bizottságtól. Kőműves-, kőfaragó- és ácsmesterség igazolható az állami ipartanodán nyert végbizonyítvány mellett három évi gyakorlattal, vagy pedig az e célra kirendelt bizottság bizonyítványával.

Önálló iparüzésre napjainkban feljogosít a kassai és budapesti állami ipariskola; munkakönyv váltásra viszont feljogosítanak a következő intézetek végbizonyítványai: brassói faipari középipariskola, gölniczbányai vasipari szakiskola, újpesti és homonnai faipari szakiskola, aradi, szegedi, kolozsvári és marosvásárhelyi fa- és fémipari szakiskola, a késmárki szövő-

ipari, az ungvári agyagipari, a zalatnai kőfaragó és kőcsiszoló, a székely-udvarhelyi kő- és agyagipari szakiskola, a békési s bellusi kosárfonó iskola, a budapesti nőipariskola, budapesti órásipari szakiskola, budapesti államilag segélyezett szövőipari iskola, nagydisznódi államilag segélyezett gyapjűszűvő iskola és a nagyszebeni államilag segélyezett- czipészipari szakiskola.

Az 1884-iki ipartűrvény létesítette az ipartestűleteket. A be- lépés minden mesteremberre kötelezű. Az ipartestűlet feladata az iparosok viszonyait rendezni, köztűk az egyetértést fentartani és ápolni. Gondoskodik arról, hogy az iparos s segédje között rendezett állapot álljon fenn, hogy a tanoncok űgye rendezve legyen, hogy az iparos s alkalmazottja közötti egyenetlenségek elsimítottassanak; segélypénztárakat s szűvetkezeteket létesít, to- vábbá a hatűságot az iparűgyek tekintetében tájékoztatja. Az iparosszeműlyzet között felmerűlű űgyekben az elsőfokű iparhatűságot szerepét tűlti be, s mindenűtt megalakul, hol a képesítés kimutatásához szűkséges ipart legalább száz mester űzi, s azok kűharmada a megalakulást kívánja. Az 1872-iki tűr- vényen alapulű ipartársulatok működését a tűrvény nem gátolja, s ilyenek még napjainkban is vannak.

A hatűskűrűkbe tartozű űgyeket mint az imént említettűk, az ipartestűlet mint elsőfokű hatűságot intűzi el, illetve az ipar- testűleti békeltetű bizottságot. A tan-, bér- és munkaviszonyok- ból eredű perekben kűvűl hatűskűrűbe tartoznak még a munka- adű által esetleg visszatartott betegsegűlyezési járulékok űgye, a mely a munkaadű és munkás, vagy a munkaadű s a beteg- segűlyzűpénztár között, mint vitás űgyek fenforognak. Azonban csak a képesítéshez kötűt iparűgákat űzű tagjai űgyeiben ítél- keznek ez irányban. Minden más esetben, tehát gyárosok stb. űgyeiben, a hatűságot szerepelnek elsőfokű iparhatűságot gyanánt: tehát a fűvárosban az elűljárűságot, tűrvényhatűságot joggal bírű városokban a rendűrkapitány, rendezett tanácsal bírű városok- ban a városi tanács, járásokban a fűszolgabírű ítélkeznek. Ez az eset áll ott is, hol ipartestűletek, illetve ipartestűleti békeltetű- bizottságot vannak, mert hisz mint fentebb láttuk, ezek műkű- dési kűre meglehetűs korlátolt. Az ipartestűleti békeltetű-bizott- ságot választott bírűságot jellegűvel bírnak: vagyis azokban a se- gédék is helyet foglalnak. A munkaviszonyból származű perekben a bírűságot feltűtlenül megkűvetelik az elsőfokű iparhatűságot illetve a békeltetű-bizottságot elűzetes véleményadását, illetve ítél-

kezését. Egyébiránt megjegyezzük, hogy a most említett békéltető-bizottságon kívül az ipartörvény 163. §-a alapján a munkabeszüntetéseknel (strikeoknál) egy más alapon szervezett békéltető-, egyeztető-bizottság jár el a felmerülő ügyek elintézésénél. A betegsegélyző-pénztárak választott bíróságai viszont a biztosított s a pénztár közötti vitás ügyekben szerepelnek.

A mi a betegsegélyző-pénztárakat illeti, az 1870 előtti időszakban hazánkban munkás-betegsegélyezésről csak egyes magánosok, helyesebben gyárosok, stb. gondoskodtak: ezek sem kielégítőleg, a mi mellett egyébiránt az egész gondoskodás természetesen csak addig tartott, míg a munkás az illető vállalat kötelékébe tartozott. Igaz ugyan, hogy találkozunk oly törekvésekkel is, melyek általános intézkedések megtételét sürgetik, a melyek ez ügy rendezését szorgalmazzák, de gyakorlati eredménye e mozgolódásnak jó ideig alig volt. Kivételt képez a bányászat, hol a munkás-betegsegélyezés a törvények keretében már kezdettől fogva kielégítésre talált.

Az első munkás-segélyegylet «általános munkás-betegsegélyző- és rokkantpénztár» címmel 1870 évi április 3-án alakult meg. Lassankint e köré csoportosultak a munkások, belátva ez intézmény nagy jelentőségét. A régi gyári pénztárak csatlakoztak az egylethez, oly gyárak pedig, hol ily segélyegylet még nem állt fenn, munkásaikra kötelezővé tették a belépést. Kezdetben ezen egylet szoros kapcsolatban állott az ausztriai hasonczélú szövetkezettel, de ezen kapcsolatot a belügyminister 1876 augusztus 11-én megszüntette. Az egylet csak a nyolczvanas években erősödött meg, mert addig a kezdet nehézségei, bel- illetve pártviszályok nehezítették fejlődését. 1879-ben a vasutak munkásaik részére külön segélypénztárakat alakítottak.

Az 1884-iki ipartörvény állapította meg azután az általános irányelveket, melyek a betegsegélyezés terén követendők, míg végre az 1891: XIV. t.-cz. elrendelte az ipari s gyári alkalmazottak kötelező segélyezését, s az eddigi hiányokat pótolva, a helyenkint mutatkozó vizsás helyzetet megszüntette. A baleset elleni védelem tárgyában az 1893: XXVIII. t.-cz. rendelkezett.

Úgy látszik, hogy az 1891. évi törvényen alapuló betegsegélyezés már megérett a reorganizációra, jóllehet még nagyon rövid életű a működése; ugyanis ez utóbbi ki nem elégítő volta olyannyira ismert, hogy illetékes helyen már a hiányok pótlására gondolnak. A betegsegélyző pénztárak nem teljesítik hiva-

tásukat oly mértékben, mint az viszonyaink között szükséges volna. Ennek nagy részét megváltozott viszonyaink okozzák, a melyek kinőtték azon keretet, meghaladták azon fokot, melyről még csak rövid pár év előtt is szó lehetett; de mindenesetre része van abban a törvény hiányos alkotásának is. Az előmunkálatok a törvény életbeléptetése előtt szintén nem voltak kielégítők, s így az alap, melyen a törvény működni kezdett, nem volt elég szilárd a sikeres fejlődésre.

Hatféle pénztárt különböztet meg a törvény, u. m: i. kerületi, 2. vállalatok (közlekedési is) s gyárak, 3. építési vállalatok, 4. ipartestületek, 5. bányatársulatok s 6. magánegyesülés útján létesítettek. A kisiparosok nagy hányada a kerületi s az ipartestületek pénztáraihoz tartozik. A dolog természete hozza magával, hogy ott, hol az ipartestületek pénztárai megalakulnak, a kerületi pénztárakhoz tartozók zöme elvonatik. Csak hol ipartestület nem alakul, ott erősödhetnék meg a kerületi pénztár, ha elegendő tagja lehetne. A dolog természetében rejlik azonban, hogy ott, hol ipartestületi pénztár még nem alakult, a kerületi pénztár csak gyöngye lehet, megerősödni nem tud, mert elegendő résztvevői nincsenek; a kik vannak, azok jövedelme csekély, s így csekély azon százalékos díj is, melyet attól tagsági járulék gyanánt fizethetnek. E mellett apró, szétszórta fekvő községek tartoznak hozzá, a mi a kezelési s gyógyítási költséget emeli, s így az eredmény, mit felmutatni tudnak nagyon csekély. Különösen a kezelési költségek mondhatók rendkívül magasaknak, a melyeknek csökkentése a vagyoni állapot megerősödésével járna. Egyébiránt ez sem mondható általánosnak.

Az országos iparegyesület a baj főfészekét a kerületi betegsegélyező-pénztárakban látja: s ez egészen helyes is. Helyesen mutat rá, hogy a kerületi pénztárak hivatásából következik, hogy a legnehezebb feladatra és a legdrágább kezelésre hivatvák. A népes vidékeken megvan az anyag gyári, vállalati, ipartestületi sőt magánegyesületi pénztárak működésére, s így a kerületi pénztárak még e területeken is, nemcsak a gyéren lakott vidékeken, arra szoríttatnak, hogy a távolabb vidékekre teljesszék ki működésüket. A biztosítás jó rizikói a velük versenyző pénztárnak javára esik, s ők a rossz rizikókat kénytelenek viselni. Ezen a bajon csak úgy lehetne segíteni, ha kimondatnék, hogy oly községekben, hol egy bizonyos minimális számnál kevesebb iparos van, a betegsegélyezés hatósági teendőt képez; vagy ható-

sági támogatásban kellene részesíttetni a kerületi pénztárakat. A pénztárak központi szövetségét az iparegyesület nem helyesli. A különböző jellegű pénztáraknak egy szövetségbe való össze-sítése már a pénztárak elütő jellegénél fogva sem kívánatos. Előnye a szövetkezésnek csupán a kölcsönös kisegítésben és a receptek felülvizsgálásában lehetne. Szükséges a pénztárak helyi viszonyainak és működésének a hatóság részéről leendő gondosabb ápolása s a pénztárak ellenőrzése számvevőségi és pénzkezelési szempontból. A kezelés egyszerűsítése, a rendszabályok és szabályzatok tömkelegének megrostálása, és főképp a beavatkozásnak minél kisebb mértéke volna kívánatos. Czélszerű volna továbbá szaktestületet alakítani, mely minden ministeri rendeletnél, sőt fontosabb harmadfokú döntéseknél is meghallgattatnék, és ekkép eleje vétetnék több oly intézkedésnek, mely sok esetben felesleges vagy egyenesen az intézmény ártalmára lehet.

A kereskedelmi minister által egybehívott szaktanácskoz-mányon Matlekovics helyteleníti azt a tervezetet, mely szerint a jövőben ezernél kevesebb tagú pénztárak nem működhetnének. Nem tartja czélszerűnek a pénztárak munkásságát, eredményét, a tagok száma után megítélni: nálunk átlag egy pénztár 1363, Ausztriában 788, Németországban 399 taggal bir, tehát nem a tagok számában van a hiány; 101 kerületi pénztárunk tagszáma átlag 2673 és Budapest nélkül a vidékieké 926, holott Ausztriában 1608. Tudvalevő, hogy a vidéki kerületi pénztárak működése ad a legtöbb aggályra okot. A hiba okát leginkább a vidéki kisiparosok csekély műveltségében találhatjuk, mert azok akárhányszor irni-olvasni sem tudnak, s így semmi iránt sem érdeklődnek. A kerületi pénztárak intézményét egyszerűen átvettük Ausztriától, a nélkül, hogy ugyanazon feltételek megvolnának nálunk, mint a melyek Németországban a pénztárak eredményét biztosítják; tudniillik a iparos lakosság. Nálunk egész megyékre teljed egy-egy kerületi pénztár hatásköre, óriási-silag elszórt községekre, a hol 2—3 iparos dolgozik, s a kiktől pénzt be kell szedni, s működésüket is ellenőrizni kellene. A kerületi pénztárak teljesen elhibázottak, s ezekre az intézmény súlyát helyezni nem lehet. A kerületi pénztárak működését csak azokra a községekre kellene szorítani, a melyekben egy bizonyos létszámon alul van az iparosok száma; a kimaradó községek tagjainak tetszésére kellene bízni, hogy hova akarnak csatlakozni.

A betegségező pénztárak mielőbbi reorganizációja égető kérdés: oly fontos gazdasági érdekek fűződnek annak egészéhez, hogy az orvoslás soká ki nem maradhat. Egészségesebb alapokra kell fektetni az egész szervezetet, ha azt akarjuk, hogy működése a kellő sikert eredményezze; meg kell hiúsítani minden visszaélés lehetőségét, meg az önérdék istápolásának a közérdek rovására való lehetőségét. Helyes alapokra fektetve óriási eredményeket lehetne e téren elérni, mert hisz az egész sokkal népszerűbbé tehető, semhogy a legszélesebb körben való felkarolása kimaradhatna. Az eddigiek megmutatták, hogy nem elegendő a széles alapon való fejlesztés, ha az alap ingatag, ha egészségtelenek a viszonyok, melyek között működése folytatózó. A gazdasági fellendülés eme korszakában nagy gondot kell fordítani a helyes szervezetre, mert hisz ha az nem felel meg a viszonyoknak, nem a körülményeknek melyekbe illesztendő volna, úgy visszahatással van az más, vele kapcsolatos dologra is: a gazdasági ügyek kapcsolata, annak magasabb fejlődési foka mellett mind intenzívebbé válik, s így ha egyikre hátrányosan alakulnak a viszonyok, úgy a káros visszahatás az egész vonalon érezhető. A pénztárak ügye megérett az orvoslásra; általános közgazdasági okok kívánják az alapos orvoslást, mert a baj jelenségei mind erőteljesebben nyilvánulnak meg.

A haladás mindenestre nagy, ha a korszakunk elejét s végét szembe állítjuk; de a baj az, hogy a fejlődés nem jár karöltve minden téren: az egyik elmarad, a másik előbbre jut.

De térjünk vissza korszakunk elejére az iparügyek vizsgálata tekintetében.

Az iparegyesület 1850-ben feloszlott, s csak 1867-ben alakult újjá. Úgy mint annak előtte, úgy most újabb szervezete mellett is mindent megtett az ipar fellendítésére. Rendszeresítette a tanonciskolákat, melyek lassankint az egész országot behálózták, s melyeket csak körülbelül két évtized múltán vett ki az állam az egyesület kezeiből. Megvetette az iparmúzeum alapját, lapokat indított, s mindent megtett az ipar megerősítésére. Az iparoktatás rendszeresítése terén tevékeny munkásságot fejtett ki: az egyesület kezdeményezésének köszönhető az 1881-iki állami iparkedvezményekről szóló törvény, s az 1884-iki ipartörvény létesítése körül is nagy érdemeket szerzett. Az ipartörvény részletei körüli nézeteltérések okozták, hogy az anyaegyesületből kivált az általános magyar iparegylet cím

alatt egyesült töredék, de 1882-ben az egyesülés újra megtörtént, s országos iparegyesület név alatt folytatta az egyesület közhasznú tevékenységét. Az iparosok s a magyar ipar érdekeit az egyesület mind erőteljesebben karolta fel, úgy hogy az ipar megerősödése, annak fejlesztése benne hatalmas faktort nyert. Az ipari munkásság minden célirányos megnyilvánulása támaszt nyert benne, s önálló kezdeményezéseinek hosszú sora úttörővé tették az ipari tevékenység terén. A kereskedelmi- és iparkamarákról a kereskedelem tárgyalásánál fogunk megemlékezni: felkivánjuk azonban itt említeni, hogy a kamarák kettéválasztásának kérdésében az iparegyesület a leghatározottabban állást foglalt. Kimondja az egyesület javaslatában, hogy «az erők elforgácsolását kizárni óhajtván, és tudván azt, hogy az ipar és kereskedelem közötti határvonal szabatosan meg nem állapítható, a kamarák teljes elkülönítését nem véljük javaslatba hozandónak. De nem javasoljuk az elkülönítést azért sem, mivel az ország érdeke azt kívánja, hogy az ipar és kereskedelem fejlesztése egymással karöltve haladjon, s hogy a felmerülhető érdekkülönbségek egymással lehetőleg összeegyeztessenek és kiegyenlíttessenek s az ipar és kereskedelem érdekében teendő intézkedések iránti javaslatok ily összeegyeztetés nyomán jöjjenek létre és összeegyeztetve nyilváníttassanak és érvényesíttessenek». Egyébiránt az érdekelt körök általában a külön kamarák ellen nyilatkoztak: az egész ügy azután lassankint el is aludt.

Mintegy ipari szaktestület működik az 1898-ban létesített ipartanács is. Ez a kereskedelmi minister szakközege s hetven tagból áll; azokhoz egy-egy a kamarák jelölnek ki, huszonegyet az érdekelt szaktestületek adnak, még pedig úgy az ipar, mint az őstermelés teréről, sőt a munkások is képviselve vannak; tizenkettőt a kereskedelemügyi minister, s 2—2 tagot a földművelésügyi s pénzügyminister küld ki. Egyébiránt a tanácsnak tíz hivatalból kirendelt tagja is van. Ez az ipartanács ad azután a kormányzatnak az iparügyekben tanácsokat, szolgál javaslatokkal, melyek a praktikus élet követelményeinek megfelelnek. Iparfejlesztő politikánk eredménye ez a szervezet, melynek az ipari tevékenység, az ipar fejlesztése terén sokoldalú feladata van.

Az iparfelügyeletet nálunk az 1893:28. t.-cikk szervezte, de a kérdés számai régibb időkre nyúlnak vissza. Már az 1884-iki ipartörvényben találunk ez irányú intézkedéseket, sőt az 1882-ben

rendszeresített iparfelügyelők már a részükre kijelölt kerületekben a házi iparegyesületek működését, a tanműhelyek irányát, munkásságát ellenőrizték, s a népipart figyelték meg. A munkásvédelemre való felügyelet nem tartozott hatáskörükbe. A gyárvizsgálat, mely már eddig is bizonyos mértékben fennállt, 1887-ben rendszeresítették, míg végre az egész kérdés 1891-ben rendeződik.

A törvény kimondja, hogy az iparfelügyelők gyári vagy ipari üzletet sajátjukként, vagy más által, vagy másnak helyettesei, avagy bérlői gyanánt üzemben nem tarthatnak, ép úgy nem lehetnek részesei vagy alkalmazottjai valamely iparvállalatnak. Feladata a gyárvizsgálatot gyakorolni, közreműködnek az iparfejlesztési teendőkben s eljárnak mindazon ipari ügyekben, melyek hatáskörükbe esnek, vagy a melyekre kirendeltetnek. Annak ellenőrzése végett, hogy az ipari ügyekre vonatkozó törvények és rendeletek a magyar korona országainak területén létező gyárak és nagyobb ipartelegeken megtartatnak-e, különösen pedig annak megvizsgálása végett, hogy foganatosítva lesznek-e a balesetek megelőzésére s az alkalmazottak életének, testi épségének s egészségének megóvására célzó intézkedések; az iparfelügyelők a törvényben körülírt gyárakat és nagyobb ipartelegeket évenként legalább egyszer megvizsgálni tartoznak. A vizsgálatnál az iparfelügyelőknek arra kell ügyelniük, hogy megtartatnak-e az 1884:17. t.-cikkben foglalt ipartörvénynek, továbbá az 1891:13. és 14. t.-cikknek, úgyszintén az egyéb törvények és rendeleteknek az ipar gyakorlására vonatkozó intézkedései; megtartatnak-e, illetve foganatosítva lesznek-e az ott alkalmazottaknak baleset elleni védelmére, életének, testi épségének és egészségének megóvását célzó 1891:28. t.-cz. intézkedései, s hogy a telepen, mely balesetek fordultak elő s minő következményei voltak; biztosítva vannak-e az alkalmazottak a baleset következményei ellen; nincsenek-e oly intézmények, melyek az alkalmazottak keresményének élvezetét hátrányosan befolyásolhatják, nincsenek-e az alkalmazottak kénytelenítve szükségleteiket oly módon beszerezni, mely által keresményük élvezetében hátrányt szenvedhetnek. Minderre 1898-ig 7 felügyelő s 3 segédfelügyelő ügyelt, kik a ministeriumba voltak beosztva, s esetenként onnan utaztak ki a gyárakat megvizsgálni. 1898-tól kezdve az iparfelügyelet ügye decentralizáltatott, a mi különben 1897-ben egy főfelügyelőt is kapott. Az ország kilencz kerületre osztatott egy-egy iparfelügyelői szék-

helylyel. A kerületek központjai Budapest, Győr, Pozsony, Kassa, Debreczen, Kolozsvár, Marosvásárhely, Arad és Szeged. Tervbe van azonban véve, hogy minden kereskedelmi és iparkamarai kerület egyszersmind iparfelügyeleti kerület is lesz.

A munkásvédelem terén az iparfelügyelők hatásköre az összes munkások és munkásnőkre kiterjed, kik oly gyári vagy ipari telepen vannak alkalmazva, melyekben valamely elemi erő által hajtott erőgép van alkalmazásban, vagy ennek nem létben legalább húsz alkalmazott lesz rendszerint foglalkoztatva. Vizsgálat alá esnek még a mezőgazdasági és erdei, tej, sajt, vaj és selyemtermeléssel kapcsolatos oly ipari telepek is, melyek elemi erővel hajtott mű által hozatnak működésbe, vagy a melyek gőzkazánnal dolgoznak. Tekintet nélkül az alkalmazottak számára, s tekintet nélkül arra, hogy erőgép által tartatnak-e működésben vagy sem, a vizsgálat kiterjed még a következő ipari telepekre: azon üzemekre, hol lőpor és egyéb robbanószerek készülnek, gáz- és villamvilágítást eszközölő ipari vállalatokra, agyagárú égető kemenczékre, ásványolajfinomító-telepekre, csontégető-, csontfehérítő-, csontfőző-, csontzúzó-, enyvfőző-telepekre, faggyúolvasztókra, fémöntődékre, gyúszergyárakra, len- és kenderáztatókra, pörkölőkemenczékre, rongygyűjtő- és osztályozó-telepekre, tűzijátékárú-gyárakra, vegyészeti gyárakra, s vér- és lúgfőzőkre. A kisipari telepek nincsenek iparfelügyeleti ellenőrzés alatt, de azt a minister elrendelheti. A pénzügyministeri kezelés alatt álló gyárak (dohány stb.) felett való ellenőrzést viszont a minister közegei gyakorolják.

Az iparfejlesztés terén is fontos feladat jut az iparfelügyelőknek osztályrészüil. Az ipartelepek s munkások helyzetéről tartoznak adatokat gyűjteni; kötelesek a kerületükben lévő összes ipari tanműhelyeket időnkint megvizsgálni s azok működését ellenőrizni; az alsófokú ipari (tanoncz)-iskolákban időnkint megjelennek és a tanítás menetét ellenőrzik; az iparvállalatoknak nyújtott segély kellő felhasználására felügyelnek, valamint arra is, hogy az állami kedvezményekben részesülő gyárak által teljesíttetnek-e azok a feltételek, melyekhez az állami kedvezmény köttetett; eljárnak végre a háziipar fejlesztés körül reájuk bízott teendőkbén.

Az iparfelügyelet fontossága s nagy jelentősége minden kétségen felül áll: hazánkban ez az iparfejlesztő politikának nélkülözhetlen segédeszköze. Ha azt akarjuk, hogy iparunk a

megkezdett nyomokon haladva a tökély magas fokára jusson, úgy az iparfelügyelet lesz első sorban, melyre a legnagyobb súlyt kell fektetni. A kormányzati hatalom munkássága, az ennek nyomán megindult nagyarányú magán-tevékenység csak akkor hozhatja a megfelelő eredményt, ha a köz-, az állam érdekéből tett iparfejlesztő munkásság a gyakorlati életben a megfelelő levezetésre talál. A munkás s a munkaadó közötti viszony állandóan békés volta, a munkás jövőjének biztosítása, az iparrendészet szigorú megtartása nélkülözhetlen követelménye a fejlett ipari állapotnak.

Iparunk jövője jórészt az iparoktatás megfelelő voltával van szoros kapcsolatban. A helyes ipari tevékenység az minden- esetre, mely az ipar ösvényét megmutatja; de ki tagadhatná, hogy e mellett az ipari oktatás az, mely az iparfejlesztés leg- hatalmasabb faktorát képezi. Hazánkban az ipari oktatás az iparosok minden osztályának kiképzését elősegíti. Vannak iparos tanoncziskoláink, segédek képző tanfolyamaink, kézműves- iskolák, ipari szakiskolák és felső ipariskolák. Vannak még nő- ipariskoláink, ipari rajziskolák és iparmúzeumok.

A tanoncziskolát a tanonczok kötelesek látogatni, s e tekin- tetben a mesterek felelősek: az 1884-iki ipartörvény ezt illetőleg szigorúan intézkedik. Az iskola három évfolyamú, a melyen kívül egy előkészítő osztály is van azok számára, kik népiskolát nem végeztek. Ugyanily kereskedelmi tanoncziskola is van, de ha a kétféle tanonczok száma külön-külön nem tesz ki 50-et, úgy egy osztályban taníttatnak. Az oktatás eme ága terén még sok a tenni való; nagy azoknak a tanonczoknak száma, kik daczára, hogy a törvény kötelezi őket, iskolába nem járnak. Tervbe van véve ez iskolákat szigorúbb felügyelet alá venni, mely minden- esetre a kívánt eredményt fogja létrehozni.

A tanoncziskoláknak különben mintegy folytatását képezik a segédiskolák: látogatásuk nem kötelező, s tanfolyamuk csak 5—6 téli hónapra terjed. Ép ezért meglehetősen gyér a látogatott- ságuk, s csak kevés helyen állnak fenn. Nagyon helyes volna az iskolák eme ágát is rendszeresíteni, mert a tanoncziskolák által adott képzettség vajmi csekély arra, hogy később mint önálló iparos, vagy mint segéd is az üzletvitelt e tanulók szélesebb alapokon berendezhessék.

A régebbi ipari tanműhelyek, újabban kézműiskolák, már rendszeresebben végzik az oktatást. Sajnos, csak öt ily iskola

van az országban: még pedig kosárfonásra Bellus, Békés s Tokajon; gyermekjáték készítésre Hegybánya-Szélaknán, s csipkeverésre Körmöczbányán, melynek Óhegyen kirendeltsége is van. A felvétel 12 évhez s az elemi iskola végzéséhez van kötve: a végzett növendékek kész iparossegédek. A tanfolyam 3 évre teljed. Ez tulajdonkép a rendszeres szakoktatás első foka, jól lehet, mint iparosiskola már a második kategóriába tartozik.

Az ipari szakiskolák az ipar fejlődése szempontjából a legfontosabb oktatási ágat képezik. Céljuk nemcsak a segédeknek a megfelelő ismereteket megadni, hanem a mesterképzés is, úgy a kézmű, mint a gyáripar terén. A közönséges iparost a műiparos színvonalára akarja emelni, míg a gyáriparnak megfelelő előmunkásokat céloz adni. Felvételi feltétel a 12 éves életkor és a középiskola második, vagy az elemi hatodik osztályának bevégezése; de a tanonciskolákat végzettek is felvételt nyerhetnek kivételesen. A szövőipari szakiskolák 14 éves életkort követelnek meg. A tanfolyam rendszeren 4 év, de a szövőipari szakiskolák két évesek, míg a vasipari szakiskola 3 éves tanfolyamú. Az iskola végeztével a növendék iparossegéd, s két évi gyakorlat után önálló mester lehet. Az építő-ipari szakiskolák szervezete ezektől eltér; egyébiránt az ily építő-ipari szakiskolák, tulajdonképen csak tanfolyamok, valamely fennálló szakiskolával kapcsolatban. Tanidejük 3, illetve 4 félév, de minden iskolai félévben igazolnia kell a tanulónak, hogy építési gyakorlaton volt. A ki csak 3 éves tanfolyamot végzett, az csak pallér lehet, míg ha mester akar lenni, úgy külön képesítő vizsgának kell magát alávetni. A ki a négyéves tanfolyamot elvégezte, az négy évi gyakorlat után mesteri képesítéssel bír. Ipari oktatásunknak ez a legfontosabb szerve, mely tulajdonkép iparosaink legnagyobb részét van hivatva befogadni, s így átalakítólag hathat iparunk egészére. A józan ipari munkásságot akarja az egyszerű növendékbe beoltani, miközben az ipari tudás elemeivel akar a jövő tevékenységére hatni. Egészséges gondolkodású, egyszerű, praktikus iparosokat akar nevelni, kik az élet nehézségei között szerzett ismereteikkel szilárdan megállnak elfoglalt helyükön. Nagy feladata van ez iskolának, s erősen hisszük, hogy nagy segítségére lesz az iparoktatás eme szerve iparfejlesztő politikánknak, mert megadja a helyes anyagot, a gyakorlatias gondolkodású iparos mestereket.

Napjainkban, midőn a kisipart a folyton fokozódó verseny

elnyomással fenyegeti, midőn a mindinkább tért hódító gyár-
ipar a kisipar létét veszélyezteti, nagy fontossággal bír egy oly
kisiparos osztály teremtése, mely a gyakorlati tudás elemeit
magával hozva a küzdterre, az ósdi eljárással szakít, a modern
munkásság terére lép, s a maga egyszerű tudásával szolid ala-
pokra berendezve az elméleti ismeretek bizonyos fokát mond-
hatja magáénak s hívhatja támaszául. Viszont a gyáriparos
bővült ismereteivel mindenesetre többre halad, s így ez iskola
az ily munkásoknak is segítségére van.

Ezen iskolákhoz hasonlóak voltak a régi felső nép- és pol-
gári iskolákkal kapcsolatos ipari tanműhelyek, melyekben csak
a felső népiskola 3-ik osztályát végzett, vagy a polgári 4—6
osztályába járó tanulók vétettek föl. Meglehetősen impraktikus
intézmények voltak ezek, melyek a gyakorlati életben nem vál-
tak be. Meg is szűntek, néhány kivételével valamennyien.

Iparoktatásunk legfelsőbb fokát a felső ipariskolák képe-
zik, melyekbe 4 középosztályú előképzettség s két havi gy-
akorlat (egész egy évig) követeltetik meg. Egyenrangúak a fő-
gimnáziumokkal s reáliskolákkal, s az ipari magasabb tudást
adják meg a növendékeknek. Az ily felső ipariskolákon külön-
ben különböző tanfolyamok is vannak, melyek sok esetben
aránylag igen sok növendéssel bírnak.

A nőipariskolák tulajdonkép kisebb jelentőségűek, mert
hisz azok nem képesítenek semmire, — csak a keresetképeséget
fokozzák. Kivétel a budapesti állami nőipariskola, mely a női
szabóságra képesít. Az iparoktatás rendszerével tehát tulajdon-
kép ez iskolák összefüggésben nincsenek. Ugyanez mondható
az iparrajziskolákra is, melyek közül csak egy van fontosabb,
a budapesti. A tanulni vágyó iparosok hiányos előképzettségét
igyekszik ez pótolni, s a tanulni vágyók ismereteit bővíteni fő
igyekezete. Az iparmúzeum is csak annyiban jöhet itt tekintetbe,
hogy az iparoktatás segédeszköze gyanánt szerepel; e tekintet-
ben különben csak egy ily intézetünk az, mely céljának meg-
felel, — a budapesti technológiai iparmúzeum. A kolozsvári,
nagysebeni s marosvásárhelyi meglehetősen csekély jelentőségűek.
A budapesti széles keretekben öleli fel az ipari téren bemutat-
ható tárgyakat, s gyűjteményeivel a legkülönbözőbb iparágak
körébe eső eszközöket igyekszik demonstrálni. Kísérleteket
végez, szakelőadásokat tart, tanfolyamokat rendez, melyek az
ipari képzettség fejlődését hathatósan előmozdítják.

Az ipari tevékenységet terjeszteni van hivatva a fegyenczipar is. Múltja hazánkban meglehetősen rövid. Egy 1883-iki minis-
téri szaktanácskozmány az ez irányban követendő elveket a
következőkben formulázta: 1. Az iparnak és nevezetesen a
kézműiparnak üzése a letartóztatási intézetekben társadalmi
szempontból hasznos, államgazdasági szempontból szükséges és
nem mellőzhető; 2. Ez ipar azonban, tekintettel a nemzetgazda-
sági érdekekre, úgy üzendő, hogy azáltal a belföldi szabadipar
károsodása lehetőleg elkerültesse, illetve a legkisebb mértékig
csökkentessék. E végből a) a rabok munkaerejének bérbeadása
mellőzendő, mert az önkezelésben könnyebb az államnak a
szabad iparosok jogos panaszait orvosolni; b) a munkaerő első
sorban félkészítmények tömegtermelésére, vagy oly készáruk
termelésére használtassák fel, a mely belföldön még nem gyár-
tatik; c) a mennyiben az intézetben belföldön előállított cikkek
is készíttetnek, azok elsősorban magának a letartóztatási inté-
zetnek, másodsorban az igazságügyi, harmadsorban egyéb kor-
mányzati ágak szükségleteinek kielégítésére szolgáljanak; d)
ezen túl menőleg az előállított cikkek külföldön vagy legalább
az illető intézettől nagy távolságban értékesítendő, az esetben
ha a közel környéken ugyanazon cikkek előállításával már sza-
bad kézmű vagy házi iparosok foglalkoznak; e) a kontármunká-
sok nevelése lehetőleg kizárandó, miért is azok, kik már vala-
mely foglalkozáshoz értettek, abban képzendők tovább; hosszú
időre terjedő rabság esetén az elitét egy foglalkozási ágat sa-
játítson el, de tökéletesen, nehogy szabaddá lévén, a kontárok
számát szaporítsa; /) a kik szabadon mezőgazdasággal foglal-
koztak, házi iparra oktatók.

Ezek azok az irányelvek, melyek alapján nagyban egész-
ben a fegyenczipar továbbképzése halad. Kétségtelen, hogy a
fegyenczek foglalkoztatásának kérdését nagyon praktikus irány-
ban oldja meg, mert hisz iparunkra a hasonló irányú fejlesztés,
a vele foglalkozók körének tágítása, nagyon emelőleg hathat.
A rabmunka azonban sokfelé bérbe is van adva, a mi, úgy-
látszik, annak hatását hátrányosan épen nem befolyásolja.
A fegyencmunka ellen az iparosok általában panaszkodnak, s
azt kívánják, hogy a képesítéshez kötött iparágak gyakorlása a
fegyházakban szüntessék be. Ennek merev követelése azon-
ban túlzás, ha ugyan el is kell ismernünk, hogy a kérdés sza-
bályozásra szorul.

A munkások munkaképességük és viselkedésük szerint három osztályba vannak a fegyházi munkát illetőleg sorozva, s ezen megkülönböztetés alapján részesednek munkájuk tiszta jövedelmében is. Az első osztályban a fegyenczek $\frac{1}{5}$, a másodikban $\frac{1}{6}$ részt kapnak, míg a rabok $\frac{1}{4}$, illetve $\frac{1}{5}$ -öt (jó magaviselet esetén többet), a harmadikban a jutalomhányad a segélyalap javára esik. Ha bérbe van a munka adva, úgy a jutalmak ugyan a bérleti szerződéstől függnnek, de fenti osztályok lehetőleg betartatnak; a mi viszont a házi munkát illeti, attól a fegyenczek az első osztályban 4, a másodikban 3 krajczárt kapnak, míg a rabok 5, illetve 4 krajczárt.

Általában véve megjegyezzük, hogy a fegyenczipar a kézműiparra koncentráldik. Munkaterem volt a fegyintézetek, kerületi börtönök és közvetítő intézeteknél 1899-ben 219, melyeknek térfogata 17,745 négyzetméter, űrtartalma 65,743 köbméter, míg befogadási képessége 5467. Megjegyezzük, hogy az utóbbi öt évben ez adatok tekintetében valami nagy változás nem volt. Egyébiránt ezeken kívül az országos javító intézetekben (Aszód, Kolozsvár, Rákos-Palota, Székesfej érvár) 18 munkaterem volt, a melyek térfogata 2065 négyzetméter, űrtartalma 8262 köbméter és befogadási képessége 687.

Nagy mértékben fokozza az ez irányú tevékenység az ipar megkedvelését, mert hisz a kik a különféle intézetekből kikerülnek, azok az ipar iránt mindenesetre előszeretettel viseltetnek, s jórészüik a gyakorlati életben is hasznosítani igyekeznek szerzett ismereteit. A fegyenczipart magát az érdekelt iparosok versenytársuknak tekintik, s kezdettől fogva agitációt fejtettek ki ellene; a gyakorlati élet azonban megmutatta, hogy az ez irányú aggodalmak legalább is túlzottak. Az eszközölt intézkedések e versenynek útját állják; a külföldön is megnyilvánult egyébiránt a fegyenczipar konkurrenciája elleni aggodalom, s ennek tudható be, hogy Anglia a fegyházi készítmények behozatalát eltiltotta, mert az a gyáriparnak versenyt támaszt.

A házi ipar nálunk két irányban nyilvánul meg: fényezési tárgyakat produkál és nyers, durvább használati anyagokat ad. Mindkettőt rendszeren csak időszakonként űzi a nép: télen szabad idejét hasznosítja ily módon. Főfoglalkozást nem képez, csak mellékkereset gyanánt űzetik. A fényűzési cikkek terjesztését a kereskedelmi múzeum terjeszti.

Általában véve lohadt azonban a háziipar irányában az

érdeklődés, mely különösen a nyolczvanas évek elején élte fénykorát.

Általában véve emelte a kereskedelmi múzeum az ez irányú tevékenységet, s irányítani igyekszik annak ízléses fejlődését. A kalotaszegi varrottas nagyobb elterjedésed kereskedelmi múzeum egyik főérdeme. Különben a kormány a házi ipar s kézi ügyesség terjesztését nagy buzgalommal terjeszti, s így a népet egy elhanyagolt keresetforrás felhasználására ösztönzi.

Az 1896-iki kiállítás tanúsága szerint a háziipar a következő irányban terjed: fából készül gazdasági eszköz, még pedig: szekér, szánkó, lócs, taliga, járom, lapát, villa, gereblye, szer-számnyél, itatóvályú, létra, nyereg, eke, borona: házberendezési tárgyak: bútor, székek, kerti asztalok és padok, szövőszék, guzsaly, orsó; konyhaberendezés: teknő, kanál, dézsa, rocska, sajtár, kosár, szita, rosta, sótartó, tésztagyúró, tányér, sótoró; építkezési anyag: zsindey, lécz, deszka; szállógazdasági berendezés: kád, csöbör, hordó, donga és abroncs, pinczetok, csap, műfaragványok, fürdőemléktárgyak, bútordíszek, botok, skatulyák, stb.

Vesszőből készül: kocsi- és háztartási kasok, kosarak, méhköpük, seprők.

Czirokból csupán seprők készülnek.

Sásból készülnek: kenyérkosarak, szakajtók, lábtörlők, pinczetokok, méhkasok, gyékények, székülések, és szatyrok.

Szalmából készítenek lábtörlőket, szakajtókat, méhkasok-, székülések- és kalapokat.

Agyagból készülnek: közönséges háztartási edények, díszedények, korsók, kannák, kanták, tálak, kályhák, gyermekjátékok, téglák és cserépszindely.

Szőnek házi iparosaink: halinát, pokróczot, szőnyeget, házi vásznat, ruhaszövetet, posztót, ágyterítőt, asztalkészletet; hímeznek: ingvállakat, pártákat, kezelőket, férfi ingeket, lábra-valókat, bundákat, halinaködmeneket, bőrbekecseket; kivarnak: selyemmel, berlinivel, pamuttal és bronzszállal; vernek csipkét; kötnek kapczákat.

Taplóból készül sapka, tálcza és más dísztárgy.

Vasból sarlót, kapát és kaszát készítenek.

Bőrből bocskorok készülnek.

Drótból és bádogból készítenek: kosarakat, kalitkákat, egér-fogókat, fazekakat, bögréket, konyhaszerszámokat és gyermek-játékokat.

A háziipart az ország 53 vármegyéjében üzték kimutathatólag: a területi kiterjedés tehát igen nagy, s a foglalkozási kör is tetemes. Daczára annak, hogy a háziipari tevékenység iránt nincs oly nagy érdeklődés, mint 1—1½ évtizeddel ezelőtt, azért kétségtelen, hogy az folyton tért hódít. A nép keresete szempontjából ez rendkívül fontossággal bír, mert hisz az így előálló keresménye csak mint mellékereset jön tekintetbe. Rendkívül fontos volna a háziipar mennél erőteljesebb propagálása; a nép teherviselési képessége nagyobbodnék, vagyonossága fokozódna vele arányban. Az iparág üzése maga kényelmes, külön befektetést alig kíván, s a mi fő, a felhasznált munka gyorsan értékesítetik. A nép tehát gyorsan juthat pénzhez. Hogy ez mily nagy összegre rúghat, azt ép az 1896-iki kiállítás adatai mutatják a legjobban. A bácsmegyei Apatin és Gombos község nyárfateknők és faczipókból évente 20,000 irtot árul; a besztercze-naszódmegyei Nagy-Ilva község faedényekből 5000 frtot vesz be, a borsodmegyei F.-Nyárad, Nádasd és Cserép falu faárúból 10,000 frtot árul. Tiszolcz dézsa- és kupákért 80,000 frtot árul, a nyitra megyei Túra kanalak és fáskosarokból 60,000 frtot, Maros-Torda megye szatyrokból 25,000 frtot, Hajdumegye szalmafonás munkáiból 500,000 frtot, a biharmegyei Rév község lakossága 1000 frtot fazekas árúkból vesz be. A nógrádmegyei Poltár község lakosai 25,000 forintot árulnak téglá és cserepekből, az árvamegyei községek gyolcsokért 130,000 forintot vesznek be, vagy a mezőberényiek házi vászonfélékből 10,000 frtot. Óriási tehát az az összeg, mit a nép a háziipar özése által magának megszerezhet. Ha egyes helyek ily nagy összeget tudnak kiárulni, úgy elképzelhető, hogy ha a háziipari tevékenység nem sporadice mutatkozik, hanem az egész megyére kihatólag jelentkeznék, mily áldást hozó lehetne a népre.

A kormányzati hatalom fő feladata volna az egyes háziipari tevékenységek központjaiból kiindulva terjeszteni az ez irányú munkásságot. Ez járna a legtöbb eredménnyel. A példa, mely a gyakorlati életből vétetik, többet ér minden agitációnál. Ott, hol már a háziipar meg van honosodva, s ez majdnem az egész ország területére áll, aránylag csekély fáradsággal általánosítani lehetne az ez irányú tevékenységet. A háziipari tevékenységnél könnyebben alig tudnánk a népnek ily nagy keresetet biztosítani. Önként értődik, hogy oly megyéknél is kellene ily góczpontokról gondoskodni, hol még ez irányban mozgalom nem mutatkozik.

A mi a fegyenczipart illeti, az 1896-iki kiállításunk adatai szerint a férfiletartóztatásra rendelt büntető intézeteink közül az illavai, lipótvári, nagyenyedi, soproni, szamosújvári, vácsi és a feloszlás alatt volt munkácsi fegyintézetekben, úgyszintén a szegedi kerületben a következő iparágak üzettek: asztalos-, szabó- s cipészipar mind a nyolcz intézetben, a többi iparágak azonban többé-kevésbé megoszolva a következő ipar-nemekre kihatólag: tükör- és képkeret-, valamint aranyozott lécz-készítés, kötőszövézet, kovácsipar, rostaszövé, bognáripár, fúvó-készítés, kosárkötés, papírzacskógyártás, szücsipar, esztergályosság, norinbergi díszmükészítés, lakatosipar, bádogosipar, ácsipar, halina-, posztó- és pokróczszövé, kertészet, kádárság, üvegesipar, gyékényfonás, könyvnyomdászat, könyvkötészet, hajlítót bútorgyártás, hajlítót fabútorrészek csiszolása és ráspolyozása, harisnyakötés, takácsipar, vasbútorgyártás, szemüveggyártás, papírdíszmunka, kapta és sámfagyártás, kerékgyártóipar, könyomda, kötélverés, fafaragási ipar, festőipar, s kefekötési ipar.

Ipar üzetett még 1896-ban 61 törvényszéki fogházban, és a jászberényi valamint a zólyomi járásbíróági fogházban: a palánkaiban 1893 végéig az iparosfoglalkoztatás szintén fennállt. A gyakorolt iparágak a következők: kosárkötés, gyékényfonás, nád- illetve székfonás, szalmafonás, harisnyakötés, kefekötés, gombkötés és zsinórfonás, méhkaptárkészítés, kertiszék-készítés, papírdoboz és gyufadobozkészítés, hajlítót butorrészek csiszolása és ráspolyozása, asztalosipar, csizmadiaipar, szabóság, famunka, bőrdnkészítés, kádárság, esztergályosság, lábtörlő-készítés, parasztfaragómunka, bognárság, papírzacskókészítés, kovácsság és sodronyágybetétkészítés.

Ha nem is kizárólag, de nagyrészt durvább munkák készítésére koncentrálódik a fegyenczipar, s különben is az aránylag sokkal kisebb mérvben üzetik, semhogy számbavehető versenyt támaszthatna a szabad iparágaknak; ez egyébiránt távolról sem czélja, mert hisz csak a fegyenczeket stb. akarja a munkára szoktatni, nemesíteni akarja lelkületüket, hogy így a társadalom hasznos tagjaivá válhassanak.

Magyarország mezőgazdasággal foglalkozó állam volt a múltban, úgyszólván kizárólag. Tagadhatatlan, hogy iparfejlesztési törekvésekkel folyton találkozunk, melyek, tekintve az elhanyagolt állapotot, aránylag némi sikert tudtak felmutatni. Korszakunkban mindjobbán felszínre kerülnek az iparfejlesztés-

tési tendenciák: áll ez különösen az utóbbi évekre, kétségtelen, hogy csak az az állam lehet erős, melyben az összes közgazdasági ágak lehetőleg minél intenzívebb felkarolásban részesülnek. Egyes ágak is boldogíthatják az országot, de többnek együttműködése nagyobb eredménnyel jár. A mezőgazdaság is nyújt gazdagságot, de egymagában a természet adományait kihasználni nem tudja. Az ipar s kereskedelem megfelelő tér hódítása roppant vagyont biztosíthat egy oly államnak, mely nyers terményeknek is bővében van. A nyugat nem egy állama megmutatta, hogy maga az ipar és kereskedelem kútforrásává válhat a gazdagságnak. Mennyivel inkább áll ez oly esetben, midőn a természet maga sem mért szűk kézzel, s mezőgazdasági szempontból, de meg az őstermelést tekintve általában az vajmi kevés kifogás alá eshetik. Tény, hogy vannak mezőgazdasági bajaink, még pedig szép számmal, de bizonyos, hogy a természet azért mostohán nem bánt el hazánkkal.

Napjainkban a mezőgazdaság terén hatalmas tevékenység indult meg. Az agrárizmus jegyében élünk: agráriusnak vallja magát a társadalom s a politikus egyaránt; agrárius a politika minden pártszínezet nélkül. Úgylátszik, hogy a gazda érdekei most már mindnagyobb mértékben respektáltak, a mi annyi elhanyagoltatás után valóban kívánatos is. Másrészt viszont az iparpártolás eszméje küzd az államélet eme legfontosabb ágai egyikének megerősítéséért, s az intéző köröknek, a helyzet magaslatára emelkedve kell elbírálniok a két közgazdasági ág esetleg vagy látszólag ellentétes érdekeinek lehető összeegyeztetését. A modern mezőgazdasági haladás szenvedne az elhanyagolás következtében; a fejlődő ipar erőssége tétetnék kockára, ha esetleg háttérbe szorul.

Az elfogulatlan szemlélőnek be kell látni, hogy a mezőgazdaság pártolása tekintetében aránylag intenzívebben nyilvánul meg a siker. De ez természetes. Hazánk földművelő állam volt a múltban, földművelő állam volt évszázadok hosszú során át, s így az újabb időben megnyilatkozó fejlesztés a meglévő széles alapokon hatalmas lendületnek indulhatott. A fokozott pártolással szemben a siker hatványozottan mutatkozik. Az iparnál nem ily kedvező az eset: iparunk, a szó szoros értelmében véve alig volt a múltban. Itt még legelőször az alapvetés szükséges; modern alapvetés a modern iparállamnak. A helyes alapozási munkálatok megadása nélkül

a jövő nem hozza magával a kellő sikert. Könnyen érthető tehát, hogy az ipari tevékenység hatalmas szárnylengetései, mondhatnék még csak a kezdetlegesség bajain segítenek, míg a mezőgazdaság favorizálása által könnyen elérhetjük a többi nyugati kultúrállam magas mezőgazdasági állapotának lépcsőjét, honnan minden nehézség nélkül emelkedhetünk a felsőbb fokokra, úgy hogy rövidesen Európa országainak mezőgazdasági kultúráját illetőleg vezető szerepet foglalhatunk el. Ez kétségtelen valóság; már pedig ha a tényleges állapottal nem számolunk, oly illúziókba ringathatjuk magunkat, melyek megkétszerezhetőleg hathatnak további tevékenységünkre, a mi a már esetleg elért sikerekre is káros visszahatással lehet.

Bizonyos azonban, hogy ennek ellenére az iparpártolástól is nagy sikert várhatunk. Nem tekintve az ipari tevékenység hatalmas hullámainak közvetlen hatását, a mezőgazdasági kultúra haladása is nagy lökést ad az ipar egyik másik ágának; de nem szabad elfelednünk azt sem, hogy a társadalom az iparpártolás tekintetében jobban van szervezve, mint a mezőgazdaságot illetőleg: a társadalmi intézmények nagyobb tevékenységet fejtenek ki az előbbieknél, mint az utóbbinál. De nemcsak nagyobb tevékenységet, hanem hasonlíthatatlanul nagyobb eredményt is mutat fel az ipari intézmények társadalmi szervezete, mint a mezőgazdaságiaké. Az iparfejlesztés követelésének jelszava általánossá vált, a honi iparpártolásnak szükségességét halljuk lépten-nyomon hangoztatni. Kétségtelen, hogy ennek már a közel jövőben meglesz a kívánt eredménye, mert hisz az egész társadalom dolgozik rajta. Közgazdasági előrehaladásunk fejlesztésére irányuló fokozott törekvésünkkel egy kicsit elkéstünk: de jobb későn, mint soha. Általános gazdasági pangás jellemezte a múltat, melynek egén, mint Belzazar király lakodalmán, már feltűnt a fenyegető kéz: a mene, tekel, ufarzin. A gyarmati helyzetből szinte ugrásszerűleg jutottunk el a huszadik század küszöbén oda, hova már régebben eljutni sajátos helyzetünk nem engedte.

A jövőre még sok feladat vár: a megkezdett épületet ki kell építeni, a közgazdasági fejlődés erős hajtását még növelni kell.

Azok az intézmények, melyek állami vagy társadalmi úton a közgazdaság érdekében létesülnek, általában előmozdítják a természetes fejlődést, elhárítják az útból a természetes fejlődés akadályait, fokozzák a produktív erő munkásságát, emelik a

termelés nagyságát, esetleg megkönnyítik az értékesítést, s így minden esetben a termelés pozitív tényezőivé válnak. Csak a közgazdasági fejlődés, a termelés fokozása gazdagítja az országot, mert egyedül a munka nyújt gazdagságot. Fokozott figyelemben kell részesítenie tehát az államnak a közgazdasági ágak fejlesztésének fokozását célzó intézményeket; a kormány mint a közjó előmozdítását szolgáló tényező, minden mellétekintet nélkül, tehát elfogulatlanul ítélve, helyes irányba tudja téríteni a széthúzó elemeknek esetleg különféle érdekeket szolgáló tevékenységét, mely talán a közcélokat szolgáló intézményeket helytelen irányban kívánná felhasználni: intézkedéseivel megszüntetheti azt az ösvényt, melyen a közjó érdekében minden téren haladni kell. Hogy állami vagy társadalmi intézményről van-e szó, az nagyban egészen mindég⁷, az lényeges eltérést nem okozhat: a kormánynak különben is megvan adva minden eszköz, melylyel az ügyeket általában véve irányíthatja. Ő szabja meg intézkedéseivel az irányt, melyet a közéletben általában követnek. Azért szükségtelen az állami s társadalmi intézmények között a demarcationalis vonalat megvonni e tekintetben az állam szempontjából. Az állam mindenütt vezető lehet.

A helyes gazdasági elvek követése adja meg a gazdasági haladás fundamentumát; a gazdasági együttműködés teszi erőssé az államot; a fokozott gazdasági tevékenység adja a vagyont és jólétet.

Iparfejlesztési tevékenységünk erőteljesebb megnyilvánulása a legújabb korra esik. Múltja csak mintegy két évtizedre néz vissza, de nagyobb intenzitását csak az utóbbi évek váltották ki. Az különben csak benső tevékenységet enged meg, mert hisz a közös vámterület védvamos törekvéseket hazánknak nem enged, s így Ausztria részéről az iparcikkek korlátlanul jöhetnek hozzánk. Így azután tulajdonkép csak állami protegalásról lehet szó, melynek alapján 1881-ben keresetadó (illetve nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója) s az ezen adó után járó pótlékok, valamint a kereskedelmi kamarai illetékek és az általános jövedelmi pótlékok fizetése alól egyes vállalatok felmentetnek. Ezen intézkedés azután később többféle változtatásnak, kibővítésnek lett alávetve.

De nézzük az iparfejlesztési törekvések mikénti megnyilvánulását. A gyáriparnak tarifális kedvezmények s adókedvezmények adatnak, a közszállítások részükre biztosítatnak, a mű-

szaki és munkásszemélyzet nevelésére gond fordítottatik, a kikészítési eljárás kedvezményében részesül, s esetleg anyagi támogatást kap.

A tarifapolitika helyes iránya képesíti a gyáripart a távoli vidék versenyét felvenni, képessé teszi produktumait a messze idegenbe szállítani. A gyáripár fellendítésének ez egyik leghatalmasabb faktora. Látjuk is, hogy a kormányzati hatalom ezzel sok iparág segítségére siet, melylyel azok fenmaradását biztosítja, produktív termelését lehetővé teszi. Fennállhatnak a kedvezményes tarifák a külfölddel szemben, de sok esetben a belföldön is engedélyeztetnek. Szénbányák, műtrágyagyárak, malomproduktumok, czukorgyárak, stb. stb., mind több-kevesebb mértékben élvezik a tarifa-kedvezményeket, s kétségtelen, hogy az ipari termelést és a kereskedelmet ez képes a leghathatósabban előmozdítani.

A közszállítások tekintetében a hazai iparnak hatalmas támasz áll rendelkezésre. Kimondja a törvény, hogy minden közszállítás nyilvános versenytárgyalás útján szerzendő be. A kivételt az 1897: XX. t.-cz. a következőkben foglalja össze: 1. oly szükséglet, szállítás vagy munka, melyre nézve az állam érdeke titoktartást követel; 2. oly tárgyak, melyek köztudomás szerint verseny útján nem biztosíthatók; 3. oly gyártmányok, szállítások, melyek csak kísérletül szolgálnak; 4. oly szállítás, vagy munka, mely halaszthatatlansága miatt az árlejtéssel egybekötött késedelmet nem tűri; 5. oly szállítás vagy munka, melyre a második árlejtésnél sem tétetett ajánlat, vagy ha tétetett is, az alapos oknál fogva nem tartatik elfogadhatónak; 6. oly tárgyak vagy munka, melyek egyenkint 300 forintnál többbe nem kerülnek, és oly apróbb hivatali és egyéb szükségletek, a melyeknek beszerzése utasításszerű megbízás alapján történik; 7. oly esetek, midőn valamely országos érdekű, nagyobbyszerű építmény létesítése, vagy valamely műszaki tárgy s általában tudományos, technikai vagy művészi ismereteket feltételező vállalat megvalósítása van czélul kitűzve, melynek kivitelét a siker kockázatása nélkül korlátlan versenyzésre bocsátani nem tanácsos; ily esetekben a kormány jogosítva van a feladat legjobb megoldására pályázatot nyitni, s a pályázat bírálati eredményéhez képest a munka tervszerű kivitelét, vagy a pályázók egyikére bízni, vagy arra oly értelemben korlátolt versenyt nyitni, hogy csakis oly vállalkozók ajánlatai vétessenek tekintetbe, kik más hasonló

alkalommal személyes képességüket már bebizonyították; 8. végül a bel- és külföldi dohányvásárlás és a jövedéki tárgyaknak hasznosítása, melynek módozatait külön rendeletek szabályozzák.

A közszállítások ajánlatok megtétele által szerezhető be, melyekre nézve az előírt rendelkezések szigorúan betartandók. Az ajánlatban határozottan fel kell tüntetni, hogy az ajánlati tárgyak az illetőnek saját gyárában illetve műhelyében készülnek-e, vagy pedig azokat máshonnan szerzi be: ez utóbbi esetben a származási helyet is meg kell adni, hogy az ajánlat tájékoztatást nyújtson a felől, miszerint a kérdéses tárgyak nem-e külföldi eredetűek. Ha a kérdéses cikkek külföldről kell beszerezni, úgy az ajánlat odaítélése után a kötetendő szerződésnek tartalmaznia kell: a) a szerződő felek megnevezését; b) a szállítandó tárgy mennyiségének és minőségének megjelölését; c) a beszerzési forrás meghatározását, valamint azt, hogy a vállalkozó a szállítandó tárgy származását megfelelő módon igazolni köteles; d) a szállítási határidőket; e) az ár magasságát, a teljesítendő fizetések körülírását; f) rendelkezéseket azon esetre, ha a szállított tárgyak a szerződésben foglalt feltételeknek meg nem felelnek, vagy a szállítási határidő pontosan meg nem tartatik, a bírságösszegekre vonatkozó intézkedéseket; g) rendelkezéseket arra nézve, vajjon a szerződő fél szerződésbeli kötelezettségeit másra átruházhatja-e, s ha igen, minő feltételek alatt; h) határozmányokat a biztosíték (kautio) nagyságára, és azon módozatokra vonatkozólag, melyek mellett az visszaszolgáltatható; i) vitás esetek elintézésének módját, nevezetesen az illetékes bíróság megnevezését, esetleg választott bíróság összeállítási módját; k) végre annak a kikötését, hogy a szállítók illetőleg vállalkozók a vállalatuk folytán érdembe hozott összegekről kiállított, nyugtázott, szabályszerű számlákon a nyugta bélyegét és jogügyleti illetékét viselni és leróni kötelesek. Minden szerződésbe felveendő azon rendelkezés, hogy a szállítóval illetőleg vállalkozóval szemben fentartatik az a jog, ellenőrizni, hogy a szállított cikk minőségre és származásra megfelel-e az ajánlatban megígért illetőleg a szerződésben vállalt kötelezettségeknek; s hogyha ezen kötelezettségnek a szállító vagy vállalkozó pontosan eleget nem tesz, a másik szerződő fél választásától függ, hogy a szerződést felbontottnak tekintse, és emellett a szállítást a vállalkozó terhére és költségére más módon biztosítsa, vagy pedig hogy a saját választása

szerint a szerződésben ez összeg szerint meghatározandó kötbér (vinculum) megfizetését s emellett a szerződés teljesítését követelje. Mindennek következménye gyanánt a hazai termékek felhasználása állandóan tért nyer, s a közszállításoknál követett eljárás tehát nagyon alkalmas az iparfejlesztés propagálására, mert hisz az államban egy hatalmas fogyasztóra akad a magyar ipar produktuma.

A magyar korona területén levő vasutak, hajózási vállalatok, és az államvasutak gépgyára, valamint a diósgyőri gyár beszerzett anyagára és leltárára kiadott összeg a hazai és külföldi beszerzés szerint megoszolva a következő számokat adja:

	Összesen frt	Százalékokban hazai külföldi beszerzés	
1887-ben	16.593,688	83'0	17'0
1888-ban	22.882,318	87'0	13'0
1889-ben	24.828,042	85'0	15'0
1890-ben	30.764,866	84'0	16'0
1891-ben	34.951,578	87'0	13'0
1892-ben	31.222,668	80'9	19'1
1893-ban	40.595,227	88'9	11'1
1894-ben	41.363,100	88'0	12'0
1895-ben	44.122,340	89'1	10'9
1896-ban	54.350,248	88'4	11'9
1897-ben	50.121,952	90'1	9'9
1898-ban	50.214,502	90'3	9'7
1899-ben	52.485,376	88'7	11'3
1900-ban	54.460,606	87'5	12'5

Az emelkedés tehát jelentékeny, ha ugyan nem olyan, mint a milyent kívánnánk, s ha visszaeséssel is találkozunk. Kétségtelen azonban, hogy ez adatok folyton javulni fognak.

Az adókedvezmények megadása 1881-ben vette kezdetét; az 1881:XLIV. t.-cz., majd az 1890: XIII. t.-cz. intézkedik e tárgyban. Az oly gyárak, melyek a technikai fejlettség megfelelő fokán állanak, s oly iparcikkeket készítenek, melyek eddig az országban nem állítottak elő, továbbá az oly megfelelően berendezett gyárak, melyeket alább felsorolunk adókedvezményekben részesülnek: a) sárgarézárúk, sárgaréz-pléh, cink, cink-pléh és cinkárúk, ónozott lemezek, ólomcsövek, drót, drótszeg, fémkeverékből való árúk, zománczozott vasedények, tífárúk, vasszerszám-, szerkovács-, és épület lakatosárúk, fegyverek, arany- és ezüst drótok, vagy ezekből készült árúk, tudó-

mányos eszközök, szerszámgépek, mintagépek, gőzgépek, gőzkazánok és elektrodinamikus gépek gyárai; b) azon gyárak, a melyekben porcellán, kőedény, agyagszó, alagszó, tűz-álló téglák és üveg, ha az utóbbi regeneratív fűtő készülékkel gyártatik; c) azon gyárak, a melyekben kaucsuk, cellulózé, tannin, szóda, kénsav, szénkéneg, aszfalt, műtrágya, maláta, dextrin, burgonyaszörp, festőanyag, növény- és ásványolaj, enyv, csokoládé készül, úgy szintén a katángpörkölő és pótkávé gyárak; d) cognac-gyárak és konzervgyárak; e) azon gyárak, melyekben sózott, szárított, füstölthús, kolbász és kolbászfélék készíttetnek, a mennyiben kivitelre is dolgoznak; f) tapéta-gyárak, papiranyaggyárak, a melyek csomagoló papír előállításával foglalkoznak; g) azon gyárak, a melyekben gyermekjáték-árúk, h) zongorák készülnek és i) rizshántoló malmok; j) selyemfestő-gyárak, selyemfonó-gyárak, selyemszövő gyárak, gyapjúfonó-gyárak, gyapjúszövő-gyárak, gyapjú-appretirozó-gyárak, pamutfonó-gyárak, pamutszövő-gyárak, pamutfehérítő-gyárak, len- és kendersizövő és kikészítő, len-, kender- és jutafonó-gyárak, len-, kender- és jutaszövő-gyárak, len-, kender és jutafehérítő gyárak, len-, kender- és juta appretirozó-gyárak, kötszövészeti gyárak, paszomány- és zsinór-gyárak, himző-gyárak és nemezgyárak; k) azon bányászati vállalatok, a melyek fémeket lúgzás, foncsorozás, vagy villamosság alkalmazása mellett termelnek; végre l) a mezőgazdasági szeszgyárak fölmentetnek 15 évig terjedhető időre a keresetadó alól, illetőleg a bányaadó és a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója, valamint az ezek után járó községi pótlék, s ipar- és kereskedelmi kamarai illetékek, úgyszintén az általános jövedelmi pótlék alól. De nem fizetik meg a gyári telkek és épületek megszerzése és átíratásáért járó illetéket és a községi díjakat sem. Ha részvénytársaság alakjában létesülnek, úgy az időközben a részvénytőke felemelés, vagy a megalakulás stb. alkalmakkor fizetendő bélyeg- és illetékeket sem fizetik. A gyári célokra szükséges tisztátlan sőt kedvezményes áron kapják, az államasutakon, s az állambiztosítást élvező összes vasutakon a gyári berendezés anyagait önköltségi áron szállíthatják. E kedvezményeket a törvény 1899 végéig tartotta hatályban: tagadhatatlan, hogy e kedvezmények nagy mérvűek, de már az iparfejlesztési politikának meg nem feleltek, mert hisz iparunk mindjobban erősödött s így újabb és újabb követelményeket támasztott.

Ennek kívánt Hegedűs Sándor kereskedelemügyi miniszter megfelelni, midőn egy újabb törvényjavaslatot terjesztett a képviselőház elé, mely az előbbivel szemben radikálisabb álláspontra helyezkedett, s mely újra tíz évig szabja meg az iparnak adott állami kedvezményeket.

Ennek értelmében a jövőben állami kedvezményekben részesíttetnek a technika fejlődése szerint berendezett azon gyárak, a melyek a magyar szent korona országaiban a jelen törvény hatályba lépte előtt gyárilag elő nem állított iparczikkeket készítenek. Ugyancsak abban részesíttetnek a technika fejlődése szerint berendezett következő ezentúl felállítandó gyárak: a) azon gyárak, melyekben porcellán, kőedény, tűzállótégla, táblaüveg, tükörüveg és palaczküveg állíttatik elő, valamint azon ipartelepek, melyekben a technika fejlődésének megfelelő gépberendezés mellett márvány fejtéssel és márványmegmunkálással foglalkoznak; b) fémlemez hengerművek (a vaslemez hengerművek kivételével), fémdrótokat, drótszögeket, czinkárúkat, tűárúkat, szerszámokat, ajtó és ablak felszerelési czikkeket, fegyvereket, szerszámgépeket és ipari anyag megmunkáló gépeket előállító gyárak, lámpaárú, fémdíszárú, csavar- és kovácsolható öntöttvasárúkat előállító gyárak; c) műszer-, tanszer-, óra-, gyermekjáték árú-, zongora- és harmonium gyárak; d) papír- és papíryanag-, cellulózé- és tapéta gyárak; e) vegyikészítményeket előállító gyárak (a serfőzdek, a répacukor gyárak és az ipari szeszfőzdek kivételével), kaucsukárú- és gyertyagyárak, konzervgyárak; f) selyemfestő-, selyemfonó-, selyemszövő- és selyemfestő gyárak, gyapjúmosó-, gyapjúfonó-, és gyapjúszövő gyárak, pamutfonó- és pamutszövő gyárak, kenderkikészítő telepek, kenderfonal- és kenderszövő gyárak, fonal-, szövetfehérítő-, és festő gyárak, szövetkikészítő telepek (a színnyomás kivételével), kötő-, szövő-, csipkeárú-, hímző-, nemez-, paszomány- és zsinórgyárak; g) azon bányászati vállalatok, a melyek fémeket lúgzás, foncsorozás, vagy villamosság alkalmazása mellett termelnek; h) villamosságot előállító ipartelepeknek azok az üzemei, melyek ipari czélokra hajtóerőt szolgáltatnak. Kézműiparosokból alakult szövetkezetek, a mennyiben ezen törvény a—h) pontjaiban felsorolt czikkeket állítják elő. Mindazon vállalatok, a melyek nagyobb számú házi iparosok rendszeres foglalkoztatására vannak alapítva. Az 1893: XXII. t.-cikkkben említett tengeri hajóépítő telepek, tengeri hajógyárak és csúszdák; valamint a mű-

szaki igényeknek megfelelően berendezett hajójavitó műhelyek, úszó- és száraz dockok.

A fent említett gyáraknak és ipartelepeknek a házadómentességen kívül a következő állami kedvezmények adatkak:

a) felmentetnek a keresetadó alól, illetőleg a bányaadó és a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója alól, valamint az ezen adók után járó községi pótlék s kereskedelmi és iparkamarai illetékek, végre az általános jövedelmi pótdadó alól;

b) fölmentéinek a gyári telkek és épületek megszerzéséért és átíratásáért járó illetékek és községi díjak alól, ha pedig ily vállalatok részvénytársaság alakjában létesítetnek, illetőleg ha a kedvezmények érvényének tartama alatt részvénytársaságokká alakulnak át, a részvénytársaság megalakulásával és esetleg a részvénytőke megnagyobbításával, valamint a részvényeknek úgy a megalakulásakor, mint a működés ideje alatt tőkefelemlés céljából történő kibocsátásával járó szerződések és az e szerződésekkel kapcsolatban kiállított egyéb okiratok után járó bélyeg és illeték alól; c) az említett vállalatok által gyári czélokra szükségelt tisztátalan sőt kedvezményes áron adja a pénzügyminiszter. Az 1890:1. t.-cz. 159. §-ának hatálya az ezen törvény alapján kedvezményezett iparvállalatokra is kiterjed.

A kereskedelmi miniszter felhatalmaztatik, hogy az elől említett gyárak és ipartelepek építéséhez vagy nagyobbításához szükséges építési anyagokat, nemkülönben az azok felszereléséhez és berendezéséhez szükséges gépeket, gép alkatrészeket és általában berendezési tárgyakat a magyar királyi államvasutakon és az állambiztosítást élvező vasutakon az önköltségek megtérítése mellett szállíthassa.

Ha a kedvezmény csak a gyár valamelyik ágára terjeszthető ki e törvény értelmében, úgy a tulajdonos kérelmére a kedvezményezhető üzemágak arányában az az egész gyári üzemre kitejeshető. Ez esetben a kedvezmények tartama, a kedvezményezhető és a kedvezményekben nem részesíthető üzemágak közötti arálynak megfelelően leszállítandó.

Az ilyképen leszállított arányos időtartam nem hosszabbítható meg.

Az állami kedvezményekben részesíthető ezen gyárak és ipartelepek részére szükség esetén a kisajátításnak is helye lehet, de csak állami, törvényhatósági s községi vagyont képező oly ingatlanokra nézve, a melyek más mint mezőgazdasági megmű-

velés alatt nem állnak, vagy parlagon hevernek és külön tudományos vagy közczélú rendeltetéssel nem bírnak.

A törvényhatóságok és községek a fentiekben nem említett gyárakat és ipartelepeket is fölmenthetnek a törvényhatósági illetőleg községi adó alól. Az erre vonatkozó határozatokhoz a kereskedelemügyi, pénzügyi és belügyi miniszterek egyetértő jóváhagyása, illetve Horvát-Szlavonországban a báni jóváhagyás szükséges, ki e tekintetben a kereskedelemügyi miniszterrel egyetértőleg jár el.

Az adókedvezmények megadása az ipar- s gyártelepek tekintetében ilyenformán a legszélesebb körben megadatnak, s így prosperálásukat az államhatalom tőle telhetőleg megkönnyíti. Egyébiránt az 1890: XIV. t.-cz. értelmében a hazai ipart támogató pénzügyintézeteknek adható állami kedvezmény szintén az ipar javára esik, s így az állam a kedvezmények megadását még jobban kibővíti. Ez a törvény felhatalmazza a pénzügyminisztert, hogy egyetértőleg a kereskedelmi miniszterrel, arra az esetre, ha Budapest székhelylyel a hazai ipar és kereskedelem előmozdítására legalább öt millió forintnyi teljesen befizetett alaptőkével oly részvénytársaság alakulna, mely alapszabályai szerint főczéljául a magyar korona országaiiban új iparágak létesítését és meghonosítását, a már létezők fejlesztését és segélyezését, továbbá ugyancsak a magyar korona országaiiban az iparosok és iparvállalatok részére lehető olcsó hitelek nyújtását tűzné maga elé, a részvénytársaságot a következő kedvezményekben részesíthesse; 1. felmenthető a részvénytársaság annak megalakulásával, a részvények első s tőkefelémelés céljából történő további kibocsátásával járó minden bélyeg- és jogilleték fizetése alól. A részvényeszelvények bélyegilletéke ebbe a mentességbe azonban nincs belefoglalva; a. a részvénytársaságnak megalakulásától számítandó tizenöt évi időtartamra teljes adómentesség engedélyezhető, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója, az általános jövedelmi pótdadó s minden ezek után kivetendő törvényhatósági vagy községi adó alól a részvénytársaságnak a részvénytőke 6%-át meg nem haladó azon jövedelme után, a melyet a részvénytársaság a) az általa, vagy részvételével alapított iparvállalatok és gyárak létesítéséből, ezek tőkéjének beszerzéséből (financírozásából), vagy üzeméből élvez, a mennyiben az ipari vállalatok vagy gyárakból ered, a melyek részére külön törvény

állami kedvezményt biztosít; b) az újonnan alapított vagy már létező ipari, illetve gyári vállalatokban való részesedésből, vagy ily vállalatoknak pénzügyi segélyezéséből élvez, a mennyiben oly iparágakról van szó, a melyek részére külön törvény állami kedvezményt biztosít. A részvénytársaságnak a részvénytőke jövedelmének hat száztólóját meghaladó része, úgyszintén annak bank szerű tevékenységből vagy más bevételi címekből eredő jövedelme a fennálló adótörvények határozmányai alá esik.

Ilyformán lépésről-lépésre szaporodik az ipari tevékenység támasza, s megadatnak az eszközök elmaradt ipari munkásságunk minél erőteljesebb fejlesztésére.

A műszaki és munkás személyzet nevelése tekintetében az állam az iparoktatás terén öntudatosan halad a kitűzött cél felé. Az iparoktatás szervezete, ha tökéletesítésre is szorul, bizonyos, hogy hatalmas segítsége az iparososztálynak. De az iparoktatáson kívül erre alkalmas egyéneknek külföldre küldését, tanulmányutakon való tapasztalatok szerzését is felvette a kormány programjába, nemkülönben rendszeresítette egyes nagyobb ipartelepek segélyezését rendszeres s állandó munkástörzs szervezésére. Eme két utóbbi eljárás is nagyon alkalmas az ügy előbbre vitelére, de kétségtelen, hogy az iparoktatással bírja az állam a leginkább célját elérni, mert hisz így az egész ország területére kihatólag tudja tevékenységét érvényesíteni, s az egész ország iparvállalatai munkás-személyzetének, alkalmazottainak gyakorlati s elméleti kiképzését teszi lehetővé. Ezen a téren tud a jövőben is a legtöbbet tenni, s ennek a minél intenzívebb fejlesztése, iparfejlesztő politikánk leghatalmasabb segéd-eszköze lehet. Nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy a kisipar, melyet a nagyobb vállalatok természetesen elnyomnak, ha azok a kellő ellentállást nem tanúsítják, csak az iparoktatás helyes keresztültelése mellett tudja megszerezni azt az ellenállási képességet, mely életfeltételét képezi. Mennél jobban megfelelnek az iparoktatás elvei a gyakorlati élet követelményeinek, annál inkább biztosítva lehet az ország egy tekintélyes néprétegének jövője.

A kikészítési eljárásról már az előzőek folyamán megemlékeztünk: itt csak hangsúlyozni kívánjuk, hogy ennek megfelelő volta az ipar szempontjából nagy fontosságú, mert azt nagyobb mérvű termelésre képesíti.

Közvetlen anyagi támogatásban is részesít az állam gyárat, de ez a vállalatok üzeméhez képest épen nem mondható

nagy arányúnak. Mivel azonban egyes keletkező iparvállalatok a külföld versenyét csak erőteljesebb támogatással tudják leküzdeni, a kezdetlegességből csak fokozott segélylyel tudnak kiemelkedni, az ily közvetlen segélyezésnek is kétségtelenül nagy jelentősége van. Különösen a textil ipar az, melyet az állam ily segélyekkel nagyobb mértékben felkeres; de ily közvetlen segélyezésben részesíti az üvegipart, varrógép-, agyag-, vas-, fa- s gyermekjáték-, gép-, óraipart stb.

Az állami kedvezményben, segélyben s állami szállításban részesülő gyárak átnézetét a következőkben kívánjuk adni az 1898-iki gyári vizsgálat adatai alapján (1. 33. oldalon):

Az állami segélyben és kedvezményben részesülő gyárak száma tehát tetemes: azok legnagyobb része egyébiránt a sör- és szesziparhoz tartozik. Az állami szállítások értéke a járműveknél a legnagyobb, de a gép- és villamosági iparnál is tetemes. Természetszerűleg a hazai forrásból szerzik be a gyárak a legtöbb anyagot, nemkülönben ott is értékesítik a legtöbbet. De az ellenkező eset is aránylag még elég gyakori.

Fel kívánjuk még említeni az egyesek speciális ipari tevékenységének védőjét, a védjegyet. Az első ez irányú intézkedés 1858-iki védjegy-törvény volt, mely kimondotta, hogy a törvény életbelépte előtt forgalomban volt védjegyek az első birtokost illetik, ki e jogát a törvény életbeléptétől számított hat hónap alatt a maga részére biztosíthatta. De e határidő után a korábban való használat címén jogot támasztani nem lehetett. A védjegy ügyét azután csak az 1895-iki törvény szabályozta. Ennek értelmében a védjegy tulajdonjoga azé, a ki azt először használta, annak belajstromozását akkor végeztetheti, a mikor akaija, sőt ha ebben valaki megelőzi, az illető nevérol a védjegyet töröltheti. Védjegy-törvényünk tehát meglehetősen liberálisan jár el; elvileg különben az angol törvényt nyel megegyezik. A lajstromozó hatóság a kereskedelmi s iparkamara, mely a védjegyeket a kereskedelemügyi ministeriumhoz terjeszti összeírás végett. Tulajdonkép csak a magyar és osztrák honosakra szól a védjegy oltalom, de több állammal van szerződésünk, mely a kölcsönös védelmet biztosítja; így Portugáliával (1872. V.), az északamerikai Egyesült Államokkal (1872. XV.), Oroszországgal (1875. XI.), Angliával (1876. XLIX.), Svéd és Norvégországgal (1880. XVI.), Belgiummal (1860. XXII.), Franciaországgal (1884. VI.), Svájc czsal (1886. IX.), Brazíliával (1887. XXXIX.),

Gyárak száma	Állami segélyben résztvevő gyárak		Állami kedvezményben		Állami szállítással foglalkozó gyárak száma		Állami szállítás értéke		Gyárak száma, melyek nyersanyagot és félgyártmányt hazai és külföldi forrásból szerzik be				Gyárak száma, melyek félgyártmányt és iparcikket hazai és külföldi piacra értékesítenek			
	Állami segélyben	résztvevő gyárak	Állami kedvezményben	Állami szállítással foglalkozó gyárak száma	gyárnál	1000 ftt	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi	hazai	külföldi
7	—	—	—	2	2	8	5	—	2	—	2	—	2	—	2	—
122	3	15	15	20	12	701	44	21	36	21	36	21	44	2	38	38
2763	2	6	6	20	17	1356	2457	16	31	259	31	259	2212	6	104	441
64	1	—	—	—	—	—	51	1	6	6	6	6	54	—	2	8
485	9	70	70	1	—	—	367	13	30	75	30	75	254	10	32	189
60	3	5	5	4	4	229	22	6	23	9	23	9	21	1	16	22
129	3	16	16	41	23	1585	76	14	34	5	34	5	51	8	51	19
715	1	9	9	28	21	301	544	3	13	155	13	155	428	28	59	200
52	1	2	2	11	7	525	13	3	27	9	27	9	18	2	25	7
41	1	4	4	7	7	495	26	1	10	4	10	4	14	2	16	9
178	11	23	23	33	29	1966	37	31	43	67	43	67	65	1	30	82
13	1	—	—	2	2	4	3	5	5	—	5	—	6	1	5	1
42	—	1	1	7	4	44	25	—	12	5	12	5	19	3	11	9
8	4	4	4	1	1	10	5	1	1	1	1	1	3	—	2	3
72	—	—	—	18	12	603	26	5	33	8	33	8	42	—	10	20
3	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	2	—	1
4	—	—	—	1	1	25	3	—	1	—	1	—	3	—	—	1
459	—	5	5	30	17	668	356	8	16	79	16	79	328	3	12	116
16	—	1	1	4	4	7641	5	2	8	1	8	1	6	—	4	6
133	5	12	12	28	20	4167	72	1	29	31	29	31	68	2	20	43
47	—	3	3	9	4	3637	28	2	5	14	5	14	32	—	2	13
241	5	24	24	17	9	1860	155	23	36	27	36	27	155	4	43	39
5654	50	200	200	284	196	25825	4321	156	401	776	401	776	3825	75	484	1270
Összesen — — —																

Hollandiával (1887. XI.), Daniával 1888 XVI), Németországgal (1892. IV.), Olaszországgal (1892. VI.), Szerbiával (1893. XX.), Romániával (1893. XXIV), Spanyolországgal (1897.).

A mi viszont a szabadalom törvényes szabályozását illeti, a mely biztosítja hogy fáradságának, munkásságának sikerét az élvezze, a ki valamely hasznos tevékenység által arra érdemes is, vagyis a mely biztosítja a találmányok jogát, ez már hazánkban régóta szabályozva van. Egy 1820-ban kelt császári rendelet intézkedik már e tárgyban, a mit azonban a nemzet törvényesnek nem ismert el.

Ennek következménye gyanánt az 1832-iki osztrák törvény sem hirdettetett ki hazánkban, de azért a gyakorlatban az osztrák törvényekhez tartotta magát az ország, a mit az 1840: XVIII. t.-cz. szentesített is. Majd érvénybe lépett az 1852-iki szabadalmi nyílt parancs az abszolút korszakban, míg végre e kérdést az 1867-iki törvények alkotmányosan rendezték. A mint azt Ausztriához való közgazdasági viszonyunk taglalásánál említettük, e kérdés 1894, illetve 1896-ban végleg rendeztetett.

A szabadalmi ügy Angliában már századok óta rendezve van. Franciaországban 1844, Belgiumban 1854, Olaszországban 1859, Németországban 1877, Oroszországban 1883, s Svájcban 1888 óta van szabadalmi törvény.

Mielőtt az iparügyek állapotának ismertetését, fejlesztése feltételeinek taglalását befejezve, a statisztikai anyagra áttérnénk, szükségesnek tartjuk, hogy a munkáskérdés alakulását is bemutassuk. A munkáskérdés alatt a munkásmozgalmakat értjük, melyek a nyugat fejlett iparállamaiból kerültek hozzánk. Összefüggésben van ez a gyáripar rohamos fejlődésével, mely a kézi ipart meglehetősen háttérbe szorította. Bizonyos, hogy a gépek a munkaalkalmat szaporítják, csakhogy a szaporodó igényekkel arányban nem tart lépést a kereset emelkedése. Az ipar a civilizatiót terjeszti, ez pedig az igények fokozódását jelenti. Fejlődött iparállamban ezért ébred hamarabb öntudatára a nép hátrányos helyzetének, s ezért kísérője az iparnak a munkás-kalamitás. Tagadhatatlan hogy más okok is közbejátszanak: hisz a mezőgazdaságban is meghozta hazánkban az újabb kor a munkásmozgalmat. A kettő azonban eltérő természetű, ha vannak is rokon vonásai.

A munkásmozgalmak a munkások társadalmi állását akarják megváltoztatni: helyesebben a társadalmat új alapokra

akarják fektetni. Ha azonban a dolgok mélyére hatolunk, úgy feltétlenül arra az eredményre jutunk, hogy a szocialisztikus mozgalmaknak nagyon is egoisztikus tendenciájuk van. Nagyon gyakran felszínre jut ama törekvés, hogy az enyém s tied közötti különbséget akarják megszüntetni addig, míg a jelenlegi vagyonos osztály nem jut a mostani szegényebb néposztály helyébe. Ez a törekvés főképp az ipari munkások körében nyilvánul meg, mert ők legjobban látják a tőkét felhalmozva, a mi mellett helyzetük sokszor valóban hátrányos. A szocialis mozgalmaknak nagyon gyakran ideális irányzatuk épen nincs, ha gyakorlati megnyilvánulásukat kísérik figyelemmel. Miután hatalmas szervezetükkel az ipar nagy munka szükségletét hátrányosan tudják befolyásolni, figyelemre méltó tényezőt képeznek. De nem csak ezért, hanem humanisztikus szempontból is gondol sorsukkal az állam, s tagadhatatlan, hogy a patriarchalizmus ép erre való tekintettel törvényeinkben mindjobban megnyilvánul.

A munkásmozgalom hazánkban 1867-ben vette kezdetét: tehát összeesik az alkotmányos kornak kezdetével. Az 1848-iki időszak kommunista pártjának a munkásügyekhez úgyszólván semmi köze sem volt. 1867-ben alakult meg a Buchdrucker Fortbildungsverein, melynek kebelében heves küzdelem fejlődött ki a választói jog kiterjesztése tárgyában. Eredménye volt e mozgalomnak az egyesület ketté válása pest-budai s általános munkásegyletre. Az előbbi azonban már 1869-ben feloszlott s beleolvadt az előbbibe, mely a Lassale-pártot képviselte az előző Schultze-Delitsch-párttal szemben. Ez utóbbi párt ily formán mégis szűnt. Az általános munkásegylet nagy tevékenységet fejtett ki, s sok vidéki fiókot alapított. Az első népgyűlést 1869-ben Pozsonyban rendezték, a melyen a következő programot fogadták el: 1. általános közvetlen választói jog minden képviselő testületbe; a. korlátlan egyesülési és gyülekezési szabadság; 3. teljes szólás- és sajtószabadság; 4. hírlapóvadék és hírlapbélyeg eltörlése; 5. teljes vallásszabadság; 6. állandó hadsereg eltörlése, és általános nép felfegyverezés; 7. az egyház teljes elválasztása az iskolától, általános iskolakötelezettség és ingyenkoztatás; 8. a parlamenti törvényhozás eltörlése és közvetetlen népszavazás svájcz mintá szerint; g. az egyházi rendek eltörlése és javainak elkobzása iskolai célokra.

A munkáspártok vezetői tehát elég széles mederben foly-

tatták az izgatást, mely különben a nyugat szociális eszméit irta, zászlójára. Lapokat is alapítottak, a Testvériséget, Arany Trombitát, s az Általános Munkásságot, de ezek rövid fennállás után megszűntek. Majd egy új egyesület, a munkás önképző kör, alakult, de ez rövidesen beleolvadt az általános munkás egyesületbe a betegsegélyező pénztár megalakulásával.

Még 1869-ben nyílt Összeütközésre került a sor az így szervezett munkások s a rendőrség között, midőn Raspe szocialistát, ki Bécsből Budapestre érkezett, a rendőrség a bécsi törvényszék megkeresésére letartóztatta.

Ez volt a szociális mozgalmak kezdete, melyet később nagyobb arányú szervezkedés követett: nem lehet itt célunk a munkásmozgalmak történetét lépésről-lépésre a maguk egészében ismertetni. Utalni kívánunk azonban az 1870-iki nagyobb mozgalomra, midőn a képviselőház helyiségeiből verte széjjel a rendőrség a szocialistákat, majd az 1871-iki mozgalom nyomott el még csirájában. 1876-ban Frank Leó, a volt francia miniszter a szociálisták élére állva, a Lassale-féle irányról a Marx-féle internationalis szocialdemokratia ösvényére térítette a munkásokat. 1878-ban egy kongresszusra akadunk, mely különösen az általános szavazati jog kiterjesztése tárgyában foglalt állást, s a Munkás heti krónikát és az Arbeiter Wochen-Kronik című lapokat pártlapoknak deklarálta. Az 1880-iki kongresszuson a nem választók pártja és a munkáspárt magyar szociáldemokrata párt név alatt egyesülve, az Arbeiter Wochen-Kronik lapot és a Népszavát fogadta el hivatalos lap gyanánt.

Az 1880-iki kongresszus a következő programot fogadta el, mely az 1890-iki kongresszusig érvényben maradt: 1. A föld és az összes egyéb munkaeszközöknek társadalmi tulajdonává leendő átváltozása, a bérrendszer eltörlése, és a társadalmi munkarendszer-behozatal; 2. az általános szavazási és választási jog országgyűlési, megyei és községi választásoknál, beleértve az esküdtszéki bíróságot is, minden 20 éves állampolgár részére; 3. általános s tudományos alapon nyugvó népoktatás, különös tekintettel a szakoktatásra. A hitoktatás kizárása az összes iskolákból. Ingyenoktatás az összes tanintézetekben. Az oktatási eszközök szolgáltatása az állam által; 4. az állandó hadsereg eltörlése és a nép felfegyverkezése. Népdöntés háború és béke fölött; 5. az egyház teljes elválasztása az államtól és a vallási

eskü törlése. A vallásnak magánügygé való nyilvánítása; 6. eltörlése mindazon törvényeknek és rendeleteknek, melyek a gondolat és szólás, a sajtó, egyesülés és gyülekezés szabadságát korlátozzák. Eltörlése a hírlapóvadéknak; 7. ingyenes igazság szolgáltatás és az esküdtszéki bíraskodás behozatala mindenféle jogügyekben; 8. a fennálló adók, különösen a munkásnépet leginkább terhelt közvetett adók helyébe egy progresszív jövedelmi adó behozatala; 9. az időleges termelési viszonyoknak megfelelő normális munkásnap (egyelőre 10 óra) megállapítása.

A vasárnapi és éjjeli munkának eltiltása mindazon iparágakban, melyek üzeme szakadatlan munkálkodást nem követel. Ez esetben, valamint oly vegyészeti gyárakban, hol a munkások mérges anyagokkal manipulálnak, rövidebb munkaidő; 10. életük 14. évét meg nem haladott gyermekek munkájának eltiltása. Eltiltása továbbá a női munkának oly üzemekben, melyek az egészségre vagy erkölcsiségre veszélyesek; 11. szigorú szavatossági rendszabályok és az iparüzemek egészségi felügyelete; 12. törvények az élelmi cikkek meghamisítása ellen; 13. a fogházi munka szabályozása, annak magánvállalkozó által való kihasználásának eltiltása; 14. felerészben munkásokból álló iparbíróságok; 15. ingyenes állami munkaközvetítési intézetek felállítása; 16. a vasutak, bányák, gőzhajózás és biztosítási üzlet államosítása; 17. az összes fennálló beteg-rokkantpénztáraknak a munkások által való kezelése; 18. a közvagyon-elidegenítés tilalmának felfüggesztése. A közjavaknak nem kapitalisztikus bérlőknek, hanem állami ellenőrzés alatt álló munkás-szövetségeknek való bérbeadása; 19. a sorsjáték megszüntetése; 20. az örökösödési illetéknek megszüntetése minden ezer forintnál csekélyebb értékű hagyatéokra nézve, s az ezer forint értéket meghaladó hagyatékokra egy progresszív adó behozatala.

A szocializta programm a maga túlzottságában a fentiekből eléggé kiviláglík. Nem tagadható, hogy egyik-másik követelmény a gyakorlati élet szükségleteinek megfelel; egyébiránt azok már törvényes szabályozást is nyertek, mint olyanok, melyeknek megvalósulása az ipar szempontjából kívánatos is volt, de meg mint olyanok, melyek humanisztikus szempontból is tekintetbe jöhetnek. Fenti követelményeknek túlnyomó hányada azonban olyan, mely a fennálló társadalmi szervezet keretében meg nem valósítható. Igaz, hogy a szocialisták ép a

fennálló társadalmi szervezetet támadják, de az sem teoretice, sem praktikus szempontból megfelelőleg s elfogadhatóig épen nem okadatolható.

1881-ben a szocialisták kettéváltak s szociáldemokrata és anarchisztikus elvű pártot alakítottak. Ez utóbbiak lapjai a «Socialist», «Communist», «Volkswille» s a «Radical», véresszájú cikkeket írtak a fennálló társadalmi rend ellen, de az egész túlzott mozgalom 1884-ben megszűnt, a párt feloszlott, s nem is alakult meg többet.

A magyar szocialisztikus mozgalom azután szinte elaludni látszott; semmi nevezetesebb mozzanat sem történt évek során keresztül. Csak az 1889-iki pozsonyi értekezés hozta újra össze a szociálistákat. De meg az 1889-iki párisi kiállításon elhatározták az 1890-iki nagy tüntetést, mely, mondhatnánk, fényesen sikerült. Ez erkölcsi siker mellett új erőt öntött a szocialistákba a deczemberi kongresszus, mely elhatározta: hogy a párt «a magyarországi szociáldemokrata párt» nevet veszi fel. — A munkásmozgalmaknak Marx-féle irányzata leplezetlenül kifejezésre jut, s a szociálisták elvei a termelési eszközök általánosítása, illetve a társas termelésben koncentrálnak.

Az 1890-iki kongresszuson elfogadott elvi nyilatkozat a következő:

A magyarországi szociáldemokrata párt arra törekszik, hogy az összes népet nemzetiségi, faji és nemi különbség nélkül a gazdasági függés bilincseiből kiszabadítsa, politikai jognélküliségét megszüntesse, valamint hogy a munkásnépet a szellemi satnyulásból kiemelje. Oka a jelen állapotoknak, a melyeknek súlya alatt a munkásosztály csaknem összeroskad, nem keresendő egyes állami intézményekben, hanem az egész társadalmi szervezet lényegében, s illetve azon tényben, hogy a munkaeszközök egyes birtokosok kezében vannak összpontosítva. Ezen tény állapítja meg egyrészt a munkásosztályra nézve — a mely csupán munkaereje felett rendelkezik — a munkaeszközök birtokosaitól való gazdasági függést, másrészt pedig politikai s gazdasági hatalmát a tőkeosztálynak, a mint az a mai államban kifejezést nyer. A munkaeszközökben való magántulajdon elkerülhetlenül maga után vonja a néptömeg nyomorát s mind nagyobb néprétegeknek folyton növekvő elsatnyulását. Ezen okokból a magyarországi szociáldemokrata párt a bérrendszerrel kapcsolatos mai termelési módnak a társas.

munkával leendő helyettesítésére törekszik, a mely a munkás részére a munka teljes díját biztosítja. A technikai fejlődés, a termelési erők óriási növekedése nemcsak hogy fölöslegessé teszik a tulajdon mai alakját, hanem megteremtik egyúttal a közös tulajdonhoz szükséges szellemi és anyagi feltételeket. A munkáspártnak ama törekvése, hogy a munkaeszközöket az összesség közös tulajdonába átvezesse, nemcsak egyértelmű a munkásosztály gazdasági felszabadításával, hanem egyszersmind oly fejlődési mozzanat, a mely történelmileg elkerülhetlen szükségén alapszik. Ezen fejlődés képviselője nem lehet más, mint a munkásosztály, a tudatos és pártként szervezett proletárság. A magyarországi szociáldemokrata párt tulajdonképeni programja tehát a proletárságot szervezni, azt helyzetének és feladatának tudatára ébreszteni, s azt szellemileg s testileg harc-képessé tenni, hogy világtörténelmi hivatásának teljesen megfelelhessen. Ezen programra megvalósítására minden célhoz vezető és a nép természetes jogérzetének megfelelő eszköz használtatik fel. Általánosságban a következő alapelvek irányadók:

1. Magyarország szociáldemokrata munkáspártja nemzetközi párt, mely nem ismeri el a nemzetek, a születés és bírtok elő-jogait, s kinyilatkoztatja hogy a kizsákmányolás elleni harcnak nemzetközinek kell lenni, mint a milyen maga a kizsákmányolás.
2. A szociálista eszmék terjesztésére fel fogja használni a nyilvánosság minden eszközét, a sajtót, a gyűléseket stb., és a vélemény szabadnyilvánítása elé gördített akadályok, a sajtótörvény, az egyesülési és gyülekezési jogot korlátozó rendeletek megszüntetésére törekedni fog.
3. Követelni fogja az általános közvetlen és titkos választási jogot minden képviseleti testületben, mint az agitatio és szervezkedés egyik legfontosabb eszközét, a nélkül azonban, hogy a parlamentismus értéke fölött csalódásba ejtené magát.
4. Hogy a mai gazdasági rendszer keretében a munkásosztály élettartásának hanyatlása és fokozódó elsatnyulása némileg megakadályozható lehessen, követelünk mélyreható és becsületes munkás védtörvényhozást (a munka-idő korlátozását, a gyermekmunka megszüntetését stb.), melynek végrehajtását a munkásság is ellenőrizhesse; törekedni fogunk továbbá a szakegyesületek akadálytalan alapítására, azaz: a teljes egyesülési szabadságra.
5. A munkásosztály jövője érdekében okvetetlenül szükséges a kötelező, díjtalan és vallásfelekezetenélküli oktatás a nép- és továbbképző iskolákban, és dy-

talán hozzáférhetés minden magasabb tanintézethez. 6. Az állandó hadsereg helyébe, minthogy folyton emelkedő terhe által a népet kulturális feladataitól elidegeníti, az általános népfelfegyverkezés behozatalára kell törekednünk. 7. A szociáldemokrata munkáspárt minden fontosabb kérdéssel szemben állást fog foglalni; a proletárság osztályérdekét mindenkor képviselni és a fennálló osztályellentétek tagadásának vagy leplezésének, valamint a munkásoknak az uralkodó sovínista-pártok általi kizsákmányolásnak erélyesen fogja útját állni.

A munkások tehát a Marx-féle elvek felé hajoltak: általános irányeszmékben szabják maguk elé feladatukat, nem hangsúlyozzák úgy, mint annakelőtte a «törvényes eszközöket», de meg a nemzetköziséget proklamálják, a mi a párt kettéválasztására vezet. A hazafias érzelmű munkások megalakítják a magyar nemzeti demokrata munkáspártot, mely fennálló törvényeinkhez kíván alkalmazkodni.

Az 1890-iki kongresszuson már a mezei munkások is képviselve voltak, a kiknek mozgalmáról a továbbiakban fogunk megemlékezni. Az 1890-iki kongresszus óta a magyarországi szociáldemokrata párt követeléseit a következőkben formulázta: Gazdasági téren oly munkás védtörvény, mely kimondja a 8 órás munkaidőt, a 14 éven aluli gyermekek munkájának megtiltását, és a 14—18 évesek napi munkaidejének 6 órára való korlátozását; az éjjeli munka korlátozását, kivéve az oly üzemeket, a melyek természetüknél fogva szakadatlan munkát követelnek meg; a női munka kizárását mind azon üzemekből, melyek a női szervezetre különösen károsak. A nők és a 18 éven alóli munkások éjjeli munkájának eltiltását; 36 egymáB után tejedő órára vasárnapi munkaszünetet; a munkások egészségére különösen káros iparágak és munkamódok eltiltását; a truck-rendszer megtiltását; az összes ipari üzemeket (házi ipart is) illető iparfelügyelőséget államilag fizetett felügyelőkkal, a kiknek felerésze munkásokból áll; a munkás védtörvények nemzetközi alapon való hozatalát, s a mezőgazdasági munkásokra való kiterjesztését. Politikai tekintetben követeli a párt az általános, egyenlő, egyenes választási jogot, mint fontos agitációs eszközt, a tökéletes sajtószabadságot, a hírlapóvadék eltörlését, a kolportage tilalmának megszüntetését, teljes egyesületi és gyülekezési szabadságot, szabad költözködési jogot, és a tolonczozási intézkedések megszüntetését.

A munkások élénk tevékenységet fejtenek ki a magasabb munkabérek kivívása tekintetében, de a bérharcok szervezése oly mértékben mint a külföldön, nem sikerül. Egymást segítetik a lehetőség keretén belül, de ez természetesen nagyon szerény mértékben történhetik. Különben a mozgalom vezetői között nem ritka az egyenetlenkedés, a mi éppen nem biztosítja az egységességet.

Meg kell jegyeznünk, hogy a mint már említve is volt, a törvényhozás a munkások ügyét folyton fokozottabb gondozásban részesíti, s követeléseiket a lehetőség keretén belül kielégíteni törekszik. A vasárnapi munkaszünet, a munkaközvetítés, a betegsegélyező-pénztárak stb., mind a munkás érdekeit kívánják megvédeni, s éppen nem mondható az, hogy a munkás érdekei elhanyagoltainak. Önként értetődik, hogy a túlzott követelések kielégítésre nem találhatnak. Máról-holnapra radikális intézkedéseket statuálni nem lehet: meg kell érni arra a helyzetnek, elő kell arra készíteni a talajt, hogy így az újabb helyzettel szemben nehézségek ne merülhessenek fel. A munkás jogát is védi a törvény, mely előtt mindenki egyenlő, s különben is folyton intenzívebben nyilvánul meg a szegényebb ember jogának fokozottabb védelme iránti törekvés. E tekintetben tehát panasz az utóbbi idők törvényhozására nem lehet. A kezdet meg van arra nézve téve, hogy a jövőben ez irányban fokozottabb tevékenység nyilvánuljon meg.

Az ipari munka eredményét az ipar-statisztika tárja elénk. A rendes statisztikai felvételektől eltekintve, 1871-ben történt először kísérlet különleges ipari statisztikai felvételre. Ezt követte az 1885-iki részletes felvétel, s a legújabb időben, a század utolján a gyár-ipar tekintetében történtek ez irányú munkálatok. Az előzőek adatai természetesen már elévültek, az utóbbiak eredményei azonban nagyon érdekes s tanúságos módon adják a gyár-ipar helyzetének egészét, s a termelési statisztika részletes eredményeit bemutatják a maga egészében. Mind ezek most már ismeretesek, s így a rendes felvétel eredményei mellé állíthatjuk most már az 1898-iki gyáripari felvétel adatait is.

Ipparral foglalkozó volt 1857-ben az ország egész területén 409,616, 1869-ben 646,964, 1880-ban 788,970, s 1890-ben 913,010. Az iparral foglalkozók száma tehát folyton emelkedik, a mi iparunk fejlődésének kétségtelen jele. Különben a régebbi sta-

tisztikai adatok összehasonlítás alapjául nem mindig szolgálhatnak, mert a részletezés tekintetében csak újabb statisztikánk ad megfelelő anyagot.

1890-ben tulajdonképeni iparral a magyar birodalomban 719,003-an foglalkoztak, míg élvezeti és személyes szolgálati ipar terén 149,743-an, a vándor-ipar terén 3674-én, házi- és nép-ipar terén 40,590-en működtek. — Tehát az iparral foglalkozók 12.55 %-ában az első csoport 9.88, a második 2.06, a harmadik 0.05 s a negyedik 0.56 % -kali szerepelt. A főösszeg, mint említettük, 913,010, de a keresők s eltartottak összes száma 2.157,280-at tesz ki. Ha viszont a tulajdonképeni ipar körébe tartozó foglalkozások csoportosítását a rokonágak szerint vesszük, úgy láthatjuk, hogy azok a következő megoszlást mutatják a magyar birodalomban:

	1890-ben	
	szám szerint	%
Kertészet — — — — —	3,533	0'49
Állati termények ipara — — —	31,786	4'42
Vegyészeti ipar — — — — —	8,315	1'16
Élelmezési ipar — — — — —	81,277	11'30
Szeszipar — — — — —	7,803	1'08
Agyag- és üvegipar — — — —	12,196	1'70
Vas- és fémipar — — — — —	89,385	12'43
Faipar — — — — —	93,625	13'02
Bőrpar — — — — —	26,080	3'63
Papíripar — — — — —	4,249	0'59
Fonó- és szövőipar — — — —	31,349	4'36
Ruházati ipar — — — — —	185,148	25'75
Butoripar és dekoratív lakberendezések ipara — — — — —	7,118	0'99
Arany- és ezüstművesárúk ipara	5,004	0'70
Sokszorosító ipar — — — — —	8,996	1'25
Zenészeti ipar — — — — —	418	0'06
Tudományos eszközök ipara — —	3,222	0'45
Építési ipar — — — — —	94,212	13'10
Járművek ipara — — — — —	10,493	1'46
Gépipar — — — — —	13,507	1'88
Egyéb iparágak — — — — —	1,287	0'18
Összesen	719,003	100'—

Az 1890-iki statisztikai felvétel tehát a ruházati iparnál mutatja a legnagyobb százalékot; utána az építkezési s faipar, majd a vas és fémipar következik. Kétségtelen, hogy az újabban megindult óriási ipari tevékenység mindenestre más ará-

nyokat mutat fel, de kétségtelen fenti adatokból, hogy a most említett iparágak terén fellendült nagyobb tevékenység már az 1890-iki felvételeknél megtalálja számbeli vonatkozásait.

A mi a tulajdonképeni ipar körébe tartozó iparvállalatoknak nagyság szerint való megoszlását illeti, természetesen a nagyvállalatok vajmi kevés százalékkal szerepelnek, ha az 1890-iki állapotot vesszük; s ez természetes is. Fejletlen iparállamban első sorban a kisebb iparvállalatok azok, melyek teljédnek, s ha az alap meg van adva, ha az állam általában fejlődésre, s ily irányú fejlődésre képes, akkor kezdenek csak a nagyobb méretű vállalatok szaporodni. A segéd személyzetet alapul véve, a megoszlás a következő:

Segéd nélküli vállalat	segéddel dolgozó váll.	1890-ben			
		vállalat száma	%-a	segéd személyzet száma	%-a
— — —	— — —	199,055	61'96	—	—
1	segéddel dolgozó váll.	67,960	21'15	67,960	18'70
2	« « «	26,783	8'34	53,566	14'73
3 — 5	« « «	19,859	6'18	71,248	19'66
6 — 10	« « «	4,727	1'47	34,529	9'54
11 — 20	« « «	1,630	0'50	23,208	6'42
21 — 100	« « «	1,013	0'31	40,225	11'00
101 — 200	« « «	114	0'03	16,025	4'48
201 — 300	« « «	49	0'02	12,441	3'41
301 — 500	« « «	39	0'03	15,192	4'14
501 — 5000	« « «	18	0'01	12,332	3'43
1000-en felül	« « «	11	0'00	16,130	4'49
Összesen		321,258	100'00	362,856	100'00

A nagyvállalatok száma tehát elenyészően csekély, s ennek megfelelőleg, dacára annak, hogy a nagyvállalatok munkásszükséglete igen nagy, kis számukhoz képest absolute véve kevés munkást foglalkoztatnak. Adatainkból azonban látható, hogy a nagyvállalatok tért hódításával a munkásszükséglet óriási mértékben fokozódik.

A 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok száma 1890-ben 1244, melyeknél 112,345 munkás van foglalkoztatva. Ezen nagy ipari vállalatok a tulajdonosok minősége szerint több osztályba sorozhatók, melyek a belföldi tőke meglehetősen nagy arányú részvételéről tanúskodnak. Nézzük csak alábbi adatainkat:

	1890-ben			
	vállalat		segédszemélyzet	
	száma	%-a	száma	%-a
Hazai egyéni és társas cégek	869	69,85	46,753	41,61
Külföldi egyéni és társas cégek	70	5,63	6,406	5,70
Külf. honos itt lakó csegtulajdonosok	40	3,21	3,614	3,22
Hazai részvénytársaságok	143	11,50	24,618	21,91
Külföldi részvénytársaságok	26	2,09	7,810	6,95
Állami vállalatok	36	2,89	19,160	17,06
Községi és egyházi vállalat	12	0,97	787	0,70
Szövetkezeti vállalat	4	0,32	588	0,51
Uradalmi vállalat	44	3,54	2,629	2,34

A külföldi vállalatoknál tehát nagyszámú segédszemélyzet talál alkalmazást, de az mindenesetre elenyésző csekély a hazai gyár- s ipartelepeken alkalmazottakhoz képest. Egyébiránt e nagy iparvállalatok, ha a munkásadás tekintetében jelentékeny szerepet is játszanak, a kisebb vállalatokkal szemben hátrányban vannak.

Mint érdekes körülményt kívánjuk felemlíteni, hogy az ipari balesetek összes száma 1899-ben 10,754 volt, ⁸ 1900-ban 12,775. A mi viszont a betegsegélyzőpénztárak ügymenetét illeti, az ez utóbbi 5 évben a következőkép alakult:

	1896	1897	1898	1899	1900
Taglétszám az év végén	573,083	594,778	638,073	628,080	635,350
Bevételek forintokban	4.753,619	5.046,256	4.936,236	5.390,671	5.123,342
Kiadások	3.136,587	3.258,158	3.571,892	3.939,569	3.931,725
Igazgatási költségek, frt	557,523	602,724	565,705	637,158	633,276
Tőkeelhelyezés, adósságtörlesztés, egyéb kiadás, frt	748,000	661,561	372,526	374,030	3.557,885
Beviteli többlet, frt	311,509	523,813	426,113	439,914	200,456

A taglétszám az előző évekhez képest mindenesetre emelkedő; az igazgatósági költségek nagy összege folytán a bevételi többlet nem tud erőteljesebben emelkedni. Ez egyébiránt a betegsegélyezési pénztárak főbaja. Az igazgatósági költségek óriási hányada a jövedelem egy nagy részét felemészti, s így az egylet jövedelmezősége erőteljesebben nem tud megnyilatkozni. Ez irányban a betegsegélyzőpénztárakon okvetlen segíteni kellene, mert hisz azok nem azért állnak fenn, hogy az ily improduktív befektetésekre módot nyújtsanak.

Az ipartestületi adatok az iparosok szervezkedésének érdekes részleteit tárják eléink. Meglátjuk azokból, hogy e társulás

szelleme mindnagyobb arányokban nyer tért, de meg látjuk azokból a mesterek, segédek s tanoncok számának évenkénti alakulását is. Nézzük csak az öt utolsó évet.

	Ipartestület	Ipartestülethez tartozó			Az ipartestület	
		mester	segéd	tanoncz	bevételei frt	kiad. frt
1896-ban	305	91,577	100,652	58,092	508,836	445,941
1897-ben	305	94,510	99,468	59,121	470,450	374,268
1898-ban	319	99,862	116,084	63,223	501,213	405,314
1899-ben	323	104,304	121,738	63,812	550,389	437,622
1900-ban	327	105,480	116,961	62,209	467,514	426,866

1896 és 1897-ben Horvát-szlavonország adatai nincsenek adva, a mi azonban valami jelentékeny eltérést nem jelenthet, mert hisz például 1898-ban ott mindössze 6 ipartestület volt 2781 mesterrel, 4952 segéd s 1485 tanoncczal; bevétel viszont csak 11,398 forint, s kiadás 9280 frt volt, az egész országrészben. Ez tehát az adatokat valami lényegesen nem befolyásolja. Az adatok általában emelkedő irányzatot követnek, s az ipartestülethez tartozók közül kivált a segédek létszáma emelkedett: az önálló mesterek számánál, ha aránylag veszszük, az emelkedés különben még kedvezőbb az ipar szempontjából, mert hisz a mesterek nagyban egészben több segédet foglalkoztatnak, s így a mesterek számának emelkedésénél a munkaalkalom is, nagyobbodik. A jelenlegi ipari fejlődés mellett valószínű, hogy nem a segéd nélküli mesterek száma nagyobbodott, s így jogos a feltevés, hogy a mesterek száma a segédek nagyobb munkaalkalmát szaporítja. A kamaráknak bejelentett iparigazolványok és iparengedélyek különben szintén fokról-fokra emelkednek: így 1896-ban 35.757» 1897-ben 39,007, 1898-ban 37,849, 1899-ben 39,779, 1900-ban 39,815 volt ezeknek száma, s így ha közben visszaesésről is kell számot adnunk, a haladás kétségtelenül jelentékenynek mondható.

A szabadalmak, védjegyek és mustraoltalom adatai az utolsó öt évben a következők voltak:

	1896	1897	1898	1899	1900
Az év folyamán magyar lakosoknak engedélyezett szabadalom	353	594	643	741	636
Az év folyamán osztrák lakosoknak engedélyezett szabadalom	481	615	638	575	376
Az év folyamán egyéb külföldi lakosoknak engedélyezett szabadalom	1371	2068	2200	2211	1926
Érvényben maradt szabadalmak száma	9290	9555	9978	10595	10086
Védjegyek: magyar	351	378	455	370	444

	1896	1897	1898	1899	1900
Védjegyek: osztrák	2209	1996	2049	1936	2668
« egyéb külföldi	380	345	452	381	576
« összesen	2940	2719	2956	2687	3688
Mustrák száma magyar czégeknél	782	534	525	901	350
« külföldi czégeknél	314	486	291	186	176
« összesen	1096	1020	816	1087	526

A szabadalom és védjegy tekintetében tehát a külföld hasonlíthatatlanul nagyobb adatokkal szerepel, mint Magyarország. A magyar találmányok száma vajmi kevés, ha ezen adatokkal szembe kerül: nem szabad azonban elfelednünk, hogy itt több ország, az egész külföld szerepel Magyarországgal szemben, s így nem csodálhatjuk, ha vele szemben adataink háttérbe szorulnak. Különben a mustraoltalomnál hazánk már elől áll, hol a külföld ez irányú törekvése természetesen nem nyilvánul meg oly erőteljesen.

Iparunk fejlődésének legjobb demonstrálója a gőzkazánok szaporodása: kétségtelen, hogy ez a nagy ipari tevékenység mikéntjét mutatja; kétségtelen, hogy ez mutatja meg a legjobban, hogy valamely ipari tevékenység a fejlődés útján van-e vagy nem. Az utolsó tíz évet véve az adatok a következők:

A gőzkazánok összes száma 1891-ben 15,416, 1892-ben 16,519, 1893-ban 17,668, 1894-ben 28,648, 1895-ben 20,822, 1896-ban 21,614, 1897-ben 22,627, 1898-ban 23,950, 1899-ben 24,958, 1900-ban 26,127.

Ez adatok azonban csak 1895-től kezdve vonatkoznak a magyar birodalomra; az azelőtti évek adatait Horvát-Szlavonországra vonatkozólag nem ismerjük. Hogy így az adatok egy-egy alapját ismerjük, megkívánjuk jegyezni, hogy Horvátországban 1895-ben 1086, 1896-ban 1131, 1897-ben 1228, 1898-ban 1307, 1899-ben 1426, 1900-ban 1585 gőzkazán volt. Az adatok mindenestre óriási haladásról tanúskodnak, s ez oldalról is bemutatják, hogy a nagyipar emelkedése hazánkban igen nagy arányú.

Ha nagyobb gyárainkat vesszük, láthatjuk, hogy a sörgyárak száma 1900-ban 105, a szeszfőzdék száma 72,134, a cukorgyáraké 20, s a dohánygyáraké 21. A termelésre vonatkozó közelebbi adatokat e tekintetben már a fogyasztási adóknál adtuk. A termelési adatokra vonatkozó részleteket egyébiránt iparunkra általában, ipartermelési statisztikánk fog nyújtani rövidesen. Töredékes adatokat nem akarunk nyújtani az egész hiányában, mert hisz munkánk természete nem engedi

meg, hogy egyes iparágak adatait kidomborítsuk. A most említett termelési adatokat a fogyasztási adók szempontjából nyújtottuk, az iparra vonatkozó általános adatokat az egész országra kihatólag még most nem ismerjük.

A gyáriparra vonatkozó fontosabb eredmények egynémelyikét az 1898-iki gyárvizsgálat alapján ismertetjük. Ennek alapján a gyárak keletkezésük éve szerint a következőkép oszolnak meg (1. 48. lapon):

Nem mondhatjuk tehát azt, hogy a gyárak alapítása ép az utolsó néhány évben vett nagyobb lendületet; 1891 óta a gyárak általában véve nagy számmal alakulnak. Egy évtizede annak, hogy a gyáriparalakítási tendencia erősebb fejlődésnek indult. Már az 1886—90-iki időszakban is tetemesen nagyobb adatot találunk ez irányban mint annak előtte. A nagyobb számú alapítások az alkotmányos korszak óta folynak, s több-kevesebb visszaeséssel napjainkban is tartanak.

A mi a kazánok és erőgépek számát 1898-ban illeti, a motorikus erőt igénybe vevő gyárak vagy általában ipari vállalatok száma 4783. A kazánok száma 4879, a melyek összes tőzfelülete 285,684 méter négyzet. A gőzmotorok darabszáma 4288, a gázmotoroké 269, a vízmotoroké 2652, az elektromos motoroké 286, s a szélmotoroké 32, a mi összesen 7527-et tesz ki. A gőzmotorok munkabírása lóerőkben 221,247, a gázmotoroké 1715, a vízmotoroké 24,868, az elektromosoké 9910, s a szélmotoroké 159, vagyis összesen 257,900.

Érdekessé válik mindezekkel szemben tudni a részvénytársaságok tulajdonában levő gyárakat, székhelyük és az alapítóke nagysága szerint, mert hisz ez egyrészt tájékoztat a megoszlás mikéntjéről, másrészt arról, hogy a tulajdonosok mily erővel üzik a kérdéses iparágat pénzügyi szempontból. Nézzük az adatokat (1. a 49. lapon):

Kétségtelen, hogy iparvállalatainkba nincs annyi tőke befektetve mint az egy fejlett iparállamnál várható volna: de hisz hazánk még csak az iparfejlesztés ösvényén van, a melynek nagy arányokat kell ölteni, hogy a külfölddel szemben a versenyt kiállhassuk. A nagy iparvállalatok azok, melyekben a hiány a legnagyobb. E téren még nagyon sok a tenni valónk. Láthatjuk a fentiekből, hogy főképp a nagyobb tőkével alakított vállalatokban van nagy hiány. Iparfejlesztési politikánk legfontosabb feladata volna a nagyobb gyárak alapításához a tőkét megnyerni.

Állati termények ipara.....	1898	1897	1896	1895	1894	1893	1892	1891	1886—1890	1881—1885	1876—1880	1871—1875	1866—1870	1861—1865	1851—1860	1841—1850	1831—1840	1821—1830	1811—1820	1801—1810	1810 előtt	Ismeretlen	Összesen	
Vegyészeti ipar.....	2	3	10	8	2	5	3	1	9	18	10	5	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	11	7
Képzőmestéri ipar.....	75	71	65	54	71	106	109	97	281	243	162	121	112	38	43	25	25	10	11	3	35	1006	2763	
Údítóipar.....	2	4	6	4	8	3	6	1	6	4	4	3	2	—	1	—	—	1	—	—	—	9	64	
Szesz- és söripar.....	18	12	13	14	9	16	16	7	60	44	37	42	43	22	43	23	8	1	—	—	—	5	52	
Agveg- és üvegipar.....	1	2	1	1	4	3	4	1	3	3	3	3	3	4	3	3	5	4	2	2	2	4	10	
Vas- és fémipar.....	1	5	6	7	4	5	2	3	8	11	6	7	3	4	8	7	5	1	1	1	1	10	13	
Faipar.....	19	15	15	29	17	16	18	14	55	45	24	37	27	10	3	3	1	—	—	—	—	1	361	
Bőripar.....	—	2	2	2	2	2	2	1	6	2	3	3	3	2	4	4	1	2	5	—	—	3	4	
Papir- és papiranyagipar.....	—	1	2	—	1	1	—	1	5	6	2	—	2	2	1	5	1	1	—	—	—	8	52	
Fonó- és szövőipar.....	5	7	7	6	8	9	—	3	13	17	7	7	9	—	7	8	3	2	2	1	4	50	41	
Ruházati ipar.....	1	1	—	1	2	—	—	—	3	1	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	178	
Butor és dekoratív lak-berendezések ipara.....	3	3	3	1	1	2	2	1	10	3	4	3	2	2	1	—	—	—	—	—	—	—	1	42
Arany- és ezüstműves czikkek és apróáruk ipara.....	—	—	2	1	—	1	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	8
Sokszorosítóipar.....	4	3	1	1	5	4	1	3	6	8	5	7	5	3	6	3	1	—	—	—	—	—	3	72
Hangszeripar.....	1	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Tud. eszközök és műszeripar.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
Építési ipar.....	24	12	14	29	28	28	17	14	52	40	22	18	26	9	14	7	3	3	1	1	1	2	95	459
Járművek ipara.....	—	1	1	2	1	—	—	—	1	2	1	—	2	—	3	—	1	—	—	—	—	1	—	16
Gépipar.....	3	1	3	3	3	5	3	4	17	18	6	14	12	10	8	4	3	—	—	—	—	2	13	133
Villamosági ipar.....	1	5	18	4	4	4	2	2	4	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	47
Vegyés iparágak.....	12	9	9	10	7	16	6	9	31	15	13	19	18	8	20	8	4	1	—	—	—	—	24	241
Összesen.....	171	157	178	177	177	227	195	165	574	485	310	287	280	114	195	102	63	28	23	9	31	1656	5654	

	A társulat székhelye						A l a p t ű k e											ismelen- félül	
	Összesen	Budapest	vidék	Ansztria	többi külföld	10000 ffrt alatt	1000- 2000	2050- 5000	5050- 10000	10050- 20000	20050- 40000	40050- 60000	60050- 999500	egy millió	két millió	három öt mill.	5 1/2-10 millió		10 millió feletl
Állati termények ipara	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Vegyészeti ipar	32	15	5	1	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Ételmezési ipar	104	10	21	1	—	7	5	13	11	7	7	9	11	—	2	—	—	14	
Údítóipar	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Szesz- és söripar	22	18	2	—	1	—	1	—	2	4	5	2	2	2	1	—	—	1	
Agyag- és üvegipar	7	3	3	—	—	—	1	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	
Vas- és fémipar	26	6	17	2	—	—	—	—	2	3	1	1	2	1	2	4	2	7	
Faipar	21	5	9	6	1	1	—	—	3	—	3	—	3	—	—	—	—	10	
Bőrpar	4	3	1	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	
Papir- és papiranyagipar	3	2	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	
Fonó- és szövőipar	19	11	3	2	—	1	—	—	3	1	6	—	4	—	1	—	—	2	
Ruházati ipar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Butor és dekoratív lakberendezések ipara	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Arany- és ezüstműves cikkek és apróáruk ipara	1	1	1	—	—	—	—	—	—	2	1	1	1	—	—	—	—	—	
Sokszorosítóipar	11	7	3	—	—	—	1	—	—	2	1	1	1	—	—	—	—	—	
Hangszeripar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Tud. eszközök és műszeripar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Építési ipar	64	33	22	7	2	2	1	3	8	4	4	1	8	4	—	1	—	22	
Járművek ipara	5	3	2	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3	
Gépipar	14	11	2	1	—	—	—	—	—	—	—	2	5	3	—	—	—	1	
Villamosági ipar	24	12	5	6	1	—	—	—	3	2	1	2	2	2	2	—	—	9	
Vegyes iparágak	42	18	8	4	6	1	—	3	3	7	2	1	1	4	2	—	—	16	
Összesen	402	217	104	57	14	12	11	29	36	41	41	28	21	28	20	12	5	2	96

Mennél helyesebben oszlanak meg a gyártelepek az országban, annál jobban megfelelnek feladatuknak — általános közgazdasági szempontból —; de önként következik, hogy ott, hol a nyersanyag zöme rendelkezésre áll, s hol a munkaerő nem hiányzik, ott a legokadatotabb a gyártelepek felállítása. Hogy ez a gyakorlatban a maga egészében nem vihető keresztül, annak okát jórészt az értékesítési viszonyokban találjuk, ha ugyan más mellékkörülmények is tekintetbe jöhetnek. Kétségtelen azonban, hogy a föntieknek kell a főszerepet játszani, s kivált a nyers anyag beszerzésének kérdése a gyártelep felállításánál döntő szerepet játszhatik.

Az újabban megindult iparfejlesztési törekvés sok tekintetben a decentralizációt tartja szem előtt. A vidéken mindtöbb gyár alakul, melyek az ipari munkásságot a nép minden rétegébe beleoltják. A gyárak prosperálására ez a decentralizáció csak előnyös lehet, mert a vidék minden tekintetben jobban megfelel a gyár üzemi követelményeinek.

Szociális szempontból ez decentralizáció szinte megbecsülhetetlen: ez egyébiránt gazdasági szempontból is érezteti hatását, s így a gazdasági hatás úgy direkt, mint indirekt értelemben véve érezhető. Az újabb irányú iparfejlesztés tehát már e szempontból is roppant kihatással lehet. Az ipari munkásság az ipar eredményeit gyarapítja, a nyers anyag nagyobb arányú kereslete viszont a termelő helyzetét teszi könnyebbé, a termelő helyzetét javítja, jövedelmeit gyarapítja.

Gazdasági szempontból nem helyeselhető, hogy az épült gyárak rendkívül nagyok; vagyis helyesebb volna, ha több kisebb gyár alakulna, mint egy nagyobb. Ez a gyártelepek helyesebb megoszlása szempontjából volna kívánatos, mert általa több vidék termelési, illetve értékesítési viszonyain s munkaerején lehetne segíteni. Hogy hazánkban e tekintetben tényleg abnormális az állapot, azt legjobban bizonyítja ama körülmény, hogy míg nálunk a motorok összes munkabírásából a motoros főüzemek mindegyikére 142 lóerő esik, addig például Németországban csak 95, vagy Ausztriában csak 45. A fönti számok az átlagokat jelzik, a mi mellett önként értendőik, hogy Ausztriában és Németországban sokkal nagyobb gyárak is lehetnek, (és vannak is) mint a magyarországi nagy gyárak. Részben tehát ez is egyik oka ipari telepeink helytelen megoszlásának gazdasági szempontból. Épen nem állítjuk azért, hogy az egyes

iparágak szempontjából a kérdéses nagy gyárak hátrányosak volnának. De ez azért nem azt jelenti, hogy több apró gyár nagyobb eredményeket nem tudna fölmutatni ha az általános gazdasági szempontokat vesszük irányadónak.

Az a körülmény, hogy ipartelepeink nincsenek kellőleg decentralizálva, okozza, hogy a hajtóerő tekintetében kínálkozó természeti erők nincsenek kellőleg kihasználva. Ha már a szélről nem is szólunk, mely sok tekintetben megbízhatlan szeszélyességénél fogva, — jóllehet a külföld ennek daczára nagy arányokban felhasználja, — de rá kell mutatnunk a vízierőre, mely nálunk aránylag nagyon kis mértékben nyer alkalmazást. Egyes iparágak a vízierőt kihasználják, de a további kihasználásnak még óriási tere van. Az 1898-iki termelési statisztika szerint a papíripar összes motori szükségletének 60,60 %-át innen nyeri, s e % -kal ez az iparág dominál. Igaz, hogy a vas- és fémipar, faipar és textil-ipar is aránylag nagy vízierőt használnak fel, de azok százalékos adata állandóan 9—10 között mozog. A többi iparág víziereje tekintetbe alig jöhet. A decentralizáció e téren is nagyon üdvös eredményeket létesíthetne. Ha olcsóbb a hajtóerő, olcsóbb s versenyképesebb a gyártás eredménye. Ott van példának Németország, mely már úgyszólván az összes vízierőt kihasználta (2.562,881 lóerőből 200,000 a vízre esik), s hol már e téren nagyobb eredményeket alig tudnak elérni. Vagy ott van Ausztria, hol a vízi motorra 31.35 % esik a 479,523 lóerőből. A mi 8.84 %-unknak még nagy tere van az emelkedésre s kívánatos, hogy e téren minél előbb emelkedés álljon be.

A földművelésügyi minister által végeztetett összeírások szerint a Vág folyónak hegyvidéki részében mintegy 230,000 lóerő rejlik, a Sztrigy-Lapusnikban 160 ezer, a Felső-Tiszán 158 ezer, a Garamban 140, a Morvában 130, a Sebes-Patakban 107, a Poprádban 90, s a Temesben 84 ezer lóerő van felhalmozva. Egy vizünkben sem kisebb a lóerő ötvenezernél, úgy, hogy összes vizeink két millió lóerőt képviselnek, a mivel szemben csak százezer lóerő körül van kihasználva. Százhuszonöt millió ft. ára vízierő vár a felhasználásra, a mely valóban improduktív módon hever eltemetve, s a mely, mint egy kamatozatlan tőke kínálkozik a mi tőkeszegény országunkban a kihasználásra.

Az ipari telepek helyes megosztása úgy az ipar és kereskedelem, mint a mezőgazdaság szempontjából kívánatos. Az iparfejlesztési törekvéseknek méltányolni kell a maga egészében

ezeket a szempontokat, mert ha e tekintetben hibákat követünk el, azokat később helyre hozni már alig lehet.

A mi a vállalatok székhelyét illeti, Budapest óriási számokkal szerepel: hisz az egész összeg vállalatainak negyedrészt ott láthatjuk. Fenti számok azonban csak a részvény-társulatok székhelyeit mutatják. Ha az összes gyárak megoszlását keressük, ha vizsgáljuk, hogy a gyárak összessége mikép oszlik meg, úgy láthatjuk, hogy Budapest illetve Pestmegye adatai nem sokkal állnak mögötte egyik másik országrész adatainak. A Dunabalszabpart gyárainak száma 680, a Dunajobbparté 1108, a Duna-Tisza közée 963 (melyben Budapest 374-el, s Pestmegye 161-el szerepel, a mire mindenesetre óriási befolyása van a főváros közelségének), a Tiszajobbparté 458, a Tiszabalszabparté 868, a Tisza-Marosszögé 677, Erdélyé 867, s Fiume város és kerületé 23, a mi összesen 5654-et tesz ki. Horvát-Szlavonország a most ismertett adatokban nem szerepel. Pestmegye gyárainak száma több, mint az egész Tiszajobbparté, vagy nem sokkal kevesebb mint Duna-Marosszögé. Budapest maga nagyszámú gyáraival kimagaslik a többi közül, de a mint említettük, az egész megye Budapest közelségének köszönheti annak nagy számát. Budapest túlsúlya még inkább kidomborodik, ha tekintetbe vesszük, hogy benne vannak koncentráva az ország legnagyobb gyárjai. Az ország szempontjából az ily koncentrálás semmi esetre sem kívánatos; mint említettük, a perifériáknak nagy szüksége volna az anyagi megerősítésre, a mit kétségtelenül nagyban előmozdítaná a gyárak decentralizációját. Minden munka azonban a központba törekszik, a város felszívja a vidéket, a mi ennek erőtlenedésére vezet. Az iparfejlesztő politikának a vidéket is kellene erősíteni; erre fokozott figyelmet kellene fordítani.

A vidéki városok megerősítése nemzeti feladat: ezek a magyarság várai. Az ipar különben a kereskedelemmel együtt tulajdonkép a városok képviselői: a város adja fejlődésük terét; mennél jobban fejlődik az ipar s kereskedelem, annál fejlettebb a város. Ezért az ipar decentralizációjá, a nagyipar helyes megoszlása nagyon fontos kérdés. Annál is inkább fontos ez, mert hisz a nyers anyagot a vidék adja, s így az ipar a feldolgozásra kész anyagot helyben találja szerte az országban. A mezőgazdaság adja különben ipari tevékenységünk egy óriási kontingensét. A mezőgazdaság óriási teret nyújt a munkálkodásra —

egyébiránt az őstermelés általában — s ezen az alapon szolgáltatja az ipar a nemzeti tevékenység további tényezőit. Az őstermelés adja a nyers erőt, az ipar csiszolja, s megadja neki azt a formát, melyet az élet szükségletei előírnak. Az őstermelés produkál, az ipar alakít s térj ész; az őstermelés a természet adományait nyújtja, az ipar az emberi tevékenység, a tudomány, a világforgalom szükségleteihez alkalmazkodik.

Az ipar az őstermelés kiegészítő része.

A nagyobb ipari tevékenység a vidéki városok emelését, további egészséges fejlődését van hivatva előmozdítani. Ugyanis az utóbbi évek erőteljes lüktetése nyomán stagnáláshoz érték a városok. Az utolsó két lustrum a városokat nagyobb arányú tevékenységre készítette; úgy látszik, hogy a fejlesztés erőltetett volt bizonyos irányban, mert kiváltotta azt napjainkban a részleges erőtlenedés. Hisszük, hogy ez csak pillanatnyi visszaesés; az részben az általános gazdasági pangás folyamánya, mely napjainkban az ipar s kereskedés terén nyilvánul meg a legintenzívebben, s így természetesen a városok fejlődése reagál arra a legjobban. Ha nem akarták volna ezek rohamosan kipótolni a múlt mulasztásait, úgy nem volna oly nagymérvű az ipari s kereskedelmi pangás nyomán jelentkező visszahatás. Az erőltetett fejlesztés boszulta csak meg magát; a városok fejlődése nagy arányú haladásra nyújtott jogos reményt. De ha az alapozásnál az anyagi erők kimerülnek, úgy az építőmesterek kénytelenek tétlenül nézni a megkezdett építmenyt, míg anyagot nem nyernek a további építkezésre. Ha ez lassabban esik meg a múltban, úgy a folyton szaporodó jövedelmi források nem engedik kifogyjni az anyagi erőket.

Az ipar fejlesztése azonban a közel jövőre nagy reményeket nyújt. Az ipar jövő alakulása erőteljessé fogja tenni a városokat. A jelenben nincs meg ezeknek a kellő erejük a viszonyok hátrányos alakulásával eredményesen szembeszállni. A városok tevékenysége lassúbbá vált, produktójuk megfogyott némileg; az ipari tevékenység újabb s fokozott fellendülésével ez az állapot meg fog változni. Az ipari fejlődés erőteljes megnyilvánulása a városok megerősödése szempontjából is kívánatos: a város a magyarság erőssége, s így az erőtől duzzadó nemzeti állam hatalmas oszlopa az erős ipar.

A mi a magyar gyáripárt magát illeti, az 1898-iki felvétel szerint 2766 gyártelepünk van; a termelési statisztika 2364

kérdőívét dolgozta fel, mert csak az oly telepeket vonta vizsgálatára körébe, melyeknek legalább 20 alkalmazottjuk volt a főlvétel megkezdésekor. A 2364 főüzemen kívül 181 melléküzemet is találunk.

Országrészenkénti megoszlása ez üzemeknek a következő:

	Főüzem	Melléküzem	Együtt	Főüzemek száma	Az összes üzemek %-a
Duna balpart ...	348	20	368	14'72	14'46
Duna jobbpart ...	280	18	298	11'84	11'71
Duna-Tisza köze ...	719	56	775	30'41	30'45
Tisza jobbpart ...	277	26	303	11'72	11'90
Tisza balpart ...	136	8	144	5'75	5'66
Tisza-Maros szöge	190	25	215	8'04	8'45
Erdély ...	233	18	251	9'86	9'86
Fiume ...	26	5	31	1'10	1'22
Horvát-Szlavonorsz.	155	5	160	6'56	6'29
Magyar birodalom	2364	181	2545	100'00	100'00

A Duna-Tisza köze a többi országész adatait messze felülmúlja, a mi érthető, mert hisz Pestmegye Budapest szék- és fővárossal élén óriási adatokat mutat fel. Budapest főüzemeinek száma 485, tehát több mint akármelyik országészé.

A magyar gyáripár szolgálatában 3433 kazán volt 280,777 négyzetméter vízfelülettel. Az egyes ipari főcsoportok között e szám százalékos adatai a következőkép oszlanak meg:

	Százalék
I. Vas- és fémipar ...	14'32
II. Gépgyártás és közlek. eszközök gyártása, hangszeripar, villamossági ipar ...	14'92
III. Mész-, magnezit-, gipsz-, cement-, agyagárú és üvegyártás ...	4'89
IV. Faipar ...	7'98
V. Bőr-, sörite- és szőripar ...	1'16
VI. Fonó- és szövőipar ...	4'66
VII. Ruházati ipar ...	0'14
VIII. Papirosipar ...	2'18
IX. Élelmezési és élvezeti ipar ...	42'23
X. Vegyészeti ipar ...	7'42
XI. Sokszorosító ipar ...	0'10

Az élelmezési és élvezeti ipar foglalja el az egész legnagyobb százalékat 42.23 hányaddal, a mely abszolút számban 118,579 négyzetméternek felel meg.

Iparágak és erőnemek szerint a hajtóerőt a következő adatok tüntetik fel az ipari főcsoportok szerint:

	Motoros főüzemek száma	Gőz- motorok	Víz- erejű munkabírása	Egyéb	Összes lóerő	Egy üzemre átlag esik lóerő
I. Vas- és fémipar	190	65,790	6,881	221	72,892	383
II. Gépgyártás stb.	175	42,998	2,535	1,452	46,985	268
III. Mész-, magnezit- stb. gyártás	272	14,829	572	384	15,785	58
IV. Faipar	335	18,301	1,948	49	20,298	60
V. Bőr-, sörite és szőripar	45	1,716	114	119	1,949	43
VI. Fonó- és szövőipar	89	11,353	1,186	136	12,675	142
VII. Ruházati ipar ...	10	242	—	6	248	25
VIII. Papirosipar ...	45	4,011	6,439	175	10,625	236
IX. Élelmezési és él- vezeti ipar	479	66,235	3,280	496	70,011	146
X. Vegyészeti ipar	138	8,702	216	452	9,370	68
XI. Sokszorosító ipar	64	280	—	952	1,232	19
Összesen	1,842	234,457	23,171	4,442	262,070	142

A fent említett 2364 gyári jellegű ipartelepből 1842, vagyis az összes szám 78%-a volt motorral ellátva 262.070 lóerővel. Ezen adat a külföldéhez képest alacsony. Ausztriától az 1890-ik évről rendelkezünk adattal. Németországból az 1895-ik évről; mindkettő messze túlhaladja hazánk adatait, jöllehet régebbi időkről szólnak. Ausztria 10,575 iparüzemében a motorok 479,523 lóerőre voltak berendezve, míg Németország 151,695 motoros ipari üzeme 3.337,327 lóerővel bír; de ha ez utóbbinál elhagyjuk a 20 alkalmazottal nem bíró gyárat, úgy 26,902 motort s 2.562,881 lóerőt találunk, a mi szintén óriási szám. Ausztriánál ily óriási eltérést nem találunk, dacára annak, hogy hazánkat gyáripára messze fölülhaladja, s dacára annak, hogy a fő- és melléküzemeket nem választja el, s a motoros s motornélküli üzemeket sem különbözteti meg. Ép ezért, ha hazánk adataival összehasonlítjuk Ausztria adatait, a fő- és melléküzemeket nálunk is összesíteni kell. Így azután 2545 üzemünk az osztrák gyári telepek egy negyed részét képezik, míg a hajtóerő az osztrák gyárat lóerejének több mint felét teszik ki. Ez mindenestre azt mutatja, hogy hazánk iparának Ausztriával szemben még roppant módon kellene fejlődni, ha arra a magaslatra kívánna helyeződni, mint Ausztria. Mindenesetre jellemző azonban, hogy a magyar gyárat átlagos erőképessége nagyobb, mint

Németországé vagy Ausztriáé. A motorok összes munkabírásából a motoros főüzemek mindegyikére hazánkban mint említettük 142, Németországban 95, s Ausztriában 45 lóerő esik. Ez azt bizonyítja, hogy Németországban s Ausztriában több kisebb gyártelep van, a mi nézetünk szerint a kérdés leghelyesebb megoldása, mert hisz így az ország területére több gyár esik, több vidék részesül a gyárpar előnyös hatásában.

Hazánkban tehát a gyárparnak ez adatok alapján is ropant módon kellene fejlődni. Ennek daczára, ha az iparfejlesztési törekvéseket tekintjük, azt látjuk, hogy Ausztria e czélokra tetemesen többet áldoz. Többet áldoz a jelenben is, midőn hazánkban e téren mind fokozottabb tevékenységet találunk. Így ha hazánk adatait Ausztriáéval szembe állítjuk, úgy 1868 óta a következő adatokat kapjuk:

Év	Ipar- oktatás	Magyarország		Összesen	Ausztria Iparfejlesztés összesen
		Ipar- fejlesztés	Munkás- védelem forintokban		
1868.	1,000	60	—	1,060	159,400
1870.	5,290	6,000	—	11,290	334,520
1875.	10,020	8,730	—	18,750	644,700
1880.	44,410	57,280	—	101,690	728,610
1885.	223,350	55,120	7,500	285,970	1,522,300
1890.	215,930	50,210	15,300	281,440	2,083,220
1895.	478,900	280,000	29,780	788,680	2,836,130
1900.	1,085,930	725,000	76,470	1,887,400	4,359,220

Hazánkban az utóbbi években nagyarányú a fellendülés, de Ausztriáét meg sem közelíti. Erre különben a jövőben is vajmi kevés remény van, mert hisz Ausztria ez irányú kiadásai folyton fokozódnak. Pedig egyes iparágak nagyobb arányú fejlesztése nagyon kívánatos, de meg háládatos is volna. Hisz mindössze a vas- és fémipar, a gép- stb. gyártás, valamint az élelmezési és élvezeti ipar az, melyek a gyárpar terén kiválnak. Ezek azok, melyek adatai a legtöbb esetben kimagasodnak.

De vizsgáljuk csak, hogy az egyes iparcsoportok hogyan részesednek a hajtóerőben, ha a százalékos adatokat tesszük megfigyelés tárgyává:

	A motoros főüzemek száma %-ban	A gyárpar rendelkezésére álló			összesen
		gőz- hajtóerőből	víz- erőből	egyéb iparcsoportokra %	
I. Vas- és fémipar	10'31	28'06	29'69	4'97	27'81
II. Gépgyártás stb.	9'50	18'35	10'94	32'69	17'93
III. Mész-, magnezit-stb. gyártás	14'77	6'32	2'47	8'64	6'02

A szél- és vízierő a legolcsóbb: az első hazánkban alig használtatik, mert az az időjárás változásaitól függ, s így az ipari üzem rendszeres vitele rajta nem alapulhat. Utána olcsó-

	A motoros főüzemek száma %-ban	A gyáripár rendelkezésre álló			összesen
		gőz- hajtóerőből	víz- esett az egyes	egyéb iparcsoportokra %	
IV. Faipar	18'19	7'80	8'41	1'10	7'74
V. Bőr-, sörte- és szőr- ipar	2'45	0'73	0'50	2'68	0'75
VI. Fonó- és szövőipar	4'83	4'84	5'12	3'06	4'84
VII. Ruházati ipar	0'54	0'10	—	0'13	0'09
VIII. Papíripár	2'45	1'71	27'79	3'96	4'05
IX. Élelmezési és élve- zeti ipar	26'00	28'26	14'15	11'17	26'72
X. Vegyészeti ipar	7'49	3'71	0'93	10'18	3'58
XI. Sokszorosító ipar ...	3'47	0'12	—	21'42	0'47

A vas- és fémipar áll a legelső helyen, mert az összes hajtóerőnek 27.81%-át teszi ki az általa felhasznált motori munka. A legnagyobb vízi hajtóerővel is ezen iparág rendelkezik. Eme iparágat nyomban az élelmezési és élvezeti ipar követi, míg a ruházati ipar áll legutolsó helyen.

Nagyon fontos az egyes iparágak szempontjából, hogy a hajtóerő az egyes erőnemek között mily arányban oszlik meg.

Ez ugyanis az olcsó hajtóerőre való tekintetből bír nagy fontossággal. Nézzük ennek adatait:

	A főüzemek rendelkezésre álló			Összes motorok	
	gőz- hajtóerő	víz- százalékokban	egyéb	száma	lőereje
I. Vas- és fémipar	90'26	9'44	0'30	1,107	72,892
II. Gépgyártás stb.	91'51	5'40	3'09	453	46,985
III. Mész-, magnezit- stb. gyártás	93'94	3'62	2'44	539	15,785
IV. Faipar	90'16	9'60	0'24	472	20,298
V. Bőr-, sörte- és szövőipar	88'04	5'85	6'11	66	1,949
VI. Fonó- és szövőipar	89'57	9'36	1'07	228	12,675
VII. Ruházati ipar	97'58	—	2'42	11	248
VIII. Papirosipár	37'75	60'60	1'65	151	10,625
IX. Élelmezési és él- vezeti ipar	94'61	4'69	0'70	1,108	70,011
X. Vegyészeti ipar	92'87	2'30	4'83	338	9,370
XI. Sokszorosító ipar	22'73	—	77'27	209	1,232
Összesen	89'47	8'84	1'69	4,682	262,070

A szél- és vízierő a legolcsóbb: az első hazánkban alig használatik, mert az az időjárás változásaitól függ, s így az ipari üzem rendszeres vitele rajta nem alapulhat. Utána olcsóság tekintetében a víz következik, mely különösen a papíripár-

nál nyer széleskörű alkalmazást. A vízi hajtóerőt csak az olyan iparágaknál használhatják, a melyeknek nyersanyaga a vizek közelében található. Helyesen mutat rá erre a gyáripari jelentés, midőn azt mondja, hogy «hazánk hegyvidékei vízben elég gazdagok ugyan, de e vizek ipari czélokra, nevezetesen motorok hajtására csak korlátozott mértékben használhatók, mert az elzárt és nehezen hozzáférhető völgyeket jobbra csak olyan iparüzemek kereshetik föl, a melyek ott a hajtóerőn kívül a nagy tömegű nyersanyagokat is megtalálják. Alföldünk, a lassú folyású és épen ezért közvetlenül víziművekre fel nem használható nagy magyar folyók partvidékeit kivéve, általában vízben szegény, úgy hogy az ott megtelepedett gyáraknak a vízerőt egészen nélkülözniük kell. Nagy folyóink vizét motorok hajtására elektromos átvitel útján bizonyára fel lehetne használni, ily művek létesítése azonban roppant költséggel jár, s csak abban az esetben indokolt, ha a nagy befektetési tőkének megfelelő fogyasztás a közelfekvő gyártelepek révén már eleve biztosítva van.»

Feltüntettük fentebb az összes motorok számát s lóerejét, összes motoraink száma 4682, a melyből a stabil gőzgépekre 58.80% esik, de munkaképesség tekintetében az egész hajtóerő 87.07%-át képviselik, s így mindenesetre megfelel a modern gyáripar követelményeinek.

Ha a felhasznált tüzelőanyag mennyiségének nagyságát s minőségét kutatjuk, az egyes iparágaknál a következő adatokat kapjuk:

	<i>Tüzipa és fahulladék köbméter</i>	<i>Köszén, kovácsszén, barnaszén és briquette</i>	<i>Koksz</i>	<i>Faszén</i>
	<i>m é t e r m á z s a</i>			
I. Vas- és fémipar —	352,949	11.246,905	3.161,824	2.355,178
II. Gépgyártás stb. —	28,241	2.565,877	232,013	78,050
III. Mész-, magnezit- stb. gyártás — — — —	575,664	5.164,217	193,075	2,514
IV. Faipar — — — —	620,597	52,219	—	2,304
V. Bőr-, sörté- és szőr- ipar — — — —	23,320	120,117	—	—
VI. Fonó- és szövőipar	15,477	1.040,299	2,150	698
VII. Ruházati ipar — — —	132	27,720	2,213	—
VIII. Papiripar — — —	60,118	728,815	539	4,818
IX. Élelmezési és élve- zeti ipar — — — —	216,601	9.699,145	176,962	4,418
X. Vegyészeti ipar —	349,058	2.057,992	357,625	30,403
XI. Sokszorosító ipar —	432	24,731	—	—
Összesen	2.242,589	32.728,037	4.126,401	2.478,383

A kőszén, s általában az e csoport alá tartozó szenek felhasználása a legnagyobb; óriási adattal szerepelnek ezek, melyek mellett a többi tüzelőanyagok szinte elenyésznek. A szénfogyasztás terén a vasipar állt 1898-ban a legelső helyen 34.37 százalékkal, míg az élelmezési és élvezeti ipar a gyáripar összes szénszükségletének 39.63% követelte, úgy hogy a két iparág maga 64%-át abszorbeálta az összes szénszükségletnek.

A fölvétel legérdekesebb s legfontosabb része a termelési statisztika. Ebbe van felvéve gyáriparunk produktója az író-tollgyártás, a ruggyantaárúgyártás és béltisztítás kivételével, mint a melyek csak egy-egy teleppel vannak hazánkban képviselve, s így az ez irányú adatok közzététele egyéni adatok nyilvánosságra hozatalával lett volna egyértelmű. Tehát ennek kivételével, mint a gyáripari jelentés mondja «ama 2364 gyári jellegű ipartelep, illetőleg 2545 fő- és melléküzem, melyekre az ipari termelési statisztikai adatok földolgozása kiterjedt, az 1898. évben, illetőleg a mennyiben az üzemek némelyike kampagneszerűen dolgozik, az 1898—99. termelési évben együtvéve 683.458,515 forint értékű különféle iparcikket állított elő. Hozzászámítva még ehhez a földolgozásból az imént jelzett okok folytán kihagyott 3 ipartelep 1.225,302 forintot tevő évi produktóját, gyáriparunk összes termelése tulajdonképen 684.683,817 forintba rúgott. E csaknem háromnegyed milliárdos termelés, tekintetbe véve hazánk specziális viszonyait és az ipar iránt csak az utóbbi évtizedben nyilvánult élénkebb érdeklődés, elég szép eredménynek mondható, s megfelelő emelkedés és fejlődés esetén bizalommal tölthet el bennünket a jövőre nézve. A kiegyezés idejében csak csirájában levő magyar ipar tehát a fölvételig lefolyt 31 év alatt több kedvezőtlenül ható tényező dacára is elég szépen fejlődött, bár gyáriparunk termelése a magas fokon álló iparosállamok termelésével össze sem hasonlítható. így a német birodalom ipara, az 1897-ik évi adatok szerint csupán textilipari félgyártmányokból 835 millió márká, szövetekből pedig 1914 millió márká értéket termelt, vagyis csupán óriási textiliparának készgyártmányaival egész gyáriparunk termelését jelentékenyen felülmúlta.»

Gyáriparunk termelése 1898-ban a következőkép alakult:

<i>Iparágak megnevezése</i>	<i>Termelés értéke forint</i>	<i>Az iparágak termelésének értéke az illető iparcsoport termelésének százalékában</i>	
		<i>az illető iparcsoport</i>	<i>az egész gyári ipar</i>
I. Vas- és fémipar:			
1. Vasgyártás — — — — —	53.344,010	58'66	7'82
2. Vas- és aczélöntés — — —	9.344,733	10'28	1'37
3. Kovácsolt árúk gyártása — —	3.416,866	3'76	0'50
4. Szeg- és csavargyártás — —	3.557,720	3'92	0'52
5. Drótygyártás, drótfonás és szövés — — — — —	543,100	0'60	0'08
6. Vasedénygyártás — — — —	1.168,067	1'28	0'17
7. Késgyártás — — — — —	87.959	0'10	0'01
8. Épület- és műlakatosság — —	3.761,883	4'13	0'55
9. Vasbutor- és pénzszekrénygyártás — — — — —	933,250	1'02	0'13
10. Arany- és ezüstárúk gyártása	2,237,167	2'46	0'33
11. Réz- és cinkhengerlés, rézhámoripar — — — — —	2.972,430	3'27	0'43
12. Rézművesség, bronz- és sárgarézöntő-ipar — — — —	1.894,095	2'08	0'28
13. Töltényhüvelyek, töltények és lövedékek gyártása — — —	2.626,550	2'89	0'38
14. Csillár- és lámpaárú-gyártás	1.185,030	1'31	0'17
15. Ónárú-gyártás — — — — —	496,750	0'55	0'08
16. Ólomárú-gyártás — — — —	486,545	0'53	0'07
17. Bádogipar — — — — —	2.713,748	2'98	0'39
18. Érczkoporsó-gyártás — — —	161,200	0'18	0'02
Együtt	90.931,103	100'00	13'30
II. Gépgyártás és közlek. eszközök gyártása, hangszeripar, villamossági ipar:			
1. Gép-, kazán-, fegyver-, vagon- és hajógyártás — — —	65.211,921	76'32	0'54
2. Mérleggyártás — — — — —	588,213	0'68	0'09
3. Kocsigyártás — — — — —	763,200	0'90	0'11
4. Hangszeripar — — — — —	205,658	0'24	0'03
5. Elektrotechn. czikkek gyártása — — — — —	4.547,492	5'32	0'66
6. Közhasználatú villamosáramfejlesztő telepek — — — —	13.000,000	15'22	1'93
7. Kábel- és szigetelt drótygyártás	1.131,140	1'32	0'16
Együtt	85,447,624	100'00	12'52
III. Mész-, magnezit-, gipsz-, cement-, agyagárú- és üvegyártás:			
1. Mész-, magnezit- és gipszégetés — — — — —	2.242,175	8'74	0'33
2. Czemntgyártás — — — — —	2.928,767	11'42	0'42
3. Czemnt- és gipszárúgyártás	457,954	1'78	0'07
4. Téglá- és tűzállóagyaggyártás	14.304,133	55'76	2'09
5. Egyéb agyagárúgyártás — — —	2.056,616	8'02	0'30
6. Üvegyártás — — — — —	3.664,689	14'28	0'54
Együtt	25.654,334	100'00	3'75

<i>Iparágak megnevezése</i>	<i>Termelés értéke forint</i>	<i>Az iparágak termelésének értéke az illelő iparcsoport az egész gyári ipar termelésének százalékában</i>	
IV. Faipar:			
1. Fűrészárúgyártás — — —	34.635,144	77'76	5'07
2. Parkettagyártás — — —	2.274,900	4'78	0'33
3. Hordó- és kaptafagyártás —	520,089	1'09	0'08
4. Asztalosipar — — — —	5.380,585	11'30	0'79
5. Hajlított fabutorok gyártása...	2.521,162	5'29	0'37
6. Bot-, fadíszmú-, író- és rajz-szer-, faszíjkorong-, faszerszám- és gyermekjátékgyártás	709,222	1'49	0'10
7. Egyéb faárúk gyártása — —	849,380	1'78	0'12
8. Nádszövet-, szalmahüvely- és czirokseprűgyártás, kosárfonás	561,360	1'19	0'08
9. Fatelítés — — — — —	147,780	0'32	0'02
Együtt	47.599,622	100'00	6'96
V. Bőr-, sörte- és szőripar:			
1. Bőrgyártás és bőrfestés — —	13.698,086	88'58	2'00
2. Bőráru- és viaszosvásongyárt.	474,045	3'07	0'07
3. Sörte- és szőripar — — —	1.292,085	8'35	0'19
Együtt	15.464,216	100'00	2'26
VI. Fonó- és szövőipar:			
1. Gyapjuipar — — — — —	5.334,200	19'95	0'78
2. Len- és kenderkészítés, kötél-, tömlő- és hevedergyártás —	1.999,110	7'48	0'29
3. Len-, kender-, pamut- és juta-fonó-szövőipar, vattagyártás	10.600,150	39'65	1'55
4. Selyemipar — — — — —	564,871	2'11	0'08
5. Kötött-, kötszövött- és himzettárúk gyártása — — —	733,494	2'74	0'11
6. Gombkötő-, zsinór- és paszomántárúk gyártása — — —	1.081,768	4'05	0'16
7. Kelmenyomtató-, kékfestő- és fehéritő ipar — — — — —	6.422,851	24'02	0'94
Együtt	26.736,444	100'00	3'91
VII. Ruházati ipar:			
1. Szabóipar — — — — —	4.850,626	47'54	0'71
2. Szücsipar — — — — —	1.151,150	11'28	0'17
3. Fehérneműek-, ágyneműek-, divatcikkek-, ernyők- és keztyűárúk gyártása — — — —	1.408,896	13'80	0'20
4. Kalapgyártás — — — — —	696,090	6'82	0'10
5. Művirág- és dísztollgyártás...	139,500	1'37	0'02
6. Czipőgyártás — — — — —	1'880,346	18'43	0'28
7. Gőzmosódák — — — — —	76,983	0'76	0'01
Együtt	10.203,591	100'00	1'49

<i>Iparágak megnevezése</i>	<i>Termelés értéke forint</i>	<i>Az iparágak termelésének értéke az illető iparcsoport teljes termelésének százalékában</i>	
VIII. Papíripar:			
1. Papirosanyag- és papiros- gyártás — — — —	5.969,334	74'83	0'87
2. Papirosárúgyártás és könyv- kötőipar — — — —	2.008,204	25'17	0'30
Együtt	7.977,538	100'00	1'17
IX. Élelmezési és élvezeti ipar:			
1. Malomipar — — — —	179.726,417	55'65	26'30
2. Czukorgyártás — — — —	30.499,526	9'44	4'46
3. Szalámi és egyéb húsárúk gyártása, zsíroivasztás — —	4.875,737	1'51	0'71
4. Pótkávé- és konzervgyártás	4.606,475	1'42	0'68
5. Sütőipar és tésztaeműek gyártása — — — —	1.117,528	0'35	0'17
6. Czukorka-, czukorsütemény-, kakao-, csokoládégyártás —	4.769,650	1'48	0'69
7. Dohánygyártás — — —	51.596,560	15'97	7'55
8. Sör- és malátagyártás — —	14.726,519	4'56	2'16
9. Szeszgyártás — — — —	23.843,887	7'38	3'48
10. Cognac-, likör-, pálinka- és rumgyártás — — — —	5.908,500	1'83	0'86
11. Pezsgőborgyártás — — —	1.318,430	0'41	0'20
Együtt	322.989,229	100'00	47'26
X. Vegyészeti ipar:			
1. Kőolajfinomítás — — — —	10.128,549	24'16	1'48
2. Világítógázgyártás — —	6.319,046	15'08	0'93
3. Keményítőgyártás — — —	4.443,636	10'61	0'65
4. Gyufagyártás — — — —	1.606,619	3'83	0'23
5. Enyvgyártás — — — —	1.447,660	3'46	0'22
6. Cserzőkivonatgyártás — —	2.125,950	5'07	0'30
7. Növényolajgyártás — — —	3.227,765	7'70	0'47
8. Egyéb vegyészeti czikkek	12.616,040	30'09	1'85
Együtt	41.915,315	100'00	6'13
XI. Sokszorosító ipar — — — —	8.539,491	100'00	1'25

Az élelmezési és élvezeti ipar roppant produktiója legelői áll, annak keretén belül a malomipar vezet, de a dohány- és czukorgyártás is óriási adatokkal szerepel. Általában a mezőgazdasággal kapcsolatos iparágak tűnnek ki a legjobban e csoportból. Az élelmezési ipart a vas, majd a gépgyártás követi.

Azzal végezzük be a gyáripar statisztikai ismertetését, a mivel a kereskedelmi minister gyáripari jelentésének általános része végződik: «ipari fejlődésünknek a jövőben sokkal erő-

teljesebbnek kell lenni; az állam összesége, az ország jól fel-fogott érdekei és fontos nemzeti szempontok kívánják ezt egyaránt.»

A gyáripár fellendülésének sok akadálya van: iparfejlesztésünknek lesz feladata ezen akadályokat eltávolítani.

Így a vasipar egyik sarkalatos hibája az, hogy nem támaszkodhatik teljesen bányászatunkra és kohászatunkra. A szükséges nyersanyagot kohászatunk nem állítja elő. A finomöntés gyermekkorát éli; elegendő belföldi munkás nincs, külföldiekkel vagyunk kénytelenek dolgoztatni. A kovácsolt áruk versenyképességére hiányzik az olcsó acél, melyet az állami gyárak bocsáthatnának rendelkezésre. A láncgyártáshoz nincs meg a megfelelő drótanyag hazánkban, de meg a belföldi munkások hiánya is sok kalamitást okoz. A vasúti cikkek gyártása tekintetében az állami gyárak teremtenek versenyt, a mi a magánvállalkozásra hátrányosan hat. A mi viszont a finomabb vastengelyeket illeti, e tekintetben a külföld produktumai dominálnak: az olajban futó vastengelyeket hazai gyáraink nem karolták még fel. A szeg- és csavargyártásnak az osztrák ipar teremt nagy versenyt, de meg a német s svájci is, melyek ellen megfelelő vámpolitikai védelemmel lehetne élni. Egyébiránt az is baj, hogy elegendő szegnek való drót hazánkban nem állítatik elő, s azt külföldről kell beszerezni. Drótszövő és fonógyáraink sem kapnak hazánkban elegendő nyersanyagot, de meg a megfelelő munkásanyag is hiányzik. A vasedények gyártását az osztrák verseny nyomja, miért is e gyárak kénytelenek a külföldi kivitelt felkarolni. Hogy ez eredménynyel járhasson, legalább is a fuvarkedvezmény nagyobb mérvű kiterjesztésére volna szükség. Egyébiránt a késipar hanyatlásának is a nagy külföldi verseny az oka, úgy úgy, mint a vasbútor- és pénzszekrénygyártás pangásának is. Az épület- és műlakatosság sorsa az építőipartól függ: természetes, hogy az utóbbi években beállott építőipari válság az épület- és műlakatosságra nagy kihatással volt, s azt alapjában megrázkódtatta. Az építőipar helyzetének javulásával ez iparágaké is javulni fog. Az arany- és ezüstgyártás termékeinél a tisztességtelen belföldi verseny, (a mi különben több más iparágra is áll), de meg a nagy külföldi konkurrentia is teremt a vizsás helyzetet. Ez utóbbi különben az oka a réz- és cink-hengerelés, valamint rézhámoripar nehéz helyzetének is, nemkülönben a réztermelés stagnálása, valamint a cinkkohászat

teljes fejletlensége is. A rézművesség, bronz- és sárgarézöntőipar fejlődésének legnagyobb gátja az osztrák verseny. Az osztrákok a nyersanyagot olcsóbban tudják beszerezni, s így az árukat olcsóbban tudják árusítani, de meg hazánkban bizományi üzleteket is tartanak, s így közvetlenül is elveszik piacunkat. Egyébiránt a többi külföld is nagy versenyt támaszt eme iparágak. A töltény- és lövedékiparnak a külföldi kivitelhiány a baja. A csillár- és lámpaárúiparnál a nyersanyag, s a munkáshiány okoz kalamitásokat. Az ólomárúknál is a külföldi verseny a baj, de meg az is, hogy a nyersanyagot nem mindig kapni akkor, a mikor arra szükség van. Az ónárúiparnak is sok baja van, melyek közül nem utolsó az, hogy Gzése nincs iparendélyhez kötve, s így azt bárki folytathatja. A bádogipari szükséglet viszont nem tudjuk mind mi pótolni: a külföldi behozatal nagy, s így az ipari fejlesztés e téren is nagy eredményeket adhatna. Az érczkoporsógyártásnál is ez egyik legfőbb hiba, jóllehet itt a nyersanyag drágasága és a vasúti fuvar magas volta is nagy bajokat okoz. Ez utóbbi a kész anyag szállítási képességére hat hátrányosan.

A gép-, kazán-, fegyver-, vagon- és hajógyártásnál sajnos sok a külföldi tisztviselő. A munkások honossága tekintetében ez a kifogás nem támasztható. Az oktatás fejlesztése e hiányt a jövőben ki fogja küszöbölni. A mérleggyártásnál a hitelesítést kellene államosítani, mert a jelenlegi hosszadalmas eljárás a gyártást károsan befolyásolja. Egyébiránt a külföldi verseny itt is panasz tárgyát képezi.

A mész-, magnezit- és gipszégetés fejlődése az építőiparral függ össze; így a felsoroltak napjainkban szőkébb keretek között üzetnek. Rajta csak az építőipar fejlesztése segíthetne, ép úgy, mint a cement- és gipszárúgyártáson is. A cementgyártásnál is bajokat okozott az építőipar válsága, a melyen a külföldi kivitel fejlesztésével lehetne csak segíteni; pedig sajnos a külföldi behozatal nagyságára is sok panasz lehet. Egyébiránt a cementgyártás nagy hiányát érzi a jó szénnek; a gyártásnál a kokszt, vagy a jó minőségű kőszén használható csak jó eredménnyel, a mi hazánkban csak bajjal szerezhető be. A téglá és tűzálló agyaggyártás pangásának oka szintén az építőipari válság: érdekében egyébiránt kívánatos volna a vasúti tarifa-leszállítás. Más agyagárúgyártásunkat viszont a külföldi behozatal veri vissza.

Üveggyáraink közül többenél az a hiba, hogy fekvésük nem kedvező, a nagyobb forgalmi vonalaktól távol esnek, a fa fogy, a melynek kedvéért a gyárakat esetleg egyes félreeső helyekre építették, s így a termelési költség nagyobbodik. Az út rossz a gyárak egy nagy részéhez, s így a fuvarozás költséges, sőt gyakran lehetetlen. Az üveggyárosok tőkése kevés: az 1890-es évek elején tapasztalt nagyobb mérvű gyáralapítás, spekulatív természeténél fogva sok gyárat a tönk szélére juttatott. Üvegiparunk e krízist csak nagy bajjal volt képes kiheverni. Üveggyáraink termelési költségét az aránylag kevés tüzelőszeren kívül emeli az is, hogy üveghomoka elegendő mennyiségben nincs, s így azt kénytelen kvarckövel pótolni; ez az üzemet tetemesen drágítja. Egyes gyárosok az üveghomokot Hohenbockából szerzik be. A tüzelőszer drágaságán a vasúti díjak leszállítása segítene, a mi az üvegárak tekintetében a magán és helyi érdekű vasutaknál is kívánatos volna. A szódára viszont kívánatos volna alacsonyabb vámteleket megállapítani, hogy így az üveggyárosok azt olcsóbban beszerezhetnék. Az alacsonyabb vámtelek az üvegipar szempontjából a gyártáshoz szükséges külföldi gépek behozatalára is kívánatos volna. Nagy panaszuk van egyébiránt az üveggyárosoknak a hitelesítés körülményes voltára is, melyet egyszerűsíteni legfőbb óhajukat képezi. Különben az üveggyárak a szükséges munkaerőnek is nagy hiányát érzik, s így sok bajuk várna orvoslásra.

A fűrészárak szállításánál a közlekedés nehézségei okoznak kalamitást. Az utak sokszor járhatatlanok, a vízi utak szabályozva nincsenek, a vasúti fuvarbér viszont túl magas. Egyébiránt a munkáshiány itt is megnyilvánul. A parkettagyártásnál a nyersanyag drágasága egyike a legnagyobb bajoknak, mely úgy áll elő, hogy a külföldi gyárosok a nyersanyagot hazánkban összevásárolják, s saját használatukra exportálják. Kádáriparunk a szőlők pusztulása folytán nagyot hanyatlott; produktiójuk a gyártás fejlődése folytán oly nagy, hogy azt elhelyezni nem tudják.

Épületasztalosságunknak a fogyasztás csekélyége egyik nagy baja, a melyen azonban az építő-ipar újabb fellendülése segíteni fog. A bútorasztalosság szépen fejlődik, de még a külföldi versenynyel megküzdeni nem tud. A hajlított fabútorgyártás különösen a külföldi kivitel fejlesztése által fejlődhetne. Egyébiránt faiparunk általában nagy jövőnek nézhetne elibe, ha az ipari termények kivitelét elősegítenénk, azoknak a meg-

felelő piacot megszereznénk. Ez a faarak emelkedésével járna kapcsolatban, a mi viszont egy másik iparág kifejlődését segítené elő, — a fatelítését. Ennek kivált a vasúti talpfák tekintetében volna nagy jelentősége, mert a bükkfát tenné e célra alkalmassá, mely nélküle e célra nem felel meg.

A bőrgyártásnak a nyersbőr hitványságára van nagy panasza. Ez a bőr rossz kezelése folytán áll elő, melynek kiküszöbölése nagyon kívánatos volna. Egyébiránt a jó nyersbőrt külföldre viszik, s így az anyag hiánya is nem egyszer fellép a bőrgyártás terén. A bőrgyártás körében fentiekkel kapcsolatban, s azok folyamánya gyanánt a nyersbőr aránylagos drágasága, s a kész bőr olcsó volta is panasz tárgyát képezi. Mindemellett a külföldön a nagy verseny teremt kivitelünknek tartahatatlan helyzetet. A bőrárú- és viaszos vászongyártás viszont a belföldön is a külföldi versenynyel küzd, mely a külföldön azután még jobban fokozódik. Miután azonban a finomabb áruk kelendősége nagyobb, ezek gyártását kellene előtérbe helyezni. A kefégyárak a külföldön nagy versenyt találnak magukkal szemben, a mi a belföldön nem igen mondható el. Azonban a vasúti viteldíj magassága ellen itt is magy panasz.

Ha a fonó- és szövőiparra térünk át, annak helyzetét épen nem találjuk kielégítőnek. A gyapjúipar produkciója aránylag csekély; nagyarányú külföldi behozatalra szorulunk. A durvább áru iránt kisebb a kereslet, mint volt a múltban, s így e téren a helyzet általában rosszabb. Egyébiránt a külföldi verseny ez iparágnál a legerőteljesebbek egyike. Emellett még gyáraink a gépeket is külföldről kénytelenek beszerezni honiak hiányában. A gyapjúipar tekintetében a fél- és készgyártmányok hazánkban alig produkálnak valamit: általában e tekintetben a külföldre vagyunk utalva, a mi mellett még meglevő gyáraink elegendő munkaerőt sem tudnak a belföldön kapni. A len- és kenderkikészítés szintén nem tökéletes: a gyárak berendezése és üzeme fejlesztendő volna. A len-, kender-, pamut- és jutfonó-szövőipar, valamint a vattagyártás, szintén lassú fejlődést mutat, s így szükségletünk jórészt a külföld fedezi. A selyemipar még a kezdet nehézségeivel küzd. Az alap meg van adva; sajnos a legfontosabb, a fonállá sodrás nálunk egészen ismeretlen; az egyáltalában nem gyakoroltatik. A selyemtermelés mindjobban nagyobbodik, s így valószínű, hogy ez maga után vonja a tovább fejlesztését ez iparágnak. Fonó- és szövőiparunk terén a

haladás, a fejlesztés mind inteniívebben nyilvánul meg, s így joggal várhatjuk, hogy a hiányok nagy része rövidesen pótoltatik.

A papírosgyártás terén nagy a panasz a szén magas ára miatt, mely a magas fuvardíjak folytán áll elő: ennek leszállítását várják a papírgyárosok általában. Drágítja a termelést ama körülmény, hogy a gyártásra alkalmas anyagot, a kincstári puhafaerdőket, bérlőknek adják, kiktől a papírgyárosoknak azt drága pénzen kell megvásárolni. A gyáros e fához direkt úton nem juthat. A gyár közelében különben a fa nagy részét már felhasználták, úgy hogy rövidesen vasúton kell nagyobb távolságról a nyers anyagot beszerezni, a mi a termelési költséget még jobban emeli, hacsak azon a fuvardíjleszállítás nem fog segíteni. Az angol szóda magas árára is nagy a panasz, a melyen a vámok leszállításával lehetne segíteni. Mindezen bajhoz az osztrák verseny is járul: az osztrák gyáros termelési költsége kevesebb, így árúját olcsóbban adhatja, a mi a hazai ipart mind erőteljesebben nyomja. Hazai papírgyártásunk erőteljes fejlesztésre vár, hogy mindé bajokkal megküzdzeni tudhasson.

A cukoripar panasza főképp a közlekedési eszközök ellen irányulhat. A roppant mennyiségű szén-, mészkő- a répaszállításnál torlódások állnak elő a zavartalan lebonyolítások rovására. De meg a tengerentúli kivitelre a cukor nem talál mindig elegendő rakhelyet, mely csak a kereskedelmi tengerészet erőteljesebb fejlesztésével változhat meg. A vasúti fuvardíjak viszont a mellékágakon drágák, a mely panasz azonban az államvasutak vonalán sehol sem mondható el. A külföldi verseny a belföldön nem érezhető a kartell folytán, de a nemzetközi kereskedelemben az nagyon is számottevő tényező.

A sörgyarak számának apadása a tömegtermelés kedvezőbb körülményeiben található: e tekintetben változás nem várható. A szeszipar nagy produktója is visszahatással járt: a külföldi piac nagy részét elvesztettük, s így a szeszipar fejlődése szűk-ségkép hátrányosan befolyásoltatott.

A kőolajipar a termelési adó eltörlését kívánná, a minek van is alapja, mert hisz a gáz s villámnál semmi különösebb adó sem szerepel, pedig az előbbi a szegényebb osztály adója. Egyébiránt a rumán s orosz nyers kőolajra a kikészítési eljárás engedélyezése már maga is elegendő volna kőolajiparunk helyzetét előnyösebbé alakítani.

Végre meg kívánjuk jegyezni, hogy malmokat az utóbbi

időben az őrlési forgalom megszüntetése nagyon kellemetlenül érintette. A kikészítésre behozott gabona a múltban általában kedvezően hatott a malmok üzemére, a lisztkereskedelemre, a mi most teljesen meg lőn szüntetve.

A kisiparosok mind nagyobb mértékben kezdenek egyes szakszövetkezetekbe tömörülni, a mi az ipari termelésre rendkívül előnyös, de meg az iparosok boldogulását, megélhetését is nagyban elősegíti. Csak kívánatos volna, ha a szövetkezeti termelés mind nagyobb arányokat venne. A nagy iparosok viszont kartelbe lépnek, hogy közös érdekeiket annál jobban védelmezhessek, a mi azonban sok esetben a fogyasztó kizsákmányolására vezet, s így a kartelek törvényes szabályozása iránti törekvést váltotta ki.

Bizonyára vannak gyáriparunknak fentiekben kívül más bajai is, a legfontosabbakat azonban a fentiekben foglaltuk össze. Iparfejlesztési törekvésünknek az elősorolt bajok megszüntetése volna egyik főczélja. A külföld erőtől duzzadó ipara mellett hazánknak meglehetősen szerény helyzet jutott osztályrészül. Bízunk benne, hogy a közel jövő e tekintetben is változást fog hozni. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy az ipar fejlesztése a külkereskedelem megerősítésének szükségét is maga után vonja. Ép ezért nem szabad ez utóbbit sem szem elől téveszteni akkor, midőn az ipar erőteljes épületének alapköveit lerakjuk. Csak akkor lesz iparunk életképes, ha annak produktumait értékesíteni is tudjuk. Ha a belföldi szükségletet elláttuk, úgy a rendelkezésre álló téren a többi produktumok elhelyezéséről is gondoskodni kell. A külföldi piacok megszerzését már most fel kell venni programmunkba, hogy így annak idején a talaj e tekintetben kellőképp elő legyen készítve.

V. KERESKEDÉS.

Az alkotmányos korszak kezdetén érezhető volt már egy rendszeres kereskedelmi törvény hiánya. Kereskedelmi jogunk rendezetlen. Az 1840-iki váltótörvény 1850 május 1-én hatályon kívül helyezettett s az Ausztriában is elfogadott német váltórendszabály lépett életbe. 1861-ben azonban ismét visszaállított az 1840-iki törvény. Az 1840-iki csődületekről szóló törvény helyébe 1853 szeptember 1-én az osztrák csődrendtar-

tás lépett, de az 1861-iki országbírói értekezlet itt is helyreállította a régi rendet. Az 1864-iki héttagú bizottság javaslata alapján a német kereskedelmi törvényt és a közönséges váltórendszabályt akarták hazánkban rendszeresíteni, a mi a közóhajnak meg is felelt volna, de a törvényhozást más ügyek foglalták el, úgy hogy e kérdés rendezetlen maradt.

Az alkotmány helyreállításával egy kereskedelmi törvény alkotása tekintetében mind nagyobb lőn az agitatio. Az ügyvéd-egylet, az 1870-iki jogászyűlés, majd 1871-ben a budapesti kereskedelmi kamara élénk tevékenységet fejtettek ki e téren, melynek alapján azután el is készült az 1875-iki kereskedelmi törvény, majd az 1876-iki váltótörvény, s az 1881-iki csődtörvény.

A kereskedelmi törvény — mely különben a német törvény alapján készült —, a kereskedelmi ügyletek vegyes rendszerét fogadta el. Feltétlen s feltételes ügyleteket ismer. Feltétlen kereskedelmi ügyletek alatt értjük, árúk s általában ingó dolgok vételét vagy egyébkénti megszerzését azon szándékkal, hogy azok természetben át vagy feldolgozva ismét tovább adassanak; a most említett tárgyak szállításának elvállalását, ha azokat a szállító e végből szerzi meg; állampapírok, részvények, vagy más a kereskedelmi forgalom tárgyát képező értékpapírok vételeit vagy egyébkénti megszerzését az esetben is, ha a megszerzés nem továbbadási szándékkal történt; biztosítások elvállalását, és végül utasok vagy javak tengeren leendő fuvarozásának elvállalását és hajókölcsönök kötését. A feltételes kereskedelmi ügyletek csak átvitt értelemben tekinthetők kereskedelmi ténykedéseknek, s vagy olyanok, melyeknél csak az iparszerűség kívántatik meg, vagy pedig olyanok, melyek csak az esetben tekinthetők ilyeneknek, ha a kisipar körét meghaladják. így iparszerű folytatás mellett kereskedelmi ügyletnek tekintetik az ingó dolgok fel vagy átdolgozásának elvállalása mások részére, feltéve, hogy az átvállaló üzlete a kisipar körét meghaladja; a bank- és pénzváltói ügyletek; a bizományi, szállítmányozási és fuvarozási ügyletek, nemkülönb a személyfuvarozásra rendelt intézetek ügyletei; a közraktárak ügyletei; a kiadói ügyletek, továbbá a könyv és műkereskedés egyéb ügyletei, nemkülönb a nyomdai ügyletek, a mennyiben ez utóbbiak a kisipar körét meghaladják; azon termelők ügyletei, kik saját terményeiket át vagy feldolgozzák, és a bányaipar ügyletei, a mennyiben ez iparágak a kisipar körét meghaladják, s végre a kereske-

delmi ügyletek közvetítése. Ez ügyek azonban akkor is kereskedelmi ügyletek, ha nem iparszerűleg üzetnek, de kereskedő által a kereskedelmi üzlet körében köttenek. A kereskedőnek a kereskedelmi üzlet folytatásához tartozó minden ügylete kereskedelmi ügylet, míg a kézműves eladásai, ha iparuk folytatása gyanánt jelentkeznek, annak nem tekinthetők. Az ingatlanok adásvétele kereskedelmi ügyletnek soha sem minősíthető. Viszont kereskedőnek csak az tekintetik, a ki saját nevében iparszerűleg kereskedelmi ügyletekkel foglalkozik. A részvénytársaságok és szövetkezetek azonban már alakjuknál fogva is kereskedők: a közkereseti és betéti társaságoknál viszont határozott kellék az ez irányú minősítésnél az, hogy kereskedelmi ügyletekkel foglalkozzanak. Az állam azonban csak akkor tekinthető kereskedőnek az esetben is, ha kereskedelmi ügyletekkel foglalkozik, ha a törvények máskép nem intézkednek.

Minden kereskedő tartozik cégét azon törvényszéknél, melynek kerületében lakik, bejegyeztetni, s üzleti könyveket vezetni. A kereskedelmi cézekre, könyvekre és cégvezetésre vonatkozó intézkedések a kufárookra és házalókra egyáltalában nem terjed ki, míg a zsidósokra, korcsmárosokra, közönséges fuvarosokra, hajósokra s más iparosokra csak akkor, ha üzletük a kisipar körét meg nem haladja: ezek a kiskereskedők.

A kereskedelmi törvény a kereskedők jogát szabályozza; nagyban egészben bevált e törvény, ha ugyan az idők folyamán módosítások váltak is szükségessé. Így különösen a szövetkezeti s biztosítási rész az, mely most már a gyakorlati élet szükségleteinek megfelelni nem tud. Ezen egyébiránt már részben segítve is van. A gazdasági és ipar hitelszövetkezetekről

1898-ban külön törvény alkottatott, a mi azonban a kereskedelmi törvény szövetkezeti részét a maga egészében hatályon kívül nem helyezte. A második, mi reformálásra szorul, a biztosítás, a melyről különben már az előzőek folyamán megemlékeztünk. De revízióra szorulna még különösen a cégátruházások ügye, az értékpapírforgalom, s folyószámla ügye, a tengeri és belhajózási, posta, távírda s vasútijog a kereskedelmi utazók s ügynökökről szóló rész, a segédszemélyzet ügye, a részvénytársaságok körüli eljárás, a cheque forgalmat szabályozó intézkedések, a bizományi-, a fuvar-, s közraktári ügyletek ügye is stb.

Kereskedelmi törvényünk a német törvény hatása alatt készült. A német kereskedelmi törvényt is revideálni akarják,

s így már a nemzetközi, nemcsak a gazdasági tekintetek szólnak kereskedelmi törvényünk reformja mellett. A németországi-val analóg helyzet, mely a polgári törvénykönyv dologi és kötelmi részének a kereskedelmi törvénnyel kapcsolatban való megvitatásában élénk táru, nagyon alkalmassá teszi az egész ügy elintézését. Bizonyos azonban azért, hogy a tisztán magánjogi részeket a kereskedelmi törvényből Horvát-Szlavonországhoz való viszonyunknál fogva nem vehetjük ki, mint azt Németország teszi: erre való tekintetből egyébiránt a kereskedelmi törvény magánjogi részletei tekintetében a német polgári törvénykönyvet sok tekintetben irányadónak fogadhatjuk el, a nélkül azonban, hogy a formákhoz magunkat tartanánk: csak az általános eszméről lehet szó, azokról is csak nagyon tág határok között.

Érdekes különben a kereskedelmi törvény revíziója tekintetében Nagy Ferencz kereskedelemügyi államtitkárnak röviddel kinevezése előtt tartott felolvasása, mert hisz ebből némileg a revízió irányára is következtetést lehet vonni. Szerinte «bármily jeles törvényalkotás is a kereskedelmi törvény s bármennyire meg voltunk győződve arról, hogy kereskedelmi viszonyaink beláthatatlan időre a legjobb szabályozót buják benne, sajnos mindinkább azt kellett tapasztalnunk, hogy minél belterjesebben alakultak kereskedelmi és hiteli viszonyaink, annál több kinövés és visszaélés keletkezett, a nélkül, hogy a kereskedelmi törvény azokat megakadályozhatta vagy orvoslást nyújthatott volna; sőt olyan kőijelenségek merültek fel, melyek épen a kereskedelmi törvényben gyökereztek. Alig telt bele két esztendő, máris be kellett látnunk, hogy a kereskedelmi törvény túlzott liberalizmusnak hódol, a mely lehetővé teszi, hogy a gyengébb társadalmi elemek az erősebbek által kizsákmányolassanak. Már 1877-ben szükségesnek találtuk a kereskedelmi törvény által kiterjesztett kamatvételi szabadságot korlátozni, legalább annyiban, hogy maguk a bíróságok ne legyenek kénytelenek az uzsorát védszányaik alá venni; sőt később az 1883. évi 25. törvénycikkbe foglalt uzsoratórvény által az uzsora ellen tevőlegesen is kényszerültünk fellépni, ugyancsak 1883-ban a 31. t.-cz. által segítséget kellett nyújtanunk a közönségnek azon nagymérvű fosztogatások ellen, melyeket a fufangos bankárok és azok ügynökei az úgynevezett részletügylet útján követtek el. A büntetőtörvény, az új csódtörvény, s az új ipartörvény is fokozta a védelmet a szédelgések és visszaélések ellen. De ezek

csak tovább terjedtek. Ha egyik ponton viszaszorítottak, fölbukkantak más ponton; napirendre kerültek a keserű panaszok az ügynökök, különösen a biztosítási és árúrészeti ügynökök üzemei ellen; azután következtek a népboldogító szövetkezetek általi kizsákmányolások, elleptek bennünket a külföldi biztosító társaságok, szaporodtak a hitelezők megkárosítására irányuló üzletátruházások, halomszámra buktak a szegény emberek filléreit elspekuláló takarékpénztárak, s még azt is meg kellett érnünk, hogy egész vidékek tönkretétettek oly ügynökök által, melyekről mindig azt hittük, hogy csak a tőzsdén, vagy azzal állandó viszonyban álló kereskedők körében fordulnak elő. Egyideig azzal a gondolattal vigasztaltuk magunkat, hogy a bajok csak részlegesek, a melyeknek orvoslása egyes speciális törvények útján is lehetséges, a nélkül, hogy a kereskedelmi törvényt egészben véve meg kellene bolygatnunk. E gondolattól vezérelve készültek is egyes törvényjavaslatok: így nevezetesen az ügynökökről, a biztosítási vállalatokról, az árúrésztügyletről, a tisztességtelen versenyről: sőt a szövetkezetekről nemcsak javaslat készült, hanem ez az 1898:23. törvényezikben, habár csak részben törvényerőre is emelkedett. Mindinkább közmeggyőződésévé kezd azonban válni, hogy ily részleges javítások nem elégségesek, hanem elérkezett már az az idő, hogy a kereskedelmi törvényt a maga egészében kell revízió alá vennünk».

Felsorolja azután azokat a részeket, melyek revízióra szorulnak, majd megjegyzi, hogy «a szövetkezetekre a revízió még nem nyert teljes kielégítést a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló 1898:23. t.-cz. által, mert azok a szövetkezetek, melyek az Országos Központi Hitelszövetkezetbe való belépéssel vagy a nélkül az új törvény uralma alá nem helyezkednek, tovább is kizárólag a kereskedelmi törvény rendelkezései alatt állanak, a melyek épen lehetővé tették, hogy a szövetkezetek terén oly sok visszaélés keletkezzék, s a szövetkezetek nyereszedési célokra használtassanak fel. A szövetkezeti jog általános reformja tehát, a mint azt az általam szerkesztett eredeti törvényjavaslat célolta, ha nem is külön törvényben, de a kereskedelmi törvény revíziójával kapcsolatban tovább is napirenden van, de nem kevésbé elodázhatatlan a részvénytársasági jog reformja. A normatív szabályok rendszere, melyet a kereskedelmi törvény, ellentétben a további engedélyezési rendszerrel követ, helyes ugyan s továbbra is fentartandó. De e rend-

szer nálunk oly liberálisan és enyhén van keresztülvive, hogy sem az alapítás és ügykezelés soliditását és kellő ellenőrzését nem biztosítja, sem a visszaéléseket meg nem akadályozza. Utalok különösen a nem készpénzbeli betétekre vonatkozó intézkedésekre, melyek az aránytalan túlbecslések ellen egészen hatálytalanok; a törvényszéki ellenőrzés gyengeségére, a felügyelő-bizottsági intézmény teljes elkorcsosodására, a mérleg és egyéb számadások gyakori megbízhatatlanságára, stb. okvetlenül szükséges tehát különösen az 1884. évi német részvénytörvény példájára, a mely az új német kereskedelmi törvénybe is át ment, szigorúbb rendszabályokat felállítani, s gondoskodni arról, hogy az alapítás és ügykezelés hatályosabb ellenőrzés alá kerüljön. A részvénytársaság jogi revíziójának keretében helyén való lenne esetleg azokat a különleges garantiákat is felállítani, melyek a takarékpénztári betevők érdekeinek megóvására kívánatosnak mutatkoztak». Majd utal arra, hogy a német kereskedelmi törvény megszorította a kereskedelmi jog körét, s hangsúlyozza, hogy «magában Németországban is vannak sokan, a kik e változtatást helytelenítik, sőt azzal vádolják az új törvényt, hogy az egyoldalú agrárpolitikai befolyások alatt készült. Annyi azonban bizonyos, hogy a kereskedelmi törvény revíziójánál nehéz lesz az új német kereskedelmi törvény nyomását a rendszer tekintetében ellensúlyozni. Az agrárius tendenciák nálunk is tért foglalnak, s a kereskedelmi jog alkalmazásának korlátozása legalább abban az irányban, hogy a kereskedők és nem kereskedők között kötött ügyleteknél az utóbbiak nagyobb mértékben vonassanak ki a kereskedelmi törvény szigorú rendelkezései alól, még nem agrárius szempontból is méltányosnak mutatkozik». Gyökeres reformra van e téren mindenesetre kilátás, mely a fennálló visszasságok összességét orvosolná, s a visszaélések lehetőségét a minimumra redukálná.

Váltótörvényünk szintén a német minta után készült, s nagyban- egészen azt mondhatjuk, hogy az kereskedelmi jogunkat harmonikusan egészítette ki: helyes formában oldotta s oldja meg a kérdést, a mi a gyakorlati életben az ügyletek leg-helyesebb lebonyolítására vezet. Áll ez a múltra, de a jelenre is.

Az 1881-iki csődtörvény hatálya kiterjed kereskedőre s nemkereskedőre egyaránt. Horvát-Szlavonorságokra azonban érvénynyel nem bír, mert a csődjog nálunk nem a kereskedelmi jog kiegészítő részének tekintetik, hanem a polgári törvény-

könyv alkatrészét képezi. Horvát-Szlavonország autonóm úton 1896-ban hozta meg csődtörvényét, míg Bosznia s Hercegovinában egy 1883. nov. 1-i csődtörvény van érvényben.

Csődtörvényünk egésze ellen kifogás nem emelhető; egyes részletkérdéseken kívül azonban reformra szorul a megtámadási jog s a kényszeregyezés. Ugyanis csődtörvényünk nem mondja ki, hogy megtámadható-e az oly biztosítás vagy kielégítés, melyet a hitelező végrehajtás útján nyert. Igaz, hogy felső bíróságaink gyakorlata alapján igenlőleg lehet erre válaszolni, de tételes jogszabályunk e tekintetben nincs. A második kényes pont a kényszeregyezés: ez a törvényben oly szigorúan van körülírva, hogy a gyakorlatban nagy ritkán vehető igénybe. A gyakorlat ennek helyességét épen nem bizonyítja. Egyébiránt mindkettőt a csődön kívül is szabályozni kellene. A kormány belátva a rendezés szükségét, a csődtörvény sérelmes pontjainak orvoslására 1892-ben törvényjavaslatot készíttetett a csődtörvény módosításáról, a fizetésbeszüntetésről és a csődönkívüli egyezségről, továbbá a fizetésektelen adós vagyont érintő jogcselekményeknek csődönkívül való megtámadhatóságáról: az egész ügy azonban elaludt. Lekerült a napirendről. Pedig rendkívül fontos volna e kérdés szabályozása, s nagyon óhajtandó volna, hogy e rendezetlen kérdés, mely a gyakorlati életben nagyon gyakran akadályozza a gyors s könnyű lebonyolítást, mielőbb elintéztést nyerjen.

A kereskedelmi élet egy fontos szervezetét képezik a kereskedelmi kamarák és a kereskedelmi testületek.

A kereskedelmi és ipari kamarákat az abszolút kormány honosította meg 1850-ben: de hasonló irányban már az 1848-iki kormány is tett lépéseket, melyek azonban a beálló események következtében nyomtalanul maradtak.

Az 1850-ben felállított kamarák lettek a kereskedők hivatalos képviselői. Az 1850-iki «ideiglenes törvény a kereskedelmi és iparkamarák tárgyában» szabályozta először a kamarák ügyét. A kereskedők a kamarák útján adhattak kifejezést ezután óhajaiknak: minden kamara csak saját járására kihatólag intézkedhetett. Teendői voltak: vélemények adása kereskedelmi és ipari ügyekben a kebelében szervezett kereskedelmi és ipari osztály közvetítésével, az áru-, váltó- és tőzsdealkuszok kinevezése, véleményadás a kereskedelmi és iparososztályból választandó kereskedelmi és váltótörvényszéki ülnökök tekintetében, ügy-

szintén a részvénytársaságok s cégbejegyzések tekintetében is. A kamarák közvetlen a kereskedelmi minisztériumnak voltak alárendelve; egyes peres esetekben választott bíróság gyanánt működhettek. A kereskedelmi s ipari adatokat a testületek és egyesek is kötelesek voltak a kamaráknak beszolgáltatni. A kamarai tagok harmadrésze évenként új választás alá esett.

Az 1850-iki osztrák kamara-törvény maradt az 1868-ikinak is az alapja. Szükséges volt 1868-ban a kamarák ügyét rendezni, mert az alkotmány helyreállításával az abszolút korszak eme intézménye ellen is ellenséges érzület jutott felszínre, mint az annyi mással szemben tapasztalható volt. Működésük a legnagyobb nehézségekbe ütközött s az általános bizalmatlanság folytán sok helyütt a kamara működése minimálissá vált. A törvényhatóságok a kamarákat nem ismerték el, s általában ellenséges érzülettel viseltettek ellene. Az 1868-iki kamara-törvény azután az állapotot állandósította, törvényesítette, s a kamara szervezetét részben szabadelvűbb alapokra helyezte, autonómiáját sok tekintetben biztosította.

Az 1868-iki törvény a kamarák kettős szervezetét, vagyis az ipari s kereskedelmit meghagyta, úgyszintén eme érdekképviselő kötelező voltát is érvényben tartotta az ország minden kereskedőjére, iparosára, s e két nembeli vállalatára. Az aktív s passiv választási jogot, ez új törvény minden lakosra kimondta, míg annak előtte ez csak osztrák állampolgárra állt fenn. Egyébiránt a kamarákkal ezután sem voltak megelégedve. Általános volt az elégedetlenség; a kézműiparosok azt tartották, hogy a kamarák érdekeiket nem képviselik elég hatékonyan, mert a kamarák az iparszabadság alapján állottak, a mit az iparosok helyesnek nem tartottak. A kamarák elégedetlenek voltak, mert a választási és illetékszedési eljárást nem tartották megfelelőnek. A kormány viszont a kamarák jelentéseivel nem volt megelégedve. A reform azonban késett.

1880 tavaszán hívta össze a kormány a kamarákat egyetemes gyűlésre: e gyűlés azonban csak a kamara évi jelentésével, s a kamara s kormány egymás közti viszonyával foglalkozott. Ugyanezen év szeptember havában egy fontosabb tárgy képezte újra az egyetemes gyűlés tárgyát: az ipartörvény revíziója volt e tárgy, s vele kapcsolatban a vásár, hálózás és a vándorraktárak ügye, továbbá a kamarai törvény revíziója. A kamarai reform tárgyában megindult tanácskozások folyamán követelték, hogy a

kamarák többsége hívhatta össze az egyetemes gyűlést, hogy új kamarák felállítása, vagy a jelenlegiek székhelyének megváltoztatása csak a kamarák meghallgatása után legyen lehetséges, hogy a kamarai kültagok útiköltségei napidíjak nélkül téríttessenek meg; hogy a nők aktív választói jogukat megbízottuk által gyakorolhassák; a kamarák hat évre választassanak s a tagok fele három évenként jusson új választás alá: a kamarák önrendelkezési joga biztosíttassék: a vasutak és a vidéken működő iparvállalatok illetékei nemcsak a központnak jussanak, hanem az érdekelt vidéki kamara is kapjon belőle, stb. stb.

1881-ben újjá alakultak a kamarák, s folyton munkálkodtak, agitáltak, a kamarai ügyek helyesebb alapon való elintézése tárgyában, de eredménytelenül. 1889-ben végre egy legsérlemesebb pontja a kamarák panaszainak teljesítve lett. A kamarai kültagok útiköltségeinek a kamarai pénztárból való megtérítése megengedett.

A kamarák helyzete lassankint javult: anyagi helyzetük megerősödött: az 1884-iki ipartörvény sok oly ügyet rendezett, melynek sérelmességét a kamarák orvosolni nem tudták, s így az ellenük megnyilvánuló ellenszenv alább hagyott. Különben is a kormány a közgazdasági ügyeket mindjobban gondjaiba kezdte részesíteni, de meg a kamarák véleményeire is több súlyt helyezett, s így a helyzet általában javuló félben volt. Egyébiránt a közgazdasági helyzet általában véve helyesebb alapokra helyeződött, s így a panaszok kezdtek elnémulni. A kamarák munkálkodása így mind akadálytalanabb lőn, úgy hogy midőn 1889-ben a minister azt a kérdést vetette föl, hogy a kamarák új alapú berendezése szükséges-e, a kamarák csak egyes részletkérdések módosítását kérték. A kamara ama óhaját fejezte ki, hogy az őt érdeklő törvényjavaslatok tárgyalás előtt nekik kiadassanak: a kamarák többségének határozata alapján egyetemes kamarai gyűlés legyen összehívható; a törvényhatóságok közigazgatási bizottságaiba egy-egy tagot küldhessen: a hatóságok, vállalatok stb. a kamaráknak a szükséges adatok nyújtására köteleztessenek; a kamarák száma szaporíttassék; a kültagok úti költségei megtéríttessenek; a kamarák mandátuma hat évre szóljon, stb. stb. A kereskedelmi minister a szükségesnek mutatkozó könnyítéseket a kamaráknak megadta, úgy hogy ezentúl már nem igen akadályozták egyes bénító intézkedések azoknak működését. A kamarák megfelelnek a hozzájuk fűzött várakozásoknak, s igyekez-

nek évi jelentéseikben kerületük közgazdasági helyzetének megfelelő képet adni. Utóbbi jelentéseik különben oly tökéletesek, hogy azok valóban összefoglaló képét adják a közgazdasági helyzetnek. Az utóbbi években már az összes kamarák jelentései együttesen adatnak ki, a mi az áttekintést nagyban megkönnyíti, ha ugyan tagadhatatlan, hogy így az egyes speciális viszonyokra annyira nem lehetnek tekintettel mint annak előtte.

Az 1850-iki törvény 11 kamarát létesített, melyek a következők: 1. a pest-budai kerület, melyhez tartozott Pest-Pilis-Solt, Fejér, Esztergom, Heves, Szolnok, Borsód, Csongrád vármegye és a Jász-Kun kerület; 2. a debreczeni kamarához tartozott a nagyváradi székhelyről elnevezett közigazgatási kerület, még pedig Arad, Békés, Alsó- és Felső-Bihar, Szabolcs, Szatmár vármegye s a Hajdúvárosok kerülete; 3. a kassai kamarához tartozott Gömör, Szepes, Sáros, Abauj, Torna, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegye; 4. a pozsonyi kamara kiterjedt Pozsony, Felső- és Alsó-Nyitra, Árva, Turóc, Liptó, Hont, Zólyom, Bars, Nógrád és Komárom vármegyékre; 5. a soproni kamarához tartozott Moson, Sopron, Győr, Veszprém, Zala, Somogy, Tolna és Baranya vármegye; 6. a temesvári kamara kiterjedt a temesi bánásra és szerb vajdaságra, melyhez Krassó, Temes, Torontál, Bács-Bodrog és Szerém megye tartozott; 7. a kolozsvári kamarához tartozott a kolozsvári, gyulafehérvári és rettegi vidék, illetőleg a kolozsvári és rettegi kerület; 8. brassai kamarához tartozott Erdély többi része, még pedig a nagyszebeni kerület, a besztercei és brassói alkerületekkel, továbbá a fogarasi és udvarhelyi kerületek, vagyis a szászföld és a székelyföld nagy része; 9. a fiumei kamara Fiume városára és a tengerpartra terjedt ki; 10. a zágrábi kamarához tartozott Horvátország s 11. az eszéki kamarához Szerém megye kivételével Szlavonország. Az 1860-iki októberi diploma, illetve az 1861-iki februáriusi pátens megváltoztatta az eddigi beosztást s Szerém megye a temesvári kamarától az eszékihez vétetett át, míg Hunyad és Zaránd megyék, melyek Erdélyhez tartoztak, a temesvári kamarához csatoltattak. Erdély többi területe a kolozsvári s brassói kerület között a régi megyék határai szerint osztatott fel.

Az 1868-iki kamara-törvény az anyaország 8 kerületét (Fiume a kilencedik) a következőkép osztotta be: 1. A budapesti kamarához tartozott Pest-Pilis-Solt, Esztergom, Fejér, Nóg-

rád, Heves és Külső-Szolnok, Csongrád és Bács megyék, valamint a Jász-Kún kerületek; 2. a pozsonyi kamarához tartozott Pozsopy, Nyitra, Trencsén, Árva, Turóc, Zólyom, Hont, Bars és Komárom megyék; 3. a soproni kamarához tartozott Sopron, Vas, Zala, Somogy, Veszprém, Baranya, Tolna, Győr és Moson megye; 4. a kassai kamarákhoz tartozott Abauj, Borsód, Torna, Gömör, Szepes, Liptó, Sáros, Zemplén és Ung megyék, valamint a 16 szepesi város kerülete; 5. a debreczeni kamarához tartozott Bereg, Ugocsa, Máramaros, Békés, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyék a Hajdúvárosok kerületével; 6. a temesvári kamarai kerülethez tartozott Temes, Arad, Krassó, Csanád, Torontál, Szörény, Zaránd és Hunyad megyék; 7. a kolozsvári kamarához tartozott Kolozs, Torda, Doboka, Belső-Szolnok, Küküllő és Alsó-Fehér megye, Maros- és Aranyosszék, Kővár, Beszterce s Naszód vidék; 8. a brassói kamarához tartozott Brassó és Fogaras vidék, Szeben, Segesvár, Medgyes, ^{Újgyház.} Szász-Sebes, Nagy-Sink, Szerdahely, Szászváros, Kőhalom-Szászszék, Csikszék, Háromszék és Udvarhelyszék, valamint Felső-Fehér vármegye; 9. a fiumei kamarához Fiume város és kerülete Fiume megye tartozott; e megye azonban 1876-ban a felállított zenggi kamarához csatoltatott. A horvát-szlavonországi kamarák 1876-ban szerveztek újjá, melynek alapján 10. az eszéki kamarához tartozott Verőcze, Pozsega, és Szerém megye a gradiskai, broodi és pétervárad kerületekkel; 11. a zágrábi kamarához tartozott a báni kerület és az ogulin-sluini kerület a bründeli járás kivételével, továbbá a belő vári, jastrebarskoi, karloviczai, koprivniczai, st-krizsi, zacvecsei, krizseváczi, krizsi, sisaki, varazsdini, zágrábi és zlatári alispánságok; 12. a zenggi kamarához tartozott a lika-otozsaczi kerület, az oguli-sluini kerület bründeli járasa, a fiumei és delniczei alispánságok.

1872-ben az aradi kamara állítatott fel Arad, Békés, Csanád és Hunyad vármegyék területére kihatólag. 1880-ban a miskolczi kamara lön szervezve Borsód, Gömör s Kishont, később Heves vármegyékből; Ugyanezen évben Zólyom megye a budapesti kamarához csatoltatott. 1881-ben a pécsi kamara alakult meg Baranya, Tolna, Somogy megyékből.

1891-ben Baross kereskedelmi minister további öt új kamarát szervezett, a melynek következménye gyanánt a legtöbb kamara területe megváltozott. Ez az öt kamara a szegedi, győri, besztercebányai, nagyvárad s maros-vásárhelyi; így azután a

fiumeivel együtt 17 kamarát kapott az anyaország, s 3 maradt Horvát-Szlavonországnak.

A magyar korona országai területén jelenleg működésben levő kamarák területi megoszlásukkal együtt a következők: 1. aradi kamara: Arad, Békés, Csanád, Hunyad megye és Arad sz. k. város; 2. beszterezebányai kamara: Árva, Bars, Hont, Liptó, Nógrád és Zólyom megyék, Selmech és Bélabánya sz. k. városokkal; 3. budapesti kamara: Budapest fő- és székváros, Kecskemét és Székesfehérvár sz. k. város, Fejér, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegyékkel; 4. Brassói kamara: Brassó, Fogaras, Nagy-Küküllő és Szeben megyék, Brassó és Nagy-Szeben törvényhatósági joggal felruházott városokkal; 5. debreczeni kamara: Bereg, Hajdú, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Mármaros, Szatmár, Ugocsa, Szabolcs megyék, Debreczen és Szatmár-Németi városokkal; 6. győri kamara: Esztergom, Győr, Komárom, és Veszprém vármegyék, Győr és Komárom városokkal; 7. kassai kamara: Abauj-Torna, Szepes, Sáros, Ung és Zemplén megyék Kassa sz. k. várossal; 8. kolozsvári kamara: Alsó-Fejér, Besztercze-Naszód, Kis-Küküllő, Kolozs, Torda-Aranyos, Szilágy és Szolnok-Doboka megyék, Kolozsvár sz. k. várossal; 9. marosvásárhelyi kamara: Csík, Háromszék, Maros-Torda és Udvarhely megyék, Mar.-Vásárhely törvényhatósági joggal felruházott várossal; 10. miskolci kamara: Borsod, Heves, Gömör, és Kis-Hont vármegyékkel; 11. nagyváradi kamara: Bihar vármegye s Nagyvárad törvényhatósági joggal felruházott várossal; 12. pécsi kamara: Baranya, Somogy, Tolna vármegyék, Pécs sz. k. várossal; 13. pozsonyi kamara: Nyitra, Pozsony, Trencsén és Turóc megyék, Pozsony sz. k. várossal; 14. soproni kamara: Moson, Sopron, Vas és Zala megyék, Sopron sz. k. várossal; 15. szegedi kamara: Bács-Bodrog és Csongrád vármegyék, Baja, Hód-Mező-Vásárhely, Szabadka, Szeged, Újvidék és Zombor sz. k. városokkal; 16. temesvári kamara: Temes, Torontál, Krassó-Szörény megyék, Temesvár, Versecz és Pancsova sz. k. városokkal; 17. fiumei kamara: Fiume kerületére; 18. eszéki kerület, Verőcze, Pozsega és Szerém megyékre; 19. zágrábi kamara: Zágráb, Varasd, Kőrös és Belovár megyékkel, továbbá Modrus-Fiume megye keleti felével; 20. zenggi kamara: Lika-Krbva megye és Modrus-Fiume nyugati felével.

A kereskedelmi és iparkamarák területe tehát lényeges változáson ment keresztül fennállásuk óta: ez természetes, mert

hisz a kamarák száma folyton szaporodott, s így csak a meglevő kamarák területének fogyása mellett történhetett ez. Egyébiránt ettől eltekintve is fordult elő változás. Jelenlegi beosztásuk mellett a kamarák területe további változtatásra nem szorul. A földrajzi megoszlás olyan, mely nagyban-egészben megfelelően egészíti ki a kamarákat; működésük elé akadályokat nem gördít.

Napjainkban a kamarák feladatuk magaslatán állnak: a múlt kifogásai a helyzet sajátos alakulásával függött össze. Ha talán volt is a kamarákban hiba, az semmi esetre sem volt annyi, mint a mennyről panaszkodtak az illetékes körök. Fejletlen közgazdasági helyzet mellett annak semmi exoziturája sem működhetik megfelelően, míg ha a helyzet kedvező, úgy helyes funktió mellett az intézmények fokozott eredményeket tudnak felmutatni. Ez az eset áll a kamarákra is.

A kamarák kötelező egyesületek, a kereskedelmi testületeket az önkéntes belépés tartja fenn. Az ily önkéntesen fenntartott egyesületek, testületek, a társulás, az együttérzés nyilvánulásának megnyilatkozásai. Közös érdek tartja fenn őket, közös érdeket szolgálnak. Budapesten a nagykereskedők-, a polgári kereskedők egyesülete, a Lloyd-társaság, a kereskedelmi csarnok, a kereskedelmi- és iparcsarnok stb. (összesen u) az, melyet a kereskedők társulása tart fenn, s a mely egyesületek társadalmilag is hatalmas faktort képeznek, s élénk gyűlhelyei az érdekelteknek. A mi a vidéki testületeket illeti, azok is nagy számban alakultak, s élénk gyűlhelyeit képezik a kereskedőknek. Minden nagyobb városban alakultak ily egyesületek, melyek a kereskedelmi összetartozás eszméjét ápolják, s gyűlhelyévé váltak a kereskedéssel foglalkozóknak.

A kereskedelmi élet fejlődése szoros kapcsolatban van a tőzsdével: a tőzsde az ország kereskedelmének központja, mint ilyen autonómiával van felruházva, saját alapszabállyal és szervezettel bír, de azért a kereskedelmi ministeriumnak van alárendelve. Székhelye Budapest.

A tőzsde szálai 1847-ig vezetnek vissza; hazánkban már ekkor tartottak a pesti gabonakereskedők egy kávéházban társas összejöveleteket, a mi azonban minden szervezetet vagy felügyeletet nélkülözött. A Pesti Lloyd-társulat 1853-ban alakult abból a célból, hogy a magyar kereskedelmi forgalom számára központot teremtsen. Mint az alapszabályai mondják: »Feladata leendő a kereskedés és iparszorgalom emelése, élénkítése és tér-

jesztésére, valamint azoknak a természetéhez viszonylatára lehetőség szerint hatni, emelkedésüket közvetlenül, vagy közvetve előmozdítani.» Ennek megfelelően, a Pesti Lloyd «társas gyakori vizsagos találkozás által alkalmat nyújtand czélszerű kereskedelmi, mezőgazdasági vagy iparvállalatok indítására». Nemsokára megalakulása után a társulat egy gabonacsarnokot állított fel, abból a czélből «hogy a mindennemű szemes élet ú. m. gabona, rep-eze, magvak, stb. üzleti forgalmába jobb és rendszerintibb alakzat hozassék be». Az alapszabályok hangsúlyozzák, hogy a megalakult gabonacsarnok az eddig uralkodott azon eljárást akarja elhárítani, hogy a forgalmat az utcán vagy a kávéházakban bonnyolították le, s «közismeretű ármeghatározást» akar létesíteni.

A gabonacsarnok helyiségéről a Lloyd-társaság gondoskodott: ezt tagjai ingyen látogathatták. A gabonacsarnok tagjai viszont 5 frt évi díjat voltak kötelesek fizetni, de hetivásári napokon minden eladó és vevő szabad bejárással bírt, ha valamely tag bevezette. Egy öttagú bizottmány intézte az ügyeket, mely választott bíróság gyanánt is szerepelt, ha mindkét fél beleegyezett. Az 1861-iki új alapszabályok azonban már egy állandó választott bíróságot állítanak fel.

Az rSBo-iki február 20-iki pátens tőzsdék felállítását rendelte el a nagyobb forgalmi helyeken. Ennek alapján nyílt meg 1864 január 18-ikán a tőzsde. Az 1865-ben jóváhagyott alapszabályok szerint czélja az áru- és értéktőzsdének «mindennemű kereskedelmi javaknak, veretlen arany és ezüstnek, pénznemeknek és váltóknak, a magyar iparvállalatok által fensőbb engedély folytán kibocsátott részvények és kötvények eladását és vevését, végre zálog-, biztosítási- és szállítási üzleteket megkönnyíteni.» A kereskedelmi ügyletek közvetítését általában felkarolta a tőzsde, s így bizonyos tekintetben versengés fejlődött ki közte s a gabonacsarnok között, a mi csak 1868-ban, a gabonacsarnok megszűntével ért véget.

A tőzsde megváltoztatott alapszabályai 1869-ben hagyattak jóvá, de szervezete nem változott. Ügyeit a közgyűlés által választott tanács intézi. Úgy mint eddig, most is tőzsdebiztost nevez ki a minisztérium, kinek az intézet alá van rendelve, s a főfelügyeletet általában gyakorolja. A tőzsdeidő alatt jelen van, a rend fentartásáról gondoskodik. A közgyűléseken s a bizottmány minden tanácskozásain jelen van, s jogosítva van a bizottmánynak az áru- és értéktőzsdei ügyek vezetésében hozott

határozatait, ha előtte alaptalanoknak, vagy a fennálló alapszabályokkal összhangzásban nem állóknak látszanak, és ha azok által nem csupán magánosok jogai érintetnek, felfüggeszteni, s az ügyet eldöntés végett a minisztérium elé terjeszteni. A tőzsde-tanács állapítja meg a tőzsdei jogszokásokat, gondoskodik a tőzsdei árjegyzések megállapításáról.

A választott bíróság intézménye az 1850 márcz. 26-iki kamara-törvényen alapszik: 1853 márczius 7-iki kelettel tudatta a kamara tagjaival, hogy választott bíróságot alakít, mely hivatva van «működni minden kereskedelmi- és iparügyi esetekben». De a gabonacsarnok is bírt választott bírósággal. Az 1854-ben megerősített alapszabályai szerint «a gabonacsarnokban kötött ügyletekből származó vitályok, valamint általán véve mindazon panaszok, mik ez ügyletekre vonatkoznak, ha a felek magukat a gabonacsarnok számára felügyelő-bizottmány választott bíróságának, vagy pedig az ipar- s kereskedelmi kamarának alá nem vetik, az illetékes törvényszéki hatóság által döntenek el». Az 1861-iki alapszabályok szerint a gabonacsarnok külön választott bírósággal bírt, mely az igazgató-választmánytól el volt különítve. A tőzsdei választott bíróság 1865 óta áll fenn, s a tőzsdei rendszabályok szerint a tőzsdei választott bíróság illetékes minden üzletekre, melyek a tőzsdén, vagy pedig azon kívül a tőzsdei szokásjogok vagy ottani választott bíróságra hivatkozálag kötetnek. Ezen az alapon működött is ez az intézmény a kereskedelem nagy előnyére, a kereskedelmi forgalom gyors lebonyolításának előmozdítása mellett. Az 1868: LIV. t.-cikk, mely a perrendtartást szabályozza, a tőzsde-bíróságról nem tesz említést, de meg a törvénynek a választott bíróságról szóló része sem volt alkalmazható a tőzsde-bíróságokra, s ennek tudható be, hogy a Curia egy 1869-iki ítéletében a tőzsde-bíróság Ítéletét megsemmisítette, mert azt a törvény mint bírói fórumot nem ismeri el.

A Curia megsemmisítő Ítéletének következménye volt a tőzsde-bíróság törvénybe iktatása. Az 1870: II. t.-cz. elrendeli, hogy a pesti árú- és értéktőzsdén külön tőzsde-bíróság állíttatik fel. A tőzsde-bíróság működése ellen sokirányú kifogások emelkedtek az idők folyamán, úgy hogy az ismételten elkészített perrendnovellák többféle korlátozást akartak felállítani. A tőzsde által a bíróság védelmére kezdeményezett agitatio folytán a bíróság fentartása mellett nyilatkozott az Országos Gazdasági

Egyesület, a Magyar Mezőgazdák Klubja, az Országos Magyar Iparegyesület, az Általános Magyar Iparegyesület, a Magyar Mérnök és Építészegylet, a Pesti kir. szab. Nagykereskedők Testületé, a Pesti Polgári Kereskedelmi Testület, a Budapesti (jobbparti) Kereskedők Társulata, a Magyar Kereskedelmi Csarnok, a Budapesti Szatócs-Iparszövetkezet, a Pesti Llyod-társaság, és Budapest főváros képviselőtestülete is. A közvélemény ily hatalmas megnyilvánulása útját állta minden retrograd intézkedésnek s az 1881-iki tőzsdebírószági 'perrendnovellát eredményezte. Ennek értelmében a tőzsde-bírószág külön bíróság, a melynek hatásköréhez utaltattak: a) a tőzsdén vagy a gabonacsarnokban kötött minden kereskedelmi ügyletből felmerült peres kérdések, habár az ügylet csak az egyik szerződő félre nézve képez is kereskedelmi ügyletet; b) a kereskedők között kereskedelmi ügyletekből felmerült peres kérdések, ha a felek magukat ezen kivételes bíróságnak, akár ügylet kötése alkalmával, akár később írásban kifejezetten alávetették; vagy ha az ügylet tőzsdei jogosított ügynök közvetítése mellett jött létre, s a felek a közvetítő ügynök által kézbesített és a tőzsdebírószági kikötést tartalmazó tőzsdeügynöki (alkuszi) kötjegyet kifogás nélkül elfogadták; c) a közkereseti társaságok tagjai, betéti társaságok beltagjai, vagy alkalmi egyesülések (1875: XXXVII. t.-cz. 62. §.) tagjai között a társasági illetőleg egyesülési viszonyból felmerülő peres kérdések, ha a felek magukat ezen kivételes bíróságnak akár az ügylet megkötése alkalmával, akár később írásban kifejezetten alávetették; d) egyfelől kereskedők, másfelől nemkereskedők között létrejött olyan ügyletekből felmerült peres kérdések, a mely ügylet az 1875: XXXVII. t.-cz. 258. 1., 2. és 3. pontjai, valamint ugyanazon törvény 259. §. 1., 3., 6. és 7. pontjai értelmében, habár csupán az egyik szerződő félre nézve is kereskedelmi ügyletet képez, ha a felek magukat ezen kivételes bíróságnak, akár az ügylet kötése alkalmával, akár később írásban kifejezetten alávetették; e) egyfelől a közraktári vállalat, másfelől a közraktári jegy (árújegy és zálogjegy) birtokosa között, a közraktári ügyletből felmerült peres kérdések, ha ezen kivételes bíróságok illetősége a vállalatnak közzétett üzleti szabályaiban kikötve van.

A tőzsde ellen irányuló újabb mozgalomból a tőzsde szervezete nagyban-egészen érintetlenül került ki: csekélyebb módosítások történtek csak, melyek azonban a lényegét vajmi

keveset érintették. 1896 végén s 1897 elején az összehívott tőzsde-ankett tanácskozásai sok tekintetben előnyösen hatottak, s sok kételyt és tévedést oszlattak el. Egyébiránt radikálisabb változtatásokra ha volt is javaslat, de az csak elvétve pendített meg. Azóta egyes változtatások eszközöltettek a tőzsde ügyeiben, de a szélsőséges kívánságok teljesülésére semmi erőteljesebb aktio nem indult meg. Sokfelé hangzik a panasz a tőzsdével való visszaélésre, a fedezetlen határidőjátéokra stb. Tagadhatatlan, hogy ezek orvoslása mélyreható közgazdasági fontossággal bírna: csak kívánatosnak mondható az, hogy a tőzsdén való irreális üzletek kötése, a tőzsdének a játszás terén való kihasználása lehetetlenné legyen téve. Az árképződést az ily pillanatnyilag ható okok kétségtelenül befolyásolják, ha ugyan huzamosabban irányítói nem is lehetnek; ez mindenesetre káros a reális üzletek kötése szempontjából, de káros azért is, mert hisz a tőzsdére játék céljából törekvő elem rendszeren óriási veszteségeket szenved az árfluktuatiók folytán, s így óriási nagyságú vagyont vesz el ily inproduktív módon. A baj csak az, hogy (a játszás lehetetlenné tétele szempontjából) a fedezetlen határidőüzletek radikális megoldása lehetetlen a tőzsde károsítása nélkül. A tőzsde az árak irányítója, a kereskedelem központja, melyre a forgalmat gátló intézkedések nyomasztólag hathatnak. A reális üzleteket az irreálisaktól úgy szólván lehetetlen elválasztani: hogy a kérdés radikális megoldása hova vezet, azt Németország példája megmutatta. E kérdés rendezéséhez nagyon vigyázva kell nyúlni, jóllehet tagadhatatlan, hogy a fennálló bajok orvoslása mérhetlen közgazdasági fontossággal bírna.

Nagy reményeket kötöttek a tőzsde megadóztatásához: a behozott tőzsdeadó azonban, ha hatását fogja is éreztetni, nagyon csekély jelentőséggel fog bírni. Mindössze az lesz az eredmény, hogy a tőzsdei értékek sem kerülnek el az adózást s így kivételes helyzetben nem lesznek. Más praktikus eredmény nem igen lesz. Az állam jövedelmére való tekintettel a jelenlegi körülmények között vajmi csekély fontossággal bír.

A kereskedelem szempontjából fontos áruhelyeket képeztek kivált a múltban a vásárok. Itt koncentráldott minden áru, melynek adásvételére messze vidékről összesereglett a nép. Mióta azonban a kereskedelmi élet tökéletesbedett, jelentősége bizonyos tárgyakra kihatólag nagyon sokat veszített jelentőségéből. Főkép az olyan árúk tekintetében bírnak fontossággal.

melyeket csak az év bizonyos részében lehet a piacra vinni, továbbá az állatok stb. szempontjából. A gyéren lakott helyeken, hol az adásvétel e miatt meglehetősen nehézkes, szintén fontosak a vásárok.

A vásárügy rendezésének kérdése is már napirendre került: ennek előmunkálata lesz a készülő vásári statisztika. Kétségtelen, hogy a vásárok jelentőségükből nagyon sokat vesztek, s oly népes vásárookra, mint pár évtized előtt, már alig lehet találni. A nép már a vásáron kívül is be tudja szerezni szükségleteinek nagy részét, s így azok forgalma megcsappant. Kivételt csak az állatvásárok képeznek, melyek jelentőségükben folyton nyernek, mert hisz tárgyakat másképp beszerezni nem lehet, mint a vásárok segítségével.

A vásártartás joga régi privilégiumokon, s 1867 óta külön kormányengedélyen alapszik. A vásári díjak, a helypénzek, a község jövedelmét nagy mértékben szaporítják, s így a vásártartás iránt nagy a helységek érdeklődése.

Eltekintve a fentiektől, a vásártartás az iparosok szempontjából is hátrányos: a vásárookra összesereglett iparosoktól veszi meg a nép szükségletét, s így az ő forgalma, keresete csekélyebb. Ez a hátrány egyébiránt csak relatíve áll fenn, mert hisz tagadhatatlan, hogy a vásárokon ő is árusíthat. Ez azonban a hátrányos hatást nem ellensúlyozza: a vásárokon olcsón kell árusítani, az egyes árusok sokszor saját kárukra is egymásra hezitálnak. Ebből következik, hogy úgynevezett «vásári árút» készítenek, melynek minősége nagyon sok kívánni valót hagy hátra, s a melyből sem a vevőnek, sem az eladónak sok haszna nem lehet.

A vásárok sok tekintetben idejüket múlták fejlett gazdasági viszonyaink között; kétségtelen, hogy jelen alakjukban hosszú életűek nem lesznek. Leghelyesebb volna azokat általában a gyéribben lakott területekre szorítani, hol még most is nagy a jelentőségük; viszont az ország többi részein csak állatvásárokat kellene engedélyezni, s oly vásárokat, hol csak időszakonként piacra kerülő tárgyak, vagy nehezebben megszerezhető árúk árusíthatnának.

A hetenkint egyszer-kétszer tartott hetivásárokat a vásárcsarnokok helyettesítik a legjobban. Esetleg a megszűnő vásárok mellett ezeknek nagyobb jelentőségük lehetne. Vásárcsarnokaink a jelenben csak Budapesten vannak, hol foképp élelmiszereket, de háztartási cikkeket, stb. is árusítanak.

Bizonyos tekintetben a vásárok feladatát teljesíti a «kereskedelmi múzeum» is: ennek célja áttekintést nyújtani a belföldi és külföldi kereskedelemről, a kereskedelmet bizonyos irányban közvetíteni, mely célból kereskedelmi szervezettel van ellátva, ügynökségekkel, mintaraktárral s tudakozódó irodával bír. 1885-ben alakult abból a célból, hogy a hazai piacot a magyar ipar számára biztosítsa az által, hogy állandóan rámutat iparunk termelőképességére és termékeinek egyre növekedő változatosságára; széleskörű munkálatokat tesz oly célból, hogy a magyar ipar a Kelet piacaira bevezetessék, s ott állandó tért foglalhasson. A hazai ipar belföldi terjesztésére szolgált a belföldi állandó kiállítás, a mely által eladásokat közvetített az intézet. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a házi-ipar terjesztése a múzeumnak mindig fő gondját képezte. A Keletre való kivitel szempontjából szerveztetett a kereskedelmi tudakozódó iroda, szerveztettek a keleti képviselőségek, ügynökségek, melyek a belföldi cikkek terjesztése szempontjából léptek a külfölddel érintkezésbe, de meg az ottani szokásokat, üzleti elveket, stb. tudatták a központtal, mely azt a belfölddel ismertette. «Kereskedelmi múzeum, Konzuli közlemények» címen tart fenn egy lapot, melyet az érdeklődőknek díjtalanul megküld, s mely a keleti ügyek felől részletes felvilágosítással szolgál. 1899-ig közvetlen üzleti feladatokat teljesített a múzeum, a mi azonban 1899 január i-én megszűnt, s az intézmény állami jellegűvé vált. A házi-ipari, s az egész üzleti kört szerződés alapján egy kereskedelmi részvény-társaság kapta bérbe, míg a múzeum a tudakozódó iroda erőteljes fejlesztése alapján működik, a konzuli jelentéseket dolgozza fel és ismerteti, s ezen kívül az ipari kiállítások szervezését tartotta fenn magának. Az egész változtatás az ügy előnyére történt, mert a kereskedelmi részvény-társaság egy rendkívül agilis intézet, mely a külfölddel való kereskedelmi összeköttetés tekintetében már annalelőtte is eredményeket tudott felmutatni, s új üzletkörének kultiválását fokozott igyekezettel karolta fel. Különben kötelezve is van a kereskedelmi ügyeknek a Kelettel szemben való folytonos fejlesztésére, s a mint a kezdet mutatja, működése folytán hazai közgazdaságunk egy életerős tényezővel gazdagodott.

A kereskedelmi élet irányításának egy hatalmas faktora a szakoktatás. Ennek múltjáról vajmi keveset tudunk. Azt tudjuk, hogy a XIX. században Bibanco alapította Pesten az első

kereskedelmi iskolát 1830-ban kereskedőmunkások és gyakornok számára a vasárnapi napra, majd a helytartó-tanács hoz egy mindennapos kereskedelmi szakiskola nyitása tárgyában adott be kérvényt. Még ez évben meg is nyílt ez az iskola is a vasárnapi iskola mellett; az eszme oly praktikusnak bizonyult, hogy rövidesen Arad, Temesvár, Pécs, stb. is kapott ily szakiskolát, sőt az 1860-as évek derekán Pesten már öt ily intézet volt.

1856-ban határozták el a budapesti nagykereskedők egy kereskedelmi akadémia felállítását; hozzájárultak azonban annak költségeihez a Pester Lloyd vezérlő bizottsága, az Első hazai takarékpénztár, a Kereskedelmi bank s az Első magyar általános biztosító-társaság is, sőt államsegélyt is kapott ez akadémia, mely 1857-ben meg is nyílt. Ez volt az első rendszeres kereskedelmi iskolánk, melyet rövidesen az ország több vidékein követtek új és új intézetek. Ezen a kereskedelmi akadémian már 1863/64-ben kereskedősegédek részére esti tanfolyamot rendeztek, a mi azonban pártolás híján már két év múltán megszűnt. A látogatottság oly gyér volt, hogy a tanfolyamot fentartani érdemesnek nem látszott. Rövidesen rá 1868/69-ben viszont kereskedőtanoncz-iskola szerveztetett, melyet állami intézkedése ez irányban csak 1872-ben követett.

A kereskedelmi intézetek száma rohamosan emelkedett, folyton fokozódott a tanulók száma, minek fooka abban keresendő, hogy a 4 középosztály elvégzése után a kereskedelmi intézetek 3 éve elteltével a tanuló végzett, önkéntességi jogosultsággal bírt, s képesítéssel több kisebb állásra. Egy évvel hamarabb kaphat állást, mintha a középosztályt elvégezte. Ez az oka a kereskedelmi intézet tanulóinak nagy számának.

A kereskedelmi oktatás tulajdonkép kereskedelmi tanoncz-iskolák s a felsőbb kereskedelmi intézetek szerint oszlik meg. A kereskedő tanoncziskola tulajdonkép ugyanaz, mint az iparosanoncz-iskola: mindkettő az 1884-iki ipartörvényen alapszik. Igen sokféle azonban maga a kereskedőosztály tart fen ily iskolákat a közügyek iránti érdeklődés folytán. A kereskedőtanoncz-iskola önként értetődőleg alsóbb fokú oktatással jár. A második fokozat a felső kereskedelmi iskola, jóllehet a kettő egymással semmi összekötésben nincs. A felső kereskedelmi iskolák — 1895-étől keresk. akadémia és kereskedelmi középiskola — 4 közép, illetve polgári osztály elvégzése után látogathatók. Érettségi bizonyítványt a tanulók az iskola elvégzésével nyernek.

Vannak női kereskedelmi tanfolyamok is: itt a tanítás io hóig tart. Leányiskolái bizonyítvánnyal vagy felvételi vizsgával történik a felvétel. Bizonyítványai képesítést nem nyújtanak: a tanfolyam csak a kereskedelmi érzéket fejleszti, s alkalmaztatás esetén e foglalkozás üzését könnyíti.

Felsőbb képesítést ad a keleti kereskedelmi akadémia, melybe kereskedelmi iskolai vagy középiskolai érettségi bizonyítvány mellett lehet belépni; különösen a kelettel való kereskedelmi összeköttetést tartva szem előtt, ez irányban halad az oktatás, de az általános kereskedelmi ismeretek megszerzését is megkönnyíti. Fejleszti a kereskedelmi szellemet, s elméletileg magasabban képzett kereskedőket ad a gyakorlati életnek.

Van ezeken kívül egy tanárképző intézet, mely a kereskedelmi intézeteknek ad tanerőt, s alkalmat ad a szorosán vett szaktárgyakból való alapos elkészülésre. A tanárjelöltek kereskedelmi ismereteit bővíti, s képesíti azokat a kereskedelmi intézetben való oktatásra.

Megjegyezzük, hogy kereskedelmi intézeteink már sokkal több növendéket képesítenek a kereskedelmi pályára, mint a mennyit a kereskedelem absorbeálni képes volna. Igaz, hogy a kik ez iskolát végezték, nem mind maradnak e pályán, hanem azt csak azért választják, mert aránylag rövid idő alatt nyernek képesítést, de ennek daczára sokkal több az a végzett növendék, mely e pályán marad, mint a mennyit a kereskedelem foglalkoztathat. Eme túltengés fokozódása semmi esetre sem kívánatos, mert hisz csak egészségtelen állapotokat szülhet. Nagyon kívánatos volna, hogy a közeljövő a növendékek számára apasztólag hasson.

Megkívánjuk említeni, hogy egy kereskedelmi főiskola eszméje is meg lett pendítve, a melynek részletei most lesznek megvitatva.

A kereskedelmi oktatásnak hálás feladata van; a kereskedelmi képzettséggel az egyesek kezeibe oly eszközt van hivatva adni, melylyel azok a világforgalmi munkásságban részt véve, boldogulásukat könnyen biztosíthatják. A képzett kereskedőnek előnye az elméleti ismeretekkel nem bíróval szemben lépten-nyomon megnyilvánulhat. Jobban ki tudja használni a konjunktúrákat, s a nehezebb megélhetéssel szemben a kereskedelmi tudományokat viszi be a küzdelembe.

A szövetkezeti mozgalom mindennek nem ellensége. Sőt a

kereskedők nagyobb szakértelmének terjedésére hat A szövetkezeti mozgalom sok tekintetben a régi szervezet hátrányait volna hivatva háttérbe szorítani.

Nézzük egyébiránt a szövetkezetek elhelyezkedését a kereskedelmi forgalomban.

A szövetkezetek hatása főképp a kisebb kereskedőkkel s a közvetítő kereskedelemmel szemben nyilvánul meg. A kiskereskedőket irreális eljárással, áruhamisítással, a vevő jóhiszeműségének kihasználásával stb. vádolják, részben a közvetítő kereskedelmet is s ezért a szövetkezetek alakítása lesz javalva, mely által a közvetítői haszon elesik, s a vevő minden károsítási törekvés nélkül, olcsón jut az árucikkek birtokába. Ezzel párhuzamban egyébiránt az eladás tekintetében is más irányelveket céloznak meghonosítani, abból a szempontból kiindulva, hogy a termelő áru eladásánál a közvetítő kereskedelem dugja zsebre a hasznot, a mi elkerülhető volna, ha a termelő a fogyasztóval direkt összeköttetésben állhatna. Erre a célra szolgálnának az aukciók stb.

A szövetkezeti boltoknak egy óriási bajuk van, s ez az, hogy ki vannak szolgáltatva a személyzetnek. Hiába van minden felügyelet, ha a személyzetben feltétlenül nem lehet megbízni, úgy azok az egész ügyet kompromitálhatják. A személyzet ismeri a kérdéses kereskedés — szövetkezet — forgalmának egészét; úgyszólván lehetetlen őket mindenben ellenőrizni. Így azután szövetkezet mellett is felmerülhetnek azok a hátrányok, a melyeknek elkerülésére azok tulajdonkép alakultak. Rendesen ezen törik meg az egész eszme kivitele (ha a szövetkezet nem sikerül), s ez hiúsítja meg azt a törekvést, mely a kereskedés egészséges irányításának eszméjét viszi bele a küzdelembe. Egyébiránt még egy nagy hibájuk van a kisebb szövetkezeteknek, s ez az, hogy képzetebb kereskedő alkalmazását nem buják ki, s így nem versenyezhetnek más hasonló üzletekkel. Tagadhatatlan, hogy a becsületesség mindenfélén győzedelmeskedik, s ez az oka, hogy sok helyen a szövetkezetek nagyon szép eredménnyel működnek. A kereskedőknek mindenesetre megvan az az előnyük, hogy kevesebb a kiadásuk, mint a szövetkezeteknek, s így a versenyben egykönnyen nem merülnek el.

Ez áll a kisebb kereskedésekre. A mi viszont a nagyobb szövetkezeteket illeti, itt a nagy személyzeti kiadás hátrányai említhetők. Van szövetkezetünk, mely óriási forgalmat csinál, (pl.

a vasúti fogyasztási szövetkezet) de olcsóbban nem árusít, mint bármely kereskedő, a mint nem is lehet, mert hisz az óriási személyzet, az igazgatóság stb. roppant költségbe kerül. Mindezt minden animóztatás nélkül mondhatja a szövetkezetek barátja is, mert hisz fentieket a tények igazolják. Egyébiránt az is áll, hogy a kereskedő agilisabb, mint a szövetkezet, s így feltétlenül jobban boldogul: a konjunktúrákat jobban ki tudja használni s így innen az előnye.

A szövetkezeteknek megvan az a feltétlen előnyük, hogy a többi kereskedő kapzsiságának levezetőivé válnak: a kis kereskedő kénytelen üzletét reálisabb alapokra fektetni a verseny hatása alatt. A szövetkezetek mindenesetre igyekeznek a kereskedelmi forgalmat egészséges irányba terelni, mert hisz a fentiek nem általánosíthatók, ha ugyan sok esetben el is mondhatók; egyébiránt a nagy költség minden esetben megmarad a szövetkezetek hátránya. De még mind e mellett azt is tekintetbe kell venni, hogy nem egy esetben a szövetkezetek politikai tendenciák szolgálatában is vannak.

A fentebb említett aukciókkal való visszaélés már kisebb térre szorítkozhatik, jóllehet azok bérlője jogosulatlanul élvezi azt az aránylag nagy hasznot. Nagyobb tért még ezek nálunk nem hódítottak, csak a gyapjúeladás terén vannak rendszerezve. A kereskedés közvetítésének ez a módja különben a nagykereskedelmet szorítja háttérbe, ha ugyan esetleg nagyobb árnyokban fog elterjedést venni.

Egyébiránt a kiskereskedelmet a nagykereskedelem is igyekszik háttérbe szorítani: nagy árúcsarnokokat épít, a vevőkkel közvetlen érintkezésbe lép stb., a mi a kiskereskedelmet súlyos megpróbáltatásoknak teszi ki.

A szövetkezeti eszme, mint a fentiekből látható, Carey amerikai nemzetgazda elveihez közelít (ha ugyan azzal nem is egyezik meg), a ki szerint a kereskedés az államra s nemzetre a legrosszabb, s a termelő és fogyasztó közötti közvetlen forgalom az, a mi a gyakorlati élet szükségleteinek a legjobban megfelel. A szövetkezetek azonban természetesen ezt a maga egészében meghonosítani nem tudják, ha ugyan alapelvei e tanhoz is közelítenek.

Fentiek alapján kétségtelen, hogy feltétlen előnyös hatásúak a szövetkezetek; helyes vezetés mellett a résztvevőkre, a környékre nagyon kedvezően alakíthatja a kiskereskedelmi for-

galmat. Különben a szövetkezeteknek más téren is nagy feladatuk volna; a kisgazda a társulás útján oly előnyös helyzetbe juthat, mely sok tekintetben kiegyenlítőleg hathatna a kis- és nagyüzem költségeinek aránytalan volta tekintetében. Szövetkezve gépet s mindenféle nagyobb, drágább gazdasági eszközöket vehet a kisgazda; szövetkezve értékesítheti mindent oly árban, melyről különben nem is gondolhatott volna. Nagyban minden jobban s drágábban kél el, mint kicsinyben. Ebből kiindulva a pinczeszövetkezeteknek, gyümölcs értékesítési, falusi tej-, baromfi stb. szövetkezeteknek roppant nagy jövőjük volna. Ezen a téren agitálni, nem lehet eleget. Az értékesítésnek ez a módja a könnyű boldogulásnak leghatalmasabb tényezője. A legspeciálisabb önszegélyen alapulva takarékoságra szoktatja a gazdát, s értékesítésre ösztönzi oly irányban is, a mely különben figyelmét elkerülné.

A kereskedelmi ügyek tárgyalásánál kívánunk a statisztikai hivatalról is megemlékezni.

Minden ország haladásának egyik legerősebb fejlesztője a statisztika; kereskedelmi szempontból viszont teljesen nélkülözhetetlen. Ez ugyan más tekintetben is áll, de talán nem csalódunk, ha a kereskedelmi élet megnyilvánulásánál fontosságát még jobban kidomborítandónak tartjuk.

Ebből kifolyólag mondhatjuk, hogy statisztikai hivatalaink a legfontosabb intézmények közé tartoznak, sőt azt állítjuk, hogy kevés van olyan, mely tőle az elsőséget elvitathatná. Bármily merésznek is látszik az első pillanatban ez állítás, kétségtelen annak igazsága. A statisztikai hivatal munkásságának eredménye irányítja egész közéletünk jövő sorsát, a melynek magyarázatát ama körülményben kell keresnünk, s ama körülményben is találjuk, hogy az összes statisztikai adatok, mihelyt napvilágot látnak, a múltat adják elénk; a múlt tanúságai szűrődnek a számokon keresztül a közéletbe, s szivódnak fel a köztudatba, hogy így azután fejlődésünk jövő menetének irányát megszabhassák. Bármily száraz tudománynak látszik is a laikus előtt a statisztika, bizonyos, hogy az, ki a számokban nemcsak a számokat, nemcsak a számsorozatot, a számoszlopokat látja, hanem az értelmet is, ki olvasni tud azokban, s szöveget lát minden egyes szám mögött, az a legérdekesebb államregényt hámozhatja ki a népmozgalmi adatokból s a közegészségügyiekből, miközben a tudomány legreálisabb, legigazibb

konsequenciáit vonhatja le azokból az államéletre, a közjóra, s a magánviszonyokra; vagy magán, köz- s nemzetgazdasági szempontból a legkérlelhetlenebb igazságokat olvashatja ki az őstermelés, bányászat, kohászat, ipar s kereskedelem, külkereskedelem, közlekedés, pénz és hitel, tűzkár, jog, véderő, s állami pénzügyi adatokból; vagy ott vannak a közműveltségi s egyházi adatok, melyek mélyen belenyúlva az egyesek életébe, egy nemzet műveltségi állapotáról, egyházi viszonyairól tájékoztatnak, összehasonlító adatokat nyújtva, mint minden adatgyűjtés, más államokkal szemben, a mi a statisztikai adatoknak a gyakorlati életben való alkalmazását egy újabb, s nagyon érdekes tanúságokat szolgáltató tér felé szorítja. A közigazgatási beosztás, az éghajlati jelenség mind számcsoportokon alapszik, a melyek az ország területének, éghajlatának mikéntjét ismertetik meg többé-kevésbé kiterjedten az érdeklődővel.

Tény, hogy milliókat költött már az állam hazánk legkülönbözőbb irányú statisztikai adatainak megszerzésére, a melynek egyenértékét azonban busásan megkapta az ez idő óta fokozottan, az utóbbi időben rohamosan jelentkező haladásunkban. Statisztikai adatgyűjtés nélkül egy nép életében sem mutatkozhatik rendszeres fejlődés, mert hisz a dolog természetében rejlik, hogy minden ténykedésnek, mely a közre irányul, okadatolva kell lenni számbeli adatokkal, miután csak ezek igazolhatják a kérdéses intézkedés szükségességét.

Az utóbbi időben egyébiránt mindjobban belátják már minden téren a statisztika fontosságát, s annyira átment már ez a köztudatba, hogy e tudományág iránt oly nagy arányú érdeklődés mutatkozik, melyet még csak két évtized előtt is remélni sem lehetett. Értjük a statisztikai kiadványok iránti érdeklődést. A lapok rokonszenvesen reprodukálják a havi eredményeket, s általában a kiadványok lényegét; a közönség érdeklődése pedig az ily alakú reprodukció iránt is tagadhatatlan.

A hetvenes években a statisztikai hivatal kiadványai holt tőkét képeztek s azokat vajmi kevesen keresték; a jelenben elterjedésük vetekedik bármely közérdekű munkáival. Megtalálja azokban a minden foglalkozási körhöz tartozó azt, a mi érdekli, azt, a mi foglalkozási körébe vág; következtetéseket vonhat le belőlük többnyire nemcsak általánosságban, hanem részletekre kihatólag is.

Két statisztikai hivatalunk van; az egyik az ország összes

adataira kihatólag fejt ki munkásságát, míg a másoknak a főváros viszonyait teszi vizsgálódása tárgyává. Az első a központi (alakult 1867-ben), a másik a fővárosi (alakult 1869-ben) statisztikai hivatal. Önként értetődik, hogy az első nagyobb körű érdeklődésre számíthat, mert hisz az egész ország ügyeire vonatkozik; nem kevésbé fontos azért a székesfővárosi is, mert hisz a főváros mint központ — mint az ország népessége egy óriási részének lakhelye — nagyban kihat az egész ország viszonyainak számbeli alakulására. A központi statisztikai hivatal sűrűkékű kötetekben, s a székesfővárosi sárga kötetekben van lefektetve hazánk viszonyainak hű képe; az azokban rejlő adatokra van alapozva minden országos ténykedés, minden a közjóra irányuló törekvés, minden törvény, sőt mondhatjuk minden tudományos munkálkodás alapja is.

A központi statisztikai hivatal kiadványai a székesfővárostól, minden mástól eltekintve, abban is különböznek, hogy míg az előbbieknél sem az évkönyv, sem a havi füzetek nincsenek szöveggel ellátva, addig az utóbbinál a havi füzetek felvilágosító szöveget is tartalmaznak, a központi statisztikai hivatal nagy folió közleményeinek mintájára.

Tagadhatatlan, hogy a havi füzetek szövegezése rendkívül előnyös, mert akárhányan visszariadnak a laikusok közül a szövegnélküli rideg számadatoktól, míg ha a szövegezés, a fölvilágosító sorok közlése mintegy összegezi a száraznak látszó számadatok tanúságait, úgy azok tanulmányozásához nagyobb kedvet kapnak. A száraz statisztika tehát népszerűsítettik. De meg a székesfővárosi havi füzetekben a múltak tanúságaira is folyton utalást találunk, a mi az áttekinthetőséget roppant módon megkönnyíti, s egy érdekes olvasmányvá várazsolja át a számoszlopokat. Tagadhatatlan, hogy ezzel szemben felhozható, hogy a központi statisztikai hivatal közleményei, melyek évenként 3—4 kötetben jelennek meg (sajnos csak úgyszólván ötlet-szerűleg az egyes statisztikai ágazatokra, 3 nem folytatólag, rendszeresen), oly általános áttekintést adnak az általános jelentésben, mely nemcsak a kérdéses kötetnek válik díszére, de valóban excellál minden tudományos mű között; de a baj az, hogy e kötetek ritkán jelennek meg, sokszor évekig kell egy folytatólagos kötetre várni, s nem minden statisztikai anyagot, illetve ágat dolgoznak fel ily kötetekben, míg a fővárosi havi füzetek egy év alatt az összes fontosabb statisztikai ágak érdekes össze-

foglaló képét adják visszamenőleg is. E kétféle statisztikai kiadványokat egészítette ki a Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv, mely a nemzetközi adatok nagy tömegét mutatta be rendszeres összeállításban hazánkéval szemben. Ez «Évkönyvet», mely az 1894—95. évfolyammal megszűnt, sajnos nélkülözzük az utóbbi években. E munka oly kitűnően volt szerkesztve, hogy vele egy külföldi hason irányú kiadvány sem vetekedhetett. Oly érdekes összehasonlításhoz szolgált hazánk s a külföld különböző állama inak viszonyaira, a melyhez hasonlót valóban csak egy oly óriási apparátussal, s oly célirányosan működő intézmény vezetői képesek produkálni, mint a kik a központi statisztikai hivatalunk élén állnak. Hézag támadt e kiadvány megszűnésének nyomán, melyet mindenki, ki a közgazdasággal foglalkozik, sajnálattal tapasztal, s pótolni alig tud. Mint hírlík — illetve mint hirlett — a kereskedelemügyi miniszter egy nemzetközi adatokból összeállított kiadványt szándékozik közrebocsátani, mely a régi évkönyveket teljesen pótolná, de ezt mindeddig nélkülözzük, jóllehet az adatokat az 1897: XXXV. t.-cz. alapján folyton gyűjtik a központi statisztikai hivatalban.

A haladás korszakában élünk. Minden téren nagy sürgésforgás tapasztalható, s óriási léptekkel igyekezünk elérni azt, a mit a múltak — nem annyira mulasztásai, mint inkább — sajátos alakulása eddig megnehezített. Hogy ez nem üres szólam, hanem reális alapokon nyugvó tény, azt a számok igazolják. Tanulmányozzuk azokat, hogy a bennük rejlő igazságok a gyakorlati élet mezején minél erőteljesebben verjenek gyökeret, mert hisz csak így érik el azok tulajdonképeni céljukat, a nemzeti nagyság fejlesztését, a nemzeti élet egészséges irányítását.

De térjünk át hazánk kereskedelmének statisztikai ismertetésére.

A mi a kereskedelemmel foglalkozó népszámot illeti, e tekintetben a múltra nézve külön adataink nincsenek: 1890-ig a kereskedelmi foglalkozás csoportja alá vétettek a közlekedési és hitelvállalatok körében foglalatostkodók is. Ha az 1890-iki népszámot is ezen az alapon vizsgáljuk, úgy e foglalkozási ágaknál 1857-ben 66,788, 1870-ben 133,582, 1880-ban 185.591, s 1890-ben 249,051 lakost találunk. A növekvés tehát rohamosnak mondható.

Ha magát a kereskedelmet vesszük, úgy 1890-ben 174,925 lakost találunk, mely mint kereső, ezen foglalkozási ágnál találja

boldogulását (a hitelügynél 7339, a közlekedésnél 66,787-et.). E számból a tulajdonképeni kereskedelemhez tartozott 154,357, házaló kereskedést folytatott 14,313, ügynök és alkusz volt 6069, 8 a közraktáraknál volt alkalmazva 186. Vagyis a kereskedéssel foglalkozók 2.40 % -ában, az első csoport 212, a második o'ig, a harmadik 0.08, s a negyedik 0.04 % -kal szerepelt. A keresők s eltartottak száma viszont 451,443. A kereskedelemmel tehát hasonlíthatlanul kevesebben foglalkoznak mint az iparral; a kereskedelem a foglalkozási ágaknak aránylag egy jelentéktelenebb részét képezi.

A belföldi kereskedelmi forgalomról könnyen belátható, hogy statisztikai adataink alig lehetnek: ez irányban adatok nem igen gyűjthetők. A közlekedési vállalatok áruforgalmáról más helyen emlékezünk meg, viszont a külkereskedelmi forgalomról már megemlékeztünk. A jelen alkalommal a kereskedelmi forgalom központosítójárói, a tőzsdéről kívánjuk a rendelkezésünkre álló adatokat adni.

A tőzsdetagok száma a következőkép alakult:

<i>Év</i>	<i>Szám</i>	<i>Év</i>	<i>Szám</i>
1865	332	1885	1,030
1870	1,098	1890	1,149
1875	930	1895	1,584
1880	937	1900	1,419

Ha az egész időszakot vesszük, úgy a fellendülés óriási: sőt az utóbbi évtizedet véve is rendkívül nagy arányú a haladás. 1895 óta azonban a tagok száma apad, daczára az 1898-iki fellendülésnek. Különben korszakunk elején 1869-ben a tagok száma ép oly nagy volt mint napjainkban: akkor a tőzsdejáték roppant mérve növelte azok számát, mely 1873 óta esésnek indult. Különben az 1869-iki események visszahatására a tagok száma a következő években csökkent, ha ugyan a csökkenést emelkedés is váltotta fel. 1873 után erőteljesebb fellendülésre csak a nyolczvanas évek végétől akadunk, mely 1895-ig folytatódott. Ezután apadás állt be, mely daczára annak, hogy az 1869-iki színvonal körül van, mégis pangás jele, mert hisz napjainkban a minden téren tapasztalható óriási haladás itt is fokozott követelményekkel lép föl.

A mi az áruüzleti leszámoló iroda forgalmát illeti, adataink (melyek csak 1884 óta ismertek) a következők:

		1884	1885	1890	1895	1900
Buza	ezer mmázsa	4,327'0	4,419'0	5,608'0	8,039'0	35,908'0
Rozs	«	23'5	40'0	1'0	1,250'0	4,711'0
Árpa	«	0'5	—	3'0	84'0	—
Zab	«	340'0	663'0	936'0	996'0	4,094'0
Tengeri	«	3,205'0	2,878'0	4,581'0	5,140'0	14,826'0
Repcze	«	195'0	118'0	393'0	273'0	139'0
Szilva	«	30'1	42'7	231'9	69'3	—
Szilvaíz	«	5'6	3'7	20'6	5'7	—
Összesen	«	8,126'7	8,164'4	11,774'5	15,857'0	59,678'0
Kifizetett különbözet, frt	—	2.064,675	2.125,654	2'089,111	2.591,940	4.840,000

Tény, hogy ezek nem mutatják a valóságos kereskedelmi forgalmat, mert hisz ez adatokat a fedezetlen határidőüzlet komplikálja. Ennek dacára minden esetre bemutatja ez a határidőforgalom lebonyolításának képét, mely a mint látjuk az előző évekkel szemben rendkívüli emelkedést mutat fel, ha ugyan egyes esetekben visszaesést is láthatunk.

De nézzük ezek után a gabonakereskedelem nagyságát a budapesti tőzsdén: az effektív forgalmat, mely mindenesetre hű tükre az ország kereskedelmi forgalmának is. Ha a gabonakereskedelem élénk, úgy az mindenesetre itt tükröződik vissza a legjobban. Bizonyos, hogy ez még csak megközelítőleg Bem adja az ország kereskedelmi forgalmának nagyságát, s igaz, hogy mi részletkérdésektől eltekintünk s csak az egész országra kiható adatokat ismertetünk, de mivel a kereskedelmi forgalom másból meg nem ítélnélhető, s mivel tőzsde különben is csak egy van az országban, ez adatokra is ki kívánunk terjeszkedni.

Adataink 1864-től kezdve a következők:

Év	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri	Repcze	Összesen	
				métermázsa				
1864.	968,800	163,800	81,600	81,490	153,720	adatok nincsenek	1.449,410	
1865.	1.152,000	299,700	62,400	112,280	269,640		1.896,020	
1870.	3.007,600	338,050	132,400	176,640	298,580		3.953,270	
1875.	3.038,000	181,000	184,000	162,000	244,000		3.809,000	
1880.	3.371,000	232,800	235,900	317,800	437,100		4.594,600	
1885.	4.825,000	232,200	474,500	246,500	740,500		6.518,700	
1890.	6.111,000	317,500	468,500	170,100	672,000		7.739,100	
1895.	7.815,000	450,000	346,000	287,000	732,500		9.702,300	
1900.	6.851,000 *	—	—	—	—		—	—

A gabonaforgalmat 1899 óta a tőzsde titkársága csak a búzára vonatkozólag teszi közzé, miután meggyőződött arról,

* Újabbán csak a búza adatai mutatattak ki.

hogy azon adatok, melyeket eddig a többi gabonanemek forgalmáról hozzávehetőleg becslés alapján megállapított, a tényleges állapotról hű képet nem adnak.

Megkívánjuk egyébiránt jegyezni, hogy a termés és a Budapesten eladott gabonamennyiség között hiába keresünk szorosabb viszonyt. Így, hogy az utóbbi éveknél maradjunk, 1897-ben nagyon rossz termésünk volt: tény, hogy ekkor az eladott mennyiség csökkent. De azóta termésünk rossz épen nem volt, s annak daczára az eladott mennyiség ugyanazon színvonalon maradt. Vagy például 1869-ben nagyon rossz termésünk volt, míg 1867-ben és 1868-ban ez ellen kifogás nem igen lehetett (kivált 1867-ben), s az eladott mennyiség ezzel szemben még sem apadt jelentékenyen, — sőt az 1867-ik évet alapul véve nagymérvű az emelkedés. Könnyen érthető ez, ha számba vesszük, hogy a budapesti piacon nem csak honi termés kél el, hanem külföldi is.

Így tehát fenti adatok csak a gabonakereskedelem mikénti alakulását mutathatják. Ha azokat mint ilyeneket vesszük, úgy kétségszöndvevonhatlan azokból, hogy a kereskedelmi forgalom emelkedett, még pedig nagyon jelentékenyen, ha ugyan a közelmúlttal szemben jelentékeny hanyatlás is konstatalható. Áll ez majdnem minden esetben.

A gabonakereskedelem, de meg a gazda könnyebbségére is szolgálának a közraktarak, melyek azonban sajnos nagyon kezdetleges szervezettel bírnak hazánkban. A kereskedelmi forgalom szempontjából mérhetlen fontosságú volna ez intézmény kiépítése, mely a gazdahitelt, s a gazda szempontjából az értékesítés kérdését is nagyon helyesen oldaná meg.

A közraktarak tulajdonkép a közvetítő szerepet játszhatnék a termelő s a nagykereskedő, illetve fogyasztó között. Segítene a közvetítő kereskedelem elkerülésében, s lehetővé tenné a konjunktúrák minél helyesebb kihasználását. Nagy mennyiséget mindig könnyebben s jobban lehet elhelyezni mint a kisebbet, kezelése tökéletesebb, az aránylag olcsóbbba kerül mint a kevesebb árué, s így a kiscgazda mellette ép oly árat érhetne el, mint a nagyobb gazda. Segítene a gazda hitelén: nem volna kényszerítve a termelő terményét akkor piacra dobni, midőn ép pénzre van szüksége, s így nem adna alkalmat az árat lemorzsolódására, mely akárhányszor az áruk tömeges piacra dobása folytán áll elő. A gabonára hitelt nyújtana az arra szöndulónak.

A kereskedőnek vagy fogyasztónak mellette megvan az az előnye, hogy nagy mennyiségben tud egyféle minőséget beszerezni, elesik az utánjárás költsége, s mindig számolni lehet azzal, hogy mennyi árú áll rendelkezésre. Ugyanis a gazdának mindenestre előnyösebb volna a közraktári kezeltetés a magtári ke elésnél, hol a kereskedelmi szokásoknak megfelelő árú készíthető, penészedés, romlás, stb. nem fordulhat elő, mint az otthoni magtározásnál.

Dióhéjba szorítva, ezek volnának előnyei a közraktáraknak

Közraktáraink vannak, de azok a célnak nem felelnek meg: nyereszkesedésre alakult vállalatok kezeiben vannak, melyek csak a saját érdekeiket tartják szem előtt. Gazdák e vállalatokat vajmi csekély mértékben veszik igénybe: leginkább kereskedők használják, kik azzal élni tudnak, vagyis előnyeit jobban kitudják használni. Különböznél is kereskedelmi vállalattal szemben kereskedő áll, s így két kereskedő között bonyolítódik le az ügylet, mely egész más természetű, mint a milyenre a gazdának szüksége volna. Kétségtelen, hogy a gazdák is igénybe veszik a közraktárak helyiségeit, de vajmi keveset.

A közraktárak egésze reformra szorul. A közel jövő egyik legfontosabb kérdése, a közraktári ügy rendezése. Az egész országra kiható hálózatra van szükség, melyet minden falusi gazda igénybe vehetne, már csak közelsége miatt is. Minden vidéknek meg kellene a maga közraktárának lenni, melyet ki-ki kocsin is megközelíthetne, s így tengelyen is bevihetné terményét e raktárakba.

A leghelyesebb lenne, ha az egész intézmény szövetkezeti úton volna megvalósítva: a kormány védnöksége alatt e kérdés ily alakban a leghelyesebben volna megoldható. Nyereszkesedésre alakult vállalat ily ügyet nem igen tudna oly önzetlenül kezelni, mint a hogy az a kérdés szempontjából szükséges volna. Mindenestre biztosítani kellene azt, hogy az igazgatási költségek csak minimalisak lesznek, nehogy a hasznot a költségek megemészszék. Általában folynak már e kérdésben a tárgyalások, sokféle tervezetek merültek fel, a melyek azonban célirányosnak nem bizonyultak. Általános fontosságú volna e kérdés helyes irányú megoldása, a mely iránt kivált a gazdaközönség körében nagy az érdeklődés.

Legnagyobb közraktárunk a budapesti, melyet a főváros építtetett a Duna parton 1882-ben, s a melyet a Leszámítoló és

Pénzváltóbank bír bérbe. Forgalma fennállása óta a következőkép alakult.

	1882	1885	1890 <i>métermázsza</i>	1895	1898
Buza	382,576	663,169	585,832	876,417	1.064,945
Rozs	26,948	122,793	100,642	86,078	144,437
Árpa	126,070	261,277	293,151	244,598	290,474
Zab	10,442	73,238	134,115	98,832	228,786
Tengeri	4,996	36,946	143,667	244,676	360,770
Repce	40,846	75,395	132,169	37,930	57,926
Köles	36,705	68,288	48,081	35,794	257,565
Hüvelyesek	24,642	37,074	38,164	39,722	23,921
Magvak	4,314	14,985	19,692	12,846	25,763
Bükköny	881	2,670	4,452	2,722	9,199
Liszt és korpa	7,308	66,900	36,104	55,015	16,252
Szilva és szilvaíz	10,808	21,003	76,908	182,818	266,376
Gubacs és valonea	402	703	—	1,009	97
Czukor	1,386	2,374	43,397	18,158	6,641
Kávè	1,709	3,030	2,294	5,422	8,472
Gyarmat- és fűszerárúk	2,180	1,268	3,260	3,020	4,016
Kézműárúk	290	55	46	8	1,319
Bőr- és bőrárúk	1,365	88	34	882	19,849
Gyapju és gyapot	719	598	828	2,160	14,698
Zsir és zsiradék	—	1,433	1,918	4,743	1,656
Olaj	28	1,085	1,166	413	1,568
Vas és vasárúk	1,888	4,932	2,091	283	301
Czement- és földnemek	7,862	1,910	15,145	—	—
Bor	2,765	164	2,188	10,769	3,689
Dió	234	—	—	—	—
Fa	236	92	547	—	99,443
Olajpogácsa	141	1,902	2,206	980	—
Dohány	—	8,880	—	—	157
Rizs	—	—	—	26	—
Vegyes	2,111	9,836	12,053	11,851	32,308
Só	—	—	—	—	—
Maláta	—	—	—	—	23,105
Összesen	699,852	1.482,588	1.700,150	1.977,172	2.933,733

Az adatok az utóbbi években valami nagy ingadozást főbb gabonaneműinkre nem mutatnak. Mindenesetre áll azonban, hogy fentiek valami nagy forgalomról nem tesznek bizonyosságot, ha Budapest kereskedelmének egészét vesszük. Körülményes, s drága a beraktározás. Aránylag véve az utóbbi években az árpa beraktározás volt igen nagy, a mi ama körülményre vezethető vissza, hogy a sörárpa ügylet a cséplés után esetleg ősz felé nagyon gyakran hirtelen megcsappan, vagy megszűnik,

a külföld nem vásárol sokszor egész tavaszig, s így a beszerzett árut a kereskedők itt raktározzák be. A búzaberaktározás az utóbbi pár évben vett csak nagyobb lendületet; például 1894 előtt az vajmi csekély volt. Mindössze 1888-ban találhatunk aránylag nagyobb adatokat. A beraktározott tengeri nagy adatai a kőbányai sertéstelep fogyasztására vezethető vissza.

Nagyban, egészben a közraktárak forgalma nem nagy, s így a kereskedők úgy látszik, (s így is van) magánraktárakat, magtárakat tartanak, hol olcsóbban, jobban jönnek ki, mint a közraktárakban, melynek pedig ép ez utóbbi szempontból kel-
lene missziót teljesíteni.

A budapesti közraktárakat a gazdák nem igen veszik igénybe: igaz, hogy a vidékieket sem, de itt mégis inkább van gazda is a beraktározók között, jöllehet azok zöme itt is kereskedő. A vidéki közraktárak múltja alig néhány év: * egy néhányé több, soké kevesebb. Forgalmukról rendszeresebb adataink nincsenek. Hogy azonban a beraktározás mérvéről fogalmunk legyen, az 1900. év végén a közraktárakban elhelyezett készleteket is fel kívánjuk tüntetni, az alábbiakban:

	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Ten- geri	Rep- cze	Here- mag	Hüve- lyesek	Liszt	Külön- féle
m é t e r m á z s a										
Barcs	37984	888	5116	9603	18177	—	—	—	325	4605
Brassó	1664	2126	4919	10174	2514	—	—	—	2144	1004
B.-Csaba	44862	766	2354	934	2219	—	19	—	—	2100
Czegléd	8670	2691	1794	2061	260	—	—	—	—	282
Csáktornya ...	5472	2395	8171	3211	5317	—	20	5123	—	2712
Debreczen ...	28171	43735	2710	3596	—	—	—	101	2553	3224
Fiume	13405	352	11392	4732	15579	—	—	43859	39789	5093
Győr	14435	—	17890	11005	—	—	—	—	307	462
Kassa	15331	3293	12295	2134	264	—	—	—	—	1465
Kisvárdá ...	15032	12204	500	455	—	—	200	740	—	746
Kolozsvár ...	25307	2329	8154	3020	160	—	1284	216	81	1634
M.-Vásárhely	1273	—	4738	1017	—	—	4168	—	—	589
Mezőtúr	22670	—	892	134	73	—	—	—	526	775
Miskolcz ...	16606	1362	20491	1544	—	—	—	1530	—	1103

* A legelső közraktárunk a lapujtói (1847), és az apátfalvi, valamint a pelsőczyi (1848) és rimaszombati (1856).

	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Ten- geri	Rep- cze	Here- mag	Hüve- lyesek	Liszt	Külön- féle
m é t e r m á z s a										
N.-Beckerek	69678	62	85	1555	104	—	—	—	—	310
N.-Kanizsa ...	18576	3893	24377	1677	301	—	—	1486	611	2982
Nagyvárad	13974	337	199	2495	—	15	—	—	—	1246
Nyíregyháza	8300	23600	300	500	840	—	—	1480	—	180
Nyitra ...	3280	685	168	33	—	—	—	—	—	168
Pozsony ...	12523	4927	13104	91	—	—	—	437	419	6636
Szarvas ...	36960	—	739	91	—	—	90	—	—	433
Szeged ...	57501	2101	1313	2185	—	—	—	300	—	507
Sziszeki részv.-társ.	1496	—	—	1002	2465	—	—	—	2162	367
Sziszeki szövetkezet	6585	—	1690	4450	14225	—	—	—	1039	715
Temesvár ...	4703	1039	3001	—	—	—	—	—	—	559
Zimony ...	9210	—	—	—	—	—	—	700	—	5366
Össz. vidéken	493668	108785	146302	67699	63228	15	5781	55792	49956	45238
Budapesten...	1420495	42167	96752	130808	8590	21208	1340	—	—	—

A vidéki közraktárak forgalma egyenest siralmasnak mondható. A barcsi s szegedi nagy forgalom a leszámítoló-bank nagyobb agitatójának, pénzerejének tudható be, mely a közraktárakat kezeli, s a mely kivált Barcsot egész gabonaforgalmi központtá teszi, mely még a környékbeli árakat is mintegy irányítja. Tagadhatatlan, hogy a deczemberi állapot bizonyos tekintetben nagyobb adatokat ad a vidéknek mint Budapestnek, de ez nem sokat jelent. A vidéknek óriási adatokkal szinte dominálni kellene Budapest fölött. Utóvégre a vidék az egész országot jelzi, míg Budapest, bármily nagy piac is legyen, de mégis csak helyi piac. Óriási malmi folytán különben is koncentrálna a búzát, mely fenti kimutatásunkban majd háromszor annyi, mint a vidék összesített adata. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy az évi kimutatás más eredményeket adna a beraktározott készletről, mint azt a naponkinti ingadozás alapján összeállíthatjuk. Egyébiránt ha az évi fogyó-szaporodó készleteket a maguk egészében vesszük, akkor is nagyon kedvezőtlen a vidéki közraktárak helyzete.

A közraktári kérdés hazánkban még megoldatlan: a jelenlegi közraktári hálózat azt mutatja, hogy milyenek nem kell annak a jövőben lenni. A jelenlegi kezdetlegesség valóban nem

illik abba a keretbe, melyet minden tekintetben a «mélyebb szántás» elve tölt be.*

Áttérve a vásárokra, nézzük csak hogy az állatvásárok forgalma mily arányokat vett az utóbbi évek részletesebb adagyűjtése szerint a magyar birodalomban. Természetesen a vásárok más irányú forgalmáról semmi adataink sincsenek.

	1897	1898	1899	1900
Állatvásárok száma	4,543	5,429	5,473	5,565
Felhajtatott szarvasmarha ...	5,014,033	6,023,534	5,627,837	5,823,369
« ló	1,988,140	2,219,096	2,238,521	2,283,476
« juh	1,181,454	2,258,343	1,071,566	1,203,980
« sertés	7,306,806	1,134,448	1,200,230	1,349,721
Eladatott szarvasmarha	1,739,697	2,044,580	1,995,748	2,034,760
« ló	507,882	532,952	503,319	511,533
« juh	594,900	567,080	545,457	561,668
« sertés	360,762	513,601	482,232	517,308

Megjegyezzük azonban, hogy Horvátországra vonatkozólag adataink nincsenek: ez évben tehát csak magára az anyaországra vonatkoznak az adatok, míg a továbbiakban az egész magyar birodalomra.

Önként értetődik, hogy itt minden eladott állat kimutatva nem lehet, mert hisz a vásárokon kívül is igen sok állat adatik el. Fentiek csak az állatvásárok forgalmát mutatják. Sajnos, e tekintetben nincsenek régebbi adataink, s így fentiekből következtetéseket vonni épen nem lehet, mert hisz néhány év ingadozása országos átlagot nem adhat. Budapestre vonatkozólag azonban igen érdekes adatok állnak rendelkezésünkre hosszabb időre visszamenőleg, s azon nagy fontosságnál fogva, melylyel a budapesti vásárok bírnak, érdekes lesz azoknak adatait ismerni. A budapesti vásárok adják tulajdonkép hű tükrét az

* Külforgalmi adatainknak csak kis részét adja a gabonakereskedelem, mert hisz abban kivitelünk összes adatai egyesítve vannak. Adni kívánjuk annak egészét a külföld több államaival szembe állítva, hogy e tekintetben tiszta képet nyerhessünk, a költségvetés adataival együtt, mint a mely az államok erősségét a legjobb fogja mutatni. Az adatok az 1894—97 évekre s márkára szólnak (Bálint után).

Az állam	Áruforgalom		Költségvetés		Az állam	Áruforgalom		Költségvetés	
	bevétel	kivitel	bevétel	kivitel		bevétel	kivitel	bevétel	kivitel
	millió	millió	márka	márka		millió	millió	márka	márka
Magyarország...	913	906	830	830	Németország ...	4,307	3,523	1,295	1,307
Egyes.-Államok	3,274	3,625	1,391	1,583	Olaszország...	950	852	1,286	1,286
Anglia	9,026	4,901	2,053	1,998	Oroszország ...	1,208	1,478	2,855	3,054
Ausztria	1,238	1,335	1,173	1,171	Portugália	180	122	225	224
Belgium	2,352	2,109	313	312	Románia	246	214	166	166
Bulgária	55	62	73	73	Spanyolország ...	621	610	626	613
Dánia	408	302	75	73	Svájc	804	541	68	67
Franciaország	3,013	2,732	3,706	2,690	Svéd-Norv. orsz.	386	350	125	125
Görögország ...	92	59	77	73	Szerbia	22	36	51	51
Németalföld...	2,436	1,987	220	229	Törökország ...	316	340	341	339

állatok kelendőségének, illetve keresettségének, mert az ország fővárosába (a hetivásárokbá) mindenfelől visznek állatokat, ott lehetvén azokat minden időben értékesíteni, s a hol azok mind el is kelnek, a lovak kivételével. Azon óriási mérvű felhajtás, mely a budapesti piacot jellemzi, azt bizonyítja, hogy ez az ország legjelentékenyebb vására, mely maga is rengeteg mennyiséget fogyaszt, de a honnan messze földre visznek állatokat, mert mindenki megtalálja azt, a mit keres. A marha- s lóvásárral kapcsolatban a kőbányai sertés-piacz adatait is bekívánjuk mutatni az alábbiakban:

Év	Marhavásár:				Lóvásár:		Kőbányai sertés-piaczra felhajtás
	szarvasmarha	juh	kecske	összesen	lófelhajtás	lőeladás	
1874	177,277	102,588	—	279,865	—	—	—
1875	157,097	76,857	—	233,954	—	—	—
1880	170,254	95,227	—	265,481	36,647	10,898	474,820
1885	210,740	118,302	—	329,042	30,571	10,252	567,950
1890	285,302	130,465	—	415,767	39,126	15,183	605,796
1895	323,441	221,839	10,410	555,690	33,494	13,147	447,439
1900	298,421	88,032 *	—	386,453	39,288	20,078	194,089

Ezen óriási adatokkal szemben a vidéki vásárok közül 1900-ban a szarvasmarhákat illetőleg Bánóy-Hunyad 67,489 maximális adata áll legelői, míg a lóvásárookra Temesvár 23,739-czel, a juhokra nézve Debreczen 135,965-tel, vagy a sertésekre ugyanez 27,550-nel. Megjegyezzük azonban, hogy ez csak a felhajtást jelzi, az eladás lényegesen csekélyebb adatokkal szerepel. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy Budapesten a szarvasmarha- s sertés-piaczon úgy szólván minden elkel, úgy kétségtelen, hogy az eladások óriási kontingensét absorbeálja. Fel kívánjuk azonban említeni, hogy egyes nagyobb sertésforgalmi helyeknek (hizláló-piaczoknak) szintén nagy forgalmuk van a vásár keretén kívül is. Ily helyek Czegléd, Kecskemét, Győr stb. Győr sertésforgalma például 1900-ban 69,704 volt: ezt tehát számba kell venni a fentiek elbírálásánál.

A régi kor ismerete az árak tekintetében kétségkívül elsőrendű fontossággal bír. Az egyes árucikkek tekintetében ezt az eddigiekben nem adtuk (a búzát kivéve), mert hisz azoknak összefüggő taglalása sokkal tanulságosabb. Elsősorban a húsról vonatkozó adatokat kívánjuk tárgyalni a legrégebb ismert, rendszeresen gyűjtött adatok alapján.

* És kecske.

A hús árát a régi időben hatóságilag állapították meg: tartott ez az állapot 1848-ig. 1788 december 31-étől, mint a mely naptól kezdődőleg az árjegyzéseket ismerjük, 1847 november 21-éig 145 hatósági árszabást találunk. Ez utóbbi 1848 május i-jéig volt érvényben: ez időponttól kezdődőleg a hatósági árszabás nem limitálta az árakat, a mely állapot azonban csak 1850-ig tartott, mikor is a marhahústra nézve újra életbe léptek a limitatiók, míg a többi húsféle szabadon volt árúsítható. Ezen korlátozás 1850 július i-jéig tartott, a mely naptól kezdve a marhahús árszabása is eltöröltetett, azok meghatározása a mészárosokra bízott, de köteleztettek az ár megjelölését üzletük előtt kifüggesztve tartani, s megtiltatott máskor, mint a hó i-jén és 15-én, az árakat változtatni.

A hús ára 1850-től kezdve kezdett ugyan emelkedni, de a rohamos emelkedés időpontja 1861-re esik. Alább adunk e tekintetben egy összeállítást, melyre nézve azonban megjegyezzük, hogy a század elején kimutatott óriási árak a devalvációnak tudhatók be, midőn a bankó-czédulák roppant tömege folytán a pénz hihetetlen mértékben elértéktelenedett; az 1805—1820-iki átlagok tehát nem hasonlíthatók össze ily alapon a többi évek aaraival.

Ha az 1788-iki árat 100-nak vesszük, úgy öt évi átlagokban, s 1860-tól évenként, a hús relatív ára volt 1872-ig a pesti piacon:

Év	Arányszám	Év	Arányszám	Év	Arányszám
1788	100	1815	358	1850	220
1790	115	1820	237	1855	250
1795	137	1825	87	1860	229
1800	112	1830	105	1865	235
1805	188	1835	113	1870	350
1810	463	1840	123	1872	384
		1845	125		

Az árak ekkor már kezdtek jobban állandósulni, s a jelzett évek vége felé már nagyobb ingadozásokat nem találunk. A valóságos évi átlagár fontokban és osztrák értékű krajczárookban a következőkép alakult:

Év	kr.	Év	kr.	Év	kr.
1788	8'0	1815	28'6	1850	16'6
1790	9'2	1820	19'0	1855	20'2
1795	11'0	1825	7'0	1860	18'3
1800	9'0	1830	8'4	1865	18'8
1805	15'0	1835	9'0	1870	28'0
1810	37'3	1840	10'0	1872	30'7
		1845	10'0		

Ezen adataink tehát a fenti tételt bizonyítják: míg 1860-ban a marhahús fontjának átlagára 18.3 kr. volt, addig 1872-ben 307-et találunk, vagyis a drágulás ezen 12 évi időköz alatt 70 %. Érdekes ama körülmény, hogy míg 1848-ig aránylag alacsony árakat találunk, addig ezen évtől kezdve, midőn ugyanis a szabad árusítás — kényszer-árszabás nélkül — vette kezdetét, az árak emelkedni kezdtek, még pedig nagy arányban: 1847-ben 10.6 volt az átlagár, 1849-ben 17.5 kr. Bizonyos azonban, hogy ez részben a megváltozott viszonyoknak tudható be, mert hisz 1848 után, daczára az abszolút uralomnak és a passzív rezisztanciának, közgazdasági fejlődésünk sokkal erőteljesebb fejlődést vett, s a századok során át szunnyadó öserő szikráját egy szabadabb szellő kezdte érní, melynek hatására minden téren jobban és jobban volt észlelhető a haladás.

Az élő állatok átlagárát ily hosszú időre visszamenőleg évenkénti sorrendben nem ismerjük. Elszórtan gyűjtött adatokat töméntelent találunk feljegyezve, de az ily adatok egyrészt szórványosak és nagy ingadozásokat mutatnak, másrészt a kor pénzügyi viszonyaiban is találják magyarázatukat, mely még az egyes vidékeken sem volt egyenlő, nemhogy országos átlagban hosszabb időre annak volna nevezhető. 1828-tól kezdve állnak rendelkezésünkre rendszeresen gyűjtött adatok is, melyeket az alábbiakban kívánunk bemutatni az egyes állatfajokra nézve:

<i>Év</i>	<i>Igás marha ökör</i>	<i>lő</i>	<i>Hízalt ökör</i>	<i>Tehén</i>	<i>Juh</i>	<i>Sertés (150 fontos)</i>
	<i>osztrák értékű forint és krajczár darabja</i>					
1828	24.50	74.50	39.20	14.70	1.48	14.64
1830	44.62	49.87	62.47	32.06	2.68	18.69
1835	43.57	57.22	63.52	32.65	3.33	24.15
1840	54.57	56.70	75.60	36.75	3.42	23.10
1845	50.64	49.35	67.96	35.64	3.58	18.40
1850	77.73	73.50	113.11	54.14	4.19	31.74

Az emelkedés tehát itt is igen nagy mérvű: sajnos adataink itt megszakadnak, s csak az újabb időkben kezdődnek jegyeztetni, a budapesti piacon a szarvasmarhára, s ekkor sem darabszám. Látjuk, hogy daczára a nagyobb variációknak 1830-tól kezdve az árak mégis jobban állandósulnak, sőt ha öt évi átlagokat teszünk összehasonlításunk tárgyává, a nagyobb differenciák elenyésznek. Így az 1831—35. és 1841—50. éveket alapul véve, azt látjuk, hogy az igásökörnél 46 firt 51 kr. áll az 55 firt

kr.-ral szemben, a lónál 56 forint 70 kr. 59 frt 53 kr.-nak, a hizlalt ökörnél 68 frt 77 kr. 76 frt 78 kr.-nak, a tehénnél 31 frt 74 kr. a 39 frt 6 kr.-nak, a juhnál 3 frt 12 kr. a 3 frt 53 kr.-nak, a sertésnél 19 frt 27 kr. a 24 frt 22 kr.-nak. Sajnos a piaczi árjegyzés a következő két évtizedben nem lön folytatva, s így az áremelkedés mikéntjét fokról-fokra nem kísérhetjük: pedig e két évtized rendkívül nagy áremelkedéssel járt.

A marhavásári árak az utóbbi években a következőképen alakultak:

		1897	1898	1899	1900
Ökör	mm. frtban	20 — 31	21 ³ / ₄ —33	22 ¹ / ₂ —33 ¹ / ₂	23 ¹ / ₄ —34 ¹ / ₄
Bika	« «	21 ¹ / ₄ —29 ¹ / ₄	22 — 30 ³ / ₄	22 ³ / ₄ —31 ³ / ₄	22 ¹ / ₂ —32 ¹ / ₂
Tehén	« «	20 ¹ / ₂ —29 ¹ / ₄	20 ¹ / ₂ —31	20 ¹ / ₈ —31 ¹ / ₂	20 ¹ / ₂ —32 ¹ / ₄
Bivaly	« «	16 ¹ / ₂ —20	16 ¹ / ₂ —21	16 ³ / ₄ —21 ¹ / ₂	16 — 22 ³ / ₄
Borju, élő	« «	30 ¹ / ₄ —44	30 ¹ / ₂ —44	31 — 45	20 ³ / ₄ —46 ¹ / ₄
« vágott	« «	50 ¹ / ₂ —63	41 ¹ / ₂ —53 ¹ / ₂	42 — 51 ¹ / ₈	43 ¹ / ₄ —53 ¹ / ₂
Szerb ökör	« «	20 ¹ / ₂ —28 ¹ / ₄	20 ¹ / ₄ —29 ¹ / ₄	19 ¹ / ₈ —29 ¹ / ₈	20 ³ / ₄ —30 ³ / ₄
« tehén	« «	—	22 — 30 ¹ / ₂	—	—
Juh	páronk. frtban	18 ¹ / ₂ —22 ¹ / ₂	17 ¹ / ₂ —22 ¹ / ₄	11 ³ / ₄ —21 ¹ / ₄	19 ¹ / ₂ —23 ³ / ₄
Bárány	« «	3 ¹ / ₄ —7 ¹ / ₄	3 — 7 ³ / ₄	5 ¹ / ₈ —7 ³ / ₄	4 ¹ / ₂ —8
Kecske	« «	11 ¹ / ₄ —12 ¹ / ₂	8 — 10	—	—

A marhavásári árak az utóbbi években a következőképen

Élelmi czikkeink áaira vonatkozó adatokat a régibb korból nagyon keveset ismerünk: értjük a rendszeresen gyűjtött adatokat, mert hisz az ötletszerűen időnként feljegyzett adatok tárgyunk szempontjából nem igen jöhetnek szóba. Nehány ily árúczikk adatát az ismert feljegyzések alapján a következőkben adjuk:

Év	Vaj font	Tojás 12 darab	Tej íteze osztrák értékű krajczár	Borsó	Lenese poszsonyi mérő	Bab
1820	40·6	43·6	5·0	—	—	—
1825	31·7	8·2	3·5	241	259	120
1830	41·8	16·2	5·2	432	432	285
1835	43·4	19·9	6·2	604	604	408
1840	45·5	15·8	5·6	434	353	203
1845	42·7	16·2	5·5	422	337	190
1850	34·8	13·8	6·8	506	478	227
1851	—	—	—	471	463	214

Mindenesetre a tej mutatta a legcsekélyebb ingadozást: igaz, hogy ez árusítatik a legcsekélyebb részletekben, mert hisz rendszeren csak kevesebbet vesz egy-egy vevő, s így egy 5—6 krajczáros árú nagy áringadozásnak kitéve oly könnyen nem lehet, jóllehet huzamosabb áremelkedés előállhat. A többi árú-

czikkeknél már nagyobb eltéréseket lehet találni, s nem egy esetben 50, sőt nagyobb százalékos különbségeket is találni. Sajnos nem követhetjük az árjegyzést tovább, mert annak feljegyzése 1851-ben abba maradt. Pedig nagy érdekű volna a következő két évtized árainak rendszeres sorozatát ismerni, mert hisz az élelmi szerek nagyobb áremelkedése e korra esik. A vaj például 1872-ben 67 krajczárba kerül, vagy 12 darab tojás 36 krajczárba, s egy liter tej 10 krajczárba. Az árak tehát óriási emelkedést mutatnak: felmegy az egész 100%-ig.

Újabb rendszeres árjegyzést csak az újabb kor mutat fel: több mint két évtizedes összefüggés hiányzik; ez különben az abszolút korszak hatása. Nézzük ez adatokat frtokban.

	Mértékegys.	1875	1880	1885	1890	1895	1900
Fehér kenyér	1 kgr.	0'14 ^{1/2}	0'18	0'15	0'13	0'12	0'13
Barna kenyér	"	0'10 ^{3/4}	0'14	0'12	0'10	0'09 ^{1/2}	0'10
Marhahús	"	0'48 ^{1/4}	0'56	0'58	0'63	0'61	0'51
Disznóhús	"	0'62 ^{1/2}	0'64	0'57	0'58	0'64	0'60
Birkahús	"	0'41	0'43	0'43	0'48	0'49	0'50
Borjúhús	"	0'67 ^{3/4}	0'74	0'77	0'76	0'84	0'83
Csibe	1 pár	0'85 ^{1/2}	0'94	1'04	0'92	1'14	—
Kappan	"	1'99	1'92	1'88	1'73	2'35	2'10
Tyúk	"	1'26	1'34	1'47	1'29	1'53	1'45
Récze	"	1'52	1'51	1'65	1'70	2'60	2'52
Pulyka	"	4'11	4'00	4'49	3'55	4'99	4'88
Liba, magló	"	—	3'02	3'08	2'93	3'18	3'14
Liba, hizott	"	—	5'46	5'59	5'26	5'53	5'33
Ponty	1 kgr.	0'75	0'69	0'87	0'76	0'90	0'62
Vaj	"	1'17 ^{3/4}	1'17	1'10	1'03	1'17	0'98
Disznózsír	"	0'80 ^{1/4}	0'72	0'62	0'61	0'61	0'60
Szalonna	"	0'76 ^{3/4}	0'69	0'59	0'57	0'57	0'55
Háj	"	0'76 ^{3/4}	0'10	0'59	0'57	0'59	0'58
Magyar lencse	1 liter	—	0'11	0'09 ^{1/2}	0'12	0'16	0'19
Bab	1 "	—	0'09	0'09	0'10	0'13	0'11
Burgonya	mm.	—	4'02	3'17	2'77	3'13	3'10
Vöröshagyma	1 kgr.	0'11	0'14	0'09	0'06	0'07	0'07
Savanyú káposzta	"	0'13	0'13	0'08	0'11	0'13	0'12
Tej	1 liter	—	0'11	0'10	0'09	0'11	0'11
Tojás	1 drb.	0'02 ^{1/2}	0,02 ^{2/3}	0'02 ^{1/2}	0'02 ^{1/2}	0'02 ^{3/4}	0'03

Az élelmi szerek árainak alakulása a fenti ingadozást mutatja. Nagyban egészben az árak emelkedtek, jóllehet egyes esetekben csökkenéssel is állunk szemben. A fontosabb élelmi cikkek úgyszólván általában drágábbak lettek.

De nézzük a gabonaárakat:

Év	Buza	Rozs	Arpa takarmány	sör	Zab	Tengeri
1867 *	12·45	9·10	7·16	—	6·57	6·57
1868	10·40	7·54	5·95	—	6·53	4·84
1869	9·29	6·29	5·58	—	7·03	4·85
1870	10·53	6·79	6·16	—	8·28	6·02
1871	12·18	7·85	6·30	—	7·46	7·80
1872	13·32	8·26	6·87	—	6·25	7·92
1873	14·76	10·69	8·03	—	6·64	7·82
1874	15·08	10·35	8·06	—	8·53	8·70
1875	9·72	7·74	6·13	—	7·67	5·68
1876	10·97	8·38	6·44	7·35	8·24	5·57
1877	12·30	9·06	7·08	8·18	7·17	6·77
1878	9·96	6·75	6·53	6·19	6·11	6·22
1879	10·85	7·26	6·19	8·13	6·03	5·77
1880	12·44	9·95	7·05	8·79	6·94	7·32
1881	12·73	9·64	7·00	8·82	6·93	6·23
1882	11·22	9·44	6·31	8·51	7·21	7·29
1883	10·12	7·49	7·18	8·50	6·58	6·40
1884	9·11	7·59	6·96	8·74	6·92	6·56
1885	8·39	6·85	6·21	7·86	6·65	5·78
1886	8·39	6·41	6·04	7·85	6·40	5·63
1887	8·20	6·14	5·92	7·58	5·86	5·78
1888	7·44	5·62	5·57	7·17	5·39	5·91
1889	8·00	6·46	6·09	7·68	6·21	4·80
1890	8·26	7·30	6·55	7·98	7·51	5·54
1891	10·07	8·64	6·56	7·60	6·60	6·29
1892	9·09	7·91	5·62	6·68	5·91	5·01
1893	7·98	6·29	5·82	6·90	6·61	4·97
1864	7·05	5·36	6·12	7·59	6·59	5·21
1895	6·80	5·80	5·72	6·88	6·35	5·81
1896	7·30	6·31	4·53	6·15	6·08	3·99
1897	10·36	7·39	5·26	7·06	6·17	4·19
1898	11·70	8·35	6·26	7·98	6·35	5·88
1869	9·12	7·04	6·05	7·12	5·61	4·91
1900	7·54	7·07	5·75	—	5·33	5·51

Az utóbbi években jelentkező alacsony gabonaárak az okai jórészt a gazda rossz helyzetének. Ha az évi átlagokat vizsgáljuk, úgy nem szabad elfelednünk, hogy azoknál tetemesen alacsonyabb árak is vannak az év folyamán. Áll ez

* 1867—69. években a statisztikai adatok mérőkben nyújtott számait átszámítottuk: búzát 47.5, rozstot 44.4, árpát 38.7, zabot 27, a tengerit 48 kilogrammban vettük föl.

kivált aratás után, midőn a tömeges kínálat folytán az árak rendesen esnek. Igaz, hogy 1897—1899. években az árak jók voltak, de ez az aránylagos kedvező helyzet már 1900-ban megszűnt.

Az árcsökkenést a hetvenes évek nyomán megindult gazdasági visszahatás váltotta ki. A tengerentúli verseny, de meg a kontinentális is, a gabonakereskedelmi forgalmat erősen visszaszorította, mi az árhanyatlásban nyilvánult meg. A búzában s a tengeriben érezhető legjobban az árdepresszió, a mi természetes is, mert hisz a verseny ezek terén a legnagyobb. A sörárpa meglehetősen állandóságot mutat.

A takarmányárpánál sem igen lehet nagyobb mérvű hanyatlásról beszélni, mert hisz a hetvenes évek előtt még alacsonyabb árakra akadhatunk, mint napjainkban; a magasabb árak itt is csak elvétve jelentkeznek. A rozs- s zabnál igaz, hogy mutatkozik hanyatlás, de a zabnál csak jelentéktelen, ha a nagy átlagot vesszük, míg a rozsnál sem oly mérvű az, mint a búzánál, — aránylag véve. Miután azonban a búza a főterményünk, az áralakulás hátránya nagy súlylyal nehezedik az országra, annál is inkább, mert a tengeri is árhanyatlást mutat, s a többi terményeknél is ez az eset — a sörárpa kivételével — ha nem is oly nagy mértékben. Mindenesetre kára van ebből a kereskedelemnek is, mert hisz a gabonaforgalom a nagyobb kereslet mellett sokkal élénkebb volna. Tény, hogy kivált kenyérterményeink az országban is fogyasztóra találnak már a jelenben, de azért kétségtelen, hogy a külföldi verseny nem jelentkeznék oly nagy mértékben, s kivitelünk lehetne, a forgalom is élénkülne. Mert mindentől eltekintve, ne feledjük, hogy ha a gabona az országban fogyasztóra talál magas árak mellett, vagy ha kivitel van, több árú kerül a forgalomba, mert hisz ilyenkor a szegényebb sorsúak kenyérpótló anyagokat nagyobb mértékben használnak, hogy a magas gabonaárakat hasznukra fordítsák.

Munkánk folyamán igyekeztünk legfontosabb termelvényeink árviszonyait megvilágítani. Sajnos minden tekintetben kielégítő adatokat nem nyújthattunk, mert hisz azok a múltban sok tekintetben hézagosságok. Az újabb kor már e tekintetben nagyon részletes s megbízható adatokat nyújt, a melyek tekintetében munkák szempontjából az alább nyújtandók bírnak főfontossággal.

Úgy a kereskedelem, mint általános gazdasági szempontból nagy jelentőségű az árak ismerete. Következtetést engednek oly irányban, melyben talán más feljegyzések nincsenek is: viszont irányítják a népek boldogulását, a mi az árakkal nagyon is szoros kapcsolatban van. Az árúczikkek az ember életében nélkülözhetetlenek, azokat meg kell szereznie: erre nyújt segítséget a kereskedelem. Kiegyenlíti az egyes vidékek feleslegét vagy szükségletét, a minnek hiánya nagy komplikációkra vezethetne. Ott van reá példának a múlt, midőn az ország egyik fele éhínséggel küzdött, míg a másik feleslegével nem tudott mit tenni. Tagadhatatlan azonban, hogy eme kiegyenlítésben a közlekedési eszközöknek is fontos szerepök van. Anélkül a kereskedelem nagyon kezdetleges alakot ölthet. A kereskedelem kiegészítői a közlekedési eszközök, a melyek az árúczikkek áraira oly lényeges befolyást gyakorolnak, hogy elmondhatjuk, miszerint az árhullámzások nagysága fordított viszonyban áll a közlekedési eszközök tökéletességéhez bizonyos határok között. A gazdasági tényezők fejlődése tehát az áralakulás szélsőségeinek útját állja: a kereslet s kínálat kiegyenlítésre talál, az érdekek nem keresztezik egymást, hanem párhuzamosan haladva, egymásban kárt nem tehetnek.

Az árak mikénti alakulásának könnyű áttekintésére, egysegítésére legalkalmasabbak a jelzőszámok, az index numerek. Ezek a száz egységre visszavezetett alaphoz arányítva mutatják meg a százalékos adatokat, a melyek így az árvariációt nagyon tanulságosan tárják eléink. A kezdő év — vagy évek átlaga — adata 100-nak vétetik, a többi éveké ez átlagra vonatkoztatva százalékban mutatják az áringadozást. Az évi átlagot megkapjuk, ha az egyes árúczikkek százalékszámait összeadjuk, s a cikkek számával elosztjuk. Sootbeer hamburgi adatai 114 árúczikkről szólnak, az Economist című londoni folyóiraté 22 árucsoportról, míg Sauerbeck angol statisztikus 45 árúczikket vesz alapul. Ezek adják a legismertebb numereket, de Giffen, Conrad, Falkner stb. is állítottak össze ilyeneket.

Az index number rendszer egyes hasonló nevű árúczikkek ingadozásáról feltétlenül megbízható áttekintést nyújt. De ha az átlagban sokféle különnevű árúczikket egyesítünk, úgy az eredmény megítélésénél nagy körültekintéssel kell eljárni; az ily átlagok eszményi számot adnak, melyben az egyes cikkek eltérései kiegyenlítést nyernek: az általános áralakulás megítélésére ez

irányadó nem lehet. Viszont a pénzürték változásának vizsgálatánál ez adatok még nagyobb óvatossággal használandók csak fel, mert hisz az áralakulásra sok mellékkörülmény is kihat. Erre aránylag a nyersanyagok árának átlagai felelnek meg a legjobban, meg a fogyasztási cikkeké, melyek csak hosszabb előkészítés folytán válnak ilyenekké, s melyeknél sok más melléktékintet is számba veendő, erre többé-kevésbé alkalmatlan. A nyersanyagok ára sokkal függetlenebbül alakul, s ép ezért állítják, hogy ezek árának csökkenése Európában az utolsó negyedszázadban az arany értékelelkedését mutatja. Ez azonban nem ad egész helyes képet, mert hisz a termelés most sokkal olcsóbb, a közlekedés tökéletesebb, mint volt a múltban, s bizonyos tekintetben túltermelésről is lehet szó, a mi végeredményben részben árkiegyenlítődést jelent. A standard értékére tehát abból sem lehet biztosan következtetni. De tekintve az eltérő viszonyokat, az is áll, hogy az egyes országok index numbeije egymással meg nem egyeznek, s kettő vagy több egymás mellé állítva csak érdekes s tanúságos összehasonlító adatokat nyújt, de nem szerves egészet. Egy-egy ország adatai önmagukban véve a tényleges állapot alapos s rendkívül tanúságos képét nyújtják.

Hazánkra ily adatokat dr. Jankovich dolgozott ki. Sauerbeck rendszerét vette alapul, s azzal hasonlítja össze Ausztria és Magyarország adatait: az árjegyzés az egyes cikkek legfontosabb piaczi ez irányú feljegyzései után indul, tehát Budapest, Bécs, Trieszt s Csehország árait vette figyelembe. A gabonaneműek csoportjába veszi Sauerbeckkel a búza, liszt, rozs, árpa, zab, tengeri, bab, s rizst: a rizs trieszti ár, a többi budapesti; ezenkívül egyes eltérések vannak a londoni árjegyzéstől, melyek viszonyainknak megfelelnek. Az állati termények csoportjában szerepel a marha-, bírka- s disznóhús, valamint a szalonna és vaj, de Sauerbeck elsőrendű s középminőségű marha- s birkahúst különböztet meg, s így két osztálylyal ő többet vesz fel, míg nálunk e megkülönböztetést, kivált a múltra nézve tenni nem lehet. A vaj a trieszti árak után jött számításba, míg a többi állati termény bécsi adat, hol hosszabb időre kiható 8 rendszeresebben gyűjtött adatok állnak rendelkezésre. A gyarmati cikkek közé a cukor, kávé s tea van felvéve. Sauerbeck répa- s nádcukrot vesz fel; miután ez adatok nálunk nem szerepelhetnek, a répacukor ár van kétszer véve, egyéb-

ként a trieszti árak vannak felvéve a czukor- s kávénál, míg a teánál a londoniak, mert reánk nézve ez árak mérvadóak. Az ásványcikkek csoportjánál a vas (nyers és öntött), réz, ólom, ón, kőszén és barnaszén (Sauerbeck ezt nem veszi föl) van felvéve, melyeknek folytatólagos árai a Csehországban, illetve a réztermelésre a Salzburgban jegyzettek használtattak fel a maguk egészében. A szövőczikkek csoportjánál az amerikai és indiai pamut, len, kender (Sauerbeck kétféle rendszert vesz fel), juta, egy- és kétnyiretű gyapjú s a selyem van felvéve. A gyapjúárak budapestiek, a jutaárak londoniak, a lenárak (1874-től vannak) a vámstatisztika árai, s a többiek budapestiek. A vegyes cikkek közé van felvéve az irha, bőr, faggyú, oliva- és pálmaolaj, repczemag és repczeolaj, szóda, hamuzsír, indigo és tűzifa. Ettől az angol összeállítás csak annyiban tér el, hogy repczeárak helyett lenmag s lenolaját ismer. Az áralakulásoknál a külföldi ár irányadó, mert a tűzifán kívül minden cikkből beviteli többletünk van.

Mindezeket tekintetbe véve, a 45 árucikk jelzőszáma fenti csoportosítás mellett Ausztriában és Magyarországon, továbbá Angliában, az 1867—77. évek átlagát 100-nak véve, a következő:

		1867	1870	1875	1880	1885	1890	1895	
Gabonaneműek	osztr.-magy.	110	95	91	103	84	83	76	
	angol	115	88	93	89	68	65	54	
Állati termények	osztr.-magy.	90	101	101	96	97	92	96	
	angol	89	98	108	101	88	82	78	
Gyarm. cikkek	osztr.-magy.	101	103	95	82	62	64	58	
	angol	94	95	100	88	63	70	62	
Ásványok	osztr.-magy.	101	104	86	86	74	81	72	
	angol	87	89	101	79	66	80	62	
Szövő cikkek	osztr.-magy.	117	109	87	87	74	70	64	
	angol	110	106	88	81	65	66	52	
Vegyes cikkek	osztr.-magy.	104	106	92	82	80	71	66	
	angol	100	99	92	89	70	69	65	
10 font sterling bécsi váltó- árfolyama Londonra évi át- lagban		— — — — —	124'53	124'26	111'78	117'83	124'92	116'05	121'89

A gabonaár-ingadozások tehát nagyban egészben egymást követik: e tekintetben eltérés nem igen tapasztalható. 1874-től 1896-ig az árak hanyatlanak, a növekvés ezután kezdődik. Egyébiránt az első 11 év ára határozottan magas. Hogy a számok itt nagyjában megegyeznek, az annak tudható be, hogy

ugyanegy átlagra vonatkoznak. Hogy az árak 1880-tól kezdve nálunk nagyobbak mint Angliában azt a szállítási költségek csökkenésének tudhatjuk be (Anglia kitűnő szállítási viszonyainak), de meg Anglia szabad kereskedelmének. A mi az állati terményeket illeti, az áringadozás itt is lépést tart egymással, kivált 1887-ig az 1875-ik év kivételével. Valószínűleg a világkonjunkturák kihatásának tudható ez be, de a továbbiakban e jelenség már oly szabályosan nem jelentkezik. 1873-ig bezárólag az árak emelkednek, míg aztán az változó, de az előbbi magaslatra nem ér fel többé. Az angol alacsony árniveau egyébiránt valószínűleg szintén a szállítás olcsóságára vezethető vissza. A gyarmati cikkek áresése nálunk a valuta agiojával van összefüggésben. Az ásványoknál az árvariatio egyes esetektől eltekintve, nagyjában megegyezik, a mi különben a szövöczikkeknél is áll, de ez utóbbinál jól kimutatható, hogy az agio a belföldi árakat emeli. A vegyes cikkeknel, mint említettük, a külföldi ár a mérvadó, s ennek tudhatjuk be, hogy az árak nagyjában megegyeznek. Egyébiránt nagyban egészben fenti csoportoknál az ármegegyezés főképp a variatiókra szól. Két ország ez irányú adata nem is egyezhetik meg állandóan.

Ha a 45 árúcikket közös átlagba foglaljuk, úgy az egyes csoportoknál mutatkozó ellentétek jobban elsimulnak a két országnál, s egy egységes egész áll előttünk. Nézzük csak az alábbiakban a jelző számokat s azok százalékkülönbözetét, valamint valutánk külföldi árfolyamának agioját és százalékát, ha az 1867—77-es éveket 100-nak vesszük. Az agioszámítás százalékánál is az 1867—77. évek vannak alapul véve, mert a számítások alapja gyanánt ez fogadható el leginkább. A kérdéses adatok a következők:

		1867	1870	1875	1880	1885	1890	1895
Jelzőszámok: átlag	osztr.-magy.	104	103	92	89	80	77	72
	angol	100	98	96	88	72	72	62
élelmi cikkek	osztr.-magy.	101	99	96	96	84	82	80
	angol	101	93	100	94	74	73	64
nyers anyagok	osztr.-magy.	107	106	89	84	77	73	67
	angol	100	99	93	84	70	71	60
Százalékkülönbözet az osztr. és magy., valamint az angol jelzőszámok között:								
átlag	— — — — —	+ 4	+ 7	— 4	+ 1	+ 8	+ 5	+ 10
élelmi cikkek	— — — — —	0	+ 6	— 4	+ 2	+ 10	+ 9	+ 16
nyers anyagok	— — — — —	+ 7	+ 7	— 4	0	+ 7	+ 2	+ 7
Valutánk külföldi árfolyamának:								
százaléka	— — — — —	95	95	106	100	95	102	97
agioja	— — — — —	+ 6	+ 5	— 5	0	+ 6	— 2	+ 3

A két ország jelzőszámai közötti nagyobb eltérést a gabonaneműek s állatok csoportja adja: ha ezeket kivennénk, úgy a különbség minimumra csökkennék. Egyébiránt a hasonlatosság még nagyobb, ha a két ország pénzrendszerének eltérését is tekintetbe vesszük. Angliában arany volt az értékmérő, nálunk az ezüst; a papírforint s az ezüst között egy bizonyos viszonylatnak kellett volna tulajdonkép fennállni, a mi azonban 1849 óta sohasem történt. 1879 óta a papír volt drágább az ezüsthöz, 1870 előtt az ezüst. Ha ezt tekintetbe vesszük, sok eltérésnek találjuk meg a magyarázatát, s bizonyos egységes irányzat megnyilvánulása kétségtelen. Valutánk külföldi árfolyama az utóbbi időben állandósul: egyébiránt minden esetre áll az, hogy a külföldi árfolyamok valutánk legjobb értékjelzői.

Adjuk ezek után 45 árúczikk évi átlagárát, valamint a jelzőszámokat az 1867—1877. évek alapján: ott, hol másképp jelezve nincs 100 kg.-onkint. Ezek minden tekintetben tájékoztatnak az áralakulásról, s az ártörténet, valamint a közgazdasági alakulás vizsgálatának nélkülözhetlen segédeszközét képezik. Nézzük először a gabonaneműeket:

		1867	1870	1875	1880	1885	1890	1895
1. Buza	Budapesten	frt 12'66	10'49	9'72	12'44	8'39	8'26	6'86
		% 108'0	89'5	82'9	106'1	71'6	70'4	58'6
2. Liszt	o sz.	frt 26'43	23'77	21'74	22'52	17'21	14'93	11'82
		% 103'6	93'2	85'3	88'3	67'5	58'5	46'4
3. Rozs		frt 9'75	7'18	7'74	9'95	6'85	7'30	5'80
		% 113'8	83'8	90'3	116'1	79'9	85'2	67'7
4. Árpa		frt 8'03	6'29	6'13	7'05	6'21	6'55	5'72
		% 116'7	92'0	89'1	102'5	90'3	95'2	83'1
5. Zab		frt 7'20	8'00	7'67	6'94	6'65	7'51	6'35
		% 98'5	109'3	105'0	94'9	91'0	102'9	86'9
6. Tengeri		frt 7'50	6'30	5'68	7'32	5'78	5'54	5'81
		% 111'4	93'6	84'4	108'8	85'9	82'3	86'3
7. Bab		frt 11'64	9'44	10'94	11'40	10'57	8'39	9'13
		% 113'0	91'7	106'1	111'0	102'5	81'5	88'6
8. Rizs	Triesztben	frt 23'60	21'60	18'00	20'40	17'56	18'33	18'92
		% 112'1	102'7	85'5	96'8	83'4	87'1	89'9
1—8. összes gabonane-								
műek, összeg		--- 877'1	755'8	728'6	826'5	672'1	663'1	607'5
Százalék		--- 109'7	94'5	91'1	103'3	84'0	82'9	75'9

A hetvenes évek nyomán jelentkező gazdasági válság kihatása az árúcsökkenésben jelentkezik: ezt minden egyes esetben tapasztalhatjuk. Az 1897-ik év a kezdőpontja általában a

javulásnak, s ez óta tényleg némileg enyhült a helyzet. Az össze-sített adatoknál az 1874-ik év mutatja fel a legnagyobb százalékszámot, míg az 1896-ik a legkisebbet. Az 1893—1896. évek adják a legalacsonyabb adatokat, de a csökkenés 1880 óta állandó. Ha a részletekbe megyünk, úgy a nullás liszt árhanyatlását találjuk a legnagyobbknak, mely 50%, sőt nagyobb árcsökkenést is mutat fel nem egy évben.

Térjünk át az állati terményekre:

		1867	1870	1875	1880	1885	1890	1895
9. Marhahús Bécsben	frt	48'25	54'74	49'35	54'86	57'00	54'40	58'37
	%	91'0	103'3	93'1	103'5	107'5	102'7	110'1
10. Borjúhús	«	frt	42'64	50'23	45'89	44'16	46'58	49'08
	%	85'7	100'9	92'2	88'7	93'6	98'6	102'5
11. Birkahús	«	frt	34'55	35'35	37'60	40'42	41'83	36'71
	%	92'4	94'5	100'5	108'0	111'8	98'1	98'7
12. Bárányp.-ja	«	frt	6'88	9'21	8'00	8'96	10'29	8'42
	%	79'2	106'0	92'1	103'1	118'4	96'9	92'1
13. Disznóhús	«	frt	51'78	56'06	50'89	48'46	45'50	43'54
	%	92'3	99'9	90'7	86'4	81'1	77'7	83'8
14. Szalonna	«	frt	72'60	70'70	74'00	66'89	52'04	50'06
	%	104'1	101'4	106'1	95'9	74'6	71'8	75'9
15. Vaj Triesztben	frt	75'90	92'00	95'80	77'00	85'00	87'50	100'00
	%	84'6	102'5	106'8	85'8	94'7	97'5	111'4
9—15. Összes állati ter- mények, összeg...	—	629'3	708'5	705'0	671'4	681'7	643'3	674'5
Százalék...	—	89'9	101'2	100'7	95'9	97'4	91'9	96'3

Itt az árhanyatlás nem mondható oly nagyknak, mint a gabonaneműeknél. Az összes adatok 1872 és 1873-iki maximális adatától eltekintve, a hanyatlás csak 10% körül van. Viszont ha az egyes czikkeket vizsgáljuk, ott akárhányszor emelkedő az irányzat. Nagyban egészen mindenestre elmondhatjuk, hogy az állatok illetve azok részei s produktumai a gazdasági válságból aránylag elég jól kerültek ki, s nagyobb árhanyatlásról panaszkodni nem igen lehet.

A gyarmati czikkek áradatait a következőkben adjuk:

		1867	1870	1875	1880	1885	1890	1895
16, 17. Fin. cukor Triesztben	frt	43'00	45'80	35'10	32'34	23'85	17'90	14'38
	%	103'4	110'2	84'4	77'7	57'3	43'0	34'6
18a. Mokka kávé	«	frt	113'90	121'60	142'30	119'70	94'90	130'60
	%	92'4	98'6	115'4	97'1	77'0	105'9	114'9
18b. Rio kávé	«	frt	73'60	63'60	95'70	77'11	52'10	108'00
	%	87'7	75'8	114'1	91'9	62'1	128'7	120'0

	1867	1870	1875	1880	1885	1890	1895
18a és b. Kávé 18a. és 18b. átlagában	frt —	—	—	—	—	—	—
	% 90'1	87'2	114'7	94'5	69'6	117'3	117'5
19. Tea Angliában	frt —	—	—	—	—	—	—
	% 106	104	98	78	64	51	47
16—19. Összes gyarmati cik- kek, összeg	402'9	411'4	381'5	327'9	248'2	254'3	233'7
Százalék	100'7	102'8	95'4	82'0	62'0	63'6	58'4
1—19. Össz. eledelek, összeg	1909'3	1875'7	1815'1	1825'8	1602'0	1560'7	1515'7
Százalék	100'5	98'7	95'5	96'1	84'3	82'1	79'8

A czukornak Sauerbeck répa- s más czukor áaira való tekintettel, van két tételszáma: egyébiránt a gyarmati cikkek közül ép a czukor az, mely óriási árhanyatlást mutat fel. Több mint kétharmaddal áll az ár alacsonyabban, mint három évtized előtt. Az összes gyarmati cikkek rovatának nagy árhanyatlása a czukor árának alacsony voltára vezethető vissza, a mi különben az «összes eledelek»-nél is érezteti hatását. Az állati terményeknél ugyanis áremelkedéssel találkozunk az összesítésnél, míg a gabonanemőek s a gyarmati cikkek azok, melyeknél az ellenkezőt regisztrálhatjuk.

Nézzük ezek után az ásványok adatait:

	1867	1870	1875	1880	1885	1890	1895
20. Nyersvas Csehországban	frt 5'51	4'88	4'66	4'51	3'92	3'91	3'16
	% 107'2	95'0	90'7	87'7	76'3	76'1	61'5
21. Öntött vas	frt 9'84	9'39	5'70	6'37	4'17	4'40	4'13
	% 122'0	116'2	70'6	78'8	51'6	54'5	51'1
22. Réz Salzburgban	frt 99'10	87'20	83'80	76'68	59'04	66'21	55'46
	% 110'3	97'0	93'2	85'3	65'7	73'6	61'7
23. Ón Csehországban	frt 102'21	150'37	97'97	118'15	115'57	119'70	84'67
	% 80'0	117'7	76'7	92'5	90'5	93'7	66'1
24. Ólom	frt 25'00	22'79	19'53	18'98	15'68	19'10	16'00
	% 108'7	99'1	84'9	82'5	68'2	83'3	69'6
25. Kőszén	frt 30'60	36'80	33'40	30'20	29'29	32'48	32'40
	% 86'1	103'5	94'0	85'1	82'5	91'4	91'3
26. Barnaszén	frt 14'10	15'85	14'64	13'40	13'13	15'01	16'21
	% 90'8	102'3	94'2	86'5	84'7	96'6	105'5
20-26. Össz. ásványok, összeg	frt 705'1	730'8	604'3	598'4	519'5	569'2	506'8
Százalék	100'7	104'4	86'3	85'5	74'2	81'3	72'4

A szénfélék kivételével a többi ásványok nagy árcsökkenést mutatnak. Az iparvállalatok roppant száma óriási szén szükséglettel járt, s daczára az óriási módon fokozódó termelésnek,

mégis emelkednek az árak. Ellenben a többi ásványoknál a nagyobb productio nem hogy áremelkedést idézett volna elő, hanem óriási árhanyatlással járt. Végeredményben az összes ásványok ára mintegy negyedrészszer olcsóbbodott.

Szövczikkeink áradatai a következők:

	1867	1870	1875	1880	1885	1890	1895
27. Amerikai gyapot Bécs- v.							
Triesztben frt	146'29	128'75	84'93	85'12	70'00	—	49'00
%o	131'3	115'6	76'2	76'4	62'2	63'5	44'1
28. Indiai gyapot Bécs- vagy							
Triesztben frt	114'25	105'92	60'54	70'08	57'70	54'12	38'10
%o	136'9	126'6	72'5	84'0	69'1	64'8	45'6
29. Len bevite! értéke ... frt	—	—	—	40'00	48'00	36'00	35'54
%o	—	—	—	74'1	89'0	66'7	65'8
30. Kender Bécsben frt	36'10	32'20	33'00	34'42	35'21	27'50	35'00
%o	100'9	89'9	92'2	96'1	98'4	76'8	97'8
31. Juta Angliában frt	24'30	28'20	18'40	22'10	15'00	15'40	13'40
%o	107'1	124'2	81'1	97'4	66'1	67'9	59'0
32a. Egynyiretű gyapju posztóra Budapestén ... frt	183'00	136'41	171'59	178'00	135'42	147'32	147'60
%o	111'8	83'3	104'8	109'0	82'6	89'9	90'0
32b. Egynyiretű gyapju kartolásra Budapestén frt	154'90	120'10	142'80	156'00	125'00	118'75	104'66
%o	105'8	82'0	97'5	106'6	85'6	81'3	71'7
32. Egynyiretű gyapju átlag Budapestén frt	—	—	—	—	—	—	—
%o	108'8	82'7	101'2	107'8	84'1	85'6	84'8
33a. Kétnyiretű gyapju hegyvidéki Budapestén frt	195'70	139'80	186'00	166'00	113'80	130'40	104'70
%o	115'2	82'3	109'5	97'7	67'0	76'7	61'6
33b. Kétnyiretű gyapju miskolci Budapestén ... frt	151'40	112'30	155'80	138'50	100'00	116'20	99'67
%o	107'3	79'6	110'4	98'2	70'9	82'4	70'7
33. Kétnyiretű gyapju átlag Budapestén frt	—	—	—	—	—	—	—
%o	111'3	80'9	110'0	97'9	68'9	79'5	66'1
34. 1 kgr. organtin selyem Bécsben frt	67'24	63'90	39'00	34'86	30'93	31'25	25'67
%o	124'5	118'3	72'2	64'5	57'3	57'9	47'5
27—34. Összes szövczikkék, összeg frt	820'8	738'2	605'4	698'2	595'1	562'7	510'7
Százalék %o	117'3	105'5	86'5	87'3	74'4	70'3	63'8

A szövczikkék mindegyikénél árhanyatlást regisztrálhatunk. Az óriási mérvben fellendült textilpar produktumának roppant mennyisége lejjebb szállította az árakat, melyek azonban az utóbbi években már némi állandóságot mutatnak.

Nézzük végre összeállításunk legterjedelmesebb csoportját, a vegyes anyagokat:

	1867	1870	1875	1880	1885	1890	1895
35a. Ökőrbőr, nedves, Bécsben	frt 46'63	52'40	43'93	46'75	47'58	33'25	39'88
	% 95'5	107'2	89'9	95'6	97'3	68'0	81'7
35b. Tehénbőr, száraz, Bécsben	frt 111'9	153'43	125'35	121'04	115'92	87'13	90'92
	% 83'6	115'4	94'3	91'0	87'2	65'5	68'4
35. Bőrök átlaga Bécsben	frt —	—	—	—	—	—	—
	% 89'5	111'3	92'1	93'3	92'3	66'8	75'0
36. Kidolg. bőraráú Bécsben	frt 159'30	182'00	181'28	168'79	170'71	152'00	143'92
	% 89'8	102'5	102'1	95'1	96'2	85'6	81'1
37. Faggyú Bécsben	frt 58'50	57'00	49'66	44'19	38'35	34'46	31'43
	% 109'9	107'1	93'3	83'0	72'0	64'7	59'0
38. Pámaolaj Triesztben	frt 60'70	58'90	46'40	43'30	40'40	31'60	31'00
	% 114'1	110'8	87'2	81'4	76'0	59'4	58'3
39. Táblaolaj Triesztben	frt 101'00	86'70	61'00	63'90	77'70	57'10	51'70
	% 135'6	116'4	81'9	85'8	102'6	76'6	69'4
40a. Repczemag Budapesten	frt 13'86	17'88	13'65	12'58	10'64	10'97	8'64
	% 89'5	115'4	88'1	81'2	68'6	70'8	55'7
40b. Repczeolaj Bécsben	frt 46'10	57'53	40'00	36'94	34'17	39'58	28'63
	% 96'5	120'4	83'7	77'3	71'5	82'9	59'9
40. Repcze átlagban	frt —	—	—	—	—	—	—
	% 93'0	117'9	85'9	79'2	70'0	76'8	57'8
41. Ásványolaj Triesztben	frt —	—	15'00	11'84	9'75	7'37	8'35
	% —	—	78'5	62'0	51'0	38'6	43'7
42. Szóda Bécsben	frt 20'93	15'98	15'00	12'59	9'63	8'57	6'57
	% 125'1	95'4	89'8	75'1	57'5	51'1	39'2
43. Hamuzsír Bécsben	frt 29'63	31'86	28'58	22'19	29'04	26'00	26'00
	% 97'4	104'7	94'3	73'0	95'5	85'5	85'5
44. 1 kg. indigó Triesztben	frt 13'80	13'40	13'00	10'00	9'50	10'00	8'50
	% 105'7	102'6	99'5	76'6	72'7	76'6	65'1
45a. Köbméterenk. keményfa Bécsben	frt 6'07	7'07	6'96	6'25	5'82	5'66	5'63
	% 86'7	101'2	99'6	89'4	83'2	81'0	80'5
45b. Köbméterenként puhafa Bécsben	frt 3'87	4'50	5'85	4'96	4'82	5'13	5'00
	% 74'8	86'1	113'2	96'0	93'2	99'2	96'7
45. Fa átlagban	frt —	—	—	—	—	—	—
	% 80'7	93'7	106'4	92'7	88'2	90'1	88'6
35—45. Összes vegyes cikkek, összeg	frt 1040'8	1062'4	1011'0	897'2	874'0	771'8	722'7
	% 104'1	106'2	91'9	81'6	79'5	70'1	65'7
20—45. Anyagok, összeg	frt 2566'7	2531'4	2220'7	2193'8	1988'6	1903'7	1740'2
	% 106'9	105'5	88'8	84'4	76'5	73'2	66'9
1—45. Átlag, összeg	frt 4476'0	4407'1	4035'8	4019'6	3590'6	3464'4	3255'9
	% 104'1	102'5	91'7	89'3	79'8	77'0	72'4

Egyedül a faanyagok azok, melyek emelkedést tüntetnek fel, s itt is csak a puhafa. Így azután végeredménykép, úgy mint a többi csoportoknál látjuk, itt is árhanyatlás áll elő: egyedül az állati termények azok, melyek emelkedő irányzattal kerültek ki a három évtizedes versenyből. Érthető tehát, ha a jelző számok erős árcsökkenést mutatnak, melynek nyomán a gazdasági

válságot láthatjuk fakadni. Úgy látszik azonban, hogy a hanyatlásnak a század utolján vége szakad, s az állapotok minden tekintetben javulni látszanak.*

VI. KÖZLEKEDÉS.

A közlekedési eszközök s utak tökéletessége az ország haladásának fokmérője. Mennél rendezettebbek az állam viszonyai, annál rendezettebbek közlekedései viszonyai. Mennél tökéletesebb a közlekedés, annál fejlettebb a közgazdasági állapot s mennél tökéletesebb a közlekedés, annál versenyképesebbek az ország áruí. A közlekedési viszonyok fejlett állapota mellett a szállítási költségek csökkennek; biztosabb, gyorsabb, kiterjedtebb s olcsóbb az áruk szállítása. A szállítási költség tulajdonképpen a termelési költséghez tartozik, s így ha az csökken, úgy az áruk ára is csökkenhet; a gyakorlatban azonban ennek hatása inkább abban nyilvánul, hogy az áruk messzebb vidék áruival is versenyre kelnek. Az áru mindig csak addig szállítható, a meddig az eladási árban kompensatiót nyer; ha a termelési költség apad, úgy nagyobb terület lehet a fogyasztó, vagyis a termelő árujával nagyobb területen próbálhat szerencsét. A nagyobb verseny azonban mindenestre kiegyenlítőleg hat az árakra: szélsőségek lehetőleg ritkák. Ha valahol magasak a piaci árak, az áru jobban oda húzódik, a mi olcsóbbodást idéz elő: míg viszont ha az árak alacsonyok, úgy az áruk más fogyasztási kört keresnek. Természetszerűleg fentiek csak bizonyos határok között állnak. Általában elmondható, hogy a közlekedési eszközök tökéletessége mellett az árak inkább irányulnak, jöllehet a fogyasztási kör tágulásával az áruk iránti kereslet növekszik. Az áruk hamarabb értékesíthetők, a mi viszont úgy a termelőnek, mint a fogyasztónak javára válik. De meg a hírszolgálatnak a köz-

Év	Kenyér anyag	Hús	Sertés tej produktum anyag	Egyéb táplálék anyag	Ruha nemű	Férek	Más árúk	Összesen
1860	23·6	10·1	14·1	9·0	22·1	26·1	16·6	121·6
1870	29·1	15·2	21·2	16·2	33·0	27·7	23·1	165·5
1880	22·9	9·2	14·0	11·9	22·7	25·0	17·0	122·7
1890	13·8	7·6	12·7	9·2	14·9	16·2	15·1	90·2
1900	13·2	7·3	13·7	9·2	17·5	16·1	16·3	95·3

A kilencvenes évek alacsony adatait magasabbak váltották fel, s a század vége egy emelkedő áramlatnak képezi kezdetét.

lekedés tökéletességével való fejlődése, szoros kapcsolata, lehetővé teszi a konjunktúrák minél előnyösebb kihasználását, s a személyszállítás gyorsasága a közgazdasági ágak egymásra való hatásának legpraktikusabb kihasználását eredményezi. Az általános gazdasági termelés jövedelmezőségét fokozzák a jó közlekedési eszközök, a munka termelőképessége fokozódik, a mi jótékony hatását általában érezteti. Thünen izolált államának körei a közlekedés tökéletességével egyenes arányban tágulnak, a fogyasztás megkapja mindenütt szükségletét, a termelés viszont jobban tudja értékesíteni minden irányú produktóját.

Vagy említsük-e a közlekedési utak s eszközök ama egyszerű társadalmi s szociális hatását, mely úgy nálunk, mint mindenütt tapasztalható? Vagy nem-e megbecsülhetetlen kulturális hatása, mely az ország minden részére fejlesztőleg hat? Gazdasági s kulturális hátramaradásunk a múltban nagyrészt közlekedési eszközeink fejletlenségének tudható be.

Bizonyos egyébiránt, hogy ezen a téren volt azután korszakunk első éveiben a fejlődés a legrohamosabb.

Bámulatra méltó, hogy a múltban a közlekedés tekintetében mily kevés történt s hogy mennyire hátra voltunk e tekintetben maradva. Annak legkezdetlegesebb alakja, mely tulajdonképp a közlekedés fejlődésének embrionális alakjánál is már tökéletesedni kezd, de a mely annak legintenzívebb fejlődési alakjánál is elsőrendű fontosságú — a közutak, teljesen el voltak hanyagolva. Tény, hogy ez még a tizenkilencedik század végén is sok kívánni valót hagy hátra; de hol voltunk még korszakunk elején. Hisz ez még csak a közelmúlt eseményei közé tartozik, s így élénk emlékezetünkben lehetnek a múltnak mizériái. Ha talán helyenkint időnkint gondozták is azokat, ez a gondoskodás nem soká tartott. A külföldön szinte legendás hírek voltak eltejedve ez állapotról. Egy francia lap még 1871-ben is így ír rólunk: «Az éhség, mely múlt évben Poroszországban dühöngött, e pillanatban már Magyarországot is kikezdi és hihetetlenül, az ország ép azon részét támadja meg, mely bőséges gabonatarának van elismerve. A Bánság nemsokára már csak pusztaság lesz; a hiba pedig inkább politikai és közgazdasági okokban, mint az időjárás kietlenségében keresendő. Még tíz évvel ezelőtt a bánság kitűnő utakkal bírván, virágzó, gazdag vidék volt. Ezóta azonban a rosszul fentartott s elhanyagolt utak annyira elpusztultak, hogy a lovak besülyednek a sárba: a sem

el nem töltött, se nem csatornázott vizek előzönlének a síkon és terméketlen pestises mocsarakat alkotnak. Így egy nagy polgárosodási mű újból megkezdendő; mert mai napság a VI. Károly és Mária Terézia alatt kiszárított nagy térségeket hajóval lehet bejárni. A kultúra a földre nézve az, a mi a nevelés az emberre: ha folyton nem küzdünk a természet ellen, ő győz le bennünket.» Csakhogy a francia lap nem tudja, hogy fentiek az ország sok részére, kivált az Alföldre, el volt mondható. Különben a vasutak tekintetében sem igen volt külön az állapot. Vasutaink hossza aránylag nagyon csekély; az csak az ország kis részét ágazza be, nagy részét teljesen érintetlenül hagyja. Így azután a kereskedelmi forgalom, a hírszolgálat, a személyszállítás s a közlekedésügy közgazdasági oldala általában teljesen el volt hanyagolva. A hajózás sokkal kisebb térre szorítkozott, de meg sokkal jelentéktelenebb volt, semhogy fenti hiányokat pótolhatta volna.

De vegyük sorra a közlekedés eszközeit, majd nézzük azoknak megnyilvánulását, a hírszolgálatot.

A) Közutak.

A közutak intensivebb fejlesztése korszakunkra esik. II. József ideirányuló törekvésének vajmi csekély az eredménye. Eredménytelen maradt a vármegyék felhívása új utak készítésére, s a meglevők javítására. Mint Szirmay mondja: *Viae et pontes ex virgultis ssepe impermeabiles.* A későbbi időkben is kevés eredményt mutatott fel az útépitési törekvés, jóllehet már 1867 előtt ez irányban látunk erőteljesebb tevékenységet is megnyilvánulni.

E korszakban rendeztetett végleg a Lujza-út ügye is, mely a régiebb kor egyik legjobb útalkotása. 1790-ben kezdeményeztetett ez útépités, mely később I. Ferenc nevének, Mária Lujza császárnénak nevét kapta: 1803-ban kezdték ez utat kiépíteni, s az 1819-ben fejeződött be. Ezen 22 mértföldnyi útért az építők 50 évi szabadalmat nyertek, de meg vámszedési jogot is. Ha a szabadalmi idő lejártával kitűnik, hogy a szabadalom tartama alatt a befektetett tőke 10%-a nem fedeztetik, úgy az út tartozékaival együtt megfelelő kárpótlás ellenében vétetik át az államkincstár javára, így szól az egyezség. A bemutatások szerint

az út és tartozékainak építési költsége — — 1.992,122 frt 49 kr.
a szabadalom ideje alatt bevételt — — 7.660,952 « 89 «

igazgatási s fenntartási költségek	— — —	4.089,784	frt	91	kr.
az összes tiszta jövedelem így	— — —	3.577,147	«	98	«
vagyis évi átlagban	— — —	77,542	«	96	«

a mi a befektetési összeg $3 \frac{5}{10}$ %-a. Így az állam köteles volt kárpótlást nyújtani. Egyébiránt az út átvételét a társaság már 1826 óta szorgalmazta. Ez időben a sójövédéki alapból 1.200,000 forint kárpótlási összeg helyeztetett kilátásba, a mit az 1844-iki országgyűlés 1.350,000 írtban állapított meg. 1858-ban a hadügy-minisztérium 750,000 frt kárpótlást akart adni. Végre az 1877-ben megkötött szerződés a váltságösszeget 325,000 Írtban állapította meg, s így végleg rendezte ezen fontos utunknak ügyét, mely a rendezett utak úttörője gyanánt állítható fel.

1867-ben a közutak ügye általában a közmunka- és közlekedésügyi miniszterre bízott, ki ekkor 440 kilométer állami utat vett át, s e tekintetben a természetben szolgáltatott közmunkát megszüntette a törvényhatósági utak érdekében. Ezeket építették a közmunkából s a közmunkaváltságból; ezeken kívül különben még községi utak is voltak.

A közmunkaügy 1890-ig az 1844: IX. t.-cz. által nyert szabályozást; ezután 1890-ig csak rendeleteket találunk. Az idézett törvény szerint ingyen közmunka volt igénybe vehető: a) közgyűlési határozat alapján kijelölendő közlekedési utaknak s az azokban lévő hidaknak s töltéseknek készítésére, megigazítására és fentartására; b) t. armegyei közigazgatás tekintetében szükséges közszolgáltatokra; c) a törvényijén közelebb megállapított vízi szabályozásokra és munkákra. A közmunkakötelezettség terheli: 1. minden jobbágyot, ki egy egész úrbéri telekkel bír; ez évenként 12 napot köteles szekerevel és vonómarháival, a szerint, a mint azokat négyes vagy kettős fogattal közönségesen használni szokta, közmunkában tölteni. 2. Az egy egésznél nagyobb vagy kisebb telekkel bíró jobbágyok tartozásukat aránylagosan teljesítendik. 3. Az úrbéri házas zsellérek évenként 6, a házatlan zsellérek 3 gyalognapot szolgálnak. 4. A majorsági földre telepített lakosok és azon nem nemesek, kik nemesi jószágot bírnak, a közmunkát az úrbéri házas és illetőleg házatlan zsellérekkel egyenlő arányban teljesítik. 5. Azon községekre, a melyekben úrbéri telkek nincsenek, a vármegyék más hasonló terjedelmű úrbéri községekhez aránylag fogják a közmunkában töltendő szekeres napoknak számát meghatározni, és ezen napszámok azután az egyes lakosok között birtokarány-

lag fölosztandók. 6. A zsellérnők, akár özvegyek, akár hajadonok legyenek, valamint azon zsellérek, kik a 18-ik évet még be nem töltötték vagy a 60-at már meghaladták, nem tartoznak külön munkát adni, ha csak házuknál, vagy velők egy kenyéren munkára alkalmas férfi nincs. E törvényt azután az 1867-iki miniszteri rendelet szabályozta, jöllehet később is találkozunk csekélyebb módosítással. Ennek értelmében minden vonóállat után két ígás napot kell évente szolgálni. Minden házbirtokos viszont, akár egy, akár több háza van, évenként 6 házi napot szolgál, míg a kik idegen házakban laknak, három kézi napszámot dolgoznak le. Családtagok mindkét esetben három kézi napszámot tartoznak szolgáltatni. Voltak azonban egyes törvényhatóságok, melyek az igavonó állatok után kétszeresen vetetnék ki a közmunkatartozást. Ezek voltak: Alsó-Fehér, Bereg, Bihar, Csík, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Kolozs, Maros-Torda, Nagytó üküllő, Sáros, Sopron, Szepes, Tolna, Torda-Aranyos, Udvarhely, Ung, Veszprém és Zemplén vármegyék. Szabadka, Selmezbélabánya és Kolozsvár törvényhatósági pótdó kivetése útján tartották fenn az utakat, míg Győr és Marosvásárhely vámjövedelemből.

A közmunka országos eredménye az 1890-iki országos rendezésig a következőleg alakult;

Összeirt közmunkaerő:	1874	1875	1880	1885	1890
kétfogatú ígás napszám	2377473	2406973	2257156	2379659	2506382
kézínapszám	6260021	6358368	6414238	6171694	6612189
pénzértéke a váltásárak szerint, frt	7726343'25	7429662'	6976251'08	7193673'78	—
Természetben leszolgáltattak:					
kétfogatú ígás napszám	1773183	1794961	1441222	1122914	875865
kézínapszám	4639701	4728007	4051354	2750469	2331192
pénzértéke a váltásárak szerint, frt	5926094'56	5662703'	4549296'76	3233803'05	—
Megváltattak:					
kétfogatú ígás napszám	604290	612012	815934	1256745	1630516
kézínapszám	1620920	1630361	2362884	3421225	4273997
Váltásösszeg, frt	1800248'69	1630361'	2426954'32	3959870'73	5071138'35

A közmunka jelenlegi helyzetét azonban maguk a törvényhatóságok is helytelennek találták, s a közmunkatartozás megváltása tekintetében tettek lépéseket. Így azután meg lett váltva a közmunka a maga egészében Bács-Bodrog, Baranya, Csanád, Csongrád, Fogaras, Hajdú, Nógrád, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, So-

mogy, Szatmár, Szeben, Tolna, Trencsén, Zólyom vármegyékben, továbbá Budapest, Baja, Debreczen, Kassa, Pécs, Pozsony, Szabadka, Szatmár-Németi, Temesvár, Újvidék, Versecz és Zombor városokban. A közmunka felerésze váltatott meg, Alsó-Fehér, Bihar, Komárom és Zala megyékben, valamint Hódmezővásárhely városában; viszont különböző fokokig váltattak meg Arad, Árva, Bereg, Besztercze-Naszód, Borsód, Brassó, Csik, Esztergom, Fejér, Gömör, Kis-Hont, Győr, HeveB, Hont, Hunyad, Jász-Nagykun-Szolnok, Krassó-Szörény, Moson, Nagy-Küküllő, Nyitra, Sáros, Sopron, Szepes, Temes, Torda-Aranyos, Torontál, Túrócz, Udvarhely, Vas és Zemplén megyékben, továbbá Kecskemét városában. Kötelező megváltás nem volt ugyan, de pótdátó rottak ki, Szeged, Selmeczbánya, Győr, Kolozsvár és Komárom városokban, míg a kötelező megváltás, vagy pótdátó megváltás is elmaradt Sopron, Székesfehérvár és Pécs városokban, továbbá Kolozs, Kis-Küküllő, Háromszék, Csik, Pozsony, Máramaros, Maros-Torda, Szilágy, Szolnok-Doboka, Ugocsa és Ung megyékben.

A közmunkaszolgáltatás reformjának szükségét e közben már mindenfelé belátták. Az összeírás közben előforduló nehézségek, a teherviselési képesség tekintetbe nem vétele, mind szükségessé tették már ekkor az intézkedéseket. A gazda volt emellett első sorban megterhelve, míg a többi adózó aránylag könnyen menekedett.

Az 1890-ik év előtti állapotnak nagy hibája volt, hogy a közutak egységes irányítása hiányzott, a költségek beszerzése helytelen alapokra volt fektetve, de nem volt biztosítva a közigazgatási és műszaki szolgálat sem, s e tekintetben is a legnagyobb kapkodás jellemezte a viszonyokat. Az 1870-iki országgyűlés határozatának nem volt meg a kellő gyakorlati értéke; az szükségesnek tartja, «hogy a ministerium minden útépités megkezdése és az arra vonatkozó szerződések megkötése előtt, mutassa be az egész célba vett építésnek terveit és költségvetését, továbbá jelentse ki, hány év alatt és mily évi járadékok) igénybevételével szándékozik ezen építést végrehajtani, s végre ha az ilyenmű építkezés nagyobb költségeket igényel, a szükséglet kimutatásával egyidejűleg jelentse be azt is, miként szándékozik a fedezetről gondoskodni. Szerződéseket pedig ily ty építkezésekre nézve mindaddig ne kössön, míg a törvényhozás az építkezések költségei iránt nem határozott.» Ez az egységes eljárást, s a kellő körültekintést nem biztosította.

Törvény nem állapította meg az egyes utak kategóriáit, sőt az állami utak is csak annyiban gyökereztek törvényeinkben, hogy azok céljaira az évi költségvetésekbe bizonyos összegek felvételtek. A községi közlekedési utakra vonatkozólag az 1876. VI. és az 1886: XXn. t.-cz., a községek hozzájárulási kötelezettségét megállapítja, de hogy az mi módon történjék, arról a törvény nem intézkedik. A községi közutakra vonatkozólag az utóbb jelzett törvény ugyanezt az állapotot teremtette.

A közigazgatás és műszaki szolgálat a törvényhatósági utaknál nagyon sok kifogásra adott okot; a mi viszont a községi közlekedési utakat illetve, ezek tekintetében a helyzet még rosszabb volt.

Mindezt rendezte az 1890:1. törvényczikk.

Az 1890-iki útdót szabályozó törvény értelmében, ez adót törvényhatósági utak céljaira minden 18—60 éves férfi fizeti. A minimum 1 frt 50 kr, a mi 3 napszámnak felel meg; legalább 2 igavonó marhával bíróra a minimum 3 frt. Az útdó az egyenes adó pótléka gyanánt fizetődik 10 % erejéig, a mely Bzázalékszámot rendkívüli esetekben a ministerium 13 % erejéig feljebb viheti. Az útdó mindig két évre előre állapítatik meg.

A törvényhatósági ügyek állami segélyezésére külön alap statuáltatik, a melyből azon törvényhatóságok segélyeztetnek, melyek hadászati szempontból fontos utakat készítenek, vagy ha e segély nélkül adójukat 10 % -on felül volnának kénytelenek emelni.

A törvényhatósági közgyűlés elhatározhatja, hogy a törvényhatósági útdónak legföljebb fele természetben rovassák le. Az útdó természetbeni lerovásának minimuma három kézi-, vagy egy kétfogatú napszám.

Az útdó s a közmunkatartozás alól felmentetnek: x. a királyi uralkodóház minden tagja, udvartartásuk, a királyi udvar, a kiilhatalmasságok követei, konzulátusai s ügyvivői; 2. a fegyveres erőhöz és a csendőrséghez tartozó tényleges szolgálatban álló személyek, úgyszintén családjaik, a tényleges szolgálatban nem álló tisztek és katonai hivatalnokok, úgyszintén családjaik, továbbá a katonai ellátást élvező rokkantak; 3. azon tanítók s családjaik, kiknek évi fizetése 300 frt.-ot meg nem halad, személyeiket illetőleg; 4. a pénzügyőrök, a szemlészeket is ide értve, a vasúti pályáőrök, törvényhatósági és községi hajdúk, a fegyházak, államfogházak, börtönök és fogházak őrei, az erdővédek

és mezőrendőrök; 5. testi vagy lelki fogyatkozásban szenvedők; 6. községyre vagy alamizsnára szoruló; 7. az országban tartózkodó idegenek, de csak azon évben, melyben az országba költöztek; 8. azon szegődött szolgák, kik szolgálataikat másnak adván rendelkezés alá, azokra nézve szabadon nem rendelkezhetnek.

A községi utak fentartásának s építésének kötelezettsége a községet terheli: erre a célra szolgál a községi közmunkaerő, esetleg a váltság összeg. A községi közmunka kétféle, úgymint ígás és kézi. A vonó-állatok tulajdonosai ígás munka teljesítésére vannak kötelezve, míg a kiknek igavonó marhájuk nincs, azok kézimunkát tartoznak végezni. Minden vonó-állat után évenként legfőbb két ígás napszám szolgáltatik, de a hármas vagy négyes fogat is csak kettősnek számítatik, úgy a jelen esetben, mint minden közmunkánál. Minden közönséges lakóház birtokosa, tekintet nélkül arra, hogy egy vagy több ház birtokosa-e, évenként legfeljebb négy, kő- vagy téglapépület tulajdonosa legfeljebb hat, s minden emelet után még két-két kézi napszámot tartozik leszolgálni. Idegen házban lakók egy-egy kézi napszámot dolgoznak: egy-egy kézi napszám szolgáltatására van kötelezve minden családtag is, de a családtagok napszáma háromnál több semmi körülmények között sem lehet. Az ígás munka esetleg hasonló értékű kézi napszámmal pótolható, ha azt a szükség ép úgy kívánja, vagy ha az adókötelezett állatjaitól önhibáján kívül megfosztatik. Községi munkát a község minden lakosa köteles végezni, kivéve a fentebb is 1. alatt jelzett kivételeket, kézi közmunkaszolgáltatás alól fel vannak mentve a fentebb 2., 4. és 8. alatt jelzettek, továbbá a 18 évet még be nem töltött, valamint a 60 évet túlhaladott lakosok; a nők általában, de ha házuknál arra alkalmas családtag van, úgy helyettök az a napszámot ledolgozni tartozik, mely családtag azonban a maga személyére ez alól felmentetik; az országban törvényesen elismert minden vallásfelekezetek papjai saját személyökre; a népiskolai tanítók saját személyökre s az állami, törvényhatósági és községi tisztviselők, valamint szolgák saját személyökre. Ígás közmunka alól fel vannak mentve, a közhadsereg és a magyar királyi honvédség mindennemű fogatai: a postafogatok; állandóan alkalmazott papi személyek azon fogatai, melyeket fiók-községeikben előforduló egyházi működéseik rendes teljesítésére használnak; azok, kik a hadsereg,

illetve honvédségtől használatra kincstári lovakat vettek ki, ezen kincstári lovak után addig, míg az e részben érvényes határozatok, vagy a kiállított térítmény értelmében ezen lovak korlátlan tulajdonukba át nem mentek; állami törvényhatósági és községi tisztviselőknek, valamint a pénzügyőri biztosoknak, csend- és rendőröknek hivatalos teendők végzésére tartott fogatai. — Középületek után közmunka nem vethető ki.

A községi közmunka-tartozást mindenki ledolgozhatja, vagy megválthatja: a község azonban felsőbb helybenhagyás mellett a közmunka-tartozás egy részének — maximálisan a felének — kötelező megváltását is elhatározhatja.

Az utakat a törvény a következőkép osztályozza: vannak 1. államutak, melyek országos fontossággal bírnak, és az állam költségén építtetnek, kezeltetnek, és tartatnak fenn; 2. törvényhatósági utak, melyek törvényhatóság által építtetnek, és annak költségén kezeltetnek és tartatnak fenn; 3. a vasúti állomáshoz vezető utak, melyek a vasúti állomásokat a legközelebbi állami, törvényhatósági vagy községi utakkal, vagy községekkel összekötik, és a melyek létesítésének, kezelésének és fentartásának költségei a törvényhatóság, az érdekelt község, vagy községek, az érdekelt kereskedelmi- és iparvállalatok, végül az illető vasutakkal aránylagosan viselendők, és rendszerint a törvényhatóságok által kezelendők; 4. a községi közlekedési utak, melyek több község közlekedésének közvetítésére szükségesek, és a melyeknek létesítése, kezelése és fentartása az e célra csoportosított érdekelt községeket illeti; 5. tisztán községi (közűlő) utak, melyek csak egy község közlekedési érdekének szolgálnak, és az illető község által létesítendők, kezelendők és fentartandók; 6. egyesek, társaságok, vagy szövetkezetek által, közforgalom céljaira létesített közutak, melyeknek kezelése és fentartása a létesítőket, vagy azoknak meghatalmazottjait illeti.

Az államutak kétségtelenül a legfontosabb utak, mert hisz azok a mellett, hogy a magánosok érdekeit szolgálják, az állam legspezialisabb szolgálatában is vannak. Az államutak hálózata 1895-ben állapított meg. Új útvonalak létesítését a törvényhozás szavazhatja csak meg, de fontosságukat vesztett államutakat a minister a törvényhatóságoknak adhatja át, hogy azok azt, mint törvényhozási utat kezeljék, viszont a hadászati szempontból fontossá vált törvényhatósági utakat állami kezelésbe vehet. Mindkettő bejelentendő a törvényhozásnak, sőt az előbbi csak

annak jóváhagyása után foganatosítható. Ha valamely állami út valamely községen, vagy városon megy keresztül, mely azt mint utcát használja, úgy az a fentartási költségekhez hozzá járulni köteles. Az utak átlagos szélessége 14 méter, melyek 1893 óta gőzhengerezéssel készülnek. Az utak anyaga gyanánt bazalt, gránit, trachyt, porphir, kovakő, gneiszt, homok és mészkő, folyam-, vagy gödörkavics van elfogadva.

Egyébiránt az 1892. év folyamán a kereskedelemügyi minis- ter az államutakra vonatkozólag több szabályzatot adott ki. Így 1. a törvény 4. §.-a alapján a közigazgatási bizottságoknak az állami közutak kezelésénél és fentartásánál, nemkülönben az állam költségén és államsegélylyel végrehajtandó munkánál le- endő további igénybevétel tárgyában; 2. a közigazgatási bizott- ságoknak szóló eljárási szabályok az államépítészeti hivatalok tagjainak fegyelmi ügyeiben; 3. a községek belterületén utczai vagy gazdasági közlekedésre használt állami közútrészeknek és az azokon levő műtárgyak fentartásához leendő hozzájárulás megállapítása és felhasználása iránti utasítás; 5. az állami köz- úton hófúvás, hegyomlás és árvíz alkalmával előforduló közle- kedési veszélyek és akadályok elhárítása, illetve megszüntetése iránti szabályrendelet. Minthogy azonban mindez elégnek nem bizonyult, az utak rendezésére 1895-ben egy új rendszeres útháló- zat lett a törvényhozás által elfogadva.

Az állami utakra vonatkozó fontosabb adatokat az alábbi- akban adjuk az egész magyar birodalomra:

Év	Állami út hossz.-km.	Rendes kiadás kezelés és fenntartás	hidakra	Rendkívüli kiadás átalakítá- sokra	új közutakra	Osszesen
forintokban						
1867.	5,612	2.393,933	22,926	52,248	213,156	288,330
1870.	6,008	2.964,492	26,334	311,977	540,129	878,440
1875.	6,618	2.558,133	—	29,394	29,222	58,616
1880.	6,374	3.672.282	—	18,750	62,366	81,386
1885.	7,280	3.122,821	51,521	30,973	106,072	188,566
1890.	7,177	2.881,149	303,575	—	15,000	318,575
1895.	7.709	2.944,599	675,750	—	515,449	1.191,199
1900.	8,937	3.460,300	543,130	—	153,993	697,123

Az állami utak hosszának növekedése, tekintve, hogy mily nagy költségekkel járnak az ily építések, igen nagynak mond- ható. Ezek a legjobban épült utak, a melyeknek nagy arányú építése már azért is fontos, mert rendkívül sok munkáskezet

foglalkoztatnak. Az utóbbi tíz év alatt 1000 kilométer többletet mutatnak fel fenti adatok. Megjegyezzük, hogy azokban, a mint az jelezve is volt, Horvát-Szlavonország is benfoglaltatik. De ezen országrészben az útbeosztás nem ugyanolyan mint az anyaországban. Megkülönböztetünk ott államutakat, országos utakat és községi utakat. Az államutakat a fentiekben összesítve adtuk: ezeknek ügye különben a kereskedelemügyi minister hatáskörébe tartozik, költségeire a közös költségek nyújtanak fedezetet. Az országos utakra nézve az 1873 december 30-ikán kelt horvát-szlavon törvény értelmében az a rendelkezés áll fenn, hogy ez országrész régi részletében (tehát a volt határörvidéken kívül) minden 18 évet betöltött férfi kézi napszám megváltás fejében 1 frt 20 krt fizet, s minden igavonó állati erő után 1 frtot. A törvény értelmében ezen váltságösszeg háromnegyedrésze az országos utakra, egy negyedrésze a községi utakra fordítatik. Ha ezen összeg e célra nem elég, úgy az előbbi esetben a hiány az országos útépitési javadalmazásból pótoltatik, míg az utóbbié községi hozzájárulás útján fedezendő. Ez országrész újabb részletére, (tehát az 1881-ben Horvát-Szlavonországba bekebelezett Határörvidékre) ez a törvény hatálylyal nem bír. A váltságdíjakat itt nem fizetik, de a lakosok az országos és községi utakhoz szükséges kézi- s igáserőt a szükséglethez képest természetben tartoznak szolgáltatni.

A törvényhatósági úthálózatot a törvényhatóság állapítja meg ministeri jóváhagyás mellett. Az állami s közérdekű kívánalmak tekintetbe veendő, s így egyik legfontosabb ama elv követése, hogy ha lehet ez utak a már meglevő utak folytatását képezzék; lehetőleg a fennálló úthálózatba kell annak illeszkedni. A fontosabb helyeket ez utaknak össze kell kötni, ha ez a tervzetbe bele illik, hogy így a vidéki góczpontok egymással kapcsolatban legyenek, illetve, hogy a megye-székhely, vasút-állomás, lehetőleg könnyen meg legyen közelíthető. Úgy az utak, mint a rajtuk levő műtárgyak gondozása, fentartása, a törvényhatóság kötelessége; de ha az utak helységeken vonulnak át, melyek azt út gyanánt használják, úgy azok hozzájárulni kötelesek. A költségek az esetleges vámbevételekből, átkelési szakaszok után járó hozzájárulásokból, más alapokból vagy hasonló e célra fordítható jövedelemből, állami segélyből, de legnagyobb részt az egyenes állami adó után kivetett 10%-os útdóból állanak; rendkívüli esetekben, melyek tekintetében a

közgazdaságiak vagy hadászatiak játszáik a főszerepet, ez 13 % is lehet. A minimum azonban 1 frt 50 kr., vagy ha két igavonó marhával bír az illető, úgy 3 frt. Az út átlagos szélessége 10—12 méter.

Már most ha az ide vonatkozó adatokat tekintjük, úgy azok, Horvát-Szlavonország külön feltüntetésével, mint a mely eltérő alapon bírálendő el, az alábbi módon alakul. Az adatokat csak 1881 óta adjuk, miután azok egésze a megelőző években nem is ismeretes. Egyes adatok így is hiányoznak 1881- és 1882-ről is.

A törvényhatósági utak hossza az anyaországban a költségekkel együtt a következőkép alakult. A közmunkát nem adjuk, mivel azt már az előzőek folyamán bemutattuk.

<i>Év</i>	<i>Törvhat. út hossz.-km.</i>	<i>Állami segély a törvhat. részére ezer forint</i>	<i>Összesen</i>
1881	—	161	7,055
1885	34,039	298	7,492
1890	33,562	771	8,292
1895	33,948	500	8,503
1900	32,764	800	8,383

Ha ezzel Bzemben Horvát-Szlavonország országos útjainak hosszát a reája fordított költségekkel vizsgáljuk, a következő eredményt kapjuk:

	1881	1885	1890	1895	1900
Országos úthossz kavicsolt, klm. — —	3,293	3,507	3,875	4,098	4,318
nem kavicsolt, klm. — — — —	1,212	998	630	439	244
összesen, klm. — — — — —	4,505	4,505	4,505	4,537	4,562
Fenntartási költségek:					
természetben leszolgálva, közmunka- pénzérték ... — — — — ezer frt	130	150	170	127	86
megváltva, közm. pénzért.	«	361	360	374	352
hozzá autonom budgetből	«	317	439	494	672
összesen — — — — —	«	808	949	1,037	1,110
Beruházási költségek:					
természetben leszolgálva	«	20	50	60	25
megváltva... — — — —	«	22	74	117	46
hozzá autonom budgetből	«	275	290	182	200
* határórv. beruházási					
alaphól — — — — —	«	169	236	370	413
összesen — — — — —	«	486	650	729	689
Mindössze — — — — —	«	1,294	1,599	1,766	1,799

Az úthossz tehát az országos utaknál alig változott, csak azok minősége javult: a nem kavicsolt úthossz folyton jobban-jobban csökken. Miután az utak hossza nagyobb nem lett, a beruházási s fentartási költségek sem mondhatók valami nagynak.

A vasúti állomásokhoz vezető közutak, a vasúti állomást a legközelebbi közúttal vagy községgel kötik össze. Fontosságukhoz szó sem férhet, sőt a közutak tekintetében az első helyre helyezhetők. A vidék forgalma itt- talál levezetésre, s mintegy koncentráliódik rajtuk minden irányú kereskedelmi forgalom. Új állomás létesítésénél a közigazgatási bejárás alkalmával vagy egyezségileg állapítatik meg ez utak mikéntje, vagyis hossza, iránya, a létesítési s fentartási járulékhoz való hozzájárulás aránya az érdekeltek részéről, vagy ha ez nem sikerül, úgy a minister dönt ez ügyben. Ha már fennálló állomáshoz szükséges ily utat készíteni, úgy $\frac{1}{3}$ -részben a vasúti vállalat, $\frac{1}{3}$ -részben a törvényhatóság, s $\frac{1}{3}$ -részben az érdekelt községek és vállalatok együttesen viselik a költségeket. A vasúti közutak a törvényhatóság által kezeltetnek, s ezért rendszeren a törvényhatósági utakhoz számíttatnak. E törvény 1890-ben lépett életbe, s a már ekkor közutak gyanánt kezelt utak, valamint a vállalatok által fentartott hasonló utak, mint ilyenek megmaradnak, s kezelésük jellege nem változik.

1900-ban a szorosán vett Magyarországon a vasúti hozzájárulási utak összes hossza 4672 km. volt, a kiépített rész viszont 4152 km.-t tett ki.

A mi a községi közlekedési utakat illeti, ezek több község egymásközi forgalmának lebonyolítására szolgálnak, s így fentartásuk esetleg építésükhöz is több község járul hozzá. Az akadálytalan közlekedés szempontjából rendkívüli fontossággal bírnak, de meg a vidék kultúrájára is rendkívül emelőleg hatnak, mert hisz az árucikkek értékesítését megkönnyítik, mely különben egyes időszakokban lehetetlen volna. Az érdekeltek készpénz hozzájárulásából, de meg közmunkának természetben való leszolgáltatásából tartatnak fel. Tagadhatatlan, hogy ez utak milyensége olykor sok kifogás alá eshetik, de jobb hiányában szükségét pótolnak: különben az ország sok vidékén ez utakat kielégítőleg kezelik. 1900-ban a magyar birodalomban ez utak összes hossza 45,957 km.-t tett ki, a miből 18,619 km. volt kiépítve. Az átlagos szélesség 6—8 méterre tehető.

A községi közdülő-utak egyes községek speciális útjai: a

község legsajátosabb szükségleteit vannak hivatva kielégíteni. A törvényhatóság esetleg törvényhatósági közutat átadhat községi közdülő-út gyanánt való kezelésre, de ez esetben esetleg a törvényhatósági útalapból esetleg segély nyújtandó. Rendesen a község tartozik a közdülő-utak fentartásáról általában gondoskodni, melynek fedezésére különben vagy közmunka, vagy pedig annak váltáságösszege szolgál. A községi közdülő-utak hossza a szorosan vett Magyarországon 1900-ban 66,542 km.-t tett ki.

Utolsó osztályba tartoznak az egyesek, társaságok vagy szövetkezetek által közforgalom céljaira létesített közutak, melyeknek kezelése és fentartása a létesítőket, vagy azoknak meghatalmazottjait illeti. A forgalom folytonosságának biztosítása ezeknek kötelessége, nemkülönben az utakon levő műtárgyak gondozása is. Ha bármely okból megakadna a közlekedés, tartoznak ezek az akadályt minél előbb minden előleges felszólítás nélkül eltávolítani. Az ily utak újabb engedélyezése a kereskedelemügyi minister hatáskörébe tartozik.

Úthálózatunk a fenti keretek között áll a forgalom rendelkezésére: folyton tökéletesedik, s mindjobban megfelel a gyakorlati élet követelményeinek. Az útmizériák helyenkint még fennállanak, de nagyban-egészben e kérdés már csak a múlté. A tenni való még nagyon sok, de a kezdeményezés már mindenfelé megindult, s sok helyt a közlekedési viszonyok már kifogástalanok. Az utak vezetése tekintetében mindenfelé számolnak a fennálló állapotokkal, s a tényleges viszonyok közzé igyekeznek illeszteni az újabb tevékenységet. Így azután mindinkább összeköttetésbe jönnek a távolabb fekvő utak, s egy utakkal rendszeresen behálózott közlekedési eszközt kap az ország, melyről különben a törvény értelmében törzskönyv készítenő.

A közlekedési utak tekintetében a szabadhasználat, s az illeték-szedés nyer alkalmazást. Az állam csak a hidak tekintetében tartja fenn az illeték-szedést, míg a községek s a magánosoknak útvámot és révjogot engedményez a költségek fedezésére, kikötve az állam ez irányú mentességét; egyébiránt a köveztvámnál a törvény többféle mentességet statuál. Az újabban rendszeresített kerékpáradó is útdó természetű, a mi azonban épen nem adja azt a jövedelmet, melyet tőle vártak.

A vám szed és az 1890-iki törvény értelmében közutakon, közforgalomra rendelt hidakon, kompokon, hajóhidakon, továbbá

városi és községi kövezet használatáért gyakorolható. A köz-igazgatási bizottság határoz a vámszedési kérvények felett, míg a régi jogok a törvény életbeléptétől számított két év alatt voltak igazolandók. Királyi kiváltság-levél híján húsz éves folytonos és háborítatlan gyakorlat igazolása követeltetett.

Az útvám csak állatok, üres vagy terhelt kocsik, általában teher, továbbá állatok után szedődik: hasonló ugyan a vásárvám s piaczi helypénz, de rendeltetésére nézve mindenesetre eltér. A híd- stb. vámok az ember személye után is szedődnek, s így ezektől az útvámok lényegesen különböznek.

A vámszedés magyarázatát mindenesetre megtalálja, mert hisz az államnál gyengébb elem költséges befektetéseket a köz érdekéből nem tehet. Igaz, hogy a vámszedés az állam részéről is fennáll bizonyos tekintetben, de bizonyos, hogy ez a legkevésbé igazolható, daczára annak, hogy a bevétel a fentartási költségek fedezésére szükséges. Az államnak sokkal több más irányú s költséges befektetése van, semhogy az e tárgyakkal nem szaporodhatna. Egyébiránt a közlekedési eszközöktől szedett vámok szaporodása általában nem kívánatos, mert hisz ez a szabad forgalmat gátolja. Még ha más tárgyakkal szemben az igazolható, s talán oly nagy akadálnak nem tekinthető, de a kövezetvám fentartása mellett a legkevesebb ok szól. Ezek valóban a szabad járást-kelest gátolják oly pontokon, a hol helyesnek semmikép sem mondható. Részben ennek tudható be, hogy a kövezetvám vasútvám alakja alól a törvény több kivételt statuál. Vámmentesek ennek értelmében i. a királyi uralkodóház minden tagjának és udvartartásának szállítmányai; 2. a kir. udvarnak és közvetlen kíséretének szállítmányai; 3. a fegyveres erő szükségletére, valamint a hadi- és honvédelmi czélokra szolgáló szállítmányok; 4. az állami javak általában; 5. a m. kir. posta és távírda összes szállítmányai; 6. az állami vasutak, állami, törvényhatósági, vasúti állomáshoz vezető, község-közlekedési, vagy községi utak építésére és fentartására, továbbá az árvédelem biztosítására szükséges anyagok, még akkor is, ha azok vállalat útján szállítatnak; 7. a templom, iskola és papiak építésére szükséges szállítmányok; 8. közveszély (hófúvás, árvíz, tűz stb.) esetében az előjáróság által az 1886: XXII. t.-cikk 136. §-a alapján kirendelt közzerő, tűzvész, árvíz vagy háború idején a mentők, menekülők szállítmányai; 9. azon lovak és hordállatok, melyek katonai szolgálatra való besorozás, vagy az

1873 : XX- t.-cz. értelmében osztályozás végett az állítási helyre és onnan visszazállítatnak, továbbá a fegyveres erő élelmezése céljából beszerzett marhák, melyre nézve a haj toknak katonai hatóság által kiállított bizonyítványt kell felmutatniok; 10. a vaspályának saját céljaira szükséges szállítmányai; 11. emberi hullák; 12. átviteli szállítmányok, melyek vám tárgy érintése nélkül továbbíttatnak; 13. vámtulajdonos által önként vámentesekül elfogadott szállítmányok.

A köveztvámszedési jog 1898-ban a következő városokban és helységekben gyakoroltatott: 1. Arad, 2. Debreczen, 3. Hódmező-Vásárhely, 4. Kecskemét, 5. Komárom, 6. Maros-Vásárhely, 7. Nagyvárad, 8. Pancsova, 9. Pécs, 10. Sopron, 11. Szabadka, 12. Versecz, 13. Zombor, 14. Szeged, 15. Gyulafehérvár, 16. Abrudbánya, 17. Békés vármegye (Szarvas, Mezőberény, Gyoma, Orosháza, Gyula, Csaba, Békés, Félegyháza s Csorvás községekben), 18. Besztercze, 19. Miskolcz, 20. Brassó, 21. Pelsőcz, 22. Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegye (Karczag, Kis-Újszállás, Mezőtúr, Török-Szent-Miklós, Fegyvernek, Kunhegyes, Turkeve, Jász-Ladány, Kenderes, Jászapáti, Jász-Alsó-Szent-György s Abádszalók községekben), 23. Szolnok, 24. Jászberény, 25. Lúgos, 26. Máramaros-Sziget, 27. Szász-Régen, 28. Nyitra, 29. Érsekújvár, 30. Nagy-Szeben, 31. Szamosújvár, 32. Fehértemplom, 33. Lippa, 34. Moravicza, 35. Detta, 36. Csákóvá, 37. Torda, 38. Székely-Udvarhely, 39. Besztercebánya, 40. Mohács, 41. Léva, 42. Szentes, 43. Eger, 44. Ipolyság, 45. Déva, 46. Erzsébetváros, 47. Nezsider, 48. Losoncz, 49. Nagy-Kőrös, 50. Vác, 51. Czegléd, 52. Félegyháza, 53. Budafok, 54. Nagy-Szombat, 55. Bártfa, 56. Eperjes, 57. Kaposvár, 58. Szigetvár, 59. Nyíregyháza, 60. Nagybánya, 61. Nagybecskerek, 62. Nagy-Kikinda, 63. Ungvár, 64. Pápa, 65. Nagy-Kanizsa, 66. Tokaj, 67. Sátoralja-Újhely. Ezen helyek köveztvámszedési joga kormányhatósági engedélyben gyökerezik; viszont a régi királyi adományozások alapján fennáll e jog 1. Baja, 2. Győr, 3. Kassa, 4. Kolozsvár, 5. Szatmár-Németi, 6. Székesfehérvár, 7. Temesvár, 8. Pozsony, 9. Újvidék, 10. Kun-Szent-Márton, 11. Korponán.

A vámszedési jogok összes száma különben minden közlekedési eszközre terjedőleg, a mely az 1890-iki törvény életbeléptétől 1899 második feléig igazoltatott, 340. Bizonyos meghatározott időre engedélyezett vámszedési jogok száma, ugyanezen időpontig 225-re rúgott.

B) Vasutak.

A vasút a közgazdasági állapot leghathatósabb terjesztője s a vasút tünteti el a távolságot, összeköti a legtávolabb fekvő vidékeket, s az árucikkek szükség szerinti megosztását eszközözi; a hírszolgálat egy nagy részét szolgálja, a személyszállítást úgyszólván kizárólag eszközözi, a mi különben a teherszállításra is áll. A tengelyen, vagyis kocsikkal való szállítás s utazás alig jöhet számba. A vasút a nagyipar s kereskedelem nélkülözhetlen része. A forgalom lebonyolítását minden tekintetben biztosan, pontosan, gyorsan s olcsón eszközözi.

Ezelőtt, míg a vasútépítés terén a kellő tapasztalat hiányzott, de meg a szükséges anyagi eszközöknek is híján voltak, az állam a vasútépítés teréről meglehetősen visszahúzódott, s a magántevékenységnek engedte át a tért. Maga főképp subventiót, vagy kamatbiztosítást garantált, hogy a szükséges építkezésekhez vállalkozók inkább akadjanak. Lassankint azonban az államosítás hódított úgy nálunk mint a külföldön, s az állam maga építi a vasutakat majdnem kizárólag; ez csak Angliára nem áll, hol a magánvasút-rendszer van elterjedve. A helyi érdekű vasutak maradnak csak az állam hatalmi körén kívül, a melyeknél a megváltás a községeknek biztosított.

A vasutak állapotáról hazánkban az alkotmányos korszak előtt már szólottunk. Láttuk, hogy egy rendszeres vasútépítési terv követése tekintetében már tétettek kísérletek, de az egyetemes irányzat sehogy sem tudott kijegeczesedni. A központosítási törekvések mellett Magyarország speciális követeléseit figyelmen kívül hagyattak, s így a vasútépítés rendszertelen maradt. A Belcredi-ministerium kereskedelemügyi ministerének tervezete Bécs mellett Budapestet is központnak jelöli meg, de tervezete Magyarország speciális kívánságainak éppen nem felel meg. Az országos gazdasági egyesület Budapest központtal létesítendő hálózata, már az ország érdekeinek teljes érvényrejutását célozta.

A kiegyezési törvények a vasútépítés tekintetében határozott irányelveket jelölnek ki. A XII. t.-cz. szerint: «a kereskedelem előmozdításának egyik leglényegesebb eszköze lévén a vasutak, ugyanakkor, midőn a vám- és kereskedelmi szövetség megkötöttik, egyezkedés által határozathatják el, hogy melyek

azon vasútvonalak, melyekre nézve mindkét fél érdekében közös intézkedések szükségesek és hogy ezen intézkedések mennyire terjedjenek. Minden egyéb vasúti vonalak fölött kizárólag azon piinisteriumot és országgyűlést illeti az intézkedés, melynek területén ezek keresztülmennek.» Ennek alapján azután ki-mondja a XVI. t.-cz., hogy «a létező vasutak mind a két állam-területen egyenlő elvek szerint kezelendők. Az újonnan építendő vasutakra nézve, a mennyiben a kölcsönös forgalom érdekei megkívánják, egyforma építési és üzleti szabályzatok veendőek alkalmazásba. Különösen az 1851 november 16-iki vas-úti üzletrend, és az 1863 június 30-iki üzletszabályzat mind a két államterületen változatlanul meghagyatnak mindaddig, míg kölcsönös egyetértéssel mind a két félre nézve egyforma módon meg nem változtatnak.»

Az alkotmány helyreállítása után rendszeres vasútépítésről újra nem lehetett szó; annyira el volt közlekedésügyünk ma-radva, hogy szükségesnek látszott mindenütt engedélyezni az építkezést, hol ez irányban kezdeményezések történtek. A ki-építés egymásutánjába rendszert hozni nem lehetett. Gróf Mikó közmunka- és közlekedésügyi minister javaslata csak papíron maradt. Azt mondja a minister eme tervezetében, hogy «óhajtva várja az ország, miszerint a közlekedési eszközök rendszere mielőbb kiegészítettessék és ez okból kötelességének tekinti, a kormány úgy az erővel, mint a szükségletekkel mielőbb szá-mot vetve a cselekvés terére lépni. A kormány azt véli, hogy a közóhajtásnak ad kifejezést, midőn a jelen prospektus által kijelöli azon vasútvonalakat, melyeknek kiépítése a forgalmi szükségletek által első sorba lett helyezve.» Miután a múltban a közérdek sok esetben elhanyagoltatott, «ezen az alapon iga-zolva és indokolva van a kormány azon lépése, melylyel maga ragadja meg a kezdeményezést, kijelölve a vállalozási szellem-nek az irányokat, melyeken a legszükségesebb és legfontosabb vasútvonalaknak vezetetniük kell, melyekben aztán a többi közlekedési eszközök, összhangzó egybefüggetéssel folynak, akként hozzá idomíttatni, hogy az egytetemes közlekedési rendszer teljes közvetítőit képezzék... A kormány a kivitelre nézve nem ragasz-kodik sem az államvasutak, sem a kamatbiztosítási rendszerhez. A mint az idő és körülmények engedik, a szerint fogja meg-választani a legalkalmasabb és legczélszerűbb eszközöket. Törek-vésében irányadó marad az, hogy hazánk minél rövidebb idő

alatt minél több vasúttal bírjon, mely feltétel foganatosítására változatlanul irányadó marad azon vezérelv, hogy erőnk és tehetségünk számbavétele mellett egyúttal takarékosan járjunk el, mert sem pénzügyi állapotunk a nagy terheket, sem nyereszterményeink a magas szállítási béreket meg nem bírják.» Hangsúlyozza ez a tervezet, hogy az eddigi tervezetek közül, «melyeknek rendeltetése főleg a nemzetközi forgalom közvetítésére szolgálni, s melyek egyike már létesítve, az ország szívéét Béccsel s az összes nyugattal kapcsolja, legfontosabbakul tűnnek ki azok, melyek az előbbivel egyetemben az ország központjából Budapestről, négy főirányban kisugározva, s az országot mintegy négy szelvényre hasítva, a háló alapszálaít képezi.» A tervezett vasutakat e javaslat sorra ismerteti, kiemeli a létesítésük mellett szóló okokat, melyek után a tervezett vasutakról a következő összeállítást adja:

	<i>Egyenkint</i>	<i>Össz.</i>
1. Buda-fiumei vonalon: Zákány—Zágráb	13 ¹ / ₄	34 ¹ / ₄
Károlyváros—Fiume	21	
Fiumei ágvonalak: Lic—zengi	5 ¹ / ₄	
Spalatói ág	45	50 ¹ / ₄
2. Erdélyi vonal: Nagyvárad—Kolozsvár	20 ¹ / ₄	71 ¹ / ₄
Kolozsvár—Segesvár—Brassó—Bodvaszoros	51	
Erdélyi ágvonala: Kocsárd—Gyulafehérvár	—	1 ³ / ₄
3. Gácsországi vonalon: Hatvan—Miskolcz	15 ² / ₄	27
Eperjes-határszél (Przemysl felé)	11 ² / ₄	
4. Szerencs-csap-nagyszőlős-mármaroszigeti vonal	—	33
5. Szatmári vonal: Debreczen—Szatmárnémeti—Tekeháza	—	18 ² / ₄
6. Kassa-oderbergi vonal a határszél és az eperjesi ág	—	39 ¹ / ₄
7. Pest-oderbergi vonal: Salgótarján—Losonc—Zólyom—Szucsán	—	21 ² / ₄
8. Érsekujvár-nyitra-trencsényi vonal Zsolnáig	—	27
9. Érsekujvár-komáromi vonal	—	4
10. Gömöri vonal: Miskolcz—Putnok—Rozsnyó	—	11 ² / ₄
11. Győr-grácsi vonal: Győr—Pápa—Körmend a határszél	—	21 ² / ₄
12. Murakeresztur-pécsi vonalon: Kanizsa—Barcs	9 ¹ / ₄	18
Barcs—Pécs—Úszög	8 ³ / ₄	
13. Székesfehérvár-pécsi vonalon: Székesfehérvár—Szent-Lőrincz	—	20
14. Villány-eszéki vonal: Baranyavár felé	—	6 ² / ₄
Baranyavár-bezdáni ág	—	3 ³ / ₄
15. Nagyvárad-bezdán-alföldi vonal	—	39
16. Eszék-sziszeki, tót-horvát vonal	—	30
Tót-horvát vonalon: Pletternicza-bródi ág	—	5 ¹ / ₄
17. Pest-pancsovai vonalon: Nagykikinda—Pancsova	—	16 ¹ / ₄
18. Perlasz-újvidék-dombóvári vonal	—	18

	Egyenkint	Össz.
19. Arad-temesvári vonal	—	7 ¹ / ₄
20. Temesvár-orsovai vonal	—	23
21. Arad-gyulafehérvári (Alvincz) vonal	26 ² / ₄	36 ³ / ₄
Piski-petrozsényi ág	10 ¹ / ₄	
22. Kapus-szebeni ág	—	5 ¹ / ₄
23. Brassó-csikszereda-gyergyószentmiklósi vonal	—	15 ³ / ₄
24. Marosvásárhelyi vonal	—	6 ³ / ₄
25. Kolozsvár-besztercei vonal	—	13 ² / ₄
	Összesen	635³/₄

E tervet, a mint említettük, csak papíron maradt. Teljes erővel megindult azonban azért az ország minden vidékén a vasútépítés. Állami vasutak is építettek, de a vasútépítés terén a magánvállalkozás kamatbiztosítási rendszer mellett óriási kiterjedést vett. Az első törvényhozási intézkedés a vasútügy tekintetében az 1867:XIII. t.-cz. volt, vasutak és csatornák építése végett létesítendő kölcsönről. E tárgyban már 1867 július i-én az országgyűlés a következő határozatot hozta:

Addig is míg az egész vasúthálózat és annak kiépítési módja iránt a ministerium részletes javaslatot terjeszthet a törvényhozás elé, s a törvényhozás azon javaslat tárgyalása folytán e tárgyban végleg intézkedhetik, jelen országos határozattal felhatalmaztatik a ministerium: 1. hogy haladéktalanul tegye meg mindazon előmunkálatokat, melyek az ország érdekében mielőbb kiépítendő vasútvonalak létesítésére szükségesek; 2. hogy az alábbi kijelölt vasútvonalak kiépítésére megkívántató pénzre nézve a lehető legcélszerűbb módon s kedvezőbb feltételek mellett szerződhessek, s ezen szerződést jóváhagyás és becikkelyezés végett, az e ezélra akkor azonnal egybehívandó országgyűlés elé tejjesse; 3. ezúttal a) az alföld-fiumei, azaz a nagyvárad-szeged-fiumei, b) kottori-zágrábi, c) nagyvárad-brassói vonal legsürgősebb része, a nagyvárad-kolozsvári, d) és a miskolcz-hatvani vasútvonalak jelöltetvén olyanok gyanánt, a melyeknek létesítését az ország érdekei első sorban követelik; a többi vonalak megállapítása a legközelebbi ülészsakra halasztatik, midőn a ministerium az összes vasúthálózat tervét az országgyűlés elé terjesztendi; 4. a harmadik pont alatti vonalak azon részére nézve, mely a társországokon vonul keresztül, a ministerium a politikai nehézségek elhárításával egyidejűleg — elsőbbség adatván a károlyváros-fiumei vonalnak — saját felelőssége mellett megteendő mindazon előintézkedéseket, melyeket azon

vasutak czélszerű és lehető olcsó kiépítésére nézve szükségese-
nek tart.

Lónyay az országgyűléstől egy bizottság kiküldését kérte a felveendő kölcsön részleteinek megvizsgálására. A szeptember 30-iki tanácskozásból kifolyólag egy 15-tagú bizottság kiküldését kéri, mely már október 7-ikén azt jelenti, hogy «megfontol-
ván a kölcsön-feltételeit, a jelen pénzügyi viszonyok állását, és számolva arra, hogy a pénzügyminiszter a kölcsön-felvétel kivitelében, melynek módozatait saját felelőssége alatt megállapítani úgysis mindig csak a kormány feladata lehet, a kellő óvatossággal fog eljárni, és tudván, hogy az országgyűlésnek van fentartva a kölcsön befektetése fölött határozni, a kölcsön megkötését ajánlja». Az 1867: XIII. t.-cz. tartalmazza e kölcsön módozatait. Ennek értelmében valóságos értékben 60 millió ezüstforintnyi, vagy 150 millió franknyi kölcsön felvételére hatalmaztatik fel a miniszter 50 évre 4.650,000 frtnyi, vagyis 11.625,000 franknyi évi járadék fizetésének kötelezettsége mellett, a mely járadékban a törlesztés is bennfoglaltatik. Az építendő vasutak s csatornák szolgálnak a kölcsön biztosítékául, de e mellett az állam összes jövedelmeivel is szavatol.

A Lónyay által eszközölt kölcsönátvétel rendkívül előnyösnek bizonyult, úgy hogy az államnak abból nagy anyagi haszna volt. Az állami számvevőszék a kölcsön hovafordításáról s az utána járó $7\frac{1}{2}$ % -os kamatokról a következő összeállítást készítette:

Forgalomban levő vasutakra :

	Készpénzben		$7\frac{1}{2}$ % kamat	
	frt	kr.	frt	kr.
1. Magyar északi vasút ...	11.019,664	33	—	—
2. Hatvan—miskolczi vasút	7.429,108	54 $\frac{1}{2}$	581,353	48
3. Zákány—zágrábi vasút ...	6.696,887	63	502,874	44
4. Salgótarján—zólyomi vasút	7.778,344	57	498,266	59
5. Miskolcz—bánrévei vasút...	1.779,544	66 $\frac{1}{2}$	136,653	10 $\frac{1}{2}$
6. Hatvani indóház — —	685,649	93	82,136	02
7. Zólyom—rutkai vasút — —	11.108,696	52 $\frac{1}{2}$	1.345,039	27
8. Füzesabony—egri vasút	578,767	37	56,147	51
E vasutakra együtt ...	47.096,963	56 $\frac{1}{2}$	3.202,443	41 $\frac{1}{2}$
9. Gyárák ...	1.118,444	—	—	—

Épülőfélben levő vasutakra :

10. Károlyváros—fiumei vasút	10.161,512	59	kr.	1.743,249	34	kr.
11. Hatvan—szolnoki vasút †	2.364,229	25	*	220,301	60	*

	Készpénzben		7 ¹ / ₂ % kamat	
12. Zólyom-besztercebányai vasút	95,295	frt 46 kr.	8,397	frt 73 kr.
13. Fiumei indóház	1.064,655	« 56 «	138,140	« 08 «
E vasutakra együtt	13.985,792	« 86 «	2.108,088	« 75 «
Összesen	62.201,200	« 42 ¹ / ₂ «	5.310,532	« 16 ¹ / ₂ «

Évekre felosztva fordítottatott:

1868. és 1869. években	21.324,098	frt 92 kr.	1.481,515	frt 12 kr.
1870-ben	13.070,145	« 12 «	981,834	« 69 ¹ / ₂ «
1871-ben	16.247,022	« 78 ¹ / ₂ «	1.284,619	« 36 ¹ / ₂ «
1872-ben	12,680.156	« 38 ¹ / ₂ «	2.051,918	« 19 «
Összesen	63.321,423	« 21 «	5.799,887	« 37 «

Az épülő félben levő vasutak építését az állam szintén a vasúti kölcsönből kezdte meg, de befejezni más segély-forrásokból volt kénytelen. Az építkezések befejezésére, de meg a fiumei kikötő kiépítésére 30 milliónyi kölcsön felvételét engedélyezte az 1871: XLV. t.-cz. Viszont a vasúti kölcsön konverzióját az 1888: XXXII. t.-cz. rendelte el.

Eme vasúthálózaton kívül azonban szintén nagy mérvű építési tevékenységgel találkozunk: e korban számos vonal építése kezdődik vagy közeleg befejezéséhez. A magán-tevékenység hatalmasan fellendül a kamatbiztosítási rendszer védőszárnyai alatt. Első sorban engedélyezve lett az alföld—fiumei vasút nagyváradi—északi része az 1868: VIII. t.-cz. értelmében, valamint az Eszékről Baranya váron át Villányig terjedő szárnyvonal. Az állam évenként s mértföldenként 36,500 írt ezüstben számítandó jövedelmet biztosított, a mi azonban 4%-os előlegnek tekintetett, s ha a pálya tiszta jövedelme meghaladta a biztosított összeget, kamatostól vissza volt fizetendő. A XIII. t.-cz. engedélyezte a magyar északkeleti vasutat a következő vonalakra: a) Debreczentől Szatmár-Németin, Tekeházán át Szigetig; b) Tekeházától Csapon át Kassáig; az előbbi vonalból kiágazva Sátoraljaújhelyen át Mező-Zomborig, az utóbbiból Munkácsig. A kamatbiztosítás s törlesztési részlet évenként s mértföldenként 37,100 frt ezüstben, a mely 4%-os előlegnek tekintetik, úgy mint minden ily kamatbiztosítás. A XXXVII. t.-cz. az arad-temesvári vasutat engedélyezi 39,500 frt kamatbiztosítási egység mellett. A XLV. t.-cz. engedélyezi a magyar keleti vasutat (mely az államnak a későbbi időben oly sok bajt okozott), a Gyulafehérvár, Marosvásárhely és Nagy-Szebenig vezetendő szárnyvona-

lakkal egyetemben. Kamatbiztosítás és engedélyezés mellett építik a keleti vasút következő vonalait: a) Nagyváradtól Kolozsváron, Tövisen, Segesváron át Brassóig vezető fővonalat; b) a fővonalból Gerendnél kiágazva Marosvásárhelyig; c) a fővonalból Kis-Kaposnál kiágazva Nagy-Szebenig vezető szárnyvonalat; a fővonalból Tövisnél kiágazó s Gyulafehérvárig vezető s így az arad—gyulafehérvári vaspályába szakadó szárnyvonalat. De elsőbbség biztosítatik a vállalatnak még további vonalak kiépítésére is. Ugyanis «a mennyiben az állam a fővonalnak Brassótól az oláh határszélig leendő folytatását, illetőleg a szomszéd oláh vasutakkal való összeköttetését kívánni fogná, mire nézve az elhatározás szabadságát az ország magának teljesen fentartja, az engedélyesek egyúttal biztosítatnak az iránt, hogy hasonló feltételek mellett a Brassótól az oláh határszélig folytatandó vonal kiépítésére a fenforgó jelen fontos okok tekintetéből az elsőbbségi jogokat fogja illetni. Ugyancsak eme feltétel alatt az engedélyeseknek megadatik továbbá az előjog, a Kolozsvártól Beszterczére és a Brassótól Gyergyó-Szent-Miklósrá, végül a Marosvásárhelytől vezető szárnyvonalnak felfelé a Maros völgyben leendő folytatására». A kamatbiztosítás 46,750 frt s a törlesztési ügylet 600 frt. De a kamatbiztosítás legfőbb 80 $\frac{1}{4}$ mértföldre vehető igénybe. Fentieket azonban az 1870:XLVII. t.-cz. módosítja, s kimondja, hogy a törvény ama intézkedése, melynek értelmében a nagyvárad—brassói fővonal Kolozsvártól Pata és Boos felé irányoztassék, olyformán változtattatik meg, hogy e vonal Kolozsvártól Puzta-Szent-Miklós és Kolozs felé, onnan viszont a virágos völgyben Gyéresre vezetetik. Ezenfelül Tordára a fővonalból Gyéres felé kiágazó szárnyvonal építendő, mely kiegészítő részét képezi a keleti vasútnak, de a fővonal összes hosszába be nem számítható, s kamat biztosításban sem részesül.

Az 1868-ik év még a tiszavidéki vasút tartozásainak törlesztéséről intézkedik. Ugyanis 1861-től 1867-ig a tiszavidéki vasút a kamatbiztosítás fejében kapott 4.566,978 frt 31 kr. előlegnek, valamint annak 1868 november i-éig járó 742,202 frt 34 kr. 4%-os kamatja törlesztése fejében 26,545 drb 200 frtos társulati részvényt ad a kincstárnak; a különbözetet készpénzben egyenlítik ki. Míg a kincstár a részvények birtokában van, addig a társulat igazgatóságában képviselteti magát. Ezen részvényeket a törvény egy kamatbiztosítási tartalékalap megalapí-

tására szánta, de midőn Kerkápoly az ide vonatkozó törvényjavaslatot beterjesztette, azt a pénzügyi bizottság elvetette, miután oly alapnak létesítése, melynek nemcsak jövedelmei köthetők el, de maga az alap is teljesen elhasználható, csak költségszaporítást okoz a külön kezelés miatt. Azért a bizottság egy kamatbiztosítási alapnak létesítését, mely előreláthatólag néhány év alatt teljesen ki fogna meríttetni, nem javasolja a képviselőháznak, s így a törvényjavaslatnak tárgyalását sem ajánlhatja». E helyett azt indítványozta a bizottság, hogy a törvény idevágó utasítása hatályon kívül helyezzessék, és helyette az ezen törvényben a tartalék-alapra rendelt összegeknek és értékeknek a költségvetésben való felvétele rendelkezessék el.

A mint látjuk, az 1868-ik évben a törvényhozás a vasútépítésekkel nagyon gyors egymásutánban foglalkozott; derüborura történnek az engedélyezések, s egy év most nagyobb eredményeket mutat fel e téren, mint máskor egy egész korszak. Már a következő évben némileg alább hagyott az ez irányú tevékenység. 1869-ben a magyar nyugati vasút és az első magyar-gácsországi engedélyeztetik. A nyugati az első vasút, melynek okmánya a törvénybe iktattatott; az engedélyezett vonal a) Székesfehérvárról Veszprémen át Kis-Czellen, Sárváron, Szombathelyen, Körmöndön, Szent-Gothárdon át Grác felé az országhatár széléig megy, b) Kis-Czelltől Pápán át Győrig terjed. Legfőbb 40 mértföldig a törlesztési járulékon kívül 36,400 ezüstforintnyi kamatbiztosítás mint előleg engedélyeztetik. A mi viszont a gácsországi vasutat illeti, azt a törvény a Lupkowon és Chyrowon keresztül a Przemysl felé vezetendő gácsországi vasútvonallal eszközöndő összeköttetés céljából a magyar északkeleti vasút sátoraljaúj helyi vonalából Mihályinál kiágazva, Nagy-Mihály közelében Homonnán, Mező-Laborczon át, s ez utóbbi és Lupkow gácsországi helység közt az ország határszéléig, mértföldenkint a törlesztési összegben kívül 40,000 frtnyi kamatbiztosítás mellett engedélyezi.

Az 1870-ik év újból igen gazdag a vasútépítési engedélyezés tekintetében, ha ugyan jórészt kisebb jelentőségű vasutak építéséről lehet főképp csak szó. Engedélyeztetik a valkány—perjamosi, majd a nyíregyházi - ungvári másodrendű vasút. Az utóbbinál az északkeleti vasút volt az engedélyes, mértföldenkint 40,000 frt kamatbiztosítás mellett, míg az előbbinél, mely az

államvasút déli vonalából Oroszlámos és Mokrin állomások közt Valkány közelében kiágazó s Valkány, Ó-Bessenyő, Nagy-Szt.-Miklós, Szaravola és Rác-Szt-Péteren át Peijámosig vezetett, gróf Nákó Kálmán és társai voltak engedélyesül kijelölve, de tényleg e vasút, mely kamatbiztosítást nem kapott, az osztrák állam vasúttársaság tulajdonába ment át. A gömörmezei vasipar érdekében engedélyeztetett a gömöri iparvasút, a) az állampálya bánrévei állomásától Feleden át ugyanazon pálya Fülek állomásáig; b) Bánrévétől Pozsonyon át Dobsináig; c) Felednél az a) alatti vonalból elágazó s Tiszolczig vezetendő vonal építése. E vasút mint magánvasút engedélyeztetett, s a kamatbiztosítást is részben az érdekelt vállalatok s földbirtokosok vállalták el; az állam azonban a beruházási tőkéhez a hozzájárulást biztosította. Miután azonban a megállapított határidőket az engedélyesek be nem tartották, 1871-ben az engedély megszűntnek nyilvánítottatott, s a minisztérium felhatalmazást nyert annak kiépítésére. Ezen 20½ mértföldnyi vasútvonal kiépítésére és üzletképes állapotba tételére szükséges költségekhez mértföldenkint 100,000 frt az országos jövedelmekből vehető igénybe, s 311,000 frt névértékű 5%-kai kamatozó Vs %-kal törlesztendő elsőbbségi kötvények kibocsátása engedélyeztetett. De kimondja még tovább a törvény, hogy a kibocsátandó elsőbbségi kötvények után 5 % kamat és $\frac{4}{5}$ % törlesztési hányad fejében 180,380 o. é. frtot ezüstben akként biztosít az állam, hogy a lejáró kamatszelvények beváltására és a törlesztésihányad fedezésére szükséges összeget a pályának üzletbe tételéig az építési alaptól fedezi; a pályának üzletbe tétele után pedig első sorban annak az üzleti költségek levonása után fenmaradó tiszta jövedelme fordíttatik e célra, s a mennyiben a tiszta jövedelem a biztosított összeget el nem érné, a hiányt az állam tartozik pótolni. A kamatbiztosításra az érdekelt földbirtokosok s vállalatok a miniszterrel szerződést kötöttek. Egyébiránt ezzel a gömöri iparvasutak kérdése még rendezve nem volt; az addigi intézkedések kiegészítéséül 1872-ben felhatalmaztatott a miniszter a tiszolcz—rhoniczi és a tiszolcz—vashegyi iparvasutak kiépítésére is.

Ezzel azonban az 1870-iki vasútépítési tevékenységnek épen nem volt vége. Mint iparvasút engedélyeztetett a bánréve—nadasdi vonal, mely a bánrévei állomásból kiindulva Czenteren, Ozdon és Orion át Nádasdra vezet, majd Czenter és Ózd községektől

a czipeteri és kami kőszénbányákhoz szárnyvonalak alakjában ágazik ki. Ez utóbbiak építéséről azonban az engedélyeseket az 1876: X. t.-cz. 2. ez. felmenti, mely különben e vasutak személyforgalomra való berendezését is megengedi. A vállalkozó e vasutak építésénél nagy mérvű államsegélyben részesítették: az engedélyes a rima-murányvölgyi vasműegylet volt. Az 1870: XXXVIII. t.-cz. elrendeli az alföld—fiumei vasút eszék—sziszek — károly városi részének kiépítését olyformán, hogy a Horvát-Szlavonországok polgári kormányzat alatt álló része kamatbiztosíték mellett építtetik ki, a határörvidéki rész viszont államsegélyezés mellett engedélyezés útján lesz elkészítve. Az engedélyezendő vasútvonal a következő: a) Eszektől Nasiczon, Pozsegán, Új-Gradiskán át a Száva bal partján Sziszekig; b) Sziszekről a Kulpa völgyén át Károly városig; c) Új-Gradiskától Bródon át Mitroviczáig. A minisztérium különben felhatalmaztatott, hogy az engedélyezési tárgyalásokat a kiépült zákány—zágrábi, valamint az építés alatt álló károlyváros—fiumei vonalakra is kiterjeszthesse, ha azt az állam érdeke, az egységes forgalom s az államkincstár csekélyebb megterhelhetése úgy kíváná. De e két államvasúti vonal elidegenítése nem történt meg, sőt elmaradt az alföld—fiumei vasút kiépítése is a hetvenes évek pénzügyi bajai mellett. Az 1870: XXXIII. t.-cz. ezután a báttaszék—dombóvár—zákányi vasút kiépítését engedélyezi, a mely csak helyi jelentőséggel bírt. A törvény a kanizsa—barcsi vonal Zákány állomásától Csurgón, Kaposváron, Dombóváron át Bonyhád és Hidas közt, Báttaszékig vezetendő vasutat engedélyezi, melyre a törlesztési hányadon kívül 26,450 frt tiszta jövedelmet biztosít mértföldenkint. Ugyanezen évben a déli vasút a szentpéter-fiumei vasútnak magyaé államterületre eső 1700 öl hosszú kiépítésére kap engedélyt, jóllehet e vonal a magyar forgalmi politika szempontjából vajmi csekély fontossággal bírt, a kincstár 185,000 frtnyi segélylyel járult hozzá a kiépítéshez, a mi mellett kamatbiztosításban részesül a vasút a magyar illetve a nem magyar államterületre eső rész tekintetében az osztrák kincstártól. S végre az 1870-ik évben a magyar északnyugati vasút engedélyeztetett. Érsekújvártól egyrészt a Komárom melletti Dunapartig, másrészt nyitrán, Baánon át Trencsénig. Egyben elsőbbség adatott e vasútnak akár a kassa-oderbergi, akár a Ferdinánd északi pályával leendő összekötéséhez. Az érsekújvár-komáromi vonalszakasz után biztosíték nem adatott, sem másnemű segély,

míg az érsekúj vár-nyitra-trencsényi vasút után mértföldenkint 33,900 forint jövedelem biztosított a törlesztési hányadon kívül. Az engedélyes azonban rövidesen megbukott, s bár az engedélyt bankintézetek vették át, az építkezés nehézségekbe ütközött, mert a vonal egyik része kamatbiztosítást nem kapott: a vállalkozók a szükséges tőkét beszerezni nem tudták, s az egész építkezési engedélyt az 1879: XI. t.-cz. hatályon kívül helyezte.

A vasútépítés eme nagy arányú fellendülését 1871-ben csend váltotta fel. Mindössze két kisebb vasútépítés határozott el ez évben. Az eperjes—tarkowi vasút magyarországi részének kiépítésére a bécsi Uniobank jogot kapott. Az engedély egy Eperjestől, Kis-Szeben és Ovosznolyán át Tarnowra vezető vasútnak kiépítésére szolt a határszélig, mértföldenkint 45,900 forint kamatbiztosítás s a törlesztési hányad biztosítása mellett (ezüstben, úgy mint mindig); a második vasutat az állam építette Zólyomtól Besztercebányáig.

A következő évben azonban már újra nagy arányú volt a tevékenység a vasútépítés terén. Kétségkívül a legfontosabb volt az 1872: IX. t.-cz., mely a budapesti indóházakat összekötő vasút létesítése tárgyában hozatott. Elhatározott a vasúti indóházaknak gőzmozdonyú vasúttal való összekötése, valamint a vasút számára szükséges állandó vasúti hídnak, úgyszintén egy rendezési és személyfelvételi pályaudvarnak leendő kiépítése. E munkálatokra összesen 8.750,000 forint szavaztatott meg, a melylyel e nagy horderejű építkezések sorsa biztosítva volt. A többi vasútépítési munkásság meglehetősen csekély jelentőségű volt. Elrendelte a XII. t.-cz. a miskolcz—diósgyőri és m.-sziget—szlatinai iparvasutak létesítését, melynek értelmében a minisztérium felhatalmaztatik a kincstári vas- és sóbányaipar érdekében a költségvetésbe beállított összeg erejéig államköltségen felépíteni a) a miskolcz—bánrévei vasút miskolczi indóházából kiágazó és a diósgyőri vasmű-telepekhez vezetendő, szélesvágányú, másodrendű vasutat; b) a magyar északkeleti vasút megfelelő pontjáról kiinduló s a szlatinai sóbányákhoz vezető, 75 centiméter széles negyedrendű vasutat. A vas- és sóbányaipar érdekében eme nagyfontosságú, ha ugyan kisebb méretű vasutak kiépítése rendkívül, előnyös volt az állam szempontjából. A másik vasút a mi kiépítésre került, Győrtől Sopronon át Ebenfurth irányában vezet, s Csornát, Kaposvárt és Czenket érinti, elsőrendű vasút.

Az ugyancsak ez évben engedélyezett vojtek—németbogsáni vasút másodrendű, míg egy konzorciumnak engedélyezett Sopron—pozsony—lundenburg—vágvölgyi vasút elsőrendű vonalat képeznek. Ez utóbbi vasút Sopronból Szt.-Margita és Ruszt között Pozsony felé, és Pozsonytól Nagy-Szombaton és Trencsénen át Zsolnára vezetőleg a következő szárnyvonalakkal engedélyeztettek: Sircznél kiágazva Kis-Mártonon át Nagy-Höflányra, majd Lipótvámál kiágazva Lundenburg felé a határszélig. Ezen vonalak nevét az 1874: XXIX. t.-cz. vágvölgyire változtatta. Egyébiránt az engedélyesek a pozsony—nagyyszombat—szeredi lóvonatú vasutat is megszerezték. A pozsony—nagyyszombati részt azonnal átalakították s 1873-ban a forgalomnak át is adták. A nagyyszombat—szeredi részt viszont tovább is mint lóvasutat kezelték. Csak később, az 1876: IX. t.-cz. alapján alakították át azt gőzmozdonyúvá, midőn az 1873-iki válság következtében szenvedett veszteségek hatása alatt e vonalat is nagyobb jövedelmezőségűvé akarták tenni.

A hetvenharmadiki év válságai különben meglátszottak a vasútfejlesztés terén is. 1873-ban egyetlen új vasutat sem engedélyeztek. A törvényhozás a vasútügy terén mindössze annyit tett, hogy a gömöri iparvasutak költségtöbbletéről gondoskodik záloglevelek alakjában, mely kölcsön csak 1888-ban lett konvertálva, továbbá a tiszavidéki vasút kamatbiztosítási ügyeinek rendezéséről kötött egyezményt czikkelyezte be.

A vasútépítés-engedélyezés rendszertelenségének, s a gyors egymásutánban való építkezésnek hátrányai mindjobban jelentkeznek. Kezdetben a minisztérium tisztviselői ellen kezdtek hangok emelkedni, hogy azok nem járnak el a kellő körültekintéssel; rövidesen kitűnik, hogy az üzleti eszközök beszerzésére nem fordítottak kellő gondot az engedélyesek. Kevés volt a befektetett összeg, rossz volt a felszerelés, a vasutak nem feleltek meg a követelményeknek. A kamatbiztosítás folyton szaporodó terhei roppant súlylyal nehezedenek a különben is nehéz viszonyok között levő államháztartásra. A keleti vasút a bukás szélére jut, az államnak kell megmenteni, nehogy az ország diskreditáltassék. Mindennek hatására a vasúti ügyekkel a társadalom szelében hosszában foglalkozik: keresi a kibontakozás útját. A vasutak az állami pénzügyek bajainak kútforrásává válnak. A kamatbiztosítási rendszer, a magánvállalkozás bünei alatt roskadozik az ország. Pedig még 1874-ben az államvasutak

rendszere ellen foglalnak állást; csak néhány év múlva érik meg a reform eszméje, jóllehet már most gondolkodóba esnek a vasútépítés sorsa felett. De azért még az 1874-ben a pénzügyek rendezésére összeült huszonegyes bizottság az államvasuti rendszer ellen nyilatkozik s Lónyay Menyhért azt mondja, hogy «kezdetől fogva, midőn az állam vasutak építéséhez fogott, meg voltam győződve arról, hogy az állam maga vasúti üzletet célszerűen nem kezelhet». A bizottság kilenczes albizottsága viszont azt mondja, hogy «az állampályák hálózata, melybe 1874 végéig az időközi kamatokkal együtt oly nagy összegek építettek be, melyeknek névszerinti értéke és valóságos terhe még nagyobb, oly kedvezőtlen eredményt mutat, hogy a bizottság kijelenti azon nézetét, hogy ha a minisztérium ezen bajt a legközelebbi jövőben a forgalmi érdekek szempontjából is netalán megengedett tarifaemelés, főleg azonban az üzleti kiadások apasztása és egyéb az üzlet körében életbeléptetendő rendszabályok által nem orvosolja, kénytelen lesz az ország az államvasutak állami kezelésével felhagyni, mert bármily nagy fontosságot tulajdonítson a bizottság azon tekinteteknek, hogy ezen a közforgalomra oly nagyjelentőségű vonalakat az állam kezelje, az állam jelen pénzügyi helyzetében, oly nagy kamatvesztéssel és pénzáldozattal a kezelést nem folytathatja».

Mindenesetre nagyobb körültekintéssel kezdtek most már eljárni: különben is a vasútépítés most már csak szűk mederben haladt tovább. 1874-ben a törvényhozás főképp csak a megadott engedélyek módosításával s a keleti vasút bajaival foglalkozott, a melyről különben még meg fogunk emlékezni a továbbiakban. Egyébiránt az 1874: XXVII. t.-cz. a román fejedelemséggel vasúti csatlakozás tárgyában kötött egyezményt cikkelyezte be, s jogot adott az osztrák állam vasúttársaságnak a temesvár-orsovai vasút kiépítésére. E vonal a román forgalom szempontjából bír nagy fontossággal. A társaság jogot nyert Temesvárnál kezdődő, Lúgos, Karánsebesen át, Mehádia mellett Orsovára, a határszélig haladó vasútépítésre. A kamatbiztosítási átalány Ausztria és Magyarországra 5.200,000 írtban állapított meg, melynek a magyar államot illető része, a temesvár-orsovai vasút egész vonalának forgalombatételétől kezdve további egy millióval emeltetett fel.

1875-ben újabb nagyarányú vasútépítési törekvéseket találunk a pár évi pihenéshez viszonyítva. Engedélyeztetett a nagy-

surány-nyitrai másodrendű vasút, továbbá a tótmegyer-nagysurányi. Ezt a nagysurányi czukorgyár építtette s használta, de mivel annak teljes kihasználására nem volt képes, eladta azt az osztrák államvasútnak 180,000 frtéért. Ugyanezen évben épült az arad-kőrösvölgyi vasút is az érdekeltség költségén, e kor építéseihez képest bámulatos olcsón. Ép ezért széles körben érdekeltséget keltett e vasút, s mint a kisebb olcsó vasutak mintaképe állíttatott oda. Kállay Béni «Olcsó vidéki vasutak» című könyvében azt írja, hogy «az arad-kőrösvölgyi vasút keletkezésének története, az építés számtételei s az üzleteredmények azt bizonyítják, hogy lehetséges hazánkban állami segítség s pénzügyi intézetek közvetítése nélkül kizárólag az érdekelt vidék önerején és belföldi szakszakkal oly vasutat építeni, mely nemcsak aránylag, de tényleg is olcsó, s e mellett teljesen megfelel a forgalom követelményeinek, sőt meglehetősen nagy jövedelmet is hajt. Nem csalódunk talán, ha azt állítjuk, hogy az arad-kőrösvölgyi pálya a legolcsóbb az összes európai első és másodrendű rendes sinközzel épült vasutak között». Így e vasút vasútépítésünk történetében kiemelkedik általában véve is, nemcsak a drága vasútépítések korát tekintve. Sajnos, hogy még ez időben követői nem akadtak.

Ez évben a többi törvények a vasutak pénzügyi bajainak sanálásával foglalkoztak több-kevesebb eredménnyel. Először is a magyar északkeleti vasút követeléseit kellett kiegyenlíteni. E vasút építése közben annak iránya megváltozott, a jóváhagyott terveken többféle javításokat kellett eszközölni, úgy hogy a vállalkozók csak magára a fővonalra nézve 22.165,335 frt túlköveteléssel léptek fel, a mi mellett még a nyíregyháza-ungvári vonalnál 400,000 frtot követeltek, mert a felmutatott könyvek szerint úgy is 1.500,000 frt kára volt a vállalatnak. Miután a kormány különben is utasítva volt a sínvám felének megtérítésére, a mi 685,000 frtot tett ki, de a mit a törvény nem rendelt el, jónak látszott a peren kívüli egyezés. Ennek alapján a magyar északkeleti és nyíregyháza-ungvári vasutak függő ügyeinek rendezéséről szóló 1875:XLV. t.-cz. a társulatot felhatalmazza 5½ millió névértékű elsőbbségi kötvény kibocsátására, melyek 1875 január 1-től kezdve kamatoznak, s e célból a kamatbiztosítás 275,000 írttal, de meg a törlesztési hányad is felemeltetett. Felhatalmaztatott továbbá a társaság a részvényekből, s elsőbbségi kötvényekből 15—15,000 drbig, de

egyenlő számban bevonni, s az előbb említett új kötvényeket kibocsátani, a minek 1877 végéig meg kell történni; a kamatbiztosítást az állam aranyban fizeti. Így a társaság minden követeléséről lemondott. A becserélés joga később 1881-ig tejesztett ki, mert az az első határidőig foganatosítható nem volt. Az első magyar-gácsországi vasútnál hasonló nehézségek merültek fel: a vállalat 7.145,683 firt erejéig támasztott követelést az állam ellen. Mivel azonban eme követelésnek semmi jogalapja sem volt, a kincstár semmi megtérítésbe sem ment bele. Ellenben, midőn ezen vállalatnak a határszélen készített alagútja összedőlt s a munkát folytatni nem bírván, mindkét kormányhoz segélyért fordult, ekkor mindkét állam 1.800,000 firt tőkeösszeget vállalt magára. Ennek alapján jött létre az első magyar gácsországi vasút állambiztosításának felemelése és az 1873: XXIII. t.-cz. módosítása tárgyában az 1875: XL. t.-cz., melynek értelmében 1875 január i-től kezdődőleg az állambiztosítás 139,836 írttal felemeltetik, ha az osztrák kormány is a megfelelő segélyt megadja, s ha az elért 2.500,000 írtot, s az esetleg elérendő további hasznot a vállalatok a felmerült veszteségek törlesztésére fordítják, s az állam ellen támasztható minden követelésről lemondanak. Így végződött az 1875-iki év a vasutak szempontjából, mely így újra súlyos terheket rakott az államra.

Az 1876-ik év a vasutak rendezetlen ügyeit hozta dűlőútra. Az előző év rendezési kísérlete csak két vasút ügyeit sanálta. Sokkal súlyosabb természetű bajok kiegyenlítése várt az 1876-ik évre. Itt volt a keleti vasutak kérdése. A vállalat már 1872-ben nem tudta folytatni az építkezést, úgy hogy az államnak kellett közbelépni. Az ellenzék a kormányt e vasút tárgyában mind hevesebben támadta, úgy hogy ez annak ügyeit 1873-ban a törvényhozás elé terjesztette. Kitűnt, hogy az állam közbelépése nélkül a vállalat elveszti részvénytőkéjét, s így, mint a kormány mondja «nem zárkozhatunk el azon súlyos következmények figyelemre méltatása elől, melyeket állami hitelünknek bár meg nem érdemelt, de előreláthatólag mégis bekövetkező csorbítására s állami és magánvasúti papírjaink árkeletének gyöngítésére előidézhetni fog az a körülmény, hogy a keleti vasút részvényeinek túlnyomólag külföldi birtokosai az ország hitelére káros következtetéseket fognak vonni».

A jelentés szerint a keleti vasút nagy baja, hogy kevés

forgalmú, csekély tevékenységű vidéken megy keresztül, s így a helyi forgalma minimális, a mi a jövedelmezőségre a legrosszabb visszahatással van. Ezen csak úgy lehetne segíteni, ha nagy átmeneti forgalom teremtetnék, a mi viszont csak úgy volna lehetséges, ha a keleti vasút vonalai összeköttetésbe jutnának az ország vasútainak északi hálózatával s a román vasúttal. Esetleg Erdély forgalmi szükségletének megfelelőleg is bővítendő volna e vonal. Kiépítendőek volnának, a minisztérium tervezete szerint, az alábbi vasútvonalak:

Nagyvárad—Debreczen—Füzesabony	...	20 ¹ / ₂ mértf.	11.235,000	frt költséggel
Brassó—o áh határszél	— — — —	3'3	«	3.696,000 « «
Marosvásárhely—Szászrégen	— — — —	4	«	2.000,000 « «
Összesen		27'8 mértf.	16.931,000	frt költséggel

E célból javasolná a kormány a keleti vasút részvényeinek megvételét, s e tervezet végrehajtását.

A keleti vasút ügyeinek a rendezése a legnagyobb nehézségbe ütközött: nem is sikerült jó ideig annak végleges rendezése. A mint már említettük 1874-ben alkotott a törvényhozás törvényt a keleti vasút függő adósságainak rendezéséről. Ennek értelmében felhatalmaztatott a kormány, hogy a keleti vasútnak 17.051,359 frt 44 krért elzalogosított 30 millió frt névértékű másodsorozatú elsőbbségi kötvényeit a keleti pálya terhére kiváltsa; hogy továbbá ezen elsőbbségi kötvény kamatainak és törlesztésének fizetéséért a magyar államot mint kezest és készfizetőt lekösse. Kikötendő azonban, hogy a másodsorozatú elsőbbségi kötvények feletti rendelkezés s a kamatok és a törlesztési járadék kifizetésének kezelése az államot illesse, valamint az is, hogy a kamatok és a törlesztés fizetésére megkívántató évi járadék az államnak a vasút tiszta jövedelméből kiszolgáltatassák, s ha a tiszta jövedelem e célra elégséges nem volna, a hiányzó részt az állam a vasútnak törvényesen biztosított tiszta jövedelem fejében fizetendő összegből visszatarthassa; végül, hogy a keleti vasúttársulatnak a már megnyílt vasutak teljes kiépítésére, valamint az e vonalak építéséből származó tartozások kifizetésére 1.700,000 frtot kölcsönképen előlegezzen. Miután azonban az előzőekben 322,000 írttal többet kapott már a társaság az államtól, mint tulajdonkép kellett volna, ez levonásba hozatott, s így csak 1.378,000 frt tétetett folyóvá.

A másodsorozati kötvények értékesítéséből 3.760,892 frt

84½ kr. maradt a társaság javára, a mi ennek az államkincstár ellen fennálló tartozása törlesztésére fordíthatott. Időközben azonban a társaság 18.925,365 frt kárpótlási követeléssel lépett fel a kincstár ellen, de ebből a kiküldött bizottság csak 4 mill. 850,000 frtot talált olyannak, a mely jogi, vagy méltányossági szempontból meg volt térítendő. A kiküldött bizottságnak különben meg kellett vizsgálni a társaság építési és üzleti számlája közt a befejezett felülvizsgálatok alapján a végleszámolást, s a társulat pénzügyi állása alapján a teendők felől javaslatokkal kellett szolgálni. A bizottság a társaság pénzügyi mérlegét a következőkép állította össze:

A társaságnak azonban még más vagyona is volt, mely fedezetül szolgál: ugyanis műhelyekért és a nagyváradi pályaudvarért 1.525,773 frt illette meg. Ellenben 80 7« mértf. után bocsátott ki állami biztosításnak megfelelő kötvényt, pedig csak 797295 mértf. volt a pályahossz, s így a kibocsátott érték 473,017 frtnyi többletet mutatott. Így azután 23,650 frt kamat nem talált fedezetet az állami biztosításban.

A bizottság szerint a társulat kárpótlásul kapna:

A) Terhek:

a) a kormány által az építésre adott kölcsönök s kamataik még fedezetlenül maradt része	3.191,534 frt 18 kr.
b) magánhitelezők követelése	55,354 « 53 «
c) a forgalomban levő pálya építéséből még fedezetlen	273,017 « — «
d) a tordai szárnyvonal építési költsége	200,000 « — «

B) Fedezet:

a) a kormánynál levő 1.2000,000 frt névleges értékű m. vasuti kölcsönkötvényekből álló biztosíték árkelet szerint	1.005,000 « — «
b) magánadósok tartozása	176,155 « — «

Fedezetlenül marad:

a) a kormány követeléseiből	2.186,534 « — «
b) a pálya befejezésére	224,812 « — «
c) a tordai szárnyvonalra	200,000 « — «

Miután a társaság papírjai 66½ % mellett lettek kibocsátva, ennek megfelelőleg ez utóbbi összeg 6.299,617 írt effectiv kárpótlást jelent; ennek kamatja s törlesztési hányada 5%-kai 321,280 frt, a miből azonban levonandó a fentebb jelzett 23,650 frt. így 297,630 frt az az összeg, a melylyel a társulat állambiztosítéka felemelendő lenne.

Egyébiránt az egész ügy megoldását, a keleti vasutak bajainak szanálását, államosítás által vélik a legczélszerűbben elérni. A kormány előterjesztésében azt mondja, hogy «tagadhatatlan az, hogy a keleti vasút körül hibák történtek, nevezetesen az állami biztosítékból a részvényekre esett résznek a másodosorozatú kötvények javára lett lefoglalása, noha az állam a biztosításból folyó kötelezettségeinek a leglelkiesmeretesebben eleget tőn, mégis közvetlenül az állam hitelére is károsan hatottak, s e hatás sok pénzpiaczon mindaddig érezhető marad, míg a nagyrészt mesterségesen felszított agitációnak e kérdés teljes megoldása által vége nem vettetik. Ez pedig legczélszerűbben eszközölhető az egész keleti vasúti társaság megszüntetése által; ez ismét a leghelyesebben úgy hajtható végre, ha az állam a pálya tulajdonát megvásárolja. Indokolva van ezen megoldás nevezetesen az által is, hogy a vasút megszerzésével az állam egy fontos eszközre tesz szert, melylyel egyrészt a keleti forgalomra befolyást gyakorolhasson, másrészt pedig a vasutak versenyt szabályozhassa. Ezen felül figyelmen kívül nem hagyhatók egyáltalában mindazon indokok, melyek a vasutak építése s az épülteknek és magántulajdonban levőknek utólagos megszerzése, s az állami kezelés alá vétele mellett szólnak, s melyekre, miután általánosan ismertek, kiterjeszkedni nem lehet szándékunkban. Elég legyen utalnunk e részben Európa legfőbb államaiban napirenden levő agitációra, mely a mondott cél elérésére irányul, s mely célét nézetünk szerint a magyar állam sem tévesztheti szem elől.»

El is rendelte az 1876: L. t.-cz. a keleti vasút megvételét, melynek értelmében az állam minden 3 drb 200 frtos részvényért 2 drb 5%-os 100 frtos államkötvényt ad. A beváltási határidő 1877 végéig lőn megállapítva, de mivel addig a 149,839 beváltandó részvényből csak 3265 drb lőn beváltva, e határidő meghosszabbított.

A vasútügy terén ez volt ez év legnevezetesebb alkotása; egy régóta vajjúdó s kellemetlen ügy nyert vele végleges befejezést,

melyet a külföld is széltében-hosszában pertraktált s a melyet általában «Eisenbahn- und Finanzscandal»-nak minősítettek. Az állam közbelépett, hogy legalább reá ne vessen az egész ügy árnyékot.

Ugyanezen évben nyert a minisztérium felhatalmazást (1876: XXXIV. t.-cz.), hogy a Romániával kötött vasúti egyezmény alapján kiépíthesse a brassó-tömöri határszéli vonalat. Az építési költségek az időközi kamatokon kívül 4.188,550 írtban állapított meg. De meg ez évben kapott a vágvölgyi vasút is engedélyt a nagyszombat-szeredi lóvonatú vonalnak gőzmozdonyú vasuttá való átalakítására.

E ..őzben azonban múlhatatlanul szükségessé vált a kamatbiztosítási vasutaknak újabb beruházások által való rendezése. Már 1873-ban dolgozott ki gr. Tisza Lajos egy törvényjavaslatot a kamatbiztosítás mellett engedélyezett vasutaknál új beruházások eszközzése szempontjából szükséges tőkeszaporítás és azon tőke kamatának biztosítása tárgyában. Mintegy 4½ millióra tette a törvényjavaslat a szükségletet: e javaslat azonban tárgyalás alá sem került. 1875-ben újra törvényjavaslatot nyújtott be a közlekedésügyi miniszter e tárgyban, mert mintegy 90 milliónyi kártérítési követeléssel volt már az állam fenyegetve. A kártérítési követelések azon alapultak, hogy 1. a tervek és a tényleg teljesített munkálatok eltértek egymástól; 2. mert a kormány által kellő időben nem szolgáltatott tervek késedelmezéséből károk álltak elő; 3. mert a terveknek, néha a vonalrészeknek a munka folyama alatt való megváltoztatásából túlépítkezések származtak; 4. mert elemi és előre nem látott csapások okoztak károkat. A vasúti beruházási kölcsönnel a jogos követelések kiegyenlítést nyertek, s így az oly soká húzódó kártérítési huza-vona befejezést nyert.

Az 1877: XVI. t.-cz. a magyar északkeleti vasút finaciális ügyeivel foglalkozik, míg a XXVI. t.-cz. a Határőrvidék területén építendő vasutakat foglalja magában, s az 1870-ik év idevonatkozó intézkedéseit hatályon kívül helyezi. Elrendeli a következő vasutak építését: 1. Mitroviczától Vinkovczen, Bródon, Új-Gradiskán és Sunján át Sziszekig; 2. Sziszecktől a károlyváros-fiumei vasút valamelyik állomásáig; 3. az alföld-fiumei vasút dályai állomásától Vinkovczéig. Ez évben több vasútépítésre nem is találunk. Különben az 1878-ik év a vasutak építése tekintetében még szegényebb volt, mert ez évben azok fejlesztése tekintetében semmi sem történt.

Az 1879-ik év az államosítás terén egy fontosabb mozzanatot mutat fel: ez évre esik a vágvölgyi vasút megvétele 6.988,000 frt vételáron. Ez évben egyébiránt rendeztettek a kassa-oderbergi vasút kamatbiztosítási ügyei, elrendeltetett az osztrák és magyar vonalak külön számvitele, jóváhagyatott az eperjes-tarnovi vasút magyar részének az előbbivel való egyesítése, valamint megadattott a tiszavidéki vasútnak az a jog, hogy a mezőtúr-szarvasi másodrendű vasutat kiépíthesse.

A mint látjuk, az államosítás lassan kint szép eredménnyel haladt előre: pedig még ekkor sem tartották azt az állam szempontjából általában kívánatosnak. 1880-ban a pénzügyminiszter expozéjában azt mondja, hogy a képviselők ne folytassák «azon vágy élesztését, hogy az összes vasutak, vagy legalább azok nagy része államosíttassék. Vannak bizonyos vonalak, a melyeknek államivá tétele szükséges volt; vannak még ezen kívül is egyes vonalak, a melyeknek az állam kezébe jutása szükséges és kívánatos: de hogy általában az a nézet kapjon lábra, hogy a vasutak legnagyobb része államivá tétessék, ezt sem közgazdasági szempontból szükségesnek nem tartom, pénzügyi szempontból pedig épen kivihetetlen, s kénytelen vagyok egyszersmind határozottan kijelenteni, hogy ezen áramlattal szemben kénytelen volnék állást foglalni». Ez év volt különben az öntudatos vasúti politika kezdőpontja: ez juttatta az államvasúti rendszert, daczára a fenti kijelentésnek, tulajdonképen diadalra. A tiszavidéki vasút megváltása volt az első döntő lépés, mely egy fontos útvonal birtokába juttatta az államot.

A tiszavidéki vasút megváltása meg volt némileg könnyítve, mert a kamatbiztosítási előlegek fejében 5.309,000 frt névértékű részvény birtokába jutott az állam, melyekre nézve a törvény értelmében a féléves járadékok készpénzbeli kiegyenlítése mellőztetett, sőt utasított a pénzügyminiszter a kisorsoltaknak az ingó államvagyonba való kiadásba helyezésére, s hogy azokat a többi kisorsolt és beváltott részvényekkel együtt külön őrizet alá vegye a felszámolás teljes befejeztéig. A tiszavidéki vasút összes vonalai s vagyona a magyar állam tulajdonába ment át, a minek fejében átvállalta a vasút 15.750,000 frtnyi sorsjegy kölcsöne 819,000 frtnyi évi törlesztési járulékát, a melyet ez az 1859. febr. 9-iki szerződése értelmében az osztrák kereskedelmi és iparintézetnek fizetni tartozott; fizeti az 1873-ban engedélyezett 20 millió forintnyi elsőbbségi kamatait s törlesz-

tési részleteit; tízet 1880 július 1-től 10 év alatt minden ki nem sorsolt részvény után 14 frt 70 krt féléves részletekben, s végre 1880 január 1-től számítandó 10 év alatt a vasút 82,675 darab részvényét a kisorsolás arányában 245 frtjával válthatja be. A rendelkezésre álló 1.993,000 frt névértékű elsőbbség értékesítésére a kormány felhatalmaztatott, a mely összegből a hatvan-szolnoki vasútból Új szász vagy Györgyénél kiágazó s a budapest-hatvani vasúiba Péczel és Csaba között beágazó vasútat építhesse; ez utóbbi helyett 1881-ben Rákos jelöltetett ki. De megvette még ez évben az állam a zágráb-károlyvárosi vasútat is, de a járómfívek és a felszerelés nélkül. A vételár mintegy 7 millió forintot tett ki, míg az évi adóleengedés 400,000 irtot; e vonal a fiumei útirány függetlenítésére való tekintettel volt nagyfontosságú. Ezen kívül a határőrvidéki vasút hálózatában kiépítettet rendeltetett Sulijából Kosztajniczán át a boszniai határig vonuló vasút, úgy hogy az a doberlin-banjalukai vasúttal jöjjön összeköttetésbe. Az 1880: XLII. t.-cz. viszont elrendelte a budapest-zimonyi vasútnak Szabadkán s Újvidéken át való kiépítését, mely csatlakozású szolgál a szerb vasutakhoz; a törvény még egy Kalocsáig vezetendő második szárnyvonal kiépítését is elrendeli. Az 1880-ik év még két másodrendű vasút kiépítését engedélyezi: ezek a számosvölgyi s a nyitra-nagytapolcsányi vasút.

Az 1880-ik év a vasútépítés szempontjából még a helyi érdekű vasútakról alkotott törvényvel tűnik ki. Egyes vidékek forgalmának emelésére mulhatatlanul szükségessé vált egyes kisebb vasutak építése. Az első és másodrendű vasutak költségei igen nagyok voltak, azok kisebb jelentőségű vonalaknál számba nem jöhettek: szükségessé vált tehát az olcsó helyi érdekű vasutak létesítésének kérdését megoldani, hogy így az ország minden része vasútakhoz juthasson.

E vasutakat a minisztérium engedélyezi, a mi viszont 14 nap alatt az engedélyezés után a törvényhozásnak bejelentendő; ha ez együtt nem volna, úgy a szünet megszűnését követő 8 nap alatt jelentendő be az országgyűlésnek. Az engedélyezés legfeljebb 90 évre adható, a melynek elteltével a vasút minden kárpótlás nélkül az állam tulajdonába megy át. Az engedély vagy a vasút átruházása csak a kormány jóváhagyása mellett eszközölhető. Az állam a vonalat megválthatja, ha ugyanazon irányban fővonalat létesít. A váltáságar az engedély keltétől számított 10 év alatt az engedélyokiratban megjelölt építési tőke, azontúl

az utolsó hét év tiszta jövedelme az alap, leszámítva a két legrosszabb évet. Az öt év átlaga 5% -kal tőkésítve lesz a megváltási összeg, a mi azonban az engedélyokiratban megállapított építési tőkénél csekélyebb nem lehet. A viteldíj maximuma az engedélyokiratban megállapíttatik; ha három egymást követő évben a tiszta jövedelem az engedélyokiratban jelzett építési tőke 7% -ára emelkedik, úgy a kormánynak jogában van a vállalat meghallgatása mellett az árszabást leszállítani. A társaság csak akkor alakulhat meg, ha a törzsrészesvények 30%-a a törvény által előírt módon fedezve van. Elsőbbségek csak akkor bocsáthatók ki, ha azok kamatozása és törlesztése a vidék érdekelt birtokossága által biztosítva van. Az elsőbbségi kötvények legfeljebb $\frac{2}{5}$ -részét képezhetik az engedélyokiratban megállapított tőkének. Az elsőbbségi kötvények s részesvények viszont együttesen legfeljebb ennek $\frac{3}{5}$ -ét tehetik ki. Az állam részéről e vasutak többféle kedvezményben részesülnek, sőt ha ily vasutak építése által kincstári vagy állami kezelésben levő állami javak vannak érdekelve, úgy azok az építkezési költségekhez hozzájárulni tartoznak. Egyébiránt e törvény egyes pontjai az évek folyamán módosítást szenvedtek. E törvények alapján azután a helyi érdekű vasutak építése nagy arányokban haladt előre, úgy hogy mind nagyobb számmal látjuk az ország különböző részeiben a vasutak létesítését, hol egyszerű miniszteri engedélyek, hol külön törvényczikkek alapján. 1881-ben külön törvényczikkek intézkedtek az arad-csanádi, a szatmár-nagybányai s a nagykikinda-nagybecskereki helyi érdekű vasutak kiépítéséről.

Az első helyi érdekű vasút lett volna az 1870-ben engedélyezett gömöri iparvasút, melynek eszméje azonban megbukott, mielőtt a vállalat megalakult. Az 1871: XXXVII. t.-cz. alapján azután ezt maga az állam építette ki. Az 1876-ban épült kőrös-völgyi vasút, mely Boros Béni vezetése alatt épült ki, lett így az első kiépített helyi érdekű vasút.

A törvényhozás 1881-ben újra a budapest-zimonyi vasúttal foglalkozik, melynek a fent részletezett építési tervéhez az Indiánál kiágazó s Mitroviczig haladó szárnyvonalat csatolja. Az 1881:1. t.-cz. elrendeli a bosznavölgyi vasútnak Zeniczától Serajevoig való kiépítését, s ugyanezen évben cikkelyezettett be a budapest-pécsi vasút kiépítése is, mely a pécsi kőszénbánya vidéket a fővárossal hozta összeköttetésbe, míg később,

államosítása után, Budapesttől Fiúméig a közvetlen vasúti összeköttetést megszakítás nélkülivé tette.

Az 1882-ik év vasútpolitikánkat hatalmasan megerősítette; az osztrák államvasút erejét sikerült megtörni, sikerült annak szervezetét dualisztikus alapra fektetni; az állam a vágvölgyi, a tiszavidéki vasutat, a rákos-új százi s pest-zimonyi vonalat hatalmában tartva, az osztrák vasúttársaság forgalmi politikáját keresztelte. Kénytelen volt az osztrák vasúttársaság a megalkuvás terére lépni; a magyar vonalak külön igazgatást kaptak, teljesen elkülönítve kezeltettek, csak a két ország vonalait közösen érdeklő ügyek tárgyaltattak közös üléseken; ezen együttes ülések is felváltva hol Bécsben, hol Budapesten tartattak. Így a magyar érdekek fokozott figyelemben részesítettek, s nem voltak azok annyira Ausztria önző politikájának kiszolgáltatva. Az újszöny-brucki vonalat különben a magyar állam kapta meg, s így lehetővé vált a buda-újszönyi vonal kiépítésével Budapest s Bécs között egy újabb összeköttetést létesíteni. Az újszönyi vonal helyett cserébe kapta az osztrák államvasút a vágvölgyit, engedélyt kapott a trencsén-zsolnai pályarész kiépítésére, valamint jogot nyert számos helyi érdekű vasutak építésére 200 km. teljedelemig. A keleti forgalom az osztrák s magyar vasutak között megoszlik; a szerbiai irányt Budapestről, a rumániait Temesvárról kezdve. A társulat beleegyezett, hogy a magyar vonalak 1895-től kezdve külön is megválthatok legyenek.

Az 1883-ik évi XXVI. t.-cz. a vágvölgyi vasút csereértéke és a budapest-újszönyi vasút, valamint az ezzel összefüggő építkezések költségeinek fedezésével foglalkozik, míg a XXIX. t.-cz. az első magyar gácsországi vasút különböző finanziaális, állami kamatbiztosítással összefüggő ügyeit rendezi. A XXIV. t.-cz. az állami biztosítást igénybe vevő csekély jövedelmű vasutak átvételéről szól. A kérdés radikális megoldását tette lehetővé a törvényhozás, midőn kimondotta, hogy ha az ily vasutak üzletjövédelmi feleslegeikből az elsőbbségi kölcsönök évi járadékát fedezni nem tudják, átvehesse. Ezt a felhatalmazást a kormány az erdélyi vasúttal szemben akarta érvényesíteni, mely különben is a keleti vasút versenyző vonala volt, de azután helyesebbnek látszott azt megvenni, a mi 1884-ben meg is történt. Mint ellenértéket szolgáltatva a társaság 20.622,000 frtnyi ezüst elsőbbségi kölcsöne átvállalását, a beruházási kölcsön 3.821,167 frtnyi aranyértékének átvételét, továbbá a forgalomban levő 70,000 drb rész-

vénynek 66 év alatt 200 firtal ezüstben való beváltását, beváltásig viszont azoknak 5%-os kamatoztatását a szelvénybélyeg levonásával.

Az 1884-ik év gazdag vasútügyi törvényekben; ekkor vette tulajdonkép kezdetét a kamatbiztosítás terhével az állami pénzügyekre nehézkedő vasutak államosítása. Az erdélyi vasút megváltását már említettük; ezt követte a duna-drávai vasút (vagyis a báttaszék-dombovár-zákányi) megváltása. Elsőbbségéből 6.862,400 forint ezüstben, beruházási kölcsönéből 158,000 arany forint volt még törlesztetlen, mit a magyar állam átvállalt. A forgalomban levő 23,181 drb részvényt 1885 április i-től számított 66 év alatt 200 ezüst forintjával magához váltja a sorsolási terv szerint, s addig 5%-ot fizet a szelvényadó levonásával. Az alföld-fiumei vasútnak nagyvárad-eszéki része szintén megváltás alá került: az 1868-ban felvett 19.000,000 frt, úgyszintén az 1874-ben felvett 1.706,000 ezüst forint elsőbbség még kifizetlen részét az állam magára vállalta, fizette az 1875. és 1876. törvények alapján felvett 1.109,600 frtnyi arany beruházási kölcsönt, s 1885. január i-től számított 66 év alatt kötelezte magát a sorsolási terv szerinti a részvényeket 200 írtjával beváltani, s addig 5%-kal kamatoztatni. A részvények száma 91,407 drb. A megváltott vasutak tehát mindenképen jelentékenyek, s az államnak a vasúti politika egységes vezetése tekintetében nagyobb beleszólást engedtek. Az államosítás eme folytonos térhódítására való tekintetből azt mondja az 1884-iki költségvetés megbírálásakor a pénzügyi bizottság, hogy «a vasutaknak az állam birtokában vezetése nem öncél, hanem eszköz a nemzeti versenyképesség tényezőinek biztosítására; tehát miután már is akkora az állami hálózat, hogy északról délre és keletről nyugatra az egyenes vonalak az állam kezében vannak, a nemzetközi versenyben, sőt a helyi forgalom szabályozásában is döntő tényező lett a magyar állam; már pedig ezen követelményen túl menni nem kell és az államosítást öncézlnak tekinteni nem szabad; mert ez nagy és nem mindig eléggé gyümölcsöző kiadásokkal terhelné különben is nehéz viszonyok közt levő állami pénzügyeinket, különösen ha ez oly intézkedésekkel áll összefüggésben, melyek e célra is a pénzpiacot vennék igénybe, mert ez állami hitelünknek is jelentékenyen árthatna. Másfelől a viczinális vasutak megteremtése csak másodsorban állami érdek, első sorban az illető vidéknek áll érdekében; ezért a hatóságokat, érdekelt feleket és vidéke-

két a kormány egész befolyásával és magatartásával kell az erre vonatkozó törvény azon főbb intézkedései közé szorítani, melyek az önerőn való építésre és üzemben tartásra fektetik a helyi érdekű vasutak alapítását, és nagyon kivételes kis mértékre kell szorítani e téren az állami segílyt. .. Óvatosan kell eljárni a csekély jövedelmezőségű vasútról szóló törvény alkalmazásában is, mert a vasúthálózat és főleg a forgalom rendezése a czél e törvénynél is, és nem az állami üzemnek és tulajdonnak a szükséges korlátokon túlterjesztése. És ez utóbbinak megszásásánál már a pénzügyi tekinteteknek is uralkodniok kell és ezeket itt különösen azért kívántuk kiemelni és hangsúlyozni, mert az államháztartás nehéz és most is nagy áldozatot követelő nagy munkáját nagyon meg lehetne nehezíteni a vasútpolitikanak ezen érintett korlátokon bármely irányban való túlkapása által is.® Mindenesetre túlzott volt ez az aggodalom, a mint azt különben a következmények is megmutatták; mindenesetre okadatolt volt azonban, mert hisz a pénzügyi kalamitások egy nagy kontingense a vasútépítésre vezethető vissza. Részenben az elhamarkodott, részint a gyors egymásutánban történő építkezésre is.

Egyébiránt az 1884-ik év a vasútügy téréen még más tekintetben is fontos alkotásokat létesített. Elrendeltetik a munkácsbeszkidi vasút kiépítése. Munkácstól kiindulva Szolyván és Volóczon át a gácsországi határig államköltségen; engedélyt nyer az osztrák államvasút-társaság a kassa-oderbergi vasút csaczai állomásából kiindulva a gácsországi transversalis vasút Saybusch határszéli vonalával Zwardonnál való csatlakozás végett az ország határszéléig terjedő vonal építésére. Majd a szabadka-bajai vasút kiépítésének ügye rendeztetett; fölhatalmaztatik a kormány a mostar-metkovicsi vasút kiépítésére is. A csáktornyazágrábi helyi érdekű vasút engedélyezése, a marosludas-beszterczi ugyanily vonal, a marosvölgyi vasút deés-beszterczi vonala és deés-deésaknai szárnyvonalának engedélyezése szintén ez évré esik, nemkülönbén a győr-sopron-ebenfurti vonalra vonatkozó határozmányok módosítása, és az újszőny-brucki vonal munkálataihoz szükséges póthitel megszavazása is.

Az 1884-iki év nagyarányú vasútügyi rendezése után meglehetősen csend következett. Az 1885-ik év a Szered-Galgócz-Lipótvár közötti összekötő vonal kiépítésére ad felhatalmazást, továbbá a bihari, békési s mátrai helyi érdekű vasutak kiépíté-

sét engedélyezte. Végre a Dobojtól Dolna Tuzlán át Siminhámig terjedő vasút kiépítésére ad engedélyt Bosznia-Herczegovinában. Az 1886-ik év viszont a vasútügy tekintetében teljesen meddő.*

Az 1887-ik évben újból láthatunk némi mozgalmat a vasútügy terén; de az meglehetősen szűk mederben mozog. A nyitra-völgyi vasút egyesítettik a nagysurány-nyitrai, tótmegyer-nagysurányi, nyitra-tapolcsányi másodrendű vasúttal. úgyszintén a nagytapolcsány-béliczi helyi érdekű vasúttal nyitra-völgyi vasút név alatt. A határőrvidéki vasút tekintetében is módosításokat hoz ez év, a mennyiben a Sziszek-től Károlyvárosig vezető vasút a sunja-bródi vonallal egy időben való építése rendeltetik el; továbbá a kérdéses törvény a sziszek-károlyvárosi vonalat helyi érdekű vonal gyanánt engedélyezendőnek mondja, s ha az a Határőrvidéken vezetetik át, úgy a határőrvidéki beruházási alap terhére mondja kiépítendőnek. Továbbá a törvény értelmében a Sunja határszéli szakasz kiépítésére kiszolgáltatott kincstári előlegek megtérítésének módzatai a mitrovicz-vinkovcei vasút kiépítésének biztosításakor lennének megállapítandók.

Az 1885—1887. évek aránylag meddő korát, az 1888-ik év némileg erőteljesebb tevékenysége váltotta fel. A helyi érdekű vasutakról szóló törvény módosított: a miniszter engedélyezési joga megszorított, míg a törvényhozásé ki lőn terjesztve, s más megszorításokat eszközölt. Engedélyeztetett a kisújszállás-dévaványa-gyomai, a Debreczentől Füzes-Abonyig vezető helyi érdekű vasutak, az Ohattól Polgárdig teijedő szárnyvonal, az eszék-katarinjai helyi érdekű vasút, továbbá a pleternicza-pozsegai szárnyvonal. Az 1888: XXVII. t.-cz. elrendeli a Budapest dunabalparti területen fekvő vasútállomásoknak a gyár- és ipartelepekkel való összeköttetését, mely célból a Kőbánya illetve Rákos állomásból kiinduló s a budapest-czinkotai helyi érdekű vasút, s a kerepesi út áthidalása, valamint a budapest-rákospalotai vonalának keresztezése útján a Margithidig vezetendő körvasútnak megépítése, vagyis egy körvasút létesítése rendeltetett el. Végre ez évben a folytonos bajokkal küzdő gácsországi vasút részére engedélyeztetett külön kamatbiztosítás, a kibocsátandó újabb sorozatú elsőbbségi kötvények kamatozása és törlesztése céljából; állami biztosításban részesült a kassa-oderbergi és magyar-északkeleti vasút is.

1889-ben az államosítás ismét nagy léptekkel haladt előre, annál inkább, mert az eddigi államosítások nagyon kedvező

eredményt mutattak; az 1887-iki miniszteri jelentés 3 milliányi többletbevételt mutat ki az államosítás javára. Ezért azután az 1889-ik évben az államosítás terén nagyobb arányú tevékenység mutatkozik. A XIV. t.-cz. az első magyar gácsországi és magyar nyugati vasutak megváltásáról intézkedik. A magyar nyugati vasutat 1889 január i-én vette át az állam, lemondva az előlegek és kamatok megtérítéséről, mit az állami biztosítások után élvezett, s a mi összesen 31.170,204 irtot tett ki. A társasági részvénnyek az elsőbbségi kötvénnyek kamatoztatására és törlesztésére szükséges összegeket, vagyis 1. az 1869: V. t.-cz. alapján 1892 okt. 2-ig biztosított évenkinti tiszta jövedelmet 1.480,766 frtot; 2. 1874-től 1941-ig a kormány által engedélyezett 146,276 frt évjáradékot rendelkezésre bocsátja a szelvényadó levonásával. Az 534,200 arany forint beruházási kölcsön 5%-os kamatait és törlesztését tovább is az állam viseli. A kölcsön s a részvénnyek felmondási joga az államot illeti. A vasút értéke 32 millió forintba lón felvéve. A gácsországi vasutat szintén 1889 január i-én vette át az állam; lemondott az előlegekről, melyek vissza lettek volna térítendőök s a melyek 16.573,709 frtot tettek ki. Rendelkezésre bocsátja az állam a magyarországi vonalakat illető s a részvénnyek, valamint az elsőbbségi kötvénnyek kamatozására és törlesztésére szükséges összegeket, még pedig 1. az 1869—1961-ig biztosított évi tiszta jövedelmet 641,260 frtot, 2. az 1875—1934-ig biztosított évenkinti 139,836 frtot, 3. az 1887—1961-ig biztosított évenkinti 92,903 frtot. A 420,000 frtnyi arany beruházási kölcsönt, továbbá az újabb 6.230,800 német márkát tevő újabb beruházási kölcsönt az állam szintén átvállalja. A magyar vonalakat terhelő kölcsönöket a magyar állam maga mondhatja, fel a két államot terhelő kölcsön viszont csak a két kormány egyetértésével mondható fel. A részvénnyetöke az állam által szintén felmondható s kifizethető. Megváltatott még a budapest-pécsi vasút is; ugyanis az állam átvette a budapest-kelenföldi állomásból kiinduló Dombóváron át a Pécs melletti Szent-Lőrinczig terjedő vasútvonalakat. Az 1884-ben felvett 7.850,000 frt elsőbbségnek még forgalomban levő részét az állam kifizetésre átvette, a 7.850,000 frt névértékű részvénnyek után 5%-ot fizet s azokat a törlesztési terv szerint be váltja. A társaság elsőbbségi kötvényeit konvertálhatja, ha abból az államra az évjáradék vagy a törlesztési idő tekintetében tehertöbblet nem hárul, de a haszonból 50,000 frtot az államnak köteles átadni. A konverzióra a társaságnak csak 5 évig

van joga, azon túl minden jog az államé. E vasút megszerzése azért volt fontos, mert megteremtette Fiumével az államvasutak közvetlen összeköttetését. Az államosításon kívül is találunk a vasútügy terén intézkedéseket. Deéstől Zilahig vezető helyi érdekű vasutat engedélyezte a XI. t.-cz. Továbbá elrendeli a szamosvölgyi vasút függő adósságainak rendezését. A XIII. t.-cz. elrendeli a m. kir. államvasutak és a budapest-soroksár-haraszti helyi érdekű vasút soroksári állomását összekötő helyi érdekű vasutak engedélyezését. A XXXV. t.-cz. a Csáktornyától Zala-Szent-Ivánon át Ukkig vezetendő helyi érdekű vasutat engedélyezi; a XLVÜ. t.-cz. a somogy-szobb-barcsi helyi érdekű vasútra ad engedélyt, míg a XLVIII. t.-cz. a dévaványa-szeghalomkóti és szeghalom-füzesgyarmati vasút létesítését rendeli el. Ez évben engedélyeztetett a deés-zilahi vasút, továbbá a mosztár-rámatorkolati keskenyvágányú vasútnak Szerajevóig való folytatása is.

Az 1890-ik év a helyi érdekű vasútépítések engedélyezése terén mutat fel nagy eredményeket. Engedélyeztetett a morva-völgyi helyi érdekű vasútvonal, valamint a dévénytő-stomfai szárnyvonal, a Holicstól a magyar határszélig Göding irányában vezető vonal, a pozsony-szombathelyi, az esztergom-almásfüzitői s a nagymargitta-versecezi helyi érdekű vonal. Rendeztetek a győr-sopron-ebenfurti vasúttársaság pénzügyei, olyformán, hogy a 16.181,929 frtnyi névleges befektetési tőke egy millió forinttal felemeltetett, s végre a magyar északkeleti vasút államosított, miután a vonal jövedelmezősége rendkívül rossz volt, úgy hogy az állam kamatbiztosítása igen nagy mértékben igénybe vétetett, így a részvények és elsőbbségek után járt

		Arany	Volt pedig tiszta jövedelem
1881-ben	3.034,448 frt 24 kr. és	130,654 frt 10 kr.	446,046 frt 93 kr.
1882-ben	3.048,160 « 82 « «	130,654 « 10 «	640,937 « — «
1883-ban	3.049,543 « 02 « «	130,654 « 10 «	572,806 « 36 «
1884-ben	3.062,429 « 05 « «	130,654 « 10 «	442,198 « 67 «
1885-ben	3.084,339 « 49 « «	130,654 « 10 «	273,225 « 33 «
1886-ban	3.084,186 « 09 « «	130,654 « 10 «	644,431 « 57 «
1887-ben	3.090,104 « 64 « «	130,654 « 10 «	8,660 » 97 «
1888-ban	3.060,015 « 64 « «	330,004 « 56 «	919,881 « 99 «
1889-ben	3.037,355 « 71 « «	535,329 « 69 «	1.289,765 « 82 «

A tiszta jövedelem tehát a legjobb évben sem ütötte meg az állami biztosítás felét, s így ez maga is indokolta a megváltást, a mi mellett különben hadászati és vasútkezelési okok is szóltak. A társaság által 1869 és 1871-ben felvett 31.448,400 írtból a forgalomban levő 26.634,000 frtot, az 1875-iki 26 millió német birodalmi márka, s az 1878-iki 1.605,000 frtnyi elsőbbségnek még forgalomban levő részét az állam kifizeti; az 1875 és 1876-iki 2.385.200 arany forint beruházási kölcsönét, továbbá az 1888-iki 16.912.200 márka ugyancsak beruházási kölcsönt az állam átvállalja; a 17.756.000 frt névértékű részvényeket 5% kamatban részesíti, a kisorsolásra kerülő részvényeket beváltja. De fenntartotta magának a jogot a részvények bármikori beváltására a névértékben, csak ha a beváltás szerződés megkötése utáni első két évben történik, fizet minden 200 írtért 197-et.

Ez évben épült a zágrábi állomás és főműhely is.

Az 1891-ik év legfontosabb eseménye kétségkívül az osztrák-magyar államvasút megváltása volt; ez a művelet az államosítást mintegy betetőzte. A megváltás a szerződés értelmében csak 1895-től lett volna foganatosítható; az azonban már most megtörtént, mert az hazánk szempontjából célirányosabbnak látszott. Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter szerint: »igaz ugyan, hogy az 1882. évi XLV. törvénycikkbe iktatott szerződés a magyar államvasúti és az osztrák-magyar államvasúti társasági hálózatokat inkább bizonyos egyetértő összműködésre utalta, azonban az államvasutak által megoldandó feladatok és elérendő célok egyfelől, másfelől a gyakorlati napról-napra fokozódó igények kielégítésének szükségessége csakhamar rávezettek a két hálózat közötti ellentétekre, és a kormánynak meg kellett győződnie arról, hogy ha az államvasúti hálózat eszköz a hazai viszonyok közt oly jelentőségeltjes célok elérésére, úgy ezen eszköz nem lehet eléggé hatásos mindaddig, míg az osztrák-magyar állam vasúti hálózattól különváltan áll és az őt jogszerűen megillető keretben önállóan működik. Közgazdasági és közforgalmi szempontból szükséges az osztrák-magyar államvasútnak a bírása, mert a milyen való tény az, hogy az osztrák-magyar állam vasút egész alkata és összeköttetései részint jelentékeny beviteli, átmenő és kiviteli irányok felett uralkodik és dispositiói e miatt a legfontosabb irányokban mérvadó; ép oly való közgazdasági és közforgalmi követelmény az, hogy ezen mérvadó faktor is az állam kezébe jusson. Hozzájárul ehhez, hogy magá-

ban az országban a két vasúti hálózat működése különböző elbírásra vezetett; a két vasúthálózat által átszelt vidékek között díjszabási ellentétek keletkeztek, melyek a közgazdaság terén más eszközökkel alig egyenlíthetők ki. De a pénzügyi tekintetek is döntők a kérdés megbírálásánál, mert bár eddig alig egy két eset kivételével, jobbra oly vasutak államosítottak, melyek pénzügyi szempontból nagyon is igénybe vették az állam pénzerejét, a tapasztalat mégis azt bizonyítja, hogy ezek a vasút-államosítások eddig még minden esetben nemcsak hogy több áldozatot, legalább állandó jellegűt nem követeltek, hanem oly kedvező pénzügyi eredményekre vezettek, a melyeknél fogva azok méltán az államháztartás rendezésének egyik nem utolsó tényezőjeként váltak be. — Kétséget sem szenved az, hogy 1895-ben, midőn az egyezmény a magyar vonalak megváltására jogot ad, az osztrák-magyar államvasutak magyar vonalára nézve ez a jog igénybe fogva vétetni, és alig képzelhető az az eshetőség, hogy a kormány a társasággal a vonalak kezelésére nézve más viszonyt léptetne életbe. Már pedig a kormány azon meggyőződésben van, hogy a kérdés egyedüli és ezélszerű megoldása az államosítás, s akkor úgy forgalompolitikai, mint pénzügyi tekintetek azt parancsolják, hogy az államosítási actio hajtassák végre minél előbb, vessünk véget a helyzet bizonytalanságának mihelyt lehet, és különös tekintettel a kereskedelmi és jelesen a beviteli és átviteli forgalmakra, szerezzük meg minél gyorsabban azt a forgalmi eszközt, mely kezünkben megeendí a kellő szolgálatot. Pénzügyi szempontból pedig kívánatos az államosítás most már azért is, mert nincs indok, mely a mellett szólana, hogy tekintettel az engedélyokirat és a szerződés határozataira, a társaságnak idő engedtettsék, akár a jövedelmek mesterséges fokozására, mi az államvasutak szempontjából is figyelemreméltó, és azokra is visszahatható törekvés volna, akár a pálya elhanyagolására, akár mind a kettőre.» Ezek alapján lőn azután megkötve az állam s a vasúttársaság közötti szerződés.

A magyar állam tulajdonába mentek át az összes magyarországi vonalak ingó és ingatlan részei, a társaság szabad tulajdonából a lissava-aninai bányavasút, a társaság hajóállománya, különféle telkek s ingatlanok, továbbá a budapesti körvasútihoz a társaság által nyújtott előleg. Ennek pénzértéke a következő:

A vasútvonalak tényleges befektetési értéke	154.510,410'04 frt	
Ugyanezek anyagszereinek értéke	2.096,123'47 «	
Összesen		156.606,533'51 frt
A társaság szabad tulajdonából a lis-sava-aninai vasút	4.845,658'82 frt	
Gőzhajók értéke	516,824'06 «	
Telkek és ingatlanok értéke	617,850'29 «	
Összesen		5.980,333'17 «
A budapesti körvasút kiépítésére a társaság által nyújtott és a megváltási évjáradékba beszámított előleg annak eredeti összege szerint		2.500,000'— «
Mindössze		165.086,866'68 frt

Ez az összes átvételi tárgyak értékét jelzi, de mivel az ipolyság-balassagyarmati és a morvavölgyi vasútvonalak építése még befejezve nem volt, azokhoz még 3.506,748 frt 42 kr. volt szükséges.

Mindezért az állam az engedély hátralevő tartamára, vagyis 75 évre évente az adó levonásával 9.598,500 frotot fizet félévenkinti részletekben. Ha az esedékesség előtti hónapban az aranyagio 117%-ot meghalad, ágyaz elsőbbségek után, a mi az egész évre 6.500,000 frotot tesz ki, az agiónak megfelelő felülfizetés eszközöltetik.

A vasúttársaság e mellett oda hat, hogy az arad-temesvári vasutat az állam mielőbb megválthassa.

A vasútépítési tevékenység tekintetében ez az államosítási művelet dominált; a többi mellette szinte eltörpült, jöllehet tagadhatatlan, hogy a budapest-dunajobbparti körvasút, mely a budapesti hálózatot kiegészítette, helyi szempontból szintén nagy fontosságú volt. Különféle ipari vállalatok jutottak ez által a vasutakkal közvetlen összeköttetésbe, a mi a kereskedelmi forgalom könnyebbségét nagyban elősegítette. Ez évben engedélyezettett különben a nagyszeben-vöröstoronyi helyi érdekű vasút nagyszeben-feleki vonala, s köttetett meg a román vasúti szerződés is. Ez utóbbi a román királlyal létesítendő vasúti és közúti összeköttetésről, s úgy az ezekről, mint a már létező csatlakozásokra vonatkozó viszonyok szabályozásáról szól. A már létező két vasúti csatlakozáson kívül Románia és Magyarország között még több ponton eszközöltetik összeköttetés, és pedig Ghymes-Palánkénál és Vöröstorony-Riu-Vaduluinál.

Az 1892-ik év újabb nemzetközi érintkezést létesített. Elrendeltetett a Mármárosziget-Körösmező határszéli vasút kiépítése; Mármároszigettől kiindulva a Tisza mentén Körösmezőig,

s innen osztrák területen Stanislautól Voronienkáig tervezett vasúthoz való csatlakozással létesült e vasút. Jangicitól Bugojnoig vezetendő keskenyvágányú vasútnak Dolnji-Vakuftól Jajceig vezető szárnyvonallal együtt való kiépítésére szintén ez év hatalmazza fel a kormányt, a melyre Bosznia-Herczegovina 7.300,000 forint kölcsönt kap.

Az államvasutak építkezéseinek fedezésére az 1893-ik év két milliót engedélyezett, mely a budapest-marcheggi vonal forgalmi képességének emelésére (különösen a vácz-esztergom-nánai szakaszon a második vágány létesítésére), továbbá a miskolcz-füleki vonal elsőrangúvá tételére volt szükséges. Több helyi érdekű vasút létesítése is engedélyeztetett: így a balatonszentgyörgy-somogy-szobbi, a békés-csanádi, budapest-esztergomi s a Gunjától Bosznia határáig vezetendő helyi érdekű vonal.

1894-ben újabb két millió engedélyeztetik építkezési, bővítési, átalakítási stb. célokra. A XIII. t.-cz. a szamosvölgyi vasút-társaság hálózatához tartozó vonalakat egyesíti. Az engedélyezett helyi érdekű vasutak a következők: a vinkovce-brckai vonal folytatása, a versecz-kubini, a baja-zombor-újvidéki, a szent-lőrincz-szlatina-nasiczi, végül a temesvár-nagyszentmiklósi vonalak. Ugyanezen évben egyébiránt a berni nemzetközi egyezmény kiegészítése tárgyában is találunk intézkedéseket.

Az 1895-ik év legfontosabb eseménye a székely vasutak kiépítésének elhatározása. Az 1891-iki Rumániával kötött egyezmény végrehajtása gyanánt elrendeltetett a brassó-háromszéki helyi érdekű vasútnak Sepsiszentgyörgy állomásából kiindulva Csikszeredán, Csikrákoson, Gyergyószentmiklóson át a marosvásárhely-szászrégeni helyi érdekű vasút Szászrégen állomásáig vezetendő vonalnak, továbbá e vonalból alkalmas helyen kiágazva egyfelől a Gyimes szorosig, illetve a magyar-román határszélig, másfelől héjasfalva-székelyudvarhelyi helyi érdekű vasút-Székely-Udvarhely állomásáig vezetendő szárnyvonálnak az érdekelttség hozzájárulásával államköltségen való kiépítése. A helyi érdekű vasutaknak (nagy száma engedélyeztetett ez évben, így a segesvár-szentágotai, a párdány-zsombolyai, a kecskemét-fülöpszállási, a fehér- és tolnavármegyei, a boldvavölgyi, a garamberzencze-lévai, a nógrádvármegyei, a pápa-csornai, karczag-tiszafüredi, kaposvár-fonyódi, zólyombrezó-breznóbánya-tiszolczi, győr-veszprém-dombovári, zalavölgyi, csákovár-bókai, versecz-gattajai, hegyesfeketehegy-pálinkai, temesvár-módosai s a pan-

csova-petrovoszellói. A helyi érdekű vasutak engedélyezésének fénykorát képezik a század utolsó évei, melyek a múlt ez irányú lassúbb fejlesztését nagyban kipótolták; tagadhatatlan azonban, hogy nem egy esetben az ily építkezések elhamarkodottak voltak, s azok tekintetében kifogások is merülhetnek fel.

Az 1896-ik évben Alvincztól Nagyszebenen át a Vöröstorony-Bzoros melletti határszélig vezetendő vonal engedélyezése volt az egyik legnagyobb vasútépítési munkásság. Az állam mint közös tulajdonos, a nagyszeben-vöröstoronyi helyi érdekű vasúttal építi e vonalat. Helyi érdekű vonalak engedélyezései a következők voltak: a kecskemét-tiszaugi, a tiszapolgár-nyiregyházai, a temesvár-lippa-radnai, a lónjavölgyi, a viljevo-kapelica-noshovci, a szegzárd-bátaszéki, a szeged-karlovai, a sopron-pozsonyi, a fertővidéki s a fejér- és tolnavármegyei vasutak székesfehér vár-sárbogárdi ága.

1896 óta kiépült néhány korábban tervezett s engedélyezett fővonal, mint a székely vasutak, de az újabb engedélyezések úgyszólván csak helyi érdekű vonalakra szólnak. 1897-ben engedélyeztettek a tiszalök-büdözentmihályi, a magyar északnyugati (a nyitra-lipótvári és nagyszombat-kutti-országhatári vonallal, mely az osztrák vasutak Lundenburg állomásán nyert csatlakozást), a nagybecskerek-zsombolyai, a szolnok-kiskunfélegyházi, a gáttájalgos-marosillyei, az árvavölgyi, a püspökladány-fiizesgyarmati, a szécsány-számos-alibunári és számos-antalfalvi helyi érdekű vonalak. Az ugyanezen évi XXVI. t.-cz. a győr-sopron-ebenfurti vasút beruházásának engedélyezéséről szól, a XXVIII. t.-cz. a mármrossziget-körösmező-határszéli vonal kiadási többletének engedélyezéséről, a XXX. t.-cz. 123 millió forint hitelt engedélyez államvasuti beruházásokra, míg végre a XL. t.-cz. a mátrai, kisujszállás-déaványa-gyomai vasút becikkelyezéséről, a békésvármegyei helyi érdekű vasutak engedélyokiratának egyesítéséről szól, s a mátra-körösvidéki egyesült vasutak részére a vésztőkötegyán-hollódi vonal kiépítésére ad engedélyt.

1898-ban engedélyeztetett a beliscse-prandanovcii, az óbecse-újvidék-titeli, a zsió-nagybányai helyi érdekű vasút sülelmedszilágycsehi szárnyvonalával, majd a székesfehérvár-bicskei helyi érdekű vasút, valamint a bihari helyi érdekű vasút margittaszilágysomlyói szárnyvonala.

1899-ben engedélyeztetett a kovácsháza-csabai keskenyvágányú vasút, a belovár-verőczei helyi érdekű vonal, a budapest-szentlőrinczi vasútnak szabványos kettős vágányra és villamos

üzemre való átalakítása s folytatólagos kiépítése s a tervezett szárnyvonal kiépítése, a nagytapolcsány-bossány-trencsényi, a szigetvár-kaposvári, s a szatmár-erdődi részben villamos üzemű helyi érdekű vasút.

Fölöslegesnek tartjuk a vasutak közgazdasági jelentőségét bővebben taglalni; hisz az általában ismeretes, előnyös hatása általában tapasztalható. Rövid ideje még csak, hogy közlekedés-ügyünk a rendes, kívánatos mederbe terelődött: áll ez a közlekedési eszközök minden ágára. Az államosítás adta csak meg vasútügyünknek a megfelelő alapot, azóta követhetünk önálló s czéltudatos forgalmi s tarifapolitikát.

A legmagasabb díjszabás az engedélyokmányokban ki szokott kötve lenni; a régi engedélyokiratokban ez nincs meg. A bécs-győri 1846-iki engedélyokiratban nincs erről szó, de e vonal bécs-bruck-szőnyi folytatásánál, mely 1856-ban engedélyezett, már díjszabásról szó van, mert hisz kijelenti az engedélyokirat, hogy ha a tiszta jövedelem a tőke 15%-át meghaladja, úgy a kormány a díjakat leszállíthatja.

Mint az első maximalis tarifát találjuk a pozsony-nagyszombati lóvasútnál 100 klg. kereskedelmi árura 1.173 krt, más árunál 0.933 krt; a magyar központi vasútnál, vagyis a Pest-Pozsony és Pest-Szolnokra vezető vonalnál 100 klg. vagy azon aluli árunál érték és terjedelem szerint 1.4, 0.933^{va&y} °7 krt, míg az osztrák államvasút-társaság 1855-ben az első osztályban 0.42, a másodikban 0.63, a harmadikban 0.83 krt, számít 100 klg.-kint. Az egységek azonban a távolsággal apaszthatok, míg a gyorsasággal gyarapíthatók az engedélyokirat szerint. Az osztrák államvasút-társaság 1870-iki díjszabása szerint a tarifa a kocsik teljes kihasználása, 50 métermázsa, vagy a tetszés szerinti súly szerint változik; a díjtételek a távolsággal csökkennek. A teljes kocsi használásnál a díjtétel 0.26—0.16, az 50 métermázsnál 0.4—0.2 kr, s a tetszés szerinti súlynál 0.4—0.26 kr. Ezen tarifát a magyar államvasút s a délivasúton kívül minden magyar s osztrák vasút elfogadta. A délivasút díjszabása egy nagyon megosztott érték-osztályozáson alapul, míg a magyar állam vasút 1871-ben a kocsii rendszeren alapuló díjszabályzatot fogadta el. Eszerint 1. a gyorsárúnál 24 kr, a díjtétel, 2. a darabárúnál 8 kr, 3. a kocsiakománynál 7.2 kr., 4. a külön díjszabások, 6.8, 6 4, 6 és 6.3 krban állapítatnak meg, amely tételekhez fenti sorrendben mmázsánként és kilométerenkint 1.107,

0.369, 0.29, 0.237, 0.184, 0.145, és 0.132 kr, egységtétel mellett 2 kr. kezelési díj jár. E tervezet azonban nem vált be, s a magyar és osztrák kormányok egy egységes tervezet kidolgozására tettek kísérletet 1875-ben. Ennek alapján azután a következő osztályozás fogadtatott el: x. Gyorsárú, a) közönséges, b) mérsékelt, c) különösen mérsékelt: 2. Teherárú, I. rendes darabárú-osztály, II. mérsékelt darabárú-osztály, A) kocsirakományi osztály és 1 külön díjszabás 50 métermázsa feladása esetén, B), C) kocsirakományi osztály és 2 külön díjszabás 100 métermázsa feladása esetén; 3. Külön díjszabás teljes kocsikihasználattal esetén, továbbá terjedelmes áruk, értéktárgyak, állatok és járművek díjszabása. A két állam államvasútjának díjszabása a következő: az egységtételek krajczárookban, a magyar államvasutaknál az adóval:

		1-50	51-150	151-200	201-300	301-400	400-on túl	kez. díj krban			
		kilométer									
Gyorsárú rendes	osztrák	1'20	1'16	1'12	1'12	1'00	1'00	6	8	8	
	magyar	1'30	1'30	1'30	1'00	1'00	1'00	10	10	10	
Gyorsárú mérsék.	osztrák	0'60	0'58	0'56	0'56	0'50	0'50	3	3	4	
	magyar	0'60	0'60	0'60	0'50	0'50	0'50	10	10	10	
Darabárú I.	osztrák	0'60	0'58	0'56	0'56	0'50	0'50	3	3	4	
	magyar	0'72	0'72	0'72	0'52	0'52	0'52	10	10	10	
Darabárú II.	osztrák	0'50	0'46	0'42	0'42	0'30	0'30	3	3	4	
	magyar	0'52	0'52	0'52	0'42	0'42	0'42	10	10	10	
Kocsi rako- mányi osztály	A.	osztrák	0'34	0'29	0'25	0'25	0'20	0'20	3	3	4
		magyar	0'32	0'32	0'32	0'24	0'24	0'24	6	6	6
	B.	osztrák	0'24	0'22	0'18	0'18	0'12	0'12	2	3	4
		magyar	0'21	0'21	0'21	0'17	0'17	0'16	4	4	4
	C.	osztrák	0'18	0'15	0'12	0'12	9'10	0'10	2	3	4
		magyar	0'16	0'16	0'16	0'13	0'13	0'09	4	4	4
1. külön díjszab.	osztrák	0'26	0'23	0'19	0'19	0'15	0'15	2	3	4	
	magyar	0'27	0'27	0'27	0'15	0'15	0'10	5	5	5	
2. külön díjszab.	osztrák	0'18	0'15	0'12	0'12	0'10	0'10	2	3	4	
	magyar	0'16	0'16	0'16	0'13	0'13	0'09	4	4	4	
3. külön és 1 ki- vét. díjszab.	osztrák	0'15	0'13	0'10	0'10	0'08	0'08	2	3	4	
	magyar	0'13	0'13	0'13	0'10	0'10	0'07	3	3	3	
2. kivét. díjszabás	osztrák	0'12	0'10	0'09	0'09	0'08	0'08	2	2	2	
	magyar	0'11	0'11	0'11	0'09	0'09	0'06	3	3	3	
Gyűjtő díjszabás	osztrák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	magyar	0'48	0'48	0'48	0'38	0'38	0'38	8	8	8	

Két nagyobb magánvasút díjszabását viszont a következő táblázat mutatja be szintén xoo kgkint krajczárookban.

	1—50	51—100	101—150	151—200	201—300	301—350	351—400	400-on től	Kéz. díj kr.
Gyorsárú rendes, déli vasút	1'10	1'10	1'10	1'00	1'00	1'00	1'00	1'00	8
Ferd. Nordbahn	1'60	1'60	1'60	1'60	1'60	1'60	1'60	1'60	10
Gyorsárú mérs., déli vasút	1'10	1'10	1'10	0'80	0'80	0'40	0'40	0'40	8
Ferd. Nordbahn	0'59	0'59	0'59	0'59	0'59	0'59	0'59	0'59	4
Darabárú I., déli vasút	0'60	0'60	0'60	0'60	0'60	0'60	0'60	0'60	4
Ferd. Nordbahn	0'59	0'59	0'59	0'59	0'59	0'59	0'59	0'59	4
Darabárú II., déli vasút	0'50	0'46	0'46	0'42	0'42	0'40	0'40	0'40	4
Ferd. Nordbahn	0'50	0'50	0'50	0'50	0'50	0'30	0'30	0'30	4
Kocsirakományi árú:									
A. déli vasút	0'40	0'40	0'40	0'35	0'30	0'30	0'22	0'22	4
Ferd. Nordbahn	0'36	0'36	0'34	0'34	0'32	0'26	0'26	0'20	4
B. déli vasút	0'33	0'20	0'18	0'18	0'18	0'18	0'18	0'18	4
Ferd. Nordbahn	0'28	0'28	0'26	0'26	0'24	0'20	0'20	0'16	4
C. déli vasút	0'30	0'20	0'12	0'12	0'12	0'12	0'12	0'12	3'5
Ferd. Nordbahn	0'26	0'16	0'12	0'12	0'10	0'10	0'10	0'10	3'5
1-ső külön díjsz., déli vasút	0'40	0'24	0'24	0'24	0'24	0'24	0'24	0'24	4
Ferd. Nordbahn	0'28	0'24	0'22	0'20	0'20	0'18	0'18	0'16	4
2-ik külön díjsz., déli vasút	0'33	0'22	0'22	0'22	0'22	0'22	0'22	0'12	3'5
Ferd. Nordbahn	0'26	0'16	0'12	0'12	0'10	0'10	0'10	0'10	3'5
3-ik külön díjsz., déli vasút	0'30	0'15	0'12	0'12	0'10	0'10	0'10	0'10	3
Ferd. Nordbahn	0'22	0'14	0'12	0'12	0'08	0'08	0'08	0'08	3

A mi a személy díjszabást illeti, az jórészt a postai viteldíjt utánozza a régi időkben: maximalis díjtételek nem voltak. 1889-ig hazánkban egységes személydíjszabásról szó sem volt: a meglevő tarifák többé-kevésbé hátrányosak voltak a nagyközönség, s a vasút szempontjából is. Végre a zóna-díjszabás hozott változást a díjszabás rendezetlen ügyébe, mely a forgalom óriási fellendülésével járt. Szomszédos forgalmat, s távolsági forgalmat különböztet meg e díjszabás: az első két, az utóbbi 14 osztálylyal bír. Az egész ország területére egységes tételeket honosít meg a magyar államvasutak vonalaira. Főjellemvonása az olcsóság. Az utolsó zóna 226 kilométeren túl terjed határ nélkül. A déli vasút fogadta el utolsó sorban e rendszert, de a végtelen utolsó zóna nélkül: a helyi érdekű vasutaknál viszont kevesebb zónából álló magasabb díjakkal bíró tarifa áll fenn.

Az eredetileg megállapított zónadíj szabás már némi változáson ment keresztül: adjuk az alábbiakban mindkét egységet:

Eredeti zónadíjszabás		Mai zónadíjszabás												
távolság kilométerekben	vonal- szakasz	személy, omni- busz és vegyes			gyors			szem., omni- busz és vegy.			gyors			
		vonatoknál az						vonatoknál az						
		I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.	
		menetdíj személyenkint frt						menetdíj személyenkint kor.						
a) Szomsz. forg.														
legk. állomás		1.	0'30	0'15	0'10	—	—	—	30	15	10	—	—	—
második áll.		2.	0'40	0'22	0'15	—	—	—	40	22	15	—	—	—
		3.	—	—	—	—	—	—	50	30	20	—	—	—
b) Távois. forg.														
1—25 klm.	I.	0'50	0'40	0'25	0'60	0'50	0'30	*60	40	25	75	50	30	
26—40 «	II.	1'00	0'80	0'50	1'20	1'00	0'60	120	80	50	150	100	60	
41—55 «	III.	1'50	1'20	0'75	1'80	1'50	0'90	180	120	75	225	150	90	
56—70 «	IV.	2'00	1'60	1'00	2'40	2'00	1'20	240	160	100	300	200	120	
71—85 «	V.	2'50	2'00	1'25	3'00	2'50	1'50	300	200	125	375	250	150	
86—100 «	VI.	3'00	2'40	1'50	3'60	3'00	1'80	360	240	150	450	300	180	
101—115 «	VII.	3'50	2'80	1'75	4'20	3'50	2'10	420	280	175	525	350	210	
116—130 «	VIII.	4'00	3'20	2'00	4'80	4'00	2'40	480	320	200	600	400	240	
131—145 «	IX.	4'50	3'60	2'25	5'40	4'50	2'70	540	360	225	675	450	270	
146—160 «	X.	5'00	4'00	2'50	6'00	5'00	3'00	600	400	250	750	500	300	
161—175 «	XI.	5'50	4'40	2'75	6'60	5'50	3'30	660	440	275	825	550	330	
176—200 «	XII.	6.00	4'80	3'00	7'20	6'00	3'60	720	480	300	900	600	360	
201—225 «	XIII.	7'00	5'30	3'50	8'40	6'50	4'20	810	540	350	1050	700	430	
226 klm.-en túl	XIV.	8'00	5'80	4'00	9'60	7'00	4'80	900	600	400	1200	800	500	

E díjszabások kétségkívül nem tökéletesek; általános az a tudat, hogy azon változtatni kell. Ennek dacára kétségtelen, hogy a zónadíjszabás nagyszerűsége fektette vasútügyünket új alapokra, s annak zseniális megalkotója ezen tetteivel is marandó emléket alkotott magának.

A zónatarifa megalkotásánál kettős cél lebegett az intéző körök előtt: a szomszédos forgalmat, s a legnagyobb távolság kultiválását akarták előmozdítani. E két relatióban volt az utas a legkevesebb: ezek fejlesztése mutatkozott a leghálásabb térnek. Kockázat emellett nem igen mutatkozott, mert hisz a nagyobb díjleszállítás az utasok kevés számánál fogva veszteséget nem igen hozhatott, míg viszont az emelkedésre nagy volt az alkalom, a tér, mert hisz a csekély díjtétel nagyon csábítólag hat az utazásra. A következmények megmutatták, hogy a tervezőknek igazuk volt. A szomszédos forgalom tételeit le kellett

szállítani, mert hisz a régi díjak a kocsi vagy a gyalogjárás versenyével megküzdeni nem tudtak; a mi viszont a nagy távolságot illeti, az, mint Baross ministerünk mondotta, lehetővé teszi: hogy «az országnak kevésbé vagyonos polgársága részére a távolságból keletkező hátrányok elenyésszenek, a kereskedelmi és egyéni szabad mozgás megkönnyítésével e hazának fiai részére a sűrűbb kölcsönös érintkezés előmozdítottassék, s a legolcsóbb szállítást igénylő áru, az emberi munkaerő, mely ha azonnal fel nem használtatik, pótolhatatlanul kárba vész, a haza legtávolabb vidékeit kereshesse föl.» E két szempont vezérelte Barosszt a két viszonylatban való díjtételek 50—86%-os leszállítására, s ez idézte elő vasúti személyforgalmunk óriási emelkedését. Azonban már Baross kilátásba helyezte az esetleges reformot, annak szükségességét belátta, a mint hogy arra nagy szükség is volt.

Az 1896-iki reform nem a már megkezdett irányban fogantatosított: díjemelésekről lehet ugyanis szó, melyek a forgalom megcsappanását idézték elő. Az első osztály díjtételének emelése nagyobb jelentőségűnek nem mondható; mert hisz ez legfőbb, a második osztály nagyobb kultiválását jelenti: a második osztály díjemelései viszont mérsékeltek voltak. A szomszédos forgalom díjtételeinek emelése volt helytelen. A kilométer szerinti beosztás emellett helyeselhető, hiba volt azonban ezzel kapcsolatban a szomszédos forgalom drágítására hatni. A szomszédos forgalomnak kedvezni, közgazdaságilag helyes; azt bármiképp is gátolni helytelen. Már pedig fenti intézkedés a forgalom csökkenésével járt.

A szomszédos forgalom első osztályát helyes volna nagyobbitani; helyes volna továbbá a szomszédos forgalmat 30—40 kilométerig kiterjeszteni. Az első osztály terjedhetne 15 kilométerig, s utána osztályonként 5 kilométer volna az emelkedés. Emellett a szomszédos forgalomban az első osztályú kocsik meg volnának szüntethetők, a mi a vasút-társaság költségeit csökkentené. Nélkülözhetlen azonban mind e mellett a helyes menetrend beosztás, mert hisz hiába van olcsó szomszédos forgalom, ha azt kihasználni nem lehet. A szomszédos forgalom utasai különösen a reggeli órákban igyekeznek a városba: ezt szem előtt kell tartani. Különben erre most már a kellő figyelem is fordítatik. A visszautazásnál szintén a célszerűségi szempontok tartassanak szem előtt.

Helyes volna a távolsági forgalomban csökkenteni a díjtételeket. Az olcsóbb díjszabás, ha a helyes keretek szem előtt

tartatnak, a forgalom, s így a bevétel emelkedésére hat. Egyébiránt ezzel kapcsolatban a kilométer beosztást is jó volna helyesbíteni oly formán, hogy a tizennegyedik vonalszakasz messzebb kezdődne.

Ez volna a vasutak nagyobb jövedelmezősége szempontjából, de meg a forgalom emelésére való tekintetből is kívánatos. Ily irányban kellene reformálni díjszabásunkat.

A mi a podgyász-súlyszabást illeti, ez a személy-díj szabással tulajdonképp összefügg. A múltban ennek keretén belül szabadsúly volt engedélyezve, mely azonban semmi jogosultsággal sem bír; különben is az aránylag fokozott személy-díjszabásban a szabadsúly egyenértéke bent foglaltatott. Az olcsó személydíj-szabás mellett a szabadsúly meg nem állhat. A podgyászdíjszabás a következő a magyar államvasút vonalain:

Szállítási díj darabonként forintokban adóval és kezelési illetékkel:

	1—50 kg.	50—100 kg.	100 kg.-mon túl
I—III. zóna	0'25	0'50	1'00
IV—VI. «	0'50	1'00	2'00
VI. zónán túl	1'00	2'00	4'00

Most már minden podgyászért fizetni kell: csak a délivasút engedélyez még 25 klg. szabadsúlyt mint régekte az államvasutak, s mint napjainkban Poroszország. Egyébiránt Franciaország s Belgium is ad 25—30 klg. szabadsúlyt.

Vasútaink összes hossza e korszakban a következő volt:

Év	Összhossz km.	Ebben kettős vágányú, km	Év	Összhossz km	Ebben kettős vágányú, km
1867	2,285	—	1885	9,022	349
1870	3,477	115	1890	11,246	721
1875	6,422	164	1895	13,921	767
1880	7,078	187	1900	17,101	902

Ezen óriási kiterjedésben majdnem felényi az államvasút: 1899-ben 7650 kim. volt e vasutak hossza, míg például 1871-ben csak 490 kim. A kilenczvenes években már mindig tetemesen fölözi e vasutak hossza a 7300 km-ét. A kettősvágányú vasutak hossza csak az újabb időben kezd tetemesen emelkedni, míg napjainkban már tetemes hosszúságot tüntet föl, ha ugyan e téren még sok a tenni való.

Az utóbbi évtizedben vasúthálózatunk megoszlása műszaki kivitel szerint, a következőképp alakult:

	1891	1895	1900
Vasúti hálózat összes építési hossza, km. —	11,964'8	13,927'6	17,108'2
A vasúti hálózatból esett: elsőrangú vasutakra, km. — — — — —	7,750'2	7,937'0	8,095'5
másodrangú vasutakra, km. — — —	4,046'5	5,672'0	8,501'1
keskenyvágányú vasutakra, km. — — —	168'1	318'6	511'3
elsőrangú vasutakra, százalék — — —	64'78	56'99	47'32
másodrangú vasutakra, százalék — — —	33'82	40'72	49'69
keskenyvágányú vasutakra, százalék —	1'40	2'29	2'99

A másodrangú vasútak tehát mindinkább előtérbe lépnek, de meg a keskenyvágányú vasútak hossza megkétszereződik» Az elsőrangú vasútak százaléka mindinkább csökken, jóllehet az abszolút hossz folyton növekedik.

A pályaépítmények fentartási és átalakítási költségei az összes rendelkezésre álló adatok szerint a következő képet nyújtja az államvasútak külön feltüntetésével:

	1880	1885	1890	1895	1900
Alépítmények:			<i>forintokban</i>		
összesen összes vasutakon...	1.219,857	1.879,928	1.407,461	1.776,225	1.982,549
államvasutakon — — —	496,844	1,125,019	990,855	2.511,339	1.696,085
pályahossz km.-ként összes					
vasutakon — — — — —	171	208	144	128	91
államvasutakon — — —	189	267	174	261	95
Felépítmények:					
összesen összes vasutakon...	5.867,897	6.683,287	6.091,601	6.898,617	7.012,252
államvasutakon — — —	2.632,248	3.987,891	4.142,395	5.651,380	5.677,997
pályahossz km.-ként összes					
vasutakon — — — — —	681	602	428	393	323
államvasutakon — — —	852	774	465	549	326
Magas építmények:					
összesen összes vasutakon...	629,931	893,276	1.026,286	1.202,700	1.386,605
államvasutakon — — —	278,609	478,804	629,293	984,427	1.131.600
pályahossz km.-ként összes					
vasutakon — — — — —	88	99	105	69	64
államvasutakon — — —	106	113	110	96	64

A felépítmények fentartására és átalakítására fordítottak a legnagyobb összegek, míg a magasépítmények kerültek a legkevesebbe. Az aránylagos számok a legérdekesebbek, melyek megmutatják, hogy a felépítményeknél a hol a legnagyobb összegek adtak ki, ott a kilométerenkinti átlagok jelentékenyen csökkentek, a mi az építkezés olcsóbbodását jelzi: közgazdasági szempontból ez rendkívüli fontossággal bír.

Már az alépítményeknél s magasépítményeknél ez nem

mondható el: itt az ingadozás folytonos: de a mint látható itt aránylag csekélyebb összegekről, csekélyebb átlagokról van szó, már pedig a csekélyebb átlagoknál a nagyobb megtakarítás bajosabban vihető kérésztől. Egyébiránt az alépítményeknél a műépítmények fentartása állandóan sokba kerül: ez különben az előállításra is áll — egy-egy műtárgy tekintetében. A felépítményeknél a fentartási költség legnagyobb része a munkabérre esik, a minek czélirányos kihasználásából mindenesetre nagy megtakarítás érhető el.

A vasutakba fektetett tőke hazánkban óriási összeget tesz ki napjainkban: legjobban megmutatja ezt az alábbi összeállításunk, mely az 1900-ik évben az összes vasutak felhasznált beruházási tőkáját mutatja. De nézzük az adatokat:

	Pálya- építés és felszerelés	Jármű-be- szerzésre	Árfolyam- vesz- teségie	Egye- bekre	Összesen	Pályahossz klm.-kint
kiadatott forint						
Államvasut. — —	704588247	204978930	183703882	—	1093271060	142680
Magánvasut. áll. kezelésben — —	226126332	2754851	51131365	263029	280275577	43181
Magánvasut. ma- gánkezelésben	173907026	29694777	53431847	2357672	259391322	87777
Összesen — — —	1104621605	237428558	288267094	2620701	1632937959	95447
Magánvasut.-ból						
Fővasut. — — —	118159562	20266586	47256142	1208247	189890539	143628
Helyi érd.vasut.	281873795	12183041	57307070	1412454	349776360	40357

Megjegyezzük azonban, hogy az államvasutak rovatában a kassa-oderbergi vasút csacza-zwardoni vonala, és a magyar folyam és tengerhajózási részv.-társ. bérletében levő úszó-művek adatai is benfoglaltatnak. Ha ezeket levonásba akarjuk hozni, úgy az első tételből 2.087,394 frtot kell levonásba hozni, a másodikból 1.336,319 frt, a harmadikból 344,021 írt. s az összes rovatból 3.767,734 frt jó levonásba.

Ha átlagok számításába akarunk bocsátkozni, úgy e számok nagyon érdekes eredményeket mutatnak be, mert hisz az építési differentia az egyes vasútnemek szerint feltűntethetővé válik. Hogy ez mennyire fontos, az látható már abból, hogy a helyi-érdekű vasút harmadrész körül van csak a fő vasutakkal szemben. Helyiérdekű vasút mintegy 40,000 írtba kerül kilométerenkint a fővasutak ez irányú adatai átlagban is 130,000 frt kö-

rül vannak. Az államvasutak felhasznált beruházási tőkéjét hosszabb időre visszamenőleg az átlagok kimutatásával az alábbiak mutatják frtokban:

Év	Felhasznált beruházási tőke		Év	Felhasznált beruházási tőke	
	összesen	pályahossz km		összesen	pályahossz km
1877	218.285,150	128,982	1890	711.734,676	124,831
1880	275.351,764	105,831	1895	921.734,341	122,119
1885	457.432,368	108,533	1900	1,093,271,060	142,680

Az államosítással arányban óriási a beruházott tőke emelkedése: egyébiránt az államvasutak kiépítése szintén nem csekély emelkedést idézett elő. A beruházási költség kilométerenkinti átlaga az utóbbi időben tetemesen emelkedett: a nagyobb arányú építési költség természetes folyománya volt ez az emelkedés.

Az állam a vasutakat folyton segélyben részesíti: a helyi-érdekű vasutak napjainkban tetemes segélyt kapnak. De ez korántsem hasonlítható a régi kamatbiztosítás terheihez: vegyük e mellett számításba, hogy e teher a múltban egy nagyon gyengén alapozott, napjainkban egy teljesen konszolidált államháztartást ér. 1893 óta folyton már jelentéktelenebb s csekélyebb lesz az állami kamatbiztosítás terhe: 1893-ban szállt az egy millióról, úgy, hogy most már csak néhány százezer forintra rúg. 1892-ig az még mindig jelentékeny, jóllehet már a régi nagyságból óriásit veszít. Nézzük csak ez adatokat:

Év	Kamatbiztosítás, ft	Év	Kamatbiztosítás, ft
1868	2.749,150	1885	8.345,025
1870	3.034,332	1890	3.957,157
1875	14.713,358	1895	963,211
1880	12.169,155	1899	410,000

A kamatbiztosítás tehát fénykorát a hetvenes években élte: a nyolczvanas évek elején kezdett az csak apadni, a melynek rohamosabb fogyása azonban csak a nyolczvanas évek végére esik. A vasutak egyik legfontosabb teljesítménye a személyszállítás: ez a múltban nagyon szűk keretek között mozgott. A rohamosabb emelkedés az új zónadíjszabás kezdetére esik. 1889 augusztus i-én lépett ez életbe, 8 már ez évben óriási volt a szállított személyek számának emelkedése: ez azután a továbbiakban mind nagyobb arányokban fokozódott. Nézzük csak az adatokat 1877 óta, a mióta adatok állnak rendelkezésünkre az összes vasutakra:

Szállított személyek számából esik:

Év	ezrenként						százalék				
	I.	II. osztályra	III.	IV.	katonai személyek	össze- sen	I.	II.	III.	IV.	kat. szem.
1877	101	1092	3675	3202	530	8600	1'18	12'70	42'73	37'23	6'16
1880	130	1275	4277	3250	729	9661	1'34	13'20	44'27	33'64	7'55
1885	213	2279	9836	1266	638	14232	1'50	16'03	69'10	8'90	4'47
1890	408	4968	22504	256	1025	29161	1'40	17'04	77'17	0'88	3'51
1895	778	9561	41294	—	1548	53181	1'46	17'98	77'65	—	2'91
1900	801	11380	50294	—	1937	64412	1'24	17'67	78'08	—	3'01

A negyedik osztály a múltban még nagy szerepet játszott: 1891-ben ez osztály teljesen megszűnt, mivel az ezen utazók száma mindjobban fogyott. Egyébiránt a zónadíjszabás, mellett az árak különben is már elég alacsonyra szálltak. A zónadíjszabás elvonta a harmadosztály egy részét a másodosztály számára, míg az ezt használó utasokból az elsőosztály hódított. Az utasok száma óriási mértékben emelkedett. Igaz, hogy ebben nagy része van a szomszédos forgalomnak, de a távoli vonalszakaszokat is fokozottan használják. A harmadik osztály utasainak száma természetszerűen a legnagyobb, s meglehetősen stabilitást mutat: ha a múltban a harmad s negyedosztály összegét vesszük az újabb idők harmadosztályával szemben, úgy is alig van változás: áll ez különösen az utóbbi 15 évre. Különben az utóbbi években az első s másodosztályú utasok százaléka némi hanyatlást is tüntet fel.

Adataink a személykilométerek szerint részletezve a következőkép alakulnak az összes vasutaknál:

Év	1877	1880	1885	1890	1895	1900
A befutott személykilométerekből esik utas ezerben						
I. osztály	9958	13691	24751	40703	76054	67804
II. "	80511	93805	157624	293384	548407	550144
III. "	202892	229219	499327	785288	1308608	1521830
IV. "	140610	136491	48483	11382	—	—
Katonai szem.	47983	58525	68528	106195	158010	180318
Átlag minden egyes utas által megtett ut kilométerben						
I. osztály	98'17	105'31	116'20	99'83	97'76	84'65
II. "	73'91	73'57	69'19	59'25	57'35	48'34
III. "	55'21	53'61	50'76	34'89	31'69	30'26
IV. "	43'91	42'00	38'29	44'40	—	—
Katonai szem.	90'49	80'28	107'41	103'60	102'05	93'09
Utazó által	56'03	55'04	56'11	42'41	39'92	36'02

Az utasok száma megszorozva a megtett úttal, a fenti eredményt adja: óriási ugyan az emelkedés, de a személykilométerek nem emelkedtek oly arányban mint a szállított személyek. Ennek magyarázata ama körülményben rejlik, hogy a zónarendszer a szomszédos forgalom emelkedését roppant módon elősegítette, a mit a nagy távolságra utazók ellensúlyozni épen nem tudnak. Sajnos nem terjeszkedhetünk ki a részletekre, az egyes vasútnemek szerinti megoszlás tanulmányozására, mert ez nagyon messze vezetne: kiemeljük azonban, hogy az államvasutak forgalma hasonlíthatatlanul nagyobb volt a többi vasutakénál. Háromszor annyira is rúg mint a magánvasutak forgalma.

Az egy-egy utas által megtett kilométerhossz nagy arányú esést tüntet föl, a mi mint tudjuk a szomszédos forgalom behatásának tulajdonítható: ez az esés jórészt még most is tart.

A vasút üzlet szempontjából a teherszállítás a személyszállításhoz képest nagyobb fontossággal bír: a bevétel egy óriási hányadát ez adja. Nézzük e tekintetben az adatokat:

Év	Szállított				Befutott tonnakilométer			
	podgyász	gyorsrú	teher	kezelési	podgyász	gyorsrú	teher	kezelési
	javak ezer tonnában				javak ezer tonnakilométer			
1877	30	52	9,970	1,146	2,725	6,439	1.184,394	109,959
1880	38	50	10,991	1,278	2,935	6,184	1.210,851	123,588
1885	50	81	16,343	2,852	4,719	10,913	2.128,259	222,489
1890	59	137	21,115	4,437	5,669	17,041	2.796,069	315,941
1895	78	227	28,234	3,349	9,304	29,031	3.691,785	665,210
1900	87	330	36,201	5,959	9,858	38,518	4.496,907	769,900

Tehát a teherszállításhoz képest is roppant arányú a fejlődés. A teherárú tesz ki az egész legnagyobb részét: a többi úgyszólván elenyészik mellette, de azért az emelkedés általában nagy arányúnak mondható. A teherszállítás óriási adatai adják a vasutak legnagyobb jövedelmi hányadát; nem szabad azonban azt hinnünk, hogy fenti adataink, a maguk egészében csak egyszer fordulnak elő a vasutak számadásaiban. Az egyik vasútról (államvasút, vagy magánvasút) a másikkal történő átrakásnál minden árú külön jó számításba. Ez egyébiránt a személyszállításhoz képest így van. Különben a teherszállítási adatokat a befutott tonnakilométerek számadatai egészítik ki; ezek mutatják meg a szállítási út nagyságát. E tekintetben is igen nagy az emelkedés, s ha a tonnakilométerek emelkedésénél nem is, de az abszolút nagyságnál újra csak a teherjavak állnak elől.

A mi a vasutak bevételeit illeti, az a személy- és teherszállítás tekintetében a következőkép alakult összes vasutainkon:

	1877	1880	1885	1890	1895	1900
Személyszállítás összesen, ezer frt	11,391	12,309	17,135	19,705	28,265	33,593
kilométerenkint, frt...	1,681	1,735	1,918	1,759	2,108	1,944
Teherszállítás összesen, ezer frt	41,521	39,244	54,326	65,203	80,294	98,088
kilométerenkint, frt...	6,128	5,533	6,081	5,859	5,939	5,660

A személyforgalomból eredő bevételekbe a mellékjövedelmek is beszámíttatnak, a mi a podgyász-, kocsik- és lovak szállításából éri a vasutakat. Ez azonban nem valami jelentékeny, mert hisz csak az újabb időben fölözi az az egy milliót.

Fenti adatok általában a bevétel óriási emelkedéséről tanúskodnak; ne feledjük azonban, hogy nagyon sok új útvonal nyílt meg az újabb időben, s így az emelkedésben ennek nagy része van. A személyforgalom 1888 óta kétszeres bevételi összeghez juttatja a vasutakat: egyébiránt a teherszállítás bevétele is folyton s erősen emelkedik, a mi 1888 óta egy harmadnyi többletet eredményezett. A kilométerenkinti átlag emelkedik ugyan a személyforgalomnál de csak kis mértékben; sőt visszaesés is tapasztalható. A teherforgalomnál viszont határozott visszaeséssel számolhatunk: ebben nagy részök van az alacsonyabb viteldíjtételeknek. Ezt a nagyobb szállítások tömege ellensúlyozni nem tudta, s nem tudja. Egyébiránt a bevételemelkedés ennek dacára is óriási.

Hogy adataink a vasutak üzletmenetének egészéről áttekintést adva, a főbb adatokat mind tartalmazzák, adni kívánjuk még a vasutak bevételeit s kiadásait, üzleti fölöslegét s jövedelmességét az utóbbi évtizedben az összes vasutaknál:

	1891	1895	1900
	ezer forint		
Üzleti bevételek: személy- és teherforgalomból...	88,232	108,559	132,182
egyéb forrásból ...	1,354	4,361	5,476
összesen egészben ...	89,586	112,920	137,658
„ üzletkilométer ...	7,733	8,351	7,887
Nem üzleti természetű bevételek ...	1,635	2,875	756
Üzleti kiadások: összesen ...	46,354	61,265	74,667
az üzleti bevételek százalékában ...	51'24	54'26	54'24
Nem üzleti természetű kiadások ...	2,581	7,371	7,257
Üzleti fölösleg: összesen ...	43,232	51,655	62,991
üzleti hosszkilométer ...	2,696	3,820	3,645
üzleti bevételek százalékában ...	48'26	45'74	45'76

	1891	1895	1900
Tiszta fölösleg: ebből fordítottott összesen ---	42,286	47,159	504,978
a részvénytörlesztésre ---	15	29	372
a részvénykamatozásra ---	1,458	1,656	8,473
elsőbbségi kötvénytörlesztésre ---	765	957	1,058
elsőbbségi kötvénykamatozásra ---	7,265	9,005	5,508

A kilométerenkinti üzletbevételek tehát az utóbbi néhány évben stagnálást mutatnak, az előző évek erőteljes gyarapodása után: az összes bevételek azért nagy növekvést mutatnak fel, s az egyes források is állandóan nagyobbodó bevétellel szerepelnek. Csak a szaporodó kilométerhosszal nem tart arányt a bevétel emelkedése: a nemüzleti bevételek is apadnak. A kiadások tekintetében természetesen nagyobbodó adatokkal számolhatunk, mert hisz a vasutak szervezése mind erőteljesebb; a kiadások különben a bevételek százalékában is emelkednek. A nem üzleti természetű kiadások a kilenczvenes évek elején még aránylag nagyon csekélyek voltak: azok csak később növekednek. Az üzleti fölösleg összege általában emelkedik, ha ugyan visszaeséssel is találkozunk: ezért az emelkedés nagy arányú. Ez mondható a kilométerenkinti adatokra is. Ellenben az üzleti bevételek százalékához arányítva, az üzleti fölösleg csökken: a kiadások aránylag nagyobbodnak. A tiszta fölösleg, a mint az az előzőekből folyik, némi ingadozás után emelkedik, a mely összegből a részvénytörlesztésre s kamatozásra mind nagyobb összeg lón fordítva, míg e műveletek az elsőbbségeknél hanyatló iránzatot követtek.

Befejezésül még a városi és községi vasutakról kívánunk megemlékezni: e vasutak természetesen csak szűkebb körre bírnak jelentőséggel, s főképp a személyszállítás szempontjából jönnek tekintetbe. A forgalomban levő vasutak a következők:

1. Budapesti közuti.	11. Debreczeni helyiérdekű vasút.
2. Budapesti svábhgyei.	12. Kassai közuti vasút.
3. Budai gőzszikló.	13. Brassó-háromszéki h. é. k. v.
4. Szt.-margitszigeti lóvasút.	14. Kolozsvári közuti vasút.
5. Budapesti villamosvasút.	15. Pusztaszentmihályi vasút.
6. Budapest-vidéki közuti vasút.	16. Budapest-ujpest-rákospalotai k. v.
7. Aradi közuti vasút.	17. Budapesti F. J. földalatti vill. v.
8. Szegedi közuti vasút.	18. Pozsonyi városi vasút.
9. Temesvári városi vasút.	19. Miskolczi városi vasút.
10. Nagyvárad g.-m. k. v.	20. Szabadkai városi vasút.

31. Szombathelyi városi vasút.
22. Fiumei városi vasút.
23. Eszéki közúti vasút.

24. Zágrábi gözsíkló.
25. Zágrábi közúti vasút.

E vasutak üzletmenetét alábbi számadataink világítják meg:

	1891	1895	1900
Vasútszám	17	18	26
Pályahossz, km.	139'9	177'6	252'0
Évi átlagos üzemhossz, km. ...	117'5	175'1	241'8
Járművek száma, személykocsi	517	633	908
teherkocsi	109	103	84
Menetek száma	1.742,448	2.851,039	5.098,563
Szállított személyek száma ...	30.666,190	46.659,950	77.860,372
Szállított teher, tonna	358,158	469,983	1.479,094
Beruházási tőke, ezer forint ...	6,512'9	16,980'5	40,520'1
Bevétel, ezer frt... ..	2,698'9	4,276'0	7,545'5
Kiadás " "	2,142'3	3,180'2	4,455'5
Üzleti fölösleg, ezer frt	556'6	1,095'8	3,090'0

A magyar birodalom városi és községi vasutainak adatai nem mutatnak erőteljesebb fejlődésre a múltban. Az utóbbi néhány évben tapasztalhatunk csak erőteljesebb haladást: az évtized elején az adatok meglehetősen alacsony színvonalon álltak. Áll ez minden tekintetben. Tagadhatatlan azonban, hogy 1896 óta már panasz nem lehet. Az alap a jövő rohamosabb fejlesztésére meg van vetve.

Vasúthálózatunk fejlődése a külfölddel összehasonlítva is rendkívül intenzív. Vasúti hálózatunk fejlődése lépést tart a többi mezőgazdasági állammal. Nézzük az idevágó adatokat az 1854—1900 között, tehát majdnem egy félszázadra terjedőleg:

	1854	1900	Szaporodási hányad
	kilométer		
Magyarország	479	14,600	30
Oroszország	979	41,000	42
Amerika	27,000	442,000	26
Ázsia		62,000	
Afrika		16,000	
Ausztrália		29,000	

Vasúti hálózatunk fejlődésében csak az egy Oroszország múlt bennünket felől, ha fenti államokat vesszük. Ott is a rohamos fejlesztés teszi azt, mert az elmaradott állapotból rohamléptékkel igyekeznek kiemelkedni.

Államvasutainkra a jövőben nagy feladatok várnak. Államvasutaink jövedelmezősége csekély: a kamatok mintegy $3\frac{3}{4}$ %-osak (esetleg még néhány tized %-ot), de tudjuk, hogy a meglevő kölcsönök kamatlába ennél nagyobb. Az osztrák államvasutak helyzete egyébiránt ugyanilyen; de már a porosz államvasutak a kamatokon kívül 160—200 millió márkát adnak más célokra. Árutarifánk nem helyes, rossz az áruosztályozás. Ezért van az a rengeteg kedvezmény, mely tarifapolitikánkat jellemzi: de ez a hibákat kiküszöbölni nem tudja. Igaz, hogy a rovatolási díjkedvezmény igénybevétele mindenkinek rendelkezésre áll, de a refaktiák, a visszatérítési kedvezmények, csak egyesek nagyobb szállítási után biztosítanak hasznot. Ez utóbbiak a legigazságtalanabb kedvezmények, mert hisz nem vonják szükségkép maguk után a nagyobb szállítást, a mely célt volnának tulajdonkép hivatva szolgálni, hanem több szállítónak egy név alatt történő szállításának kimutatására buzdítanak: ez pedig a legközönségesebb visszaélés. Általános reform kellene e tárgyban, nem a kiváltságosak kedvezményezése, vagy a rovatolási díjkedvezmény, mely minden szükségletet nem orvosol, s melynek szükségessége bizonyítja a legjobban a reformot. Ha még mindéhez hozzá vesszük a személy díj szabás körüli változtatásokat, úgy felsoroltuk mindazon szempontokat, melyek a vasutakra való tekintetből, de meg a közgazdaság érdekében reformra szorulnának.

Nem mulaszthatjuk el azonban rámutatni ama körülményre, hogy az államvasutak alacsony kamatozási százaléka sok tekintetben csak látszólagos. Ha minden szolgálmány ellenértéke felszámíttatnék, úgy a jövedelmezőség képe sok tekintetben más-kép alakulna. A vasút sok ingyen, vagy kedvezményes szolgáltatot teljesít, a mit a jövedelmezőség kiszámításánál figyelmen kívül hagyni nem szabad, ha csak ez nem a vasút érdekében történik. Így a kötött forgalmak mozgósítását célzó kedvezmények (Mobilisirung latenter Verkehre) és a versenytételek felvétele kétségtelenül csak a vasút forgalmi érdekeit szolgálják: de már a közgazdasági szempontból nyújtott kedvezmények, az ingyenes postaszállítás, az állami élet különböző ágainak adott kedvezmények, vagy a jóléti intézkedéseket, stb. stbit szolgáló kedvezmények nem a vasút érdekében állanak fel. A kedvezményes vasúti jegyek — féljegyek, ingyenjegyek, — a katonai szállítások, s katonai jegyek mind hátrányosak a vasútra, s

csökkentik jövedelmét. Ha ennek valóságos képét akarnék nyerni, úgy mindezt tekintetbe kellene venni: ezek mint bevételek a vasút javára, mint kiadások a megfelelő ministeri tárca terhére volnának irandók. Mert ha a kincstár, illetve a zárszámadási eredmények szempontjából ugyanegy adatot is kapunk, a részleteket tekintve, nagyon eltérően alakulnak a viszonyok. Kétségtelen, hogy így az államvasutak jövedelmezőségi százaléka kedvezőbben alakulna, s fentiek akadályozzák azt, hogy a helyzetnek tiszta képét nem nyerhetjük.

Igaz azonban mindenestre, hogy mindennek daczára a fentebb említett reformokra nagy szükség volna; mert a jelenlegi viszonyok nem egészségesek. Vasúti hálózatunk jövő fejlesztésénél nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy nekünk most már tulajdonképen a topográfiai fekvés akadályait kell legyőznünk. A meglevő forgalmat úgy is nem egy esetben több párhuzamosan haladó vasút bonyolítja le; a vízfolyás s a meglevő forgalom irányában a jövőben vasutakat ne építsünk. Győzzük le a belső akadályokat. Eddig vasutaink úgy épültek, hogy az árutak mennél gyorsabban a külföldre jutassák. Most már minden igyekezetünket arra kell fordítani, hogy a belforgalom igényeinek minél tökéletesebben megfeleljünk. A nagy hegységeket kell áthidalni, át kell lépni a vízvázasztókat, kapcsolókat kell teremteni a szomszédos helyek között, mert ez az, mit szabványos vasutaink építésénél eddig megfelelő figyelemben nem részesítettek.

Ezt a kérdést különben az olcsó keskenyvágányú vasutaknak kell megoldani.

A nemzeti vagyont károsító viczinális visszaélések most már talán nem ismétlődnek. Nem gazdagodhatik ezen is a külföld, s nem viheti ki tovább ezen a czímen az országból a pénzt.

Ugyanis igaz az, hogy a törzsrészvények az országban maradtak az érdekeltség kezében, de ez csak a szükséges tőke 35 % -a volt: a 65 % -nyi elsőbbség a külföldi vállalkozóknál maradt, melyet 70—75-ös árfolyam mellett vettek át. Az 5 % -os prioritás így 6.6 % -ot hozna, de ha tekintetbe vesszük, hogy a megállapított költségvetésnek mintegy 20 % -os emelése még rendszeren keresztül vitetett, úgy azt látjuk, hogy elsőbbséget 50 frton is kaptak a külföldiek, mely így nekik 10 % kamatot hoz. Előfordult azonban az is, hogy a prioritás csak 36 frtba jött. Miután a részvényes addig osztalékot nem kap, míg a

prioritás nem kamatozik, könnyen belátható, hogy a részvénybe fektetett tőke nagyon illuzorius értékű, míg az elsőbbség dúsan kamatozik a külföldnek, melyből mintegy 200 millió frtnyi van a külföldön elhelyezve, ha a helyiérdekű vasutakat vesszük.

Hogy vasutainkat mennyire fogja háttérbe szorítani a motorkocsi, az a jövő titka.

C) Hajózás.

A közlekedési eszközök egyik fontos része: a hajó. Ez a kereskedelmi közvetítés, a forgalom, a szállítás, az utazás egyik leghatalmasabb faktora. Eltekintve ama körülménytől, hogy a vasutat bizonyos tekintetben helyettesíti, illetve bizonyos körülmények között annak nyomába lép (tenger), azért is fontos, mert versenyt támaszt a vasútnak ott, hol azt a vizek jelenléte lehetővé teszi. A hajószállítás hasonlíthatatlanul olcsóbb mint a vasúti szállítás, mert hisz a költségek minimalisak. Csak magáról a továbbszállító eszközről, a hajóról kell gondoskodni; minden más elesik. A víz mindig készen áll a továbbításra. Természetes, hogy' ha már a mesterséges vízi utak költségei, kikötők létesítése stb. is számba veendő, úgy drágább a szállítás, de mindenesetre sokkal olcsóbb, mint a vasút ez irányú teljesítménye.

A hajózás tekintetében az alkotmányos korszak helyreállta szintény jótékony hatású volt. Az 1868-iki jó termés, a hajózási forgalmat különben is nagyban gyarapította. Ez évben a Dunagőzhajózási-társaság 145 gőzhajója s 618 uszálya, 1.179,691 személyt és 12.413,000 métermázsza árut továbbított. Ez a nagy forgalom több vállalat létesülését siettetete. 1868-ban engedélyeztetett a Luczenbacher-féle hajózási vállalat, s az országos gőzhajózási-társaság, majd 1869-ben a Magyar Lloyd-társaság, és a sodronykötél vonó gőzhajózási részvény-társaság. Ez az utóbbi azonban szabadalmát már 1871-ben átadta a Dunagőzhajózási-társaságnak, melynek különben szintén volt engedélye láncz és drótkötélen való vontatásra. Eme társaságok különben a Dunagőzhajózási mellett boldogulni nem igen tudtak, minek az volt a következménye, hogy 1871-ben a megalakult kisebb társaságok, az Első Magyar, a Magyar Lloyd, a Pesti teherszállító és az Országos gőzhajózási társaság egyesültek Első Magyar gőzhajózási társulat név alatt. Így sem bírtak

azonban boldogulni a Dunagőzhajózási társaság mellett, úgy, hogy 1874-ben az egészet átvette e vállalat, mely így 205 gőzös-sel — 17,890 lóerőre — és 729 uszálylyal bírt. Hajóival e vállalat 1875-ben 1.424,226 személyt, s a helyi és átkelési forgalommal egyetemben 11.888,000 métermázsa árut szállított.

A Dunagőzhajózási társaság javára a múltban állami biztosítási kötelezettség állt fönn, a mi 1873-ban szüntettetett meg. Az állami biztosítás eredete régi korra nyúlik vissza. 1846-ban a társaság az egyedüli közlekedésre kapott a két országban szabadságot, a mely kiváltság a nemzetközi folyókon a keleti háború után megszűnt. Ezért az 1857-ben kötött szerződésben a kormány 1858 80-ig 1.920,000 frt tiszta jövedelmet biztosított a társaságnak, a mi mellett azonban a kiadások felszámítása tekintetében a kormány bizonyos korlátokat állított fel. De már 1861-ben újabb egyezség kötött 12 évre: ennek értelmében a társaság 1000 drb részvénynek 525 írtjával való beváltására 525,000 irtot fordíthat, javításokra s leírásokra 1.475,000 frtot. E szerződések alapján 1863-ig a társaság az államnak 10.711,916 frt 78 krral tartozott. Ezt lett volna köteles 1880-ig jövedelem feleslegéből visszatéríteni. De már 1867-ben az osztrák kormány újabb egyezséget köt 6 évre, melynek értelmében a társaság részvénytörlesztésre, javításra s új beszerzésre a nyers jövedelemből 2.300,000 frtot fordíthat: de már 1866—68-ban a társaságnak mintegy 3 millió frtnyi jövedelmi feleslege mutatkozott. Az 1873-iki törvény értelmében a társaság 1869 január i-től kezdve állami segélyre, biztosításra vagy kárpótlásra igényt nem tarthat: részesítettik azonban mindama kedvezményekben 1880-ig, melyekben más gőzhajózási vállalatok a törvényhozás által, vagy közigazgatásilag részesíttetnek. A pécs-mohácsi vasút a dunagőzhajózási társaságé lévén, az állam a vasút üzletének kezdetétől lemond 30 évre a kikötött felmondási jogról, de a gőzhajózási társaság kötelezi magát az üszög-mohácsi vasúton, az üszög-szabolcsi szárnyvonal megnyitásától a kőszénszállítás díját a felek számára vámmázsankit 14 krról 12 krra, azaz egy mázsa és mértföldenkint egy krajczárra mint legmagasabb tételre leszállítani. A pécs-barcsi vasúton kötelezi magát évente egy és fél millió mázsa szenet szállítani, illetve ennek megfelelőleg, míg a vasút kamatbiztosításban részesül, 90,000 frt jövedelmet biztosít e czímen. A társaság 2.750,000 frtot négy egyenlő hat havi részletben a két pénzügyministernek 5 % kamattal

70:30 arányban rendelkezésre bocsát, viszont azonban felmen-
tetik 8.532,373 frt 48 kr. (fenti 10.711,916 frt 78 kr. áll 8 millió
532,373 frt 78 krból, s kamat czímén 2.179,542 frt 70 krból)
segély s kamatai visszafizetésétől.

A fentiekén kívül azonban az 1873-iki év a társaság adó-
megosztásának ügyét is rendezi. Ugyanis a társaság üzlete a
megadóztatás szempontjából három vonalra osztatik: 1. osztrák
vonalra Passautól Dévényig; 2. magyar vonalra Dévénytől Or-
sováig s 3. külföldi vonalra. Az arány, mely szerint e három
vonaltiszta jövedelme után fizetendő adó a két állam között
felosztatik, az egyes vonalok üzletének nyers jövedelme alapján
állapítatik meg. A passau—dévényi vonatnak adója az osztrák,
a dévény—orsovai pedig, a mellékfolyókon levő üzletet is hozzá-
értve, a magyar államkincstárt illeti meg. A külföldi vonal adója
a két államkincstár közt azon arány szerint osztatik meg, a
melylyel a két államterület a közös költségekhez járul. A jöve-
deleladónak minden pótlékokkal együtti kivetése az osztrák és
külföldi vonalra nézve a cs. kir. osztrák hatóságok által az osztrák
törvények és rendeletek szerint, a magyar vonalra nézve pedig
a magyar törvények és szabályok szerint adó alá eső jövedelem
a m. kir. adókiadó közegek által teljesítetik.

A dunagőzhajózási mellett azonban hovatovább több és
több társaságok keletkeznek, melyek ennek nagyobb versenyt
támasztanak. 1872-ben kezdte meg Roszmayer két gőzessel a
hajózást, 1873-ban keletkezett az első pancsovai csavargőzös-
szövetkezet, 1874-ben kapnak engedélyt Guttman testvérek,
1878-ban alakul meg a Ferencz-csatorna gőzvontatási vállalat,
1881-ben a drávagőzhajózási vállalat, 1883-ban kap engedélyt
Guttentag Gusztáv, 1888-ban alakul meg a balatontavi gőzhajó-
zási részvény-társaság, a mely évben különben az államvasutak
is felvették a hajózási üzletet ügykörükbe, a mennyiben az
osztrák-magyar vasutak hajózási üzletét is átvették a vasutakkal
egyetemben. De e mellett igen sok kisebb vállalatok vettek
részlet a hajózási forgalom lebonyolításában, a melyek hathatósan
előmozdították a hajózás fellendülését.

Lassankint a Dunagőzhajózási társasággal szemben szüksé-
gessé vált egy magyar vállalatot alakítani. Említett vállalat
ugyanis a magyar érdekeket tekintetbe venni vonakodott, tarifa-
politikájára befolyást gyakorolni nem engedett, már pedig szük-
ségesnek látszott, hogy a kormány államosítási politikája mel-

lett, mely a közlekedésügy irányítása tekintetében a nemzeti kívánalmakat mindenek elé tette, a hajózásnál is hasonló fel-fogás érvényesüljön. Ez hozta létre a Magyar folyam- és tengerhajózási részvény-társaságot az 1895-ik év elején.

A társaság alaptőkéje 10 millió szubventiója 400,000 frt. A társaság rendszeres járatokat tartozik fentartani a Dunán, Baja és Apatin, Vukovár és Újvidék, valamint Zimony és Galacz között; a Tiszán Szolnok és Szeged között, a Száván Sabác és Mitrovicza között. Árúszállítási járatokat tartozik fentartani a Dunán Orsovától Galaczig, Pozsonytól Regensburgig. A társaság szállítja a hajózás rendes tömegárúit a Dunán, Tiszán, Száván s Dráván. A tarifapolitika tekintetében a kormány joga a maga egészében biztosítottatik, míg a társaság a magyar forgalmpolitikai érdekeket a maguk teljességében respektálja: egyébiránt ezek szolgálatára alakult. Bérbe vette a társaság az államvasút hajóit s megvette a Magyar gözhajózási társaság s a Luczenbacher-czég hajóit is: üzemét már 1896-ban teljes mértékben felvette.

A társaság köteles együttműködni az államvasutakkal. Erre szolgálnak Szolnok, Vukovár, Zimony, Bázias, Mitrovicza, Pozsony, Budapest s Orsová átrakó helyei.

A folyam- és tengerhajózási részvény-társaság kezeiben van ilyformán a magyar belhajózás. A vállalat szervezete biztosítja, hogy az hazánk szempontjából a legelőnyösebben lesz kezelve, a gyakorlati élet keretébe beillesztve. A társulat életerős, s nagyon szép eredményeket tud felmutatni.

Magyar kereskedelmi tengerészetéről csak az alkotmányos korszak kezdete óta lehet szó: annak felkarolása a fiumei kikötő fejlesztésével szinte egyforma lépésekben haladt előre. Fiumének, a magyar kikötőnek erősödése, tengeri kereskedelmünk erőssége. A tenger adja az ország kezébe a világkereskedelmet: ez kölcsönöz Fiumének, a magyar korona gyöngyének, roppant jelentőséget.

A kereskedelmi tengerészet ügye kezdetben a földművelés-, ipar- s kereskedelemügyi ministerium ügykörébe tartozott. A központi hivatal, magyar tengerészeti hatóság név alatt ekkor kezdte meg működését, melynek első teendője volt tulajdonkép az osztrák s magyar hajókat külön törzskönyvezni, a hajóállományt ország szerint elválasztani. Eme lajstromozás szerint 1871 elején a hajóállomány 386 vitorlás hajóból állott 83,420

tonnával. E hajók a rendszeres hajózás felvételére jók nem voltak: gőzösök hiányoztak, a vitorláhajó pedig már ekkor is visszamaradt állapotot jelentett.

Egyébiránt a kikötő dolgában meg épen el volt maradva az ország: biztos kikötőhely s vasúti összeköttetés nélkül, kikötőnek számottevő forgalma nem lehet. Ez volt pedig a magyar kikötők sarkalatos hibája. Ezért kellett a jövőnek pótolni.

Kezdetben az osztrák, majd osztrák-magyar Lloyd bonyolította le a hajózási forgalmat: később angol czégekkel próbált az állam e tekintetben megegyezésre jutni; 1877-től 1880-ig tartott ez az állapot, míg végre az angol társaságok által alakított Adria Steam Ship Company cég, Fiume s a nyugateurópai kikötők között rendszeres hajójáratokat létesített. E céget az állam

150,000 frt szubventióban részesítette. A társaság köteles volt 5 éven át évenként legalább 150 gőzhajóval menni Fiume s a nyugateurópai kikötők között: még pedig 60—75 nyugati kikötőből Fiúméba, a többivel Fiúméből a nyugateurópai kikötőkbe. E társaság rövidesen részvénytársasággá alakult, s felvette az Adria m. kir. tengerhajózási részvénytársaság nevet. 1882-ben az újjáalakult Adria 1891 december végéig kötelezte magát a fentiekre. Havonként két járat megy Fiúméből Liverpoolba, 2 Liverpoolból Fiúméba, 1 Fiúméből Glasgowba, 1 vissza, 1 Fiúméből Londonba vagy Hullba esetleg Leithba, s vissza e helyek valamelyikéről, 1 Fiúméből Bordeauxba, 1 Fiúméből Marseillebe, s 1 vissza. Ha legalább fél hajófuvar biztosítva van, köteses a társaság Havre, Rouen és az irlandi kikötőkkel összeköttetést fenntartani, a miért esetenként 600 frt subventió jár. A társaságnak 1882-ben már 5 saját gőzössel kell járnai, a mit minden évben egygyel kell szaporítania, míg csak 12 hajója nem lesz.

A szerződés lejártát az állam nem várta be; már 1886-ban új szerződést köt az Adriával. Ennek értelmében 1887—1896-ban kötelezi magát a társaság havonként 2 járatra Fiúméből Liverpoolba, ugyanennyire vissza, 1 járatra Fiúméből Glasgowba, ugyanennyire vissza, 2 járatra Fiúméből Londonba, vagy Leithba esetleg Hullba, ugyanennyire vissza, 1 járatra Fiúméből Bordeauxba, s ugyancsak egyre Fiúméből Rouenba, vagy Havreba, esetleg Dunquerkba. Ha félfuvar biztosítva van, úgy tartozik minden külön segélyezés nélkül egy második járatot tartani Fiúméből Glasgowba, és egyet Fiúméből Amsterdamba

vagy Antwerpenbe; tartozik még a társaság havonként egy járatot Fiuméből egy spanyolországi kikötőbe indítani, járatonként 1200 forint segélylyel; havonként egy járatot Fiuméből Máltába és Tunisba, szintén 1200 forint segélylyel; s indít végre 6 járatot Fiuméből Braziliába és vissza 3000 arany forint segélylyel. 600 forint segély ellenében viszont bármikor kívánatra a nyugati kikötőkbe hajójáratot indít. A rendes járatokért az évi állami segély 250,000 forint. Eddig 7 gőzessel rendelkezett az Adria, most kikötetett, hogy a szerződés jóváhagyása után négy hét alatt 3 gőzöst tartozik beszerezni, s a szerződés tartama alatt még kettőt.

1891-ben megszűnik az osztrák-magyar Lloyd szerződése, s segélyezése, (s sajtóságos, hogy ezóta nekünk még nagyobb szolgálatot tesz: forgalma megnégyszereződött, a mi kereskedelmi forgalmunk emelkedésének világos jele) megszabadulnak tehát az így lekötött összegek, s így az Adriával minden tekintetben szélesebb körű szerződés kötött, mely e században nem is változik meg. Eme szerződés értelmében az Adria rendszerint saját hajóival évente a következő járatokat teljesíti s tartja fenn: x8 járatot Fiuméből Glasgowba; 12 járatot Fiuméből Leithba, vagy Nagy-Britannia valamely keleti kikötőjébe; 12 járatot Fiuméből Londonba; 24 járatot Fiuméből Liverpoolba; 12 járatot Fiuméből Hull vagy New-Castleba; 12 járatot Fiuméből Rouenba, vagy Északfranciaország más kikötőjébe; 12 járatot Fiuméből Bordeauxba; 18 járatot Fiuméből spanyol és portugál kikötőkbe, vagy Franciaország egy nyugati kikötőjébe, esetleg Marseille vagy Cettébe. 12 járatot Fiuméből Olaszország keleti kikötőibe, továbbá Siciliába, Máltába, Tunisba (La Gouletteba); 6 járatot Fiuméből Hamburgba, Antwerpen vagy Rotterdam, esetleg Rotterdam érintésével; 6 járatot Fiuméből Braziliába, a mely járatból 2 a minister kívánatára a La Plata területén levő valamely kikötőbe meghosszabbítandó. 12 járatot Glasgowból Fiuméba; 12 járatot Leithból vagy Nagy-Britannia más kikötőjéből Fiuméba; 12 járatot Londonból Fiuméba; 24 járatot Liverpoolból Fiuméba; 12 járatot Hull vagy New-Castleból Fiuméba; 12 járatot Rouen vagy Északfranciaország egy másik kikötőjéből Fiuméba; 12 járatot Bordeauxból Fiuméba; 12 járatot Tunisból (La Goulette), Malta, Sicilia, továbbá Olaszország keleti kikötőiből Fiuméba; 6 járatot Hamburgból vagy Rotterdamból, vagy Amsterdamból, esetleg Antwerpenből Fiuméba;

6 járatot Brazíliából Fiúméba, melyből 2 a minister kívánságára a La Plata állam valamely kikötőjéből indítandó.

De ezenkívül kötelezve van még a társaság legalább 46,000 tengeri mért földet, vagy további 15 járatot évenként a forgalom kívánalmaihoz képest fenti keretekben teljesíteni. Minden járatnál Fiume a kiindulási, illetve a végpont. A forgalom rendszeres lebonyolítása érdekében a járatok szerződésileg havonkinti, két havonkinti, illetve három havonkinti indítására van a társaság kötelezve.

Minden állami segítyezés nélkül legalább két gőzöst a társaság állandóan a Fekete-tengerben, illetve Sulina és Konstantinápoly között állomásoztat a forgalomnak a kikötők között való lebonyolítására. A menetek a minister által hagyatnak jóvá.

A társaság a hajóraj szaporítására a következő kötelezettségeket vállalja:

a) A társaság köteles a vele 1886. évi május 15-én kötött s az 1886: XXXI. t.-cikkbe becikkelyezett szerződés 12. §-a szerint és a mennyiben ezen kötelezettségének még meg nem felelt, 10 hajóból álló hajóraját még az 1891. év folyamán egy legalább 2100 egész 2200 és egy legalább 800 bruttó register tonnatartalmú, összesen tehát 2 gőzhajóval szaporítani. A második, kisebb gőzös a személyforgalomra szükséges berendezéssel is ellátandó, b) Köteles a társaság az 1892. év folyamán és legkésőbb ugyanazon év végéig további 10 és a reá következő 1893. év végéig ismét további három új gőzöst beszerezni, mely 13 gőzös közül 6 gőzös egyenkint legalább 2200 bruttó register tonnatartalmú, 5 gőzös legalább 1500 bruttó register tonnatartalmú és 2 gőzös legalább 800 bruttó register tonnatartalmú legyen. Ezen 800 bruttó register tonnatartalmú két gőzös a Fekete-tengerben berendezendő szolgálatra lesz alkalmazandó, s ezen forgalom céljainak megfelelőleg a személyszállításra is berendezendő. Ezen két hajón kívül a társaság az elősorolt újonnan berendezendő új 13 gőzhajója közül még kettőt úgy köteles berendezni, hogy azok teljes kényelmű mérsékelt személyszállításra is alkalmazhatók legyenek, c) A szerződés utolsó tíz évében a társaság köteles hajóraját a nélkül, hogy a társaság a szerződésben megállapított segítyen túl az államtól ezen beszerzésért és teljesítményért bármely további hozzájárulást igényelhetne, még további öt, egyenkint legalább 1500 bruttó

register tonnatartalmú gőzössel szaporítani olyképen, hogy minden második évben egy-egy gőzös lesz beszerzendő. A társaság által beszerzendő gőzhajóknak óránként legalább kilencz, a személyszállításra, a Fekete-tengeri, valamint az olasz és tuniszi járatokon berendezett gőzöseknek óránként legalább tíz tengeri mértföld rendes menetsebesség kifejtésére kell képeseknek lenniök. Ezen kötelezettségek összegéért, melyek a fentiekben előadattak, évi 570,000 forint államsegély adatik.

Az Adria tartja tehát fenn a messze vidékkel tengeri kereskedelmünket: érthető, ha az állam e vállalatot fokozott gondozásban részesíti, s ha az államsegélylyel működését megkönnyíteni, illetve lehetővé tenni igyekszik. Sok panasz merült fel azonban az utóbbi időben az Adriával szemben: felhozták, hogy alkalmazottjai nem magyarok, hajói rozogák, szerződésbeli kötelezettségeinek eleget nem tesz, a járatokat csak szinleg szaporítja, tarifapolitikája helytelen, az adófizetés alól módot talál menekedni, óriási osztalékokat fizet (12—14%-ot), túlnagy összeget ír le hajói értékéből, a részvénytőkét majdnem kétszeresen meghaladó külön pénzalapot gyűjt, a mi az állami segélyezéssel nem igen tér össze. Sok tekintetben igazak e panaszok; némi túlzás, illetve tendenciózítás azonban mégis van a dologban. Mindenesetre szükséges az ügy fontosságánál fogva, hogy a panaszok vizsgálat tárgyává tétessenek s szanáltassanak.

A kisebb távolságok megközelítésére, a kisebb távolságokban levő kikötőkkel való összeköttetés fenntartására az állam kisebb vállalatokat segélyez. 1885-ben Fiume és Velence között a rendes forgalmat Priester Girolam és Schwarz Lipót cég tartotta fenn évi 10,000 forint segély mellett egy 60 tonnás és egy 102 tonnás hajóval. 1891 óta e vállalat hajóját Anconához is járatja, a mióta subventiója 27,000 írtára emeltetett. Az Impreza Fiume-Venezia jelentékeny forgalmat bonyolít le, a miért is évi 80,000 forint subventiót kap az államtól. Fiume, Rabaz, Cherso és Lussinpiccolo között szintén 1885 óta Sverljuga és Társai cég járatja hajóit 5000 forint évi segély mellett, míg 8000 forint segélyt kap havonta 3 járatért Fiume, Metcovich és Ragusa között. De ez a cég 1891-ben Krajacz és Társai nagy hajózási céggel egyesülve magyar-horvát tengerhajózási részvénytársasággá alakult, mely az állammal tíz évre kötött szerződést a fiúmé— dalmátországi járatok rendes fentartására, a miért az első öt évben 105,000, azután évi x 10,000 forint segélyt kap. 1897-ben alakult azután a

magyar keleti tengerhajózási részvénytársaság, mely főleg a levantei hajózást kultiválja, a miért az 1898: IX. t.-cz. alapján évi 80,000 írt subventióban részesül. E társaság működése különben meglehetősen meddő.

Az Orient, Kopaitich és a Gherbaz-féle konzortiumok csak szabad hajózással foglalkoznak.

Hajózásunk emelése, erőteljes fejlesztése, közgazdaságunk szempontjából nélkülözhetlen szükséges. Anélkül a közgazdasági ágak oly arányban mint az azok szempontjából szükséges, nem fejleszthető. Szükséges volna, hogy a folyam- és tengerhajózási társaság hajóparkját növelje, nagyobb forgalmat fejtsen ki, s a kivitel érdekeit jobban kultiválja. Nyugattal szemben kell a járatait szaporítani; a Száván s Dráván gyakrabban kell hajóit járatnia, s a Drinának felhasználásával Boszniával is fejleszteni kellene az összeköttetést, a mi kivált akkor lesz megkönnyítve, ha a vukovár—samácsi csatorna terve megvalósul. Ha a Kulpa szabályoztatnék, hogy Károlyvárost vízi úton el lehetne érni, úgy nagyon könnyű volna Károly városban átrakodó szolgálatot berendezni, s Fiumével összeköttetést létesíteni. Anélkül ott volna Sziszek; de az utóbbi kedvezőbbnek ígérkezik. Szükséges volna még e társaságnak a délnémet átrakodó állomások felé irányuló forgalmat fejleszteni, különösen az árpakivitelre való tekintetből.

A keleti hajózási társaság működése a mint említettük, meglehetősen meddő: helyes volna, ha az Odessza—marseillei út-irányról a galaez- -alexandriait kultiválná. Hasonlíthatatlanul nagyobb volna az eredmény, úgy a hajózási vállalat, mint az ország szempontjából. Igaz, hogy a keletre a Lloydnak — a Fekete-tenger kivételével — kizárólagos joga van, de talán lehetne vele a dolgot rendezni; ha nem, úgy e vállalatnak kellene e forgalmat lebonyolítani, melyet, egész Kis-Ázsiára és Egyiptomra ki kellene terjeszteni.

Említettük már, hogy az Adriánál sok a panasz. Azokat feltétlenül orvosolni kellene. Helyes tarifapolitika nélkül az ország érdekében a megfelelő cél nem érhető el: a díjtételek kivált a nyugat-európai viszonylatban magasak. A járatokat szaporítani kellene. A fiúmé—newyorki vonalat kellene kultiválnia, de meg több olasz és spanyol kikötőt kellene érintenie. Miután Kelet-Afrikába nem mehet, az a Lloydnak van fenntartva, az osztrák kormány nyal egyetértőleg kellene e kérdésben eljárni,

s a helyzetet változtatni. Az Adria hajóparkját nagyobbítani kell, s a járatokat szaporítani, de meg gyorsítani is. Szükség volna a fiúmé—buenos-ayresi vonalra, meg kellene hosszabbítani a fiúmé—máltai vonalat Tuniszig, esetleg Tripoliszig, fel kellene venni újra a fiúmé—dunherquei járatot. Szaporítani kellene a rotterdami, roueni és bordeauxi járatokat s Cette-ot, esetleg Nantes-ot is kellene érintenie. Kereskedelmünk szempontjából ez mind nagyon fontos volna. Az algíri kikötőkre rendes összeköttetést kellene létesítenie. Lisszabont és Oportót a hajójáratoknak rendszeren kellene érinteni, míg a marokkói kikötőkben, továbbá a spanyolországiakban átrakodó állomást kellene berendezni. A Földközi-tenger nyugati felét az Adriának rendszeresen kellene felkeresni, s azzal gyors s biztos összeköttetést kellene létesítenie. Az Adriára tehát nagy és fontos feladatok várnának. Ez különben is legfontosabb vállalatunk egyike.

Az Adriának Fiúméből érvényes díjai — melyek különben időnkint változásnak vannak alávetve — a következők:

Szicília:		Marseille:	
Deszka ezer drbja	14—16 lira	Keményfa köbm.	12 frank
Keményfa köbmétere	7 ¹ / ₂ «	Bab tonnája	20+5 ^o / _o «
Puhafa	7 «	Liszt tonnája	17+5 ^o / _o «
Bab tonnája	12 ¹ / ₂ +5 ^o / _o «	Ásványviz tonnája	25+5 ^o / _o «
Malta:		Bordeaux:	
Gerenda köbmétere	8 ¹ / ₂ frank	Donga tonnája	10—13 frank
Donga tonnája	14 «	Keményfa köbm.	14 «
Nyers cukor tonnája	12+5 ^o / _o «	Bab tonnája	20 «
Finom. «	12 ¹ / ₂ +5 ^o / _o «	Szilva «	20 «
		Liszt «	17 «
Nápoly:		Rouen:	
Keményfa köbméter	9 lira	Keményfa köbm.	11—15 frank
Puhafa köbm.	9 «	Puhafa «	8—12 «
Bab tonnája	14 «	Bab tonnája	14—20 «
		Szilva «	14—20 «
		Liszt «	14—17 «
Genua:		Antwerpen:	
Keményfa köbm.	9 lira	Keményfa köbm.	15 frank
Puhafa	9 «	Puhafa «	12 «
Bab tonnája	15+5 ^o / _o «		
Nyers cukor tonn.	12 ¹ / ₂ +5 ^o / _o «		
Finom. «	14 ¹ / ₂ —5 ^o / _o «		

Bab tonnája	— — — —	16 shilling	Angol kikötők:		
Szilva	« — — — —	15 «	Fűrészelt tölgyfa 1015		
Liszt	« — — — —	15 «	kilogramm	— — — —	17'6 shilling
Rotterdam:			Wainscoslogs köbm.	— — — —	22'6 «
Keményfa köbm.	— — — —	15 frank	Bab 1015 kg	— — — —	16'6 «
Puhafa	« — — — —	12 «	Szilva	— — — —	15 «
Bab tonnája	— — — —	16 shill.	Liszt	— — — —	12'6 «
Szilva	« — — — —	15 «	Ásványvíz	— — — —	16'6 «
Liszt	« — — — —	13 «	Keményítő	— — — —	15'6 «

Idegen hajók teljes rakományai esetleg olcsóbbak fenti adatoknál: azok Bordeauxba vagy Rouenba szoktak menni. Braziliába az Adria és a Lloyd közösen tart fenn szolgálatot; a fuvardíjak a következők:

1. Fernambuco, Rio-Janeiro, Sansos:

Hajlított butor köbmétere	— — — —	22'6 shill.
Cement tonnája	— — — —	20 «
Vaj, maláta hordókban, ásványvíz, papi- ros, bor tonnája	— — — —	30 «
Bab zsákokban	— — — —	25 «
Liszt hordókban	— — — —	40 «

2. Bahiába a díjak tonnánként 5 shillinggel nagyobbak.

A lisztre nézve a malmoknak a társaságokkal külön egyezményük van a díjtételekre nézve.

A mi a magyar-borvát tengerhajózási társaságot illeti, itt is a hajóparkot kellene növelni, s a hajójáratokat az albán partokon Korfuig szaporítani. Sajnos, hogy itt már némileg megkéstünk, mert Trieszt új hajójáratokat rendezett be, melyek folytán úgy Dalmácia mint Istria felé nagy az előnye.

A magyar-horvát tengerhajózási részvénytársaság adatait alább adjuk a szállítás tekintetében, de azoknál az államvasutakkal való közvetlen összeköttetésben a díjtételek nagyobbak: hasonló kedvezések más irányban is vannak, de az ily közvetlen díjakat a kivitelnél nem mindig veheti igénybe a kereskedelem. A normáltételek, — melyek meglehetősen állandó jellegűek — az alábbiak:

	<i>Gabona, liszt, korpá, rizs, bur- gonya, régdlicz, szesz, vasgyárt- mány, vaszeg</i>	<i>Czukor, petro- leum, vasárú, szőr, közönsé- ges papiros, szappan</i>	<i>Kávé, textilárú, finom szappan papirláddkban</i>
	<i>métermáza, krajczár</i>		
Buccari, Portoré	12 ¹ / ₂	17 ¹ / ₂	25
Cirkvenica, Novi	15	20	30
Zengg	17 ¹ / ₂	22 ¹ / ₂	35
S. Giorgio, Carlopaga, Pago	25	32 ¹ / ₂	50
Novigrad, Obrovac	30	40	60
Volosca, Abbazia, Lovrana	12 ¹ / ₂	17 ¹ / ₂	25
Moschenizze, Cherzo, Veglia, Pola	17 ¹ / ₂	22 ¹ / ₂	35
Ossero, Lussinpiccolo, Rovigno, Parenzo, Trieszt, Bescanuova, Arbe, Zára	25	32 ¹ / ₂	50
Zaravecchia, Sebenico, Zlarin	30	40	50
Trau, Spalato, Metkovics, Ma- karska	32 ¹ / ₂	42 ¹ / ₂	60
Almissa, Postire, Puciscse, Les- sina, Lissa, Curzola, Slano, Gra- vosa, Ragusa	40	52 ¹ / ₂	65
Ragusaveccia, Castelnuovo, Cat- taro	45	60	80
Budua	60	80	120

Ezek a magyar-horvát tengerhajózási társaság díjtételei, melyek csak a gabona, liszt és korpára nézve szenvednek változást annyiban, hogy Rovignoba 12 kr., Farenzoba 17¹/₂ kr. a fuvertétel.

Az Impreza, Fiume-Venezia útja helyes irányban bonyolítja le a forgalmat, de itt is jó hatású volna a fuvarmérséklés. A fuvar nagysága rendszeren egyezkedés tárgya. A mi végre a Lloydot illeti, magyar szempontból helyes volna, ha az alexandriai közvetlen járatot újból felvenné, s kívánatos volna, ha hajói Fiumét a levantei vonalon gyakrabban érintenék. A Lloydal szemben különben még az a nagyon is alapos kívánság merülne fel, hogy Fiume rovására Triesztnek fuvarmérséklést, fuvarelőnyöket ne biztosítson. A Lloyd természetesen a magyar érdekeket valami önzetlenül nem szolgálja: hogy most forgalmából az országra nagyobb a haszon, mint a múltban, azt annak tudhatjuk be, hogy abból nagyobb a vállalat haszna is.

A hajózási vállalatokat azonban ép azért kell általában subventionálni, sőt fokozott subventióban részesíteni, hogy tekintve a magánvállalat hasznától, oly irányban működjenek, a

melyből az országnak haszna van, a mely a jövő fokozott forgalma szempontjából az alapozás tekintetéből szükség van. Ezt elfeledni sohasem szabad.

A Lloyd-társaság tarifái meglehetősen állandóak. Alább közöljük díjtételeit aranyforintokban, melyhez így még az aranyárkeletpótlék jön: az e társaság által kultivált útirány volna reánk nézve a legfontosabb a fejlesztés szempontjából; az alábbiakból láthatjuk, hogy a fuvar a szállítást mennyivel drágítja. A levantei útirány tarifája a következő:

	Cukor	Szesz, ásványviz, papír bálókban, vasgyártmány és edény, liszt, bab, malta, bor, sör, kávé, rizs	Papiros ládák- ban, pamutáru, bor palaczkban, textiláru, gyufa, széna, rovarpor	Ruha- nemű, lámpa	Üveg- áru, fabutor	Puhafa 4 méter- nél rö- videbb
<i>Törökország:</i>						
Konstantinápoly ...	} 0'73 ¹ / ₂	0'80	1'20	1'60	2'40	4'00
Szaloniki ...						
Kavalla, Lagos ...	0'73 ¹ / ₂	0'90	1'35	1'80	2'70	4'00
<i>Kisázsia és Szyria:</i>						
Trapezunt, Samoun ...	0'94 ¹ / ₂	1'20	1'80	2'40	3'60	4'80
Smyrna ...	0'73 ¹ / ₂	0'90	1'35	1'80	2'70	4'00
Alexandretta, Beirut...	0'94 ¹ / ₂	1'20	1'80	2'40	3'60	4'80
<i>Egyiptom:</i>						
Alexandria ...	0'73 ¹ / ₂	0'90	1'35	1'80	2'70	3'60
Portesaid ...	0'73 ¹ / ₂	1'00	1'50	2'00	3'00	3'80
<i>Görögország:</i>						
Korfu ...	0'63	0'50	0'75	1'00	1'50	2'90
Pireus, Syra ...	0'63	0'80	1'20	1'60	2'40	3'50
Volo ...	0'73 ¹ / ₂	0'90	1'35	1'80	2'70	4'00
<i>Bulgária:</i>						
Várna, Burgas ...	0'73 ¹ / ₂	1'00	1'50	2'00	3'00	4'80
<i>Románia:</i>						
Constanza ...	0'73 ¹ / ₂	1'00	1'50	2'00	3'00	4'80
<i>Oroszország:</i>						
Odessa, Batum ...	0'94 ¹ / ₂	1'20	1'80	2'40	3'60	4'80
<i>Ciprus-szigete:</i>						
Larnaca, Límassol ...	0'94 ¹ / ₂	1'20	1'80	2'40	3'60	4'80

E díjtételektől csak annyiban van eltérés, hogy a keményfa díjtétele a puhánál 20%-kal magasabb, míg a cukornál évi 20,000 mm. szállításnál 10 aranykrajczár térítődik vissza.

A Suez-csatornán túli részre érvényes díjtételek a következők a saját vonalakon:

	Czukor	Czement, vasféle gyártmányok	Pamutáru, ásványviz, szesz, bor, vasáru	Liszt, papír, paraffin, ceresin	Fém-gummitextil-áru	Fabutor, üvegáru	Gyufa	Fa 4 méternél rövidebb
	t o n n a				k ö b m é t e r			
Szuez	8	9	11 1/4	11 1/4	8	7	7	5 1/2
Aden	8	9	13 1/2	12 1/2	8	7	7	6 3/4
Karachi, Bombay, Colombo	8	9	13 1/2	12 1/2	8	7	7	6 3/4
Madras, Calcutta, Rangoon	9	10	15 3/4	13 1/2	10	9	8	9
Singapore, Penang	9	10	18	15 3/4	11 1/4	10	8	11 1/4
Hongkong	10	11 1/4	20 1/4	18	13 1/2	12	8	12 1/4
Shangai (Bombayban átrakva)								
Jokohama, Kobe	12	13 1/2	24 3/4	22 1/2	15 3/4	14	10	14 1/2

Az idegen társaságokkal való átrakási szolgálattal kombinált tarifa a következő:

	Átrakási kikötő	Czukor, cement, vas, félgártm.	Vasodény, ásványviz, szesz, bor, pamutáru	Cellulose, papiros, liszt, ceresin	Textilárak, üvegáruk, fabutor	Gyufa	Fa	
		t o n n a			k ö b m é t e r			
Suakin, Gedda	Szuez	21	23 1/4	21 1/4	18	18	15 1/2	
Massauah, Hodeidah	Aden	15	19 1/2	18 1/2	14	14	12 3/4	
Dar es Salam, Delagoa-öböl	"	a háború miatt szünetel						
Zanzibar, Mombassa	"	21	25 1/2	24 1/2	18	—	16 3/4	
Mangalore, Cannanore	Bombay	14	18 1/2	17 1/2	12 1/2	12 1/2	11 1/4	
Tellichery, Calicut, Cochin								
Mascat Bunder, Abbas, Bushire, Bassorah, Mahomerah	"	15	19 1/2	17 1/2	13	13	12 3/4	
Bagdad	"	37 1/2	42	40	33 1/2	33 1/2	32 1/4	
Pondichery, Vizigapatem, Galle	Colombo	14	18 1/2	17 1/2	13	—	11 3/4	
Adelaide, Sidney, Melbourne	"	31	27 1/2	27 1/2	27 1/2	—	26 1/4	
Akyah, Moulmein	Rangoon	15	19 3/4	18 1/2	14	—	13	
Batavia, Samarang, Soerabaya	Singapore	17	25	22 3/4	15 1/4	13	15 1/4	
Cheribon, Pecalongan	"	20 1/2	29	26 3/4	17 1/4	—	17 1/4	

	Átrakási kikötő	Cukor, cze- ment, vas, félgyártm.	Vasodény, ásványvíz, szesz, por, panutárú	Cellulózé, papiro, liszt, ceresin	Textilárúk, üvegárúk, fabutor	Gyufa	Fa
		t o n n a			k ö b m é t e r		
Macassar, Kota-Baroe — —	«	23	31	28 ¹ / ₄	18 ¹ / ₂	—	18 ¹ / ₂
Bandjermassin (Borneo) —	«	21	31	28 ³ / ₄	17 ¹ / ₂	—	17 ¹ / ₂
Padang (Sumatra) — — —	«	26	34	31 ³ / ₄	20 ³ / ₄	—	20 ³ / ₄
Amboina, Menado, Ternate...	«	28	37	33 ¹ / ₂	21 ¹ / ₄	—	21 ¹ / ₄
Bangkok, Saigon — — —	«	21	29	26 ³ / ₄	21 ¹ / ₄	17	21 ¹ / ₂
Foo-Chow, Amoy, Canton, Macao — — — — —	Hongkong	19 ¹ / ₄	28 ¹ / ₄	26	21 ¹ / ₂	17	21 ¹ / ₂
Tamsui (Formosa) — — —	«	23 ³ / ₄	28 ³ / ₄	26 ¹ / ₂	23	21 ¹ / ₂	22
Manila — — — — —	«	21 ¹ / ₄	30 ¹ / ₄	28	21 ¹ / ₂	17	21 ¹ / ₂
Hankov, Tientsin — — —	Shanghai	23 ¹ / ₂	34 ³ / ₄	32 ³ / ₄	25 ³ / ₄	21 ¹ / ₄	25 ¹ / ₂
Wladiwostock — — — —	«	18 ¹ / ₂	29 ³ / ₄	27 ¹ / ₂	20 ³ / ₄	16 ¹ / ₄	19 ¹ / ₂
Chemulpo (Korea) — — —	«	23 ¹ / ₂	34 ³ / ₄	32 ¹ / ₂	25 ³ / ₄	21 ¹ / ₄	24 ¹ / ₂
Nagasaki — — — — —	Kobe	19 ¹ / ₂	30 ³ / ₄	28 ¹ / ₂	21 ³ / ₄	17 ¹ / ₄	21 ¹ / ₂
Mayotte, Majunga, Mauritius, Reunion — — — — —	Port-Said	30	43	25	25	Liszt bordó- ban Cukor ládában	38 33

Ezen táblázatot csak annyiban kell kiigazítanunk, hogy Geddáig a cukor után 19.—, Zanzibárig a liszt után 16¹/₂ cement után 18³/₄, cukor után 16.— és Bagdadig cukor után 36 7. -es díjtétel számíttatik.

Ezen díjtételek — az Adria s a magyar-horvát hajózási társaságéval egyetemben — megmutatják tengeri kereskedelmünk fuvartételeinek úgyszólván egészét, megmutatják, hogy az egyes árucikkek mennyiben kivitelképesek. A nagyobb termelés, az intenzívebb kultúra azonban mindenesetre csökkenti a termelési képességet, s így emeli a forgalmi képességet is. A díjmérséklésekre hatni különben, ott, hol szükséges, az állam feladata.

Az idegen társaságok, melyek hajói Fiumét felkeresik, a következők: a Bailey and Leatham Ltd Fiume és London között tart fenn hajójáratot, a Wilson-Line Fiume és Hull valamint New-Castle között, a Cunard-Line Fiume és Liverpool között, a Leyland-Line Fiume és Liverpool—Manchester között bonyolít le a forgalmat, de ezeket az Adria képviseli, illetve azok részben az Adria szolgálatát látják el. A Phelps-Line Fiume és New-York között közlekedik, míg az olasz társaságok közül a következők jönnek Fiumébe: a Navigazione Generale Italiana

Fiume és a szicíliai kikötők között jár, a Puglia Fiume és az apuliai kikötők között, továbbá 5—6 apróbb vállalat küld hajókat Fiumébe, de csak alkalmilag. Az osztrák társaságok közül a következők jönnek Fiumébe: a Ragusea Fiume és Apulia között jár és az Austro-Americana, mely tulajdonkép Trieszt és Galveston—New-Orleans—Pensacola—Savannaoh, továbbá Trieszt New-York között tart fenn szolgálatot. A német társaságok közül a Freitas vonal Fiume—Hamburg között jár, mely különben az Adria szolgálatát látja el, míg a hamburg—délamerikai hajótársaság szintén Fiume—Hamburg között jár.

Ezek azok a hajók, melyek Fiume forgalmát lebonyolítják: a szám jelentékeny, de a hajójáratokra az épen nem mondható. Azok szaporítására kellene hatni.

Fejleszteni kellene általában tengeri kereskedelmünket, China, Japán, Kelet-India mindig kész piacza volna hazánknak. Erősebben kellene kultiválnunk a tengeri kereskedelmet a Levantén, de meg Spanyolországban, Máltán s az északafrikai partvidéken. Vagy ott van Délafrika, hova nincs is összeköttetésünk, ott van Perzsia, Mezopotámia, Örményország s Bassovah, hova kivitelünk óriási arányokban volna emelhető. Nyugati kivitelünk általában hanyatlik: ezt pótolná a keleti kivitel, a mi mellett azonban a nyugatit sem volna szabad elhanyagolni. A nyugatra tovább is mezőgazdasági terményeket kellene szállítani, míg a Keleten tág piacza volna az iparczikkeknek. Ezek előállítását kellene mindenképen fokozni. A burgonyát is kellene a kivitelnek értékesíteni, melynek most aránylag kicsiny az ára; a vajexportot is forcirozni kellene, mert hisz a Hungária részvénytársaság ez irányú tevékenysége csak mint kezdet jöhet szóba. Nagyban lehetne kiaknázni sóbányáink rengeteg gazdagságát s exportálni a messze külföldre: hisz láthatjuk, hogy Német- vagy Spanyolország mily óriási mennyiséget szállít Délamerikába. A tengeri kereskedelem emelése: ez legyen a jelszavunk.

Vitorlás hajóink állami segélyezését az előzőek maguk után vonták. Tényleg ezek is ugyanoly szempontok szolgálatában állnak, mint amazok, csak a méretek kisebbek. A méltányosság hozta tehát létre az 1893-iki, a tengeri szabad hajózást űző hajóknak állami segélyben és kedvezményekben való részesítéséről szóló törvényt.

Eme törvény, az oly tengeri szabad hajózást űző hajókat,

melyek legalább kétharmadrészben magyar állampolgárok tulajdonát képezik, beszerzési és a hazai forgalom érdekében megtett utazásokhoz arányosított külön segélyben részesíti.

A beszerzési állami segély a tiszta tonnatartalomhoz arányosítva adódik a vízrebocsátástól számított tíz év tartamára. E segély az első évben: 1. a nagy parthajózású vitorlásoknak minden lajstromozott tiszta tonnája után 3 frt; a hosszújaratú vitorlásoknak minden lajstromozott tiszta tonnája után 4 írt 50 kr.; 3. a nagy parthajózású gőzhajóknak minden lajstromozott tiszta tonnája után 4 frt 50 kr.; 4. a hosszújaratú gőzhajóknak minden lajstromozott tiszta tonnája után 6 frt. Az előző megállapított segélyösszegek a hajó vízrebocsátását követő minden évben az előző évre kijáró segély 10%-ával csökken. A már forgalomban levő hajók e segélyt szintén megkaphatják, de a segély összege azon százalék leszállítással kezdődik, a mely meg van állapítva a hajók vízrebocsátása óta lefolyt évek száma szerint.

A segély adódik minden száz tengeri mértföld és minden lajstromozott tiszta tonna után $2\frac{1}{2}$ kr. erejéig. A befutott tengeri mértföldre számának megállapításánál alapul az érkezési s indulási kikötők legrövidebb útvonala vétetik. E segély a vízrebocsátástól számított 15 évnél tovább nem engedélyeztetik; mint láttuk a beszerzési segély csak 10 évig tartott

A beszerzési állami segélyt igénybe vehetik a tengeri szabad hajózást űző hazai vállalatok azon gőzhajók s vitorlás hajók után, melyek 1892 végén már birtokukban voltak, s a melyek vízrebocsátása óta még tíz év nem telt el, úgyszintén ha e hajók 1893 jan. 1-én vásároltattak vagy építettek, ugyancsak 10 évre. Csak az esetben a fentiek tekintetbe vétele mellett is, ha a hajók teljesen a célból készítettettek, s felszerelésük s szerkezetükre nézve a megállapított szabványok mellett az első osztályba sorozhatók. Igénybe vehetik még a segélyt a kormánnyal szerződéses viszonyban álló oly hazai vállalatok vitorlás és gőzhajói, melyek a velük kötött szerződésben megállapított létszámon felül ministeri jóváhagyás mellett oly célból szereztetnek be, hogy azokkal csak tengeri szabad hajózást űzzenek.

Külön állami segély csak oly járatok után biztosítatik, mely járatokra valamely államilag segélyezett vállalat kötelezve nincs, még pedig: 1. a szabad tengerhajózást űző hazai vállalatok

latok részére oly járatok titán, melyeket tizenöt éven alóli oly hajókkal teljesítettek, melyek már 1892 végén birtokukban voltak, vagy ugyancsak 15 éves korukig oly új hajókkal, melyeket 1893 jan. 1. után vásároltak vagy építettek, ha e hajók a a minősítésnek megfelelnek; 2. a kormányval szerződéses viszonyban álló hazai tengerhajózási vállalatok részére oly járatok után, melyeket a velük fennálló szerződésekben megállapított létszámon felül ministeri jóváhagyás alapján beszerzett új hajókkal teljesítettek.

A kis parthajózásnak az 1879: XVI. t.-czikkben megállapított határokön belül fekvő kikötők közt teljesített járatok után e segély nem jár. Különben a segélyezésre fordítható összeget a törvényhozás állapítja meg: újabb törvényhozási intézkedésig az állami költségvetés 100,000 frtnál jobban meg nem terhelhető.

Elmondhatjuk tehát, hogy a tengeri hajózás, a tengeri kereskedelem nagy kedvezményekben részesül. Kétségtelen, hogy a forgalom eme fiatal ága hazánkban ennek köszönheti aránylag könnyű szerrel elért fellendülését. Nagy reményekre jogosít fel bennünket kereskedelmi tengerészetünk mind intenzívebben jelentkező fejlődése: a jövő erőteljes működése ebben fogja találni egyik legczélravezetőbb levezetőjét.

Itt említjük még fel a hajógyártást is. Midőn még a faanyag játszotta a hajóépítésnél a főszerepet, Fiume egész tengerpartja hajóépítéssel foglalkozott, sőt Buccari, Porto-Ré és Zengg is, mint ilyenek meglehetősen fontossággal bírtak. De ez már megszűnt. 1876-tól kezdve rohamosan hanyatlott a fahajókészítés, 1883-ban pedig teljesen megszűnt. 1894-ben kezdődött csak a hajóépítés terén újra némi mozgalom, midőn az állam e téren nagyobb aktiót létesített. A bergudai öbölben hajógyárat létesített, mely 1894-ben egy úszó dock és egy kis gőz bárka építését kezdte végeztetni. Az 1895-iki törvényhozás a hajóépítőknek állami segélyt biztosít, melynek egész összege évente 100,000 frtot meg nem haladhat. A segély a hajó testek építésénél minden tonna után vashajóknál 15—30 frt, fahajóknál 5—12'50 frt, új gépek minden 100 klgrja után 5—7⁵ frt, új kazánok után 3 5 frt. A segélyben részesedő hajóépítők azonban állami ellenőrzés alatt állanak.

Belvízi kikötőnk tulajdonkép csak Budapesten van: csekély jelentőségű több található, a mi azonban alig érdemi meg

e nevet. Téli kikötő van a Dunagőzhajózási Társaság óbudai hajógyárával kapcsolatosan; ott van még az újpesti kikötő, a komáromi, pozsonyi, s zimonyi. Mint ilyen említhető a Ferenczcsatorna egész hálózata, de különösen az óbecsei torkolat, stb. s még sok más kisebb nagyobb természetes menhely gyanánt szolgálható hely.

A budapesti kikötő kiépítése már régen tervbe vétetett: roppant fontosságú volna ez a kereskedelemre, sajnos azonban e tervszetről most keveset beszélnek, s rövidesen alig várható annak létesítése.

A magyar birodalom tengeri kikötői gyanánt szerepelnek: Buccari, Portoré, Selce, Növi, Zengg, Crkvenica, St.-Giorgio, Stiníza, Jablanea, Carlopago és Fiume. Ez utóbbin kívül a többi a kereskedelmi forgalom szempontjából alig jöhet tekintetbe.

Fiume kikötője érdekében az ország rengeteg áldozatokat hozott. Az alkotmányos kornak kezdetén egy jelentéktelen kis hely volt az egész. A magyar kormányzat különben egy százados osztrák közigazgatás után Fiumét csak 1869-ben kapta vissza. A kikötő el volt iszaposodva, el volt hanyagolva; nagyobb hajók ott ki sem köthettek. A kormány a kikötő kérdését mindjárt kezdetben tanulmányoztatta, már csak azért is, mert a vasúti állomás helyének kijelölése tárgyában kellett határozatot hozni. A kormány azt természetesen a kikötő mellé akarta tenni, a fiumeiek a Fiumarához, minek helytelenségét azonban azután maguk is belátva, a kormány álláspontjára helyezkedtek. Így most már a kikötő ügyét kellett rendezni. Pascal mérnök által vizsgáltatták meg a tervezetet (a marseillei kikötő építője), melynek alapján a kész tervezetet a következőkben terjesztették a törvényhozás elé:

«A régi kikötő keleti szárnytöltése nyugat felé 540 méterrel meghosszabítatik, és pedig 200 méternyire a töltés jelenlegi irányában, azontúl 340 méternyire a parttal párhuzamosan. E meghosszabbított töltés egy 8 hektárnyi vízfelületű új medenczét zár be, s végfoka, valamint az új kikötő hullámgátja közt egy száz méter széles átjárást enged. E kikötő fennálló rakpartja 200 méter hosszúságban 20 méterrel szélesbítettik. A két kikötő közti közlekedés eszközzésére az új kikötő hullámgátja erre alkalmas helyen kivágandó, s e nyíláson keresztül a hullámgát többi részével való összeköttetés fentartása végett forgóhíd

épül. Az új kikötő hullámgátja kívülről mesterséges közömbökből álló kőhányás és egy a 0 felett 4 méter magas korlátfal által védve, belülről pedig a 0 felett 2 méter magasságban 1200 méterrel meghosszabbítatik, és pedig 400 méternyire a mostani irányában, azontúl pedig az új rakpart falazatából 385 méter távolságban ehhez párhuzamosan; végfokához közel egy a bejárati nyílást megszükitő 75 méter keresztöltéssel. A parton három új révtöltés (móló) épül a hajók kikötésére, a két belső 80 méter szélességgel és 150 méter hosszassággal, a szélső pedig 35 méter szélességgel és 220 méter hosszassággal. Az első révtöltés a már meglévő Adamich-féle mólótól 300 méternyire fekszik, az új mólók közti távolság pedig 250 méterre van megállapítva. Az Adamich féle móló nyugati széle elenyészik a rakpart előtolása folytán, mely ezen régi móló déli oldalával egy vonalban folytatattatik. Rakpart és révtöltés egyaránt 3 méterrel emelkedik ki a 0 vízállás felett. E kikötő vízfelülete 33 hektárra, a rakpart hossza pedig 2000 méterre emelkedik, mely 35 közép nagyságú tengeri hajó hosszának felel meg, s melyből 700 a közönséges, 1,300 méter pedig a vasúti forgalomra esik. Ezeken kívül a cs. és kir. tengerészeti akadémiától a pályaudvar számára elfoglalt csónakrév (naszádkikötő) helyett, egy hasonló rendeltetésű új kikötő épül 15 méter rakparttal és 1,500 négyszög-méter vízfelülettel». Ez a kikötő terve, melyre 13.122,000 firt lőn előirányozva, de a mely terv folyton módosult, s a mely ennek következtében az eredeti költségelőirányzatnál sokkal többbe került. Mindenesetre meg van azonban a tengeri kikötőnk, melyre büszkék lehetünk, mert az a szükségletnek fényesen megfelel. Az előre nem látott kiadások okozták a túlköltekezést, az építkezés nagyszerűsége a befejezés késlekedését. Az eredeti terven való módosítások főképp azóta váltak szükségessé, mióta a Németországba, s az azon át irányuló forgalmat az elzárkozási politika megbénította, úgy hogy a nyugattal való kereskedelmi kapcsolat csak a fiumei kapun át vált lehetségessé. Háborítatlan külkereskedelmi forgalma hazánknak csak Fiume felé van biztosítva.

Hajózható vízi útaink egész hossza 4,971 kilométer, a melyből gőzhajóval bejárható s állami felügyelet alatt van 3,095 kilométer.

A hajózható vízi utak hazánkban 1899-ben a következők voltak:

	<i>Az egész hajózható</i>	<i>Gőzerővel hossz kilométer</i>
1. Duna: Dévénytől Ó-Orsováig	1076'31	1033
2. Tisza: Tisza-Újlaktól a Dunáig	969'49	461
3. Dráva: Légrádtól a Dunáig	248'82	229
4. Száva: Sziszektól a Dunáig	663'50	604
5. Maros: Marosujvártól a Tiszáig	367'92	118
6. Szamos: Szatmártól a Tiszáig	98'61	—
7. Bodrog: Sárospataktól a Tiszáig	30'34	—
8. Körös: Békéstől a Tiszáig	219'23	127
9. Kulpa: Károlyvárostól a Száváig	135'79	—
10. Vág	317'52	—
11. Nyitra: Naszvadtól a Dunáig	15'12	—
12. Garam	146'64	—
13. Sió egész hosszában	155'51	—
14. Bosut: Ljubantól a torkolatig	49'00	49
15. Temes: Pancsovától a torkolatig	3'00	3
16. Balaton egész hosszában	121'00	121
17. Ferencz-csatorna egész hosszában	238'20	235
18. Béga: Temesvártól a Tiszáig	115'00	115
Összesen	4971'00	3095

A Dunának Dévénytől Orsováig jelzett hosszában bele van számítva a győr-gönyői 15.9 klmes, az érsekújvári 13.6 klmes, a szentendrei 30.3 klmes s a mohácsi 56 klmes ág is. Mindenesetre láthatjuk, hogy a Duna adja az ország legnagyobb hajózható vonalát, mely a gőzerővel hajózható hossz harmadát, az összes terület negyedét adja. Utána a gőzhajózás tekintetében a Száva, az egész hajózható hossz tekintetében viszont a Tisza következik. E téren még nagy feladatai vannak az államnak: a hajózható vonal hosszát növelni kell, s a hol lehet, kivált a gőzerővel bejárható területet kell gyarapítani.

A hazai gőzhajózási vállalatok gőzhajóállománya 1900-ban a következő volt: kerekeshajó volt 63, csavaros 71, gőzkompp 3, tehát összesen 137, a melynek indikált lóereje 29,957, míg a befoglalási képesség 13,363 tonna volt. Ez maga semmi esetre sem volna elegendő a forgalom lebonyolítására, de számításba kell venni, hogy a dunagőzhajózási társaság, valamint a délnémet gőzhajózási társaság adatai fentiekben nem foglaltattak. A dunagőzhajózási társaság múltjánál fogva is oly nagy fontosságú hazánkra, hogy annak adatait helyesnek találjuk külön visszamenőleg is adni a következőkben:

Év	Gőzhajók				Vasúthyajók					
	kerekes-gőzös	csavar-gőzös	lánc-hajó	összesen	névtelen löereje	indikált	árúszállító hajó	kőnyitő hajó	összesen	hordképesség tonna
1830	—	—	—	1	60	—	—	—	—	—
1840	—	—	—	17	1,438	—	—	—	4	—
1850	—	—	—	48	5,387	—	—	—	177	—
1860	—	—	—	122	12,092	—	—	—	501	—
1870	—	—	—	158	13,995	—	—	—	635	—
1881	161	19	6	186	16,844	—	—	—	730	—
1891	155	25	10	190	16,882	72,587	709	60	769	277,006
1896	151	23	5	179	15,334	61,870	794	6	854	348,520
1900	143	21	2	166	15,455	63,680	775	45	816	376,462

A dunagőzhajózási társaság tehát mindenestre aránylag nagy erővel támogatta kivált a múltban, többi hajóinkhoz viszonyítva a kereskedelmet. Nem szabad szem elől téveszteni azonban, hogy fentiek a társaság egész erejét jelzik; tehát Ausztria és Magyarországra együttesen vonatkoznak e számok, melyekből természetesen hazánkra csak egy kis hányad esik.

A mi a szállítási forgalmat illeti, meg kívánjuk jegyezni, hogy a hajózás hazánkban, különös tekintettel a Dunára, rendes körülmények között nem terjed egész 300 napra. E számot ritkán érjük el, olykor viszont igaz, hogy fölözzük, de akárhányszor 270—280 napnál több nem vehető fel. Általában különben azt mondhatjuk, hogy a személyszállítási forgalom a hajóknál csökken, még pedig nagy mértékben, a mi a folyton terjeszkedő vasutak következményei gyanánt jelentkeznek. Az utóbbi időben azonban az áruforgalom is stagnál, pedig ennél a gyorsaság nem mindig oly lényeges, mint a személyforgalomnál, s az olcsósági szempontok inkább előtérbe léphetnek. A hajóforgalom részletesebb adatait 1877. óta ismerjük. Nézzük annak adatait. A személyforgalom a következő az összes hajózási vállalatoknál:

Év	Szállított	
	személy	személy kilométer
1877	4.505,261	—
1880	5.753,861	—
1885	2.839,164	85.154,292
1890	2.659,888	75.088,828
1895	2.164,373	59.328,340
1900	2.075,866	64.874,000

Nagyban egészben a személyforgalom hanyatlását mutatják e számok, jóllehet olykor tagadhatatlan, hogy egyes évek emelkednek.

A személyszállítást tulajdonképen a Dunagőzhajózási társaság foglalja le magának; de mint személyszállító hajók jönnek tekintetbe a magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság és a Balatontavi gőzhajózási részvénytársaság is. A személyszállítás túlnyomó hányada azonban az elől említett vállalaté, a mi most már aránylag rossz üzlet. Fenti személyszállításban a helyi forgalom, s a nagyobb távolsági forgalom együttesen van meg, s tekintettel a budapesti folyton fokozódó helyi forgalomra (a Dunán), a nagyobb távolság személyszállításánál a hanyatlás kiváltkép jelentékeny. Látható ez a személy kilométerek számából, mely 1888. óta sok évben nagyon alacsony színvonalra süllyed; egyes években találunk csak nagyobb adatokat.

A zónadíjzabás óta a hajózás a vasutakkal a versenyt épen nem bírja ki, mert hisz az utazás most már ezeken is olcsó, a mellett gyors, megbízható s pontos. Mind megannyi előny a vasutak javára, a hajózás rovására.

Áttérve az áruforgalomra, összes hajóink e tekintetben a következő adatokat nyújtják:

Év	Árú, tonna	Árú, tonna km
1877	1.489,854	—
1880	1.673,875	—
1885	2.290,572	867.875,476
1890	2.839,621	1,016.562,777
1895	2.621,625	1,007.310,354
1900	3.398,261	1,213,321,000

Fenti adatokban 1897-ben nincs befoglalva 10,011 drb. élő állat, 1898-ban 6,700, 1899-ben 9,517, 1900-ban 5754.

A múlttal szemben tehát az adatok emelkednek, de az utolsó pár évet véve, stagnálást láthatunk.

A hajók rendszeren a nagy tömegárúkat szállítják; itt jut legjobban érvényre az olcsó díjtétel. A dunagőzhajózási társaság csak gabona és kereskedelmi árút ismer a szállításnál. Sok hajózási vállalat kénytelen az egyik vagy másik ág szállítását különösebben felkarolni. Mert igaz ugyan, hogy például a Dunán a kereskedelmi és gazdasági árúk körülbelül egyenlő mennyiségben vesznek részt a szállításban, de már a Tiszán túlnyomó a gabonafuvarozás. A Száva s Dráva a kereskedelmi árúk szállítását bonyolítja le nagyobb mértékben. Egyébiránt a Dunán a

víz ellenében való forgalomban a gabonaneműek szállítása a túlnyomó, a mi természetes is, mert hisz Ausztriába sok terményt viszünk. A Tiszán a vízmenti irányban dominál a gabona, mert az lefelé a Dunára gravitál. A Dráván és Száván mindkét esetben a kereskedelmi árúk állnak elől, de az árúk mozgalma túlnyomóan vízellenes.

A mint említettük, a tömegárúk játszáka a hajóforgalomban a főszerepet; ennek megfelelőleg épülnek a hajók, s ezért emelkedik folyton nagy arányokban azok hordképessége. A hajók maguk tehát kénytelenek a forgalom követelményeinek megfelelőig épülni, vagyis a tömegárúkhöz alkalmazkodni. Így a Duna-gőzhajózási társaság uszályhajói a következő arányokat tüntetik föl:

Uszály neve	Méretek méterben			Bemerülés		Hord- képessé- ség tonna
	hosszaság	szélesség	magasság	üresen	teljes rako- mánynyal	
				milliméter		
8200	60'97	9'14	2'74	0.38	2'10	820
7400	53'10	7'30	3'47	} 0'54—0'6	2'80	730
7000	58'40	7'70	3'59			
6500	57'62	7'92	2'59	0'40	2'10	650
5800	61'00	9'20	2'12	0'31	1'60	580
5300	57'92	7'62	2'44	0'37	1'80	530
3200	45'72	7'92	1'60	0'29	1'40	320
Felépítményes						
I. osztály	62'9—67'9	8'5—8'7	2'14—1'77	0'6—0'74	1'6—1'8	412
III. " "	49'3—50'8	6'7—6'9	1'66—2'07	0'37—0'47	1'20—1'50	242
I. oszt. uszály	47'8—67'3	7'4—9'3	2'41—3'6	0'48—0'86	1'8—2'6	596
II. " "	50'9—59'3	6'5—7'7	2'33—2'86	0'37—0'65	1'8—2'0	443
III. " "	49'0—64'4	6'2—7'0	2'3—2'83	0'37—0'54	1'8	350
IV. " "	45'0—50'7	4'9—6'5	2'2—2'54	0'37—0'52	1'5—1'80	260
V. " "	28'0—46'0	4'6—5'3	1'74—2'3	0'32—0'47	1'2—1'7	192
VI. " "	24'6—42'7	3'5—4'8	1'1—2'0	0'28—0'4	0'9—1'40	90

A befogadási képesség nagy voltát mutatják e számok, melyek így az önköltséget a társaság részére csökkentve, a követelményeknek jobban megfelelhetnek.

A magyar folyam és tengerhajózási társaság uszályhajóinak méretei a következők:

	Hossz- méter	Szélesség	Bemerülés teljes rakománynyal	Hordképesség tonnában
Fedeles 2 darus	49'00	7'0	1'40	300—312
«	51'22	7'26	1'83	405
Fedeles	50'00	7'26	1'83	445
Tetős 2 darus	56'00	8'00	1'60	450
«	56'00	8'00	1'60	480
Tetős 2 darus	51'36	8'00	2'10	600
Fedélzett 2 darus	57'00	8'20	2'20	659
« darus	58'00	8'00	2'10	667'5
Fedélzetes	72'00	9'20	2'30	1000'0

E hajókba tehát óriási mennyiség rakható be, s minden nehézség nélkül továbbítható az ily rakomány. A vasutak felett ez a feltétlen előnyük a hajóknak, mert az előbbiekre csak korlátozottabb mennyiség rakható, s egy-egy vonattal csak bizonyos számú kocsi továbbítható. A berakás is egyszerűbb, a mi mind a hajószállítás kényelmessége mellett szól, s a mi mellett nagyon fontos még az olcsósági szempont is. Átrakni az árut nem kell a legnagyobb távolsáig, benne az áru egy tömegben szabadon kezelhető, s így az ott esetleg kikészíthető, keverhető; sokszor a hajó raktárul szolgálhat, mikor is a fekbér s kezelési költség elesik. Hazánkban mindezen előnyök mellett hátrány gyanánt áll a felfelé való hajózás nehézsége (mert hisz aránylag nagyon sok árut szállítunk felfelé), de meg ama körülmény is, hogy sok folyón a vízállás nem egyszer nagyon alacsony — gyakran a legnagyobb forgalom szakában (olykor meg nagyon is alacsony). A Tiszán akárhányszor alig 3 hónap a hajózási időtartam.

Mindennek daczára a hajózásnak nagy fontossága van hazánkban; a gabonaszállítás maga biztosítja az áruforgalom egy nagy hányadát, s csak óhajtandó volna, hogy a hajók forgalmi politikája mennél jobban alkalmazkodjék a gyakorlati élet szükségleteihez. A személyszállítás tekintetében a hajók szempontjából a jövő sem biztat reménytkeltő momentumokkal.

Csatornahajózásunk meglehetősen csekély; mintegy 5000 kilométernyi vízi útunkból nem tesz ki 5%-ot a csatornahajózás. S ha a tényleges állapotot vesszük, úgy láthatjuk, hogy a Ferencz-csatornán kívül csatornahajózásunk alig számba vehető; a Béga-csatorna vízhiány miatt épen akkor nem használható, mikor arra legnagyobb szükség volna, tudniillik nyáron.

A Ferencz-csatorna részvénytársaság forgalma a rendelkezésünkre álló adatok szerint a következő volt vízmentében és ellenében együtt:

Év	1881	1885	1890	1895	1900
Az üresen közlekedett hajók száma	1270	1254	1092	744	804
A terhelten közlekedett hajók száma	2808	2687	1882	1481	1536
Az üresen közlekedett tutajok száma	128	314	116	216	286
A terhelten közlekedett tutajok száma	1242	831	869	783	708
A száll. I. vámosztályhoz tartozó áruk sulya mm.	57268	59196	43685	39469	28560
A száll. II. vámosztályhoz tartozó áruk sulya mm.	1885133	2276320	1807473	1581228	1850754
A száll. III. vámosztályhoz tartozó áruk sulya mm.	1122861	1402661	851162	686051	285899
Összesen	3065262	3738177	2702320	2306748	2165213
A fizetett vámdíj frt	189665	244334	201451	170581	197674
Veszt. az év folyamán frt	278565	251162	269915	155400	237500

A forgalom tehát visszaesést mutat fel minden tekintetben; különben a forgalom abszolúte véve sem nagy. Ez is azonban csak azért válhatott ily naggyá, mert midőn 1870-ben a Türr István által alapított részvénytársaság a csatornát megszerzte, abba 1875-ig 10½ milliót fektetett, s a baja-bezdáni tápcsatornával és a sztapár-ujvidéki Ferencz József öntöző s hajózható csatornával kiegészítette. Hogy különben a forgalom mennyire nem kielégítő, azt legjobban mutatja ama körülmény, hogy a társaság folyton veszteségekkel dolgozik, a mint azt a fenti adatokból láthajuk.

A Béga-csatorna forgalma s jelentősége minimális; a kereskedelem szempontjából az számba alig jöhet. Főbb adatai az utóbbi évtizedben a következők:

Fenntartási és árvízvédekezési költségek:	1891	1895	1900
Az állam terhére fenntartás s kezelés frt	31,584	110,744	77,370
Árvízvédekezési kiadások	6,658	24,330	355
Ebből az állam terhére esett	2,219	8,110	118
Ebből a temes-bégavölgyi vízszabályozó társulat terhére esett	4,439	16,220	236
Feladás: gabona vagy liszt mm	1.079,547	853,994	1.563,491
Egyéb	148,188	157,596	119,458
Leadás: gabona vagy liszt	386,998	253,111	504,852
Egyéb	211,791	256,852	265,704

1897-ben a leadásnál még 4784, 1898-ban 3040 fenyőszál is szerepelt és 1900-ban 7280.

A Béga-csatorna tehát nagyon jelentéktelen a jelenlegi kerekek között.

A csatornák hazánkra nézve nagy fontossággal bírnak; a csatornaépítési tervzetek a legfontosabb közgazdasági alkotásokat volnának hivatva létesíteni. Régi terv az, mely a Dunából Vukováml kiindulva, a Szávát Samáczt körül érné el, a mi útrövidítést jelentene, de meg a Száván s Kulpán Fiume felé hajózható útvonalat adhatna. Napjainkban a Budapestről Csongrád illetve Szeged felé vonuló nagy hajózható csatornát pertraktálják élénken, melynek fontossága az Alföld szempontjából az első pillanatra belátható. Az Ausztriában tervezett Duna-Odera csatornának ránk nézve is roppant jelentősége volna. A Németországgal való összeköttetés a jövő egyik legszebb álma, melyből hazánkra óriási előny származnék. E tervnek esetleges egyoldalú kivitele károsítaná hazánkat, mert függő helyzetbe hozna bennünket Ausztriával szemben, sok tekintetben helyrehozhatatlanul. Ausztriában a következő vízi utak építését tervezik: 1. Duna-Odera csatornát; 2. hajózható csatornát a Dunától a Moldváig Budweis mellé és a Moldova csatornázását Budweisztől Prágáig; 3. hajózható csatornát a Duna-Odera csatornától Preraunál a felső Elbéhez Pardubitzig és az Elba csatornázását Pardubitztól Melnikig; 4. hajózható vízi utat a Duna-Odera csatornától a Visztula folyamberületéhez és a Dnjeszter hajózható részéig. 1904-től számított 20 év alatt van tervezve a kiépítés 1,600—1,700 kim. hosszúságban 375 millió forintnyi előirányzat mellett. Magyarországra úgyszólván csak a duna-oderai csatornából kiágazó s a Dnjeszterig vezető csatorna nem bír fontossággal. Legközelebről érint azonban bennünket a Duna-Odera csatorna, melynek a Vág közvetítésével való készítése közgazdasági szempontból óriási fontosságú. A magyar érdekek az északi országokkal való direkt összeköttetés mellett parancsolólag szólnak, s Ausztriának esetleges önkényes eljárása hazánkra mérhetetlen károkkal járna.

A magyar csatornákra vonatkozólag egyébíránt érdekes Hieronymi véleménye, melyet a következőkben adunk: «Az osztrák csatornaterveknek megvalósítása lehetővé teszi nekünk, hogy a hazai csatornahálózatot haszonnal és a vízi közlekedési eszközök nyújtotta összes előnyök érvényesítésével léte-

sítsük. Gabonatermő vidékeinkről a fogyasztó piacokra valló szállításnál ez időszerint csak kivételesen és az útnak csak egy részére vehető igénybe a hajószállítás, mert hajózható folyóinknak, nevezetesen a Tiszának és Dunának főiránya északról délre van; a Dunának csak Budapest feletti része folyik nyugatról keletre; a keletről nyugatra vezető hosszabb folyóink, nevezetesen a Maros és a Kőrösök ez idő szerint nem hajózhatók. A hol a vízen való szállítás lehetséges, így különösen a Duna alsó vidékeiről, és a Tisza alsó szakaszáról érkező gabonaküldemények már ez idő szerint is túlnyomólag a vízi szállítást veszik igénybe; de a vízi út csak Bécsig használható, honnan a vasúton történik a szállítás Cseh- és Morvaországba. A legtöbb búzát termő vidékekről Jász-N.-K.-Szolnok-, Csongrád-, Békés-, Csanád-, Arad- és Bihar megyékből la vízi szállítás nem lehetséges, mert a Kőrös és Maros nem hajózhatók és a Tiszából a Duna valamely állomására csak a Ferencz-csatomán át, vagy a Tisza torkolatáig menő kerülővel lehet jutni.

Egész másként fognak a viszonyok alakulni, ha hazánk gabonatermő vidékeit látjuk el csatornákkal, melyek lehetővé fogják tenni, hogy a gabonát az Alföld szívéből a Dunán és az osztrák csatornákon a fogyasztó piacokig átrakodás nélkül hajón szállítsuk. Ha Szatmártól Budapestig és Temesvártól Budapestig építtetnék csatorna oly méretekkel, hogy azon 600 tonnás hajók közlekedhetnének, a gabonaszállítás Szatmárról és a közbeneső állomásokról, nemkülönben Temesvárról és Aradról Csehországba szakadatlanul hajón történhetnék, minő változás állana be kereskedelmi viszonyainkban!

A magyar alföldi csatornák létesítésénél természetesen a duna—tiszai csatorna megépítése az első lépés: mert a tiszántúli alföldi csatornáknak a Tiszába kell torkolniok és ha a közép Tisza a Dunával csatornával össze nem köttetik, a hajónak a Ferencz-csatomán át nagy kerülőt kellene tenniök.

Az építendő duna- tiszai csatornának forgalmi tekintetben legelőnyösebb vonala a Dunából Budapesten ágaznék ki és Szolnokon torkollanék a Tiszába. Ezen csatornavonalnak azonban rendkívüli akadályai a Duna és Tisza között Czegléd vidékén levő magaslatok, melyekről már Beszédes József kitűnő mérnökünk 1839-ben «a Kolozsvártól Gráczig építendő nagy csatorna», című könyvében megemlékezik a következő szavakkal:

Duna s tiszaközi nagy csatorna tárgya többszöri méréseken s vizsgálatokon ment által már én előttem, de a melyek lehetséges tervet azért nem szerzőnek, mivel a csatornát Pestről Szolnokba akarák vinni, és pedig álló vizűt. Ezen elvet meggyőzhetlen akadályok ostromolják, melyek közül legnagyobb az, hogy a csatornának tápláló vizet a Zagyva és Tápió patakok adták volna, azok pedig nyáron ki szoktak száradni; de ha elegendő víz volna is e két patakban, e víznek Czegléd alatt Pestig oly emelt a hozatala, és pedig száraz homokos hegyoldalban, hogy Pesttől alányúló szakadatlanul 20 öltől 13 ölig magas homokos ormot át lehessen vízzel hatni, már ezen feladat annyiba kerülne, mint külön a hajókázó csatorna számos és költséges rekesztői-vel együtt, melyek abba javasoltattak.

Beszédes terve szerint a csatorna a budapest—soroksári Dunaágból Harasztinál térne ki, Némedi, Ócsa, Vári s Dabas községek alatt vonulna el és Kerekegyháza, Agasegyháza, Bugacz Szt.-László és Galambos pusztákon áthaladva Félegyháza alá fordul, honnét Csongrád felé folytatja útját, a hol a Tiszába torkollik.

Ezen vonalnak indokolásánál felemlíti Beszédes, hogy több más vonalat is tanulmányozott, nevezetesen:

1-ször Soroksárról Pilisre, 2-szor Dabasról Czeglédre, 3-szor Tatár-Szt.-Györgytől Nagykőrösre s ott tovább Kerekegyházától Kecskemétre vinni a csatorna huzamát, de oeconomico lehetetlen, mivel az ásás mélysége 20 ölet felülhaladna többezer Öl hosszúságban.

Kecskemét város 9 öllel emeltebb helyen fekszik, mint Pestnél a Duna közép vízszíne áll. Az ágasegyházi határban a csatornavonal és Kecskemét közt levő legalacsonyabb dombhát 14 öllel emeltebb, mint Pestnél a Duna vízszíneinek középállása.

Beszédes terveit és adatait a később történt mérések mind igazolják. Mindezeknél fogva, minthogy kívánatos, miszerint a duna-tiszai csatornának a Tiszába torkolása a Középtiszának minél feljebb fekvő pontján történjék, nehogy a keleti irányból jövő és a Felső-Dunára törekvő hajók délfelé nagy kerülőt legyenek kénytelenek tenni, a duna-tiszai csatornának helyes volna a budapest—csongrádi irány. A csatornának a Tiszába Csongrádnál való torkolása azért is czélszerű, mert a Kőrösök, melyek Békéstől, esetleg Gyulától Csongrádig hajózhatóvá teendők, hogy a szatmár—csongrádi csatornának kiegészítő részét képezzék, Csongrádnál ömlenek a csatornába.»

Hieronymi, az általa javaslatba hozott két alföldi csatornát a következő vonalon véli létesítendőnek:

A szatmár—csongrádi csatorna Szatmár-Németinél ágaznék ki a Szamosból és Nagy-Majtény és Nagy-Károly alatt a debreczeni határt annak déli részén szelné át, azután lefordulna B.-Újfalu felé, és a Berettyó medrét követve Békés és Gyoma körül torkollanék a Kőrösökbe, melyek egész a Tiszába omlásukig hajózhatóvá lennének teendők. Ily módon szakadatlan hajózási út létesíttetnék Szatmártól és Debreczentől Budapestig, s tovább a Dunán egész az osztrák csatornáig.

Ezen csatorna tápvizét a Szamosból nyerné, és a megjelölt vonalon sehol nehézségekbe nem ütköznék.

A Szamos vízszíneinek magassága kis vízállásnál rig'sö m. az Adriai tenger színe felett; Debreczenben a terepmagasság 112 m., a csatornának tehát ezen a vonalon 7* m. esése lesz. Berettyó-Újfalunál a kis víz színe 8g'3 m., tehát a csatorna vize a Szamosból ezen pontig elegendő eséssel vezethető le. Berettyó-újfalutól már a Berettyónak és Kőrösnek természetes esése van, s ezen folyóknak medre oly módon lesz csatornázendő, hogy a mederbe mozgó gátak lesznek építendő, melyek a vizet felduzzasztván, a hajóknak elegendő vízmennyiséget biztosítanak: árvizek közeledtével pedig felnyitnak. Minden ilyen mozgó gát által okozott esésen át a hajók zsilippel haladnak át.

A Kőrösnek hajózhatóvá tételére a terveket már a földmívelésügyi miniszter elkészítette.

A másik csatorna, mely Temesvárról lenne építendő, állana a temesvár—perjámosi csatorna szakaszból, a hajózhatóvá tett Maros szakaszból Aradtól Szegedig, onnan a hajók a Tiszán mennének Csongrádig, s a csongrád—budapesti csatornán haladnának tovább. Ezen csatornavonalnak azért kellene Peijámosnál és nem Aradnál a Marosból kiágazni, mert az arad—temesvári vonalon a vingai magaslaton kellene a csatornának áthaladnia.

Ezen csatorna létesítésének sincsenek akadályai; mert a Maros kis vízállása Perjámosnál 9ri6 méterrel magasabb az adriai tenger színénél, míg a Bégának kis vízszíne Temesvárnál 840 méterrel magasabb a tenger színénél, s ennél fogva a csatorna a Marosból táplálható vízzel.

Temesvár városa és az ottani érdekeltség eddig a Béga csatornának minden vízállásnál való hajózhatóvá tételét kérel-

mezte, de helyesebb hogy a Maros Aradtól a Tiszába torkolá-
sáig hajózhatóvá tétessék és Temesvártól Perjámosig építessék
csatorna; mert ezen vonal összes hossza Budapestig 312 kilo-
méter, ellenben Temesvárról a Béga csatornán Titelig, s onnan
Szlankamenen át Budapestig a megtett út 600 kilométert tesz,
s míg a perjámos—szegedi vonalon a szállítási költség 26 kr._v
a kerülön át 37 kr.»

Hieronymi tehát (ki különben a Dunát a Balatonnal is
összekötni tervezi) a budapest csongrádi vonalon kívül a
szatmár—debreczen—gyoma—csongrádi vonalat és a temes-
vár—perjámos—szeged- csongrádit véli kiépítendőnek.

Kétségtelen, hogy e tervezetek nagyon fontosak, s megfe-
lelnek a praktikus élet követelményeinek. Nem szabad azonban
elfeledni, hogy nekünk a tervezetéseknél nemcsak a mező-
gazdaság, hanem az ipar érdekeit is szem előtt kell tartani,
mert hisz az a nagyszabású iparfejlesztés, melynek szemtanúi
vagyunk, meg fogja teremni gyümölcsét, s ipari produktumaink
is a külföldön fognak elhelyezést keresni. Igaz, hogy ez a jövő
álma, de hasonló tervezetek nem a pillanat behatása s irányí-
tása alatt készülnek, hanem a jövőt is szem előtt kell tartaniok.
A nyugat, illetve észak felé nyers terményeinket s termékeinket
visszük s vihetjük, míg a keletre, s a tengerre úgy ezt, mint az
ipariakat. Iparunk fejlődésével a nyers anyag kivitele mellett a
feldolgozott anyag exportja is nagy szerepet fog játszani.

Mi ellenkezőleg azokkal, kik a csatorna építéseket aggódva
fogadják, s azt mondják erre a jelen kellő biztosítékot nem
nyújt, azt mondjuk, hogy a csatornák óriási fontossággal bírnak
hazánkra részben a jelen, de főkép a közel jövő fejlesztésére
való tekintetből. Ha megvannak az eszközök a közgazdaság
továbbfejlesztésére, produktumainak gazdaságosabb értékesíté-
sére, úgy meglesz az anyag is, meglesz a tárgy is, a csatornák,
a közlekedési eszközök gazdaságos kihasználására. Csak ezek a
praktikus élet követelményeihez simulva épüljenek. Ezt kell
folyton szem előtt tartani. Ép ezért azonban nem elégedhetünk
meg csak a csatornákkal. Nekünk a kelet felé is összeköttetésre
van szükségünk. Ez a nyugati összeköttetés első sorban Ausztria
érdekeit szolgálná: Ausztria iparát hazánktól függetleníteni sze-
retné, mert látja, hogy a jövő e tekintetben Magyarország ipar-
fejlesztési törekvései folytán reája nézve nem valami biztató.
Másképp azonban a csatornák által részben el tudná vonni a

nyugatnak Magyarország felé irányuló kereskedelmi forgalmát. Mindenesetre fel kellene használnunk a nyugati összeköttetést a mennyire az lehetséges, de e mellett fejleszteni kellene a keleti kereskedelmet. A kelettel való összeköttetés tökéletesítése külkereskedelmünk főkövetelménye. A tenger adja meg kereskedelmünk jövőjét. Tehát tengerre magyar!

Újabbán egy igen fontos csatornaterv merült fel, mely egész Közép-Európát átszelné, s az északi részeket a délivel hozná kapcsolatba. Értjük az Odera—Vág—Duna—Száva—Kulpa folyók völgyein át létesített összeköttetést Stettintől Fiúméig. Az első pillanatra látható e tervezet roppant fontossága. Hazánkat egy csapásra kiemelné abból a szűk keretből, melyben jelenleg van, megkönnyítené kolonialis terjeszkedését, s fontos világforgalmi pozíciót biztosítana számára. Az északi s déli tenger között létesítene kapcsolatot, mely Fiúmét világforgalmi góczpoütá tenné: hasonlóvá válnék Marseille vagy Genuához Fiuménk, mely így óriási forgalmánál fogva világforgalmi központtá válnék.

E csatorna Stettintől Coselig terjedő 641 kilométer hosszú hajózható úton haladna, majd rátérne az Oderbergig 70 kilométer hosszúságban tervezett újabbán szabályozandó részre. Az Odera szabályozása úgy látszik már soká nem várat magára. A Duna-Odera csatorna 266 kilométer hosszúságban készülne Oderbergből az Olsa völgyén, majd a jablunkai vízváltáson át haladva a Cernianka, Kisuczka és Vág folyón át Szeredig. De hajózhatóvá tétetnék a Vág szered - komáromi szakasza is 93 kilométer hosszúságban. Innen a vízi út a Dunán Komárom—Budapest—Vukovárig menne 457 kilométer hosszúságban, és a 62 kilométernyi vukovári—samaci csatornán át a Szávába, majd 285 km. hosszúságban Sziszekig haladna, s a Kulpa vezetne 250 km. hosszúságban Károlyvárosig vagy Bródig, mely utóbbi könnyen hajózhatóvá volna tehető. Bródtól Fiúméig mintegy 60 km. hosszúságban kellene még vízi utat létesíteni. Az egész hajóút Stettin-Fiume között majdnem 2200 km., a miből már most is hajózható kész út 1400 km., maradna tehát 800 km. De ezen 800 km. hosszúságban 420 km. könnyen hajózhatóvá tehető folyón át haladna, úgy hogy csak 380 km. kellene kiépíteni, a mi a költséget szinte a minimumra redukálná a terv roppant volta mellett, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy 230 km. olyan, mely minden nagyobb nehézség nélkül, vagyis minden rendkívüli költség nélkül kivihető.

Kétségtelen, hogy Németország örömmel kiépíti a Coseltól Oderbergig terülő részt, illetve az Oderát hajózhatóvá teszi: hisz hogy mást ne is említsünk, a sziléziai kőszénbányák kiviteli képessége emelkedik ez által, mert e bányák az Odera e szakasza mellett terülnek el. Már Ausztria, kérdés, nem-e fog nehézséget támasztani: Ausztria Oderbergtől Bécsig akatja a Duna-Odera csatornát létesíteni, a mellyel kapcsolatban még csak abba sem akartak belemenni, hogy a bécsi kiágazás mellett egy dévényi, illetve pozsonyi ág is legyen. Már pedig Németországot csak Ausztrián át közelíthetnénk meg, a mihez mindenesetre beleegyezése volna szükséges. Egyébiránt ha az osztrák csatorna mellett a stettin-fiumei ki is épül, ez esetben a vukovár—samaczi és a brod—fiumei csatorna mindkettőnek jávára szolgál, s kérdés, Ausztria forgalma nem-e kerekedik felül? Tekintve hazánk folyton erősödő közgazdaságát, talán ettől tartani nem kellene.

De nagy baj az, hogy Oderbergtől Vág-Szeredig és Károlyvárostól Fiúmég a csatornaépítés elé roppant terepnehézségek állnak. De meg az Oderberg és Vág-Szered közti szakaszhoz sok víz kell; kérdéses, hogy az Odera ezt adhatja-e? nehezen. A Dunából a Vág völgyén felfelé vinni a vizet nem lehet; Olsa, Kisuczka és a Vág felső része viszont vízben szegény. Ez mind nagy nehézséget támaszt, de talán a részletek egymásra hatása eltünteti a nehézséget. Lehet, hogy e tervezetek hatása alatt Bécs elfogadja a Bécs és Pozsony melletti kettős kiágazást, s a stettin-fiumei út elesik. Kár volna.

A tervek egyébiránt a század végén erősen készülnek, s ha e terv megvalósulhatna, úgy egy óriási mű, egy roppant fontoságú közlekedési út állna előttünk. A kelet s Szuez felé nyernék vízi összeköttetést, mely közgazdaságunkra egész átalakítólag hathatna. Áruink kereslete, forgalmi képessége, kelendősége hatványozódnék, s egy kereskedelmi nép lehetne a szó szoros értelmében a magyarból. Iparunk minden különösebb fejlesztés nélkül is fejlődne, nem kellene neki gyámkodás, kinőne rövidesen a gyermekruhából. Stettintől Máltáig a tengeri út most 5600 km.: e csatornán át rövidebb lehetne 2000 klmeterrel; a hamburg—maltai út 1200 klmeterrel lenne rövidebb. A stettin—port-saidi 7200 klmeteres út rövidebb volna 2700, vagy a hamburg—port-saidi 1800 klmeterrel.

A kereskedelem jövője a Keleten van; erre kell tekinteni

minden közgazdának. A közelebbi részek szinte túl vannak már halmozva iparcikkével; a kereskedelemnek s a közgazdasági ágaknak általában, ott igen nagy a terük.

Hasonló tervezeteknél a fennálló állapotokat alapul elfogadni alig lehet. Nem mondhatjuk, hogy közgazdasági helyzetünk nem kíván ily összeköttetést. Az ily összeköttetés meghozná a gazdasági állapot rohamos fejlődését. Úgyszólván el vagyunk zárkózva a világtól, s így nem lehet csodálni visszamaradásunkat. De a visszamaradással érvelni bármely tervezet ellen sem lehet. Ha meg van az egészséges alap a továbbfejlődésre, úgy ezt kell a továbbiakban szem előtt tartani. Azt kell kérdenünk, hogy egy fejlett gazdaságú államnak, egy iparos (mely felé haladunk), s egy őserőben gazdag országnak kellene-e ezen csatornák, melyek a külfölddel közelebbi vonatkozásba hozzák? A felelet bizonyára igenlő.

E csatorna létesítése különben szinte ragyogó kaleidoskopot tár elénk. Nem csak Fiume válhatnék a világforgalom egyfontos tényezőjévé, Budapest is szinte világkereskedelmi gócponttá válhatnék megfelelő fejlesztés mellett. Ezzel nyerne az egész ország. De nyerne az ország árucikkének nagyobb forgalmán kívül, a csatorna nagy forgalmából is. Ez feltétlen visszahatással volna a környékre. De meg szükségessé tenné a duna-tiszai csatorna kiépítését, úgy hogy özönlene az áru a központ felé.

Triesztre vagy Fiumére nézve Stettin vagy Hamburgból a vasútvonal átlag 1500 klm.; a calais—marseillei vonal 1200, de ez csak a nyugati kikötőkre bír értékkel. Átlag a hossz 1300 kim., míg a vízi út 2200 klm., vagyis az arány 1:1.69. A német-osztrák-olasz vasutak tonnakilométerenkinti átlaga 1.92 kr., a német nagy csatornák eredménye szerint a vízi útnál ez 0'8 kr., vagyis arány 1: 215. 25 frt tonnán kinti vasúti szállítási díjra 17 ½ frt vízi szállítási díj esik.

A szállítás díja tehát hasonlíthatlanul kedvezőbb a vízi útnál. Az összeköttetés előnyös volta mellé tehát még a díjak aránytalanul olcsóbb volta is jön, a mi annak előnyeit még jobban kidomborítja. Századvégi álom e csatorna: kérdés, mi fog belőle létesülni. Tény, hogy egy hasonló irányú csatorna már van Közép-Európában: értjük a «Ludwigs-Kanal»-t. Ez tulajdonkép a Fekete tengert köti össze az Északi tengerrel. Ugyanis a Dunából Regensburg felett Kelheimtől ágazik ki egy csatorna,

mely Nürnberg és Bamberg alatt haladva a Majnába torkol, majd Frankfurtnál elhaladva Mainznál eléri a Rajnát, s Koblenz, Bonn, Köln és Düsseldorf stbit érintve az Északi tengert a Rajnán éri el. E csatorna számításba vétele több oldalról nehézségbe ütköznék fenti terv kivitelénél, de mindenesetre mutat egy másik utat is a csatornakérdés megoldására.

Hazánkban a közeljövőben a csatornaügy lesz a megoldandó kérdések legfontosabbjainak egyike. Szükségünk van csatornára úgy a bel- mint a külkereskedelem emelése szempontjából. Hogy a Ferencz-csatorna csak fél százalékot jövedelmez, vagy hogy a «Ludwigs-Kanal»-ra a bajor kormány évente 60,000 márkát ráfizet, az épen nem ijeszthet el bennünket. A Ferencz-csatorna agilisabb vezetés mellett többet jövedelmezne: hisz a múltban, midőn a csatorna kihasználásával kevesebbet törődtek, az üzleteredmény vajmi csekély volt. Egyébiránt a Ferencz-csatorna nem pótol oly szükségletet, mint fenti csatorna-javaslatok; ugyanez mondható a «Ludwigs-Kanal»-ra is. A tervezett csatornarendszerek égető szükségletet pótolnának hazánkban. Élénkebbé tennék a kereskedelmet, fokoznák produktumaink kelendőségét, nagyobbítanák piacunkat, a fogyasztási kört, s így egy állandó nagy jövedelmi többlettel lehetne számolnunk.

Áttérve a kereskedelmi tengerészetre, a vitorlás hajók és gőzösök együttes száma a következőkép alakult (1. 219. oldal):

Fenti számok tulajdonkép a fejlődés menetét nem tüntetik föl szemlélhetően, mert a gőzösök a vitorlás hajókkal együttesen adattak. Mindenesetre a gőzösök szaporodása jelzi a haladást akkor is, ha ezzel arányban a vitorlás hajók száma jelentékenyebben is csökken, a mi különben világszerte tapasztalható. Ez az eset áll a fentiekben is. 1886-ban 7 gőzösünk volt 5900 tonnatartalommal s 154 emberrel, a mi 1899-ben 34 gőzőssel áll szemben 43,448 tonnatartalommal, s 701 emberrel. Az emelkedés ily alakban óriási. Ezen adatok a hosszú járatú hajókra állnak: nagy parthajózású gőzös nincs, ellenben a kicsinyek száma 1871-ben egy volt 950 tonnatartalommal s 67 emberrel, míg 1899-ben 36 van 3646 tonnatartalommal s 229 emberrel. A hajók s bárkák összes száma már ez adatokból látható. A hajóállomány óriási fejlődéséről tanúskodnak e számok, melyek különben egyesítve is megmutatják például a kis parthajózású hajóknál a számbeli csökkenés mellett a tonnatartalom növekvését, vagy a

Év	Hosszújárati hajók			Nagy parthajózásu			Kis parthajózásu			Halászbárkák			Számzott bárkák és kirakó hajók			Hajók és bárkák összesen		
	szám	tonna tar-talom	szé-mély-zet	szám	tonna tar-talom	szé-mély-zet	szám	tonna tar-talom	szé-mély-zet	szám	tonna tar-talom	szé-mély-zet	szám	tonna tar-talom	szé-mély-zet	szám	tonna tar-talom	szé-mély-zet
1871	165	78838	1711	7	927	44	215	3793	652	53	87	148	126	117	263	566	83762	2818
1875	156	67763	1619	14	1290	85	203	2754	604	67	142	154	74	140	158	514	72089	2620
1880	147	66535	1488	3	612	21	188	2480	511	64	136	142	80	155	170	477	69918	2332
1885	125	65640	1371	2	730	17	153	2625	478	46	91	232	154	292	320	480	69378	2418
1890	91	49833	1044	3	905	22	153	3556	526	—	—	—	220	372	585	467	54666	2177
1895	83	60928	1219	1	148	6	156	4500	510	46	85	247	218	322	440	504	65983	2422
1900	61	63002	1048	1	148	6	153	5915	532	51	101	300	172	231	340	438	69397	2226
<i>Ebből az 1900. évben:</i>																		
Fiume	58	61619	1018	1	148	6	61	4641	294	—	—	—	—	—	—	120	66408	1318
Buccari	2	849	19	—	—	—	—	—	—	4	8	15	—	—	—	6	857	34
Portoré	1	534	11	—	—	—	10	99	22	9	13	33	—	—	—	20	646	66
Selce	—	—	—	—	—	—	5	85	17	2	3	9	57	77	111	64	195	137
Novi	—	—	—	—	—	—	1	5	2	—	—	—	8	14	15	9	19	17
Zengg	—	—	—	—	—	—	7	244	29	3	6	17	—	—	—	10	280	46
Cirquenica	—	—	—	—	—	—	5	73	16	23	50	166	107	140	214	135	263	396
Stinizza	—	—	—	—	—	—	5	47	11	1	2	6	—	—	—	6	49	17
Jablanacz	—	—	—	—	—	—	10	77	24	4	8	24	—	—	—	14	85	48
Carlomag	—	—	—	—	—	—	40	397	85	1	2	6	—	—	—	41	399	91
Szt.-György	—	—	—	—	—	—	9	247	32	4	9	24	—	—	—	13	256	56

számozott bárkák és kirakóhajók adatainak minden tekintetben való emelkedését. Természetesen fenti adatok között Fiume áll elől, míg ugyan messze tőle, de mégis némi jelentőségre tettek szert Zengg, Buccari és Portoré is.

Így áll hajóállományunk az új század kezdetén, így nyer erősségében a gőzhajózás szinte évről-évre, mely azonban kétségtelen, hogy a kereskedelem élénkülésével, a közgazdasági tevékenység nagyobb lendületével arányban folyton fokozódni fog. Ez hazánk szempontjából csak kívánatos. A «tengerre magyar» jelszóban jegecedik ki kereskedelmi forgalmunk irányításának leghelyesebb módja; jogosan követelte ennek fejlesztését a múlt, méltán várhatjuk a mind erősödő forgalomtól a jövő előnyös alakulását.

De nézzük ezek után a magyar birodalom kikötőinek hajóforgalmát, a melyből természetesen az orosz-lánrész Fiúméra esik. Összes kikötőink forgalma a következő volt az utolsó három évtizedben:

Év	A rakodtan érkezett		Az üresen érkezett		Az átmenőleg		
	száma	tonna tart.	száma	tonna tart.	érkezett hajók	elindult hajók	
	forgalmat közvetítő hajók						
1871	száma	3254	1550	3439	1302	287	287
	tonna tart.	171372	80574	210434	9629	8136	8487
1875	száma	3512	1467	3417	1484	286	320
	tonna tart.	205318	74557	243948	57310	8619	9046
1880	száma	2903	1393	3437	830	178	177
	tonna tart.	305100	153159	371481	83219	8928	8923
1885	száma	6586	1827	6375	2015	1280	1282
	tonna tart.	685807	250500	803887	137204	87038	87116
1890	száma	7307	2680	8164	2777	149	149
	tonna tart.	826948	348203	941712	225579	8209	7201
1895	száma	12867	2678	10885	4617	—	—
	tonna tart.	1211597	278198	1146279	339394	—	—
1900	száma	17519	1704	17923	1295	—	—
	tonna tart.	1801908	421394	2047023	179710	—	—

E számok mutatják a legjobban tengeri kereskedelmünk emelkedését. Sokkal erőteljesebb ez, mint az Triesztben látható, a mi természetes is, mert hisz ott már meg volt erősödve a kereskedelmi forgalom, ott e téren nem voltak visszamaradva. Hazánkban más eset van. Csak ha az 1890-ik évet vesszük, a rakott hajók adatai napjainkig megkétszereződtek. Pedig a for-

galom már 1881 óta fokozódó, a mióta a német elzárkózás a forgalmat Fiume felé irányította, óriási emelkedéssel állunk szemben, s bámulva látjuk, hogy aránylag rövid idő alatt, mily hatalmas fejlődést mutat tengeri kereskedelmünk; hova fog ez a közel jövőben fejlődni, midőn már az alap a nagyarányú fejlődésre meg van vetve! Kétségtelen, hogy fenti adatok csekély kivétellel Fiume javára esnek; hisz a többi kikötő vajmi csekély jelentőségű.

Az átmeneti forgalom 1894 óta kimutatva nincs, azt tehát nem adhatjuk. Fel kívánjuk azonban tüntetni magának Fiumének tengeri áruforgalmát is napjainkig:

Év	Ezer métermázsza			Érték ezer forint		
	behozatal	kivitel	együtt	behozatal	kivitel	együtt
1871	689	521	1,210	9,056	5,638	14,694
1875	738	1,142	1,880	8,884	8,682	17,566
1880	678	2,189	2,867	7,852	19,362	27,214
1885	2,183	5,277	7,460	21,882	54,334	76,216
1890	2,679	5,468	8,147	28,666	60,059	88,725
1895	4,688	5,082	9,770	63,376	58,246	121,622
1900	3,789	7,989	11,778	45,384	82,505	127,889

Igaz, hogy az értékadatok ingadozást s visszaesést is mutatnak, de a súly adatok együttes adatainál ez annyira nem nyilvánul meg. Súly tekintetében adataink a század végén a legnagyobbak, ha az együttes adatokat vesszük. Igaz is azonban, hogy Fiumére az ország rengeteg összegeket költ. A fiumei kikötőre fordított összegek már 20 millió frtra rúgnak: ennyit áldozott az ország tengeri kikötőjére 30 év alatt. Ezt az investitiót a jövő van hivatva kamatoztatni a tengeri kereskedelem emelésével. A kikötőre fordított kiadások az alábbi módon emelkednek a jelzett magaslatra:

	1871	1875	1880	1885	1890	1895	1900
Kezelésre fordított	3,973	54,547	18,508	23,593	26,258	32,120	19,531
Építésre	—	752,402	326,040	950,842	668,837	645,425	630,734
Összesen	3,973	806,949	344,548	974,435	695,095	677,545	650,265

Ha az ország hajózási forgalmának egészét vesszük, arra az eredményre jutunk, hogy e téren még nagyon sok a tenni való, daczára a megnyilvánuló, nagyobb arányú kereskedelmi forgalomnak. A belföldön a kiterjedt vasúti hálózat sok tekintetben háttérbe tolja a hajókat; de itt is nagy tere lehet azért

a hajózásnak. Az áruforgalom lebonyolítása tekintetében a hajózás szükségét pótol, daczára annak, hogy a vasutak díjtételei is most már lényegesen olcsóbbak mint voltak a múltban. Ha létesül a tervezett csatorna, úgy az egész kereskedelmi forgalomra élénkítőleg fog hatni az új helyzet. E mellett a földek értékesebbekké válnak; a mezőgazdaság vele általában sokat nyerne.

Általában áll az, hogy a hajózásnak a tarifaharcztól nem kell annyira félni, mint azt általában hiszik. Még ha a folyók mentén visz is el a vasút, még ekkor is megállhat a hajózás; jövedelmezősége koczkára téve nem lesz. Különben a gazdasági momentum mindig ott marad a vasút előtt is, a tarifa leszállítás tekintetében az is kénytelen bizonyos határokat betartani, a melyek a teherszállítás tekintetében a hajózását el nem érik.

A vasúti s hajózási forgalom egymást van hivatva kiegészíteni; egymásnak ellenségévé rendes körülmények között nem válnak. Közös feladatuk, hogy a forgalom érdekeit mennél eredményesebben szolgálják. A tengeri hajózás viszont versenyen kívül áll. A versenyt legfőbb az egyes vállalatok fejtik ki egymással szemben; ez azonban csak egészséges a forgalomra. Hatalmas kereskedelmi tengerészet hatalmassá teheti az államot; képessé teszi munkásságát leggazdaságosabban kihasználni, képessé teszi messze vidékkel versenyre kelve produktumait értékesíteni.

D) Hírszolgálat.

A rendszeres, egységes hír köz vetítés, hírszolgálat, rendkívül fontos szerepet játszik. Ennek egységessége nélkül a kereskedelmi forgalom, a kereskedelmi élet béna volna: az egységesség biztosítja viszont úgy a pontosságot, mint a gyorsaságot s egyszerűséget.

A hírszolgálat tulajdonkép a postát, távírdát s telefont egyesíti magában. Az elsőnek terjedelme a legnagyobb: a múltban a posta személyszállítást is közvetített, a minek napjainkban már csak az emléke áll fönn. Napjainkban a posta a levél, pénz- s csomagszállításra koncentrálódik. Tulajdonkép csak az a csomagszállítás tartoznék a posta hatáskörébe, mely csekélységénél fogva a vasúti teherszállításból kiesik. Azt látjuk azonban, hogy a posta versenyt támaszt a vasútnak, mert a nagyobb

csomagok szállításával is foglalkozik; pedig csak a kis csomagok szállítására alkalmatlan a vasúti szolgálat, s így csak ezt volna okadatolt kezeiből kivenni.

A hírszolgalat az állam kezeiben van; a telefontól ez az elv csak az újabb időben kezd elfogadtatni. Az állam teljesíti a leghelyesebben a hírszolgalattal kapcsolatos feladatokat, mert önzetlenül végzi feladatát, alacsony egységekkel megelégszik, a mi a forgalom óriási emelkedését idézi elő. Egyébiránt nem is volna másképp elképzelhető a nemzetközi postaforgalom pontos lebonyolítása; a postaegyesületek, a nemzetközi posta szerződések magánfelet szerződő félnek alig ismerhetnének el.

A postajövedék 1867-ben a magyar kormány kezelése alá került; kezelésébe vette azt a földművelés-, ipar- s kereskedelemügyi, később a közmunka- és közlekedésügyi, nevezetesen a kereskedelemügyi ministerium.

Postakezelésünk fokról-fokra tökéletesedett: 1868-ban hozták be a távirati pénzültványozás rendszerét, 1869-ben a levelező lapok használatát (mely utóbbi Ausztria és Magyarországon jött először használatba). 1871-ben külön magyar levéltétyeket kapott az ország, s Magyarországon csak ezeket lehetett használni. A postai megbízások behajtása 1882-ben lön rendszeresítve, ekkor adattak ki az első válaszos levelezőlapok is. 1874-ben szűnt meg a frankókényszer a csomagoknál, míg az expresszkézbesítést a csomagokra és pénzes levelekre is kiterjesztették. Ez évben tartatott meg különben az első postakongresszus Bernben, mely a világposta egyesületet megalkotta, s az egész Európára kiható egységes díjakat alkotott, továbbá az északamerikai Egyesült-Államok s Egyiptommal szemben fennálló forgalmat is rendezte. 1878-ban követte e kongresszust egy második Párisban, majd 1885-ben Londonban egy harmadik a 1891-ben egy negyedik. A kongresszus egy egységes szervezetet teremtett meg az egész világon, mely csak China, Capföld és Közép-Ázsia 8 Afrika részben rendszeres államformával különben sem bíró területein nem bírt érvénnyel.

A távirdek és posták egyesítése 1877-ben kezdődött, de csak 1887-ben nyert befejezést. Így a távirdek most már mindenütt egyesítve van a postával. A posták egyébiránt kincstáriak, s nem kincstáriak. Az előbbiek üzemet kincstári hivatalnokok látják el. az utóbbiakét szerződött postamesterek.

1886-ban rendszeresítettett a postatakarékpenztári intéz-

mény, melyhez rövidesen a chequeforgalom is társulva, a postahivatalok egy új munkakört kaptak.

A posta fejlődésével karöltve a díjszabás is változásnak volt alávetve.

1866 január i-én az eddig fennállott távolság szerinti díjtételek eltöröltettek, s vámlatonkint a magyar s osztrák birodalom határain belül 5 krt fizettek, míg a nyomtatványok és áruminta-küldemények 2½ vámlatja után 2 krt. 1873 július i-től 15 grammig 5 kr., 15—250 grammig 10 kr. lón a díjtétel, míg a bérmentetlen levél díja 10, illetve 15 kr.; s a helybelieké 3, illetve 6 kr., a bérmentetleneké 6 és 9 kr. 1883-ban az egység 15 grammról 20 grammra emeltetett, míg 1892-ben a díjtételek a következőkép állapították meg:

		Helyi forg.	Belföldi forg.
		kr.	kr.
20 grammig	—	3	5
20-250	«	6	10
250-500	«	9	15

Hírlapokat 1852 előtt csak a posta útján lehetett megrendelni, s a szállításért az előfizetési ár 33%-át kellett fizetni. 1852 szeptember 12-én hozattak be a hírlapbélyegek, melyek száza belföldi lapok számára 1 pengő, majd később 105 frt lón. A külföldi lapok keresztkötés alatt, az ezek számára fenálló bélyegdíj mellett szállították. 1868 január i-én a bélyegdíj 1-05 írtól 1 frtra szállítottatott le.

A nyomtatványok és áruminták díja 1872 július i-től kezdve Magyarország, Ausztria s a Német birodalomban 50 grammig 2 kr., 50—250 grammig 10 kr., 500 grammig 15 kr., 1875 július i-től kezdve 50 grammig 2 kr., 50—250 grammig 5 kr., 250 — 500 grammig 10 kr., 500—1000 grammig 15 kr. Az áruminták díja 250 grammig 5 kr. 1889-ben a nyomtatványokra 50 grammig 1 kr. bélyegdíj kötelező, míg az árumintáknál 50 grammig 2 kros díjtétel lép életbe. 1890-ben 50—150 grammig 3 kros bélyegdíj állapították meg.

1878 november i-én a kocsipostai küldeményeknél nagyobb változást regisztrálhatunk. Ugyanis úgy a magyar, mint az osztrák s német forgalomban súly- és értékportó nyer alkalmazást. A helyi forgalomban, a 2 ½ klgrmig feladható küldeményeknél a súlyportó 12 kr., a belföldi s Ausztriával való forgalomban 500 grammig (Németországgal való forgalomban 250 grammig)

75 kilométerre 12, azontúl 24 kr., 5 klgrammig (Németországban 250 grammon felül) 75 kilométerre 15 kr., azontúl 30 kr., míg 5 kilogrammon túl minden további kilogrammért kitett a súlyportó:

	75 kilométerre	...	3 kr.
75—150	«	...	6 «
150—375	«	...	12 «
375—750	«	...	18 «
750—1125	«	...	24 «
1125 kilométeren felül	30 «

Az értékporto viszont a belforgalomban 50 frtig, a helyi forgalomban 150 frtig tekintet nélkül a távolságra 3 krajczár, 50—300 frtig, illetve a helyi forgalomban 150—300 írtig 6 kr., míg ezenfelül minden 150 frtig 3 kr., mely összegek 1888 óta bélyegjegyekben is leróhatók a kocsi-postai küldeményeknél általában.

A postautalványozás már 1850 október i-én lépett életbe, de csak 50 frtig, s csak a kincstári hivatalok egymásközi forgalmában: az utalványozás maximuma 1882 márczius i-től kezdve 100 írtra, 1853 június i-től kezdve 300, 1855 februártól 1000 forintra emeltetett a bécsi, 1867 május i-én 5000 írtra a pesti postához. Egyébiránt ez év márcziusától kezdve a nem kincstári postához is lehetett már 25 frtig utalványozni, a mi 1868 januárjától 50 írtra emeltetett fel. Május 20-ikán lépett életbe a távirati utalványozás 50, a kincstári hivatalokhoz 500 frt erejéig. A nem kincstári hivatalokhoz az utalványozható összeg 1870 májustól 100 írtra, 1878 májustól 150 írtra, 1879 áprilistól 200 forintra lőn felemelve, míg 1871 deczemberétől kezdve az utalványok express kézbesítése is elrendeltetett. — Az utalványozás maximuma 1888-tól kezdve 500 frt, a mi napjainkig is így van.

A postai utánvét 1860 június i-én honosított meg: a maximalis összeg kezdetben 50 írt, 1863 február 15-től kezdve 100 frt, 1871 deczember 15-től kezdve a nem kincstári hivataloknál 200, kincstáriaknál 500 írt.

A postatarifa 1900 január i-én a koronaérték kötelező számításával egyidejűleg változott meg. Ennek értelmében a levélbérmentesítés belföldre:

	20 grammig	...	5 kr.
20—250	«	...	10 «
250—500	«	...	15 «

A helyi forgalomban a bérmentesítés:

80 grammig _____	3 kr.
80-250 « _____	6«
250-5 ⁰⁰ « _____	9«

Ausztriába és Lichtenstein fejedelemségbe, Bosznia s Herzegovinába, valamint Németországba:

20 grammig _____	5 kr.
20—250 « _____	10 «

Szerbiába és Montenegróba 15 grammonkint 5 kr., Romániába 15 grammonkint 12 7» kr. súlykorlátozás nélkül, míg Romániába a határszéli forgalomban, vagyis a magyar-román határtól a Maros folyóig, valamint Beszterce-Naszód és a volt Szörény vármegyékből 15 grammonkint 5 krajczár. Svájcba 20 grammonkint 12½ kr., míg a többi fel nem sorolt országokba 15 grammonkint 12 ½ kr.

A levelező-lapok bérmentesítési díja a belföldre 2 kr., a válaszos levelező-lapnál 4 kr., míg Ausztriába és a Lichtenstein-fejedelemségbe, Bosznia s Herzegovinába, Németországba, Szerbia és Montenegróba 2½, illetve 5 kr. A többi országokba 5, illetve 10 kr.

A nyomtatványok bérmentesítési díja a belföldre 10 gr.-ig 1 kr., 10—50 gr.-ig 17» kr., 50—150 gr.-ig 2½ kr., 150—250 gr.-ig 5 kr., 250—500 gr.-ig 10 kr., 500—1000 gr.-ig 15 krajczár. Ausztriába és Lichtenstein-fejedelemségbe, Bosznia s Herzegovinába, valamint Németországba 50 gr.-ig 1½ kr., 50—100 gr.-ig 2½ kr., 100—250 gr.-ig 5 kr., 250—500 gr.-ig 10 kr., 500—1000 grammig 15 kr. A többi országokba 50 grammonkint 2 7» kr., míg a súlymaximum 2000 gramm.

Az árúminták bérmentesítési díja belföldre 50 grammig 1½ kr., 50—250 gr.-ig 5 kr., 250—300 gr.-ig 10 kr., Ausztriába és a Lichtenstein-fejedelemségbe, Bosznia s Herzegovinába és Németországba 250 gr.-ig 5 kr., 350 gr.-ig 10 kr., a többi országokba 50 grammonkint 5 kr., míg a díjminimum 2½ kr., a súlymaximum 350 gr.

Az ajánlási díj 12 ½ kr., helyi forgalomban 5 kr. A tértívevény díja 12 ½ kr., a helyi forgalomban 5 kr. A tudakozvány díja 127» kr., míg az expresszkézbesítés díja 15 kr.

A postai intézmény meglehetősen tökéletes alakban áll előttünk. Az évtizedek nyomán a hibák kiköszörülöttek, s mintegy tökéletesen működő intézmény áll jelen alakjában előttünk. Bizo-

nyos, hogy vannak még pótolni valók; hisz abszolút tökélyt nem is érhetünk el. Hiba, hogy a portomentességnek oly tág tere van hazánkban. Oly mértékben mint nálunk s Ausztriában, az sehol sem áll fönn, Franciaországban az csak az állami hatóságok részére áll fönn, míg Németországban, Anglia s Olaszországban a portomentesség részben vagy egészben meg lőn szüntette. Tényleg sok visszaélésnek is lehet az kútforrása, mert hisz annak mikénti igénybevétele nem igen ellenőrizhető. A dolog természetében rejlik, hogy a posta által adott ily kedvezmények a kedvezményes hivatalok által el sem számoltatik, s így a bevétel s kiadás az állam szempontjából sem számolható el ott, hol annak helye volna. A posta vesztesége — a mi természetsszerűleg az államnak nem vesztesége a maga egészében — évente a portomentesség folytán felmegy 2½ millióra.

A postautalványokkal érkezett pénznek, valamint a postacsomagok kihordását általánosítani kellene. Rendszeresíteni kellene ezt az egész ország területén a kincstári hivataloknál. A csomag házhoz szállítása talán némi nehézségbe ütközhetik, de ez a pénz kifizetése tekintetében nem mondható el. Ez az egész postai kezelést egyszerűsíteni, s a közönség érdekében nagyon kívánatos volna.

A faluzó levélhordóknak minél nagyobb számban való rendszeresítése szintén óhajtandó volna, mint a mely a külföldön is nagyon szépen bevált, s a mely a postával nem bíró helyeket a külvilággal rendszeresen összeköttetésbe hozhatná.

Egyébiránt a postahivatalok tágas helyiségeiről is kellene gondoskodni, mert e tekintetben a vidéknek sok panasza lehet. A postahivatalok megoszlása a következő volt korszakunkban:

Év	stabil postahivatalok			postahivatalok			postahivatal		Összes postajárat száma	Postai utvonal hossza klm.	Összes postajáratok által megtett ut hossza klm.-ben
	A kincstári	Nem kincstári	Összes	Mozgó és kalauz	Szállító	Összes	Átlag esett 100 □ kilométerre	Átlagesett tíz ezer lakosra			
1868	29	1281	1310	2	25	1337	0' 41	8' 62	1231	32565	17157572
1870	30	1458	1488	8	27	1523	0' 47	9' 72	1664	35021	19647016
1875	46	1849	1895	18	35	1948	0' 60	12' 68	2632	38136	28360244
1880	67	2153	2220	27	54	2306	0' 73	14' 71	3119	39288	33144687
1885	235	3522	3757	52	188	3997	1' 18	23' 14	5476	42987	42189878
1890	233	3617	3850	272	186	4308	1' 34	24' 81	6382	63653	45838878
1895	226	3797	4023	352	183	4558	1' 41	25' 33	8842	86026	57775671
1900	278	4010	4288	444	191	4923	1' 52	26' 08	11241	109100	69396000

A posták száma tehát óriási emelkedést tüntet föl. A szám mindenesetre a nem kincstári posták tekintetében a legnagyobb, de míg azok csak a 68-iki állapot háromszorosát teszik ki napjainkban, addig a kincstáriak száma majdnem tízszer nagyobb most, mint 33 év előtt. A többi postahivatalok számának emelkedése a vasutak szaporodásával van szorosabb kapcsolatban: onnan az óriási növekvés. Az egyesített posta- és távírdahivatalok úgy a posta, mint a továbbiakban a távírda adataiban benfoglaltatnak. Ilyen volt 1886—90-ben 706, 1891—95-ben 951, 1896-ban 1143, 1897-ben 1215, 1898-ban 1271, 1899-ben 1349, 1900-ban 1444. Ezek száma tehát szintén erősen halad felfelé. Egyébiránt a posta fejlődése legjobban kitűnik az adott arány számokból. A 100 négyszögkilométerre eső postahivatalok száma óriási mértékben emelkedett, nemkülönben 10,000 lakost véve alapul is. — Az összes postajarat száma, vagy a postai útlevél hossza, nemkülönben az összes postajaratok által megtett út hossza is rohamosan emelkedik. Napjainkban általában elmondhatjuk, hogy minden tekintetben a helyzet magaslatán áll postaintézményünk. A postai forgalom különben roppant módon emelkedik, úgy hogy a posta tökéletesedésének szinte szükségkép elő kellett állani. 1868—70-ben 263 levélszekrényünk volt, 1871—75-ben 588, 1876—80-ban 918, 1881—85-ben 1474, de már 1883-tól kezdve e számban benfoglaltatnak azon levélszekrények is, melyek oly helyeken vannak alkalmazva, hol postahivatal nincsen. 1886—90-ben a levélszekrények száma 2783, 1891—95-ben 6776, 1896-ban 7749, 1897-ben 8105, 1898-ban 8649, 1899-ben 9579, 1900-ban 10,167. A levélszekrények száma tehát csak az utolsó 4—5 évben is óriási emelkedést tüntet föl. Ez egyébiránt az értékczikkárudákra is elmondható. 1873 előtt e tekintetben adatok nem állnak rendelkezésünkre: 1873—75-ben 610 áruda van, 1876—80-ban 806, 1881—85-ben 1270, 1886—90-ben 1990, 1891—95-ben 2515, 1896-ban 3106, 1897-ben 3357, 1898-ban 3741, 1899-ben 3953, 1900-ban 4310, mindig átlag évente értve.

A postai forgalom legrégebbi ága, a levélposta, a fejlődés következő menetét mutatja:

	1868	1870	1875	1880	1885	1890	1895	1900
Levélpostaforgalom :								
díjköteles	— — 32,000	42,000	68,410	98,780	162,476	212,338	286,425	464,499
díjmentes	— — 5,798	6,550	12,103	16,870	20,928	24,741	31,988	44,180
összesen	— — 37,998	48,050	80,513	115,590	183,404	237,079	318,413	508,679

	1868	1870	1875	1890	1885	1890	1895	1900
ebből hiriap ...	13,000	15,500	25,550	36,024	47,030	65,121	89,081	115,994
Átlag esett egy lakosra levélpostai forgalom: levél, levelezőlap, nyomatvány stb.	2'66	3'07	5'24	7'38	11'35	13'05	17'58	25'68
ebből hiriap ...	0'84	0'99	1'66	2'29	2'87	3'80	4'90	6'11

Ha csak az utolsó tíz évet vesszük, már az maga is óriási emelkedést mutat: majdnem még egyszer annyi az összes forgalom most, mint tíz év előtt. S mily óriási az emelkedés, ha a korszak elejét s végét hasonlítjuk össze. Úgy a levél- mint a hírlapforgalom óriási emelkedést tüntet fel. De láthatjuk ezt akkor kiváltkép, ha a relatív adatokat tesszük összehasonlítás tárgyává. 1868-ban mondhatnánk minimalisak az átlagok, melyek szinte rohamosan emelkednek. A közgazdasági s kulturális haladás óriási mérvéről tanúskodnak e számok, melyek a jövőben különben még erőteljesebben fognak emelkedni; láthatjuk ezt már az új század kezdetéről.

A csomag- és pénzforgalom tekintetében e korszak a következőkép alakul:

Év	Csomag és pénzeslevél összesen ezer	Csomag és pénzküldemény súlyu ezer kg	Az összes cso- mag és pénzes- levél értéke ezer forint	Átlag esett egy lakosra kocsiposta- forgalomban		
				darab	kg	forint
1868	5,381	5,329	951,000	0'35	0'35	61'64
1870	6,846	7,388	1,373,000	0'42	0'47	87'60
1875	7,058	9,128	1,074,328	0'46	0'59	69'93
1880	10,198	20,674	2,042,762	0'65	1'31	129'74
1885	13,025	37,993	2,663,049	0'80	2'27	162'72
1890	12,807	39,988	1,866,493	0'75	2'34	108'93
1895	15,689	62,686	2,010,519	0'87	3'47	109'22
1900	20,016	88,127	3,128,450	1'05	4'64	164'79

A kocsipostai forgalom tekintetében tehát a haladás hasonlóképen igen nagy. Egyébiránt itt is elmondhatjuk, hogy az utolsó évek haladása a legintenzívebb, ha az nem is oly vehemensen mutatkozik. Korszakunk elején nagyon csekélyek az idevágó adatok: hisz egy lakosra a kocsipostai forgalomban 1868-ban 0'35 darab esik. A század végén háromszorosra szökken ez az átlag. Vagy a súlyadatok a 33 év előtti állapotnak tizenkétszeresét adják. Az értékadatok is megduplázódtak. Igaz, hogy a többi adatoknál is van visszaesés, de a század végén az összes eddigi adatokat felülműlják az utolsó év átlagai. Az értékadatoknál ez nem mondható el. Visszaesések itt gyakoriak, s a

maximális adatok nem a század végén jelentkeznek. Itt azonban már tekintetbe kell venni azt is, hogy a fizetési eszközök most már tökéletesebbek. Elég legyen a cheque- s clearing-forgalomra utalni.

De nézzük ezek után a postautalvány- s utánvétforgalmat, melynél szintén bámulatraméltó haladást tapasztalhatunk. Itt a forgalom emelkedése több mint az ötvenszerese a kiinduló pontnak. Szinte ugrásszerű itt az emelkedés minden visszaesés nélkül az egyes években. A postai megbízásoknál az emelkedés szintén rohamos, s aránylag véve absolute értelemben is nagyoknak mondható. De nézzük az adatokat:

<i>Év</i>	<i>Postautalvány és utánvétli forgalom, ezer frt</i>	<i>Átlag egy lakosra frt</i>	<i>Postai megbízási forgalom ezer darab</i>	<i>Postai megbízási forgalom értéke ezer frt</i>
1868	7,993	0·52	—	—
1870	27,605	1·76	—	—
1875	90,966	5·92	—	—
1880	131,245	8·33	—	—
1885	238,668	14·58	117·8	3,908·0
1890	371,075	21·46	179·1	6,603·9
1895	463,212	25·62	236·0	10,858·1
1900	547,796	27·45	311·6	13,734·9

Az utóbbi években nagyobb haladást e számok nem mutatnak: de azért a fejlődés folytonos. Kivált akkor szembeszökő ez, ha több évet veszünk az összehasonlítás alapjául.

A posta jövedelmét a távírdáival egyetemben fogjuk kimutatni. Először azonban a távírdát, eme aránylag fiatal intézményt kívánjuk tárgyalni, melyet Ausztria 1849-ben létesített először Pozsony-Bécs között. A szabadságharcz eseményei a távírda fejlődésének gyors ütemben való haladását gátolta, s így az csak lassan haladt előre. Az igazgatás Bécsből történt, csak 1867-ben, midőn a magyar kormány a hálózatot átvette, jött át az igazgatás is hazánkba. A mint már említettük, a távírdának a postával való egyesítése 1877-ben kezdődött s 1887-ben fejeződött be. Annak tökéletesítésére mind nagyobb s nagyobb gondot fordítottak, a mi annál könnyebben ment, mert a postával való egyesítés az egész intézmény kezelését megkönnyítette. De meg a távírda kezelésénél mutatkozó hiány a posta feleslegéből kiegyenlítést nyerve, fejlesztése is mind erőteljesebb lehetett.

Már 1865-ben a táviratozás terén is találunk nemzetközi rendezéseket: ezóta e téren többször keresték az érintke-

zési pontokat, s a nemzetközi táviratozás megfelelően rendezettek.

A táviratozás mindinkább könnyebbé s tökéletesebbé tétett: folyton tökéletesedve igyekezett a gyakorlati élet követelményeinek megfelelni. 1868-ban rendszeresített a távirat útján való pénzutalványozás, majd behozatott a tőzsdeárfolyamok táviratozása, s a vízállások jelzése. Mindezenkívül a táviráda a meteorologia szolgálatában is áll.

A táviró a magánosok használatára csak 1850 február 15-én engedtetett át; addig kizárólag az állam használatában állott. Ez időben egy legfőbb százszavú távirat után 24 kr. kézbesítési díjat s két pengő forint kezelési díjat kellett fizetni; ezen kívül azonban mértföldenkint 20 szóig öt krajczárt, 20- -60 szóig 15 krt kellett fizetni, s este 9 órától reggeli 7 óráig a díjak kétszerese lett számítva.

Táviradahálózatunk 1849-ben Poroszországgal, 1850-ben Bajországgal lett összekötve; a fizetendő díjtételek megfelelően felemeltettek ez országokkal való forgalomban. 1850-ben 20 szóig 10 mértföldenkint 1 pengő forint, 25 mértföldig kétszer ennyi, s ezen felül háromszor ennyi volt fizetendő. Éjjel a díjak kétszerese járt, a mi azonban 1853-ban megszűnt, s a távirádalap 25, majd 1855-ben 30 szóban állapított meg. 1857-ben az egyszerű távirat újból 20 szóra fixiroztatott, de az egyszerű díj 36 pp. krajczárra szállított le. 1863-ban a táviratdíj 60 osztrák értékű krajczár egységára 40 krajczárra szállított le, a távolsági öveket viszont kitégítették: az első 10 mértföldig, a második 45, a harmadik 100 mértföldig, a negyedik ezen felül terjedt.

1879-ben a táviratdíjazás alaposan megváltozik; 24 kr. alapdíj volt meghatározva minden táviratért, a melyen kívül minden szóért Ausztriában és Magyarországon 2 kr., Németországba 6 kr. volt fizetendő. 1892-ben végre a díjfizetés a lehetőség szerint egyszerűsítették, egy távirat szószámának minimuma a fizetés szempontjából 10 szóban állapított meg, a melyért 30 kr. fizetendő; minden további szó 3 kr. A táviradahivatal székhelyén kívül kézbesítendő táviratért 50 kr. külön fizetendő, a mi azonban csak rövid idő óta rendszeresített. Express-sürgönyért a különben fizetendő díj háromszorosa jár. 1888 óta zárt távirólapok is vannak forgalomban: ezek zárt levelező-lap módjára kezeltetnek, s küldetnek be a legközelebbi sürgöny hivatalba

ott, hol ilyen nincsen. A díjfizetés bélyegekkel történik az előbb említett egységáruk betartásával.

Távíróhivatalaink, s a hálózat mikéntje a következő fejlődésen ment keresztül:

Év	1867	1870	1875	1880	1885	1890	1895	1900
Távíróhivatal állami ...	151	246	362	409	636	787	1121	1448
« vasuti és magán	113	241	525	585	788	1017	1438	1808
« összes	264	487	887	994	1424	1804	2559	3256
Átlag esett távíróhivatal								
100 □ klm.-re	—	0'15	0'28	0'31	0'44	0'56	0'79	1'00
10000 lakosra	—	3'11	5'78	6'04	8'65	10'40	14'21	17'25
Az állami távírdahálózat								
vonalai hossza klm.	—	9623	13124	13627	16580	18889	21906	22592
huzalai « «	—	24997	34304	35909	40700	48546	66048	73875
Állami, vasuti, magán- távírdahálózat								
vonalai hossza klm.	6730	9657	14166	14355	17396	21121	22125	22824
huzalai « «	17480	30793	49180	52240	64276	75601	103202	114831
Átlag esett kilométer								
100 □ klm.-re vonal- hossz	—	3'00	4'40	4'45	5'40	6'55	6'86	7'03
10000 lakosra vonal- hossz	—	61'62	92'22	91'77	105'67	121'74	122'91	121
100 □ klm.-re huzal- hossz	—	9'55	15'26	16'21	19'94	23'46	32'05	35'36
10000 lakosra huzal- hossz	—	196'49	320'16	333'97	390'50	435'75	573'34	608

Megjegyezzük, hogy az 1899- és 1900-iki állami távírdahivatalok számában 181 távírdát helyettesítő távbeszélő is van befoglalva. Ha ezt tekintetbe vesszük is, nagy arányú marad a haladás. A távírdahivatalok száma folyton emelkedik: áll ez akár az abszolút, akár a relatív adatokat vizsgáljuk. A kereskedelmi forgalom, a közgazdasági élet folytonos s erőteljes fejlődéséről tanúskodnak e számok. A vonalhossz, a huzalhossz mind folytonos haladásról tanúskodnak. Az első években mindenesetre kisebb számokat találunk: fejletlen volt az egész intézmény, fejletlen volt a közgazdasági élet általában. A kettő erősödésével az egymásra gyakorolt visszahatás mind intenzívebbé vált. Korszakunk végén már a szintén tökéletesbülő telefonhálózat teremt versenyt a távírónak, a mi meg is látszik olykor

egyes éveken, illetve a lassúbb haladásban nyilvánul meg egyes esetekben, de nagyban-egészben ez a végeredményt alig alterálja. A mi a távíró forgalmát illeti, az a következő volt:

Év	Osszes táviratok száma	Ezek közt volt						Átlag egy lakosra	
		díjköteles		díjmentes		Ausztriából s a többi külföldről kézbesítve	átmenőleg kezelt		
		magyar forgalomban	osztr. és külföldi	állami és szolgálati együtt	magyar		osztr. s többi külföldi		
1867	631,985	496,223	36,525	19,105	39,840	—	40,292	—	
1870	1.489,136	1.225,706	63,449	132,846	67,133	—	—	0'10	
1875	3.722,394	1.666,622	94,310	272,707	94,932	1.463,115	130,708	0'24	
1880	5.131,863	1.586,042	562,688	132,717	606,517	2.120,791	123,028	0'32	
1885	5.788,808	1.887,098	675,727	141,293	744,042	2.151,980	188,668	0'35	
1890	7.612,436	2.294,960	780,169	259,278	868,938	3.148,159	260,932	0'44	
1895	12.933,107	3.870,049	1.100,300	507,524	1.083,822	5.963,464	407,918	0'74	
1900	14,370,400	4.148,346	1.247,922	572,043	1.241,698	6.797,262	363,168	0'76	

Általában véve a táviratforgalom nagy arányú emelkedéséről tanúskodnak e számok, ha ugyan az utolsó évek haladása lassúbb lépésben is halad előre. Láthatjuk ezt különösen az átlag 10,000 lakosra eső táviratok számából is, a mi az utóbbi évek visszaesésére a legjobban reá mutat. Ezt különben az abszolút számokban is megfigyelhetjük. A telefonhálózat folytonos fejlődése idézi ezt elő, mely a hírszolgálat egy jókora hányadát vonja el a távíró-hálózattól Ennek hiányában nagy arányú haladást mutatnának az utóbbi évek is. Nem szabad azonban elfeledni, hogy a telefon a táviratokat teljesen nem helyettesítheti, mert hisz a távirat tartalma könnyebben továbbítható a vidékre stbre, s így a távírdának a jövőben is igen nagy lesz a hivatása, jóllehet tagadhatatlan, hogy a telefonban hatalmas versenytársra fog akadni.

A posta- és távírdajövedék pénzügyi eredményeinek fejlődése a következő képet mutatja:

Év	Bevételek		Kiadások		Üzleti fölösleg	A kiadások a bevételek %-ában	Átlag esett egy lakosra bevétel				
	postából	távírdából	postából	távírdából			postánál	távírdánál	együtt		üzleti fölösleg
									forint		
1868	3,360	800	3,549	918	— 305	107'35	0'22	0'05	0'27	— 0'02	
1870	4,022	939	4,008	1,436	— 482	109'73	0'26	0'06	0'32	— 0'03	
1875	5,233	1,044	4,695	1,494	+ 87	98'66	0'34	0'07	0'41	— 0'01	
1880	6,356	1,354	5,249	1,591	+ 870	88'72	0'40	0'09	0'49	+ 0'05	
1885	8,801	2,059	7,216	2,073	+ 1,571	85'53	0'54	0'13	0'67	+ 0'10	
1890	12,814		9,442		+ 3,372	73'69	0'74		0'74	+ 0'20	
1895	16,771		12,153		+ 4,618	72'46	0'93		0'93	+ 0'25	
1900	23,605		16,928		+ 6,677	71'70	1'24		1'24	+ 35	

1888 óta a posta és távirda adatai csak egyesítve közöltéknek. A bevételek s kiadások tekintetében megjegyezzük, hogy itt csak a közigazgatásilag előírt és utalványozott kiadások vannak kimutatva, melytől a tényleges kiadások és bevételek minden esetre eltérést mutatnak.

Ha e táblázatot az előzőleg adottakkal összehasonlítjuk, úgy bizonyos rokonvonást találunk a kettő között, a mi különben természetes is. A jövedék jövedelmezősége, bevételei stb. a forgalommal szoros kapcsolatban vannak, ennek nagyobbodásával amazok is nagyobbodnak. A postánál hiány csak 1868-ban volt, de a távirónál már ilyenre gyakrabban akadunk: hiányt mutatnak fel a távirónál az 1868, 1870—1882, továbbá 1885 s 1886. évek. 1888-ban már egyesítettett a táviró a postával, a mi minden esetre annak előnyére vált. A jövedék különben veszteséggel csak az első években dolgozott, ha annak egészét vesszük: a későbbi években már mindenütt üzleti fölöslegre akadunk.

Az egy lakosra eső bevétel átlaga erősen növekszik.

Az első telefonhálózat 1881-ben létesült Budapesten: 50 előfizetője volt a hálózatnak, a mi 1887-ben 854-re ment fel.

Az 1888: XXXI. t.-czikk kimondja, hogy a távbeszélő felállítása és üzemben tartása az állam kizárólagos joga, s így a távirdajövedék kiegészítő részévé vált. A vidéki városok egymásután kaptak telefonhálózatot, úgy hogy napjainkban az már számos városban van felállítva. Egyébiránt 1890-ben Bécs és Budapest is összeköttetett távbeszélő vonallal: ez volt az első interurban vonalunk. A hálózat azonban elégtelennek bizonyult, úgy hogy 1893-ban egy másik vonalat is készítettek. Az első a Duna jobbpartján, a második a balparton halad. Az interurban helyközi hálózatba ez alkalommal bevonatott Győr, Pozsony, Szeged, Temesvár, Arad, majd később Székesfehérvár, Kecskemét, Sopron és Szombathely is. Telefonhálózat azonban ezenkívül még igen sok helyen készült: községek kötötték össze egymást ilyenekkel, de meg 1893 óta törvényhatósági távbeszélő hálózatok is készülnek, melyek a megyeszékhelylyel kötik össze a körjegyzőségeket, illetve szolgabíróságokat.

A telefonhálózat kiterjesztésének azonban még nagyon tág tere volna. Az ország nagy része még nem részesül annak jótéményében: pedig úgy közgazdasági mint kulturális hatása szinte kiszámíthatlan volna egy megfelelően kiépült hálózatnak.

A távbeszélődíj Budapesten 150 írtban lett megállapítva; a többi városokban 60 írtban. Hatóságok, közhivatalok a díj felét, vendéglők, nyilvános helyiségek stb. a díj másfélszeresét fizetik. Nyilvános állomásról való beszélgetés öt percenkint 10 krba kerül: az interurbán hálózatban 3 percenkint 1 frt fizetendő, míg sürgős beszélgetés esetén a díj háromszorosát kell megfizetni. A környékbeli vonalukon évente 60 frt a díj, de ha az előfizető a szomszéd nagyobb várossal is akar beszélni, úgy 120 irtot kell fizetnie, a mihez Budapesten még 60 frt kapcsolási illeték is jár. Törvényhatósági vonalakon magánosok egy járásra 30 frtot fizetnek; az egész megye területére 60 frtot, míg a szomszéd vármegyével való összeköttetés esetén 72 frtot. Nyilvános állomásnál 5 percig való beszélgetésnél a környékbeli vonalakon 30, a törvényhatósági vonalakon 50 kr. fizetendő.

A távbeszélőhálózat és annak felszerelése a század utolsó tizedében a következő:

Év	Vonal-hossz	Huzal-hossz	Beszélőállomás száma			Készülék	
			közp. és egyéb nyilv.	előfizető	összes	távbeszélő	váltó (kapcsoló)
<i>Városközi:</i>							
1891	220'1	1,324'6	1	33	34	40	1
1895	1,109'0	5,139'0	1	63	64	64	6
1900	3,663'5	12,024'5	120	68	188	169	49
<i>Távíratközvetítő, törvényhatósági és környékbeli:</i>							
1891	167'4	251'1	42	15	57	57	3
1895	2,119'0	4,562'0	183	688	871	913	152
1900	4,826'1	17,725'9	452	1,651	2,103	2,103	429
<i>Városi közhasználatú:</i>							
1891	645'3	5,318'8	84	2,781	2,865	2,923	22
1895	—	15,167'0	148	8,000	8,148	8,608	69
1900	2,245'5	41,291'5	152	13,848	14,000	14,000	79
<i>Az egész hálózat:</i>							
1891	1,032'8	6,894'5	127	2,809	2,956	3,020	31
1895	—	24,868'0	332	8,751	9,083	9,585	227
1900	11,167'9	74,092'5	724	15,567	16,291	16,272	557

Ezen évtizedes múlt szép eredményeket mutat fel ugyan, de ez még csak kezdetnek tekinthető. A telefonhálózat tejedésének még óriási jövője van. Azt mondhatjuk, hogy a hálózat minden faja nagymérvű fejlődés előtt áll, de mindenesetre legnagyobb tér áll rendelkezésre a távíratközvetítő, törvényhatósági és környékbeli hálózatnak. Már napjainkban is ennek

a vonalhossza a legnagyobb, itt a legtöbb a központi és egyéb nyilvános beszélő állomások száma is, de úgy ezek mint a többi tartozékok valószínűleg ennél rohamosan fognak még a jövőben szaporodni. Egyébiránt a városközi és városi közhasználatú telefonhálózat is folyton fejlődik, s bizton várhatják, hogy a közeljövőben az ország vele sűrűn be lesz hálózva.

A telefonhálózat a távírdahálózat kiegészítésére is felhasználtatik: a távbeszélő útján adatnak fel a távírda-hivatalokhoz távíratok, vagy azok útján érkeznek távíratok is. Ezek mikénti alakulását az alábbiakban foglaljuk össze:

Távbeszélő útján feladott távíratok:	1891	1895	1900
összesen	11,786	36,776	60,635
közül rendeltetési helyére kizárólag távbeszélő útján ment	5,381	11,670	15,436
közül rendeltetési helyére távbeszélő és távírda útján ment	6,405	25,106	45,199
Összesen	13,478	47,511	73,183
Távbeszélő útján érkezett távíratok:			
közül rendeltetési helyére kizárólag távbeszélő útján ment	5,766	19,166	18,094
közül rendeltetési helyére távbeszélő és távírda útján ment	7,712	28,395	57,089
Díjköteles beszélgetés száma	1,176	23,697	95,310
Váltott közlemények száma	26,440	107,984	229,128
Befolyt díjak táírat után, frt	3,687	14,533	49,017
Befolyt díjak beszélgetés után, frt	535	8,665	64,236

Ez a folyton fokozódó erőteljes haladás a legjobban mutatja, mennyire megfelel ez intézmény a gyakorlati élet követelményeinek. Egyébiránt a mint láthattuk, ez az emelkedés a hírszolgáltatnál általában erőteljesen nyilvánul meg. Egyik-másik esetben tapasztalt visszaesés, vagy gyengébb haladás, a hírszolgálat valamely ágának erőteljesebb fellendülésében találja magyarázatát.

Általában elmondhatjuk, hogy a hírszolgálat a közgazdasági követelményeknek megfelel, azokat megfelelően szolgálja. A haladást gátló akadályok csak nagy ritkán jelentkeznek. Semmi szükség tehát e tekintetben radikális reformra: csak a megkezdett nyomokon haladjon tovább hírszolgáltatunk egésze, akkor nem lesz ok a panaszra. Valószínű, hogy a távírdahálózat forgalma nem fog rohamosan emelkedni a jövőben, mert azt a telefon sok tekintetben pótolja: stagnálásról azonban szó sem lehet. A mi viszont a postát illeti, ott a pénzes levél, de meg az utalvány-

forgalom is aránylag lassú lesz, mert a cheque- és clearing-forgalom mindjobban hódít Kívánatos is, hogy hódítson, kívánatos is, hogy a készpénzfizetést a fizetést helyettesítők váltsák fel.

Kívánatos volna azonban a telefon előfizetési díjat leszállítani, említettük már, hogy ettől várhatjuk a legnagyobb haladást. A telefonhálózat fejlődésének nagy jövője van: ezért kellene azt megkönnyíteni a díjleszállítással. Ha az előfizetők száma nagyobbodik, úgy a díj leszállítása bőven kompenzálatik.

A különféle államok postai berendezéséről, forgalmáról s pénzügyi eredményeiről a következő összeállítást nyújtjuk az 1898-iki adatok nyomán (1. 238. oldalon):

Postai szervezetünk a legelsőek közé sorolható; működés s jövedelmezőség tekintetében első rangú. Az angol ugyan nagyobb jövedelmet ad, de ott nincs postadíj-mentesség; a francia nagy százaléka viszont annak tudható be, hogy most lőn újjá szervezve. S mindemellett a magyar posta tarifája a legmérsékeltőbbek közé tartozik. Nálunk 20 gramm a levéldíj alapja, s azontúl 250 grammig, illetve 500 grammig vannak az új határok, addig Francia-, Olasz- s Oroszországban 15 grammonként emelkedik az. Sőt a díjtétel is nagyobb, mert nálunk az csak 5 kr., addig Franciaországban 7 7» kr., Olaszországban 9 kr. s Oroszországban is ennyi. A német alapdíj 6 krral egyenértékű. Csak az angol és északamerikai díjtételek kedvezőbbek. Általában véve mindenesetre elmondhatjuk, hogy a magyar posta a legjobban szervezettek egyike.

A postaküldemények megoszlásáról s számáról alábbi összeállításunk ad felvilágosítást, a mely azért bír érdekel, mert mennél több ebben a levél s levelező-lap, annál könnyebb a posta munkája: nézzük az adatokat ezekben (1. 239. oldalon): A portomentes levelezés mint említettük nálunk rendkívül nagy arányú: a többi államokat messze felülhaladja, melyek közül csak az Egyesült-Államok képeznek kivételt. A levelezés hazánkban aránylag nem vesz oly nagy lendületet mint a külföldön, a mi az ipar s kereskedelem aránylagos fejletlenségével függ össze. Így postánkra mindenesetre nehezebb feladat hárul, mert a többi küldemény van túlsúlyban.

A mi a forgalom irányát illeti, a tekintetben a külföld a következő számokat adja hazánkkal szembe állítva, a melyeknél megjegyezzük, hogy Magyarországnál az ausztriai és boszniai küldemények külföldinek vétettek, úgyszintén Ausztriánál is

Ország	Egy kilo- m.-re esik lakos	Posta- hivatal száma	□ kilo- m.-re esik posta- hivatal	Lakosra esik posta- hivatal	Posta- küldemény- ezrekben	Belföldi levél s levelezőlap- ezrekben	Egy lakosra esik levél s leve- lezőlap	Postai bevétel frt	Postai kiadás frt	Bevétel meg- haladja a kiadást frt	A tisztá bevéte- lek %-a	A kiadás meg- haladja a bevételt frt
Magyarország	53	4766	77	4195	441358	172432	9'9	21508139	16067133	5441006	25'3	—
Ausztria —	79	5914	52	4201	1186556	709340	29'7	51198944	44724509	6474435	12'6	—
Bosznia és Hercegovina	30	84	623	19238	12117	3762	2'4	589340	582753	6587	1'1	—
Bulgária —	32	1998	49	1594	22700	10542	3'3	1460915	1563361	—	—	102946
Románia —	33	3066	52	1772	78692	24813	4'7	4976704	4138091	838613	16'8	—
Oroszország —	5	10236	2277	13118	712324	301806	2'3	91143708	68776080	22367628	24'5	—
Németország	96	42324	15	1478	4623701	1877648	35'9	247224722	219108315	28116407	11'3	—
Franciaország	72	9247	59	4237	2558073	867255	20'2	122858255	90697266	3216088	26'1	—
Olaszország —	97	8015	37	3647	642788	238901	8'3	27576917	28093023	—	—	—
Anglia —	127	21574	14	1867	3585932	—	63'8	164421394	115849906	48571488	29'5	—
Egy-Államok	6	74831	140	842	6459284	3446445	54'7	230602638	253506238	—	—	22903600

Ország	Levelek	Levelezőlapok	Nyomatvány, üzleti papír	Árú-minta	Hírlap	Porto-mentes levelezés	Csomagok értéknyilvánítás		Értéks pénzeslevél	Utalvány, utánvét	Összesen
							nélkül	mellett			
Magyarország	141156	69575	38006	3086	108750	40056	14594	1822	1734	22579	441358
Ausztria	586969	228465	100897	21987	110100	61111	33422	10181	5242	28182	1186556
Bosznia és Hercegovina	4679	1759	2415	80	62	1681	281	157	69	934	12117
Bulgária	9603	3263	3801	235	953	4290	147	27	8	376	22700
Románia	17988	11147	38791	925	665	6793	771	199	252	1161	78692
Oroszország	259469	67188	78733	4748	210435	65544	2002	2788	16236	5181	712324
Németország	1434710	679632	749277	50701	1295776	78327	171331	3502	10806	149639	4623701
Franciaország	915053	60223	1343619	47322	133	94979	43734	2264	8875	41871	2558073
Olaszország	184043	85581	295475	11225	2406	39045	8284	348	2492	13889	642788
Anglia	2186800	382200	855600		*	*	71911	902	—	88519	3585932
Egy.-Államok	2935185	561859	2274670	64707	**	593745	—	—	—	29118	6459284

Az árúminták és hírlapok a nyomtatványok számában foglaltatnak — ** A hírlapok a nyomtatványok számában vannak.

a boszniai s magyar küldemények. Boszniával szemben a politikai helyzet még nem teljesen tisztázódott, míg Ausztria és Magyarországra nézve fentiek önként következnek.

A postaforgalom iránya tehát a következő: az adatok ezekre vonatkoznak:

	Belföldről belföldre	Belföldről külföldre	Külföldről belföldre	Külföldről külföldre	Osszesen
Magyarország	326,634	45,413	63,098	6,213	441,358
Ausztria	907,552	142,083	123,179	13,742	1.186,556
Bosznia és Hercegovina	2,979	3,514	5,331	293	12,117
Bulgária	13,738	3,995	4,967	—	22,700
Románia	60,843	7,052	8,199	2,598	78,692
Oroszország	636,437	29,978	45,909	—	712,324
Németország	4.059,734	204,843	169,532	189,592	4.623,701
Franciaország	2.222,502	130,822	90,697	113,782	2.558,073
Olaszország	560,395	86,903	39,639	5,351	642,788
Anglia	3.581,381	1,808	2,705	38	3.585,932
Egyesült-Államok ...	6.242,245	132,224	84,815	—	6.459,284

A külföldről azon államok kapnak több küldeményt, melyek ipara fejletlenebb. Az oroszánrészt rendszeresen a belföldi forgalomra esik, de azért a mint látjuk, az egyes országok gazdasági állapota nagyban befolyásolja a forgalom mikéntjét.

A mi viszont a távirót illeti, annak állapota a külföld főbb államaiban a következő:

Ország	A táviróhálózat		Eskü klm.-re huzalhossz klm.	A táviró- hivatalok száma		Egy hivatal		Távirszám		Eskü ezer lakosra távirat
	vonal-	huzal-		állami	vasuti és magán	□ kilo- m.-re	lakosra	összesen	ezekből átmenő	
	hossza klm.									
Magyarorsz.	22016	107370	0'33	1276	1750	106	5770	7494644	423958	42'9
Ausztria	34804	108018	0'36	3021	2151	58	4620	1158226	1170475	59'2
Bosznia	2822	7182	0'14	81	38	424	13090	532890	112272	34'2
Bulgária	5245	10828	0'11	149	40	517	16682	1342407	63041	42'5
Franciaorsz.	127853	644676	1'20	8531	3929	43	3091	43963811	1047573	114'1
N.-Britannia	70017	496374	1'53	8468	2348	29	3723	90087720	1146306	223'6
Németorsz.	123056	448326	0'83	18285	4610	23	2282	42127359	1344814	80'5
Olaszország	40513	127236	0'42	3783	2085	50	4933	10973374	106080	37'9
Oroszország	144163	298608	0'01	2597	2660	4267	24578	17595216	221012	13'6
Románia	6851	17590	0'10	254	285	297	10029	2586534	79330	47'8
Belgium	6379	33396	1'13	1009	49	28	6374	6288146	481742	93'2
Japán	24063	84434	0'22	1138	134	300	34403	15188008	—	34'7
Norvégia	12046	28384	0'08	298	248	590	4016	2074236	361	99'1
Svédország	8762	25896	0'05	443	1179	270	3142	2626396	331256	51'5
Svájc	7144	21083	0'50	1973	66	20	1430	3977576	568630	136'3
E.-Államok	305666	1456459	0'14	—	22285	464	2826	61398157	—	97'4

A távírda rendszeren állami intézmény az egész világon: csak az Egyesült-Államok, s néhány kisebb tengerentúli országban van az magánkézen. Viszont a legtöbb helyen a postával van egyesítve. Franciaország, Nagy-Britannia s Svájc használja azt ki legjobban, mert hisz ott esik ezer lakosra a legtöbb táv-irat. Ha ezen országok adatait vesszük, úgy hazánké valóban minimális. Mindenesetre az ipar s kereskedelem fejlettségére vezethető ez vissza. Kétségtelen azonban, hogy azért hazánk helyzete e tekintetben elég kedvező, mert hisz épen nem mondható, hogy az utolsók között volna. Egyébiránt hazánkban a klm'-re eső huzalhossz elég jónak mondható.

A telefonok nemzetközi áttekintését viszont a következő táblázat adja:

Ország	Vasuti hálózatok		Interurban összeköttetés		Előfizetők száma	Beszélgetések			Esik ezer lakosra beszélgetés
	száma	huzal-hossza	száma	huzal-hossza		városi	interurban	összes	
Magyarország	41	22568	65	17224	12869	26570336	381278	26951614	153
Ausztria	219	86909	90	16764	26664	100833170	1302248	102135418	427
Bosznia	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bulgária	5	488	5	1488	343	—	—	—	—
Franciaország	767	189686	1288	59975	51383	138128082	3098801	141226883	366
Nagy-Britannia	—	—	953	50040	—	—	7066609	7066609	—
Németország	900	354434	2985	82573	200158	490788565	72339266	563127831	1077
Románia	9	2554	15	2776	2737	888775	84271	973046	18
Svájc	288	62208	502	12936	34662	16335332	3634244	19969576	684
Oroszorsz. áll.	71	28338	18	2609	13901	54174002	647081	54821083	80
« magán	12	29470	—	—	9785	48425729	142576	48568305	
Belgium	17	36640	—	12863	14076	30673286	453788	31127074	461
Japán	6	45446	31	4889	8137	27364935	374747	27739682	63
Norvégia	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Svédorsz. állami	151	47834	883	39158	39106	93846774	2785952	96632726	1897
« magán	6	22533	—	11473	21251	—	—	—	—
« községek által létesítve	41	2967	—	3081	1588	—	—	—	—

Hazánk távbeszélő intézménye tehát meglehetősen hátul áll. Az újonnan tervbe vett fővárosi előfizetési leszállítás ezen röviden változtatni fog, kapcsolatban a vidéki nagymérvű távbeszélő központok felállításával.

VII. VÍZSZABÁLYOZÁS.

A vízszabályozás mögött ezer éves múlt van. A vizek kár-tételei őseinket már a messze évszázadokban foglalkoztatták, s a mit tudtak megtették, hogy a romboló árnak útját állják. Magától értetődik, e munkálatok nagyon kezdetlegesek voltak: sok tekintetben szóba alig jöhettek. Csak az újabb századok folyamán tétettek nevezetesebb intézkedések.

Csatornák dolgában az ország nagyon szegény: a mi van, az is a régebbi kor hagyománya; újabban csak tökéletesítették, ha nem is kielégítő mértékben. Így a Béga-csatornát már Mária Terézia ásatta. A Sárvíz-csatorna munkálatok 1810-ben kezdődtek, de csak 1862-ben végezte azt be a Nádor-csatorna társulat. E csatorna különben nagyon jelentéktelen. Mindkét csatorna a környék mocsarainak kiszárítását czélozta. A Ferencz-csatornát 1795—1801 között építették. Ez az egyedüli nagyobb csatornánk.

A Ferencz-csatorna $15\frac{1}{2}$ mértföld, s a Duna—tiszai utat 30 mértfölddel rövidíti meg. A csatornát egy részvénytársulat építette, de az államtól többféle kedvezményt kapott. 1842-ben átvette a kincstár, mert a nagy veszteségek folytán azt magánosok kezelni nem tudták: üzeme azonban így is veszteséggel végződött. 1870-ben azután egy Türr István által alakított részvénytársaság vette át a csatornát az államtól. 75 évre engedte-tett át az a társaságnak. A kincstár kapott 200,000 forint ára részvényt névértékben jövedelmei megtérítése fejében, a társulat köteleztetett négy év alatt 10,045,000 frt értékben elvégeztetni a következő munkálatokat: 1. Bajától Bezdánig egy $5\frac{1}{2}$ mértföldes tápcsatornát kellett ásatnia; 2. a Sugovicza folyamot mélyítés által hajózhatóvá kellett tennie, és részben kikötővé kellett át-alakítania; 3. köteleztetett a Ferencz-csatornából az iszapot kiszedni s a csatornát helyreállítani; 4. meg kellett hosszabbítania a Ferencz-csatornát a boijasi átvágásig; 5. köteleztetett egy új csatornát ásatni Kis-Sztapárnál a Ferencz-csatorna alsó tartá-nyából kiindulva Újvidéken alul a Dunába vezetőleg, körülbelül tíz mértföld hosszaságban Brestovác, Keresztúr, Pusztá-Pettau, Torzsa, Depot, Szent-István és Piromak helységek vidékén. A költség egy ötödét az állam adta, de helyette részvényeket kapott névértékben, melyek 5% kamatozásban részesülnek, ha a többi részvények s elsőbbségek 5%-os kamatára már fedezet van.

1873-ban a Ferencz-csatorna kiépítése dolgában változás állt be, melylyel kapcsolatban az állam részeltetése nagyobbodott. A költségek nem egy ötödét, hanem két ötödét köteleztetett az állam adni részvények ellenében, melyek névértékben számítottak: ez után a fentieket feltételezve 6% kamat jár. A tényleges részvénytőke 13.552,000 forintban állapított meg; elsőbbségi kötvény kibocsátására a beruházandó alaptőke — 6.027.000 forint — három ötödéig kapott engedélyt a társaság. De köteleztetett a társaság a csatorna mentén fekvő kincstári uradalmak állóvizeinek levezetésére; a kis-sztapár—újvidéki csatornából a vizet minden tavasszal a hajózás és öntözés megkezdése előtt nyolcz nappal lebocsátatja, hogy így a talajvizek lefolyjanak. A csatorna első számú zsilipénél annak 3 lábnyi esést ad, míg a csatorna második számú tartányának fenekét megfelelően süllyeszti. Addig viszont, míg a részvények kamatai nyolcz százalékra nem emelkednek, a csatorna mentén fekvő kincstári uradalmakból 14,000 holdhoz, az öntözéshez szükséges vizet ingyen szolgáltatja olyformán, hogy 7000 holdat tizennégy napi időközben, 7000 holdat viszont ősszel s tavasszal egyszer átöntöz.

A Ferencz-csatorna vállalat által vízmentesített terület 20.000 holdra volt számítva, a mi mellett évi 60,000 forint bérjövendelmi többlet helyeztetett kilátásba a csatorna mellett fekvő jószágokból; ezenkívül az öntözés haszna 140,000 írtra becsültetett. A társaság mintegy 12,000 kat. holdat vett körülbelül öt forinttal drágábban bérbe, mint eddig, az államtól.

A Ferencz-csatorna hossza pontosan 15.59 mértföld; a sztapár—újvidéki csatorna 9 mértföld hosszú, a baja—bezdáni tápcsatorna, mely vizét a Sugovicza ágból nyeri, 5½ mértföld hosszú, míg a Bajánál kiágazó, Szeremlénél a Dunával ismét egyesülő Sugovicza Dunaág 1050 öl hosszóságban szintén csatornává alakítottatott át.

A Duna nagyobb arányú szabályozási munkálatai korszakunkra esnek. Igaz, hogy már az 1838-iki árvíz is a Dunára irányozta a figyelmet, de szabályozása tekintetében vajmi kevés történt. Az abszolút korszakban Dévény—Pozsony, s a Gutor—Szap közötti vonalon emeltettek töltések, s végeztettek mederrendezések; Remete-Lipótnál, Szapnál, Számos-Ligetnél és Szögynél partvédelemre jelentékeny összegeket adtak ki. 1853-ban a Buda és Pest közötti részen épült egy 300 méteres rakpart a

Dunagőzhajózási társaság részére s költségére. 1857—1860-ban az Akadémia mellett fölfelé Pest városa egy 380 méteres rakpartot építtetett, míg 1864—1867-ben lefelé épült az ki 660 méter hosszúságban. A hajózási akadályok elhárítására viszont nagyobb mérvű tevékenység mutatkozott.

Az 1870: X. t.-cikk alapján azután elkezdődtek a nagyobb arányú partépítkezések. 7.530,535 frtra rugó munkálatok végzését vették tervbe a főváros mentén, melylyel a Duna egy hatalmas rakpartja lón kiépítve: a munkálatok folyamán azonban szükségesnek mutatkozott az előirányzott összeget 8.154,307 forintra emelni.

E munkálatok által még a soroksási Dunaág is elzárattott, mely pedig az összes víztömeg 30%-át vezette el a múltban, így azután a nyugati ág medrét a víz természetes ereje mindjobban mélyítette. Kopasz—Zátony mellett a meder 380 méterre szűkítettett, míg az ó-budai és pesti Duna-ágak 237 méterre, a Margitszigeten felül viszont 490 méterre lón az szűkítve.

Az 1876-iki, majd az 1879-iki árvíz megmutatta, hogy az eddigi munkálatok a fővárost nem mentesítik: szükségesnek mutatkozott ezért a Duna medrét Promontoron alul rendezni. Erre a célra a törvényhozás 1881-ben 5.300,000 frtot engedélyezett, a mi azután kotrások, partvédő testek, szigetleásások s mellékágak elzárására fordítottatt. A munkálatok 1885 végén csekély kivétellel teljesen elkészültek. 1881-ben különben a Duna még Komárom mellett is szabályoztatott.

Legfontosabb szabályozási munkálatok közzé tartozott a Dévény—duna-radványi Dunaszakasz szabályozása. A Duna Pozsonyon alul sok apró ágakat bocsátott ki, melyek akadályozták a rendszeres hajózást. A Gutor—Süly közötti rész volt a legjobban elfajulva, elhanyagolva: itt a hajózás a legnagyobb nehézségekbe ütközött, s így ennek szabályozása égető szükségesnek mutatkozott. A hetvenes évek elején készült már egy 36 millió forintos tervezet, de az a kedvezőtlen pénzügyi helyzet folytán tárgyalásra sem került. Az 1885: VIII. t.-cz. 17 millió forintot bocsátott e célra rendelkezésre; a munkálatok 1896-ban fejeztettek be, s az előirányzott összegből 2½ millió forint lett megtakarítva.

1890/91-ben végezték a sirinai dunai átmetszést, mely mintegy 120,000 frtba került, s a melyhez a bellyei uradalom mint érdekelt fél 60,000 frttal járult.

Az egész Duna rendszeres szabályozásához csak 1892-ben fogtak, s 1895-ben szentesítették az egész folyó egységes szabályozásának terve. 18 éven át évenként 3 millió forint szavaztatott meg szabályozási munkálatokra, melyből 20 millió forintot a Duna-Radványtól Báziásig terjedő Dunaszakasz szabályozási munkálataira fordítanak.

Ármentesítő társaságok egymásután keletkeznek, a mint arról még a továbbiakban meg fogunk emlékezni.

A Vaskapuszabályozás tulajdonkép szintén a Dunaszabályozáshoz tartozik, ha ugyan magasabb szempontokból is bírálható az el. Ennek végrehajtására a berlini szerződés hatalmazza fel Magyarországot s Ausztriát, míg az osztrák kormány nyal létrejött egyezmény alapján e jog, illetve kötelezettség Magyarországra háramlóit. A költségek beszerzéséről a törvényhozás gondoskodott, s az ellenőrzés is feladatai közé tartozott. A század végére eme korszakalkotó munkálat el is készült, s így az akadálytalan közlekedés az Al-Dunán biztosított. Régi baj orvosoltatott ily módon. Eme munkálat a Duna szabályozási műveletek között a legfontosabbnak mondható, mert a külfölddel való akadálytalan közlekedést mindenkor, tehát alacsony vízállás mellett is lehetővé teszi.

A Vaskapu tehát, melyet már a régi rómaiak szabályozni kezdtek, s melyet a XIX. század eleje óta folyton igyekeztek hajózhatóvá tenni, szabad lett; nem állták többé útját a sziklák a közlekedésnek, lerombolta az ember keze azt, mit a természet az ő szempontjából helytelenül alkotott.

A Tisza és mellékfolyóinak szabályozására már 1722-ben egy rendszeres tervezetet készítettek, a mi az országgyűlésnek is be lőn mutatva. Csatornázás segítségével a Tisza vizét Dobtól Mezőtúr s Debreczenen át Csongrádnak akarták terelni; a Dunát a Tiszával Vác—Szolnok között, vagy Pest—Szolnok, esetleg Kalocsa—Szabadka között kötötték volna össze, de meg Ároktőtől Fügéd felé a Tárna folyóba, Tama-Örsnek és Jászdosa felé tartó, viszont Jászberény alatt a Zagyvába, innen azután Szolnokon át a Tiszába vezető csatorna építését vették tervbe. Ez azonban abba maradt. 1781-ben, 1838-ban majd 1845-ben a Tisza pusztításának hatása alatt ismét felvették az elhagyott fonalat, de csak az utóbbi évben járt az eredménnyel. Vásárhelyi elkészítette tervezetét a Tisza szabályozására, s egyidejűleg a Bodrogon is átmetszéseket tervezett, viszont az Ungot

s Latorczát a Tiszába, viszont a Sajó beömlését lejjebb akarta helyezni.

1845-ben még határozatba ment, hogy a tervezetek külföldi szaktekintélyek által megvizsgálatnak, s hogy a töltések felülről lefelé, az átvágások alulról felfelé végeztetnek. A munkálatok sorrendjét már az előzőekben vázoltuk: 1846-ban kezdődtek azok meg s folytatódtak, de nem a megkezdett alapon. A meghalt Vásárhelyi teiveit Paleocapa vizsgálta felül, ki Vásárhelyi 120 átmetszése helyett 21-et tartott csak szükségesnek, s az árvizet inkább töltések közzé akarta szorítani. Vásárhelyi Tokajig 63 átmetszést tervezett, míg Paleocapa azon alul tartott szükségesnek 21-et; Paleocapa tervei 1847-ben hagyattak jóvá. Ekkor a Tisza völgye az árvízvédelem szempontjából a következőképp osztott fel az ármentesített területre és a költségekre:

	<i>Kat. hold</i>	<i>Forint</i>	<i>Holdankint frt</i>
Ugocsaí vizszerkezet	56,021	263,223*48	4*70
Szatmári « — — —	84,524	475,844*96	5*6
Beregi « — — —	280,760	696,653*69	2*48
Zempléni « — — —	293,719 ^{1/2}	921,501*77	3*15
Szabolcsi « — — —	470,418	1.697,524*57	3*61
Hevesi « — — —	299,716	2.100,007*77	7*00
Csongrádi « — — —	153,310	1.711,512*30	7*64
Bácsi « — — —	32,751	471,089*18	14*38

A munkálatokat ugyan az 1848-iki események feltartották, de már 1849-ben folytatódtak azok. A helyzet tisztázása végett kimondatott, hogy a Tiszaszabályozás ügyét a tiszaszabályozási központi bizottság vezeti; a mederszabályozás az állam feladata, az ármentesítés az érdekelteké. Ez lön a jövőben az irányadó szempont. Mindenesetre helyes volt a kettő elválasztása, mert hisz a magánosok érdekében az állam ily munkálatokat nem végezhet. Egyébiránt az eredeli tervezet újabb változást szenvedett az 1853- és 1855-iki árvizek következtében. Paleocapa terveit Pasetti Flóris miniszteri tanácsossal felülvizsgáltatták, ki Vásárhelyi tervei szerint az átvágásokat szaporítani kívánta, a mi mellett azonban Paleocapa töltései megmaradtak. 1856-ban a központi bizottság helyébe központi felügyelőség lépett.

Korszakunkban kezdődött a rendszeres munkálatok ideje. 1867-ben a szabályozási munkálatokat egy kormánybizottság kapta kezeibe, míg 1875-től kezdve a közmunka- és közlekedésügyi ministeriumba futottak össze a Tiszaszabályozás szálai.

Ármentesítő társaságok már az alkotmányos korszak előtt is alakultak szép számmal: ezekbe rendszert s a továbbiak alakulásának megkönnyítését az 1871: XXXIX. t.-cz. hozott. A társulásra nézve kimondja a törvény, hogy «mindennemű folyók és vizek mellett fekvő vízmentes magaslatok által határolt, s ekkép magában egy egészet képező ártér, vagy valamely sziget birtokosai jogosítva vannak ármentesítő társulatot alakítani. Meder vagy vízfogás rendezésére, partok biztosítására, ellenben csak oly önálló területek birtokosai alakíthatnak szabályozási társulatot, melyekben az ily szabályozás sem a szemben levő, sem a felső vagy alsó birtokosoknak nem okoz hasonló munkálatok által el nem hárítható károkat.» A kényszer-társulásra kimondja a törvény, hogy «ha az ármentesítő vagy szabályozó társulat alakítása közakarattal nem történhetik, az érdekelt birtokosoknak az ártérben bírt holdak mennyisége szerint számba veendő többsége a kisebbség ellenében is megalakultnak nyilváníthatja a szabályozási társulatot».

E törvény alapján a társaságok ügye rendeztetett, de azok működése akkor lett mégis teljesen egységes, midőn 1878-ban a Tiszavölgyi társaság vette kezébe a központi irányítást.

Közbe jött az 1879-iki szegedi árvíz, mely a Tiszaszabályozás ügyét újra erőteljesebben fejlesztette. Minden árvíz alkalmával felmerül a kérdés, helyesek voltak-e az eddigi munkálatok? Ez történt 1879-ben is. Külföldi szakértőket kérdeztek meg ez irányban, kik a töltések egvmástóli távolságát keveselték, hibáztatták, hogy a szabályozás az ármeder irányításával nem törődik, s a töltéseket a folyó kanyarodásaihoz szabja. Kívánatosnak tartották, hogy a legmagasabb víz fölött a töltés még egy méterrel nagyobb legyen, s a koronaszélességet hét méterre kívánták kiterjeszteni.

Egyébiránt a szegedi árvíz általában nagyobb tevékenységet hozott a szabályozási munkálatokba. 40 milliónyi tiszai kölcsönt szereztek meg 44 millió forintnyi 4%-os sorsjegy kibocsátásával, melyből 25 millió egyes ármentesítő társaságoknak adatott, míg a többi 15 millió Szegednek jutott. Az egységes vezetés szüksége érlelte meg azt az eszmét, hogy a tiszavölgyi társaság központi választmányának befolyását a munkálatokra törvény által is biztosítani kell. Ennek alapján mondja ki azután az 1884-ik évi Tisza és mellékfolyóinak szabályozásáról szóló törvény, hogy az ármentesítés egésze műszaki szempontból egy

egységes egész, mely a közmunka- és közlekedésügyi miniszter vezetése alatt hajtatik végre. Kimondja a törvény azt a különben már a gyakorlatban követett elvet, hogy a mederszabályozás az állam költségén hajtandó végre, míg az ármentesítés vagy belvízrendezés az érdekelték feladata. Az oly társulatok, melyek alkalmas határokkal nem bírtak, új beosztással szervezettek a minister kívánságára; a védtöltések által nem biztosított területek hivatalból valamely társasághoz csatoltatnak, vagy új társulattá alakíttatnak. Az összes társaságok kötelesek a tiszavölgyi társulatba belépni, hol közösen érdeklő ügyeikben őket a központi bizottság képviseli. A tiszavölgyi társulat költségeihez az egyes társaságok ármentesített területeik holdszáma arányában tartoznak hozzájárulni.

Ily keretek között bonyolítottak le a Tiszaszabályozás ügyei, s ily utakon s módokon jutottak el a jelenlegi egységes vezetéshez, egységes szervezethez.

A mi a többi folyókat illeti, a Körös—Berettyó folyók vidékén már 1852 óta folynak a munkálatok, de egységes szabályozási terv alapján csak 1856-tól kezdve dolgoztak. A Szamos vizén már az alkotmányos korszak előtt nagyarányú munkálatok folytak, mely korszakunkban újult erővel folytatódott. A Maroson a munkálatok már 1840 óta folynak meglehetősen eredménnyel: a baj azonban az, hogy a szabályozás a víz gyorsabb lefolyását eredményezi, a mi által a Tisza Szeged mellett sok iszapot kap, míg viszont Arad—Szeged között a hajózás nagyon jelentéktelenné vált. A Temes—Bégavölgy rendezésére a múltban alig történt valami: újabban kezdték csak ez ügyet felkarolni, belátva annak nagy fontosságát. A Morva folyó szabályozása az osztrák kormányval egyetértve történik: a múltban az osztrák egyoldalú szabályozások a magyar területekre nagyon károsak voltak, s ezért az újabb időben nagyobb összegeket költenek e kérdés rendezésére. A Bodrog szabályozására is nagyobb összegeket adtak ki e korszakban. A Vág szabályozása olyformán végeztetik, hogy Komárom—Tornóc között rendszeres hajózás legyen folytatható. A Dráva összes folyóink között a legjobban el van vadulva, úgy, hogy daczára a múltban végzett nagyarányú munkálatoknak, a jelenben is nagy összegeket költenek a hiányok pótlására. A Mura szabályozatlansága is óriási károkat okoz az érdekeltségnek, s ezen tarthatatlan állapoton igyekezik is a kormány segíteni. Csak-

hogy itt alapos segítség, nagyarányú munkásság volna szükséges. A Szávát csak a Boszna és Drina torkolata körül kell rendezni, míg a Kulpa alaposabb szabályozásra szorul, daczára annak, hogy már századokkal ezelőtt is folyton tétettek ez irányban munkálatok.

Többi folyóink rendezése tekintetében is történnek intézkedések, melyek különben nagyon is szükségesnek bizonyulnak. Általában el lehet ugyan mondani, hogy vízszabályozás tekintetében sokat tud felmutatni az ország, mert hisz pár évtized előtt még a hullámok rakoncátlankodásai pusztították az ember munkáját sokfelé az országban, s a víz nem egy esetben szabadon pusztíthatott az aranykalászszal megrakott rónaságon, de azért a jövőnek még sok feladata van. A meglevő partvédelmi munkálatokat tökéletesíteni kell, s a kellőleg meg nem védett, vagy épen nem védett helyeket a szükségletnek megfelelőleg ármentesíteni kell. Egyébiránt a vízrendezés terén a veszteglés egyenlő a visszafejlődéssel; itt folyton munkálkodni kell, ha nem akarjuk, hogy a természet romboló ereje győzedelmeskedjék. E téren veszedelmes a megtakarítás, mert az könnyen megboszulhatja magát. Tagadhatatlan egyébiránt, hogy a kormány a vízszabályozást folyton s fokozott figyelemmel kíséri, a mit a reá fordított költségek növekedéséből is láthatunk. A belvizek szabályozására fordított állami kiadások ugyanis korszakunkban a következőkép alakultak:

<i>Év</i>	<i>Kezelési és fenntartási kiadások forintokban</i>	<i>Szabályozási kiadások forintokban</i>	<i>Év</i>	<i>Kezelési és fenntartási kiadások forintokban</i>	<i>Szabályozási kiadások forintokban</i>
1867	99,004	125,232	1885.	303,060	3.804,883
1870	253,933	1.283,798	1890.	515 253	2.600,584
1875	187,095	1.888,749	1895.	635,470	3.211,000
1880	276,315	3.978.491	1900.	460,130	4.247,440

A szabályozási költségek tehát általában emelkedtek. Igaz hogy időközben hatalmas ugrások után erőteljes visszaesések is vannak, de végeredményben a század végén találjuk a legnagyobb adatokat. A kezelési és fenntartási költségek viszont nagyban egészben csökkennek, jóllehet általában magasabbak, mint 1890 előtt: az utolsó évtizedet tekintve mindenesetre visszaesést kell regisztrálnunk, a mi tekintve a kezelési költségeknek bizonyos határon túl való inproduktív voltát, nagyon örvendetes jelenségnek mondható.

A vízügyek egy fontos szervezetéről, a vízrajzi osztályról is meg kell emlékeznünk, mely 1886-ban lőn szervezve a műszaki tanács kebelében. Ez utóbbi megszűnte után a vízügyi szakosztály egy alosztálya gyanánt állt fenn a vízrajzi osztály a közmunka és közlekedésügyi minisztériumban, melyet újabban a földművelésügyi minisztérium vett át.

Feladata a vízrajzi osztálynak a vízügyi műszaki szolgálat terén szükséges adatokat összegyűjteni s feldolgozni, hogy azok így a gyakorlati életben hasznosíttassanak. A vízjárás törvények alapján megállapítja a teendőket, árvízvédelem tekintetében útbaigazításokat ad, előre jelzi a vízjárást, s általában a vízügyi kérdéseket illetőleg minden irányban felvilágosítást nyújt.

Rendszeres védelmi munkálatok fenyegető árvíz esetén a vízrajzi osztály útbaigazítása nélkül el sem képzelhető; elmondhatjuk, hogy céltudatos eljárás, rendszeres tevékenység e téren csak azóta van, amióta a vízrajzi osztály útbaigazításokat ad. Nála futnak egybe a vízmérczék adatai, ő rendezi a vízjárás adatokat használható egészszé, felveszi a medrek helyzetét s keresztshelvényeit, medernyilvántartást vezet, s rendszeres értesítéseket ad a vizek állásáról. Napi értesítései kitűnőek, melyek az egész ország vizeinek állapotáról gyors s szabályszerű felvilágosítást adnak. A kis és nagy vízállásokat nyilvántartja, melynek alapján hazánk ez irányú adatainak nagyon érdekes képe állítható össze. Igaz, hogj' már a XVIII. században tesznek e tekintetben lépéseket, mikor Pozsonyban, Budapesten és Szegeden vízmérczék állítanak fel, de rendes észlelésekre csak 1823-ban, illetve Szegeden csak 1833 óta akadunk.

Vízügyeink állapotát a minimális és maximális vízállások ismerete nélkül a maga egészében nem tekinthetjük át. Adni kívánjuk ezeket az alábbiakban.

A Duna völgyében eddig észlelt jelentékenyebb kis és nagy vízállások, valamint a hydrogradeok alapjául elfogadott vízállások a következők (1. 251—253. oldalakon):

Fentiek mutatják a Dunavölgy vízállásának nevezetesebb adatait; ezekhez kevés a megjegyezni való, mert hisz e számok a Duna s 13 mellékfolyója tekintetében önmagukért szólnak. A száraz évekkel, fenti adatok különösebb összefüggésben nincsenek, ha a száraz éveket a mezőgazdaság szempontjából vesszük; ugyanez áll a nedves évekre is. A rohamos esőzés nagy vízállást eredményezhet akkor is, ha az esőzés rövid ideig tartó;

Folyó	Vizmérce	A jelenlegi 0 pontra vonatkoztatott jelentékenyebb				A hydrograde-ok alapjául elfogadott s folyó szakaszonként összefüggő				
		kis vizállások		nagy vizállások		kis vizállások		nagy vizállások		vizi- játék cm.
		éve	magas- sága cm.	éve	magas- sága cm.	éve	magas- sága cm.	éve	magas- sága cm.	
Inn	Schärding	1899	- 8	1899	+ 1060	1889	- 8	1899	+ 1060	1068
Duna	Vilshofen	1858	- 27	1845	+ 608	1858	- 27	1845	+ 608	635
"	Passau	1845	- 58	1862 1899	+ 965 + 918	1845	- 58	1899	+ 918	976
"	Aschach	1858	-121	1899	+ 670	1858	-121	1899	+ 670	791
"	Linz	1891 1894	-148 -229	1899	+ 608	1891	-148	1899	+ 608	756
"	Struden	1855	-200	1899	+ 1260	1855	-200	1899	+ 1260	1460
"	Stein	1894	-186	1830 1899	+ 735 + 627	1894	-186	1899	+ 627	813
"	Bécs	1887 1894	-230 -288	1899	+ 566	1887	-230	1899	+ 566	796
"	Pozsony	1871 1882 1890	+ 23 + 51 + 68	1850 1899	+ 982 + 770	1890	+ 08	1899	+ 770	702
"	Komárom	1890 1891 1894	+ 71 + 76 - 10	1876 1876	+ 758 + 686	1890	+ 71	1876	+ 686	615
"	Esztergom	1871 1889 1891	+ 17 + 78 + 96	1838 1876	+ 892 + 722	1899	+ 78	1876	+ 722	644
"	Nagy-Maros	1889 1891 1894	+ 114 + 96 + 48	1838 1876	+ 975 + 763	1889	+ 114	1876	+ 763	649
"	Budapest	1889 1891 1895	+ 13 + 45 - 30	1838 1876 1876	+ 936 + 758 + 727	1889	+ 13	1876	+ 727	714
"	Ercsi	1889 1891 1895	+ 23 + 50 + 16	1878 1897	+ 690 + 591	1889	+ 23	1897	+ 591	568
"	Duna- Földvár	1885 1889 1891	- 0 + 33 + 32	1838 1876	+ 743 + 726	1889	+ 33	1876	+ 726	693
"	Paks	1889 1890 1891	- 20 - 30 - 17	1876 1897	+ 806 + 652	1889	- 20	1897	+ 652	672
"	Fajsz	1889 1890 1891	- 17 - 35 - 5	1893 1895	+ 736 + 673	1889	- 17	1895	+ 673	690
"	Baja	1889 1894	+ 51 - 26	1895 1897	+ 679 + 705	1889	+ 51	1897	+ 705	654

Folyó	Vizmérceze	A jelenlegi 0 pontra vonatkoztatott jelentékenyebb				A hydrograde-ok alapjául elfogadott s folyó szakaszonként összefüggő				
		kis vizállások		nagy vizállások		kis vizállások		nagy vizállások		viz-játék cm.
		éve	magas-sága cm.	éve	magas-sága cm.	éve	magas-sága cm.	éve	magas-sága cm.	
Duna	Mohács	1889	+ 6	1890	+700	1889	+ 6	1897	+700	694
		1891	+ 53	1897	+700					
«	Gombos	1871	- 15	1876	+678	1889	- 21	1897	+648	669
		1889	+ 21	1897	+648					
«	Ujvidék	1887	- 49	1876	+631	1889	- 25	1895	+619	644
		1889	- 25	1895	+619					
«	Zimony	1874	- 21	1876	+642	1889	+ 10	1895	+711	701
		1889	+ 10	1895	+711					
«	Pancsova	1889	- 8	1895	+733	1889	- 8	1895	+733	741
		1891	- 4							
«	Baziás	1889	+ 5	1895	+777	1889	+ 5	1895	+777	772
		1891	- 11							
«	Drenkova	1889	- 60	1888	+653	1889	- 60	1895	+652	712
		1891	+ 5	1895	+652					
«	Orsova	1889	+ 28	1888	+640	1889	+ 28	1895	+648	620
		1891	+ 63	1895	+648					
Vág	Zsolna	1894	- 3	1894	+500	1894	- 3	1894	+500	503
		1895	- 20							
«	Trencsén	1888	- 4	1878	+288	1888	- 4	1894	+352	356
		1889	+ 3	1894	+352					
«	Szered	1889	- 29	1878	+300	1889	- 29	1894	+392	421
				1894	+392					
Nyitra	Nyitra	1895	+108	1893	+268	1895	+108	1899	+262	154
				1899	+262					
«	Érsekujvár	1882	0	1888	+300	1882	0	1888	+300	300
				1893	+308					
Garam	Zsarnócza	1892	+ 20	1899	+350	1892	+ 20	1899	+350	330
«	Csata	1891	+ 26	1892	+390	1891	+ 26	1892	+390	364
Rába	Sárvár	1885	0	1895	+460	1885	0	1900	+493	493
«	Győr	1885	+ 60	1876	+593	1885	+ 60	1899	+672	612
		1899	+672							
Dráva	Varasd	1885	+ 31	1882	+410	1892	+ 85	1889	+390	305
		1892	+ 85	1899	+390					
		1895	+ 70							

Folyó	Vizmérce	A jelenlegi 0 pontra vonatkoztatott jelentékenyebb				A hydrograde-ok alapjául elfogadott				
		kis vizállások		nagy vizállások		s folyó szakaszonként összefüggő kis vizállások		nagy vizállások		viz-játék cm.
		éve	magas-sága cm.	éve	magas-sága cm.	éve	magas-sága cm.	éve	magas-sága cm.	
Dráva	Zákány	1890	- 63	1874	+ 316	1892	- 72	1889	+ 240	312
		1891	- 48	1879	+ 295					
		1892	- 72	1889	+ 240					
		1890	- 60	1876	+ 452					
"	Barcs	1891	- 18	1889	+ 360	1892	- 68	1889	+ 360	428
		1892	- 68	1889	+ 360					
		1874	- 40	1893	+ 420					
"	Eszék	1891	+ 38	1895	+ 378	1892	+ 16	1893	+ 420	404
		1892	+ 16	1895	+ 378					
Múra	Radkersburg	1889	- 35	1894	+ 320	1889	- 35	1894	+ 320	355
		1894	- 10	1894	+ 320					
		1890	- 40	1892	+ 350					
"	Mura-Szerdahely	1894	+ 5	1894	+ 390	1890	- 40	1894	+ 390	430
		1894	+ 5	1894	+ 390					
Száva	Gurkfeld	1890	- 22	1878	+ 480	1890	- 22	1878	+ 480	502
		1890	- 22	1878	+ 480					
"	Zágráb	1887	- 10	1895	+ 410	1890	- 50	1895	+ 410	460
		1890	- 50	1895	+ 410					
		1887	- 214	1878	+ 890					
"	Sziszek	1890	- 128	1888	+ 830	1890	- 128	1878	+ 890	1018
		1890	- 128	1888	+ 830					
		1878	+ 833	1895	+ 773					
"	Ó-Gradiska	1890	- 8	1895	+ 773	1890	- 8	1878	+ 833	841
		1890	- 8	1895	+ 773					
		1887	+ 32	1878	+ 841					
"	Bród	1890	+ 6	1895	+ 843	1890	+ 6	1895	+ 843	837
		1890	+ 6	1895	+ 843					
		1878	+ 703	1888	+ 698					
"	Mitrovicza	1890	+ 14	1888	+ 698	1890	+ 14	1878	+ 703	689
		1890	+ 14	1888	+ 698					
Kulpa	Károlyváros	1890	+ 18	1888	+ 820	1890	+ 18	1895	+ 850	832
		1890	+ 18	1888	+ 820					
		1895	+ 850	1895	+ 850					
Una	Novi	1891	+ 34	1888	+ 390	1891	- 34	1888	+ 390	424
		1891	+ 34	1888	+ 390					
Verbász	Banjaluca	1891	- 18	1888	+ 250	1891	- 18	1888	+ 250	268
		1891	- 18	1888	+ 250					
Boszna	Doboj	1888	- 90	1888	+ 480	1888	- 90	1888	+ 480	570
		1888	- 90	1888	+ 480					
Drina	Zwornik	1890	- 14	1888	+ 524	1890	- 14	1888	+ 524	538
		1890	- 14	1888	+ 524					

viszont egyes vidékek nagyobb csapadéka is adhatja a fenti eredményt. De az oly évszak, mely a mezőgazdaság szempontjából oly nagy szerepet nem játszik, szintén eredményezhet alacsony vízállást. Mindenesetre nagy a variáció, mit a kis és nagy vízállás felmutat úgyszólván minden folyónál. Kár, hogy a régebbi időre visszamenőleg ily adataink nincsenek, hogy így a maximális és minimális adatokat a maguk egészében ismerhetnénk: a mint láthatjuk, visszamenőleg aránylag kevés adatot mutatunk fel, pedig a maximális és minimális adatok kétségtelenül nagyobb hányaddal szerepelhettek a múlt szabályozatlan vízjárása mellett.

A Tiszavölgy, valamint a Temes- s Begavölgy eddig észlelt jelentékenyebb kis és nagy vízállásai, valamint a hydrogradeok alapjául elfogadott vízállások a következők (1. 255—257. oldalon).

Ha a Duna és Tisza illetve Temes és Bégavölgy adatait összehasonlítjuk, úgy láthatjuk, hogy a Duna maximális és minimális adatai nagyobbak. Ebből azonban téves volna a Duna nagyobb veszélyességére következtetni, mert hisz általában véve a Duna rendezettebb szabályozási viszonyokat tüntet föl. A Tisza völgye több ármentesítő társulattal is bír, nagyobb területet is ármentesít, s így több veszélyt rejt s rejtett magában, mint a Dunavölgye.

Természetes vízi utaink hossza mintegy 4000 kilométer: ha ezt tekintetbe vesszük, úgy láthatjuk, hogy óriási tere volna az öntözésnek, mely nálunk sajnos nagyon el van hanyagolva. A kormány által szervezett kultúrmérnöki hivatal az öntözés terén vajmi kevés eredményt mutat fel, a mint azt később látni fogjuk.

Az ármentesítő társulatok és érdekeltségek száma a Duna völgyében 28, a Tisza völgyében 43. Ezek képezik az ármentesítés gerinczét, a melyen kívül apróbb magán és községi ármentesítéseink is vannak, melyek részben mint védművek és körtöltések, városok s községek érdekében épültek.

Az ármentesített terület 1899-ben a Dunavölgyben 1.873,680 kát. hold 1346 □ öl, míg a Tiszavölgyben az egyes társaságok részletezései szerint 4.011,823 kat. hold 1149 □ öl, a mi 5 885,504 holdat s 895 □ ölet tesz ki. Ebből azonban levonandó azon belvízi ártér, mely két vagy több társulatban fekszik, úgy mint a hortobágy-berettyó-vidéki társulat 201,353 kat. holdja, az aranka-vidéki társulat 140,871, s a szárazéri társulat 26,587 holdja, tehát

Folyó	Vizmérceze	A jelenlegi 0 pontra vonatkoztatott jelentékenyebb				A hydrograde-ok alapjául elfogadott				viz-játék cm.																																																																																																																																																																																																																										
		kis vizállások		nagy vizállások		kis vizállások		nagy vizállások																																																																																																																																																																																																																												
		éve	magas-sága cm.	éve	magas-sága cm.	éve	magas-sága cm.	éve	magas-sága cm.																																																																																																																																																																																																																											
Tisza	M.-Sziget	1890	+ 8	1888	+ 263	1894	0	1894	+ 280	280																																																																																																																																																																																																																										
		1894	0	1894	+ 280						«	Tekeháza	1888	-- 32	1890	+ 300	1890	-- 10	1894	+ 350	360	1890	-- 10	1894	+ 350	«	Tisza-Ujlak	1878	-- 82	1869	+ 460	1890	-- 66	1894	+ 400	466	1890	-- 66	1888	+ 391	«	V.-Namény	1890	-- 128	1888	+ 900	1890	-- 128	1888	+ 900	1028	1891	-- 145	«	Csap	1882	-- 239	1888	+ 746	1890	-- 218	1888	+ 746	964	1890	-- 218	«	Tokaj	1890	-- 84	1888	+ 872	1890	-- 84	1888	+ 872	956	1892	-- 109	«	Tisza-Füred	1890	-- 89	1888	+ 742	1890	-- 89	1888	+ 742	831	1890	-- 118	«	Szolnok	1890	-- 118	1895	+ 827	1890	-- 118	1895	+ 827	945	1890	-- 163	«	Csongrád	1890	-- 163	1895	+ 867	1890	-- 163	1895	+ 867	1030	1862	-- 158	«	Szeged	1890	-- 134	1895	+ 884	1890	-- 134	1895	+ 884	1018	1891	-- 148	«	Török-Becse	1891	-- 148	1895	+ 732	1891	-- 148	1895	+ 732	880	1892	-- 167	«	Titel	1891	-- 6	1895	+ 648	1891	-- 6	1895	+ 648	654	1895	-- 42	Szamos	Bethlen	1891	-- 36	1895	+ 276	1891	-- 36	1895	+ 276	312	1891	-- 28	«	Apahida	1891	-- 28	1881	+ 225	1891	-- 28	1881	+ 225	253	1890	-- 39	«	Deés	1892	-- 46	1895	+ 500	1892	-- 46	1895	+ 500	546	1888	-- 14	«	Szatmár	1888	-- 14	1888	+ 633	1894	+ 2	1895	+ 560	558	1894	+ 2	Latorcza	Munkács	1889	-- 10	1882	+ 286	1889	-- 10	1882	+ 286	296	1890	+ 1	Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350
«	Tekeháza	1888	-- 32	1890	+ 300	1890	-- 10	1894	+ 350	360																																																																																																																																																																																																																										
		1890	-- 10	1894	+ 350						«	Tisza-Ujlak	1878	-- 82	1869	+ 460	1890	-- 66	1894	+ 400	466	1890	-- 66	1888	+ 391	«	V.-Namény	1890	-- 128	1888	+ 900	1890	-- 128	1888	+ 900	1028	1891	-- 145	«	Csap	1882	-- 239	1888	+ 746	1890	-- 218	1888	+ 746	964	1890	-- 218	«	Tokaj	1890	-- 84	1888	+ 872	1890	-- 84	1888	+ 872	956	1892	-- 109	«	Tisza-Füred	1890	-- 89	1888	+ 742	1890	-- 89	1888	+ 742	831	1890	-- 118	«	Szolnok	1890	-- 118	1895	+ 827	1890	-- 118	1895	+ 827	945	1890	-- 163	«	Csongrád	1890	-- 163	1895	+ 867	1890	-- 163	1895	+ 867	1030	1862	-- 158	«	Szeged	1890	-- 134	1895	+ 884	1890	-- 134	1895	+ 884	1018	1891	-- 148	«	Török-Becse	1891	-- 148	1895	+ 732	1891	-- 148	1895	+ 732	880	1892	-- 167	«	Titel	1891	-- 6	1895	+ 648	1891	-- 6	1895	+ 648	654	1895	-- 42	Szamos	Bethlen	1891	-- 36	1895	+ 276	1891	-- 36	1895	+ 276	312	1891	-- 28	«	Apahida	1891	-- 28	1881	+ 225	1891	-- 28	1881	+ 225	253	1890	-- 39	«	Deés	1892	-- 46	1895	+ 500	1892	-- 46	1895	+ 500	546	1888	-- 14	«	Szatmár	1888	-- 14	1888	+ 633	1894	+ 2	1895	+ 560	558	1894	+ 2	Latorcza	Munkács	1889	-- 10	1882	+ 286	1889	-- 10	1882	+ 286	296	1890	+ 1	Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350	1890	-- 48	1895	+ 370	418	1895	+ 370								
«	Tisza-Ujlak	1878	-- 82	1869	+ 460	1890	-- 66	1894	+ 400	466																																																																																																																																																																																																																										
		1890	-- 66	1888	+ 391						«	V.-Namény	1890	-- 128	1888	+ 900	1890	-- 128	1888	+ 900	1028	1891	-- 145	«	Csap	1882	-- 239	1888	+ 746	1890	-- 218	1888	+ 746	964	1890	-- 218	«	Tokaj	1890	-- 84	1888	+ 872	1890	-- 84	1888	+ 872	956	1892	-- 109	«	Tisza-Füred	1890	-- 89	1888	+ 742	1890	-- 89	1888	+ 742	831	1890	-- 118	«	Szolnok	1890	-- 118	1895	+ 827	1890	-- 118	1895	+ 827	945	1890	-- 163	«	Csongrád	1890	-- 163	1895	+ 867	1890	-- 163	1895	+ 867	1030	1862	-- 158	«	Szeged	1890	-- 134	1895	+ 884	1890	-- 134	1895	+ 884	1018	1891	-- 148	«	Török-Becse	1891	-- 148	1895	+ 732	1891	-- 148	1895	+ 732	880	1892	-- 167	«	Titel	1891	-- 6	1895	+ 648	1891	-- 6	1895	+ 648	654	1895	-- 42	Szamos	Bethlen	1891	-- 36	1895	+ 276	1891	-- 36	1895	+ 276	312	1891	-- 28	«	Apahida	1891	-- 28	1881	+ 225	1891	-- 28	1881	+ 225	253	1890	-- 39	«	Deés	1892	-- 46	1895	+ 500	1892	-- 46	1895	+ 500	546	1888	-- 14	«	Szatmár	1888	-- 14	1888	+ 633	1894	+ 2	1895	+ 560	558	1894	+ 2	Latorcza	Munkács	1889	-- 10	1882	+ 286	1889	-- 10	1882	+ 286	296	1890	+ 1	Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350	1890	-- 48	1895	+ 370	418	1895	+ 370																							
«	V.-Namény	1890	-- 128	1888	+ 900	1890	-- 128	1888	+ 900	1028																																																																																																																																																																																																																										
		1891	-- 145								«	Csap	1882	-- 239	1888	+ 746	1890	-- 218	1888	+ 746	964	1890	-- 218	«	Tokaj	1890	-- 84	1888	+ 872	1890	-- 84	1888	+ 872	956	1892	-- 109	«	Tisza-Füred	1890	-- 89	1888	+ 742	1890	-- 89	1888	+ 742	831	1890	-- 118	«	Szolnok	1890	-- 118	1895	+ 827	1890	-- 118	1895	+ 827	945	1890	-- 163	«	Csongrád	1890	-- 163	1895	+ 867	1890	-- 163	1895	+ 867	1030	1862	-- 158	«	Szeged	1890	-- 134	1895	+ 884	1890	-- 134	1895	+ 884	1018	1891	-- 148	«	Török-Becse	1891	-- 148	1895	+ 732	1891	-- 148	1895	+ 732	880	1892	-- 167	«	Titel	1891	-- 6	1895	+ 648	1891	-- 6	1895	+ 648	654	1895	-- 42	Szamos	Bethlen	1891	-- 36	1895	+ 276	1891	-- 36	1895	+ 276	312	1891	-- 28	«	Apahida	1891	-- 28	1881	+ 225	1891	-- 28	1881	+ 225	253	1890	-- 39	«	Deés	1892	-- 46	1895	+ 500	1892	-- 46	1895	+ 500	546	1888	-- 14	«	Szatmár	1888	-- 14	1888	+ 633	1894	+ 2	1895	+ 560	558	1894	+ 2	Latorcza	Munkács	1889	-- 10	1882	+ 286	1889	-- 10	1882	+ 286	296	1890	+ 1	Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350	1890	-- 48	1895	+ 370	418	1895	+ 370																																				
«	Csap	1882	-- 239	1888	+ 746	1890	-- 218	1888	+ 746	964																																																																																																																																																																																																																										
		1890	-- 218								«	Tokaj	1890	-- 84	1888	+ 872	1890	-- 84	1888	+ 872	956	1892	-- 109	«	Tisza-Füred	1890	-- 89	1888	+ 742	1890	-- 89	1888	+ 742	831	1890	-- 118	«	Szolnok	1890	-- 118	1895	+ 827	1890	-- 118	1895	+ 827	945	1890	-- 163	«	Csongrád	1890	-- 163	1895	+ 867	1890	-- 163	1895	+ 867	1030	1862	-- 158	«	Szeged	1890	-- 134	1895	+ 884	1890	-- 134	1895	+ 884	1018	1891	-- 148	«	Török-Becse	1891	-- 148	1895	+ 732	1891	-- 148	1895	+ 732	880	1892	-- 167	«	Titel	1891	-- 6	1895	+ 648	1891	-- 6	1895	+ 648	654	1895	-- 42	Szamos	Bethlen	1891	-- 36	1895	+ 276	1891	-- 36	1895	+ 276	312	1891	-- 28	«	Apahida	1891	-- 28	1881	+ 225	1891	-- 28	1881	+ 225	253	1890	-- 39	«	Deés	1892	-- 46	1895	+ 500	1892	-- 46	1895	+ 500	546	1888	-- 14	«	Szatmár	1888	-- 14	1888	+ 633	1894	+ 2	1895	+ 560	558	1894	+ 2	Latorcza	Munkács	1889	-- 10	1882	+ 286	1889	-- 10	1882	+ 286	296	1890	+ 1	Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350	1890	-- 48	1895	+ 370	418	1895	+ 370																																																	
«	Tokaj	1890	-- 84	1888	+ 872	1890	-- 84	1888	+ 872	956																																																																																																																																																																																																																										
		1892	-- 109								«	Tisza-Füred	1890	-- 89	1888	+ 742	1890	-- 89	1888	+ 742	831	1890	-- 118	«	Szolnok	1890	-- 118	1895	+ 827	1890	-- 118	1895	+ 827	945	1890	-- 163	«	Csongrád	1890	-- 163	1895	+ 867	1890	-- 163	1895	+ 867	1030	1862	-- 158	«	Szeged	1890	-- 134	1895	+ 884	1890	-- 134	1895	+ 884	1018	1891	-- 148	«	Török-Becse	1891	-- 148	1895	+ 732	1891	-- 148	1895	+ 732	880	1892	-- 167	«	Titel	1891	-- 6	1895	+ 648	1891	-- 6	1895	+ 648	654	1895	-- 42	Szamos	Bethlen	1891	-- 36	1895	+ 276	1891	-- 36	1895	+ 276	312	1891	-- 28	«	Apahida	1891	-- 28	1881	+ 225	1891	-- 28	1881	+ 225	253	1890	-- 39	«	Deés	1892	-- 46	1895	+ 500	1892	-- 46	1895	+ 500	546	1888	-- 14	«	Szatmár	1888	-- 14	1888	+ 633	1894	+ 2	1895	+ 560	558	1894	+ 2	Latorcza	Munkács	1889	-- 10	1882	+ 286	1889	-- 10	1882	+ 286	296	1890	+ 1	Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350	1890	-- 48	1895	+ 370	418	1895	+ 370																																																														
«	Tisza-Füred	1890	-- 89	1888	+ 742	1890	-- 89	1888	+ 742	831																																																																																																																																																																																																																										
		1890	-- 118								«	Szolnok	1890	-- 118	1895	+ 827	1890	-- 118	1895	+ 827	945	1890	-- 163	«	Csongrád	1890	-- 163	1895	+ 867	1890	-- 163	1895	+ 867	1030	1862	-- 158	«	Szeged	1890	-- 134	1895	+ 884	1890	-- 134	1895	+ 884	1018	1891	-- 148	«	Török-Becse	1891	-- 148	1895	+ 732	1891	-- 148	1895	+ 732	880	1892	-- 167	«	Titel	1891	-- 6	1895	+ 648	1891	-- 6	1895	+ 648	654	1895	-- 42	Szamos	Bethlen	1891	-- 36	1895	+ 276	1891	-- 36	1895	+ 276	312	1891	-- 28	«	Apahida	1891	-- 28	1881	+ 225	1891	-- 28	1881	+ 225	253	1890	-- 39	«	Deés	1892	-- 46	1895	+ 500	1892	-- 46	1895	+ 500	546	1888	-- 14	«	Szatmár	1888	-- 14	1888	+ 633	1894	+ 2	1895	+ 560	558	1894	+ 2	Latorcza	Munkács	1889	-- 10	1882	+ 286	1889	-- 10	1882	+ 286	296	1890	+ 1	Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350	1890	-- 48	1895	+ 370	418	1895	+ 370																																																																											
«	Szolnok	1890	-- 118	1895	+ 827	1890	-- 118	1895	+ 827	945																																																																																																																																																																																																																										
		1890	-- 163								«	Csongrád	1890	-- 163	1895	+ 867	1890	-- 163	1895	+ 867	1030	1862	-- 158	«	Szeged	1890	-- 134	1895	+ 884	1890	-- 134	1895	+ 884	1018	1891	-- 148	«	Török-Becse	1891	-- 148	1895	+ 732	1891	-- 148	1895	+ 732	880	1892	-- 167	«	Titel	1891	-- 6	1895	+ 648	1891	-- 6	1895	+ 648	654	1895	-- 42	Szamos	Bethlen	1891	-- 36	1895	+ 276	1891	-- 36	1895	+ 276	312	1891	-- 28	«	Apahida	1891	-- 28	1881	+ 225	1891	-- 28	1881	+ 225	253	1890	-- 39	«	Deés	1892	-- 46	1895	+ 500	1892	-- 46	1895	+ 500	546	1888	-- 14	«	Szatmár	1888	-- 14	1888	+ 633	1894	+ 2	1895	+ 560	558	1894	+ 2	Latorcza	Munkács	1889	-- 10	1882	+ 286	1889	-- 10	1882	+ 286	296	1890	+ 1	Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350	1890	-- 48	1895	+ 370	418	1895	+ 370																																																																																								
«	Csongrád	1890	-- 163	1895	+ 867	1890	-- 163	1895	+ 867	1030																																																																																																																																																																																																																										
		1862	-- 158								«	Szeged	1890	-- 134	1895	+ 884	1890	-- 134	1895	+ 884	1018	1891	-- 148	«	Török-Becse	1891	-- 148	1895	+ 732	1891	-- 148	1895	+ 732	880	1892	-- 167	«	Titel	1891	-- 6	1895	+ 648	1891	-- 6	1895	+ 648	654	1895	-- 42	Szamos	Bethlen	1891	-- 36	1895	+ 276	1891	-- 36	1895	+ 276	312	1891	-- 28	«	Apahida	1891	-- 28	1881	+ 225	1891	-- 28	1881	+ 225	253	1890	-- 39	«	Deés	1892	-- 46	1895	+ 500	1892	-- 46	1895	+ 500	546	1888	-- 14	«	Szatmár	1888	-- 14	1888	+ 633	1894	+ 2	1895	+ 560	558	1894	+ 2	Latorcza	Munkács	1889	-- 10	1882	+ 286	1889	-- 10	1882	+ 286	296	1890	+ 1	Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350	1890	-- 48	1895	+ 370	418	1895	+ 370																																																																																																					
«	Szeged	1890	-- 134	1895	+ 884	1890	-- 134	1895	+ 884	1018																																																																																																																																																																																																																										
		1891	-- 148								«	Török-Becse	1891	-- 148	1895	+ 732	1891	-- 148	1895	+ 732	880	1892	-- 167	«	Titel	1891	-- 6	1895	+ 648	1891	-- 6	1895	+ 648	654	1895	-- 42	Szamos	Bethlen	1891	-- 36	1895	+ 276	1891	-- 36	1895	+ 276	312	1891	-- 28	«	Apahida	1891	-- 28	1881	+ 225	1891	-- 28	1881	+ 225	253	1890	-- 39	«	Deés	1892	-- 46	1895	+ 500	1892	-- 46	1895	+ 500	546	1888	-- 14	«	Szatmár	1888	-- 14	1888	+ 633	1894	+ 2	1895	+ 560	558	1894	+ 2	Latorcza	Munkács	1889	-- 10	1882	+ 286	1889	-- 10	1882	+ 286	296	1890	+ 1	Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350	1890	-- 48	1895	+ 370	418	1895	+ 370																																																																																																																		
«	Török-Becse	1891	-- 148	1895	+ 732	1891	-- 148	1895	+ 732	880																																																																																																																																																																																																																										
		1892	-- 167								«	Titel	1891	-- 6	1895	+ 648	1891	-- 6	1895	+ 648	654	1895	-- 42	Szamos	Bethlen	1891	-- 36	1895	+ 276	1891	-- 36	1895	+ 276	312	1891	-- 28	«	Apahida	1891	-- 28	1881	+ 225	1891	-- 28	1881	+ 225	253	1890	-- 39	«	Deés	1892	-- 46	1895	+ 500	1892	-- 46	1895	+ 500	546	1888	-- 14	«	Szatmár	1888	-- 14	1888	+ 633	1894	+ 2	1895	+ 560	558	1894	+ 2	Latorcza	Munkács	1889	-- 10	1882	+ 286	1889	-- 10	1882	+ 286	296	1890	+ 1	Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350	1890	-- 48	1895	+ 370	418	1895	+ 370																																																																																																																															
«	Titel	1891	-- 6	1895	+ 648	1891	-- 6	1895	+ 648	654																																																																																																																																																																																																																										
		1895	-- 42								Szamos	Bethlen	1891	-- 36	1895	+ 276	1891	-- 36	1895	+ 276	312	1891	-- 28	«	Apahida	1891	-- 28	1881	+ 225	1891	-- 28	1881	+ 225	253	1890	-- 39	«	Deés	1892	-- 46	1895	+ 500	1892	-- 46	1895	+ 500	546	1888	-- 14	«	Szatmár	1888	-- 14	1888	+ 633	1894	+ 2	1895	+ 560	558	1894	+ 2	Latorcza	Munkács	1889	-- 10	1882	+ 286	1889	-- 10	1882	+ 286	296	1890	+ 1	Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350	1890	-- 48	1895	+ 370	418	1895	+ 370																																																																																																																																												
Szamos	Bethlen	1891	-- 36	1895	+ 276	1891	-- 36	1895	+ 276	312																																																																																																																																																																																																																										
		1891	-- 28								«	Apahida	1891	-- 28	1881	+ 225	1891	-- 28	1881	+ 225	253	1890	-- 39	«	Deés	1892	-- 46	1895	+ 500	1892	-- 46	1895	+ 500	546	1888	-- 14	«	Szatmár	1888	-- 14	1888	+ 633	1894	+ 2	1895	+ 560	558	1894	+ 2	Latorcza	Munkács	1889	-- 10	1882	+ 286	1889	-- 10	1882	+ 286	296	1890	+ 1	Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350	1890	-- 48	1895	+ 370	418	1895	+ 370																																																																																																																																																									
«	Apahida	1891	-- 28	1881	+ 225	1891	-- 28	1881	+ 225	253																																																																																																																																																																																																																										
		1890	-- 39								«	Deés	1892	-- 46	1895	+ 500	1892	-- 46	1895	+ 500	546	1888	-- 14	«	Szatmár	1888	-- 14	1888	+ 633	1894	+ 2	1895	+ 560	558	1894	+ 2	Latorcza	Munkács	1889	-- 10	1882	+ 286	1889	-- 10	1882	+ 286	296	1890	+ 1	Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350	1890	-- 48	1895	+ 370	418	1895	+ 370																																																																																																																																																																						
«	Deés	1892	-- 46	1895	+ 500	1892	-- 46	1895	+ 500	546																																																																																																																																																																																																																										
		1888	-- 14								«	Szatmár	1888	-- 14	1888	+ 633	1894	+ 2	1895	+ 560	558	1894	+ 2	Latorcza	Munkács	1889	-- 10	1882	+ 286	1889	-- 10	1882	+ 286	296	1890	+ 1	Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350	1890	-- 48	1895	+ 370	418	1895	+ 370																																																																																																																																																																																			
«	Szatmár	1888	-- 14	1888	+ 633	1894	+ 2	1895	+ 560	558																																																																																																																																																																																																																										
		1894	+ 2								Latorcza	Munkács	1889	-- 10	1882	+ 286	1889	-- 10	1882	+ 286	296	1890	+ 1	Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350	1890	-- 48	1895	+ 370	418	1895	+ 370																																																																																																																																																																																																
Latorcza	Munkács	1889	-- 10	1882	+ 286	1889	-- 10	1882	+ 286	296																																																																																																																																																																																																																										
		1890	+ 1								Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350	1890	-- 48	1895	+ 370	418	1895	+ 370																																																																																																																																																																																																													
Ung	Ungvár	1890	-- 48	1893	+ 350	1890	-- 48	1895	+ 370	418																																																																																																																																																																																																																										
		1895	+ 370																																																																																																																																																																																																																																	

Folyó	Vizmérce	A jelenlegi 0 pontra vonatkoztatott jelentékenyebb				A hydrograde-ok alapjául elfogadott				viz-játék cm.
		kis vizállások		nagy vizállások		kis vizállások		nagy vizállások		
		éve	magas-sága cm.	éve	magas-sága cm.	éve	magas-sága cm.	éve	magas-sága cm.	
Laborcz	Homonna	1894	— 14	1893	+268	1894	— 14	1893	+268	282
Ondova-Tapoly	Bártfa	1894	+ 2	1893	+169	1894	+ 2	1893	+169	167
		1895	+ 4							
"	Sztropkó	1894	+ 2	1893	+450	1894	+ 2	1893	+450	448
"	Hoór	1894	—103	1880	+425	1894	—103	1893	+485	588
				1893	+485					
Bodrog	Zemplén	1876	+ 2	1888	+765	1890	+ 47	1888	+765	718
		1890	+ 47							
Sajó	Bánréve	1894	— 16	1895	+282	1894	— 16	1895	+282	298
"	Zsolca	1885	— 10	1888	+497	1894	+166	1895	+438	332
		1894	+106							
Hernád	Hidas-Németi	1894	— 23	1893	+306	1894	— 15	1893	+306	321
		1894	— 15							
"	Hernád-Németi	1885	— 25	1888	+380	1885	— 25	1893	+345	370
		1893	+ 35							
Berettyó	Margita	1894	0	1900	+250	1894	0	1900	+250	250
				1888	+211					
"	Berettyó-Ujfalu	1890	— 27	1878	+447	1890	— 27	1881	+428	455
		1894	— 40							
Sebes-Kőrös	Csucsa	1888	0	1890	+240	1888	0	1890	+240	240
"	Nagy-Várad	1894	— 21	1881	+407	1895	— 28	1890	+320	348
		1895	— 28							
"	Körös-Ladány	1890	+ 1	1895	+625	1890	+ 1	1895	+625	624
Fekete-Kőrös	Belényes	1889	— 9	1890	+160	1889	— 9	1894	+175	184
				1894	+175					
"	Tenke	1890	— 15	1890	+450	1890	— 15	1890	+450	465
"	Nagy-Zerind	1890	— 15	1890	+695	1890	— 15	1890	+695	710
Fehér-Kőrös	Gurahoncz	1890	+ 12	1889	+286	1890	+ 12	1895	+380	368
				1895	+380					

Folyó	Vizmérce	A jelenlegi 0 pontra vonatkoztatott jelentékenyebb				A hydrograde-ok alapjául elfogadott s folyó szakaszonként összefüggő				víz-játék cm.
		kis vizállások		nagy vizállások		kis vizállások		nagy vizállások		
		éve	magassága cm.	éve	magassága cm.	éve	magassága cm.	éve	magassága cm.	
Fehér-Kőrös	Boros-Jenő	1890	- 12	1887	+ 660	1895	- 26	1887	+ 660	686
		1895	- 26							
"	Kis-Jenő	1890	- 13	1887	+ 664	1890	- 13	1887	+ 664	677
Kettős-Kőrös	Békés	1886	- 13	1879	+ 734	1891	- 4	1895	+ 746	750
		1891	- 4	1895	+ 746					
Hármas-Kőrös	Gyoma	1890	- 16	1881	+ 717	1894	- 49	1895	+ 784	833
		1891	- 9	1895	+ 784					
		1894	- 49							
"	Kun-Szent-Márton	1890	- 13	1895	+ 852	1890	- 13	1895	+ 852	865
		1897	- 15							
Maros	Szász-Régen	1894	0	1895	+ 150	1894	0	1895	+ 150	150
"	Maros-Ludas	1893	- 41	1895	+ 500	1894	- 40	1895	+ 500	540
		1894	- 40							
"	Gyula-Fehérvár	1875	- 100	1876	+ 370	1894	- 72	1893	+ 346	418
		1894	- 72	1893	+ 346					
"	Branyicska	1877	- 137	1887	+ 522	1894	- 60	1893	+ 450	510
		1894	- 60	1893	+ 450					
"	Soborsin	1877	- 134	1877	+ 379	1894	- 90	1893	+ 356	446
		1894	- 90	1893	+ 356					
"	Arad	1888	- 139	1888	+ 447	1894	- 159	1893	+ 384	543
		1894	- 159	1893	+ 384					
"	Makó	1877	- 139	1864	+ 638	1894	- 56	1895	+ 502	558
		1894	- 56	1895	+ 502					
Temes	Kis-Kostély	1877	- 65	1887	+ 420	1891	- 66	1887	+ 420	486
		1891	- 66							
Bega	Kiszető	1890	+ 7	1859	+ 448	1890	+ 7	1887	+ 396	389
				1887	+ 396					
"	Temesvár	1895	- 97	1879	+ 302	1895	- 97	1895	+ 298	395
				1888	+ 315					
				1895	+ 298					
"	Nagy-Becskerek	1895	- 78	1895	+ 281	1895	- 78	1895	+ 281	359

összesen 368,811 hold. Az utóbbi társulatnál a 26,587 hold oly terület, mely a kőrös-tiszamarosi társulat árterébe esik, úgy, hogy a tulajdonképeni duna-tiszai együttes ártér 5.516,693 hold (3.171,000 hektár). Ez ártérnek egy része azonban a Tiszavölgyben fensíki ártér, s nem ősi ártér, vagyis csak a szabályozások által emelt vízszin folytán jutott az ártérbe, a mi azt jelenti, hogy gátszakadás esetén most nagyobb terület van veszélyeztetve, mint a szabályozás előtt volt. A fensíki ártér gyanánt 543,000 kat. hold van kimutatva, a mi azonban nem öleli fel az összes ily területeket.

Egyébiránt korántse higyjük azt, hogy az összes ármentesítendő területek már a társulatok körzetében vannak. A Dunavölgyében a Temes beömlése fölött van 60,000 hold, a mi ármentesítésre vár; a pancsova-kubini társulat alatt 30,000 hold, s több apróbb részletben mintegy 20,000 hold. A mi viszont a Tisza völgyét illeti, Szolnoktól lefelé a torkolatig össze-vissza lehet még mintegy 15—20,000 hold, a mi ármentesítésre vár. Poroszlótól a Sajó torkolatáig van még körülbelül 50—60,000 hold, a Tisza-Bodrog torkolatánál 10,000 hold, a Latorcza, Ung és Laborcz mentén 40—50,000 hold és a Szamos jobb és a Tisza bal partja között mintegy 20—30,000 hold a mit ármentesíteni lehetne stb. Összesen tehát még mintegy 250—300,000 hold volna a fentiek szerint (a mi a hivatalos kimutatásoknak megfelel) mi ármentesítésre szorulna a Duna- és Tiszavölgyben. Óriási terület még ez, melyet a víz romboló ereje elől megmeníteni lehetne, s a melynek megtétele még a jövő feladatai közé tartozik. Fentiek azonban a még ármentesítésre váró területeket épen nem ölelik fel.

A legújabb lecsapolási tervezet a pestmegyei Dunavölgyet — eme óriási vizenyős területet — szándékozik ármentesíteni. Régi kívánság teljesednék e terv végrehajtásával, mely óriási területeket hódítana meg a mezőgazdasági kultúrának, óriási területeket fog telkesíteni, s így a víz hatalmas elöl elvonni. Körülbelül Taksony s Kis-Kőrös között terül el 20 mértfold hosszúságban s 3—4 mértföld szélességben egy elmocsarosodott terület, melyen a belvizek s csapadékvizek lehetetlenné teszik a gazdálkodást, elmocsarasítják a vidéket, egészségtelenné teszik annak levegőjét, elhagyatottá a földet, s elénk varázsolja azt a sivár képet, mely 50—100 évvel ezelőtt sajnos Magyarország sok részét jellegezte. Ki e vidéket szemléli, a viszonyokat ismeri,

bámulattal áll meg eme elmaradott vidék előtt, s nem talál arra feleletet, hogyan lehetett az utóbbi évek rohamos fejlődésének közepette, az utóbbi évtizedek ármentesítésének folytonos fejlődése mellett, egy ily rengeteg területet ennyire figyelmen kívül hagyni. Esős időben egy roppant tenger áll előttünk e környéken, mely mindenre inkább emlékeztet, mint arra a Magyarországra, mely a mezőgazdaság emelését tűzte ki főczéljául, s mely tulajdonkép most is főkép még csak mezőgazdasággal foglalkozó ország. A tervezett csatornázás 158,926 kat. holdat szándékozik ármentesíteni; roppant terület ez, melynek telkesíttetlen volta csak az érdekeltek közönyösségére vezethető vissza. Eltekintve az indirekt károktól, roppant vagyon vesz el évente az által, hogy e földek rendesen csak nádat, esetleg semmit sem teremnek, vagy a legjobb esetben rétnak, legelőnek használnak. A víz akkor borítja el a földeket, midőn azokon különben a növényzet virulna, ha a szükséges munkálatokat megelőzőleg egyáltalában meg lehetne adni. A vizek roppant tömege elsavanyítja a földeket, azok csak savanyú füveket teremnek; az oly területeket, melyek talán szántóföldeknek is használnak, kilúgozza, s az eredmény minden esetben a terméketlenség. Tény, hogy roppant kiterjedésű területek vannak e vidéken, melyek a vizet megkívánják; mert hisz a szikes föld csak akkor terem valahogy, ha egy ideig víz borítja, de ez az ármentesítés ellen nem szólhat. Mert a víz akkor van a földken, mikor az csak kárt tesz, a síkföldre tehát előnyös tulajdonságát nem éreztetheti, míg ellenben ármentesítés esetén a csatornázás az öntözéssel is összeköthető, a mi a síkföldek leggazdaságosabb kihasználását biztosíthatja.

A pestmegyei Dunavölgy ármentesítése egy oly fontos kérdés, melyet egyesek indolentiájának késleltetni nem volna szabad. Ama roppant közgazdasági jelentőséggel szemben, mely az ármentesítés mellett szól, országos agitációra volna szükség, mert egy ily rengeteg területnek eke alá vonása országos érdek. A tervezet szerint az összes munkálatok az említett 158,926 kat. hold területen az öntöző csatornával együtt 2.557,000 frtba kerülnének, ez utóbbi elhagyásával 2.100,000 írtba, vagyis holdankint 16 frt 9 kr. az előbbi esetben, míg az utóbbiban 13 frt 21 kr.-ba. A különbség tehát aránylag csekély. Feltétlenül az öntöző csatornái tervezet mellett kellene állást foglalni. Ma, midőn már a gazdálkodás lehető belteljes vitele mellett mutathat

fel csak a gazda megfelelő eredményeket, midőn csak a belterjesség csökkentheti a termelési költségeket nagy átlagaival, az öntözés, ha az keresztül vihető, oly eszköz, melyet eléggé megbecsülni nem lehet. Felesleges talán erősebben hangsúlyoznunk, hogy a mutatkozó nagyobb költségtöbblet csak látszólagos, mert hisz az öntözés igénybevételétől megfelelő illeték volna szedhető, s így ez a tervezet még olcsóbb annál, a mely az öntözést tekintetbe nem veszi.

Egyébiránt az öntözőcsatorna azzal az előnnyel is járna, hogy annak segélyével a főváros csatornavizei trágyázási ezélokra fel volnának használhatók közelségük folytán, a melynek fontossága az első pillanatra szembetűnik.

A pestmegyei Dunavölgy ármentesítésével egy pusztaságot varázsolnánk termékeny, gazdag vidékké, melyet az említett öntözési szisztéma állandóan termőképés állapotban tudna tartani. Az öntözés függetleníthetne az Alföld szélsőséges időjárásától, daczolhatna a gazda a szárazsággal, mert igája alá volna hajtva az az elem, mely most használhatlan, mocsaras vidékek rengetegévé alakítja át az ország szívet. Ily nagy arányú öntözési munkálatunk még nincs is, ez volna a kezdőpont.

A Dunavölgy lecsapolásával kissé bővebben foglalkoztunk: tettük ezt azért, mert egy óriási területről van szó, mely eke alá volna hajtható, de meg azért is, mert az előjelek azt mutatják, hogy a lecsapolás nem fog létesülni. Az érdekeltség indolentiáján úgy látszik megtörök a tervezet jóakarata. Kívánatos volna pedig úgy a magán-, mint közérdekből is ennek megvalósulása, mert óriási vagyon mentetnék meg a nemzeti munkának. E terület extenzitása az, mi akadályt gördít e terv elé: nem tudják belátni a lecsapolás előnyeit, félnek a költségektől. A kormánynak kellene itt közbelépni, s tekintélyével, segítségével annak létesítését előmozdítani, megvalósítani.

De térjünk vissza meglevő ármentesítéseinkre.

A védtöltések összes hossza a Dunavölgyében 2389 kilométer, a Tiszavölgyében 3343, tehát összesen 5732 kilométer.

A Dunavölgyében a temes-begavölgyi vízszabályozó társulat a legnagyobb, míg a Tiszavölgyében a felsőtörontáli: a legkisebb a bezdászogeti, illetve az adaközségi öblözet. Egyébiránt a társulat kiterjedésére, s a védtöltések hosszára nézve az alábbi összeállításunk nyújt felvilágosítást.

Nézzük első sorban a Duna völgyét:

Társulat	Társulat kiterjedése		Társ. védtől tések hossza		
	kat. hold	□-ól	km	m	
1. Feisőcsallóközi ármentesítő társulat	87,334	1,120	80	871	
2. Szigetközi ármentesítő társulat	51,700	783	93	700	
3. Rábaszabályozási	Rába ártér	329,884	738	—	—
	Duna-Lajta ártér	59,818	—	246	352
4. Alsócsallóközi ármentesítő társulat	153,468	—	111	706	
5. Vágjobbparti " "	71,345	—	78	683	
6. Vágbalparti " "	80,332	419	142	162	
7. Ebedfoki árment. és belvízlevezető társ.	6,223	1,283	20	150	
8. Csepelszigeti ármentesítő társulat	23,000	—	90	—	
9. Ercsi-iváncsai árment. és belvízlev. társ.	3,666	—	11	277	
10. Nádor-csatorna társulat	47,338	—	47	936	
11. Dömsöd-pataji Duna-védgát társulat	119,761	672	60	922	
12. Pestmegyei sárközi ármentesítő társulat	107,897	1,084	53	800	
13. Paks-fadd-bogyiszlói " "	28,516	363	76	781	
14. Szegzárd-bátai árment. és belvízszab. társ.	40,604	435	41	500	
15. Margittaszigeti árment. társ.	53,113	—	55	200	
16. Bezdán-szigeti " "	2,836	—	6	400	
17. Monostorszeg-apatini árment. és belvízszabályozási társ.	9,459	1,536	38	200	
18. Apatin-szontai árment. társ.	16,056	1,305	24	648	
19. Gombos-vajszkai árment. és vízszab. társ.	12,337	1,376	20	800	
20. Plavna-bukini ármentesítő érdekeltség	—	—	—	—	
21. Mohács-kölkedi árment. társ.	2,346	852	7	500	
22. Kölked-darázsi és vörösmart-kopácsi fhgi magánöblözetek	40,455	—	48	400	
23. Baranyamegyei drávamenti árment. érdek.	36,554	—	80	—	
24. Somogy megyei " " " "	—	—	15	—	
25. Pancsova-kubini árment. társ.	32,576	992	60	400	
26. Rudófsznádi árment. társ.	14,343	450	21	400	
27. Temes-begavölgyi vízszabályozó társ.	427,699	—	836	—	
28. Tamisácsi vízszabályozó társ.	15,012	738	19	490	
Összesen	1.873,680	1,346	2,388	878	

Nagyobb társulat aránylag kevés van a Dunavölgyben: mindössze öt haladja felül a 100,000 kat. holdat, s ebben csak kettő emelkedik 300,000 holdon felül. A többi társulat kiterjedése többé-kevésbé alacsony adatokat mutat fel. Egyébiránt nehánynak az adatait nem is ismerjük. A védtöltések hossza s a társulati terület között nem mindig találjuk meg a szorosabb kapcsolatot: akárhányszor nagy területnek kevés védtöltés felel meg. Ez egyébiránt természetes is, mert hisz az ármentesített terület nem mindig a védtöltés mellett húzódik egy bizonyos meghatározott szélességben, hanem a szélesség gyakran nagyon tetemes arányokat tüntet fel. Erre fentiekből nagyon sok példát lehet idézni.

A Tiszavölgynek a társulatok által ármentesített része, s védtöltései a következőkép oszlanak meg:

Társulat	A társulat kiterjedése		Társ. védtöltések hossza	
	kat. hold	□-öl	km	m
1. Szatmármegyei tiszabalparti töltésfenntartó érdekelttség — — — —	46,912	796	48	—
2. Szatmármegyei szamosjobbparti töltésfenntartó érdekelttség— — — —	59,417	846	69	500
3. Ecsedi láp lecsap. és szamosbalparti árment. és belvízlecsap. társ. — —	147,434	110	156	200
4. Szernyei vízrend. és árment. társ. —	18,538	466	—	—
5. Beregmegyei vízszab. és árment. társ.	176,878	87	117	—
6. Bodrogközi « « « «	156,046	—	156	—
7. Felső-bodrogi « « « «	39,896	527	122	766
8. Felsőszabolcsi tiszai árment. társ. —	109,611	20	¹ { 73 57	200 900
9. Nyírvízszabályozó társulat — —	52,141	200	40	—
10. Alsószabolcsi tiszai árment. társ. —	354,432	—	² { 174 11	340 961
11. Heves-szolnok-jászvidéki árment. társ.	109,649	1,042	116	646
12. Középtiszai árment. társ. — — —	329,141	—	³ { 103 15	147 —
13. Tisza-köröszugi árment. társ. — — —	13,363	589	28	726
14. Hortobágy-berettyóvidéki árm. társ.	201,353	—	170	65
15. Gerje-perje vízszabályozó társ. — —	14,971	565	39	342
16. Szolnok-csongrád tiszabalparti árment. társ. — — — — — — —	17,009	568	39	150
17. Kécske-kecskeméti árment. társ. —	5,128	1,162	16	700
18. Csongrád-sövényházi « « —	31,685	798	27	100
19. Hármás-algyői « « —	29,858	199	28	42
20. Sövényháza-szegedi « « —	27,446	963	35	645
21. Ujszeged-vedresházi « « —	2,918	672	11	94
22. Felső-torontáli « « —	556,463	349	178	900
23. Törökbecsei árment. és belvízr. társ.	42,989	995	19	73
24. Törökbecsei nagyréti árment. társ. —	3,363	355	24	411
25. Nagybecskeréki árment. társ. — —	35,284	944	⁴ { 56 10	180 275
26. Horgos-martonosi « « — — —	2,442	500	6	400
27. Gróf Szapári-Várady magánöblözet	3,700	—	24	700
28. Ada községi öblözet — — — — —	600	—	6	—
29. Bácsi-tiszai árment. társ. — — —	17,722	800	60	704
30. Feketekőrösi « « — — — —	151,311	988	148	500
31. Körös-tisza-marosi árment. társ. —	385,346	—	197	960
32. Hosszúfoki árment. társ. — — — —	77,865	1,465	149	740

¹ Tiszánál Lónyay-csatoma. — ² Összekötő útvonal. — ³ Karczagi határát. — ⁴ Alsótöltés.

Társulat	A társulat kiterjedése		Társ. védtöltések hossza	
	kat. hold	□-ól	km	m
33. Sebes-körösi árment. társ.	66,501	1,152	132	92
34. Berettyó vízszab. és árment társ.	110,459	1,196	155	150
35. Ivánfenéki árment. és belvízszab. társ.	70,472	139	42	875
36. Mezőtúr-mesterszállási árment. és belvízszabályozó társ.	45,572	1,482	28	465
37. Tököze-istvánházi árment. társ.	1,853	885	2	716
38. Alsófehér-körösi ármentesítő, belvízszabályozó és vízhaszn. társ.	84,477	97	72	134
39. Aradmegyei árment. és belvízsz. társ.	136,805	1,473	142	480
40. Felsőfehér-körösi árment. és belvízszabályozó társ.	33,368	195	24	360
41. Titeli-tiszai Dunatöltés-fenntartási és belvízszabályozó társ.	42,605	312	97	185
42. Szárazéri árment. és belvízszab. társ.	57,915	—	9	—
43. Arankavidéki belvízvéd- és levezet. társaság	140,871	612	39	956
Összesen	4.011,823	1,149	3,342	980

Fenti társulatoknak mintegy harmadrésze, vagyis 14, nagy társulat több mint 100,000 holdat, sőt egy ezek között több mint 500,000 holdat mentesít. Bizonyos azonban, hogy néhány egész kis társulat is van fenti 43 között, jóval kisebbek, mint a Dunavölgynél. Itt ugyanis 2000 holdon alul területet nem találunk, míg a Tiszavölgynél még 1000 holdon alulival is találkozunk. Különben azért, a mint már arra rámutattunk, az egész ár mentesített terület jelentékenyen nagyobb, mint azt a Duna-völgynél láttuk.

Hazánk ármentesítési munkálatai a tökély magas fokán állanak: az ármentesítés ellen kifogás úgy szólván semmi tekintetben sem emelhető. Az utolsó harmincz év adta ez eredményt, mert a múlt rendszeresség tekintetében vajmi keveset nyújtott. Egyébiránt úgyszólván az összes munkálatok csak félszázados múltra tekinthetnek vissza. Az ármentesítés további terjesztésének mindenesetre van még tere hazánkban, de kétségtelen, «hogy Magyarország ármentesítési munkálatainak párja terjedelmre és fontosságra nézve — mint arra egy miniszteri kiadvány egész helyesen rámutat — nem található. Európa legrégebben töltések közé fogott folyója a Pó. E folyónak csupán a Ticino és Panaro mellékfolyók közötti szakasza tehető párhuzamba a mi ármentesítéseinkkel, mert a Ferrarán alul eső rész már a tenger befolyása alatt áll. A töltések hossza e szakaszon

514 kilométer, a védett terület 324,000 hektár. A Póvölgye után a legnagyobb ármentesítés Európában a Loire völgyében található. A Loire töltéseinek hossza 483 kilométer, a védett terület 95,000 hektár. Hollandia világhírré tett szert a folyók és a tenger elleni védelmi töltéseivel, szivattyútelepekkel egybekapcsolt lecsapoló csatornahálózatával. Hollandiának egész művelés alatt álló területe mintegy 2.500,000 hektár, tehát sokkal kisebb, mint a Duna és Tiszavölgyében ármentesített és csatornázott terület. Csakis Oroszországban és Amerikában vannak kiterjedésre nagyobb árterületek és mocsarak, azonban ezeknek sem ármentesítése sem, lecsap olása nem áll az intenzivitásnak azon a magas fokán, mint a mi ártereinke».

Az ármentesítés a társulatok kezeiben is virágzik, de hibák, tévedések, vagy rendetlenségek is előfordulnak. Azoknak pedig ily nagyfontosságú kérdéstől lehetőleg távol kellene maradni. Az ármentesítés helyes irányban halad, de olykor zavaró momentumok lépnek közbe. Az állami felügyelet ugyan minden esetben megadatott, de minden társulatnak a legszélesebb körű autonomikus jog lőn biztosítva, s mondhatnánk mindegyik más és más ösvényen halad a fejlesztés tekintetében.

Távol áll tőlünk a gondolat, hogy az olyannyira különböző vidékek ármentesítését egységesíteni óhajtánánk. A természeti viszonyok annyira különböznek, hogy a rideg burokratizmus, mely itt az egységesítés folyamánya volna, eme hatalmas szervezet egyedeinek megfelelő fejlődését lehetetlenné tenné. A ki azonban az ármentesítés jelenlegi szervezetét ismeri, a ki az egyes társulatok működését figyelemmel kíséri, lehetetlen, hogy be ne lássa, miszerint a gazdasági viszonyok jelenlegi fejlődése mellett az ármentesítés egészét mielőbb egészségesebb alapokra kell fektetni.

Az ármentesítés hibáit csak az államosítás tudja orvosolni; az ármentesítés nagyobb arányú propagálását csak az államosítás tudja a helyes mederbe terelni. A hiba ugyanis az, hogy ármentesítő társulataink egy része a maga autonómiáját nem tudja a viszonyoknak megfelelőleg kihasználni, más része hibákat követ el, nem ismeri fel, hogy az adott viszonyok között mi volna a legmegfelelőbb teendő; a mi viszont az ármentesítés ügyének további fejlesztését illeti, a dolog úgy áll, hogy ott, hol az érdekeltség nem volt a dolog iránt közönyös, vagy mondjuk, hogy ott, hol arra a viszonyok kedvezőek voltak, az ár-

mentesítés megtörtént, a mi azonban épen nem mondja azt, hogy már több terület nem várna az ármentesítésre.

Mindezen az ármentesítés államosítása segíthetne; ennek végrehajtása késhetik ideig-óráig, elodázhathják egyes mellékterületek, de annál elementárisabb erővel fog később annak szüksége megnyilvánulni.

Láthatjuk, hogy mily gyakori az az eset, hogy egyes ármentesítő társulatok ügyeit kénytelen a miniszter miniszteri biztossal rendbehozni. A múltak hibáit így rendbehozzák, s ha rend van teremve, a társulat újra megkapja autonómiáját. A miniszteri biztos kiküldése gyakori eset annak daczára, hogy az ármentesítés egésze helyes úton halad. Megmagyarázható azonban ez abból, hogy a részletkérdésekre az épen nem mondható el. Egyébiránt a társulatok ügyeit illetőleg panasz lehet az érdekeltség tekintetében is. Az anyagiak rendezetlensége nem egyszer az ő bűnük, melyen megtörténik, hogy két társulat egyesítése által igyekeznek segíteni — esetleg eredménytel. Általában áll az, hogy gyakori a hiba a vezetésben; de akárhányszor magában a szervezetben lehet kifogás. Ez eredményezi azután azt a rengeteg költséget, mely nem egy esetben az érdekeltség vagyoni erejét szinte fölemésztí, s a gazdálkodás eredményes vitelét lehetetlenné teszi.

Az ármentesítés államosítása terjesztheti magát az ármentesítést is, melynek fokozására, a mint arra fentebb rámutattunk, még mindig nagy szükség van.

Az ármentesítés helyes irányítása a mezőgazdaság egyik főkövetelménye. Ha ez az állam hatalmának újabb gyarapításával is jár, azért attól nem kell megijedni. Az állam erkölcsi s anyagi ereje mindig a legbiztosabb garantiája azon ügyek sikeres megoldásának, melyeknek véghezvitelére vállalkozik.

VIII. MEZŐGAZDASÁG.

Rohamos haladás minden téren, ez korunk jellemvonása. Bármerre nézünk, mélyreható változásokat regisztrál az utóbbi évek története. Még néhány év előtt általános gazdasági pangás, most a legintenzívebb haladás. Az az őserő, melynek produktív fejlesztése századok hosszú sora alatt mesterségesen visszatartott, mintegy erőszakosan tört magának utat, a minek viszo-

nyaink kedvezőbb alakulása tagadhatatlanul kedvezett. A parlagon heverő erők célirányos fejlesztése folytán művelés alá került a kihasználatlan területek nagy kiterjedése, frtóra talált a helytelen irány kinövése, irtóra az öles gaz, melyet a műveletlen talaj őseréje kihajtott a foglalkozások nem egy terén. Célirányos s alapvető munkásság váltotta fel azt a lassú s sok esetben kapkodó működést, mely különben is csak a jelenre gondolt, a nélkül, hogy a jövő alakulását helyes irányba igyekezett volna terelni. Az alapvetés korát éljük: a lassú fejlődésben megdermedt erőket egy jól eső szellő járja át, mely rugékonyságot igyekszik biztosítani a százados szunnyadásban elernyedte izmoknak. Az eredmény minden téren elementáris erővel nyilvánult meg. Mint a tavaszi meleg napsugár felolvasztja a tél késői fagyát, mint az első igazi meleg nap eltünteti a hótakarót, mely befed minden életet a mi a földből növényzet alakjában tör elő, úgy megszüntette az újabb kor gazdasági fellendülése a közöny kemény kérgét. A meleg jóleső érzése elűzi a tél barátságtalan benyomásait, a jövőt bevilágító sugarak barátságos fénye elűzi a kételkedés szellemét, s a haladás kerékkötőit maga alá gyűri a mindjobban kibontakozó fejlődés ereje, mely feltartóztatlanul halad egy erős alapokon nyugvó állam kiépítésének eszméje felé.

A gazdasági haladás adja a népek erejét, a gazdasági haladás adja az alapot, melyen szilárdan emelkedhetik fel az államépület hatalmas alkata, s a gazdasági haladás adja azt a legbiztosabb teret, melynek forrásából a népesség kimeríthetetlen gazdagságot, s jólétet meríthet.

A mezőgazdaság viszont a gazdasági ágak egyik leghatalmasabbika, mely a népek millióinak nyújt foglalkozást s megélhetést, melynek jóléte az állam jóléte, s melynek eredménye a többi foglalkozási ágakra hatását a legközvetlenebbül érezteti.

Mezőgazdaságunk a modern haladás kellékeit nehezen és lassan assimilálja. Oka ennek a gazda conservatív gondolkodása, a mit viszont előidézi az a körülmény, hogy a gazdálkodás a leleményességnek, a találékonyaságnak csak nagyon csekély tért nyit. A gazdálkodás a természet szeszélyének jobban ki van téve, mint bármely foglalkozás s a gazda ténykedéseinek eredményessége túlnyomóan a véletlentől, az időjárástól, a természettől van függővé téve. Úgy a természettől való függés, mint a tőke forgatási idejének, a termelési időszaknak hosszú volta idézi elő, hogy a gazda türelmesen, kitartással s bizalommal függ

a régi rendszeren, ragaszkodik a régi állapothoz, de meg az is, hogy boldogulása az állandóságtól függ: mindennek egybehatása idézi elő a conservatív gondolkodást.

Tagadhatatlan, hogy az újabb időben e téren is örvendetes a haladás. A gazdák zöme belátja, hogy a régi nyomokon haladni nem lehet, a viszonyokkal számolni kell annak, ki elmerülni nem akar. A tudomány s a tapasztalat vívmányait föl kell használni annak, ki gazdálkodása jövedelmezőbbé tételét tűzi ki célul. Ha a sok balsiker óvatossá is tesz, a rideg elzárkózottság sem nem eszélyes, sem nem okszerű.

A gazdának napjainkban minden tényező segítségére siet. A kormány mindent megtesz helyzetének javítására s a társadalmi mozgalom is mind erőteljesebb hullámokat ver e téren. Úgy a társadalom munkássága mint a kormányzati körök tevékenysége hivatva van e téren azokat az eszközöket megjelölni, a melyekkel a mezőgazdaság egyik-másik téren való aránylagos elmaradottságát orvosolni lehet. A modern mezőgazdaság kiépítésére az általános érdeklődés mindenesetre jó hatással van s a múltak mulasztásait rohamléptekkel igyekszik kijavítani, pótolni a jelen.

Ennek köszönhető, hogy a mezőgazdasági kultúra emelkedőben van. Mindjobban közeledünk e tekintetben is a nyugati kultúrállamokhoz, melyek között különben mezőgazdaságunk a benne rejlő nyers erő felszínre jutása folytán hosszabb-rövidebb idő elteltével a vezérszerepet fogja elfoglalni. Ott, hol még röviddel ezelőtt apáink nyomán haladt a gazdálkodás, a modern gazda, a művelt ember éleslátásával fürkészi ki a hiányokat, adja meg a hiányzó termelési tényezőt, hogy a termelési költségek szaporításával aránytalanul fokozott mértékben állítsa elő a nagyobb terméseredményeket. Ott viszont, hol már ennek előtte is az okszerűség volt a vezető s a helyes intenzitás az irányító, a mindjobban fokozódó gazdasági tudás kierőszakolja a természettől azt az eredményt, melyet csak a hagyománybeli szüzföldek tudtak produkálni. Felszínre jut az ország gazdagsága, ontja a fekete föld a csengő érczet a tápláló anyagok alakjában, melyek a népesség anyagi jólétét, az ország boldogulását, gazdasági erejét hatványozva hivatvák emelni. Forrong a régi rendszer, mely fokról-fokra bukik alá, hogy helyt adjon egy új korszak áldásos működésének. A huszadik század küszöbe hazánkban mértföldjelző, útmutatója egy erőteljes, erőből duz-

zadó kor kezdetének. A mezőgazdaság terén az intenzív kultúra tért hódítása új gazdálkodási módot initiál, az intézkedések, törvények zöme megtisztítja a begyepesedett ösvényt, munkára sarkal, tevékenységre ösztönöz s a gazda a kultúra eszközeivel kezében daczol a természet mostohaságaival. Előny háramlik ebből a többi közgazdasági ágra is, a mi másképp el sem képzelhető, ha tekintetbe vesszük, hogy ily hatalmas termelési ág productivitása hatványozódik. Megférnek szépen egymás mellett a közgazdasági ágak. Fejlesztetni kell az ipart, fejleszteni a kereskedelmet, de a mezőgazdaságot is. A mezőgazda érdekeit fokozottan kell istápolni, hogy kipótoljuk a múlt mulasztásait, a mi most már égető szükség. Az ország érdekéből a közgazdasági ágak megerősödése, virágzása egyformán fontos.

Az okszerű gazdálkodás a mezei gazdaság emelésének leg-hatalmasabb factora, az okszerű gazdálkodás az állandó nagy termékek egyedüli biztosítója. Csalódik az, ki az intenzív gazdálkodást tekinti egyedül üdvöztetőnek. Az intenzitás lehet épp oly hiba, mint a mely helyes lehet bizonyos körülmények között az extensitás. A helyes intenzitás s a helyes extensitás egyaránt fontos, okszerű s célirányos a helyes gazdálkodás szempontjából. Ezt minden gazdának tudnia kell s ez elvet minden gazdának saját jól felfogott érdekében követni is kell. A mezőgazdasági kultúra helyes irányítása föltételezi az egészséges gondolkodást, az észszerű gazdálkodást. Az általános gazdasági elvek helyes felfogásától függ a gazdálkodás eredményessége, a gazdasági tevékenység productivitásának varázsa.

Nagy tere van még hazánkban a gazdasági tudomány népszerűsítésének, nagy tere van még az újabb vívmányok, az újabb ismeretek terjesztésének. Ennek megkönnyítése, ennek lehetővé tétele, elősegítése, propagálása volna feladata a társadalmi tevékenységnek: egy nagy kör, a tanulni, a haladni vágyók nagy serege várja a modern mezőgazdálkodás elsajátításának lehetővé tételét, az alkalmat, mely a tanulni vágyást elősegíti. Nagy szó ez a gazda konservatív gondolkodása mellett; de az elért eredmények meggyőzik a kételkedőt. A mezőgazdasági tudomány népszerűsítése roppant fontossággal bír. A praktikus gazdálkodás helyes irányának megismerése életszükségletté vált. A gyakorlati gazdálkodás ismeretének terjesztése az a bűvészszerű, mely egy boldog ország boldog népessége megalégedését elővarázsolhatja. A gyakorlati tudás fájának érett gyümölcsét

óhajtja leszakítani a gazdaközönség, a földmívelő nép; ezen a téren kell működni azoknak, kik hazánk mezőgazdaságát előmozdítani akarják. A földmívelő nem boldogul most már ha apáink nyomán gazdálkodik. A tudomány ismereteit kell a gyakorlati élet tüzebe vinni. Csak akkor érhet el a gazda a jelen mostoha viszonyok között eredményt, csak akkor boldogul, ha a tudomány vívmányait hasznosítani törekszik.

A' kormányzati tevékenységnek feladata a gazda helyzetét megkönnyíteni: ez annak napjainkban fényesen megfelel. Igaz hogy a múltban kevés történt ez irányban, de a század utolsó évtizede, talán helyesebben utolsó lusztruma kipótolja a mulasztottakat.

A gazda baja a század közepén kezdett határozottabb alakot ölteni.

A jobbágy felszabadítása után a gazda nagyon félszeg helyzetbe jutott: a natural gazdaságból minden átmenet nélkül át kellett térnie a pénzgazdálkodásra. Eddig minden munkaerőt a jobbágy adott, most mindent pénzért kellett megszereznie. Befektetéseket kellett eszközölnie, mert a nélkül gazdálkodnia nem lehetett; minden szükséglethez készpénz kellett: az pedig nem volt. Pedig nemcsak magához a gazdálkodáshoz kellett pénz, hanem az adófizetéshez is, mely új teher gyanánt jelentkezett, s így nyomasztó voltát annál inkább érezték. A magyar pénzjegyek megsemmisítése szintén súlyos teherként szakadt a gazda nyakába. A földtehermentesítési kárpótlás lett volna hivatva mindezen a bajon segíteni, de a kötvényeket csak évek múltán kapta meg a gazda: egy darabig még kamatot sem húzott utána, ha meg el akarta adni, úgy az alacsony árfolyam mellett ezt csak nagy veszteséggel tehette meg. S mindemellett ő maga is fizette a földtehermentesítési járulékot, melylyel pedig kárpótolni akarták.

Az 1848-iki moratorium ha némileg segített is a gazdán, ezt alaposan megtenni nem tudta: különben is ez a segítség 1856-ban megszűnt. Hozzá jöttek ehhez a rossz termések, az ötvenes évek vége felé a rossz árak, úgy hogy alapjában véve megingott a gazdaosztály vagyoni ereje.

Elkezdődött a hitelkeresés, a kölcsönök felvétele, melyek roppant kamata elnyomással fenyegette a gazdát. Olcsó pénzt aránylag kevesen kaphattak: a legtöbben uzsorakamatot fizettek. Az uzsora elleni törvény elkészítésekor gyűjtött adatok szerint

az aradi törvényszéknél a jelzálogilag biztosított tőke 10—24 % -ig, egy esetben 60 % -ra volt előjegyezve. A lugosi törvényszéknél 60—70, de 100 % -ra is történt bekebelezés. A máramarosszigeti törvényszék megjegyzi, hogy 250—480 % -ig is történtek bekebelezések. De minek folytassuk tovább e számok felsorolását, melyek már parancsolólag léptek föl az uzoratórvény meghozatala tekintetében.

A hetvenes évek óta mindjobban megnyilvánuló gazdasági válság eredményeként a gazdasági pangás egyre erőteljesebben jelentkezett. Az eladósodás a birtokosok egy részét az örvény szélére juttatta. A közép birtokos osztály egy nagy része tönkre ment, s a gazdák általában eladósodtak. Egyik baj tetézte a másikat. Az állatok, a búza, a gyapjú ára alább szállt, a szőlőbe belejött a fillokszera, újabban sertésállományunkat pusztítja a sertésvész, stb.

Mindezzel szemben az utóbbi időben a gazda érdekeit mind erőteljesebben karolják fel: a mezőgazda kívánalmait általában véve mind jobban tekintetbe veszik, úgy hogy ez már a közgazdaság többi ágainál érdekelt elemek féltékenységét is magára vonta. Pedig az oly hosszú ideig mostoha elbánásban részesült mezőgazdaság a nagyobb kedvezményt valóban megérdemli. A mily helytelen volna egyébiránt a mezőgazdaságot más érdekek elnyomása mellett előbbre vinni, ép oly észszerűben volna ezek előnyére elhanyagolni. Hazánk tisztán mezőgazdasági állam volt a múltban, míg a jövőben a mezőgazdaság mellett az iparnak is ki kell fejlődnie, hogy az ország vagyonos odása, erősödése mennél kiterjedtebb módon biztosítva legyen. De a szilárd alap megadásánál, ennek biztosításánál a mezőgazdaságnak fontos szerep jut, mert hisz hazánk viszonyai között ez a már megvetett alapokon tovább fejlesztve, hatalmas lendületet vehet, a mi egyébiránt az ipar alapjait is biztosítja.

Általában véve belátják most a gazda álláspontjának helyességét és igazát, s ennek tudhatjuk be, hogy a gazda helyzete mind előnyösebben alakul, hogy tényező a gazdasági politika irányításában, s hogy vezérszerepet visz, jóllehet ennek előtte csak a jóakarát morzsalékait élvezhette. Eme körülménynek tudható be ama előnyös alakulás, mely az utóbbi időt a gazda ügyeit illetőleg jellemzi s mely a gazdálkodás egészére oly előnyös hatást gyakorol, hogy a mezőgazdaság helyzete általában véve kedvezőbbé vált az utóbbi időben. Ha ugyan álta-

lános közgazdasági szempontból nem helyes a mezőgazdaság egyoldalú favorizálása, de az is bizonyos, hogy a hosszú elhanyagolás után szükséges, miszerint a mezőgazdasági érdekek fokozott figyelemben részesüljenek a rokon foglalkozások károsítása nélkül. Kivált a kisemberek szempontjából szükséges ez, mert a mint a középbirtokosok alatt megindult a föld a közelmúltban, úgy félok, hogy a kisemberek veszthetik el napjainkban lábaik alól a talajt. Ha a kellő védelemben nem részesülnek, úgy a minden irányú verseny könnyen elsöpörheti őket: a gazdasági élet, a gazdasági termelés átalakulása s fokozott igénybevétele véget vet a küzdelemnek, megoldja a lenni vagy nem lenni nagy kérdését. Pedig a kiscgazda jelentékeny tényező az állam életében: azért is általános örömmel üdvözölhető az új irányú gazdasági politika alapja.

A legújabb időkgig a törvényhozás a gazda jogával vajmi keveset foglalkozott. Apróbb részletkérdések voltak főképg azok, a melyek tekintetében a törvényhozás intézkedett, 1871-ben a volt úrbéres viszonyból származó telekmegoszlás rendezésére a törvényhozás az 1836-iki törvény szellemében határozott. 1880-ban az erdélyi birtokrendezési, arányosítási és tagosítási ügyek rendezése tekintetében tettek lépések, a mi azonban kielégítő nem volt, úgy hogy az eljárás megkönnyítésére 1892-ben újabb intézkedések megtétele vált szükségessé, a melyekről a továbbiakban még meg fogunk emlékezni. Az 1871: LIII. t.-cikk értelmében az úrbéri viszonyból származó legelő bármikor felosztható vagy elkülöníthető, ha ezt az érdekeltek negyedrésze kívánja: csak az 1894: XII. t.-cz. mondja ki pótlólag, hogy a felosztáshoz ministeri engedély szükséges, 1855-ben állítatott fel a telekkönyv, de betéteinek újjá szerkesztése csak a legújabb időben mondatott ki: az 1886: XXIX., 1891: XYI. és 1892: XIX. t.-cz. rendeli ezt el. Fontosabb mezőgazdasági törvényalkotás volt még az 1876-iki cselédtörvény, mely azonban már rég megért a reformra. Sok tekintetben ósdi felfogásról tanúskodik e törvény, de meg a megváltozott viszonyokba sehogy sem illik be. A mezei munkásokra vonatkozó rendelkezései egyébiránt el is avultak, úgy hogy régen sürgetik már e törvény módosítását. Egyes részei különben már alaposan reformálva vannak e törvénynek, de a cselédtörvény egésze még mindig rendezésre vár. — 1888-ban még a halászat s állat egész ség ügye is rendeztetett.

Legelső modern gazdasági törvényünk az 1894: XII. t.-cz., mely a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szól. Ez a mezőgazdasági törvénykönyv egy csapásra modern szellemet hozott gazdasági törvényalkotásunk terére. Az 1889-ben különvált földművelésügyi ministeriumnak ez volt első nagyobb alkotása, mely az 1840: IX. t.-cz. hiányait pótolva, az 1885-iki vízjogi törvényvel egyetemben a gazda jogkörét a szükséglethez képest felkarolta. Az első lépés meglehetősen szerencsés volt: igaz, hogy soká vajúdott. 1885-ben kezdődtek már az előmunkálatok, s a kész törvényjavaslat még 1889-ben a törvényhozás elé terjesztett, de újabb átdolgozás végett a minister azt újból visszavonta, így azután e törvényjavaslat csak 1894-ben vált törvénynyé.

Ez rendezte a mezőrendőség ügyét először úgy, hogy az a gyakorlati életbe átmehetett: mert sajnos, az 1840: IX. t.-cz. csak írott malaszt maradt. Pedig intézkedései fontosak voltak a gazdasági üzem javítása szempontjából is. A más földjén való legeltetést, más terményeinek kiásását, az erdőben s a másutt levő fák megromlását, az erdei vágások legeltetését, mezei lopást, jogosulatlan vadászatot, halászatot stb. tiltja. Elrendeli, hogy a beteg marba közös legelőre nem hajtható, s hogy azt el kell különíteni; az erdei tüzelést tiltja, úgyszintén a közutak rongálását vagy elfoglalását is; kimondja, hogy a határban levő mezei utak «melyek földművelés tekintetéből a helység lakosainak nagy része által használtak, azon helység lakosai, valamint a határbeli birtokosok által, kik azon közös út használatában részt vesznek, tulajdonuk kiterjedéséhez mért arány szerint mindenkor járható állapotban tartassanak». E törvény értelmében az oly mezei munkások, kik a szerződött munkát abbahagyják, munkára kényszeríthetők, büntetendők, s más által fel nem fogadhatók. Elemi csapás esetén új szerződésnek van helye. Máستól munkást kifogadni nem szabad. Ezen törvény intézkedik először a csőszökről is.

Sajnos, e törvény a maga egészében életbe soha sem léphetett: a negyvennyolczadiki események ezt megakadályozták; egyébiránt addig sem bírt a fennálló helyzetre lényegesebb hatást gyakorolni. Az abszolút korszak alatt az osztrák törvények léptek hatályba, s az alkotmányos korszakban is szinte feledésbe látszott menni az egész törvény; különben is az újabb s újabb törvények egyenkint szedték ki e törvény pontozatait s semmisítették meg azokat. A nyolczvanas évek végén e tör-

vényből csak a hites mezei csőszökről szóló rész: a kárból béhajtott marha után járó hajtópénz megállapítása, a gazdátlanul talált marha behajtásáról szóló intézkedés, s a mezei utak gondozásáról szóló rész volt érvényben; az 1894-iki törvény azután ezeket is hatályon kívül helyezte. Megjegyezzük még, hogy az említett 1840-iki törvény Erdélyben és a katonai határőrvidéken soha sem volt érvényben.

Az 1894-iki mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvény mélyreható reformokat hoz az eddig elhanyagolt gazdasági törvényhozásunkba. A gazdaság üzemébe is mélyen belevágunk ez intézkedések, melyek a helyes intenzivitás elvéből kiindulva, gazdálkodásunkat helyesebb alapokra kívánják fektetni.

A nyomásos (három nyomású) gazdálkodást továbbra is megengedi e törvény az esetben a községekben, ha az a törvény életbe léptekor már gyakoroltatott, azon kikötéssel azonban, hogy csak akkor gazdálkodhatnak tovább is ezen az alapon a gazdák, ha a külső birtok tagosíttatlan határban fekszik; továbbá, ha tagosítva van a határ, de több dűlőben van kiosztva, s végre réteknél, ha azok oly kis darabokban vannak kihalászva, hogy azokon egyenkint legeltetni nem lehet. Az ily birtokoknál a birtokosság közgyűlése kétharmad többséggel határozza meg, hogy hogyan gazdálkodjanak. Ha a nyomásos gazdálkodás a törvény életbe lépte alkalmával nem gyakoroltatott, úgy arra a birtokosok nem kötelezhetők.

Ha a nyomásos gazdálkodást hat év elteltével a birtokosok egy tizedrésze meg akarja szüntetni, úgy a gazdák szabadon gazdálkodhatnak. E törvény tehát a szabad gazdálkodásnak fogja pártját, vagyis nem akarja korlátozni a gazdát abban, hogy mit vessen.

A hogy a közgyűlés a szabad gazdálkodás vitelét megengedi, e határozatot többé nem lehet megváltoztatni. Egyébiránt nem köteles a nyomásos gazdálkodás rendszerén soha sem haladni az önálló tag birtokosa az állandóan bekerített vagy szőlővel beültetett földek tulajdonosa: sőt más birtokosok is gazdálkodhatnak szabadon, ha ez által a nyomásos rendszeren gazdálkodókat hátrányosan nem befolyásolják.

Az osztatlan legelőkre nézve kimondja a törvény, hogy a legelőbirtokosok közgyűlése állapítja meg azt, hogy a legeltetés, a legelőrendtartás, állattenyésztés, s apaállattartás mily mó-

dozatok mellett történjék. Így a közgyűlés állapítja meg azt is, hogy hány darab s mily fajú állatot szabad legeltetni, továbbá hogy arra, a ki nem a maga állatait legelteti, mily kötelezettség teljesítése róható ki. Ha a legeltetéshez való jog kétséges, úgy azt bírói úton kell rendezni, de míg ez megtörténik, addig a főszoigabíró intézkedik.

A birtokossági közgyűlés határozatait az előjáróság vagy esetleg a külön e czélra kinevezettek hajtják végre. Az ily osztatlan legelők csakis a földművelésügyi minister engedélyével oszthatók föl.

A vízmosásos és a vízmosás veszélyének kitett területeken a legeltetés egészben vagy részben eltiltható. Ha az ily vízmosások befásítása szükséges volna, úgy azt az érdekeltek kötelesek megtenni. A vízmosások elleni védekezés munkája e törvény 13. §-a alapján több vármegye területén megindult, mely czélt egyébiránt az 1898: XIX. t.-cz. még hathatósabban szolgálja.

A korlátolt forgalmú birtokokon a kopár területeket szintén be kell fásítani — ha a fásítás többbe nem kerül, mint a mennyit maga a föld ér. Ennek elrendelése fölött — az érdekeltek meghallgatása után — a közigazgatási bizottság határoz.

A kender- és lenáztatót a hatóság a helyi viszonyokhoz mérten jelöli ki; más helyen áztatni nem szabad.

Felügyelő nélkül csak bekerített helyen szabad legeltetni. Közös, községi vagy nyomásos gazdálkodás ugar-, esetleg tarlólegelőn csak falkában szabad legeltetni.

A község képviselőtestülete, vagy a birtokossági közgyűlés által választott birtokossági tanács állapítja meg, hogy hány állatot szabad a legelőre bocsátani, hogy mily sorrendben, illetve mily részletekben szabad megjártni a legelőt; a legelésben egymást akadályozó állatnemek a legelő mely részén s minő sorrendben legeljenek; hol nem szabad állategészségi vagy más okból legeltetni; hol legyenek kutak, itatok, delelők vagy védőhelyek; egy-egy állat után mennyit kell fizetni legeltetési költség címén (pásztorbér); s végre mikor lehet megengedni, hogy egyesek külön is legeltethessenek (például egyes előre nem látható esetekben).

Az egy évesnél idősebb méncsikókat, úgyszintén a fél-évesnél idősebb bikákat csakis elkülönítve szabad legeltetni.

A mi az állattenyésztést illeti, a szarvasmarhákra nézve a

földművelésügyi minister bizonyos kerületeket állított föl, vagyis kimondotta, hogy az országrészek szerint mily szarvasmarhafaj tenyésztését támogatja a hatóság. Ezen kerületeket ez a törvény nem változtatja meg, de kimondja, hogy a törvényhatóság módosíthatja, mely módosításhoz azonban a minister jóváhagyása szükséges. A lovakra nézve a tenyészkerületeket a földművelésügyi minister határozza meg a törvényhatóság jóváhagyása után. — Önként értetődik, hogy a törvény nem kényszeríti a gazdát, hogy oly állatokat ne tenyésszen, a melyek kerületében a tenyésztenők közzé felvéve nincsenek: a törvény csak azt mondja, hogy hatóságilag csupán bizonyos állatcsoportok tenyésztése pártoltatik.

Az apaállatok elhelyezéséről a község, illetve a birtokossági tanács gondoskodik: a törvényhatóság határozza meg, hogy területén hány anyaállathoz szereztessék be egy apaállat. Ha kevés anyaállat van valamely községben, úgy két község egyesülhet apaállat tartására (például bikatartásra stb.). A község meghallgatása után a törvényhatóság határozza el a mellékkörülmények tekintetbe vétele mellett, hogy mely község mikor szerezze be apaállatait. A törvény életbe lépte után io évre telik le a mének beszerzésének hátárideje (ha nem lehetne állami ménről kellőleg gondoskodni), a bikáké 4, a kosok és kanoké két évre.

A járási mezőgazdasági bizottság vizsgálja meg az apaállatokat, s ha a tenyésztésre alkalmatlanokat talál, végleg, vagy

* A szarvasmarhák az ország megyéi szerint a következőkép csoportosítottak:

Piros-tarka szarvasmarha: Baranya, Fejér, Győr, Komárom, Moson, Somogy, Sopron, Tolna, Veszprém, Zala, Árva, Bars, Esztergom, Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Trencsén, Turóc, Zólyom, Abauj-Torna megyék, Borsod és Heves dombos s hegyes részei, Gömör, Sáros, Szepes, Zemplén megyék a Bodroghöz és a déli síkabb részek kivételével, Krassó-Szörény, Hunyad, Szeben, Fogaras megyék, Brassó, valamint Torna dombos s hegyes részei.

Borzderes szarvasmarha: Besztercze-Naszód s Máramaros megye, továbbá Bereg, Ugocsa és Ung megyék dombos, valamint hegyes részei.

Magyar szarvasmarha: Bács-Bodrog, Csongrád megye, Heves megye síkabb részei, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun, Békés, Bihar, Hajdú, Szabolcs, Szatmár, Szilágymegye, Ugocsa síkabb részei, Arad, Csanád, Torontál s Temes megye, Bereg, Borsod s Zemplén síkabb részei, Alsó-Fehér, Csik, Háromszék, Kis-Küküllő, Kolozs, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos s Udvarhely megye.

pedig csak ideiglenesen kizárja azokat a tenyésztésből. Ha az apaállat kevés, e bizottság a község költségére beszerezheti azokat.

Csak oly szarvasmarhafajtából szabad apaállatot beszerezni, mely fajta az illető tenyészkörületre (megyére vagy annak egyes részeire) elő van írva.

Minden földbirtok határát láthatóan meg kell jelölni: kivétel csak az esetben van, ha a határt valami természetes jel, például patak, csatorna stb. mutatja. Minden vitás ügyben az elöljárósághoz kell fordulni, s ha ott a felek egyezsége nem jutnának, úgy az elsőfokú közigazgatási hatóság határoz, úgy az érdekelteknek, mint a helyi viszonyokkal ismerős egyéneknek, esetleg pedig szakértőknek meghallgatása után: ha az egyik fél a határozattal megelégedve nincs, úgy 30 nap alatt bírói úton kérheti jogának érvényesítését.

A határjelek felállításáról megyei szabályrendelet intézkedik, de azok ellenőrzéséről a községi elöljáróság gondoskodik, a melynek joga van a hiányzókat, vagy a meg nem felelőket a tulsydonos kárára felállíttatni.

A mezei közös dülő-utaknak az a rendeltetésük, hogy azokon — más utak hiányában — a község határában levő birtokokat meg lehessen közelíteni. Az esetleg felmerülő költségeket (javítás, híd stb.) azok viselik, a kiknek érdekében áll az utat fentartani. Ha ily utak létesítéséhez kisajátítás volna szükséges, úgy erre az engedélyt a földművelésügyi minister adja meg. Minden községben meg kell határozni a marhacsapásokat, a hol az állatok szabadon hajthatók. A birtokos engedélye nélkül vert utak használatának tilalmát, a tulajdonos kérésére az elsőfokú hatóság kihirdetni tartozik úgy az illető község, mint a szomszédos község területén is.

Minden község tartozik a határ kiterjedéséhez mérten faiskolát tartani, a melynek azonban legalább 400 □-ölnek kell lenni. A törvényhatóság határozza meg azon eseteket, a melyekben egyes községek ennek létesítése alól felmenthetők, esetleg utasíthatja egy más községgel való egyesülésre a faiskolalétesítés tekintetében. E faiskolákból fásíttatnak be a község fásíttatlan területei s csak a felesleg adható el. A faiskola kezelője köteles a tanköteles gyermekeket a fatenyésztésben gyakorlatilag oktatni.

A törvényhatóság szabályrendelettel állapítja meg, hogy (a

viszonyokhoz mérten) mily fákat tenyésszenek az egyes vidékeken: különös gond fordítandó azonban a szederfa (a selyemhemyótenyésztés érdekében) és a kosárfűz (kosárfonás érdekében) termelésére.

Ha a faiskolát a község a megfelelő módon fel nem állítja, úgy a megintés után egy év múlva a községi előljáróság költségére a hatóság hozza azt rendbe.

A törvényhatóság határozza meg, hogy mely utakat mennyi idő alatt kell befásítani, mennyi legyen a fák közötti távolság, s mily fanemeket kell kiültetni. Tehát ezentúl a törvény nem korlátozza az ültetett fák egymástóli távolságát, s minden az ültetés mikéntjére vonatkozó törvény vagy rendelkezés semmis, miután erre a hatóság intézkedései a mérvadók.

Minden birtokos köteles márczius hó végéig fáit és bokrait a kártékony hernyóktól, hernyófészkektől s lepketojásoktól megtisztítani s ezeket elégetni. A később jelentkezőket megjelenésök alkalmával szintén el kell pusztítani. (Ez intézkedések a belsegére, majorokra, szőlőkre, gyümölcsösökre és kertekre szólnak: az utakon levő gatz s szerbtövist az útfentartó, a gyümölcsfák hernyóit a fatulajdonosa tartozik pusztítani.)

Minden birtokos köteles birtoka egész területén a szerbtövist virágzás előtt, az arankát pedig megjelenésekor irtani. Oly lóhere- vagy luczemamagvakat, a melyek nem arankamentesek, tilos forgalomba hozni.

A ki a kártékony növényeket s állatokat a kellő időben nem pusztítja, a helyett az irtást a községi előljáróság végezteti, de a költségek a mulasztót terhelik.

Aratás vagy kaszálás alkalmával tilos a gazfoltokat meghagyni: a már magba ment gaznövények, ha foltokban voltak, a kaszálás, illetve aratás után elégetendők.

Ha a káros növények vagy állatok a község határában nagy tömegben lépnek föl, úgy ez esetben a hatóság azonnal közérővel állhatja útját a bajnak: ha a ministeri kiküldött által végeztetett óvintézkedések folytán károk merülnének föl, azt az állam megtéríti.

Hatósági engedély s a tulajdonos előzetes értesítése mellett gyümölcsösök birtokosai a szomszédságukban levő erdőben pusztító hernyókat, 30 méter széles területen saját költségükön irtatják.

Ha kártékony növények vagy állatok elhurczolása által

valamely növénytermelési ág veszélyeztetve volna, úgy a földművelésügyi miniszter a növények, illetve a növényrészek forgalmába hozatalát eltilthatja vagy korlátozhatja.

A hasznos madarak, azok fészkeinek vagy tojásainak pusztítása tilos: azok elárúsítása is csak hatósági engedély mellett van megengedve.

A kirepült méhraj tulajdonosa, ha a rajt két nap alatt el nem fogja, nem követelheti attól vissza, ki azt elfogta, s így ez a raj tulajdonosává válik. A tulajdonos azonban ezen két nap alatt más telkén is keresheti raját; de ha ezzel kárt okoz, ezt megtéríteni tartozik.

Ha valamely méhkasban ragadós költés-rothadás üt ki, úgy a beteg törzsek azonnal megsemmisítendőek; ha ezt a gazda elmulasztaná megtenni, a községi előljáróság köteles a megsemmisítés iránt intézkedni.

A hegyközségek szervezése nem kötelező, de azok létesítése nagyon meg van könnyítve. A hegyközség megalakítható az oly területeken, a melyeken új szőlők létesültek, de azokon is, a melyek már e törvény életbeléptekor szőlők voltak, vagy a melyek szőlővel voltak ugyan beültetve, de bármely okból elpusztultak.

A hegyközségek továbbá csak akkor létesíthetők, ha a kérdéses terület legalább 100 kat. hold, s a birtokosok száma húsznál nem csekélyebb. Ez esetekben a birtokosoknak a földterület birtokaránya szerinti egyharmadrésze kimondhatja a hegyközség megalakulását, s ekkor a többi érdekelt is köteles ahhoz hozzájárulni.

Ha a száz hold terület összefüggését egy vagy több helyen más, nem szőlőbirtok szakítja meg, s az a terület negyed részénél nem nagyobb, úgy azért kimondható a hegyközség alakulása, sőt a közbeeső területek is a hegyközséghez fognak tartozni.

Azon esetben, ha a terület 100 kat. holdnál kisebb, csak úgy mondható ki a hegyközség megalakulása, ha abba minden birtokos beleegyezik.

Ha két vagy több egyenkint 50 holdnál nagyobb ily terület van egy község határában, a melyek egyenkint (50 holdankint) legalább 20 birtokos tulajdonát képezik, úgy a birtokosok szám szerinti többségének határozata esetén létrejöhet a hegyközség.

Ha több községhez tartozik egy összefüggő hegyközség ala-

kítására alkalmas terület, úgy azért megalakítható a hegyközség, az esetben, ha az egész terület egy törvényhatósághoz tartozik, s ha az alakulást a számszerinti többség kívánja.

E két utóbbi esetben, ha egyenlők a szavazatok, a hatóság határoz.

A hegyközség intézkedik a közös őrzés dolgában a hegyrendészet szervezkedését illetőleg (vagyis határjelölés, állatok tartása, utak, vízmosások, szüretelés stb.), továbbá elpusztított szőlők felújítása, vagy új szőlők létesítése, betegségek elleni védekezés tárgyában, vagyis mindent felkarol, a mi az okszerű szőlőművelés érdekében megtehető s minden rendelkezés kötelező az összes birtokosokra.

A járulékok kivetését illetőleg megjegyezzük, hogy az oly kiadások, a melyek a szőlők felújítása, ültetése, betegségek elleni védekezések s más hasonló dolgokra szükségesek, csak az olyanokat terhelik, kiknek területe be van ültetve, vagy ezután ültetik be, míg az őrzés költségeit az olyanok is fizetik, a kiknek birtokai szőlővel nincsenek beültetve.

A hegyközségi járulékot a községi póttadóval együtt szedik be; ha póttadó nincs, úgy a hegyközség előljárója szedi azt be; nemfizetés esetén a községi előljáróság intézkedik.

A hegyközség dolgaiban intézkedik a közgyűlés, a választmány s a bíró.

A közgyűlésen minden birtokos bír szavazattal. Nyolczszáz négyszögölnél nagyobb terület birtokosa, annyi szavazattal bír, a hányszor (teljes) nyolczszáz öle van. Az összes szavazatok egynegyed részénél több szavazattal egy-egy birtokos nem bírhat. A közgyűlés szótöbbséggel dönt. A választmány a közgyűlés által reáruházott feladatokat végzi. A bíró hajtja végre a határozatokat.

A közgyűlés határozatai ellen az elsőfokú közigazgatási hatósághoz lehet felebbezni.

A hegyközség megalakulása után csak három év múlva oszolhatik föl. A 100 holdnál kisebb területeknél a többség dönt; ha a terület 100 holdnál nagyobb, úgy háromnegyednél nagyobb többség határozatára oszlik csak föl a hegyközség.

Láthatjuk tehát, hogy az ily hegyközségek saját ügyeikben minden tekintetben határoznak, s mivel saját érdekükben cselekszenek, bizonyára legjobban meg tudják Ítélni a reájuk legelőnyösebb helyzetet, a melyet határozatukkal teremthetnek.

Ezért előnyös a hegyközségek alakulása magukra az érdekelt birtokosokra.

E törvény életbe lépte előtt nem volt kötelező a mezőrendőr tartása; ez azonban kötelességévé teszi a községeknek a mezőőrök (illetve hegyőrök) alkalmazásáról gondoskodni. Több községnek is lehet egy mezőőre, esetleg erdőőrt is lehet a mezőrendőri teendőikkel megbízni, ha azt az illetékes főszolgabíró megengedi. E kivételek akkor jöhetnek szóba, ha a határ 300 kat. holdnál nem nagyobb, esetleg ha nagyobb, úgy azzal a hegyközséggel együtt nagyobb, a mely hegyőrt tart.

A mezőőrt az érdekeltek fizetik. A kinek egy vagy több község határában legalább 100 kat. hold földje van, az tarthat külön mezőőrt, s akkor a közös mezőőrt nem fizeti. A fizetésen felül a befolyt büntetéspénzek egy negyedrészt kapja az őr.

A mezőőr a főszolgabíró előtt teszi le az esküt: erről bizonyítvány lesz kiállítva. Az őr egy jelvényt kap, a melyet szolgálat közben viselni tartozik. Fegyvere revolver.

Kihágási ügyekben a mezőőr vallomása, ha saját maga által észlelt dolgokról tanúskodik, bizonyító erővel bír: az ellenkezőnek bizonyítása azonban meg van engedve. Ha a mezőőr valakit tilosban talál, azt megzálogolhatja; ismeretlent vagy lakásnélkülit, úgyszintén szitkozódót, ellenszegülőt, vagy az olyant, ki nagyobb kárt tett, bekísérhet az előjárósághoz.

A gazdálkodó vagy hozzátartozói a kárttevőt megzálogolhatják, vagy a tilosban talált állatot behajthatják, de ha a kérdéses dolgot három nap alatt ki nem váltanák, úgy a községi előjáróságnak kell átadni.

A kóbor ebeket s macskákat saját birtokán mindenki elpusztíthatja.

A kárt a mezőőr becsli meg, de ha azzal a felek megelégedve nincsenek, úgy 3 nap alatt a községi előjáróságtól új becslést kérhetnek.

A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvény képezi újabb gazdasági törvényalkotásunk elsejét, mely fontosságra nézve is elől áll, nemcsak az alkotás sorrendjére. Rövidesen követte ezt a mezőgazdasági termények, termékek és cikkek hamisításának tilalmazásáról szóló 1895-iki törvény, melynek értelmében a tej és tejtermékek, állati és növényi zsírok, zsiradékok, olajneműek, továbbá gabona, liszt és az ebből készült tészta, méz, paprika, általában a vető- és fűmagvak,

abraktakarmány és trágyaneműek hamisítása, valamint a hamisítottak forgalomba hozatala tilos. Hamisítás alatt a felsoroltaknak minden utánzása vagy olynemű megváltoztatása értendő, mely a fogyasztó közönséget, vagy a vevőt a termény, termék, vagy cikk eredete, összetétele vagy minősége tekintetében tévedésbe ejteni alkalmas. Mondhatnánk tehát, hogy ez az 1895: XLVI. t.-cz. tulajdonkép a mezőrendőrségi törvénnyel kapcsolatos: a mezőgazdasági cikkek forgalmába igyekszik rendet hozni. Így e két törvény alapozza a mezőgazdasági törvények egészét, a mezőgazdaság vitelének, üzemének egészét, melynek részleteit azután a következő törvény intézkedései szabályozzák.

A mezei gazdálkodás nehezebb vitele, a megváltozott viszonyok, a nehezebb megélhetés felszínre vetette néhány év előtt a mezei munkáskérdést, a kultúrállamok e speciális baját, mely az amúgy is gondokkal terhelt gazdára újabb terheket rakott, a mennyiben vele szemben újabb követelményeket támasztott. A baj oka részben a viszonyokban rejlett, de az izgatás is megtette a magáét.

A munkásmozgalmak okai — az izgatáson kívül a munkahiány, rossz termés, a földzúsora stb. A megváltozott gazdasági helyzet takarékosabbá tette a gazdát, s a munkaerőt ott a hol lehetett, a minimumra redukálta: ez nem egyszer összeütközésbe hozta a munkás érdekével, a mi viszont zavargásokat váltott ki. Egyébiránt a munkásmozgalom magyarázatát sok esetben a rossz birtokmegoszlásban találjuk.

A mezei munkásmozgalom szervezkedése Békés megyéből indult ki, s 1889-ben kezdődött. A szoczialistapárt vezetői belátták, hogy a szoczialista eszmék nemcsak az iparnál találnak jó talajra, hanem fogékony arra a mezei munkások elégedetlen része is, s így elhatározták egy dömsödi népgyűlésből kifolyólag, hogy tevékenységüket a mezőgazdaságra is kiterjesztik. Az 1890-iki kongresszuson már a mezei munkások küldöttei is megjelentek. A hatóságok az egész mozgalommal ekkor még vajmi keveset törődtek, s ép ez az oka, hogy annak elfojtása már a továbbiakban könnyű szerrel nem sikerült. A folytonos agitatio idézte elő az 1891-iki munkásmozgalmakat. A mozgalmak kitörése az orosházai zavargásban jelentkezett, majd Békés megye több pontján volt még zavargás: csak a szeghalmi járás maradt megkímélve. Csanádmegyében Kovácsházán, majd a battonyai járásban voltak munkásmozgalmak, melyek közül a battonyai

veres zendülés alakjában nyilvánult meg. Az aradmegyei zavargások még csirájukban elfojtattak. A hódmezővásárhelyi zavargás is fegyveres erő igénybevételét tette szükségessé. Később is fordultak elő Békés, Csanád, Csongrád, majd szörványosan Arad, Torontál, Temes s helyenkint Bács-Bodroiban zavargások, de már azok kisebb méretűek voltak. Ilyenek egyébiránt az ország több helyén fordultak elő.

A szociáldemokrata párt izgatásai a mezei munkáskérdést folyton felszínen tartották. Embereiket a vidék sok helyére küldték ki, hogy az elégedetlenséget nyílt kitérésre készítsék. Határozataival viszont a nép könnyenhibóságára akart hatni, s benne elérhetlen vágyakat igyekezett gerjeszteni, hogy elégedetlenségét fokozza. Így az 1894-iki gyűlésből kifolyólag a mezei munkásokat illetőleg a következő határozatot hozta: «Tekintettel arra, hogy a mezőgazdaságban ép úgy, mint az ipari termelésben, a tudomány segédeszközei mindinkább alkalmaztatnak, a föld okszerű művelése csak a nagy üzem mellett, kellő tőkével lehetséges; tekintettel, hogy a fennebbi okból csak a mezőgazdasági nagy üzem ép úgy, mint a nagy ipar, uralkodik versenyképességével a világpiac felett és határozza meg a termékek árát, ennek természetes következménye pedig a közép és kisebb tulajdon pusztulása, továbbá a parasztosztály feltartóztathatatlan elszegényedése; tekintettel továbbá, hogy Magyarországon a parasztosztály proletárizálása óriási mérvet ölt, és hogy a mezőgazdasági proletárok ma már Magyarország jelentékeny részét képezik, és ezek a kapitalisztikus kizsákmányolás ugyanazon törvényének vannak alávetve, mint az ipari munkások: egyik főtürevését képezze a mezőgazdasági és ipari munkások testvéries, szolidáris összetartását fejleszteni. A pártgyűlés ama meggyőződését fejezi ki, hogy a munkáskérdés csakis a magántulajdon, illetőleg a föld és telek köztulajdonná való átváltozása után oldható meg, de ez csak egyidejűleg az ipar államosításával és demokratikus beosztásával történhetik meg. A mai társadalomban a mezőgazdaság oly szoros összefüggésben van az iparral, hogy az egyik gazdasági változás a másik nélkül nem is képzelhető. A pártgyűlés haladásnak ismeri el a nagy üzemet és a föld tudományos kizsákmányolását, de a társadalom és állam kötelessége volna az ebből származó előnyben a nép összességét részesíteni. A kapitalisztikus termelés folytán súlyos helyzetbe jutott kis- és középbirtokos bajai ellen az állam tar-

tozik czélszerű intézkedéseket tenni. Mindenekelőtt a kistulajdonra kivetett adó leszállítandó; ennek ellenében a nagybirtokra progresszív jövedelmi adó vetendő ki. Az állam tartozik továbbá arról is gondoskodni, hogy a parasztosztály olcsó hitelhez jusson. A mezőgazdaságnál alkalmazott összes munkások számára hathatós munkás-védttörvények alkotandók; a 14 éven alóli gyermekeknel a munka eltiltandó; nők és 18 éven alóli munkásoknel a munkaidő 8 órára állapítandó meg, továbbá kellő tanintézetekről kell gondoskodni, melyek a népiskolákkal vannak összekötve. Ily módon lehetséges lesz, hogy a mezei munkások a mezőgazdasági nagy üzemhez szükségeltető tudnivalókat elsajátítsák, hogy esetleg a szövetkezeti termelésre és ennek igazgatására képesek legyenek. Az állami jószágok ne daraboltassanak fel — mint az mostanáig történt — hanem földművelési tudomány és a technikai segédeszközök alkalmazása mellett műveltessenek, úgyszintén a kötött birtokok és egyházi jószágok az állam tulajdonába menjenek át, s hasonlóan műveltessenek. Az ezeknél a birtokoknál alkalmazott munkások részére, a viszonyoknak megfelelő munkaidő mellett a kulturális haladáshoz mért munkabér biztosítandó. A rokkant munkásokról kielégítő módon gondoskodva legyen. A fiatalság nevelése akként eszközendő, hogy az később az öngazgatásra és a birtokok kezelésére képes legyen. Az állami birtokok mintagazdaságokká rendezendők be, és iskolát képezzenek a jövő mezőgazdaság szervezete számára. A munkásosztály követeli a mai államtól, hogy a földművelő munkások részére hathatós munkás-védttörvények alkottassanak; továbbá hogy az egyesületi és gyülekezési jog biztosíttassák számukra, hogy szervezkedésükben ne gátoltassanak, az osztályharczot folytathassák és érdeküket a mai kapitalisztikus gazdálkodás mellett megvédhessék, és a határtalan kizsákmányolásnak véget vethessenek.»

Az agrár szoczialistapárt 1896-ban két részre oszlott a vezetők közt felmerült elvi differentiák folytán; de már 1897-ben a megoszlott párt újra egyesült.

Az agrár-szoczialista mozgalom 1897-ben újra nagyobb hullámokat vetett. Ugyanis az 1897-iki rossz termés az aratók elégedetlenségével járt; a kialakult bérért a terményeket vonakodtak levágni, a mi sokféle zavargásokat idézett elő. Zavargásokat idézett elő a közelmúltban a feles tengeri földek elvonása; az uzsora s robotszolgálmányok, melyeket a részes földek után

megköveteltek, s részben ma is megkövetelnek. Az uzsora stb. czímen ismert szolgálmányok, tulajdonkép a feles földek tartozékai voltak, de lassankint a harmados földek után is követelték, a mi a helyzetet nagyban súlyosbította, mert hisz a feles föld után a féltermés, míg a harmados után csak a harmadtermés a vállalkozóé. Igaz, hogy a feles földet a munkás maga szántatja s veti be, míg ezt a harmadosnál nem teszi, de ez aránylag oly csekély kiadási többletet okoz, hogy előnyösebb marad rendes körülmények között az előbbi föld elvállalása, mint a harmadosé. Egyébiránt nem szabad figyelmen kívül hagyni ama körülményt sem, melyre eddig kellő figyelemmel nem voltak s ez az, hogy a jó harmados föld többet érhet a rossz feles földnél. Ha ezt tekintetbe vesszük, úgy sok oly dolgnak megtaláljuk a magyarázatát, a mi esetleg különben vizásnak tetszenék.

Egyes vállalkozók fizetési módozata — építések stb.-nél, az úgynevezett Jancsi-bankók forgalomba hozatala, szintén nagyon elkeserítették a munkásokat. A Jancsi-bankókkal való fizetés nagyban hasonlít a truck-rendszerhez, de míg ennél a fizetés naturaliakban történik, addig amannál utalványok hozatnak forgalomba, melyeket csak egyes, a vállalkozókkal összeköttetésben álló kereskedők stb. fogadnak el készpénz gyanánt. Az illetők a vállalkozókkal elszámolási viszonyban vannak; így a munkás egyes lelketlen emberek zsarolásainak van kiszolgáltatóva, s méltán elégedetlen helyzetével. E fizetési módozatot egyébiránt az 1898-ifei munkástörvény megszüntette.

A mezőgazdasági munkásmozgalmak kitörését nagyban elősegítette ama körülmény is, hogy a munkások, kik eddig csak a gazdaságokban dolgoztak, a nagyobb arányú tevékenység, vállalkozási kedv folytán a városokban is alkalmazást nyertek. A budapesti nagymérvű építkezések roppant számú munkásoknak adtak foglalkozást, az ipari vállalatok mind nagyobb száma — a vidéken is — fokozott munkáskéz-szükséglettel járt, a mi mind jórészt a mezőgazdaságból pótoltatott. A nyári munkákhoz e munkások részben visszatértek, s oly eszméket hoztak magukkal a szociális eszmékkal szaturált munkáskörből, melyek az elégedetlenség szítására nagyon alkalmasak voltak. Így a csendes gazdasági munkakört veszedelmes tanok kezdték átjární: a nagyobb városi napszám, s az aránylag olcsóbb gazdasági bérfizetés közötti párhuzam megvonása nem ütött ki az

előbbi előnyére. A munkások ily irányú eszmemenete csak előmozdította az elégedetlenséget.

A munkászavargások a gazdákat arra kényszerítették, hogy a veszedelmesebb helyekre, vidékekre idegen munkaerőt hozzanak; meg kellett ezt tenniök, ha nem akarták termésüket veszni hagyni, vagy a helybeli munkásoknak a végzett munkával arányba nem hozható bért nem akartak fizetni: ebben különben a kormány is segítségökre volt. Így sokfelé a helybeli munkások munka nélkül maradtak, a mi az elégedetlenséget csak szította.

A továbbiakban már a munkásmozgalmak alig említésre méltók. Az 1897-iki nagyobb arányú zavargások voltak az egész mozgalom utóhangjai. A budapesti, pozsonyi s temesvári kongresszusoknak már gyakorlati eredménye nem volt.

Kétségtelen, hogy a rossz birtokmegosztás a magyar mezőgazdaság kardinális baja, s ezért a kis emberek elégedetlenségének nagyon is figyelemre méltó alapja. Ezen a kormány a telepítésekkel akar segíteni, s sok tekintetben segít is, de meg a gazdasági törvények patriarchalismusával igyekszik a nép bajain segíteni. Minderre a továbbiak folyamán bővebben ki fogunk még térni.

A munkásmozgalmak szülték az 1898: II. t.-cikket, a mezőgazdasági törvényt. E törvény célja a halaszthatlan mezei munka zavartalan végzését biztosítani. Ezért a munkást igazolvány váltására szorítja, melybe minden nem napszámért végzett munka felvállalása bejegyzésre kerül. Így azután a munkásoknak egyszerre többfelé való elállása lehetlenné tétetik. A szerződészegést a törvény szigorúan bünteti, s így a bérharczot, a bérmozgalmat megnehezíti, sok tekintetben lehetlenné teszi. Igaz, hogy a törvény maga a gazdát fokozott védelemben részesíti, de a munkás jogai is biztosítva vannak. Hogy a munkás szerződészegés esetén szigorúan büntettedik, azt a mezőgazdaság természete magyarázza meg. Esetleges szerződésbontások nemcsak károkat okozhatnak, hanem tönkre is tehetik a gazdát. A gazda egész vagyona van sokszor a termésben, melyet a munkás jogosulatlan szerződésbontása tönkre tehet.

A törvény kimondja az írásbeli szerződés kötésének szükségét az előljárátság előtt: ezzel már a munkást védelmezi, mert jogtalanságok ellen biztosítja. De kifejezetten védelembé veszi a törvény a munkást a munkaadó, de meg a rossz termés ellen is, s így ha más tekintetben van is a gazda előnyös helyzetben,

itt már a munkás jogai domboríttatnak ki. Ugyanis ha az aratási, hordási, cséplési, nyomtatási munkabért a szerződő felek a remélt termés bizonyos hányadrészeben állapítják meg, akkor a szerződésben a munkabér vagylagosan a munkaadó azon évi termése átlagos minőségének megfelelően a termés bizonyos súly szerinti mennyiségében, vagy pedig készpénzben is megállapítandó. Ha a szerződésben a munkaadó arra kötelezi magát, hogy a munkásokat maga élelmezi, a szerződésben megállapítandó a napi élelmezés pénzértéke is. Ha az élelmezés hiányos vagy egészségtelen minőségében való kiszolgáltatása következtében a munkás panaszára a hatóság a munkaadót az élelmezés pénzértékének kiszolgáltatására kötelezi, a hatóság határozatai ellen felebbezésnek nincs helye. Ha az aratási, hordási, nyomtatási, cséplési munkabér a termés hányadrészeben és vagylagosan a termés bizonyos, súlyszerinti mennyiségében állapított meg, s a munkások munkabérüket nem a termés hányadrészeben kívánják megfizettetni, ebbeli elhatározásukat az illető munka befejeztével jogosultak és kötelesek a munkaadónak tudomására adni. A mennyiben pedig a szerződésben a munkabér a termés hányadrészeben s vagylagosan készpénzben állapított meg, azon esetben a szerződés erre nézve más kikötést nem tartalmaz, a munkabér fizetésének módja tekintetében a munkások elhatározásukat szintén az illető munka befejeztével jogosultak és kötelesek a munkaadóval közölni. A munkások azt, hogy a munkabér az illető munka egy része után a termés hányadrészeben, más része után pedig a termés bizonyos mennyiségében, illetve készpénzben fizetessék ki, nem követelhetik, s általában az illető munka után a fizetésnek csak egy módját választhatják, s a munkaadóval közölt elhatározásukat meg nem másíthatják. Ha a munkások egyértelműleg megállapodni nem tudnak, az együtt szerződött munkások többsége, szavazategyenlőség esetén pedig sorshúzás dönt. Ha a munkaadó a hordást az aratási munka folyama alatt kívánja megkezdeni, a részkijelölés szokott módon eszközöndő. A részkijelölés a munkásoknak azt a jogát, hogy a vagylagosan megállapított munkabér fizetésének módja tekintetében az illető munka befejeztével nyilatkozhatnak, nem érinti. Ha a munkások megbízottja a részeléshez meg nem jelen, a részelést a munkaadó maga foganatosíthatja.

A munkás mindenestre jogokat nyert, de ezt sokan keve-

selték már csak azon intézkedéssel szemben is, hogy magánjogi kötelemből származó vétség büntető úton üldöztetik, de meg mert a kukoriczaföldek mellékszolgáltatásai érintetlen hagyat- tak; részben azt is kárhoztatták, hogy a készpénzfizetés csak fakultatív úton lett elrendelve. Mindenesetre ez utóbbi kifogás volt a legkevésbé okadatolt, mert hisz a választás a munkáson áll. A mi a kukoriczaföldek mellékszolgáltatásait illeti, ahhoz különben is hiába nyúlt volna a törvény, mert azt ellenőrizni úgyszólván lehetetlen lett volna. Egyébiránt ez az «uzsora» néven ismert ellenszolgáltatás újabban nagyon háttérbe szőrűit, ép az általában hirdetett kárhozatos voltánál fogva. Maradt volna ama panasz, hogy a szerződészegés büntetőjogi következményekkel jár. Ez azonban magyarázatát találja ama óriási kárban, mely hasonló bérharczczal járhat, kivált ha az az egész országra kiterjed. Egyébiránt, mint a következmények megmutatták, erre az intézkedésre a gyakorlati életben szükség nincs. E törvény megalkotása óta hazánkban munkászavargás nincs, a miben nagy része van különben annak is, hogy a kormány Mezőhegyesen nagy munkástartalékot tart nyaratszaka, honnan a megszorult gazdák munkást mindig kaphatnak: egyébiránt e tárgyban rendszeres munkaközvetítés is szerveztetek. Megnyugtathat különben bennünket e törvény tekintetében ama tudat, hogy szerződészegést az alkotmányos Anglia is büntetőjogilag üldöz, ha ez a víz- vagy gázművek munkásainál fordul elő.

Általában véve elmondható, hogy a mezőgazdasági munkások helyzete javult. Keresetük nagyobbodik. Ez különben kapcsolatban van az intenzivebb gazdálkodással. A kereseti viszonyok számszerű kimutatása messze vezetne, s maga egy terjedelmes munkát adna, ha azt az egész országra vonatkozólag bemutatnánk. (Lásd e tekintetben Milhoffer: Mezei munkásviszonyok hazánkban, 1898.) Adni kívánjuk mégis a napszámbérek országos átlagát az utóbbi tíz évben, melyek nagyon érdekes összehasonlításra nyújtanak alkalmat:

	1891	1895	1900
Férfi napszám: tavaszi ellátással...	66	78	77
ellátás nélkül	100	114	111
nyári ellátással	102	130	129
ellátás nélkül	164	176	174
őszeli ellátással	72	90	94
ellátás nélkül	118	120	127
téli ellátással	56	62	58
ellátás nélkül	80	90	91

	1891	1895	1900
Női napszám: tavaszi ellátással	46	54	56
ellátás nélkül	70	82	81
nyári ellátással	66	84	84
ellátás nélkül	100	116	116
őszi ellátással	52	62	63
ellátás nélkül	80	88	89
téli ellátással	40	44	46
ellátás nélkül	66	64	67
Gyermek napszám: tavaszi ellátással	34	34	38
ellátás nélkül	48	54	54
nyári ellátással	44	52	56
ellátás nélkül	70	76	77
őszi ellátással	36	38	43
ellátás nélkül	58	60	61
téli ellátással	24	26	29
ellátás nélkül	44	46	46

Hasonló adatok valóban csak hosszabb időszak összehasonlító adatai gyanánt vehetők fel. Nagyon ingatag volna az oly következtetés, mely csak egy év adatára támaszkodna. Láthatjuk azonban, hogy az irányzat határozottan emelkedő, s hogy nagy átlagban a kereseti viszonyok javulásáról lehet beszélni.

Az 1899-ik év a mezőgazdasági jog szempontjából épen nem volt meddő. Ez évben alkottatott a gazdasági munkavállalkozókról és segédmunkásokról szóló törvény, rendeztetett a munkásközvetítés rendeleti úton, szabályoztatok a vízi munkálatoknál, az út- és vasútépítésnél alkalmazott napszamosok és munkások helyzete. Ha ez utóbbi nem íb szigorúan a mezőgazdaságra vonatkozik, de bizonyos, hogy a mezőgazdasági munkásokat nagyon is érinti.

Az 1899: XLII. t.-cz., mely a gazdasági munkavállalkozók és segédmunkásokról szól, első fejezetében a birtokos és a cséplőgép vállalkozó közötti jogviszony szabályozásáról intézkedik. Kimondja, hogy e tekintetben az általános magánjogi szabályok alkalmazandók. Ha a felek a cséplés megkezdésének idejére vagy sorrendjére nézve meg nem állapodtak, a vállalkozó a szerződés teljesítését a birtokos (bérlő) által megjelölt s negyvennyolcz órával előbb tudomására adott időpontban köteles megkezdni; ha pedig a felek a szerződésben a munkások alkalmazása tekintetében meg nem állapodtak, a csépléshez szükséges összes munkások alkalmazása a vállalkozó kötelessége.

A cséplőgépet ellenkező megállapodás hiányában a birtokos (bérlő) köteles a munkahelyre szállítani. Ha a birtokos (bérlő) köteles a vállalkozó gépét a munkahelyre szállítani, de ő saját hibájából a vállalkozó jelentkezésétől számított negyvennyolc órán belül az elszállításról nem gondoskodik, a cséplővállalkozó kártérítés iránti igényének fentartásával a szerződéstől visszaléphet. Ezt megteheti akkor is, ha a munka a birtokos (bérlő) egyéb hibájából a munka megkezdésére való jelentkezés időpontjától számított negyvennyolc óra letelte után meg nem kezdhető, vagy ha a megkezdett munka annak hibájából negyvennyolc órán át nem folytatható. Ha a cséplésre szánt termés elemi csapás következtében részben vagy egészben megsemmisül, a vállalkozónak kártérítési igénye nincsen. A termények részben való megsemmisülése a szerződés felbontására jogot nem ad.

A második fejezet a cséplőgépvállalkozó és a gazdasági munkások közötti jogviszonyok szabályozásáról szól. Kimondja a törvény, hogy a szerződést írásban két tanú előtt kell megkötöni, de a miniszter elrendelheti, hogy ezt a községi elöljáróság előtt kell megtenni. Ha a felek a szerződésben a munkabért a cséplött termények bizonyos hányadrészében állapítják meg, vagylagosan meg kell állapítani azt is, hogy ennek a hányadrésznek fejében a cséplővállalkozó a gazdasági munkásoknak mily legkisebb terménymennyiséget biztosít. Ha a felek a szerződésben a legkisebb mennyiség tekintetében meg nem állapodtak, a munkások a termés hányadrészében megállapított munkabér helyett, annak esedékességekor, a szerződési időtartamra oly napi bért követelhetnek, a melyet azon a vidéken, és abban az időben hasonló munkáért rendszerint fizetnek. A cséplőgépvállalkozó és a birtokos (bérlő) közötti viszonynak a felek elhatározásából eredő bármilyen módosulása a cséplővállalkozónak a munkásokkal szemben fenálló kötelezettségeit nem érinti. A cséplőgépvállalkozó által felfogadott gazdasági munkások, esedékes munkabér iránti követelésük erejéig, az ő közreműködésükkel megkeresett terményekre, továbbá a vállalkozó birtokában levő gépre minden más törvényes vagy szerződéses zálogjoggal bírnak. A gép üzemét azonban e czímen gátolni tilos.

Ezen intézkedések a csépléteésből előálló minden jogviszonyt szabályozzák: nagy szükség volt már erre, mert törvényes intézkedés híján e téren a legnagyobb önkénykedéseknek

lehattunk tanúi. Ez ellen azután hiába kerestek orvoslást, mert a fenálló jogszabályok minden oldalról kibúvót engedtek. Biztosítva lett mindenkinek az öt megillető jog, a mi mellett a munkás, mint a leggyengébb fél, fokozott védelemben részesült.

Egyébiránt e törvény még más irányban is intézkedett. Harmadik fejezete a gazdasági munkásvállalkozókról általában szól, s itt is egyöntetű, s rendszeres eljárást teremtett. A szerződés megkötése minden oly esetben, midőn valaki mint vállalkozó másnak gazdaságában teljesítendő gazdasági munkára munkásokat fogad, szerződött, a községi előjáróság előtt kell hogy megtörténjék: ellenkező esetben a vállalkozó kihágást követ el, s büntetetik. A szerződésben a munkások úgy készpénzbeli, mint terménybéli bérét, meghatározott összegben, illetőleg meghatározott mennyiségű és minőségű terményben kell megállapítani. A szerződésben továbbá a munkásoknak adott előleg vagy kölcsön beszámítására vonatkozó megállapodásokat ki kell tüntetni. Ha más megállapodás nincs, úgy a munkások úti költsége, valamint terményeinek szállítási költsége a vállalkozót terhelik. A munkásvállalkozónak a munkásokkal szemben fenálló követeléseik akkor is fenállanak, ha az előbbi a gazdával az eredeti megállapodással ellenkezőre is jut időközben. A munkások esedékes munkabér iránti követelésük erejéig a munkásvállalkozónak az ő közreműködésükkel megkeresett készpénz vagy terménybéli járandóságaira, továbbá annak munkaeszközeire és óvadékára minden más törvényes vagy szerződéses zálogjogot megelőző törvényes zálogjoggal bírnak.

A gazdasági munkásvállalkozók jogai így meglehetősen megszorítottak, s vele arányban a munkások jogai kiterjesztettek. A ki tudja, hogy az ily vállalkozók mennyire kihasználják a munkások tudatlanságát a múltban, az belátja e törvény nagy fontosságát, az belátja, hogy általa a munkások mennyivel előnyösebb helyzetbe jutottak.

A törvény negyedik fejezete a gazdasági segédmunkásokról szól, vagyis azon munkásokról, kiket a gazdasági munkások segédjeik gyanánt felfogadnak. A két fél között a szerződés szóval is megköthető. Ha a munkaadó és a munkás közötti szerződés jogosan felbontott, a munkás a segédmunkással szemben a szerződést kártérítési kötelezettség nélkül felbonthatja. A segédmunkás esedékes munkabér iránti követelése erejéig a munkásnak az ő közreműködésével megkeresett készpénz

vagy terménybeli járandóságra s óvadékára minden más törvényes vagy szerződéses zálogjogot megelőző törvényes zálogjoggal bír.

A kormányzati hatalom tehát minden téren igyekszik a kis emberek jogait biztosítani, sőt jutalmakkal is kezdi őket bátorítani; láthatjuk ezt a régi cselédek jutalmazásánál (ha pl. 40—50 évig vannak egy helyen). S ezt a nép be látja. Nem is észlelhetni most már oly elégedetlenséget mint a múltban. Nem keresik most már a rossz helyzet okát a törvényekben, a kormányban, vagy általában a gazdában. A rossz termés, a rossz gazdasági állapot kifolyásának veszik, ha a fenálló állapot kifogásolható.

Megkívánjuk azonban jegyezni, hogy az aránylagos elégedettség nem a változott helyzet folyománya. Akárhány esetben a helyzet nem is változik. A nép azonban látva, hogy vele törődnek, boldogulását megkönnyíteni igyekeznek, nem panaszkodik, nagyobb a munkakedve, nem okoz senkit a bajáért, megnyugszik abban a tudatban, hogy a hatalom, vagy a társadalom rajta segíteni igyekszik. Ez egyébiránt nemcsak az eddig ismerttetett intézkedések hatása. Századunk végéig folyton ismétlődnek a kis ember érdekeit védő intézkedések. A mezőgazdasági munkásközvetítés is a munkás érdekeit kívánja szolgálni, jóllehet a gazda speciális kívánságaihoz alkalmazkodik. Nem tagadhatjuk egyébiránt, hogy ez az intézmény nem oly nagyhatású mint várták, s az ismerttetett, s ismertetendő intézkedések között ez az intézmény meglehetősen hátul áll. Az ok azonban főképp abban rejlik, hogy szükség nincs reá, illetve mindkét részről csak keveset veszik igénybe. Szükség esetén mindenesetre képes volna hivatásának megfelelni. Mindenki maga igyekszik azonban munkást szerezni, s azt többnyire kap is; így ez intézményre nem szorul. Valószínű különben, hogy a békés helyzetre ez intézmény is nagyban befoly, mert a munkás tudja, hogy szerződésbontás esetén, vagy munkakerülés, fokozott munkabérekövetelése esetén könnyen helyettesíthető. Nagy hátránya egyébiránt az egész munkásközvetítési intézménynek az is, hogy a közvetített munkásai drágák: ez nem nagy hiba akkor ha rá vagyunk szorulva, de ha máshol olcsóbban kapunk embert, bizonyosan innen szerezzük azt be.

A ministeri rendelet értelmében minden község s város hatósági munkásközvetítőt tartozik alkalmazni, akinél a munká-

adók s munkások szükségleteiket bejelenthetik. A munkaközvetítő elégti ki a kínálatot s keresletet. E munkaközvetítőn kívül egy törvényhatósági munkaközvetítő is van alkalmazva, ki nyilvántartja a minden törvényhatóság területén levő keresletet s kínálatot. Ha a helyi munkaközvetítőnél elég munkás, vagy elég munkaalkalom bejelentve nincs, úgy a szükségletet tovább jelenti azon törvényhatósági munkaközvetítőnek, melyhez tartozik, s ez vagy saját törvényhatósági területéről, vagy valamely másikról gondoskodik, hogy a szükségletnek megfeleljen. Vannak, illetve lehetnek magánmunkaközvetítők is, kiknek gazdasági munkaközvetítés üzletszerű gyakorlására, az illetékes törvényhatósági közigazgatási bizottság javaslatára a földművelésügyi minister adhat engedélyt.

A mint említettük ugyanezen évben a vízi munkálatoknál az út- és vasútépítésnél alkalmazott napszámosok s munkások érdekében is alkottatott törvény. Ez az 1899: XLI. t.-cz. kimondja, hogy a munkásigazolvány az ily munkálatok végzésénél elengedhetlen feltétel. Minden szerződésnek, vagy feljegyzésnek tartalmaznia kell: 1. a munka nemének, időtartamának vagy méretekben kifejezett mennyiségének megjelölését; 2. a munkabér megállapítását, átalányösszeg, vagy az egység ár szerint; 3. a szállítási költségekre, előlegekre, továbbá a munkaeszközökre, az elszállásolásra, a tüzelőanyag és az ivóvízszállításra vonatkozó megállapodásokat. Ha a munkások nem közös munkatéren, közösen teljesítendő munkára vállalkoznak, a szerződésben a munkások egyetemleges kötelezettségét megállapítani nem szabad. A munkaadó (megbízott) szállítási költség címen a szállítás tényleges költségének megfelelő összeget, előleg vagy kölcsön címen pedig legfeljebb annyit adhat a munkásnak, a mennyit ez a szerződésben meghatározott munkabér mellett két hét alatt valószínűleg megkereshet. Ha a munka a munkások lakóhelyén történik legalább nagyobb részben, vagy ha tíznél kevesebb munkás alkalmaztatik, úgy a szerződés szóbeli is lehet. Minden más esetben a munkaadónak a szerződés létrejöttéről, s a megállapodásokról a munkásnak, illetőleg a munkások megbízottjának a megegyezés helyén, írásos feljegyzést kell átadni, vagy pedig a szerződés két tanú, vagy egy hivatalos tanú előtt írásba foglalandó. A szerződés által kijelölt időben, vagy ha a szerződés a munka megkezdésének időpontját nem határozta meg, úgy a szó vagy írásbeli felhívás után

három napra kötelesek a munkások a munka színhelyén megjelenni. A munkások megjelenésekor a munkateret azonnal ki kell jelölni, a munkát meg kell kezdeni, s a munkaadó köteles intézkedésre jogosult megbízottjának nevét a munkásokkal közölni. Köteles továbbá a munkaadó a munkabért a szerződés szerinti időben és részletekben kifizetni. Ha a munka bármikor három napon át egyhuzamban nem folytatható, a munkások — ha a munkaadó élelmi járandóság adásra magát nem kötelezte — a szerződéstől elállhatnak, de esetleges előlegüket, vagy biztosításukat megtéríteni kötelesek. Odaszállításukért fizetni nem tartoznak, de munkaadó a visszautazás költségeit fedezni nem tartozik. Ha a munkáltatási viszonyok rosszabbodnak, s a munkások panaszára az elsőfokú hatóság azt mondja, hogy úgy a munka nem teljesíthető, a szerződés felbontható, de a munkások az odaszállítás költségeit megtéríteni tartoznak. Esetleg újra egyezkedhetnek. Megbetegedés esetén legalább nyolcz napig tartozik munkaadó munkásairól gondoskodni. A munkabér le nem foglalható, de munkaadó azt visszatarthatja követeléseiben, ha három nap alatt a törvényes eljárást megindítja. A munkásnak bérét készpénzben kell kifizetni; előlegeik, kölcsön, úgy szállítási költség után kamatot, vagy váltót venni tilos. A teljesített munka méretei pontosan felveendőek, s a maguk egészében kifizetendőek.

A munkás védelme, a munkás jogainak épségben tartása, gazdasági törvényhozásunk főjellemvonása. Az 1898-iki szigorúbb intézkedést a többi törvény atyáskodása hatványozva pótolja. A munkás helyzetét minden törvényalkotás kedvezőbbé teszi: a kis ember védelme a huszadik század küszöbén törvénykönyvünkben messze kimagaslik. A szociális követeléseknek élét veszi a jogos kívánalmak teljesítése. Gazdasági törvényhozásunkat a patriarchalizmus szelleme lebegi át. A rideg doctrinairizmus kivonult a törvényhozók házából, s az atyáskodó gondosság foglalta el helyét. Újabb törvényeink a humanizmus szelleméből fakadnak. A kis ember boldogulását igyekezett megkönnyíteni a tizenkilencedik század alkonya, hogy az új század gazdasági alapjai szilárdan állhassák ki a minden téren megnyilatkozó versenyt, az annak nyomán eredő elkeseredett küzdelmet. Az altruizmus mintegy világító fáklya tűnik fel a messzeségben, mely a természetadta jogok teljes érvényesülésének igyekszik teret biztosítani.

A gazdasági munkásnép biztosítása a szociális reformok egyik legjelentősebbike, mely még társai közül is szinte kiválik. Mezőgazdasági téren a munkásbiztosítás szempontjából úgyszólván semmi sem történt a múltban. Az itt-ott mutatkozó társadalmi actio elveszett az indolentia tengerében. De annak egyes nyilvánulásai is nagyon könnyen felsorolhatók. Az állami ménesbirtokon, s a gödöllői koronauradalomban munkaképtelenség vagy halál esetén a napi kereset hatszázszorosát biztosították még a közelmúltban. József főherceg uradalmaiban 1893-ban rendes nyugdíjat rendszeresített. A pécsi püspöki uradalomban a cselédek nyugdíjazása régi szokás; ugyanez áll a kalocsai érsekség, s a veszprémi és fehérvári püspökség uradalmaira is. Számos uradalomban viszont a kegydíj rendszere volt elfogadva. Mindez azonban számba sem jöhet egy ország mezőgazdaságában; hisz az még a kérdéses megyét véve tekintetbe is, elenyészőnek mondható.

A pénztárnak alapító, rendes, s rendkívüli tagjai vannak. Az alapító tag egyszer s mindenkorra 25 frtot fizet; a rendes tag felvételi díj gyanánt 1 frtot, tagsági díj gyanánt 2 frt 86 krt, vagy 5 frt 20 krt, a rendkívüli tag 50 krt fizet évente. Minden gazda, gazdasági külső cselédjétől 60 krt fizet évente sajátjából. Az az alapító tag, ki az 5 frt 20 kr. évi díj felét a cseléd helyett maga fizeti le, az említett 60 krt nem fizeti. Az állam a pénztár céljaira évi 50,000 frtot ad. A rendes tagok baleset esetén gyógyszer s orvosi gyógykezelésben ingyen részesülnek. Ha olyanmire munkaképtelen a tag, hogy egy hasonló munkás rendes keresetének felét sem tudja megkeresni, úgy a pénztár munkaképessége beálltaig legfeljebb 60 nap 50 kr. segélyben részesül naponta. Ha a munkaadó hibájából éri a munkást a baleset, úgy ez köteles őt ily segélyben részesíteni, illetve ha külső gazdasági cseléd, úgy rendes illetménye jár legalább egynegyed évig. Ha a tag baleset következtében 60 napnál hosszabb időre, s oly mértékben vált munkaképtelenné, hogy rendes keresete fele részéhez sem juthat, úgy a 60 napi segélyezés után munkaképtelensége tartamára havonta 5 frtot kap segély gyanánt. Ha a tag baleset következtében meghal, úgy hátramaradt családjá 200 frtot kap; ha házastársa vagy gyermeke nem marad, úgy temetésre 50 frt utalványoztatik ki. Az, ki tíz évig tag, s munkaképtelensége folytán rendes keresete felét sem tudja megkeresni, 5 frt 20, illetve 2 frt 86 kr. évi díj esetén havonként 5 frtot, illetve

2 frt 50 krt kap. Az oly tag, ki 65-ik évéig segélyben nem részesült 50 irtot kap ezen életkor elérésekor ha 5 frt 20 krt, s 25 frtot ha 2 frt 86 kr. évi díjt fizetett. Ha nem baleset következtében hal meg, s 5 évig már tag volt az illető úgy 100, illetve 50 frt, ha legalább ro évig volt tag, úgy 125, illetve 62 frt 50 kr., s ha 15 évig volt tag, úgy 135, illetve 67 frt 50 krt kap családja. Ha azonban háromnál több gyermeke marad, úgy a segély feljebb emelhető. Ha 5 évi tagság után házastárs vagy gyermek hátrahagyása nélkül hal el a tag, úgy 50 frt temetési segély utalványoztatik ki; ha felényi tagsági díjt fizetett, úgy 25 frt. A rendkívüli tag szinte a fenti segélyezést kapja, de munkaképtelenség, a 65-ik életév elérése, s ha nem baleset következtében hal meg, semmit sem ad a pénztár.

A munkás segélypénztámak tagja lehet mindenki, ki 14-ik évét betöltötte, de 35 évnél nem idősebb. A pénztár működésének első öt évében a felső határ 50 évre terjesztetett ki.

Óriási fontosságú e törvény a gazdasági munkás szempontjából: biztosítható jövője, s nincs kitéve baleset esetén a nyomornak, s a többi könnyítés is oly mélyreható, melyet eléggé nem méltányolhat. A humanizmus forrásából fakadt e törvény, mely a nagy tömeg boldogítását czélozza. Sajnos csak fakultatív módon akarja e törvény keresztülvinni annak egészét a mi a cseléd s munkás legvitálisabb érdeke, s a mit az még most a maga teljes egészében megérteni, felfogni nem tud. önként nem minden munkás akar oly terhet magára vállalni, mely csekély ugyan, de folyton fizetődik. Lehet hogy ha példák állnak előttük, melyek a törvény áldást hozó voltát mutatják, jobban, könnyebben lesz megnyerhető a nép a biztosításnak. A kötelező munkásbiztosítás, mely esetleg inkább a gazdára nagyobb terhekkel járt volna, egy csapásra megoldhatta volna e kérdést, mert az a méltányosság, az erkölcsi törvények szemelött tartása mellett, ráerőszakolta volna a gazdasági munkásság egészére azt a jótétéményt, melyben így aránylag kevesen részesednek. Az 50 krajczáros évi díj mindenesetre minimális: ennek a biztosítási ágának nagy jövője is lesz. Az 5 frt 20 kr. egy évre sok, mert hisz a cseléd jövedelme, fizetése kevés, igaz, hogy a 2 frt 86 kros díj lényegesen kevesebb, de az ellenszolgáltatás a mellett nem oly csábító. A ki 2 frt 86 krt fizethet, az már megfizeti az 5 frt 20 krt is.

A gazda 60 kros hozzájárulása a jelenlegi alakban terhes:

hisz az intenzíven gazdálkodók több cselédet tartanak, s így ezek ezért egy indirekt adót fizetnek. Helyesebb volna az adót venni alapul, mely biztosabb támpontot szolgáltatna. Egyébiránt helyesnek tartanánk a gazda részéről vagyonszága, illetve birtoka arányában a progressiv hozzájárulást.

Az alapító tagság tekintetében is helyes volna a progressivitás; de míg most ennek fejében úgyszólván semmi ellenszolgáltatás sem jár, addig változtatás esetén helyes volna kimondani az alapító tagok mentességét a cseléd után fizetendő díjak (60 krok) tekintetében. Az alapító tagsági díj fokozatos nagysága, de meg azoknak fokozódó száma bőven kárpótolná az elmaradt díjakat. Helyes volna, ha az alapító tagság örökölhetősége is kimondatnék, a mi károsodást nem jelentene a pénztárra. Mindenesetre emelné mindez a tagok számát. Mennél több az alapító tag, annál több a biztosított munkás, mert hisz az alapító tag érdeklődése jobban felszínen tartaná az egész kérdést.

Ha majd e törvényen némi módosításokat eszközölnek, úgy az még jobban felkarolja a munkás érdekeit, s ennek biztosítását sokkal előnyösebben fogja megoldani.

Rendeztetett még az 1900-ik évben az állategészségügy némi kérdése is. Hogy azonban annak egészéről áttekintésünk legyen, régebbi állategészségügyi intézkedéseinket is ismertetni kívánjuk.

Állategészségügyünket magán s hatósági állatorvosok láttak el a múltban. A hatósági állatorvosok állami, törvényhatósági s községi voltak. Az állami állatorvosok állami tisztviselők: állásuk 1881-ben szerveztetett. Szolgálati viszonyaikat az 1881-iki állategészségügyi törvény szabályozta. Nagyobb részük a törvényhatóságok területén az állategészségrendőri teendőket végezte, egy részük a határszéli belépő állomások forgalmát ellenőrizte, míg a többiek állategészségügyi hivatalokhoz, a földművelési minisztérium állategészségügyi osztályába és egyes kerületi állatorvosokhoz voltak beosztva. A törvényhatósági állatorvosok törvényhatósági tisztviselők, kiknek működése állategészségrendőri teendőkben koncentrálódik. A községi vagy kör állatorvosok viszont községi tisztviselők, kik állategészségügyi teendőket végeznek.

Az állatorvosok kiképzésére szolgál az állatorvosi akadémia Budapesten; magyar honpolgárnak a bécsi vagy lemergi aka-

démián szerzett oklevelét nosztrifikálni nem kell, a mely tekintetben különben Ausztriával szemben a viszonyosság elve áll fenn.

Az állategészségügyi rendészet tekintetében nálunk az első intézkedés 1859-ben történt, midőn az osztrák állatjárvány szabályrendelet hazánkra is kiterjesztetet, 1867-ben az alkotmány visszaállításával e tekintetben is rendeztetek viszonyaink, a melynek első eredménye volt a keleti marhavész elfojtása: ennek szolgálatában állt az 1874: XX. t.-cz. Ez a törvény egyébiránt egész állategészségügyünkre átalakító hatással volt. Nemcsak a keleti marhavészt fojtotta el, hanem megvetette állategészségügyi rendészetünk alapját is. Rendezte a szakoktatás kérdését, szervezte 1881-tői kezdve az állami állatorvosi intézményt. Állategészségügyi rendészetünk azonban főkép a keleti marhavészre volt tekintettel; egyébként az említett 1859-iki járványszabályrendelet volt érvényben. A hiányokat általában azután az 1888-iki állategészségügyi törvény rendezte. A határon való védekezést egészségesebb alapokra fektette. Rendezte a szarvasmarhatörzskönyvet, a marhalevélügyet, az állatvásárok rendtartását, a mézárások, marhakereskedők s hizlalók ellenőrzését, a közvágóhidak ügyét, a marha- és vágóhídi szemlét, a közös legelők, pásztorok, vendégfogadók ellenőrzését, a közös legelők ügyét, a dögtér kérdését, a marhahajtás s szállítás feltételeit, az állatorvosi díjazást a szállítások alkalmával, a szavatosság kérdését. A ragályos betegségek elfojtására hathatós intézkedéseket tesz, s mint ilyeneket említi a keleti marhavészt, a lépfenét, veszettséget, lovak, szamarak s öszvérek takonykórját illetve bőrférgét, a szarvasmarhák, juhok, kecskék és sertések száj- és körömfájását, a szarvasmarhák ragadós tüdőlobját, juh-himlőt, lovak tenyészbenaságát, továbbá a lovak és szarvasmarhák ivarszervein keletkező hólyagos kiütéseket, a lovak, szamarak, öszvérek s juhok rühét, a sertésorbánczot, majd később ezekhez vette a földművelésügyi miniszter a bivaly- s sertésvészt is.

Az 1888-iki állategészségügyi törvény tehát széles alapokon rendezkedett be; az eddig felmerült hiányokon radikálisan akart segíteni, s tényleg nagy haladást mutat az eddigi állapotokhoz képest.

Két állategészségügyi hivatal is szerveztetett hazánkban: az egyik 1893-ban Kőbányán, a másik 1894-ben Győrött. Mind

kettő a kivitelre kerülő sertések szállítása érdekében állítottatott fel, hogy az állategészségügyi rendészet elveinek épségben tartása által serteskivitelünk állandósága biztosíttassák. Egyébiránt a kőbányai hivatal a Szerbiából érkező sertések állatorvosi megfigyelését is végzi.

A külfölddel szemben különben állategészségügyi konvencióink is vannak 1883 óta. Ez meghatározza, hogy mely esetekben van helye a forgalmi korlátozásoknak állatok vagy állati nyerstermények és ragályfogó tárgyakkal szemben. A határszéli forgalom különben külön kedvezőbb eljárásban részesíttetik.

A vasúton vagy hajón való szállítás tekintetében a feladónak alá kell magát vetni az állategészségügyi rendészet szabályainak: egyébiránt a vásártérre való hajtás is rendtartással van szabályozva. A külfölddel szemben viszont a ragályos betegségekre való tekintetből behozatali tilalmak állhatnak fenn. Bizonyos ragályos betegségek fennállása mellett a hatóságilag elrendelt lebunkózások esetén, ha az állat nem ragályos betegnek bizonyul, a tulajdonosok kártérítésben részesülnek.

A ragadós betegségekről ez az 1888-iki törvény intézkedik ugyan, de a ragadós tüdőlobot illetőleg intézkedéseit az 1892: II. t.-cz. módosította.

A ragadós betegség kiütése azonnal jelentendő az előljárásnál. Az ily állatokat el kell különíteni, nemcsak azért mert a többi marha is megkaphatja a bajt, hanem mert a ragály esetleg egy nagyobb területre is elterjedhet. Az elkülönítés elmulasztása szigorúan büntetettik. Az állat helye a legszigorúbban fertőtlenítendő, sőt az eléghető részek, melyek vele érintkezésbe jöttek, a törvény értelmében elégetendők. A ragályos betegségben levő állatot mint említettük a hatóság lebunkóztathaja. Kártalanítást mindazon esetekben adnak, midőn a lebunkózás nem a fent érintett ragályos betegségeket konstatálja. Ha takonykor, illetve bőrféreg betegség gyanújában álló állat öletett meg, de ez akkor is csak gyanúsnak találtatott, úgy a közönséges piaczi ár becsérték szerinti fele adatik kárpótlásul; a becsérték $\frac{2}{3}$ -át adják, ha a többi felsorolt betegségek miatt ölték le az állatot, de ez akkor is csak gyanúsnak találtatott. Ha az állat egészséges volt, úgy a teljes becsarat megadják. Kártalanítást nem adnak, ha takonykor, illetve bőrféreg vagy veszettségre következtető jelekre akadni a leölt állaton. Nem adnak továbbá kártalanítást, ha kutyát vagy macskát veszettség gyanúja folytán

ölnek meg. Megadják a teljes kártalanítást egyes vést terjesztő tárgyakért, ha azokat a hatóság megsemmisíti. A ragadós tüdőlobra külön intézkedések vannak. A gazda levágott állataiért $\frac{9}{10}$ részét kapja a becsértéknek, sőt még a fertőtlenítés költségeit is az állam fedezi. De kártérítés nem jár, ha a betegséget a gazda nem jelenti be, ha vásáron találják a beteg állatot, vagy ha valamely betegség behurcolása elleni intézkedést sért meg a gazda.

Ragadós betegség esetén a gyanús állatok megfigyelés alatt tartatnak. A megfigyelés tart az utolsó beteg állat elhullásától vagy leölésétől, esetleg felgyógyulásától számítva a keleti marhavésznél 21 nap, lépfenénél 14 nap, veszettségnél ló és szarvasmarhára 4, kisállatoknál 3 hónapig, takonykómái 60, ragadós száj- és körömfájásnál 8, juhhimlőnél 45, rühnél 30, sertésorbáncznál 15, bivalyvésznél 14, sertésvészénél 28 napig. Maguknál a beteg vagy gyanús állatoknál a megfigyelés addig tart, míg meggyógyulnak, leöletnek vagy elpusztulnak. A mint már említettük, a külföldről jövő állatok is megfigyeltetnek: a szerbiai szarvasmarha, juh s sertés, továbbá a román juh s sertés 8 napig. A szerb és román határ mentén lefelé 35 klméternyire fekvő minden községben a 6 hónapon felül levő szarvasmarhák és bivalyok törzskönyveztetnek nyilvántartás végett: az állattartók állományuk minden szaporodását vagy fogyását az előjárásnak bejelenteni tartoznak, kivéve a levágásra, kereskedésre, vagy legeltetésre odahajtott szarvasmarhákat. A törzskönyvezett állatok jobb pofájára törzskönyvi bélyeg lesz rásütve. Így az állategészségügyi szempontok jobban ellenőrizhetők, nyilvántarthatók.

A mi a szavatossági hibákat illeti, az átvétel után 24 óra alatti megbetegedés esetén, az eladó minden állatot visszavenni köteles, ha be nem tudja bizonyítani, hogy az állat betegségét nem nála szerezte. A szavatossági hibák a következők: sertések-nél borsókakór az átvételtől 8 napig, juhoknál 8 nap alatt rüh s himlő, 2 hónap alatt férges tüdővész vagy métely, szarvasmarhánál 50 nap alatt gyöngykór, lovaknál, szamár, vagy öszvér-nél 15 nap alatt gyanús orrtakar, taknyosság vagy keheesség, 30 nap alatt csira, bőrféreg, csökönység, fekete hályog vagy havi vakság.

Minden állatról járlatot kell kiállíttatni; hamis járlattal ellátott állat elkoboztatik.

Az 1876-iki közegészségügyi törvény kimondotta a hús-

vizsgálat kötelező voltát, 8 a beteg állat húsának a forgalomból való kizárását: ez azonban a gyakorlati életben csak azóta érvényesül a maga egészében, mióta az 1888-iki állategészségügyi törvény a vágóhídi kényszert kimondotta. Az ellenőrzés csak ez év óta lehet teljes.

Az állatorvosi közszolgálat államosításáról szóló 1900: XVII. t.-cz. tökéletesítette újabban állategészségügyi rendészetünket.

Nagy hiba volt eddig, hogy elegendő állatorvosunk nem volt: egész vidékek voltak állatorvos nélkül, s általában rendezetlenek voltak a viszonyok. Az új törvény egységes eljárást teremt, az állatorvos hiányon segít, az állatorvosokat állami hivatalnokokká teszi. Ebben központosul a törvény ujjíttása. Óriási fontossággal bír az állatorvosi kérdés rendezése, mérhetlen haszon háramol ebből a gazdára, ki így állatállománya rendszeres állatorvosi ellátásáról gondoskodhatik.

Elsőfokú állategészségügyi hatóság lett a járási illetve városi m. k. állatorvos, másodfokú a törvényhatósági m. k. állatorvos, Fiume város és kerületében a fiumei m. k. állatorvos, a m. k. állategészségügyi hivataloknál, m. k. belépő állomásokon az azokba kirendelt m. k. állatorvosok. Az állatorvosi személyzet feletti felügyeletet a m. k. állategészségügyi felügyelők teljesítik. A törvényhatósági városok s községek azonban úgy mint eddig, úgy ezentúl is tartanak állategészségügyi, vagy állattenyésztési teendők végzésére állatorvosokat. Budapest fővárosára is az eddigi határozatok maradnak mérvadók, de az állatvásárokon s kiállításokon a teendőket a minister által kirendelt állatorvos végzi.

A járási és városi m. k. állatorvos az elsőfokú állategészségügyi hatósághoz beosztott szakközeg és ehhez a hatósághoz alárendeltségi viszonyban áll: azon községeknek, melyek saját állatorvost nem tartanak, állategészségi ügyekben szaktanácsadója. Szakvéleményeiért, javaslatának helyességéért s a reá bízott intézkedések végrehajtásáért felelős. Szakszolgálatának ellátása tekintetében a törvényhatósági m. k. állatorvos felügyelete alatt áll. Mint elsőfokú hatósági szakközeg véleményt ad, az állategészségügyi viszonyokat figyelemmel kíséri, azok tekintetében javaslatok tesz. Felügyel a marhák hajtására vonatkozó rendelkezések megtartására, az állatvásárterek, köz- és magán vágóhidak, gyepmesteri telepek, dögterek, mészáros és haszonállatkereskedői üzlettelepek, állattanyák és iparvállalati állat-

telepek, hizlalók, tehenészetek, állatrakodók, csárdák és egyéb, az állatok állandó vagy átmeneti tartózkodására szolgáló mindennemű közhelyek, valamint a közös utak, itatok és közös legelők állategészségügyi állapotára. Negyedévenként megvizsgálja a marhalevelkezelők és törzskönyvvezetők, birtokosok és gyepmesterek működését. Az esetleg letelepedő állatorvosokat a törvényhatósági állatorvosnak bejelenti, állatvásárookra felügyel, a szállításra feladott állatokat megvizsgálja. A köztenyésztésre szánt apaállatokat székhelyén havonként, székhelyén kívül minden kiszálláskor megvizsgálni köteles; közreműködik a községi apaállatok kiválasztásánál, a vállalkozóknak kiadott kincstári lovak felett tartott szemléken jelen van, a katonaság átvonulása esetén az elszállásolást megelőzőleg a lovakat megvizsgálja. Tagja a járási mezőgazdasági és loóvató bizottságnak; megvizsgálja az abraktakarmányok előállításai s elárusítási helyét. Ló-, szarvasmarha-, juh-, sertés- és baromfikereskedőkről névjegyzéket vezet, telepeikre felügyel; felügyel a miskárolókra s herélőkre is. A székhelyétől 2 kinnél nem távolabbra eső községekben a vágatási szemlét és lajstromot vezeti, ugyanily feltételek mellett mint szakértő közreműködik az állatvásárokon, s végre a hatáskörébe eső kormány- s szabályrendeletek teendőit végrehajtja. Feladata tehát nagy kört ölel fel, s az állategészségügyrendészet legaprólékosabb teendőit is felkarolja. Ez teszi lehetővé az állategészségügyi intézkedések végrehajtását, azok szigorú ellenőrzését.

A törvényhatósági m. k. állatorvos az egészségügyi szakszolgálatot a másodfokú hatóságnál ellátja. Mint ennek a hatóságnak szakközege, a törvényhatósághoz, a közigazgatási bizottsághoz, a főispánhoz, és a törvényhatóság első tisztviselőjéhez alárendeltségi viszonyban áll. Mint másodfokú hatósági szakközeg állategészségügyi kérdésekben véleményt s javaslatot tesz, a törvényhatóság területén felmerült ragályos betegségeket nyilvántartja, gyanús állategészségügyi esetekben felülvizsgálatot teljesít, felügyel s ellenőrzi a járási és városi állatorvosok tevékenységét, nyilvántartja s megvizsgálja a törvényhatóság területén letelepedett állatorvosok okleveleit, kihirdetés véget bejelenti azokat a törvényhatóság első tisztviselőjének. Javaslatot tesz kuruzslások, előítéletek kiirtására, a közigazgatási bizottságnak az állategészségügyi viszonyokról, azok ellátásáról jelentést tesz, tagja a törvényhatósági mezőgazdasági bizottságnak, míg

a közigazgatási bizottság ülésein részt vesz. de szavazattal nem bír.

A járás és város, törvényhatósági s belépőállomások állatorvosai, valamint az ezek mellé szolgálattételre beosztott állatorvosok felett m. k. állategészségügyi felügyelők vannak. Az összes állatorvosi személyzet felett viszont a budapesti központi m. k. állategészségügyi főfelügyelő van. A felügyelők s főfelügyelők magányakorlatot nem folytathatnak: ellenőrzik az alájuk rendelt állatorvosokat, s mint a minister szakközegei véleményyt, indítványt tesznek egyes konkrét esetekben; nagyobb tejedelmű járványok esetén viszont a szükséges intézkedéseket ők vezetik.

A minister egyes fontosabb állathizlaló és állattenyésztő telepeken állategészségügyi hivatalokat állítat fel. Egyébiránt a törvény egy állategészségügyi tanács felállításáról is intézkedik.

Az állatorvosi ellenőrzés így teljesen új alapokra fektetődik, az eddigi hibák kiköszörülődnek, s állategészségügyünk alig fog kívánni valót maga után hagyni. A közel jövő megmutatja, hogy a törvény a hozzá fűzött várakozásoknak megfelel-e a maga egészében.

Meghozta ez év az annyira várt gazdatiszti törvényt is. A birtokos s gazdatiszt közötti jogviszony a múltban szabályozva nem volt: ezt a hiányt pótolta ki az 1900: XXVII. t.-cz. Megállapítja a törvény, hogy gazdatiszt az, a ki másnak a gazdaságban a gazdasági igazgatás, kezelés vagy ellenőrzés rendszerinti tennivalóinak fizetésért való ellátására szerződik. A gazdaság folytatásával járó cselekmények, ha más intézkedés, megállapodás nincs, a gazdatiszt hatáskörébe tartoznak. Gazdatisztek szerződtesére azonban, terményeknek nagyban, vagy előre való eladására, valamint oly ügyletekre, melyek a tárgy értékénél, vagy a kötelezés időtartalmánál fogva, vagy egyéb okból a gazdálkodás folytatásának rendes körén kívül esnek, a gazdatiszt csak külön meghatalmazás alapján jogosult. A gazdatiszt a maga vagy hozzátartozói gazdaságát nem kezelheti; a birtokos egyik gazdaságából a másikba áthelyezheti. Ha szolgálata teljesítése következtében betegszik meg a gazdatiszt saját hibáján kívül, úgy a birtokos őt hat hónapig gyógykezeltetni köteles, esetleg eltemetéséről gondoskodni tartozik. Sőt ha a gazdatiszt egészsége vagy testi épsége a birtokos hibájából kárt szenved, úgy ez teljes kártérítéssel tartozik.

Ha a gazdatiszt személyében rejlő okból, hibáján kívül rövid ideig gátolva van szolgálata teljesítésében, úgy ezért levonás nem eszközölhető. Messzebbmenő kikötés híján, a gazdatiszt halála esetén a birtokos az özvegynek vagy kiskorú gyermekeinek, ha a gazdatiszt ezen törvény életbelépte után öt évnél kevesebb időt töltött szolgálatában, negyedévi, ha tíz évnél kevesebb, de legalább öt évet, úgy félévi, ha pedig több mint tíz évet szolgált, úgy egyévi javadalmazásának megfelelő összeget tartozik végkielégítésül kiszolgáltatni. Ha a gazdatiszt a felmondás nélküli elbocsátásra jogot adó esetnek a birtokos tudomására való jutása után harmincz napon belül hal meg, úgy a birtokos végkielégítést adni nem köteles. Ha a gazdatiszt biztosítva volt, s a biztosítási díjat részben vagy egészben a birtokos fizette, úgy a kapott biztosítási összeg részben vagy egészben betudható a végkielégítésbe. A gazdatiszt halála esetén három hónapig a birtokos lakást adni köteles, a mit megválthat ugyan, de legalább 30 napig a lakást természetben köteles kiadni: az elköltözéshez szükséges igaerőt 50 kilométerig köteles a gazda szolgáltatni; ezt különben bármikor köteles megadni elköltözéskor.

A felmondási idő ellenkező megállapodás híján egy év az okleveles gazdatisztknél; ellenkezőleg félév. Három illetve egy havi felmondási időt megállapítani nem lehet. A felmondásnak Írásban kell történni.

Az állami gazdaságokban gazdatisztként csak okleveles gazdatiszt alkalmazható. Törvényhatóságok, községek, egyházi testületek és egyházi személyek, mint ilyenek a köz- és magánalapítványok és hitbizományok, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok, valamint tekintet nélkül állampolgárságukra, azon birtokosok, a kik állandóan nem laknak a magyar korona országainak területén (kivéve a kik hivatalos megbízásból vannak távol, vagy a kiknek házasársa vagy leszármazója állandóan itt lakik), valamint a felemlített birtokosok bérlői azon gazdaságaikban, a melyek után legalább 1500 fnt állami földadó fizetetik, az ezen törvény életbeléptét követő ötödik évtől kezdve, gazdatisztként csak okleveles gazdatisztet alkalmazhatnak. Múltánylást érdemlő esetekben, vagy különösen ha okleveles gazdatiszt tartása a birtokra aránytalan megterhelést, jelentene, e kötelezettség alól a minister felmentést adhat.

Az oly gazdatisztek, kik már alkalmazva vannak e törvény

életbeléptét követő ötödik évben, magyar állampolgárok, de a megkívántaié minősítéssel nem bírnak, állásukban megmaradhatnak. Elméletileg vagy gyakorlatilag kitűnő gazdatisztekre is ez áll: felmentvényt a minister ad.

Okleveles gazdatiszt az a magyar honpolgár, kinek valamely gazdasági főiskola, illetve tanintézet végzéséről kiállított oklevele van. Az okleveles gazdatiszt, jószágigazgató, jószágfelügyelő, gazdasági intéző, gazdasági segéd, tisztartó, kasznár címet viselheti, vagy bármily gazdatiszti címet okleveles jelzővel. De a ki az okleveles jelző nélküli fenti címeket a törvény életbe lépte előtt jogosan használta, az azután is használhatja.

Egy rég húzódó kérdés nyert e törvénnyel megoldást: egy nagy osztály jogos kívánságai nyertek méltánylást. E téren teljesen zavart állapotok uralkodtak, szokásjogra is alig lehetett támaszkodni: a gazdatiszt teljesen a bizonytalanságnak, véletlennek volt kiszolgáltatva, a mit e törvény megszüntetve, egységes eljárást honosított meg. Óriási fontossággal bír e törvény a gazdatisztekre; meg van a törvény, melyre támaszkodhatnak, melyre bajukban hivatkozhatnak. A birtokos is tisztán lát e kérdésben, s így reá nézve is sok tekintetben előnyöket rejt e törvény, mely egy nagyobb kvalifikációjú gazdatiszti osztályt van hivatva megteremteni.

A dohánytermelők és dohánykertészek közötti jogviszonyt szabályozó törvény, újból a munkások legspecialisabb érdekeit védi, a mi mellett a gazdához való viszonyokat is tisztázza. Eddig azt sem tudta a dohánykertész hol keresse baját, mert a közigazgatási hatóságok akárhányszor visszautasították panaszuikat, mint a mely hatáskörükbe nem tartozik, míg a bíróságok sohasem ismerték el a dohánykertészek ügyét hatáskörükbe tartozóknak: csak a leszámolási és kártérítési kereseteket fogadták el. A dohánykertészek ügye így a legnagyobb bizonytalanságnak volt kitéve: cselédnek nem ismerték el, de feles vállalkozó sem volt abban az értelemben mint ezt venni szokás. Ezt szüntette meg e törvény, s rendezte általában a kertész s termelő közötti jogviszonyt.

A kertésznek munkásigazolvánnyal, kertészkönyvvel kell bírni. A gazda s kertész közötti szerződés feltételeinek megállapítása szabad egyezkedés tárgyát képezi: a családtagokért vállalt kötelezettség vállalása, a mennyiben azok a kertésszel egy háztartásban vannak, a maguk egészségében kötelező. A szerződés

legalább egy termelési évre szól. A szerződésnek a dohánykertész termelési területét, járandóságának pontos körülírását, az előleg kiszolgáltatásának idejét, a termelési eszközökre, az elszállításra, a tüzelő anyagra, a vízhordásra, a biztosítási díjakra és összegekre, a dohánynak a pajtába és a beváltási helyre való szállítására, továbbá a költözködéssel kapcsolatos megállapodásokat kell tartalmazni. Ha a termelő kötelezettséget vállal arra nézve, hogy a dohány kertészt szabad idejében foglalkoztatja, úgy eltilthatja, hogy ez másutt vállaljon munkát.

A termelési eszközökért s épületért a dohánykertész díjat fizetni nem köteles.

A szerződés az előjáróság előtt kötendő meg: egy szerződést több kertész is aláírhat. A szerződés bizonyos korlátok között csak láttamozásra mutatható be az előjáróságnak.

A dohánykertész a gazdaság rendjéhez tartozik magát tartani. Termény stb. előleg csak a piaczi árban számítható fel. Tartozásairól két jegyzék vezetendő: egyik a kertésznek adandó át. A dohány kertész járandóságát, szeszes italokkal, vagy árucikkkel egészben vagy részben megváltani, utalvánnyal, barchával, jegygyei fizetni, abból a termelőnek saját követeléseit, továbbá a dohánykertész állami, törvényhatósági, községi, egyházi és iskolai adótartozásain kívül, bírósági vagy hatósági letiltást kivéve, a dohánykertész beleegyezése nélkül bárki követelésének fedezésére bármit levonni, a dohánykertészt arra kötelezni, hogy élelmi, élvezeti, ruházati cikkeit, eszközeit a termelőnél, vagy általa kijelölt egyénnél vásárolja, az adott előleg, kölcsön után kamatot szedni, vagy ezek értékéről váltót venni tilos.

A dohány kertész járandóságát a beváltási ár folyósítása után 15 nappal köteles a termelő kiadni: vagy a szerződés megszűntetése esetén hamarabb is tartozik vele elszámolni. A szerződés megszűnése, a termelt dohány minősége, mennyisége, valamint a megművelt terület az igazolványba bejegyzendő. A szerződés megszűnése után igaerőt a költözködéssel a termelő ad a legközelebbi községig, vagy ezzel egyenlő távolságig, ha a felmondáskor a dohány kertésznek igája nem volna. Egyébiránt ha a szerződésben ellenkező megállapodás nincs, úgy a termelő megfogadott kertészt magához szállítani köteles. A termelő esetleges kára fedezésére a kertész járandóságát visszatarthatja, de három nap alatt az illetékes hatóságnál tartozik keresetét meg-

indítani. A felmondásra adott ok vétele után 48 óráig lehet az időközi felmondást eszközölni. E tekintetben különben a törvény az eseteket szigorúan körülírja. A törvény bizonyos tekintetben a dohánykertészekre a munkástörvényt (1898: II.) mondja kötelezőnek.

Sokat kifogásolták ép ez utóbbi intézkedést, azzal érvelve hogy ha a dohányosok kivétnék a gazdasági cselédek sorából, s gazdasági munkásoknak minősítnék, ez a gazdára káros, hátrányos hatású lesz. Mindenesetre túlzott ez az aggodalom: az az előny mindenesetre megvan, hogy a jogviszonyok tisztázódtak, s a két szerződő fél joga s kötelessége szigorúan körvonaloztatott. Ez csak hasznos lehet az ügyre, s kiváltkép megfelel annak az emberbaráti szellemnek, mely törvényeinket újabban átlengi. Sok jogtalanságnak volt a múltban a dohányos kitéve, a mi a jövőben lehetetlenné válik. E törvény védelemben részesíti, de a gazdának is megadja a jogalapot, melyre helyezkedhetnek; a dohányosoknak szerte az országban ismert hanyagsága, erőszakossága ellen védekezhetik.

Századunk gazdasági törvényhozását az öntöző csatornákról szóló törvény tetőzi be. Kell-e különösebben hangsúlyoznunk, hogy az öntözésnek mily nagy fontossága van ép hazánk aszályos klímája mellett. Mezőgazdaságunk mind intenzívebbé válik, de hiányzik még belőle az intenzivitás nem egy tényezője. Ilyen az öntözés is. Minimális az, mi hazánkban e téren a múltban történt. Elmondhatjuk, hogy öntözésünk még egyáltalában nincs a század végén. Alig néhány gazdaság rendelkezik azzal. Mindaddig pedig míg e téren nagyobb tevékenység nem váltja fel a jelenlegi indolentiát, addig a természet mostohaságaival dacolni a gazda a maga egészében nem tud. Ha majd öntöző csatornák hálózzák át hazánkat, ha majd az Alföld szárazságtól megrepedezett földjére vizet ereszthetünk, tehetjük csak biztossá termésünket, emelhetjük a jelenleginél magasabb színvonalra termésátlagainkat. Hazánk mezőgazdasága csak akkor fogja a maga gazdagságát akadálytalanul s hatványozottan ontani, ha az öntöző csatornák jogaikba lépnek. A réteket nálunk már többnyire takarmánynövényekkel igyekeznek pótolni. Igaz, hogy ez helyes nagyon sok esetben, de azért bizonyos körülmények között a rétnak nagyon is megvan a létjogosultsága. Hogy az öntözhető rét mennyivel áll fölötte a nem öntözhetőnek, azt minden gazda tudja. Általában a mezőgazdaság minden terén érezteti közvetve

vagy közvetlenül áldásos hatását az öntözés, s azért nagyon kívánatos volna, ha az új században az öntöző csatornák elfoglalnák azt a helyet, mely őket mezőgazdaságunkban jogosan megilletné.

Az öntöző csatornák létesítésénél nem szabad szem elől téveszteni, hogy folyóink szárazság esetén oly alacsony vízállással bírnak, hogy azok öntözési céljaira akárhányszor egyáltalában nem használhatók. Szükséges lesz ezért, az öntözőcsatornák nagyobb mérvű kiterjesztése mellett, a vizeknek a hegyek között való raktározásáról gondoskodnunk a nagy vízállás, a tavaszi nagy vizek alkalmával. Ily raktározások láthatók Franciaországban, Spanyolországban, Indiában, Algírban s Egyiptomban; hasonló irányban tanulmányok tételnek egyébiránt már nálunk a Temes és Béga felső völgyében is hazánkban.

Az öntözés nagy fontosságára való tekintettel hatalmaztattott fel a minister öntözőcsatornákat létesítő társulatok minden irányú támogatására. Az öntöző csatornák vize rendszerint csak öntözési célokra használható, de a cél veszélyeztetése nélkül más oldalú használata is meg van engedve.

Az érdekeltség csak akkor alakulhat öntöző társulattá, ha a tervezett főcsatorna vízmennyiségével öntözhető terület legalább harmadának belépése a társulatba végérvényesen akként van biztosítva, hogy az érdekeltség a társulat kötelékébe bejelentett területek után a társulati évi összes költségeknek legalább felét viseli. Ha valamely községben egy összefüggő terület tulajdonosainak többsége, egy már megalakult öntöző társulatba belépni óhajt, az illető összefüggő terület kétharmad többsége a kisebbség ellenében az egész összefüggő területnek a társulatba való belépést elhatározhatja 1. ha az összefüggő terület legalább 100 kat. hold, 2. ha a bevonandó területek addig állandó rétet vagy legelőt képeztek, 3. ha a kisebbség területének bevonása nélkül a többség területén az öntözési munkákat célirányosan nem eszközölhető.

Ha valamely akarata ellenére a társulatba vont érdekelt kimutatja, hogy a munkálatoknak hatóságilag megállapított befejezése után legkevesebb öt év alatt a kifizetett cél saját területére el nem érte, jogosítva van, teljesített járulékainak visszafizetését és a birtokán netán feleslegessé vált munkálatok eltávolítását követelni. A társulat közgyűlésének hasonlólag jogában áll, ministeri jóváhagyást feltételezve, egyes érdekelteket kire-

keszteni hatósági engedély és megfelelő kártalanítás mellett, ha a kirekesztendő területeknek vízzel való további ellátása oly nagy vízveszteséggel, és ezen körülmény megszüntetése oly nagy áldozatokkal járna, hogy ezzel a társulat a kirekesztendő terület után fizetett évi járulék mellett meg nem terhelhető, a kirekesztendő területek tulajdonosai pedig az e célból szükséges munkálatoknak kivitelét, vagy az arányban álló holdankinti magasabb járulékot magára nem vállalják.

Az alapító tagok a megalakuláshoz az öntözőtársulat kötelekébe bejelentett területeik után a társulati évi költségeknek legalább felét viselik. A megalakulás után belépő tagok az alapító tagokkal egyenlő elbánásban részesülnek és belépésüktől kezdve évenként ugyanannyival járulnak hozzá a társulati közös költségekhez, a mennyit az alapítók viseltek a megfelelő években. A holdankinti járulék sem az alapító, sem a később belépő tagok területe után a felvett kölcsön teljes törlesztéséig az alakuláskor elvállalt holdankinti maximum fele alá nem szállhat. A holdankinti évi járuléknak azonban a fokozatos csökkenés során minden esetre akkorának kell lennie, hogy abból a kölcsön évi járadékát fedezni lehessen. A nem fedezett költségeket az állam fedezi.

Egyéb vízi társulatok az öntözést szintén felvehetik a társulati teendők közzé szigorúan megállapított feltételek mellett.

Az állami hozzájárulás 1902-ig 50,000 forintig mehet, azután 150,000 forintig évente.

Ha majd a jövő meghozza e törvényalkotások gyümölcsét, ha majd a mezőgazdaság tudományos vitele jobban terjed, a tudomány vívmányai a maguk egészében asszimilálódnak a magyar mezőgazdaságban, akkor gazdasági termelésünk nem a mostani színvonalon fog állani. Ha majd hasznosítja a gazda a mezőgazdasági intézmények nagy számát, ha majd él azokkal, s üzemét azok segítségével viszi, úgy gazdag lesz az ország, hatalmas a mezőgazdaság. Mert nagy számú az a tényező, mely a gazda oldala mellé állva, őt a modern haladás ösvényére terelni óhajtja. A mezőgazdaság minden ága megtalálja a maga fejlesztőjét: mezőgazdasági intézményeink egy hatalmas szervezetet képeznek már a tizenkilencedik század végén.

A telkesítési munkálatokban szakszerű útbaigazítást ad a kultúrmérnöki intézmény.

Ez 1879-ben állíttatott fel, ha ugyan már hasonló munká-

latok 1867 előtt is történtek. Az első öntözés Frigyes főherceg máriaiigeti pusztáján 1820- és 1849-ben létesítettett, míg az első alagsövezés Szent-Lőrinczen a vépi uradalomban lőn fogana-
tosítva 1852-től 1854-ig.

A talajjavítások terén ez intézménynek nagy hivatása van: az ily munkálatok tekintetében e hivatal ingyenes felvilágosítást ad, tervezetet készít, s a munkálatokra felügyel. Végez lecsapolásokat, öntözéseket, alagsövezéseket, folyó- és patakrendezéseket, vízmosások megkötését, s tagosítással kapcsolatos vízrendezéseket. Sajnos, mind e téren nagyon kevés mindaz, mi eddig történt. Lehet, hogy az öntözések ügyét az újabb törvény elő fogja mozdítani; de ott van a lecsapolás s alagsövezés ügye, mely szintén nem karoltatik fel a kellő mértékben. Ugyanez mondható egyébiránt a többi említett munkálatokra is. Talán nem csalódunk, ha a tapasztalható csekély érdeklődést nem indolentiának, hanem tőkehiánynak tudjuk be. De hisz ezen volna hivatva segíteni a talajjavítási hitel, melyet az 1889: XXX. t.-cz értelmében a földhitelintézet ad, s mely az illető birtoktest tiszta jövedelmének hatszorosaig nyújtatik ötven évi törlesztési időre. Ennek daczára csekély az eredmény.

Fontos intézkedése a földművelésügyi miniszternek az, melylyel az országos gazdatanácsot szervezi: ez a gazdasági ügyekben általában tanácsosal szolgál a miniszternek, s így a mezőgazdaság érdekeit már a szervezési munkálatoknál istápolja.

A mezőgazdasági kísérletügyi intézmény szintén a gazda érdekeit szolgálja. Ez maga egy hatalmas szervezetű, mindenre kiható intézmény. A kísérletügyi állomások ügyét a mezőgazdasági kísérletügyi központi bizottság vezeti. Az egyes állomások kísérletének eredményét a «Kísérletügyi Közlemények» című folyóiratban mindenki megkaphatja. A kísérletügyi intézmények a következők: 1. vegykísérleti állomások,¹ 2. vetőmagvizsgáló állomások,² 3. mezőgazdasági gépkísérleti állomás,³ 4. növény-

¹ Van Budapesten, Debreczenben, Kassán, Keszthelyen, Magyar-Óvárt és Fiúméban vizsgálatok s kísérletek foganatosítására, míg Kolozsvárt és Pozsonyban csak ellenőrző vizsgálatok teljesítésére.

² Vetőmagvizsgáló-állomás van Budapesten, Debreczenben, Kassán, Keszthelyen, Kolozsvárott és Magyar-Óvárt.

³ Gépkísérleti állomásunk csak Magyar-Óvárt van, a mi különben a növénykísérleti állomásra is áll.

termelési kísérleti állomás,¹ 5. dohánytermelési kísérleti állomás,² 6. állami rovarügyi állomás,³ 7. növényélet- és kórtani állomás,⁴ 8. állatéleti és takarmányozási kísérleti állomás.⁷ Ezeken kívül nyer még mezőgazdaságunk egy szesz-kísérleti állomást Kassán, egy tej-kísérleti állomást Magyar-Óvárt; szőlőszeti és borászati állomás szintén szerveztetik. Jóllehet nem tartozik ugyan szorosan ide, felemlítjük, hogy Selmecezbányán egy erdészeti kísérleti állomásunk is van.

Láthatjuk tehát, hogy a mezőgazdaság minden ágát figyelemben részesíti a kísérletügyi intézmény; a gyakorlati gazdálkodás megkönnyítését, a termés fokozását, a gazda nagyobb jövedelmének elérését célozzák azok. Mindenben igyekeznek a gyakorlati élet követelményeihez alkalmazkodni, s így a gazdának hű segítőtársát képezik. Kiegészítik ezek működését különben a heremagtisztító intézetek, melyek már a gazdasági nagyüzembe vágnak be mélyebben, s melyek nem kísérleteket végeznek, hanem a rationalis gazdálkodást jó vetőmag előállításával könnyítik meg. Ott van a gyapjúminősítő intézet, mely juhászunknak egy hatalmas segédeszköze, vagy a földtani intézet, mely agronom-geológiai felvételeket eszközöl, vegyelemzéseket végez, a termőréteg meghatározásánál közreműködik, stb., vagy ott van a meteorológiai és földmágnességi intézet, mely időjósáival áll a gazda oldalához.

A tiszta vetőmag beszerzése tekintetében az utóbbi időben hathatós intézkedéseket tett a kormány gondossága, úgy hogy most már mindenkinek módjában van tiszta vetőmagot beszerezni. A jó, tiszta vetőmag a jó termés elengedhetlen feltétele, s így ezen intézkedés fontossága szinte szembeszökő. Az állami ménesbirtokon és a gödöllői koronauradalomban az ott termesztett különféle vetőmagvakat akár pénzért, akár termé-

¹ Dohánytermelési kísérleti állomást csak újabban rendszeresített a kormány Debreczenben, a csabai fiókállomással.

² Budapesten van.

³ Növényélet s kórtani állomásunk Magyar-Óvárt van. A növényországba tartozó kárttevőkkel foglalkozik; tehát a virágos parazitákkal (aranka stb.), s a parazitagombákkal (rozsa, üszög, répagyökér-rothadás, burgonyavész, szőlőpenész.)

⁴ Ily kísérleti állomásunk Budapesten van, melynek feladata hasznos háziállataink okszerű takarmányozása terén kísérletezni s tapasztalatokat gyűjteni.

szetben a gazda vetőmagjáért csereben megkaphatja. Egy gazda ugyanazon gabonaneműből száz métermázsáig kaphat, egyéb magvakból 10 métermázsáig terjedő mennyiségben, az elszállítás napján jegyzett piaczi vagy tőzsdei ár alapján, esetleg pedig csere útján. A kiséri és bábolnai ménesbirtokokon métermázsánként 20 kr. s a szállítási költség leszámításával a győri piaczi árak, a gödöllői koronauradalomban, úgyszintén a mezőhegyesi ménes birtokon métermázsánként 15 kr., illetve 50 kr. levonással a budapesti tőzsdeárak, a fogarasi ménesbirtokon a fogarasi piaczi árak a mérvadók. Csere útján csakis kiscgazda kaphat vetőmagot, olyneműt és súlyút, mint a sajátja volt. Igen nagyfontosságúak ezen intézkedések, mert általuk jó vetőmaghoz juthat mindenki könnyű szerrel.

A vetőmagárúsításnál való visszaélés általában szigorúan büntetettik. Hamisított vetőmag árusítóját a törvény teljes szigorral bünteti. Nagy baj az, hogy hasonló intézkedések Ausztriában nem állnak fenn, mert hisz a dolog természetében rejlik, hogy ilyformán az osztrák magkereskedők hazánkat büntetlenül áraszthatják el silány, hamisított vetőmagvakkal. Így azután a honi törvényes intézkedések csak félintézkedések. Látjuk is ennek hatását lépten-nyomon; láthatjuk, hogy magkereskedelmünk a maga egészében nem purifikálható, láthatjuk, hogy e téren a legnagyobb visszaélések történnek.

A gazdasági tanácsadó-bizottságok a gazdának minden szak kérdésben adnak tanácsot teljesen ingyen. Minden gazdasági intézet kebelében van ily bizottság, melynek útbaigazításait mindenki igénybe veheti. Sajnos, ennek az intézménynek előnyös hatása vajmi kevés, mert nagyon kevesen veszik igénybe. Népszerűsíteni, ismertetni kellene ez intézményt, hogy gazdaközösségünk azt mennél jobban megismerhetné.

A gazdálkodás vitelének megkönnyítését célozza a tagosítás is. A birtokrendezés eme módja a gyakorlati élet egy nagyfontosságú tényezője. Egy-egy birtokos szétszórtan fekvő földjei egyesítetnek, 8 így eltűnnek a szétdaraboltságból eredő hátrányok; a munkáltatás könnyebb, az áttekinthetőség jobb, s a jól tagosított birtok végeredménye gyanánt a nagyobb jövedelmezőség jelentkezik. Nem tagosítható az erdő, szőlő, gyümölcsös, komlókért, tanyával ellátott puszták, különféle bányák, ásványvízforrások, belső telkek, s a vele összefüggő külső birtokok. Nálunk, Erdély kivételével, a tagosítást a közbirtokos-

ságból bárki kérhette: ott, hol úrbéri föld volt, ott a földesúr, vagy a többi birtokos nagyobb része követelhetette. De a hol a tagosítás 1859-ig bezárólag meg nem történt, ott mindkét fél beleegyezése mellett lehet már csak tagosítani. Erdélyben a tagosítás akkor eszközöltetik, ha a birtokosság harmadrésze kéri.*

Az állattenyésztés előmozdítására szintén sokféle intézmény áll a gazda segítségére.

A lótenyésztés emelésére állami méneseink vannak, melyek célja a lótenyésztés fejlődését közvetlenül előmozdítani. E ménesek célja a méntelepeket s a fedezettési állomásokat a kellő anyaggal ellátni: tehát e mének köztenyésztésre szolgálnak, egy részök gazdáknak bérbe adatik, más részök elárvereztetik vagy eladatik. A kanczák azon része, mely anyaállatok gyanánt a ménesekben nem marad vissza, szintén elárvereztetik. Az állami lótenyésztés a kisbéri, bábolnai, mezőhegyesi és fogarasi állami ménesekben üzetik. A méntelepekbe kiosztott lovak részben fedezettési állomásokra jutnak; négy méntelepünk van (székesfehérvári, nagykőrösi, debreczeni, sepsi-sz.-györgyi), melyek alá fedezettési állomások tartoznak. Méncsikókat az állam magánosoktól is vesz, a mivel a lótenyésztés iránti kedvet fokozza, a lovak kelendőségét biztosítja. Egyébiránt a katonaság számára eszközölt ló vásárlások is a köztenyésztés jóságát vannak hivatva szolgálni. A lótenyésztés fejlesztésének szolgálatában állnak a díjlovaglások, díjugratások s lókiállítások is.

A lótenyésztés kivételével az összes állattenyésztési ágak fejlesztését vannak hivatva szolgálni az állattenyésztési felügyelők, kik a földművelési miniszter szakközegei, s a gazdaközönséggel közvetlenül érintkeznek. De a szarvasmarhatenyésztést igyekeznek előmozdítani a házi kezelésben álló állami gazdaságok szarvasmarhatenyésztői is. A gazdasági tanintézetek, földműves iskolák szarvasmarha-anyaga szintén a köztenyésztés emelése körébe vonatik, úgy hogy az állam minden gazdaságában a kitűzött célt igyekszik követni. A tejgazdaság fejlesztésére országos tejgazdasági felügyelőség van szervezve, mely tejgazdaságok, tejszövetkezetek s egyéb hasonló vállalatoknál útmutatásokkal szolgál az érdeklődőknek, szaktanácsokkal szolgál minden a tejgazdasággal kapcsolatos kérdésben, s a havasi tej-

* A birtokrendezést elrendelték az 1853 márcz. a-iki nyílt parancs, az 1871: MII, r88o:XLV. és az 1892: XXIV. t.-czikkek.

gazdaságok fejlődését, alakítását előmozdítja. A tejgazdaság fejlesztésére szolgál különben a sárvári tejgazdasági szakiskola is, úgyszintén a munkácsi és gödöllői tehenészeket képző iskolák, valamint a nagyszécsényi tejgazdasági munkásnőket képző iskola is.

A juh és sertéstenyésztés emelésére az állami gazdaságok nevelnek anyagot, melyek eladásra, vagy községeknek stb. kedvezményes áron való megszerzésre szolgálnak. Egyébiránt úgy csődört mint bikát, kost és kant a községek kedvezményes áron szerezhetnek be az államtól.

A tenyészállatok nyilvántartására az országos gazdasági egyesület törzskönyvet vezet. Ennek célja a tisztavérű tenyészszarvasmarhák, juhok, sertések, s az angol telivér kivételével mindenféle tenyészlovat nyilvántartani, így a tenyésztőket a beszerzési forrásokról tájékoztatni, a tenyészanyag megbízhatóságát emelni, s az állattenyésztés fejlesztésére minden tekintetben hatni. A múltban a törzskönyv ügye meglehetősen lazán vezetett, de újabban már megbízhatósága mi kifogás alá sem eshetik. Megkívánjuk még jegyezni, hogy a tenyészállatok általában kedvezményes vasúti szállításban részesülnek (ép úgy, mint az abraktakarmányok), a mi azok forgalmát, vásárlását mindenesetre megkönnyíti.

A gazdasági oktatás fejlesztése a mezőgazdaság vitelére elsőrendű befolyással van. Felismerték ezt az intéző körök, s annak fejlesztésére folytonos s fokozott figyelmet fordítottak. Napjainkban már e tekintetben is teljesen kielégítő az intézkedések. A magyaróvári akadémián kívül négy felsőbb gazdasági tanintézetünk van: ezek képezik a felsőbb gazdasági oktatás szervezetét. Tagadhatatlan, hogy nagy szükségünk volna egy gazdasági főiskolára, mert a felsőbb elméleti ismereteket a maguk egészében a tanulni vágyó most hazánkban megszerezni nem képes. Alapjában véve a magyaróvári akadémia a felsőbb gazdasági intézetektől nem különbözik. Igaz, hogy az a középiskolák bevégzését, míg ez csak 6 osztályt kíván, de tény, hogy az oktatás ott sem áll magasabb nívón, mint itt: ezt mutatja a gyakorlati élet. Egyébiránt az óvári akadémia tanereje a gazdasági tanintézetekből került ki, a mely az oktatás tekintetében különbséget nem tesz. A gazdasági tanintézetek s a magyaróvári akadémia között lényeges különbség nincs. Ezért volna szükség egy főiskolára. Gazdasági intézeteink Keszthelyen, Kasán, Debreczenben s Kolozs-Monostoron vannak. Főiskola felállítása tervbe van véve; ügylátszik azt a főváros fogja megkapni.

A gazdasági oktatás szervezetének második fokán állnak a földműves iskolák. Itt főképp a gyakorlati tanulmányok jöhetnek tekintetbe, s arra is fektetik a fősúlyt egész helyesen, hogy a tanuló minden a gazdaságban előforduló munkálatot megismerjen, azt végezni, s mások által is megtéetni tudja. Nagyon lehet ajánlani, hogy kisgazdáink gyermekeiket itt kiképeztessék, mert a földművesiskolák hivatásuknak nagyon jól megfelelnek, s valóban a gyakorlati életnek nevelik a növendékeket.

Földművesiskolák kétfélék vannak: államiak s magániskolák.

Vannak középfokú s alsófokú vinczellériskoláink: mindkettő kifogástalanul működik szőlőszetünk érdekében; a felsőbbfokú oktatás egy éves tanfolyam alakjában van meg.

A budapesti kertészképző tanintézetnek kertészképző, munkásképző, s egy időszaki tanfolyama van. Az időszaki tanfolyam kertészsegéd, szőlőmunkás s faápoló tanfolyamra oszlik. Kertészképző tanfolyamunk több van, de látogatottságuk nem nagy. Kívánatos volna, ha ezek működése ismertebbé válnék; különben e téren nagyobb arányú tevékenységre is volna szükség. Tartanak egyébiránt még tíznapos gyümölcsfatenyészési tanfolyamokat is a lelkészek s tanítók részére 4 kertmunkás iskolánk is van.

A gyümölesészeti és kertészeti biztos minden szakkérdésben felügyeletet gyakorol, s mindent megtesz a gyümölesészet és kertészet emelésére. Egyébiránt a fatenyészés és gyümölcészet emelésére külön szakközegek is vannak, kik a részletkérdésekben mindent megtesznek a kérdés tisztázására. Az állami faiskolák s az állami füztermelő telepek egyes speciális czélok szolgálatában vannak.

A szőlőszeti ügyek fejlesztésére az ország felügyelőségekre van osztva, melyeknek feladata az ismereteket e tárgyban általában tejeszteni, különös tekintettel a filloxera elleni védekezésre. Az állami szőlőtelepek szőlővesszőket adnak a termelőknek, de meg az okszerű szőlőtermelést gyakorlatilag bemutatva, annak fejlesztésére is hatnak. Tömeges szőlőoltvány termelésre rendezte be a kormány a paulis-baraczkai szőlőtelepet, melyet azután magánvállalatnak adott át; a filloxerás szőlők kezelésének megkönnyítésére viszont szénkénegraktárak vannak berendezve, hol a termelők a védekezéshez szükséges szénkéneget megkaphatják.

A gyümölesészeti, kertészeti s szőlőszeti kérdésekben kü-

lönben az utóbbi időben a kormány fokozott gondossággal jár el. Igyekszik annak fejlesztésére mindent megtenni, belátva, hogy az a nép, az ország szempontjából mennyire fontos, A borászat, a borkereskedés reális vitelére bizottságok ügyelnek fel, a hamisítás szigorúan üldöztetik, nem oly nyíltan s nagy hanggal ugyan, mint kezdetben azt bizonyos oldalról kívánatosnak tartották, s a mi máj- a célzt is veszélyeztetni látszott, hanem annál körültekintőbben, a minek már szép eredménye is van.

A mint már említettük, tejgazdasági iskola Sárvárrott van, míg tehenész-képzőiskola Munkácson s Gödöllőn, tejgazdasági munkásnő-képző viszont Nagy-Szécsényben. E tekintetben is kívánatos volna a nagyobb arányú tevékenység, tekintve a cél nagy fontosságát.

Baromfitenyésztő telep és munkásképző iskola Gödöllőn van, míg tisztán baromfitenyésztő telep Kolozsvárt, Kassán, Debreczenben, Adán, Szent-Imrén s Rima-Szombaton.

A kultúrmérnökség mellett műszaki segédszemélyzet gyanánt vízmesterek működnek. Vízmesteri iskola Kassán van, melynek célja kisebb vízépítészeti munkálatokat önállóan és tervszerűen végző egyéneket kiképezni, kik nagyobb szabású munkálatokat mérnöki felügyelet alatt végezni tudnak, s a reájuk bízott árvédekezési, folyamrendőri, s általában a hivatásukhoz tartozó teendőket végezni tudják. Ez intézet is szép eredményekkel működik, s praktikus felfogású vízmestereket képez ki.

A néptanítók részére gazdasági tanfolyamot szokott a miniszter rendezni, a minek kivált azóta van nagyobb jelentősége, a mióta a népiskolákban a gazdasági praktikus fogásokat is tanítják. Az okszerű gyakorlati gazdálkodás terjedését ez nagyban elősegíti. Ez mondható különben a földműves-iskolák téli tanfolyamaira is. Egyébiránt a szakismeretek terjesztésére szolgálnak a vándortanárok s gazdasági szaktanárok is, Arad, Baja, Csáktornya, Curgó, Fél egyháza, Déva, Eperjes, Esztergom, Léva, Losonc, Pécs, Sárospatak, Szamosújvár, Temesvár, Tjngvár, Zniováralja székhelyekkel. Kassán kender s len, Kolozsváron komlótermelési, Kaposvárrott tejgazdasági szaktanár áll a gazdaközönség rendelkezésére.

Az utóbbi években a gazdasági népies felolvasások nagy mértékben terjednek, s széleskörű kedvességnek örvendenek.

E felolvasásokat a gazdasági egyesületek rendezik a miniszter támogatásával s a gazdaság gyakorlati oldalát domborítják ki. Az okszerű gazdálkodást népszerűsítik, a kiscgazda felfogásához, ismereteihez alkalmazkodnak, és így roppant fontosságuk van, mit általában el is ismernek. Hatásuk általában mutatkozik, mert a kiscgazda érdeklődése fokozódik irányukban, s az ott hallottakat igyekeznek hasznosítani. Mondhatnánk, hogy ennek kiegészítésére szolgálnak a gazdasági könyvtárak, melyeket a földművelésügyi miniszter az egyes községekben rendszeresít az általános gazdasági ismeretek terjesztésére, de meg a 40,000 példányban terjesztett Néplap stb. is.

Nem a gazdasági ismereteket, hanem a józan gazdasági felfogást igyekeznek megerősíteni a miniszter ama intézkedése, hogy — mint már említettük — a régi gazdasági cselédek 50 firtig terjedő jutalomban s oklevélszerű elismerésben részesítetnek.

A gazdasági múzeum, a mezőgazdasággal rokonágakat művelő gödöllői méh s baromfitelep, mind a gazdasági ismeretek fejlesztését czélozza.

Az állatorvosi akadémia, mint tudjuk, közvetve szintén a mezőgazdaság okszerű fejlesztésének szolgálatában áll.

A mezőgazdasági ismereteket, a mezőgazdasági tudomány vívmányait népszerűsíteni vannak hivatva a minta parasztgazdaságok is. Tagadhatatlan, hogy a szemléleti úton lehet a legjobban tanulni. Fokozott mérvben áll ez a népre, melynél még bizonyos előítéleteket le kell győzni. A mintaparasztgazdaságokat a kormány kiterjedten segélyezi, de azok rendszeres üzemetvertet tartoznak követni, rendszeresen tartoznak gazdálkodni. Gazdasági eszközök, állatállomány, vetőmag, műtrágya stb. beszerzésénél a kormány segélyt nyújt, hogy így az elért eredményeken a többi kiscgazda okulva, gazdaságukat hasonló alapokra igyekezzenek fektetni. Eddig 65 ily gazdaság van szervezve.

A kis ember boldogulását van hivatva elősegíteni a telepítés is; a telepítések ügye a legfontosabb kérdések egyike, melylyel már sokat kísérleteztek, de a mely még véglegesen mindig nem rendeztetett. Az 1873: 22. t.-cz. eredményt felmutatni nem tudott; az 1894:5. t.-cz. sem járt a kellő eredménynyel, ha ugyan ennek nyomán már erőteljesebb s egészségesebb telepítési aktió is jelentkezett. Újabb telepítési törvény alkotása most van folyamatban. Ez a törvény a jövő szocziálgazdaságát új alapokra

van hivatva fektetni, s a maga társadalom-politikai irányával a jövő agrárszocializmusának levezetőjévé van predesztinálva.

Mert a helyes birtokmegosztás az agrárszocializmus gyógyszere, s nem a földosztás, a szocialisták eme chimárikus vágya. A földosztás ízekre törné a társadalom egy rétegét, a nélkül, hogy a népnek egészséges alapokra fektetett segítséget nyújtana; a telepítés egy erősen tagolt, életképes társadalmi kategóriát, a parasztosztályt van hivatva megerősíteni, újjá alakítani. Politikai, kulturális, s általános gazdasági okok szólnak a helyes irányú telepítési törekvések érvényesülése mellett. A parasztosztály erősödése az állam alapjait szilárdítja, mely így a gazdasági téren egészségesebb helyzetet teremtve, az általános megélhetési viszonyok javítására is hatna. A beteg néposztály atomokra tört ellenállási képessége egy új központ köré csoportosulva, nemzeti regenerátorként hathat az alsóbb néposztály megromlott létfenntartási viszonyai között.

A telepítési aktio fontossága adja magyarázatát annak, hogy az előkészületek csak lépésről lépésre haladnak előre, s hogy még a jelen megszokott rohamos haladása mellett is, a telepítési ügy törvényes szabályozása csak a közel jövő munkásságának, törvényhozásának marad fentartva.

Az előkészületek alatt megindult vitatkozások tisztázták a helyzetet, kidomborították azokat a szempontokat, a melyek tekintetében az ország a legnagyobb várakozással van eltelve, s megmutatták azon kereteket, a melyeken belül a telepítési aktio hatalmas alkotásának érvényesülést kell szerezni.

Mindenesetre a leghelyesebb volna, ha a törvény a telepítési törekvéseknek bizonyos irányban szabadkezet engedne, ha nem adna fix határokat, hanem a józan szocialpolitikai tevékenységnek nyitott kaput, szabad tért engedne.

A telepítési törvény iránt táplált összes követelmények törvénybe nem szoríthatók; az oly törvény, mely ezt megkísérli, a gyakorlati életben be nem válhatik. Egy oly társadalmi regeneratio, mely századok hibáit van hivatva orvosolni, Prokrustes ágy nem lehet. Annak keretén kívül érvényesülést kell engedni minden egészséges irányzatnak. Az általános telepítési elveket szabályozhatja a törvény, de ha a részleteket is egy kaptafára akadjuk húzni, úgy a formánk meg lesz, de a tartalom minden követelményt ki nem elégíthet, az minden körülmények közé illeszthető nem lesz. Nem szabad a legkülönbözőbb

irányú telepítéseket egy kalap alá vonni, nem szabad azoknál a mértéket keresni, melynél tovább terjeszkedni nem szabad; az lesz a legjobb törvény, mely minden egyes alkalommal lehetővé teszi a legkülönbélebb viszonyok között előálló kívánalmak teljesítését, mely nem állít fel határköveket a józan telepítési törekvéseknek, hanem érvényesülést enged minden hasznos s szükséges törekvésnek.

A telepítés gyakorlati kiviteléről különben sok szót halunk; a telepítés mikéntjéről beszélnek folyton könyvek és az időszaki sajtó termékei. A kérdés fontosságát ez a körülmény eléggé bizonyítja; de nem csoda viszont, ha egy nagy horderejű kérdésnél a nézetek sokban divergálnak, sőt letérnek a rendes útról, mert a nép existenciájának biztosításánál, a gazdaosztály boldogulásának megkönnyítésénél szélesebb nyomokon kívánnak haladni, mint a mennyit megenged az a megkezdett út, melyet hazánk telepítéseinek irányzata magának a szükség által kényszerítve kijelölt. Előrebocsátjuk ennél fogva, hogy mindazt, a mi a telepítés eddigi elveivel ellenkezik, a telepítések egészére károsnak tartjuk. Nem a telepítés módját értjük, mert a járadék birtok-alakítást a telepítések jelenlegi rendszerénél tökéletesebbnek tartjuk, jóllehet éppen nem tagadhatjuk, hogy a telepítések jelenlegi alakja mellett is alapos segítséget nyújthat a kormányzati hatalom; de értjük azt a törekvést, mely a középosztály segítségét a telepítésünk amúgy is szerény kereteiben akajja megalkotni, mely a kevés tehetősebben akar segíteni a sok szegényebb rovására, mely tanyarendszert kíván vagy cselédi viszonyhoz hasonló állapotot akar teremteni, vagy a mely az állam kezéből kivonná a telepítés irányítását s a társadalom kezeibe tenné le.

A középosztály helyzetének javítása lett a legújabb jelszó, ezt hozták a telepítéssel újabban kapcsolatba, vagyis világosabban, a telepítés keretén belül akarnak a középbirtokos osztályon segíteni. A mily helyes eszme a középbirtokos állapotának javítása, a mily bizonyos, hogy ez a segítségre reászorult, ép oly helytelen volna azt a telepítéssel a legtávolabbról is összeköttetésbe hozni. A telepítés nálunk ismert alakja a kisbirtokoson akar segíteni, a kisbirtokosok óriási tömegét akarja a gazdálkodás körébe vonni, a kisemberek nagy hányadának helyzetén akar segíteni, a helyesebb birtokmegosztást akatja előmozdítani, a gazdasági és szociális állapotot akarja megjavítani. Ezt meg-

tudja tenni, eltudja érní a jelenlegi keretek között. A hogy azonban a telepítést összeköttetésbe hozzuk a középbirtokosok helyzetének javításával, szűk lesz ez a keret, kevésnek bizonyulnak a rendelkezésre álló eszközök és meglátjuk ama közmondás igazságát, hogy «a ki sokat markol, keveset szorít». A kisembereken nem tudunk segíteni, mert az erő nagyrésztét absorbeálja majd a középbirtokososztály, míg a középbirtokos sem fog modern Phönixként életre kelni, mint azt most hiszik, egyszerűen azért, mert a segélyeszközök nagysága nem lesz megfelelő. A középosztályon egy külön aktio volna hivatva segíteni. Mi úgy hisszük, hogy a mikor az eszközök egy bizonyos feladat betöltésére nem elegendők vagy csak szűkén elegendők, akkor a működési kört tágítani a cél veszélyeztetése nélkül nem lehet.

A telepítési aktio eddig abban konkludált, hogy alkalmas területre, alkalmas szegénységet, alkalmas parasztságot kell telepíteni, kik az ő 20 hold körüli parcellájukon a magyarság erősítését, a nemzeti eszme terjesztését, a népesedés kellő megoszlását, a munkáskérdést, tehát társadalmi, politikai, de fokép a szociális eszméket helyes irányba tereljék, megoldják; tehetetlen, de szorgalmas népelemen segíteni volt a cél, mely után a telepítési politika haladt, ez a feladat, melyet a telepítési akciónak meg kellett oldani. Így akartuk a terjedő szocializmusnak útját állni.

Hangok merültek föl, melyek mindezzel ellenkezőleg, a jövő telepítési politikájának útját a 2—300 holdas birtokok alakításában, a régiek fentartásában, s általában a középbirtokok alakításában mutatják ki. Vagy mondjuk ki világosan: vegye meg a dobra kerülő birtokokat az állam közvetve vagy közvetlenül, s az legyen az alapja a középbirtokososztály regenerálásának. Szép feladat, csakhogy nem a telepítési politikáé, legalább nem azé, melyet eddig urbi et orbi, hazánkban s az egész világban telepítési politikának értettünk, s melyet fentartani köz állam s nemzetgazdasági teendőink egyik legfontosabbika. Tönkrement középbirtokosok felsegélyezésére ez az alap nem felel meg.

A telepítés eszméje a kisemberek segélyezését tűzi ki célul; a középbirtokosság segélyezése a tulajdonképeni telepítésnél csak másodrangú kérdés, jóllehet tagadhatatlan, hogy az állam s a társadalom szempontjából elsőrangú. Segítsünk azon a telepítés keretén kívül.

A telepítés eszméje kizárja a cselédviszony statuálását is, bármily formában is nyilvánuljon az meg. A telepesnek szabad embernek kell lenni, a telepesnek saját földdel kell bírni; ha önállóságától megfosztjuk, úgy cseléd lesz és nem telepes. Hogy ez mily különbség, azt gazdának magyarázni nem kell. A cseléd, bármilyen legyen is az, nem fejt ki oly igyekezetei, mint az, ki sajátjában dolgozik. Függsben marad mindig gazdájától, annak tartozik engedelmeskedni; már pedig ily telepes-viszonyt nem akar nevelni a telepítési politika. A mi viszont az ily telepesek, cselédek, tanyások jövedelmét illeti, az azt illető számítások illusoriusak, mondhatnánk sok esetben nevetségesek. A gazda jövedelmét illető számításoknak oly ingatag az alapja, hogy azokat már csak egy szellő is szertefújhatja. A hol a természettel kell megküzdeni, ott a zöld asztal számításai a jövendő boldogulás alapját nem képezhetik az ily esetben. Csekély 1—2%-os tévedés vagy helytelen számítás, megdönti az egész elméletet. A gyakorlati élet tanulságán kell az ily elméleteknek alapulni, menten minden optimismustól; ez utóbbi a gyakorlati élet jelenségeivel össze nem fér. Egyébiránt csak a gyakorlati tapasztalatok helyes rendbeszedése, rendszeres összeállítása adja a helyes elméletet.

A telepítésekkel czél csak úgy érhető el, ha helyesen telepítünk. Ez oly egyszerű s kézzelfogható, hogy bővebb magyarázatása fölösleges. Ennek ellenére a telepítési akció még sem volt helyes irányú: ezt a következmények megmutatták. A telepes nem boldogult, a telepítvény nem virágzott.

Ha ennek okát keressük, azt találjuk, hogy a telep s telepes megválasztása nem volt helyes. Oly helyre telepítettek, hol a föld nem volt alkalmas az azonnal való használatba vételre: azt előbb telkesíteni kellett, s általában azon oly munkálatokat végezni, melyeknek hasznát a telepes egy-egy gazdasági év leforgása után nem látta. Ez pedig nagy hiba, mert hisz a telepes szegény ember, ki egy évi munkájának eredményéből akar a másik, a következő évben élni. Azt, hogy a földek minősége nem volt mindig elsőrendű, nem helytelenítjük: a földolog, hogy az ily földek gazdasági használatra alkalmasak legyenek. Könnyű belátni ugyanis, hogy a mely földön minden segítség nélkül boldogulhat a mezőgazda, ott némi segélylyel fokozott eredmény érhető el. Az szinte ki van zárva, hogy csak elsőrendű földekre telepítsenek; először is annyi ily föld nem áll rendelkezésre.

kelésünkre, a mennyire szükség volna, de meg az mind nem is oly helyen van, a hol telepíteni szükséges. Már pedig a betelepítendő földnek nemcsak használható állapotban kell lenni, hanem olyan helyen is, mely a célnak legjobban megfelel. Mindettől eltekintve az oly föld, mely gazdasági szempontból rossz nem telepítendő be. A föld tehát mezőgazdasági termelésre használható legyen általában véve, a betelepítéskor telkesítve legyen, de meg a telepítvénynek alkalmas helyen is kell lenni. Hányszor vétettek a múltban ezen kellékek ellen; akárhány telepet tudnánk felsorolni, mely az említettek egyik másikának meg nem felel, s a melyen ennél fogva a telepes nyomorog, s nyomorogni is fog, mert absolute véve rossz talajon a földművelés rentábilisán nem űzhető; akárhány oly telep is van, mely nincs oly vidéken, hol a telepítés szükséges lett volna, s akárhány oly telap van, melynek tulajdonosai azért nem boldogultak, mert a betelepítéskor a föld nem volt használható állapotba hozva, nem volt telkesítve. A mi pedig a telepet illeti, az nem mindig volt alkalmas a telepítésre: általában véve az volt az elv, hogy a telepesnek némi vagyona legyen, de azért példákat tudnánk felsorolni, hol azért mentek tönkre a telepesek, mert teljesen el voltak szegényedve, pénz nélkül mentek új helyükre, s így nemhogy vagyonosodtak volna, hanem elpusztultak; ez a gyakorlati életből vett példa.

Általános elv a telepítésnél, a melynek elhanyagolása mindig megboszulja magát, hogy előbb a régi telepítvényeseken kell segíteni, s azután kell új telepítéseket initiálni. Minek addig új telepekről gondoskodni, míg a régieken üres helyek vannak? Minek addig új telepesekről gondoskodni, míg a régi telepeseken oly kiterjedt mértékben kell segíteni, ha célhoz akarunk jutni, hogy az az új telepekre fordítandó erőt is fölemésztheti? Hisz nem az a cél, hogy a telepesek száma fokoztassék minden tekintet nélkül azok boldogulására; hisz ez esetben a telepítés nagyarányú felkarolása épen nem hozná meg a kívánt eredményt, s akkor a reá fordított anyagi s erkölcsi támogatás jórészt improduktív befektetés volna. Az elhibázott telepítés a proletariátust növeli.

Nem is kívánunk az egyes telepítések sikertelenségére rámutatni; csak utalunk a csángótelepítésre s annak bajaira. Egyébiránt ha a telepítések összességét vesszük, úgy azt látjuk, hogy annak harmadrésze nem sikerült, a mi semmi esetre sem örvendetes. Mindössze az a biztató, hogy az újabb telepítések

több sikerrel kecsegtetnek, s hogy azoknál a múltak hibáit igyekeznek elkerülni, a mi sikerül is.

A telepítések kivitelének eredményességére, a siker biztosítására leghelyesebbnek tartanánk, ha az egyes országrészekre külön telepítési bizottságok rendszeresíttetnének, melyek a helyi körülmények teljes számbavétele mellett bonyolítottatnának le minden telepítési aktiót. Számtalan oly mellékkörülmény van, melyet szem elől téveszteni nem szabadna, s a melyet csak a viszonyokkal teljesen ismerős egyének tudnának kellőleg méltányolni. A telepítések egész kivitele ezekre volna bízva, de az általános szempontokat a központ — a földművelésügyi minisztérium telepítési szakosztálya, vagy egy központi bizottság — adná meg. Egyébiránt sokkal fontosabb e kezdés, semhogy helyes nem volna egy miniszteri biztos kiküldése.

Mindenesetre első sorban Erdély, a Felvidék, s az Alföld jönne tekintetbe a telepítést illetőleg, ámbár tagadhatatlan, hogy arra másfelé is nagy a szükség. Hol a kivándorlás felüti fejét, ott a telepítés volna a legjobb eszköz a nép boldogulásának előmozdítására; telepíthetnénk a népet akár azon a vidéken, mely lakhelye gyanánt szolgál, akár kitelepítés útján máshol is. Erős a hitünk, hogy a telepítés a kiivándorlás egyik legerősebb kerékkötője lehetne.

Hazánkban a legutóbbi időben a gazdasági tevékenység hatalmas léptekkel halad előre: szinte napról-napra látjuk, hogyan köszörülődik ki a régi csorba, napról-napra látjuk, hogy új alkotásokkal hogyan erősítik meg gazdasági tevékenységünk fundamentumát, hogyan szélesedik az alap, melyen állami nagyságunk hatalmas épülete fog emelkedni. A közgazdasági állapotok folyton fokozódó fejlesztése hivatva lesz hazánkat fokról-fokra feljebb emelni. De mindéhez szükséges, hogy a nép boldogulása szilárd alapokon álljon; a népen kell segíteni, még pedig sokkal nagyobb mértékben mint eddig történt. A helyes utat kell eltalálni, hogy a nép sűrűsödése s vagyonosodása előmozdítassék. A magyarság terjesztése s erősítése nem lehet másodrangú kérdés; minden rendelkezésre álló eszközzel kell annak megélhetését, könnyebb boldogulását előmozdítani. A jövő telepítés politikájától sokat várunk: bizonyos azonban, hogy a jelen gazdasági politikánk iránya teljes garantiát nyújt annak helyes irányzatára.

Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy a telepítési kérdés

megoldását a leghelyesebben a járadékbirtokok keretében hiszszük kivihetőnek: ott van rá a német példa. A telepítés leghelyesebb alakja a járadékbirtok-alakítás; ez a népre is a legelőnyösebb. Kétségtelen azonban, hogy a megvetett alapokon haladva a telepítés jelenleg követett alakja is célhoz vezet, mert hisz az alapozási munkálatok már hosszú idő óta s széles mederben folynak. A nehézségek tehát már nagyban egészben le vannak győzve.

Az új telepítési törvényjavaslat sok tekintetben egész új alapokra kívánja fektetni telepítésünk irányát s csak kívánatos volna, hogy annak sok intézkedése mielőbb megvalósuljon.

A mezőgazdasági hitel rendezetlen ügyét a szövetkezetek akarják egészséges mederbe szorítani, a mi azonban nem igen sikerül. A szövetkezetek jelen alakja egyébiránt csak a kisemberek hitelén akar segíteni, s a mint láthatjuk, ezt a maga egészében meg is teszi. A helyes vezetés, s a rendelkezésre álló tőke nagyobb mennyisége a szövetkezeti eszme fejlesztésére rendkívül előnyös volna. Egyébiránt a gazdahitel általában rendezetlen: nagyobb birtokosok s gazdák is ezért panaszkodnak. A fővárosi bankok gazdának kölcsönt — direkt értve — nem adnak: főkép csak oly hitelt szavaznak meg, melyre bejegyzett cégnek van szüksége, hol a rendes könyvvezetés kényszere is fennáll. A vidéki intézetek kölcsönei viszont általában drágák. Különben azt is elmondhatjuk, hogy a gazdahitelnek nem annyira az a baja, hogy nem vehető igénybe, mint inkább az, hogy nagyon drága: a kisgazdára ez nem mondható el a maga egészében, mert ennél nagyon gyakran az is baj, hogy hitelt nem kaphat, a min különben a szövetkezetek volnának hivatva segíteni. A nagyobb gazdasággal rendelkezők — eltekintve a reálhiteltől, mely bizonyos fokig elég olcsó — személyhitel szükség esetén vagy vidéki bankokhoz fordulnak, vagy a fővárosban keresnek hitelforrást. A mint említettük az első nagyon drága: a másik viszont direkt hitel képében nem áll rendelkezésére, s azért drága. A fővárosi bankok gazdának csak kereskedő aláírása mellett nyújtanak hitelt. A gazda tehát kénytelen jövő termésére bizományostól váltó ellenében pénzt felvenni, melyet ez leszámíthat. Nem szólunk itt az irreális hitelről, midőn a gazda potom árért eladja előre termését: ez különben már túlrítka eset. Ha pénzt vesz fel bizományostól, kiköti a napi árfolyamot eladási ár gyanánt azon időpontra, midőn

terményé már készen áll. A kölcsönök egy nagy része így közvetíthetik, a mi azután 1—2%-kal drágább a fővárosi bankok kamatlábánál. De a hitel megvan: ez feltétlenül áll. A fővárosban nagyobb bankintézetek is foglalkoznak gabonaeladással, melyek az eladandó mennyiség 100 mm-jára 500—500 frt hitelt nyújtanak korlátlan mennyiségig. A baj csak az, hogy a bizományi díj minden esetben magas az ily kölcsönöknél (10 kr., kölcsön nélkül 4—6kr), a mihez a kamat is jön. Ez a tényleges állapot, mely nem a gazdahitel megteremtését követeli, hanem annak rendezését, olcsóbbátételét. Ez tagadhatatlanul legkönnyebben kötelező hiteles könyvvezetés mellett volna elérhető, a mely a kölcsönt biztosabb alapúvá tenné. A leltár zálog gyanánt való lekötését nem tartanánk célhoz vezetőnek, mint az például Franciaországban látható, vagy a mint az hazánkban is terveztetett. A gazda hátrányosabb helyzetbe jutna, jelenlegi fedezetnélküli személyhitelforrása bedugulna, mert annak alapja bizonytalanabbá válnék, (miután az más úton lekötethető) de meg visszaéléseknek is lehetne az kútforrása.

Az általános gazdasági helyzet javítása különben a kívándorlásokra való tekintetből is szükséges volna. Erdélyből Romániába, a Felvidékről, s az ország több részéből Amerikába, a Dunántúlról viszont Horvát-Szlavonországba, — a mi ugyan a magyar birodalomra nem veszteség, de Amerikába s Ausztriába is fokozott mérvben történik kivándorlás. A megélhetés általában nehéz, s így az a népfélesleg, mely relatíve mutatkozik, vagyis megélni nem tud, a kivándorlásban keresi helyzetének javítását.

A kivándorlás által hazánkra nagy népvesztés járul: újabban mindent megtesznek annak csökkentésére, elhárítására. Társadalmi aktiót látunk szerveződni, gyűléseznek, munkálkodnak stb., a melynek azonban mindeddig semmi eredménye. Nézetünk szerint az állam öntudatos tevékenysége, mely hatalmi szavával, az egész országra, annak minden részletére éreztetheti befolyását, ez ügyben is a legtöbbet tehetne. Az állam lehetne a vezető, s tevékenységében a társadalomnak kötelessége volna a támogatás. Nem az állami omnipotenciát akarjuk ezzel növelni, de a tapasztalat mutatja, hogy rendszeres, széles mederű országos aktiót, csak az állam kitűnő szervezete tud inaugurálni. Itt a cél szentesíti az eszközt. Különben a kisemberek helyzetének javítás a, mely évek óta céltudatosan fejlesztetik, közvetve, már a kíván-

dorlást van hivatva csökkenteni; ezt teszi a telepítés fokozott fejlesztése is. Ezt célozza a ruthén akció is, mely Bereg megyében szűk keretek között megindulva, mindjobban terjesztetik, s mely bizonyos irányban nagyon szép eredményeket mutat fel már most is. A ruthén akció a marhatenyésztésre fekteti a főszűlyt, s e célból olcsó havasi területeket ad bérbé a népnek. Ez akció a szomszédos megyékre is az kiterjesztetik, s azon örvedetes eredmény, mely a kezdet nyomán mutatkozik, tanúsítja, hogy a kormány nagyon jó irányt választott a felvidéki nép keresetének javítására. Ily irányban kell tovább is működni, ez lesz a kivándorlás megakadályozásának legcélravezetőbb eszköze. Mert a kivándorlás az országra mindig direkt veszteség: a kivándorlóknak a visszamaradt családtagokhoz küldött pénze, bármily nagy legyen is az különben, kompensatiót épen nem nyújthat. A nyomor nagy az országban a szegény nép között: a kormány e téren eleget tenni egyhamar nem tud. Hosszú évek cél tudatos eljárására van szükség, hogy a baj okát megszüntethessük. Hisz már Szatmár-, Szilágy-, Kolozs-, és Torda-Aranyos-megyékben, a hiányos táplálkozás, a tengeri túlságos s egyoldalú élvezete a pellagrát, az éhkór egy nemét idézte elő.

Az utóbbi évek tanúságaként mindenesetre felállíthatjuk ama tételt, hogy a földművelő osztály jólétére az intéző körök mind fokozottabb szűlyt fektetnek. Bizonyos, hogy az erősebb társadalmi szervezet is erősen érezteti e tekintetben hatását, de kétségtelen, hogy a kormányzati hatalom jóakarata, illetve helyes irányítási tevékenysége nélkül azt az eredményt nem lehetne elérni, a mely napjainkban előttünk áll.

Nem szabad összetévesztenünk a mezőgazdasági haladást, a vele foglalkozók helyzetének fejlesztésével, javításával. A mezőgazdasági haladás jelentheti a termékek fokozódását, jelentheti az intenzívebb kultúrát, a mi azonban nem azt jelenti minden esetben, hogy a vele foglalkozók helyzete is javul, vagy hogy ez kielégítő. A földművelő osztály helyzete tiszta jövedelmének nagyságától függ: tagadhatatlan, hogy a fentebb említettek nagyban befolyásolhatják a tiszta jövedelmet, de az értékesítés mikéntje, az általános gazdasági helyzet gyakorol erre döntő befolyást. A termékek nagyságának emelése, ezeknek többé kevésbé állandóan egy színvonalon való tartása sok tekintetben a gazda hatalmában van; az általános gazdasági helyzet javítása, az értékesítés mikéntje azonban tőle nem függ. Ezt nagyban

befolyásolhatja a kormányzati hatalom — tagadhatatlan, hogy bizonyos korlátok között — s ép ezért lett korunk jelszava a helyes irányú agrárpolitika követelése, mely az utóbbiakra legközvetlenebbül éreztetni hatását.

A modern gazdasági politika a mezőgazdaság egészének szükségletét tekintetbe veszi, s az általános gazdasági követelményeknek megfelelőleg törekszik azt kielégíteni. A fennálló bajok meggyőzték a kormányt és a társadalmat, hogy a mezőgazdaság bajainak orvoslása sürgős szükség. Ennek eredménye lőn az az általános érdeklődés, mely a gazdasági kérdéseket kíséri. Az újabb irányú agrárpolitika térhódítása ennek a nyomán kelt: belátják mindenfelé, hogy a föld népének, a földművesnek, a gazdának boldogulása adja azt a ragasztó anyagot, mely a kultúra által különböző irányba fejlesztett társadalmi erőket egy egészszé tartja össze; a föld, a rög adja a legrealisabb alapot, melyre szilárdan lehet építeni; de ez vezet el bennünket a legmagasabb ideálokig is, ez tudja a legbiztosabban megvalósítani a nemzeti eszmét, ez szolgálja a leghívebben a nemzeti törekvéseket, melyeket semmi világboldogító ábránd, semmi ingtagag ködkép, semmi propaganda, újítási törekvés céljaitól elmozdítani, hűtlenné tenni nem tud. Megerősítése a legfontosabb teendők egyike: a mélyebb szántás fokozott terméseredményeket ad, a gazdasági intézmények, a mezőgazdasági viszonyok terén eszközölt mély szántás, a termékeny eszmék elvetett magja, a népek boldogulásának dús termését adja.

Az intenzívebb gazdálkodás terjedésének nagy tere van még hazánkban, s nagy hivatása is. Az intenzívebb gazdálkodás mellett a munkaszükséglet nagyobb, s így a munkások nagyobb tömege jut munkához. A gazdasági iparvállalatok, mint az intenzivitás magas fokának kísérői, mezőgazdaságunknak sajnosán nélkülözött részét képezik. Mindez egyébiránt nemcsak a munkaalkalmat szaporítaná, hanem fokozná a termésátlagokat is, mi a nép boldogulásának egy hathatós tényezője volna. Az okszerűség, a helyes intenzivitás terjedésének tért kellene hódítani úgy a kis, mint a nagy gazdaságokban: így bizonyára emelkednének termésátlagaink. Tagadhatatlan, hogy mezőgazdasági kultúránk általában emelkedik, s tagadhatatlan, hogy minden tekintetben haladunk e téren.

A kihasználatlan erő fokozott fejlesztése már most is nagyobb kamatoztatásban részesíti a gazdát. Alig egy évtizeddel

ezelőtt még a maradiság jellemezte a magyar mezőgazdaságot, melyet apáink egyszerű gazdálkodási módszerének alapján kultiváltunk, míg most a tudomány a gazda, s az okszerűség a vezérlő elv, melyek vállvetve igyekeznek dacolni a természet mostohaságaival, és kikényszeríteni a földtől a fokozott eredményeket, az állandóan nagy s emelkedő terméseket. A gazdálkodás módja mondhatnánk napról-napra halad a helyes belterjeség felé. Az okszerűtlenséget kiszorítják a célirányos intézkedések, az extenzitás korlátok közé szorul, s a mezőgazdasági mérleg folyton kedvezőbben alakul.

All ez föltétlenül, ha a múltat vesszük az összehasonlítás alapjául, s áll ez akkor is, ha a számok adatait csoportosítjuk a fenti tétel közzé. 1870-től kezdve ugyanis főbb termelvényeink termésátlagai hektároknak és métermázsákban a következőkép alakulnak az anyaországban (az egész magyar birodalomra vonatkozó ily messze terjedő adataink nincsenek; egyébiránt a termések nagyságáról még később lesz szó):

<i>Év</i>	<i>Őszi buza</i> <i>mm</i>	<i>Rozs</i> <i>mm</i>	<i>Tavaszi árpa</i> <i>mm</i>	<i>Zab</i> <i>mm</i>
1870—79	7·42	6·74	8·07	5·72
1880—89	11·34	9·41	10·34	8·68
1890—94	12·80	11·09	12·14	10·21
1895	14·36	10·98	11·53	10·92
1900	11·75	9·92	11·57	10·45

E számok tehát nagyon örvendetes képét adják a termés-hozamok emelkedésének. Az 1897. évi rossz termés az átlagokat meglehetősen leszállította, de hosszabb időszakot véve láthatjuk, mily nagymérvű a helyesebb gazdálkodás eredménye gyanánt jelentkező termésmegnagyobbodás. 1870—79. között adataink valóban minimálisak, s ha tudjuk is, hogy ez időben gazdálkodásunk országos átlagban még meglehetősen kezdetleges volt, valószínűnek kell tartanunk, hogy a termésbecslések sem voltak megfelelőek. Statisztikánk ugyanis, kivált a mi a mezőgazdasági részről, a megbízhatóság tekintetében e korban még sok kívánnivalót hagyott hátra, s így, annak adatait, ez éveket illetően csak mintegy általános útbaigazítás gyanánt fogadhatjuk el. Valószínű, hogy legalább részben ennek tulajdonítható az a nagy ugrás, mit a két évtized adatai tekintetében láthatunk. Egyébiránt még az 1880—89. évek adatai is alacsonyok, alacsonyok azok úgy relatíve, mint absolute véve is. Az erőteljesebb javulás a század

utolsó évtizedére esik. Nem üres szólam az tehát, ha gazdasági haladásról, a földek fokozott terméseredményeiről beszélünk. Kétségbevonhatlan azonban, hogy ez még nem azt jelenti, hogy a tiszta jövedelem ugyanily arányban emelkedik, mert hisz a mint általánosan tudva van, a megélhetés általában véve nehezebb, a termelési költségek nagyok, s a közgazdasági viszonyok rosszak. Erről azonban a mezőgazdaság nem tehet; ez oly körülmények egybehatása gyanánt jelentkezik, mely a mezőgazdasági termelés hatáskörén kívül esik. A föld a reá fordított munkának megadja e mellett a kamatját, a fokozott okszerűség e mellett fokozott terméseredményekkel jár, vagyis a helyes gazdálkodási rendszerek követése produktív formákban nyilvánul meg.

De ha relatíve véve meg is lehetünk elégedve terméshozamainkkal, azok abszolút értelemben véve rendkívül alacsonyok. Ha a külföld terméseredményeit vesszük összehasonlítási alapú, úgy az, a ki csak az adatokat szemléli, arra az eredményre kénytelen jönni, hogy nem hazánk, hanem a külföld, a nyugat, a mezőgazdaság melegágya, a nyugat a gazdasági termelés Eldorádója. Ennek okát, gazdasági hátramaradásunk okozóját, általában véve ismerjük. A nyugat belterjes gazdálkodása előtt hazánké háttérbe szorul. Hazánk mezőgazdasága sok tekintetben gyermekruhákban jár, míg a nyugat a gazdálkodás helyes vitele tekintetében a mester. Nagyon gyakran halljuk a nyugati államok mezőgazdaságát dicsérni, és tudjuk, hogy az minta gyanánt állítatik elénk. A tudomány alkalmazást nyer ott az egész vonalon. A gazdálkodás ott nem mesterség, hanem tudomány. Hazánkban is tudományos alapon gazdálkodik már az okszerű gazda, de a nyugaton a tudomány már meggyökerezett a gazdálkodás terén, míg nálunk csak a közelmúltban vetettük el annak magját. Ez az oka, hogy terméseredményeink a nyugati államokéi mellett háttérbe szorulnak. Pedig ott csak nagy erőfeszítések árán érik el azt, a mi nálunk könnyű szerrel sikerül.

Franciaországban már arról beszélnek, hogy a terméseredmények emelése nem is szükséges, azok állandósításán s az árak megfelelő alakításán igyekeznek csak közreműködni. Pedig ott a hozamok nem is oly nagyon magasak a gabonaneműeknél — lehet, hogy már magasabb hozamokat elérni nem tudnak — mint azt alábbi adatok mutatják hektárokbán és métermázsákban:

Év	Buza	Rozs	Árpa	Zab
1893	10°68	10°29	8°10	7°32
1894	13°40	11°88	12°46	10°65
1895	13°20	11°48	12°44	10°75
1896	13°48	11°41	12°42	10°57
1897	10°01	8°17	10°98	9°04

Franciaország, úgy látszik, a gabonaneműeknél az átlagos produktio nagyságának határát elérte. Mi ezen átlagokat csak az utóbbi időben értük el, ha ugyan ez nem is minden esetre mondható el; kétségtelen azonban, hogy ez az átlag Franciaországban nem újabb keletű, hanem már hosszú évek sora óta fennáll. Viszont azonban, mi hozamainak nagyságát még nem minden esetben értük el. Biztat a jövő, hogy e tekintetben röviden nagyobb eredményeket fogunk elérni. Egyébiránt Franciaország más termelvényeit illetőleg jóval hazánk fölött áll, mint azt néhány alábbi adatunk mutatja, szintén hektáronként métermázsákban.

Év	Burgonya		Takarmányrépa		Lóhere, luczerna			Termész. kaszáló	
	Francia-	Magyar-	Francia-	Magyar-	Francia-	Magy.-	Francz.-	Francia-	Magy.-
1894	83°22	61°63	261°12	176°53	36°15	33°04	45°14	38°51	22°90
1895	83°82	70°32	259°31	211°12	39°60	39°05	44°83	39°55	25°67
1896	83°91	81°22	266°57	267°10	35°69	33°65	42°61	36°83	26°01
1897	73°09	69°10	274°72	249°49	38°20	32°20	45°28	39°57	30°56

Ha tehát a főbb kalászosokat illetőleg Franciaország nem is mutathat fel nagy többletet, felmutathatja azt más termelvényeinél, a mint azt a fentiekben láttuk. És így ha az ország egészének minden irányú termelését vesszük, Franciaország velünk szemben, daczára a kalászosok átlaga aránylagos csekélységének, nagy előnyben van. Egyébiránt valószínű, hogy az alacsony árak hatása alatt fejlesztette a takarmány stb. félek termesztését, hogy így az árak esése mellett is jövedelmező legyen gazdálkodása. Ezzel is példát nyújt nekünk arra, hogy melyik az út, melyen az okszerű gazdálkodásnak, a helyes gazdálkodási rendszereknek haladni kell.

Ha a német birodalom adatait vizsgáljuk, szinte meglep az az óriási többlet, mely hazánk adataival szembeállítható. Nézzük csak az alábbi adatokat szintén hektárokonként s métermázsákban:

Év	Buza	Rozs	Árpa	Zab
1893	16·7	14·9	14·8	10·7
1894	16·9	13·4	17·8	16·8
1895	16·4	13·2	16·8	15·5
1896	17·7	14·3	16·5	15·0
1897	17·0	13·7	15·6	14·3
1898	18·4	15·2	17·3	16·9

Óriási termésátlagok ezek, melyek mellett hazánk adatai szinte eltörpülnek. Az aránylag hátrányos helyzetben levő német birodalom megmutatja, mit képes a tudomány, az okszerű gazdálkodás produkálni. Németország az idegen terményeket ki akarja szorítani és mindent megtesz a hazai gazdálkodás minél erőteljesebb emelésére. Hogy ez neki sikerül, azt ép a fönti adatok bizonyítják a legjobban. E mellett például burgonya-termése 1893 óta 134 métermázsáig variál és 105 mázsán alul sohasem esik, míg nálunk 60—70 mázsáról beszélhetünk és csak kivétel a 80 mázsás átlag. A természetes kaszáló termésátlaga is folmegy 43 mázsáig.

Áttérünk ezek után a kis Belgiumra, melynek évtizedek sora óta oly fejlett a mezőgazdasági kulturája, hogy annak végeredményei szinte ideális magaslaton vannak. Tekintsük csak végig az alábbi számcsoportot, melyre vonatkozólag egyébiránt megjegyezzük, hogy az eredeti adatok hektoliterekben vannak, 8 azok átszámításánál, úgy mint az előzőkben is, a búzát 78, a rozst 71, az árpát 65 (mindig tavaszi árpa), s a zabot 45 kilogrammosnak vettük fel. Az adatok különben itt is hektoliterekre s métermázsákra szólnak:

Év	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Év	Buza	Rozs	Árpa	Zab
1850	14·82	14·20	—	13·95	1885	18·44	15·99	18·30	16·36
1860	16·29	15·52	—	16·37	1890	19·33	17·82	19·29	19·59
1865	15·63	14·48	—	14·80	1895	19·62	18·72	18·20	19·16
1870	16·49	14·57	—	14·37	1896	20·75	19·61	19·14	16·70
1875	15·33	14·09	—	15·50	1897	18·23	17·91	17·75	18·20
1880	18·14	16·16	—	17·42	1898	21·04	18·28	18·97	22·14

E rendkívül magas átlagok adják Belgium mezőgazdasági haladásának magyarázatát. Belgiumban egy hektár szántó föld ára országos átlagban 1895-ben 2838 franc volt; ez az ár megtalálja magyarázatát a termésátlagokban. Általában véve oly magasak Belgium termésátlagai, hogy minden esetben szinte kételkedve áll meg szemlélő, mely kételyt azonban a hivatalos sta-

tisztika adatai eloszlatják. A cukorrépatermés 300 mm., a takarmányrépa 400—470 mm. körül oly számok, melyek előtt a magyar gazda bámulattal áll.

De nem is csodálhatjuk az aránylag alacsony átlagokat hazánkban, ha mindentől eltekintve, csak a műtrágyahasználat mérvét tesszük vizsgálat tárgyává. Minden kultivált állam e tekintetben már fokozott számokat tud felmutatni: a gazdálkodás racionalizmusa maga után vonja a termésfokozó tényezők nagyobb igénybe vételét. Magyarország e tekintetben még nagyon hátul áll: pedig mi magyarok tudjuk a legjobban, hogy földjeink a talajjavításra nagyon rászorulnak. S ennek dacára nézünk csak Grandeau összeállítását a műtrágyázásról a művelt területek hektárjára vonatkozólag: sajnos Magyarország adatait külön nem adja, de alapos a hitünk, ha azt véljük, hogy Ausztria nélkül az adatok még alacsonyabbak volnának.

	<i>Foszfor</i>	<i>Káli</i>	<i>Mész</i>	<i>Nitrogén</i>
	<i>kilogramm</i>			<i>gramm</i>
Németország	9'1	3'06	13'31	1'96
Anglia	5'0	0'36	7'23	1'13
Franciaország	6'8	0'23	7'33	1'15
Belgium	18'0	1'59	72'90	11'37
Ausztria és Magyarország	1'8	0'06	0'11	0'02
Hollandia	6'1	2'97	43'90	6'85
Olaszország	5'8	0'06	2'56	0'29
Svéd- és Norvégország	4'6	1'98	0'21	0'03

Adataink tehát eltörpülnek még a legkisebb ez irányú számokkal szembeállítva is. A régi gazdálkodási módokhoz való ragaszkodás, a jogosulatlan konzervativizmus mindennek a szülő oka, mely a gazdákat a maradiság ösvényén tartva, a tudomány legrealisabb számvetésein alapuló tételeivel szemben is a hitelenség ösvényén marasztalja. Ezen csak a gazdasági ismeretek népszerűsítése segíthet.*

Hazánk mezőgazdasága terén tehát még nagyon sok a tenni való. Földjeink általában véve jók, jóknak tartja a külföld, jóknak mutatja a gyakorlat. A helyes irányú gazdálkodás hazánkban csodát művelhet. Nem lehet eleget a helyes gazdálkodási rendszernek követését ajánlani. Ezen a téren kell buzdítani a gazdaközönséget. Ez a gazdasági válságból kivezető legbiztosabb

* Utóbb beszerzett adataink szerint Németország évi 90,000 vaggon műtrágyaszükségletével szemben hazánké 5,800 vaggon.

út. A gazdát a termelési év alatt számtalan kalamitás érheti. Ezzel szemben a megfelelő recompensatiót csakis a nagy termésekben nyerheti, melyeket állandósítani az okszerűség feladata. Az újabban erőteljesebben megnyilvánuló agrármozgalomnak nem volna szabad ezt figyelmen kívül hagyni, mert a termésátlagok csökkenése mellett a gazdák positiójának alapja fog megrendülni.

Tény, hogy az intenzitás nem mindig aranybánya; de a helyes intenzitás mindig az. Ha ezt a gazda körülményei meg nem engedik, ha az aránylag nagy tőkebefektetés nehézségebbe ütközik, úgy alkudjék meg a viszonyokkal, igyekezzék az általános gazdasági törvények szem előtt tartása mellett gazdálkodásának vitelét folytatni.

A gyakorlati szabályok helyes csoportosítása adja a helyes elméletet, miért is a ki elméleti gazda a szó helyes értelmében, az a legjobb gyakorlati gazda. A gyakorlat megedzi a tudást, a gyakorlati gazdálkodás tüze adja azt a hajlékonyságot, melylyel a gazda tudását minden viszonyok között alkalmazni tudja, s melylyel azt minden adott alkalommal érvényesíteni tudja. Az elmélet adja a rendszeres gazdálkodást, a miért is az elméleti tudás fejlesztése a legfontosabb feladatok egyike.

Meg kell még emlékeznünk a gazdasági tudósítói intézményről. Gazdasági tudósítók ezren felüli számban, a földművelési minisztérium legexponáltabb közegei, kiknek jelentésein alapulnak a ministerium által időszakonként kiadott statisztikai becslések s jelentések általában.

Az kétségtelen, hogy a végeredmény gyanánt jelentkező kimutatás nem adja mindig az ország mezőgazdasági állapotának hű tükrét, a minek okát az eddigi rendszerben kell keresnünk. Minden járásnak kellene gazdasági tudósítójának lenni, még pedig nem egynek, hanem többnek (a mi most csak részben van meg); az átlagok mindig jobban megmutatják a valóságot, mint egy ember esetleg helytelen becslése. Külön kellene a parasztok földjének termését becsülni, s külön a nagyobb vagy uradalmi földeket, s külön is kellene az adatokat a központba küldeni feldolgozásra. Az egyes becslők az átlagok feltüntetésénél a legtöbbet hibáznak, mert nem veszik tekintetbe a parasztbirtok eltérő természetét. Már pedig a birtokok az intenzitás különböző foka szerint a legkülönbözőbb termelési állapotot tüntethetik föl; a parasztgazdaságok s nagy gazda-

sági földeken űzött termelés között óriási a különbség, mely szükségkép a terméseredményekben is megnyilvánul. Ez oly igazság, melyet eddig kellőkép nem vettek figyelembe; már pedig ha tekintetbe vesszük, hogy mily nagy eltéréseket eredményezhet eme körülmény, úgy nem csodálkozhatunk, ha a tudósításokból levont következtetés nem mindig adja a tényleges állapotot. De szükségesnek tartanánk azt is, hogy az egyes tudósítási megbízatások ne egy-egy községre, hanem egy-egy járásra szóljanak (most látunk egy-egy járásban gazdasági tudósítót, de ez tudósítást nem küld az egész járásról, hanem rendszeren csak egy-egy községről); a tudósítóknak tudósításaikban erre mindig ki kellene terjeszkedni a maga egészében, mert a gyakorlati élettapasztalatai a jelenben azt épen nem bizonyítják.

A becslésekre és jelentésekre nézve meg kell jegyeznünk, hogy a minisztérium a métermázsánkinti becslést nagyon korán kívánja: mindentől eltekintve, az árpa- s zabbecslések nem ejtethők meg még akkor, midőn a rozsátlagok már megadhatók. Sőt a búzát illetőleg sem lehet ez utóbbival egyidejűleg kezdetben átlagokat fölvenni. Egyébiránt nézetünk szerint az átlagokon kívül adott minőség megjelölés tekintetében is határozottabban kellene eljárni; a vetés milyenségére nézve kitűnő, közepesen felüli, közepes, közepesen alóli s rossz kifejezéseket kellene használni a tudósítóknak általában, hogy így a jelentések egységesítése megfelelő lehessen. Az ország összes remélhető termésének megjelölése mellett pedig esetről-esetre nemcsak az azelőtti év végeredményeit kellene közölni, hanem a megelőző év ugyanazon időpontjának adatait is, hogy így az ország érdeklődő része két év ugyanazon időpontjának adatait láthassa. A próbacseplésen alapuló eredmény s a becslés egymás mellé állítva nem jó alapot ad az összehasonlításra (eddig így történt), míg két becslés, két év egy és ugyanazon időpontjából, megmutatják két év reménybeli termését, s az ezek mellett kimutatott végleges eredmény az előző évről megmutatja, hogy mennyit változott a becslés összege a cséplésig.

De újból a tudósítókra térve vissza, azoknak egyenlően kellene eloszolva lenni az egész országban. Tudósításaikból csak így lehetne generalizálni, csak így lehetne azokból általános érdekű s értékű következtetéseket vonni. Az egyenlően megosztott, s az egyes járásokra nagyobb számmal eső tudósítók tudósításainak átlaga a tényleges eredményt adhatná, ha azok jelen-

téseiket rendszeresen beküldenék. Mert nagy hiba az, hogy a gazdasági tudósítók összesége nem küld minden alkalommal jelentést s egy jó része nem küld mindenre kiterjeszkedő s használható jelentést. Az ily tudósítókat a számból egyszerűen törölni kellene, mert hisz nem a szám, hanem a minőség határoz. Épp ezért azok kinevezésénél kellő megválogatással is kellene élni, mert a cél nem a szám fölösleges szaporítása. Gazdasági tudósító csak olyan egyén lehetne, ki az e névvel járó kötelességeknek a szó valódi értelmében meg is felel. Tagadhatatlan, hogy az ily tiszteletbeli állással szemben a kötelességek, ha azoknak lelkiismeretesen meg akarunk felelni, kissé súlyosaknak mondhatók, de a ki azokat elvállalja, annak meg is kellene állni a helyét.

Következnék az ellenőrzés. A jelenben a gazdasági tudósítók ellenőrzése tekintetében absolute semmi intézkedéseket sem látunk: ez pedig helytelen. Egy ily nagy apparátussal működő organismust ellenőrizni kell, egy ily, mondhatnánk heterogén elemekből álló intézménynek fejet kell adni. A gazdasági tudósítók nagy számában, hiába tagadnánk, vannak olyanok, kiknek becslése nem autentikus, annál is inkább, mert akárhányszor csak szűkebb otthonuk terméskilátásaikat adják; vagyis a részt adják az egész helyett.

Az ellenőrzést decentralisálni kellene. Minden megyében szükséges volna egy központi felügyelő kinevezése, ki az egész megye gazdasági állapotával számol be a helyszínen szerzett tapasztalatai alapján; jelentésének nagyban, egészben egyezni kellene a részletes jelentések átlagával. A mennyiben jelentése azzal nem egyeznék, úgy a járási gazdasági tudósítók jelentéseiben van a hiba, mert hisz önként értetődik, hogy a központi felügyelő, mint rendes hivatalnok, nem készíthetné másképp jelentéseit, mint saját tapasztalatai alapján, a mi mindenesetre több alappal bír, mint a jelenlegi, nem egy tudósítónak hallo-más alapján tudomására jött adatok összefoglalása. Egyébiránt ha nagyobb eltérés mutatkoznék, úgy a központi felügyelőnek azon gazdasági tudósítókat föl kellene keresni, kiknek jelentései a szélsőséghez hajlanak, hogy maga is meggyőződjék a fennálló állapotról vagy a tudósítót meggyőzze adatainak helytelenségéről.

A vetések állapotáról még egy más alapon összeállított jelentést is kellene adni. Rá kellene bírni a minisztériumnak a «jégirodát», mint a jégbiztosító társaságok központját, hogy

május hó végén, midőn már a biztosítások fel vannak adva s az átlagokat a gazda följobb vagy lejobb nem igen veszi, bocsássa azokat járásonkint vagy megyénkint összesítve rendelkezésére. Igaz, hogy nem minden gazda biztosít jég ellen, de azok zöme mindenesetre; igaz, hogy egyik-másik gazda magasabb vagy alacsonyabb átlagokat biztosít a ténylegesnél, de ez nem szabály, hanem csak kivétel.

Mindenesetre megadnák a megyei s országos átlagok a legjobb becslések egyikét, melyek szintén ellenőrzési adatok gyanánt szolgálhatnak a gazdasági tudósítók jelentéseivel szemben. Bizonyos, hogy ez az adat a végeredményt nem befolyásolhatja, mert az CBak egyszer, rendesen május hó végén, mutathatja megbízhatóan a tényleges állapotot (ekkor már a biztosítások fel vannak adva, följobb vagy lejobb nem igen vétetnek), de ez időpontra nézve meg volna azon becslési átlag, melyet nem szépitgethet senki, melynek helyessége a gazda legkifejezettebb érdeke. Magas az nem lehet, mert úgy a díjfizetési többlet nagy súlylyal nehezédnek az amúgy is sok kiadással terhelt gazdára, alacsony sem, mert hisz úgy a jégkár ellen nem volna meg a kellő biztosíték, önként értetődik, hogy mindez a nagy átlagokra szól, mit egyes gazdáknak esetleg a valóságtól eltérően föl-vett biztosításai nem befolyásolhatnak. A mi pedig a továbbiakat illeti, ha a társaságok az évi károk nagyságát is idejében megadják, úgy azt a biztosított quantumból levonva, egy hozzávetőleges használható becslési adatot ez úton is adnak a végleges terméseredmény megállapításához. Hozzávetőleges adatot, mert a június havi ingadozások, romlások vagy javulások nem tüntethetők fel, mert hisz a jégbiztosítások holdankinti adatai a május végén elfoglalt színvonalon maradnak a továbbiakban — de könnyen belátható, hogy ellenőrző adat gyanánt ezen végeredmény is felhasználható, a május hó végén nyert, úgyszólván abszolút helyességő adatok mellett.

A fontiek kivitele semmi nagyobb nehézségekbe nem ütökznék. Nagyon egyszerű s könnyű kivitelű e tervezet, mely az egész vonalon fennálló bizalmatlanságot megszüntetve, oly adatokat adna elénk, melyekre biztosan lehetne építeni. A helyes terméseredmények föltüntetése óriási közgazdasági fontossággal bír s azok lehetővé tétele tekintetében még az esetleg fölmerülő nehézségek előtt sem szabadna visszariadni, melyek ugyan itt nem igen jöhetnének szóba. Az egész reform gyökeresen meg-

oldaná e kérdést a nélkül, hogy mélyrehatóbb változtatásokkal járna.

A földbirtok egy fájó sebe, a tagosítás vár még orvoslásra.

Tagosítás nélkül elképzelhetetlen a rendszeres gazdálkodás. A tagosítatlan földön oly óriási az erőpazarlás, hogy az lehetlenné teszi a rentábilis gazdálkodást. Az improduktív munka megdrágítja a termelést, s megghiúsítja azt az igyekezetét, hogy minden gazdasági munka idejében elvégezhető legyen. De sokkal jobban meg van már mindenki arról győződve, hogy a tagosításra szükség van, semhogy annak fontosságát kellene bizonyítgatni.

Az új tagosítási törvénynek meg kell szüntetni azt az anomáliát, hogy Erdély külön szabályok alapján tagosíttassék, s a többi Magyarország is. Ez tarthatatlan állapot. Egységes eljárás nélkül tökéletes munka el nem képzelhető. S mihelyest azt általánosítani kell, a mi helytelen, az kiküszöbölendő. Miután általában véve ismeretes, hogy az erdélyi 1893: XXIV. t.-cz. megfelel a gyakorlati élet követelményeinek, annak intézkedéseit ki kellene tejeszteni az egész országra, vagy helyesebben annak alapján kellene egy az egész ország területére érvényes törvényt statuálni. Így azután ki volna zárva az a nonsens, hogy a telekkönyvi állapottal ellenkező alapon hajtassék végre a tagosítás, s így a tényleges birtokállapot a legnagyobb bizonytalanságnak tévessék ki. Mert hisz tudjuk, hogy az eddigi rendszer mellett az a képtelen állapot is előfordulhatott, hogy a nem telekkönyvezett tulajdonosok ingatlanai tagosítottak, s ez utólagos telekkönyvezés, betétszerkesztés után a zavarok beláthatatlan sora következett, s így a birtokállapotok olyannyira összekevertettek, hogy a szerencsétlen birtokosok helyzete újra a legnagyobb bizonytalanságnak, rendezetlenségnek tétetett ki. Az erdélyi tagosítási törvény, az 1892: XXIV. t.-cz. ezt kizárja. A mi egy országrészben helyes, miért nem terjesztetik ki az egész országra? A minek helyességét évtizedes gyakorlat bizonyítja, azt igyekezni kellene a gyakorlati életben általában hasznosítani.

Általános kívánság az, hogy a tagosítást a kataszterrel szorosabb kapcsolatba kellene hozni. Hol már a kataszteri munkálatok elkészültek, ott ezek alapján kellene tagosítani, hol még nem készültek el, ott a kettőt kombinálni kellene már csak költségkímélés szempontjából is. Hol az ily kombinált eljárásra

van szükség, hol kataszteri munkálatok, trigonometrikus felvételek válnak szükségessé, ott az állami hozzájárulásnak ki kellene venni a maga részét. Az erdélyi 20% -os hozzájárulás oly minimális, hogy az nem állhat reális alapon, úgy hogy a birtokosok aránytalan hozzájárulását teszi szükségessé.

A kataszteri és tagosítási munkálatok kombinációja folytán előálló helytelen költségmegosztás a legnagyobb sérelmek egyike. A kataszteri felvételnek olyannak kell lenni, hogy az az országos fölvételbe be legyen illeszthető. Így tehát a mérnök kötvé van munkálataiban. Egy asztalra — szelvényre — a múltban fölvevett 800 holdat, most nem vehet fel többet 500 holdnál, mert másképp az állami követelményeknek nem felelhet meg. Így az eljárás hosszadalmasabb s drágább, a mi a birtokosok rovására megy, mert az állami hozzájárulás minimális.

Az államnak mindenestre áldozatokat kellene hozni a tagosítás megkönnyítésére. A rendezett állapotok előnye mindig visszahat az államra, s így az államnak minden úton s módon oda kellene hatni, hogy a tagosítások mennél nagyobb arányban s mennél gyorsabban haladjanak előre. Ezt fontos gazdasági s állami érdekek parancsolják. A rendezetlen helyzetből kifolyólag most sokszor évekig elhúzódik a tagosítás, a mi a tagosítandó földre minden, csak nem előnyös, mert hisz a tulajdonos kihasználja azt minden ízében, tudva, hogy rövidesen úgy is lekerül a kezéről.

Kötelezően kellene elrendelni a tagosítást. Erdélyben egy-negyedrészre a területnek, a többi Magyarországon a fele kérheti most a tagosítást. Általánosítani kellene a negyedrészt, vagy helyesebb volna, ha kötelezőleg rendelné el az állam a tagosítást, ha belátja annak szükségességét. Ezt akkor lehetne a legegyszerűbben megtenni, ha a költséget az állam fizetné a tagosításnál legalább akkor, ha a munkálatok a kataszter céljaira felfelhasználhatók.

A gazda jogát, érdekeit, a bérletek terén is meg kellene védeni. Itt hiányzik minden törvényes intézkedés. A földet, mint bérleti tárgyat nem részesíti a törvény védelemben. A birtokos ki van szolgáltatva a bérlőnek, a bérlő a birtokosnak. A földet kizsarolja a bérlő, a mi a birtokos érdekeit sérti, viszont nem gazdálkodhatik racionálisan ez utóbbi, mert hasznos befektetései, melyek hatása hosszabb ideig tart, nem lesznek megtérítve, ha bérletét elhagyja. Így a bérlő rá van utalva a föld fokozott

kihasználására, az okszerűtlen gazdálkodásra, mert az aránylag rövid bérletidő nagyobb investíciók kihasználását nem biztosítja. Mindaddig, míg a bérlet lejártával oly hasznos befektetések nem téríttetnek meg, melyek hatása a bérlet letelte után is érezhető, mindaddig a bérleteken általában, racionális gazdálkodás el nem képzelhető.

Törvénynyel kellene szabályozni a birtokos és bérlő közötti jogviszonyt. Meg kellene állapítani, hogy tekintet nélkül a bérszerződésre (melynek hiányos kikötései a legtöbb perpatvar okozói), mily jogai és kötelességei vannak a bérlőnek s birtokosnak. Nem kellene mélyen belenyúlni a magánjogi viszonyokba, de fel kellene állítani oly általános alapelveket, melyek minden körülmények között irányadók volnának. E mellett ki kellene mondani azt, hogy hasznos befektetéseket a birtokosnak megfelelően kárpótolni kellene a bérlet leteltével. Magától értetődik, hogy csak oly befektetésekről lehet szó, melyek a mezőgazdasági üzem által okadatolhatók.

Hogy ez kivihető, azt bizonyítja az angol példa, azt bizonyítja az Agriculture Holdings Act.

Nálunk fontos volna annak a törvényes kimondása, hogy háromszor ugyanazon növényt, esetleg kalászoszt, önmaga után vetni a bérlőnek nem szabad. Oly széles határ ez, mely a bérlő érdekeit nem hogy nem sértené, hanem egyenest meg is óvja, mert hisz már maga e határ is a legokszzerűtlenebb állapot, melyet el nem érni a bérlőnek mindig érdeke. Nagyon sok ily kikötés szükségességére lehetne rámutatni. A mi a bérlet kezdetét illeti, azt tartjuk, hogy a bérlőnek a nélkülözhetlen szükséges takarmányt, szalmát ingyen kellene megkapni, s ezt a bérlet lejártá alkalmával ingyen kellene visszaadni. Szorítsuk e mennyiséget a minimumra. Szükségesnek tartanánk továbbá, hogy a bérlő azon munkálatokat, a melyeknek a bérlet kezdetén az okszerű gazdálkodás mellett el kell végezve lenni, ingyen átkapja, viszont ingyen visszabocsássa a bérlet lejártával. Akárhány esetben kénytelen a bérlő a szántás értékét, mit a bérleten talál, kifizetni, vagy akár hány esetben nem találja meg a bérleten a legszükségesebb talajmunkálatokat sem. A trágyát ingyen kellene a bérlő részére átengedni, s azt a bérlő minden esetben ingyen adná vissza. Ellenkező kikötés érvénytelenségét kellene kimondani. A bérlet lejártával az utód földmunkálatait a régi bérlőnek a megfelelő időben minden további nélkül meg

kellene engedni. E tekintetben vannak a legnagyobb visszaélések. Az ingyen át nem adott szalmát s szénát a bérlő megvenné, de viszont a bérlet lejártával, ha a bérlet tartama alatt szénát, szalmát eladni nem volt szabad, köteles legyen a birtokos a bérlőtől azt megvenni.

Ezek a legfontosabbak, mikre rámutatni kívánunk, a mivel azonban az orvoslandók kimerítve épen nincsenek.

A mi a hasznos és szükséges beruházások megtérítését illeti, ez volna az okszerű gazdálkodás propagálásának legbiztosabb módja. Az utolsó évek fokozott trágyázásáért a bérlőt kárpótlás illetné; mély művelésért, faültetésért, árkolásért, vízlevezetésért, alagsövezésért, szükséges épületekért, s általában minden olyan investitioért, mely a birtok értékét, illetve jövedelmét emeli, a bérlet leteltével a bérlőt kárpótolni kellene.

Angliában az Agriculture Holdings Act értelmében a bérlőt recompensatio illeti meg, ha oly javítást végez, mely nem a rendes művelés keretébe tartozik, még pedig oly összegben, a mily értéket a kérdéses javítás a bérlet lejártával képvisel. S miért nem volna ez kivihető nálunk? Ha a tulajdonos hozzájárul a javításhoz, úgy a megfelelő érték levonatik; úgyszintén levonatik az utolsó két évben elhordott takarmánynak megfelelő trágyaérték is, a mi csak helyeselhető. Ha a bérlő investitiokat akar létesíteni, a földesúr előleges beleegyezése szükséges: i. az épületek emelése, változtatása vagy nagyobbításához; 2. raktarak emeléséhez; 3. állandó rétek alakításához; 4. fűzesek készítéséhez; 5. vízi utak vagy öntözési munkálatok eszközléséhez; 6. kert készítéséhez; 7. utak vagy hidak készítéséhez vagy javításához; 8. vízfolyások, tavak, árkok, víztartányok vagy vízi csövek alkalmazására, vagy mezőgazdasági és házi czélokra, vízellátásra szolgáló művek emeléséhez; 9. állandó kerítések alakítása vagy elhánysához; 10. komlóültetéshez; 11. gyümölcsösök vagy gyümölcsbokrok ültetéséhez; 12. fiatal gyümölcsfák védelméhez; 13. használatlan föld telkesítéséhez; 14. a terület árkolása vagy bekerítéséhez; 15. áradások elleni gátak vagy zsilipek készítéséhez; 16. komlókertekben sodronyhálózat készítéséhez. Alagsövezéshez a földesúr beleegyezése nem szükséges, de értesíteni kell a megkezdendő munkálatról. Még csak értesíteni sem kell a földesúrat a trágyázásról, ideiglenes rétek alakításáról, lóherés, luczernás készítéséről, ha a bérlet lejárt előtt több mint két évvel készítettnek. Faültetés, főzelékkert-alakítás,

a kertészet céljaira szolgáló építés, mind a bérlő belátásától függ.

Hasonló törvényre honunkban is nagy szükség volna.

Az őstermeléssel foglalkozó népesség az 1890-iki népszámlálás szerint a következőkép alakult a magyar birodalomban:

a) Keresők:		Férfi	Nő	Együtt
Mezőgazdaság	Földbirtokos	1.726,022	165,050	1.891,072
	Bérlő	9,808	331	10,139
	Tiszt	9,590	—	9,590
	Mérnök	148	—	148
	Gépész	1,948	—	1,948
	Szolga (béres stb.)	552,008	28,209	580,217
	Napszámos (zsellér)	211,450	123,396	334,846
	Családi kisegítő	900,032	719,096	1.619,128
	Összesen	3.411,006	1.036,082	4.447,088
	Erdészet	24,455	314	24,769
	Szénégetés	2,464	80	2,544
	Méhészet	120	13	133
	Selyemtenyésztés	54	49	103
	Haltenyésztés	16	—	16
	Összesen	3.438,115	1.036,538	4.474,653
Napszámosok	655,079	587,205	1.242,284	
Együtt	4.093,194	1.623,743	5.716,937	
b) Eltartottak	2.489,596	5.137,350	7.626,946	
Mindössze	6.582,790	6.761,093	13.343,883	
Az összes népesség %-ában	37.69	38.72	76.41	

Az utóbb említett napszámosok minden közelebbi meghatározás nélkül vitettek fel 1890-ben, s így azt itt mutattuk ki, mert kétségtelen, hogy azok a mezőgazdaságban nyertek alkalmazást. Az előbbi fölvételek más alapon történtek, s így azokat összehasonlítás alapjául venni nem lehet. A mezőgazdaság óriási adatai után az erdészet az, mely némileg nagyobb adatokat tüntet föl; a többi elenyészően csekély.

Az 1895-iki mezőgazdasági statisztikai felvétel a mezőgazdaság egyes ágainak nagyon tanúságos összehasonlító adatait nyújtja. Oly teret mutat be nekünk, oly jelenségekről vonja le a leplet, melyek addig teljesen ismeretlenek voltak előttünk; ép erre való tekintettel kívánjuk azt a továbbiakban nagy vonásokban bemutatni. A nélkül közzgazdaságunk egészét nem is ismerhetjük meg.

A gazdaságok számát és területét nagyság szerinti kategóriákban ez a felvétel mutatja be a maga szerves egészében. Az

előbbi kimutatások vajmi csekély értékkel bírnak a maguk tökéletlenségükben. Kár, hogy statisztikai hivatalunk ez irányban nem nyújtott minden tekintetben részletezett százalékos adatokat. Egyesíti a birtokokat nagyság szerint, a mi nem valami szerencsésen sikerült; a 0—5 holdast törpe, az 5—100 holdast kiscgazdaságnak, a 100—1000 holdast középgazdaságnak, s az 1000 holdnál nagyobbakat nagygazdaságnak mondja. A ke-
reték roppant tágak, a mi helytelen. Igaz, hogy nagyobb rész-
letességgel is nyújt abszolút adatokat, de ezek tekintetében
százalékos adatokra volna szükség minden tekintetben; csak ez
ad minden irányú felvilágosítást, csak ez adhatja a szociális
bajok magyarázatát. Különbö ennek egészére rá mutatni úgy
sem lehetne, mert hisz természetszerű, hogy a járási adatok
százalékos feltüntetése tárhatná fel csak a helyzetet a maga
mivoltában. E kívánságnak a roppant terjedelem, az óriási
munka állja útját.

Nézzük első sorban a gazdaságok számát s területét a
magyar birodalomban abszolút adatokban, tisztán a mezőgazda-
sági üzemek tekintetbe vételével, vagyis a tisztán erdő és legelő-
birtok figyelmen kívül hagyása mellett.

<i>Gazdaságok nagysága</i>	<i>Gazdaságok száma</i>	<i>Gazdaságok területe hektár</i>
1 holdon aluli szántóföld nélkül	318,190	57,776
1 holdon aluli szántófölddel	298,645	89,765
1— 5 holdig	843,058	1.319,992
5— 10 „	569,534	2.371,996
10— 20 „	467,038	3.754,583
20— 50 „	235,784	3.954,226
50— 100 „	38,862	1.494,054
100— 200 „	10,825	850,067
200— 500 „	6,711	1.211,920
500—1000 „	3,261	1.337,415
1000 holdon felül	3,977	7.451,640
Összesen	2.795,885	23,893,434
Törpegazdaság (0—5 holdas)	1.459,893	1.467,533
Kiscgazdaság (5—100 holdas)	1.311,218	11.574,860
Középgazdaság (100—1000 holdas)	20,797	3.399,401
Nagygazdaság (1000 holdnál nagyobb)	3,977	7.451,640
Összesen	2.795,885	23,389,434

A gazdaságok száma öt holdig, abszolút többségben van,
a melyben azonban az egy holdon aluli birtokok óriási számmal
vannak képviselve. Az egy holdon aluli szántóföldnélküli birto-

kok száma nagyobb, mint a szántófölddel bíróké. Már ez maga is egészségtelen birtokviszonyokra vall, a minnek hátrányos hatását csak fokozza, hogy a többi birtokkategóriák sem megfelelő módon alakulnak. A nagyobb birtokok száma aránylag sok, a mit kivált a területi adatok mutatnak. E tekintetben már az öt holdig terjedő birtokok nagyon hátrányos helyzetben vannak, különben általában elmondhatjuk a területi adatok alapján, hogy húsz holdtól visszamenőleg a területi adatok alakulása határozottan hátrányos.

Fenti adatokat egyébiránt a százalékos számok fogják a legjobban megvilágítani. Adjuk ezért az összes gazdaságokból és a gazdaságok összes területéből az egyes nagyságkategóriákra eső százalékos arányt, valamint a gazdaságok átlagos területét nagyságkategóriák szerint:

<i>Gazdaságok nagysága</i>	<i>Az összes gazdaságokból az egyes nagyság-kategóriákra esett százalék</i>	<i>A gazdaságok összes területéből</i>	<i>Átlag esett 1-1 gazdaságra a nagyság-kategóriákban</i>
1 holdon alul szántóföld nélkül ...	11·4	0·2	0·2
1 holdon alul szántófölddel ...	10·7	0·4	0·3
1— 5 holdig ...	30·1	5·5	1·6
5— 10 „ ...	20·4	9·9	4·2
10— 20 „ ...	16·7	15·7	8·0
20— 50 „ ...	8·4	16·6	16·8
20— 100 „ ...	1·4	6·3	38·4
100— 200 „ ...	0·4	3·5	78·5
200— 500 „ ...	0·2	5·1	180·6
500—1000 „ ...	0·1	5·6	410·1
1000 holdon felül ...	0·2	31·2	1873·7
Összesen	100·0	100·0	8·5
Törpegazdaság (0—5 holdas) ...	52·2	8·1	1·0
Kisgazdaság (5—100 holdas) —	46·9	48·5	8·8
Középgazdaság (100—1000 holdas) —	0·7	14·2	163·5
Nagygazdaság (1000 h.-nál nagyobb)	0·2	31·2	1873·7
Összesen	100·0	100·0	8·5

A szám és területadatok százalécai csak a fentieket dokumentálják. Az utóbbiak érdekes kiegészítésül szolgálnak az egy gazdaságra eső átlagok, melyek a kisebb gazdaságok hátrányos helyzetét még jobban kidomborítják.

A birtokmegoszlásra vonatkozó adatokat különben fontosságuknál fogva megynként részletezve is bekívánjuk mutatni az alábbiakban:

I. Duna balpartja. A gazdaságok összes számából esett ösz-

szesen a törpe- 54.23, a kis- 44.83, a közép- 0.78, a nagygazdaságokra 0.16 százalék; a gazdaságok összes területéből esett összesen a törpe- 6.44, a kis- 43.95, a közép- 15.86, a nagygazdaságokra 33.75 százalék.

A nagygazdaságok területe ez országrész megyéiben úgyszólván kivétel nélkül igen nagy; helyenkint e tekintetben a viszonyok nagyon kedvezőtlenek. Különben a nagybirtokok száma is nagy. Hol mindez a maga egészében talán nem is mondható el, ott a földek aránylagos silánysága teszi hátrányossá a helyzetet.

II. Duna jobbpartja. A gazdaságok összes számából esett összesen a törpe- 57.75, a kis- 41.47, a közép- 0.56, a nagygazdaságokra 0.22 százalék; a gazdaságok összes területéből esett összesen a törpe- 6.08, a kis- 39.20, a közép- 11.6, a nagygazdaságokra 43.56 százalék.

A nagy birtokterület itt a legnagyobb az összes országrészek között; a nagybirtok száma tekintetében is maximális adatokra akadunk ez országrészben. Tagadhatatlan azonban, hogy a vármegyei átlagok tekintetében eltérések is vannak. Nagyban egészben épen nem mondható jónak a helyzet a birtokmegoszlás tekintetében, a mi az egy és kétgyermekrendszerrel, nemkülönben a kivándorlással is szorosan összefügg.

III. Duna-Tisza köze. A gazdaságok összes számából esett összesen a törpe- 59.20, a kis- 39.25, a közép- 1.40, a nagygazdaságokra 0.15 százalék; a gazdaságok összes területéből esett összesen a törpe- 5.10, a kis- 47.39, a közép- 21.29, a nagygazdaságokra 26.22 százalék.

A mint tudjuk, ez országrészben a helytelen birtokmegoszlás nyílt elégedetlenségre is adott okot. A gazdaságok száma s területének kombinációja a magyarázatot mindenütt megadja, kivált ha tudjuk, hogy a népsűrűség nagyobb volta mellett a birtokmegoszlás adatainak aránylag jobbnak kell lenni, mint az abszolúte értelemben véve különben megfelelő volna. Csak rámutatni kívánunk ama körülményre, hogy az országrész átlagában a középbirtok adatai itt maximálisak, a mi kivált törvényhatóságokint jelentkezik fokozottan.

IV. Tisza jobbpartja. A gazdaságok összes számából esett összesen a törpe- 51.10, a kis- 47.77, a közép- 0.90, a nagygazdaságokra 0.23 százalék; a gazdaságok összes területéből esett összesen a törpe- 5.19, a kis- 37.99, a közép- 16.99, a nagygazdaságokra 39.83 százalék.

Ezen országrész megyéi általában nagyon súlyos helyzetben vannak. A nehéz megélhetés következményei elementáris erővel nyilvánulnak meg. A nagybirtok száma egy országrészben sincs oly nagy mint itt, míg a területi adatok tekintetében csak a Duna jobbpartja múlja felül. Igaz, hogy Beregben a nagybirtok száma csökken, de itt a területi adat rendkívüli nagy. Egyébiránt itt mindenütt rossz más tekintetben is a gazdasági helyzet, s így például Szepesnél az aránylag jobb birtokmegoszlás ezért nem tudja hatását érvényesíteni.

V. Tisza balpartja. A gazdaságok összes számából esett összesen a törpe- 54.96, a kis- 43.73, a közép- no, a nagygazdaságokra 0.21 százalék; a gazdaságok Összes területéből esett összesen a törpe- 5.10, a kis- 39.75, a közép- 17.41, a nagygazdaságokra 37.74 százalék.

A középgazdaságok száma ez országrészben igen nagy, de ezt Debreczen okozza; ettől eltekintve az adatok ez irányban kedvezőbbek valamivel. De azért helyenkint igen nagy a középbirtok száma, a mi különben a terület-adatoknál is megnyilvánul. Nézzük csak Békést, a szociális bajok fészket, ott hol az adatok kedvezőek, ott a föld aránylag rosszabb, s így az eredményen az nemigen változtat.

VT. Tisza-Maros köze. A gazdaságok összes számából esett összesen a törpe- 51.70, a kis- 47.61, a közép- 0.59, a nagygazdaságokra 0.10 százalék; a gazdaságok összes területéből esett összesen a törpe- 6.26, a kis- 56.14, a közép- 11.88, a nagygazdaságokra 25.72 százalék.

Ez országrészben kevés a törpebirtok száma, de területe aránylag nagy; vagyis aránylag kevés kézben van az összpon-tosítva. Az egyes megyéknél hol az egyik, hol a másik birtok-kategória van előnyben; a megoszlás a részletek tekintetében jónak épen mondható.

VII. Erdély. A gazdaságok összes számából esett összesen a törpe- 46.80, a kis- 52.44, a közép- 0.68, a nagygazdaságokra 0.08 százalék; a gazdaságok összes területéből esett összesen a törpe- 6.68, a kis- 61.17, a közép- 13.85, a nagygazdaságokra 18.30 százalék.

Aránylag véve helyenkint kedvező Erdélyben a birtokmegoszlás, de az vajmi keveset ér Erdély extensív, kedvezőtlen gazdasági viszonyai között. Egyébiránt sokféle itt is nagyon rossz a birtokmegoszlás, s a nagy átlagra is ez áll.

Áttérve az utolsó országrészre, ott a helyzet a következő:

Vm. Horvát-Szlavonország. A gazdaságok összes számából esett összesen a törpe- 44.23, a kis- 55.49, a közép- 0.23, a nagygazdaságokra 0.05 százalék; a gazdaságok összes területéből esett összesen a törpe- 8.47, a kis- 63.83, a közép- 5.23, a nagygazdaságokra 22.47 százalék.

	A gazdaságok összes számából esett a				A gazdaságok összes területéből esett a			
	törpe-	kis-	közép-	nagy-gazdaságokra	törpe-	kis-	közép-	nagy-
Fiume város és területe	92·31	7·69	—	—	48·45	51·55	—	—
Magyarország	53·57	45·44	0·83	0·16	5·84	46·50	15·37	32·29
Magyar birodalom ...	52·23	46·89	0·74	0·14	6·15	48·44	14·22	31·19

Horvát-Szlavonországban a helyzet nagyon előnyösen változik meg; itt a birtokmegoszlás sokkal helyesebb. A közép-birtok úgy szám, mint területileg egész csekély, a nagybirtok adatai szintén előnyösen alakulnak. Itt panasz az országrész átlagára épen nem lehet. A megyéket tekintve, egyes esetekben a helyzet változik, de az az országrész átlagán változtatni épen nem tud.

A birtok, illetve földeloszlás minden megnyilvánulása fontos az országra, de azok tekintetében a részletekre kitérni nem lehet feladatunk. Ép ezért a gazdaságok megoszlását kezelésük szerint, csak az ország egészére vonatkozólag mutatjuk be, úgy mint az előbbieken, úgy most is tisztán csak a mezőgazdasági üzemekre tekintettel, a tisztán erdő- s legelő-birtoktól eltekintve:

	Abszolút számokban	
Tulajdon gazdaságok száma	2.443,791	87·4 ‰
Haszonélvezeti gazdaságok száma ...	42,944	1·5 ‰
Haszonbéres gazdaságok száma	72,071	2·6 ‰
Vegyes jellegű gazdaságok száma ...	237,079	8·5 ‰
Összes gazdaságok száma	2.795,885	100·0 ‰
Tulajdon gazdaságok területe, hektár	16.725,613	70·0 ‰
Haszonélvezeti gazd. területe, hektár ...	1.202,795	5·0 ‰
Haszonbéres gazd. területe, hektár ...	2.059,193	8·6 ‰
Vegyes jellegű gazd. területe, hektár ...	3.905,833	16·4 ‰
Összes gazdaságok területe, hektár ...	23.893,434	100·0 ‰
Vegyes jellegűben tulajdon, hektár ...	2.017,113	8·4 ‰

A tulajdonbirtok a legnagyobb minden tekintetben, a mi tulajdonkép a dolog természetében fekszik; de általában véve e százalék nagynak épen nem mondható, kivált ha a területi adatokat is figyelembe vesszük.

Felakarjuk azonban tüntetni a jelen alkalommal a gazdaságok összes területét tekintet nélkül arra, hogy tisztán erdő- vagy legelőgazdálkodásról van-e szó:

	<i>Magyarország hektár</i>	<i>Horvát-Szlavon- ország, hektár</i>	<i>Magyar birodalom hektár</i>
Szántóföld	12.030,114	1.364,591	13.394,705
Kert	375,730	55,204	430,934
Rét	2.864,732	445,122	3.309,854
Szőlő beültetve	195,466	26,508	221,974
Szőlő paragon	85,832	23,945	109,777
Legelő	3.660,837	593,494	4.254,331
Erdő	7.475,464	1.511,779	8.987,243
Nádas	80,844	3,207	84,051
Nem termő	1.334,723	205,628	1.540,351
Összesen	28.103,742	4.229,478	32.333,220

Ha a nagyságkategóriák művelési ágak szerinti megoszlását vesszük, természetesen a tisztán erdő- s legelő-gazdaságok figyelmen kívül hagyása mellett, úgy a következő adatokat kapjuk abszolút számokban a magyar birodalomban. A gazdaságok egyes kategóriáinak területeiből esett:

	Törpe	Kis	Közép	Nagy	Összesen	Anya- ország	Horvát- Szlavon- ország
	g a z d a s á g						
Szántóföld hektár	916324	7763366	1945135	2390468	13015293	11664786	1350507
Kert	99472	250784	29121	26907	412284	357730	54554
Rét	202380	2015077	359524	514689	3091670	2656352	435318
Beültet. szőlő	67622	130396	12311	8023	218352	191982	26370
Parlag szőlő	32848	64561	5935	4301	107645	84585	23060
Legelő	53133	617611	401188	973596	2045528	1888433	157095
Erdő	41054	528174	544162	3155369	4268759	3688746	580013
Nádas	1574	17027	12322	38539	69462	67676	1786
Nem termő	53123	181864	89703	339749	664439	609756	54683

A adatok ily csoportosítása a mellett bizonyít, hogy még nagyon extensív viszonyok között gazdálkodunk: az aránylag nagyobb belterjességet mutató adatok alacsonyok. A kert s szőlőterület nagyon kevés; ez utóbbi azonban erőteljesen szaporodik. A homoki szőlők ültetése az utóbbi években óriási arányokban halad előre. A rét s legelőterületet aránylag soknak kell mondanunk, de ezek folyton csökkennek. A feltétlen rét és legelőterületekre való tekintetből ezt károsnak kell mondanunk: a dolog ugyanis olyformán áll, hogy az ily területeket is mind nagyobb kitejedésben vonják eke alá a köz- s magán-

gazdaság nagy kárára. Nemcsak a legelő területe nagy, de nagy az erdőé is. Pedig nem szabad elfelednünk, hogy fentiekén kívül még tisztán erdő- és legelő-birtokaink is vannak, melyek nagy kiterjedésűek, de a melyek a mezőgazdasági üzemtől már távol vannak.*

De nézzük a százalékos adatokat; azok mutatják a helyzet képét a legjobban:

Gazdaságok	Gazdaságok egyes kategóriáinak területei az								nem termő	összes
	szántó-föld	kert	rét	beült. szőlő	parlag	legelő	erdő	nádas		
területére százalék										
Törpe	62'4	6'8	13'8	4'6	2'3	3'6	2'8	0'1	3'6	—
Kis	67'1	2'2	17'4	1'1	0'6	5'3	4'6	0'1	1'6	—
Közép	57'2	0'9	10'6	0'4	0'1	11'8	16'0	0'4	2'6	—
Nagy	32'1	0'4	6'9	0'1	0'1	13'1	42'3	0'5	4'5	—
Összesen	54'5	1'7	12'9	1'0	0'4	8'5	17'9	0'3	2'8	—
Gazdaságok egyes kategóriáira esett az összes területekből										
Törpe	7'0	24'1	6'5	30'9	30'5	2'6	1'0	2'3	8'0	6'1
Kis	59'7	62'3	65'2	59'7	60'0	30'2	12'4	24'5	27'4	48'5
Közép	14'9	7'1	11'6	5'7	5'5	19'6	12'7	17'7	13'5	14'2
Nagy	18'4	6'5	16'7	3'7	4'0	47'6	73'9	55'5	51'1	31'2
Összesen	100'0	100'0	100'0	100'0	100'0	100'0	100'0	100'0	100'0	100'0

A fentebb részletezettekét egészítik ki e számok, s mutatják gazdálkodásunknak még mindig külterjes voltát.

Mielőtt a birtokmegoszlás ismertetését abba hagynánk, a korlátolt forgalmú birtokokról is megkívánunk emlékezni. Korlátolt forgalmú birtokaink megoszlása az összes területek százalékában a következőleg alakult országrészenként:

Ország-rész	Korlátolt forgalmú birtokok az összes							
	szántó-föld	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	nádas	terület
	s z á z a l é k á b a n							
Duna balpart	9'65	8'79	14'88	1'99	54'51	58'34	26'51	33'36
Duna jobbpart	17'23	8'07	26'02	1'62	56'51	53'18	47'30	30'52
Duna-Tisza köze	11'07	6'93	18'54	2'07	42'60	54'89	29'79	22'19
Tisza jobbpart	10'16	6'72	19'20	3'98	54'99	57'47	22'57	35'77
Tisza balpart	10'32	5'72	10'52	2'38	51'66	62'41	27'09	31'85
Tisza-Maros szöge	9'40	15'66	18'63	9'40	78'03	71'94	46'05	37'12
Erdély	5'09	4'60	7'29	6'79	59'32	69'41	15'56	39'79
Magyarország	10'88	8'36	14'52	3'15	56'98	62'94	34'00	33'54
Horv.-Szlavonország	4'29	3'83	4'43	2'72	75'13	67'29	63'32	40'72
Magyar birodalom	10'21	7'78	13'17	3'08	59'52	63'67	35'14	34'48

* Az összes erdőterület kat. holdakban 15.617,380, a legelőé 7,392,869, a miből 4.990,640, illetve 3.721,1931 hold még mindig közös erdő, illetve legelő.

A mint általában tudva van, hazánkban a korlátolt forgalmú birtok-százalék igen nagy. Tény, hogy az erdő, legelő s nádas százaléka a legnagyobbak, de bizonyos, hogy a többi műveleti ágak is aránylag nagy számokkal szerepelnek. Ez a birtokmegosztás helyes irányítására nagy hátrány, mert hisz sok föld van kivéve kezeinkből, melylyel helyes birtokpolitikát lehetne csinálni. A szántóföld, kert s rét is óriási területet tesznek ki, pedig ezek az erdő, legelő s nádas adataihoz nem is hasonlíthatók. Egyébiránt nem szabad elfelednünk, hogy különösen a legelő s nádas között igen sok oly terület van, melyet nagyobb hasznot hajtó művelési ágak körébe lehet vonni, ha a nehézkes mozgás, mely a korlátolt forgalmú birtokokat jellemzi, akadályul nem szolgálna. Nem mulaszthatjuk el különben rámutatni, hogy egyes országrészek a korlátolt forgalmú birtokok tekintetében nagyon hátrányos helyzetben vannak. Reáfekszenek ezek nagy testükkel a legproduktívabb művelési ágakra. Nem szabad azt figyelmen kívül hagynunk, ha a nehéz megélhetés okait keressük: ez mindig igen fontos tényezőnek fog bizonyulni. A korlátolt forgalmú birtokok jórészt oly üzentervekkel dolgoznak, melyek nagy munkaerőt nem absorbeálnak; általában véve a birtok területéhez képest nem állnak az intenzitás megfelelő fokán, s így a munkaalkalmat a kívánt mérvben nem szaporítják. Belátva a fentiek igazságát, melyhez azután nemzetiségi okok is társultak, felmerült az az eszme, hogy az új hitbizományok a perifériákon engedélyeztessenek, hogy így azok a nagyobb kultúrát feltételező talajt a földművelő kezei előtt el ne vonják, s az erdőséget vonják inkább hatalmi körükbe. E mellett az ily exponált helyeken minden újabb hitbizomány a magyarság vára, a magyarosítás fontos tényezője lehetne. Csak örvendeni lehet, hogy a kormányzati hatalom mind ennek igazságát belátva, erre az álláspontra helyezkedett. Mert hisz kétségtelen, hogy a mi a múltban jó volt, az a jelenben nem mindig válik be. Azokon változtatni kell. Mint Hammersberg koronaügyész 1898-ban a magyar jogászegylet gyűlésén mondja: «hasonlítva az államot az emberi testhez, azt a bizonyos alapvető konzervatív részét a lakosságnak tekinthetni a csontváznak, a mely körül a nemzet többi rétegei domborulnak. Mindenesetre szüksége van az állami tagozatnak egy ilyen szilárd csontvázra, mely a többi részeket összetartja. Már most, mikor azok a mozgalmak, lány részek, a melyekben az élet van, óriásilag fej-

lődtek, mikor azok sokszorosán meghaladják azt a terjedelmüket, a melylyel akkor bírtak, a mikor a mai hitbizományi intézmény felállított; teljes képtelenség, hogy ez a vézna csontváz megfeleljen azoknak a kívánalmaknak, a melyeknek akkor, a mikor még a hús és izomréteg vékony volt rajta, megtudott felelni. Hiszen attól az időtől fogva, a mikor a hitbizomány idegen intézménye hozzánk beplántáltatott, az ország lakossága az ötszörös számra emelkedett, azóta a műveltség, a kultúra, mely akkor pusztán egynéhány családnak volt a tulajdona, elterjedt a legszélesebb rétegekben, és ha az akkori viszonyok szerint egészen indokolt lehetett, hogy annak a néhány családnak fennállása intézményileg biztosítsák, mert a kultúra azokban a családokban tovább átháramlott és tovább fejlődött, ma, mikor a civilizáció elterjedt széles rétegekben, azt mondani, hogy azok a birtokviszonyok, a melyek kétszáz évvel ezelőtt megfeleleltek, a mai állami igényeknek és viszonyoknak is megfelelelnek, merő anachronizmus volna». A hitbizományok azért fentartandók, hogy így a magyarságnak a föld egyrésze biztosítsák, de hogy a jó földek szabad forgalmát meggátolja, a perifériákra volnának kihelyezendők. Helyesnek tartanánk a kisbirtokos szempontjából viszont a forgalmat általában bizonyos korlátokkal gátolni. Értjük az otthont mentesítő törvényeket e gátak alatt. Az különben az iparosok körére is ki volna terjeszthető: a homestead egyik másik alakja egyébiránt a külföld egyik másik államában is látható.

A korlátolt forgalmú birtokok statisztikáját először 1895-ben kaptuk: ez azután az 1900-ik évben tökéletesítve bocsátott nyilvánosságra.

Hogy a fenti adatokban az egyes korlátolt forgalmú birtoknemek a magyar birodalom területére érte mily százalékkal vannak képviselve, azt az alábbi adatok mutatják (1. a túloldalon).

Ha ez adatokat végig nézzük, láthatjuk, hogy legnagyobb százalékkal a községi, városi és törvényhatósági birtokok szerepelnek, melyeket a közbirtokossági és volt úrbéreses közös birtokai, ezeket a kincstári birtokok, majd a hitbizományiak követnek. Még csak a római katolikus jellegű birtokok százaléka mondható nagynak. E birtokok azonban fentiekben 92.04%-kal szerepelnek. Ezek absorbeálják tehát magukban a kötött birtokok óriási kontingensét. Ez az oka, hogyha kötött birtokokról van szó, rendszeren e birtokokat értik. Már most, ha ismét ügye-

Szántó- föld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Nem termő	Összes terület
valamennyi korlátolt forgalmu birtok százaléklában								
1. Kincstári birtokok.....	4'70	9'03	4'89	7'65	25'72	3'42	6'16	16'47
2. Községi, városi, törvényhatósági birtokok	16'08	20'91	32'79	41'54	31'50	29'40	61'51	34'18
3. Vallási és tanulmányi alap birtokai	4'40	2'72	1'28	0'87	1'05	6'79	1'08	1'50
4. Egyéb alapítványok birtokai	0'61	0'41	0'87	0'12	0'13	0'04	0'30	0'22
5. Római katolikus jellegű birtokok: érseki és püspöki	7'81	6'01	4'67	1'96	3'77	8'97	1'79	3'76
káptalanok és papnevelő-intézetek.....	6'91	4'81	3'49	1'94	1'44	10'55	2'34	2'47
apátságok, prépostságok, szerzetes rendek	4'90	2'62	4'87	0'88	1'30	2'61	1'06	1'72
templomi és lelkési	5'40	3'28	9'28	0'29	0'34	0'44	0'54	1'11
kántortanítói és iskolai	1'26	0'57	0'41	0'06	0'02	0'18	0'06	0'21
együtt	26'28	17'97	22'72	5'13	6'87	22'75	5'79	9'27
6. Görög katolikus jellegű birtokok: érseki és püspöki	0'22	0'33	0'73	0'39	1'27	0'04	0'12	0'80
káptalani	0'05	0'06	0'19	0'01	0'02	—	—	0'02
szerzetesrendi	0'02	0'05	0'12	0'01	0'01	—	—	0'01
templomi és lelkési	1'80	2'23	0'78	0'21	0'27	0'23	0'28	0'53
kántortanítói, tanítói és iskolai.....	0'41	0'43	0'12	0'06	0'04	0'02	0'03	0'11
együtt	2'50	3'10	1'94	0'68	1'61	0'29	0'43	1'47
7. Görögkeleti jellegű birtokok: érseki és püspöki	0'65	0'35	0'60	0'13	0'08	0'93	0'16	0'18
szerzetesrendi	0'39	0'17	0'60	0'07	0'16	0'57	0'18	0'17
templomi és lelkési	2'22	1'55	0'74	0'22	0'16	0'36	0'27	0'50
tanítói és iskolai.....	0'17	0'08	0'09	0'02	0'02	—	0'01	0'04
együtt	3'43	2'15	2'03	0'44	0'42	1'86	0'62	1'890

lemmel szemléljük ezt az öt kategóriát, úgy láthatjuk, hogy a római katolikus jellegű birtokok, a hitbizományok, s a községi stb. birtokok azok, melyek, szántóföld, kert, rét s szőlő % -ában a legnagyobb hányaddal szerepelnek. Nézetünk szerint a községi, városi s törvényhatósági birtokok a nép szempontjából sokkal inkább hozzáférhetőek, mint a két másik exclusiv birtok-kategória. Ezt mutatja a gyakorlat. Ezért beszélnek azután rendesen csak a római katolikus jellegű, s a hitbizományi birtokok káros hatásáról. Nagyrészt ez annak az oka. Igazat ad eme utóbbi állításnak a statisztika is, mely elfogultságot nem ismer. Ha e birtokokon a helyes irányú intenzivitás meggyökereszne, ha szaporítanák céltudatosan a munkaalkalmat, úgy megszűnnék a gáncs, mert megszűnnék a káros visszahatás. A józan gazdálkodásnak, a produktív erők kihasználásának, a helyes gazdasági politikának szolgálatába szegődni áldozattal nem járna.

Magyarország gazdaságait a felszerelés bő volta éppen nem jellemzi. Folyton halljuk hangoztatni, hogy Magyarország tökeszegény, s a gazdák hitelkérdése megoldásra vár. Önként folyik ebből, hogy a felszerelés kielégítő nem lehet. Sajnos a múltra nézve megbízható, s a részletekre kiható felvételünk nincs: e tekintetben is csak az 1895-iki felvételhez kell magunkat tartanunk. Mindenesetre áll azonban, hogy a helyzet már ez idő óta is kedvezőbb, mert a gazdálkodás helyesebb alapozása szinte szemlélatómást terjed.

A gépek s eszközök száma a magyar birodalomban, s birtokkategóriák szerint való megoszlása a következő volt:

Megnevezés	Szám	Törpe- gazdaságra	Kis- százalék	Közép-	Nagy-
I. Gépek motorikus erőre.					
Lokomobil	9,816	5'24	24'45	31'19	39'12
Cséplőszekrény gőzerőre	9,509	4'61	26'00	31'25	38'14
Gőzeke	179	2'23	19'55	11'18	67'04
Egyéb gőzgép	391	5'13	41'28	14'10	39'49
Szélmotor	385	11'17	71'17	9'09	8'57
Villamos-motor	45	17'78	44'44	22'22	15'56
Petroleum-motor	85	9'41	62'35	12'94	15'30
Benzin-motor	18	22'22	50'00	16'67	11'11
Vízmotor	245	11'86	49'15	18'22	20'77
II. Gépek, eszközök, állati s egyéb erőre.					
1. Talajművelő eszközök:					
Egyes eke, fagerendélyű	1.188,830	16'57	74'44	4'65	4'34
Egyes eke, vasgerendélyű	177,479	9'73	49'09	17'62	23'56

Megnevezés	Szám	Törpe-	Kts- gazdaságra	Közép- százalék	Nagy
Kettős eke	55,811	4'67	33'44	29'75	32'14
Hármas eke	21,069	1'70	9'98	25'19	63'13
Mélyítő eke	20,398	6'04	47'03	18'14	28'79
Töltőgető eke	103,242	7'79	74'52	7'92	9'77
Kultivátor	25,824	3'43	42'64	18'40	35'53
Ekék, kultivátorral együtt	1,592,653	14'26	68'47	7'86	9'41
Borona fakerettel	895,871	14'82	78'10	4'02	3'06
Borona vaskerettel	159,679	9'03	64'24	12'30	14'43
Tüskeborona	298,387	14'26	73'36	6'43	5'95
Boronák együtt	1,353,937	14'02	75'43	5'52	5'03
Sima henger	126,059	4'07	64'97	14'80	16'16
Fogas henger	18,965	8'32	46'43	18'26	26'99
Hengerek együtt	145,024	4'63	62'54	15'25	17'58
Szóróvető gép	6,636	1'66	25'60	32'02	40'72
Sorvetőgép	39,298	1'26	45'28	27'39	26'07
Vetőgépek együtt	45,934	1'31	42'46	28'05	28'18
2. Terménybetakarító, tisztító és előkészítő eszközök:					
Marokrakó aratógép	2,247	8'37	53'95	12'63	25'05
Kévekötd aratógép	794	5'16	47'79	21'45	25'60
Kaszálógép	1,923	17'77	52'65	8'50	21'08
Arató- és kaszálógép együtt	4,964	12'31	52'68	11'72	23'29
Lógereblye	26,554	8'24	43'48	21'16	27'12
Járgány	48,246	5'54	78'47	8'96	7'03
Cséplőszekrény	49,342	6'35	87'47	4'98	1'20
Kukoriczamorzsoló	35,806	6'36	62'32	21'33	9'99
Rosta	291,761	8'65	81'60	6'07	3'68
Konkolyválasztó	22,084	5'60	46'19	28'96	19'25
3. Takarmányelőkészítő gép és eszköz:					
Szecs kavágó	180,592	13'37	77'14	6'20	3'29
Répavágó	52,746	6'61	63'53	16'80	12'76
Daráló	34,408	27'91	56'05	10'05	5'99
Szénasajtoló	1,013	16'88	41'17	14'01	27'94
Gőzfűlesztő	3,987	16'85	63'63	6'22	13'30
4. Egyéb gép és eszköz:					
Szekér fatengelyyel	599,853	20'38	69'67	5'20	4'75
Szekér vastengelyyel	946,006	16'73	69'09	7'25	6'93
Szekerek együtt	1,545,859	18'15	69'31	6'46	6'08
Trágyaszivattyú	3,024	3'84	13'72	27'05	55'39
Víziszivattyú	6,583	8'34	23'29	25'58	42'79
Vizhordó lajt	45,685	12'95	56'48	11'50	19'07
Borsajtó fából	136,201	26'19	70'80	2'21	0'80
Borsajtó vasból	12,756	23'95	60'21	9'36	6'48
Szőllőzúzó	17,319	24'89	65'60	5'87	3'64
Gyümölcsaszaló	10,852	16'15	75'57	5'63	2'65
Nagyobb mérleg	51,134	10'52	54'29	18'86	16'33

Megjegyezzük, hogy arató- és kaszálógépek csak az anyaországban volt a felvétel alkalmával.

Az extenzitást jelző gazdasági eszközök igen nagy számmal vannak még most is képviselve: bizonyos azonban, hogy ezekkel különösen egyes országrészek excellálnak — Erdély, Horvát-Szlavonország — s ez alakítja az országos adatokat is hátrányosan. Az intenzív kultúrát feltételező gépek és eszközök terjedésének még tág tere van hazánkban, s a racionalizmus van hivatva kiküszöbölni az ósdi eszközök nagy számát is.

Százalékos adataink a gazdaságokra eső gépek százalékait mutatják. Így tekintve a kisebb birtokkategóriák részesedése nem rossz, sőt akárhányszor jobb, mint a nagyobb birtokoké. Ennek oka ama körülményben rejlik, hogy a kisebb gazdaságok általában kezdik a gépeket jobban vásárolni, a mit pedig aránylag kis területüknél fogva a maga egészében kihasználni nem tudnak. A nagyobb gazdaságok ellenben a területhez képest aránylag kisebb gépleltárra szorúlnak, mert azt a lehető legkiterjedtebb módon van módjukban kihasználni. Egészséges viszonyok mellett tehát a kisebb gazdaságok százalékának mindig nagyoknak kell lenni.

Rámutattunk a munkabérek, a napszám adatok megbízhatatlanságára, illetve, hogy azok legfőbb csak relatíve véve bírhatnak értékkel. Egyébiránt más adatok rendelkezésünkre nem állnak, s így csak a meglévőkhöz tarthatjuk magunkat minden hiányosságuk mellett is. Az 1896 és 1900-ik év munkabér adatait kívánjuk itt bemutatni (krajczárookban) országrészenként részletezve, mely mindenestre érdekes áttekintést fog adni a munkabér mikénti megoszlásáról (1. a 355. oldalon).

A horvát-szlavonországi régebbi adatokat nem ismerjük: valószínű, hogy azok sem ingadoztak valami nagyon, mert hisz az adott átlagok is meglehetősen egy színvonalon maradtak. Ismételjük egyébiránt, hogy hiba volna fenti adatoknak túlnagy jelentőséget tulajdonítani: úgylátszik azonban, hogy Erdélyben némileg lefelé irányulnak az árak, a mi különben a Tisza-Maros szögén is bizonyos fokig elmondható. Az ország többi részeiben inkább áremelkedésre akadunk. Nagyban egészben az árak emelkedő irányzatot tüntetnek fel, ha az országos összeítést vesszük, a mi különben Horvát-Szlavonországra is elmondható.

A munkabér statisztika az élelmezés milyenségéről, s a

Év	Férfi napszám						Női napszám						Gyermek napszám											
	tavasz		nyár		ősz		tél		tavasz		nyár		ősz		tél		tavasz		nyár		ősz		tél	
	ellátás nélkül	ellátás sal	ellátás nélkül	ellátás sal	ellátás nélkül	ellátás sal	ellátás nélkül	ellátás sal	ellátás nélkül	ellátás sal	ellátás nélkül	ellátás sal	ellátás nélkül	ellátás sal	ellátás nélkül	ellátás sal	ellátás nélkül	ellátás sal	ellátás nélkül	ellátás sal	ellátás nélkül	ellátás sal	ellátás nélkül	ellátás sal
1896	39	56	57	82	42	61	29	43	25	38	35	50	28	40	19	28	16	26	22	33	18	27	13	21
1900	41	57	60	85	46	64	31	45	28	40	38	54	30	42	21	32	18	28	25	37	21	26	15	24
1896	36	54	62	88	41	61	30	43	27	40	40	59	30	43	22	32	17	28	26	39	20	31	14	23
1900	38	53	64	90	45	61	31	45	29	42	44	60	32	45	25	33	20	28	28	40	22	32	16	23
1896	44	60	87	108	56	73	35	48	31	43	54	70	38	51	25	36	20	30	34	47	25	35	15	25
1900	47	62	86	104	56	71	37	50	33	45	54	69	38	50	27	37	23	30	37	46	27	35	19	25
1896	38	56	57	82	42	60	30	45	22	34	32	47	25	38	18	29	14	24	21	32	16	26	12	20
1900	44	60	68	88	50	70	36	51	26	38	36	52	29	41	22	31	18	26	25	34	20	28	15	22
1896	35	52	66	92	45	62	29	42	24	38	43	58	30	43	20	31	15	25	26	38	19	30	13	21
1900	35	50	66	88	45	60	30	42	25	36	42	58	30	42	22	31	18	26	30	40	21	30	15	22
1896	42	57	78	97	54	71	34	47	32	45	50	65	39	51	26	36	19	28	29	42	22	34	16	25
1900	41	57	72	92	50	66	34	46	32	44	50	66	38	50	26	35	20	28	29	39	23	31	17	21
1896	35	54	50	75	40	60	28	46	25	41	36	53	28	44	21	35	16	26	22	35	18	29	12	22
1900	33	51	51	71	38	55	27	43	25	40	37	55	28	43	21	35	17	27	24	35	18	28	13	23
1896	38	56	65	88	44	62	31	45	26	40	40	57	30	44	21	32	17	27	25	38	20	30	14	22
1900	39	55	64	87	47	63	29	45	28	40	42	58	31	45	23	33	19	27	28	38	21	30	15	23
1896	42	65	60	83	49	67	42	57	35	53	44	61	36	49	31	45	20	33	25	35	22	35	17	28
1900	46	65	63	85	46	65	41	56	36	52	45	63	35	51	30	46	20	32	26	38	20	32	16	25

	1879	1880	1885	1890	1895	1900
földmozgósítás összesen ezer kbm.	—	—	1,857	2,117	1,517	2,869
Horv.-Szlavonorsz. lecsapol. hekt.				913 ¹	1,004	128,596
alagsövezés				94'32 ²	98'24	99'88
öntözés				— ¹	1'76	0'12
összes				55 ²	—	—
földmozgósítás össz. ezer kbm.				5'68 ¹	1,022	128,751 ²
				55 ²	31	1,882

A mint arra már rámutattunk, a lecsapolás az, mely a telkesítési munkálatok közül a legjobban kiválik. Horvát-Szlavonország e tekintetben az utóbbi években óriási adatokkal szerepel, a mióta a horvát-szlavon kormány építési osztályának kezéből a telkesítési munkálatok, a horvát kulturmérnöki hivatal hatáskörébe mentek át. A lecsapolás terén általában, hazánkban serény volt a munkásság; csak kívánatos, hogy az alagsövezés is hasonló eredményt mutasson fel, s csak kívánatos, hogy az öntözés a hazai fogalmakat e tekintetben túlszárnyalja.

Mielőtt a mezőgazdaság általános ismertetését befejeznénk, az oktatás, a gazdasági ismeretek statisztikai részét is bekívánjuk mutatni.

Négy gazdasági tanintézetünk, egy akadémiánk, s egy állatorvosi főiskolánk van. Az erdészeti akadémiáról az erdészet taglalásánál fogunk megemlékezni. Van még az anyaországban 1900-ban 14 állami, 6 községi és magánjellegű, de állami kezelés alatti s 1 magánjellegű földműves iskola; van 15 vinczellér képezdénk és szőlőszeti iskolánk, s 11 egyéb gazdasági s rokon természetű tanintézet, mint kertészeti, tejgazdasági, erdőőri, s vízmesteri iskola. Horvát-Szlavonországban összesen 7 földműves, szőlőszeti, tejgazdasági, mezőgazdasági és erdészeti iskola, illetve tanfolyam van. Egyébiránt a mi a tanfolyamokat illeti, azok 1900-ban a fentiekén kívül a következő számmal voltak: mezőgazdasági tanfolyam volt 44, kertészeti 2, mezőgazdasági iparral foglalkozó 3, házi ipari 20, s más egyéb 1.

A népies gazdasági oktatás szervezete elég erősnek mondható: gazdasági egyesületek, körök, földműves iskolák s vándortanárok 1900-ban 181 tanfolyamot tartottak, míg gazdasági elő-

¹ 1889. és 1890-ben. ² E számban az előző év adatai bennfoglalván míg a földmozgósításra vonatkozó adatokban nem.

adásokat 76 megye 1540 községben tartott, számszerint 3980-at, 318,487 résztvevővel, a mely alkalmakkor 177.556 népies füzetet is kiosztottak.

A földművelésügyi tárca előirányzata az öt utolsó évben a következőkép alakult:

Év	Kiadás	Bevétel forintokban	Kiadási többlet
1896	21,499,633	16,335,193	5,164,440
1897	22,638,462	16,828,065	5,810,397
1898	23-736,136	16,970,727	6,765,409
1899	26.052,614	18.924,221	7.128,393
1900	28.916,607	21.817,984	7.098,623

A kiadási többlet folyton nagyobbodik: az 1900-iki csekély visszaesés számba sem jöhet, annál is inkább, mert 1900 után még nagyobb arányú a növekedés.

A gazdasági egyesületek és körök az utóbbi időben az ismeretterjesztés terén fokozott gondosságot fejtenek ki. Az országos gazdasági egyesület, az a jól szervezett országos központ, mely hivatva van irányítani s fejleszteni a vidéki gazdasági egyesületek, illetve körök tevékenységét. Az országos gazdasági egyesület régi intézmény, s újabban a gazdasági egyesületek országos szövetségét megalkotva, a vidéki elszórt központokat is egyesíti, hogy így azokat egységes munkásság köré csoportosítva, sok tekintetben irányíthassa a vidéki mozgalmakat, s azokat produktív munkásságra serkenthesse. Az országos gazdasági egyesület az agrár politikai kérdések taglalását működésében kidomborítja s az agrár irányzatot a közélet minden fázisába vinni igyekszik. Ez a célja a magyar gazdaszövetségnek is.

Sajnos, a vidéki egyesületek, néhány kivételével, nem fejtenek ki kellő működést. A gazdasági kamaráknak nagy jövőjük lett volna, mert ezek a helyi viszonyokat úgy istápolhatnák, mint most az országos egyesület az országos gazdasági érdekeket. Sajnos, ez az eszme elaludt; már pedig tény, hogy a vidéki indolentia felrázására ez lett volna a legjobb eszköz. Országos központ keze a részletkérdésekben messze nem nyúlhat, a helyi érdekeket a részletekben megismerni nem tudja, s ideje sem engedi, hogy annak minden tekintetben meg tudjon felelni. Ezért a vidéki egyesületek erejét s munkakedvét feltétlenül fokozni kell.

A gazdasági egyesületek s körök száma 1899-ben 245,

70,168 taggal. Az egyesületek törzsvagyona 1.971,747 frt, bevétele 898,161, kiadása 749,306 frt. Tekintve hazánk pár excellence mezőgazdasági voltát, e számok nagyoknak épen nem mondhatók. Oka az, hogy sok egyesület céljának épen nem felel meg, csak névleg van meg, működést alig fejt ki. A nagyobb tevékenységet kifejtő egyesületek száma vajmi kevés. A gazdasági egyesületeknek, ha céljuknak megfelelnék, ha a gazdák praktikus érdekeit tartják szem előtt, szükségletet pótolnak; nagy hivatásuk van a vidéken, mert ismerve a baj fészket, s annak okát, a helyszínen, a viszonyok ismerete mellett megtalálják az orvosszert, a profilaktikus szert, a baj terjedésének megakadályozására, illetve annak megszüntetésére.

A gazdasági egyesületek segélyezésére a kormány a következő összegeket adta:

<i>Év</i>	<i>Forint</i>	<i>Év</i>	<i>Forint</i>
1895	15,831	1898.	60,170
1896	29,950	1899.	74,286
1897	52,393	1900.	79,916

A gazdasági egyesületeknek, s ezek expozitúráinak a gazdaköröknek, nagyobb elterjedése a gazdasági ismeretek fejlesztésével járna: így igen kívánatos volna, ha e tekintetben a gazdák szervezkednének, megteremtenék azokat a vidéki központokat, melyek érdekeit folyton védenék s képviselnék.

A) Növénytermelés.

A mezőgazdaság egésze a növénytermelésre van felépítve: a növénytermelés adja közvetve vagy közvetlenül a mezőgazdaság eredményét. Érthető tehát, ha a növénytermelés helyes vitelére mind nagyobb s nagyobb figyelmet fordítanak, ha a talaj műveléssel igyekeznek a növény helyét biztosítani, s a növénytermelés szabályainak betartásával általában a termések fokozására igyekeznek hatni. A termés egy év hasznát nyújtja a gazdának; egy év végén tudja meg a gazda, helyesen munkálkodott-e vagy sem.

A sikert a gazda csak úgy biztosíthatja magának, ha vetendő növényei részére a legmegfelelőbb talajt kiválasztja, munkálataival alkalmazkodik a gyakorlat szabályaihoz, a tudomány újmutatásaihoz, s a lehetőség szerint igyekszik e mellett a termé-

szet mostohaságait legyőzni. A vetendő növények egymásutánja azonban nem kevésbé fontos: ez egyezteteti össze a növényélet-tan szabályait a növénytermelésiakkal.

A múltban hazánkban nagyon egyoldalúlag gazdálkodtak: ez különben az extenzivitás jellemvonása. Egyébiránt még napjainkban is a szemtermelésre van a fősúly fektetve, s ép az az intenzitás feladata, hogy a gazdaságokba helyes arányokat hozzon. Takarmánynövények, kapások, hüvelyesek s ipari növények azok, melyek termelését fokozni kell.

Földjeinket általában véve jóknak tartják: általában véve jobban gazdálkodunk már most, mint a közelmúltban, úgy hogy a talajmunkálás, trágyázás, s a növények helyes egymásutánja a racionalizmusnak mindjobban megfelel. A talajmunkák terén az őszi mély megmunkálás a jó termések hatalmas faktora, a mi mindjobban tért hódít, s a mit terjeszteni, propagálni, az illetékes tényezők kötelességüknek ismernek. A szántások általában befolyásolják a termés milyenségét. Egy szántás egy kenyér, két szántás két kenyér, három szántás három kenyér, mondja a közmondás. A szántások helyes megadásától sok függ, de nem minden. Kétségtelen azonban, hogy a talaj teljes megművelése a föld termőerőben tartásának főkövetelménye. A talajból mindig veszünk ki valamit, a mit maga a helyes megmunkálás ki nem egyenlít: ezt pótolni kell, ha a földet állandóan termőképes állapotban akajjuk tartani. Erre való a trágyázás. A trágyázásnak azonban karöltve kell járni a helyes megmunkálással, s ha e tekintetben megtettünk minden lehetőt, úgy munkásságunk eredményes lesz.

A talaj termőerőben tartására trágya kell; még pedig mennél több. Főczélja tehát a gazdának, hogy mennél több trágyát állítson elő. Sok takarmányt kell termelnie, hogy sok marhát tarthasson, mert ez adja a trágyát, s ez fokozza a termést.

A trágya által a terményekkel elvont anyagokat pótoljuk vissza a földbe. A szalma ugyan többnyire a gazdaságban marad, de a terményeket, magvakat, rendszeren eladjuk. Már pedig a magvak phosphorsavtartalma húzza meg legjobban a földet, s így annál jobban kellene trágyázni, mennél több gabonát, vagy más nemes terményt adunk el a gazdaságunkból.

A magyar gazda még a közelmúltban a trágyával vajmi keveset törődött: földjei őserőben voltak, trágyára a földek egy jó része nem szorult. A helyzet azonban most már megvál-

tozott. A jó gazda azon van, hogy mennél több trágyát produkáljon.

Ha istállótrágya produktiónk nem elegendő, úgy trágyaszükségletünket műtrágyákkal pótoljuk. A műtrágyázás hazánkban mindjobban terjed, s azon fontosságnál fogva, mely ebben rejlik, a műtrágyázás fokozódását az intenzivitás fokozódásával veszik egyenértékűnek.

Az istállótrágya a növény táplálkozás alkatrészeit mind magában foglalja. A műtrágya nem: ezért hívják egyoldalú trágyának. Az istállótrágya szálás részeinél fogva a talaj fizikai alkatát is javítja, míg a műtrágya erre hatni nem képes. A műtrágya tehát az istállótrágyát nem pótolhatja, csak annak hatását egészítheti ki. Ezt szem elől téveszteni soha sem szabad.

A phosphorsavas trágyák örvendenek hazánkban a legnagyobb elterjedésnek.

A növények helyes egymásutánja egészíti ki a fentiek hatását a maga egészében. Ama körülmény, hogy ezt már mindenfelé belátják, eredményezi a hármás nyomású gazdálkodás háttérbe szorulását, s a rendes vetésforgók, vagy a helyes alapú, okszerű szabad gazdálkodás követését.

A gazdálkodás fejlődésével arányban a fekete ugarterület fogy: s ez természetes is. Minden talpalatnyi terület kihasználása a jelszó. Ez az ugarra részben megsemmisítőleg hatott. Területe folyton csökken. Helyette a mesterséges takarmányterület, s a többi nem kalászos vetemény szaporodik. Ez mindenesetre örvendetes. Részünkről csak kívánatosnak tartanánk, ha az ugarterület rövidesen mennél jobban hanyatlanék. A nyugati kulturállamokban az ugar hasonlíthatlanul kevesebb mint nálunk. Általában elmondhatjuk bizonyos határok között, hogy mennél hátrább van valamely ország maradvá, mennél extenzivebb a gazdálkodása, annál nagyobb az ugar területe. Eléggé illusztrálja ezt ama körülmény, hogy 1879 óta több mint 8 %-kal hanyatlott az anyaországban az ugarterület.

Bemutatjuk az alábbiakban az ugar mikénti alakulását, azon időponttól kezdve, a mióta az adatok rendelkezésünkre állanak. A mezőgazdasági termelésnél nagyon gyakori eset, illetve a régi adatokra nézve általában áll, hogy a horvát-szlavonországi adatok csak az újabb időtől kezdve állanak rendelkezésünkre. Ép ezért kénytelenek vagyunk a magyar birodalom eme kiegészítő részét több esetben külön feltüntetni.

így az ugar területét csak 1885 óta ismerjük Horvát-Szlavonországban, míg az anyaországban 1871 óta. Amaz ország részünk 1885-ben körülbelül annyi ugart mutat fel, ha a százalékos adatokat vesszük, mint az anyaország 1871-ben. Ez eléggé mutatja hátramaradását, önként értendőik, ez az abszolút adatoknál azért még óriási eltérést eredményez: az anyaországban 1871-ben 2.297,108 hektár az ugar terület, míg Horvát-Szlavonországban 1885-ben 299,350 hektár.

De nézzük az ugar százalékos adatait:

<i>Év</i>	<i>Magyarország az összes szántóföld %-a</i>	<i>Horvát-Szlavonország az összes szántóföld %-a</i>
1871	22'94	—
1875	20'99	—
1880	18'73	—
1885	17'55	22'69
1890	16'38	17'03
1895	12'51	12'24
1900	10'87	9'49

Horvát-Szlavonországban tehát az ugar terület rohamosabban esik mint az anyaországban. Ez ország részbe az anyaországból nagy a bevándorlás, főképp a Dunajobbpartról, a mi a földek fokozott igénybevételével jár.

De téljünk át a termelt növények kategóriáinak ismertetésére, mely tulajdonképp a gazdálkodási rendszerek helyesebb irányáról tanúskodik, mert a zsarolóbb növények háttérbe szorítását tárja elénk.

<i>Év</i>	<i>Kenyértermény</i>	<i>Egyéb gabona</i>	<i>Gabona összesen</i>	<i>Hüvelyes</i>	<i>Kapás</i>	<i>Ipari</i>	<i>Takarmány</i>
			<i>az összes vetésterület százaléká</i>				
Magyarország:							
1870	45'18	23'54	68'72	0'53	24'53	2'75	3'47
1875	44'28	23'18	67'46	0'48	26'19	2'45	3'62
1880	42'33	23'57	65'90	0'42	26'51	2'51	4'66
1885	43'28	22'76	66'04	0'46	25'79	2'45	5'26
1890	43'49	21'14	64'63	0'47	26'36	2'19	6'35
1895	41'85	19'58	61'43	0'81	27'69	1'56	8'51
1900	41'93	19'07	61'00	0'62	28'12	1'31	8'75
Horvát-Szlavonország:							
1885	32'38	24'38	56'97	2'29	34'65	1'84	4'25
1890	32'60	20'90	53'50	2'35	36'29	2'03	5'83
1895	33'08	16'68	49'76	2'89	37'92	2'20	7'23
1900	33'53	17'04	50'57	3'88	36'04	1'81	7'70

Említettük, s bemutattuk már az ugarterület csökkenését. E számok a vetett növények mikéntjét mutatják be. A kalászosok területe csökken; ez kétségtelen. Sajnos azonban az ipari növények területszázalékai is csökkenésről tanúskodnak, a mi kívánatosnak épen nem mondható. A kapás-, hüvelyes- s takarmánynövények viszont azok, melyek emelkedést tüntetnek föl. Mindez Horvát-Szlavonországra is elmondható, azzal a különbséggel, hogy itt a gabonatermő terület jelentékenyen csekélyebb — aránylag véve, mint az anyaországban, míg a többiek területe aránylag nagyobb. Ez azonban fokozottabb intenzitást épen nem mutat, ha ugyan eltérő gazdálkodási rendszerről is tanúskodik. Nem mutat nagyobb intenzitásra, mert a növénytermelés helyesebb aránya mellett, — a minek magyarázata speczialis viszonyaiban rejlik, — a talajművelés tekintetében ez országrész nagyon hátul áll. Az anyaországgal szemben mezőgazdasága feltétlenül hátrányban van.

Nem csalódunk egyébiránt ha azt mondjuk, hogy az anyaország arányszámai évről-évre kedvezőbben alakulnak.

De térjünk át a rét s legelőterület taglására.

Az utóbbi időben mindinkább láthatjuk, hogy a szántóföldek területe a rét és legelő rovására gyarapszik, a miből következik, hogy a mesterséges takarmánytermesztés mindjobban és jobban tért hódít. Ez önként következik az előzőből. Még a rét és legelő több volt, addig nem volt szükség a mesterséges takarmányfélék nagyobb mérvű felkarolására; a piaci növények mindinkább fokozódó termelése elvonta a talajt a természetes takarmánytól és rá utalta a gazdát, a mennyiben az állattartást szűkebb határok közé szorítani nem akarta, a mesterséges takarmányfélék termelésére.

Önként merül fel az a kérdés, mi előnyösebb gazdaságainkra: ha a takarmány természetes, vagy mesterséges úton termeltetik?

Általában el volt terjedve, különösen a régebbi időben gazdáink körében az a felfogás, hogy rét és legelő nélkül gazdálkodni nem lehet; azok az állattartás nélkülözhetlen feltételei. Csak a gazdasági tudománynak a gyakorlati élet terén való alkalmazása juttatta arra az eredményre a gazdát, hogy az oly gazdaság is kiterjedt állattenyésztést, illetve állattartást űzhet, hol a marhák az egész éven át a jászolra vannak utalva.

A rét- és legelőtartás kétségtelen előnye, hogy azok fel-

mentenek a kiterjedtebb takarmánytermesztés gondjaitól, látszólag biztosabb termést adnak, s mellettük kevésbé van a gazda a takarmányszükség kalamitásának kitéve. Az elsőt feltétlenül állíthatjuk, de megjegyezzük, hogy mellette a takarmányozás sikeresebb, célravezetőbb eredménye szempontjából a mesterséges takarmány termesztés korlátoltabb mérvű üzése nagyon ajánlható. Azt azonban, hogy a gazda a takarmány szükségnek nincs úgy kitéve, nem mernénk axióma gyanánt felállítani. Ha a természetes takarmánytermesztés mellett takarmányszűke nem fordul elő, úgy azt csak arra vezethetjük vissza, hogy aránylag nagyobb terület hagyatik meg takarmánytermesztés céljából, mint a mesterséges takarmány termesztésnél, hol már jobban meggondolja a gazda, hogy kisebb vagy nagyobb területet vonjon e el szántóföldjéből, a gabonatermesztéstől. Ha a rét- és legelőfeltörés eszméjével a gazda nem foglalkozik, úgy meghagyja azt a régi területet mint ilyent, mely a régebbi idők csekély értéke mellett aránylag nagy volt. Ezért van több takarmánya — nagy átlagban — az oly gazdának, ki a természetes takarmány termesztés alapján áll.

Mesterséges takarmány termesztésével annyi takarmányt produkálhatunk, a mennyit akarunk — az időjárás mostohaságaitól eltekintve, úgyszólván korlátlan mennyiségű takarmány termelhető — az adott viszonyok között. Luczema, here, bükköny, csalamádé stb. oly takarmányok, melyeknek holdankinti nagy tömege a takarmány Szükének réme elől úgyszólván biztos mentevárat alkot, kivált ha a megfelelő trágyázást szem előtt tartjuk.

Megkívánjuk újból jegyezni, hogy az oly gazda is természet ugyan mesterséges takarmányt, kinél a természetes takarmány adja a takarmányozás alapját, de tárgyunkat abból a szempontból kívánjuk megvilágítani, hogy nem-e helyesebb mesterséges takarmányt termelni általában véve, mint természetest. Az előzőket ennek könnyebb megítélésére kívántuk előrebocsátani.

A természetes takarmánytermesztés minden oly esetben feltétlenül és minden további latolgatás nélkül ajánlható, ha föltétien rét- és legelőtalajról van szó. Az ily területeknek feltörése csak kárral járhatna.

Mily fontos érv szól azonban a mesterséges takarmánytermesztés mellett, és a természetes ellen, a fentiektől eltekintve, — nem föltétien rét- és legelőtalajt feltételezve, — mely föltétlenül az előbbeninek pártolása mellett szól?

Aránytalanul helyesebben osztható be a vetésforgó a mesterséges takarmánytermesztés felkarolásával, mint a nélkül. — A borsó, herefélék, bükköny, stb. a legkitűnőbb előveteményei a búzának, melyeket oly könnyen és kevés költséggel semmi trágyával sem lehet pótolni. A gazdaság termésének átlaga határozottan emelhető az ily gazdálkodással.

Ha természetes takarmányunk van, úgy annak termőhelyéből kivisszük a takarmányban a tápanyagot, és túlnyomó esetben nem pótoljuk semmivel: a rét- és legelőtrágyázás nagyon ritka eset. A szántóföldek javíttatnak a rét- és legelőtalajával: de viszont a rét- és legelő talaja aránytalanul kisebb mértékben vétetik — többnyire — igénybe, mint a szántóföld, s így egy bizonyos határig az mondható, hogy a szántóföld kihasználása intenzívebb, mint a rét és legelőé. Túlnyomó esetben ez utóbbi áll.

Ha az összes földünk, vagy annak túlnyomó része szántóföld, úgy a gazdaság egész területén — nagy átlagban — egyformán gazdálkodunk, nagyban-egészen egyformán vesszük igénybe annak táperejét. Hol az egyik, hol a másik táblán termelnek takarmányt, s így egyik évben egyik, másik évben másik föld pihen, mert hisz a takarmánytermesztést a gabona, s általában a piaci növények termesztéséhez képest, a talaj táperejének igénybevételére nézve pihenésnek mondhatjuk. — A fekete ugar a takarmánytermesztés felkarolásával a minimumra csökkenthető, s e mellett talajunkat még sem zsaroljuk, mert hisz a mesterséges takarmánytermesztés, karöltve a kellő minő- s mennyiségű trágyával, mindent pótol.

Pontos statisztikai adatokkal a múltra nézve a rét és legelő tekintetében nem bírunk. Ugyannyira áll ez, hogy daczára például a rét nagyobb mérvű feltörésének, területnagybodással állunk szemben. Jóllehet a százalékos adatok általában fontosabbak az abszolút adatoknál, mivel itt összehasonlításul alap nincs, az abszolút adatokat vagyunk kénytelenek adni. Nézzük csak a rét adatait:

Év	<i>Magyarország</i> hektár	Év	<i>Magyarország</i> hektár	<i>Horv.-Szlavonors.</i> hektár
1870	2.302,772	1885.	2.561,772	462,324
1875	2.503,100	1890.	2.620,151	455,074
1880	2.740,229	1895.	3.095,427	445,787
		1900.	3.095,427	—

Bizonyára az utóbbi évek adatai azok, melyek helyesek, s így az előző évek csak relatíve véve jöhetnek szóba, vagyis csak azt mutatják, növekedett-e a terület, vagy fogyott. Absolute véve az adatok helyesek nem lehetnek: hiányzott a biztos alap, a biztos felvétel. Egyébiránt nem szabad elfeledni, hogy az 1895-iki statisztikai felvétel rét, kert s egyéb természetes kaszálóra szól, míg annakelőtte ez ily részletesen nem vétetett számba.

A legelő a feltörések után Ítéelve, nagy mértékben fogyott. A kataszter (1875-ben) az anyaországban Fiumével 3.709,625 hektárt, Horvát-Szlavonországban 603,889, s így összesen 4 mii. 313,514 hektárt mutat ki.* A mint láttuk, az 1895-iki statisztikai összeírás az anyaországban összesen 3.660,837 hektárt — fogyás 48,788 —, Horvát-Szlavonországban 593,494 hektárt fogyás 10,395 — az egész birodalomban 4.254,331 hektárt — fogyás 59,183 —, mutat ki. Az adatok az apadás nagy mértékét nem mutatják: itt is az első felvétel alapjai lehettek eltérőek. Lehet hogy több kopár, nem termő terület vétetett fel legelő gyanánt, kétségtelen, hogy rengeteg mennyiségű legelőterület jött eke alá: hisz majd minden gazdaság szántott fel ilyeneket. Sajnos, ezt számokkal illusztrálni nem tudjuk.

A legelőknek egy neme, a közös legelők, igen nagy kiterjedésben vannak meg az országban. Az egész magyar birodalomban az összes legelőknek több mint fele közös legelő: az arány

* A kataszter területe a következőkép oszlott meg:

	Magyarország		Fiume vidéke és kerülete		Horvát-Szlavonország		Magyar birodalom	
	hektár	%	hektár	%	hektár	%	hektár	%
Szántóföld...	11584002	43'42	383	21'26	1303304	32'36	12887689	41'97
Kert — — —	347766	1'30	31	1'72	52836	1'31	400633	1'30
Rét — — —	2993222	11'22	394	21'86	464948	11'55	3458564	11'26
Legelő — —	3708883	13'90	742	41'18	603889	14'99	4313514	14'05
Nádas — — —	90174	0'34	—	—	2686	0'07	92860	0'39
Szőlő — — —	358045	1'34	—	—	67452	1'67	425497	1'30
Erdő — — —	7598041	28'48	252	13'98	1532233	38'05	9130526	29'73
Összes — —	26680133	100'00	1802	100'00	4027348	100'00	30709283	100'00
Nem termő	1598038	—	106	—	193295	—	1791439	—
Össz. terület	28278171	—	1908	—	4220643	—	32500722	—
Ebből termő	94'35%	—	94'12%	—	95'20%	—	94'49%	—
« nem »	5'65%	—	5'88%	—	4'80%	—	5'51%	—

ilyetén való alakulását Horvát-Szlavonország idézi elő, hol majd háromszor annyi a közös legelő, mint a nem közös. Egyébiránt a Tisza Maros szögén s Erdélyben is erősen túlsúlyban vannak a közös legelők, míg a legkisebb mérvben a Duna-Tisza közén s a Duna jobbpartján vannak. Az összes legelők százalékában a magyar birodalomban 50.34 %-a közös legelő, míg a szorosán vett anyaországban csak 46.77. Az egyes országrészeket tekintve a Duna balparton 42.83, a Duna jobbparton 34.62, a Duna-Tisza közén 34.77, a Tisza jobbpartján 47.91, a Tisza balpartján 43.25, a Tisza-Maros szögén 62.79, Erdélyben 55-99 s Horvát-Szlavonországban 72.41 %-ot találunk. Igaz, hogy a közös erdők abszolút száma nagyobb, mint a közös legelőké, de a relatív adatok mindig csekélyebbek. Így a magyar birodalomban 31.96, az anyaországban 2.87 % van, míg a Duna balparton 25.19, a Duna jobbparton 14.41, a Duna-Tisza közén 15.42, a Tisza jobbpartján 20.95, a Tisza balpartján 23.20, a Tisza-Maros szögén 17.74, Erdélyben 52.34, s Horvát-Szlavonországban 42.28.

A közös legelőknek az állattenyésztés szempontjából óriási fontossága van: a kisebb gazda az istállózásnak nem barátja; tény, hogy az volna bizonyos tekintetben a leghelyesebb állattenyésztési mód, de ne feledjük, hogy a kisgazda marháinak csak a közös legelő ad szabad teret, mely a növendékállattartásnál nélkülözhetlek. Különben a közös legelők többnyire, ha nem is mindig, feltétlen legelőtalajon állnak, a mi másra nem is használható. Ilyformán viszonyaink között a közös legelők teljes háttérbe szorításáról szó sem lehet.

A közös legelő közös pásztortartást feltételez, a mi az egyesek helyzetét könnyíti: önként értetődik, hogy a kisgazda csak ennek feltételezése mellett legeltetheti marháját. Minden gazda maga néhány barmához pásztort nem tarthat. A közös legelő teljes háttérbe szorítása az állattenyésztés hanyatlásával járna.

A közös legelők nagy jelentősége akkor lesz a legszembetűnőbb, ha látjuk, hogy azokon mennyi állat legel, ha tudjuk, hogy meglevő állatállományunk mily hányada jár a közös legelőre. Az 1895-iki statisztikai felvétel ez irányú adatai a következők (1. a 368. oldalon).

Az állatállomány egy óriási hányada járt tehát a közös legelőre. Az egész birodalmat véve, a szarvasmarhák hányada a legnagyobb, míg a sertéseké a legkisebb. Az egyes ország-

Országrés	összes száma				közös legelőkön legeltetett száma				Közös legelőre járt az összes száma léka			
	Szarvas-marhák	lovak	Ser-tések	Juhok	Szarvas-marhák	lovak	Ser-tések	Juhok	Szarvas-marhák	lovak	Ser-tések	Juhok
Duna balpart ...	682519	169201	430878	881470	275870	38412	146481	260779	40'42	22'70	34'00	29'58
Duna jobbpart ...	1169241	356294	1404381	1471016	323033	73452	434723	68610	27'63	20'62	30'95	4'68
Duna-Tisza köze ...	664191	417707	1085369	844299	219458	58228	179566	161719	33'04	13'94	16'55	19'15
Tisza jobbpart ...	684211	161557	516229	721584	358278	67438	173912	148941	52'36	41'74	33'67	20'64
Tisza balpart ...	887313	277838	1284601	1090535	371000	97773	245599	325964	41'81	35'19	19'12	29'89
Tisza-Maros szöge	577067	399176	953814	867120	405725	208548	418728	710606	70'31	52'24	43'90	70'19
Erdély ...	1164476	190875	771001	1650662	572945	94448	222688	832760	49'20	49'53	28'88	50'45
Magyarország ...	5829018	1672448	6446673	7526686	2526309	638299	1821727	2509679	43'34	32'36	28'26	31'99
Horv.-Szlavonország	908774	309098	882357	595898	571372	194521	562364	486603	62'97	62'95	63'69	81'49
Magyar birodalom ...	6737792	2281546	7329530	8122584	3097681	832890	2384091	2996282	45'97	36'51	32'53	35'62

részekben az arány változik, de oly nagy hányaddal a közös legelőket egy sem hasznosítja mint Horvát-Szlavonország; csak a Tisza-Maros szöge szarvasmarha állománya múlja felül a közös legelők hányadában ez országrészt, de a többi állatnem tekintetében mindig Horvát-Szlavonország vezet.

A mezőgazdaság helyes vitele a sorvetőgépek használatát nélkülözhetlen feltételnek mondja: soros vetés nélkül rationalis gazdálkodás el sem képzelhető.

A vetés történhetik kézzel vagy géppel. A géppel való vetés ismét kétféle lehet, úgy mint szórvavető- vagy sorbavető géppel vetve.

A kézzel való vetés a legrégebb, de legtökéletlenebb módja a vetésnek. Az ily vetésnél legalább egy negyedrészszel több vetőmag szükséges mint a sorvetőgépnél, mivel sok mag nem kel ki, oly helyre esik, honnan a csíra elő nem bujhatik; ehhez jön még, hogy az elvetett mag sem egyformán jó csírába, miután az egyik mag mélyebb helyre esik mint a másik. A kézi vetés soha sem egyenletes, mert bármennyire is be van gyakorolva a vető-ember, azért egy nagyobb darab területen egyenletesen nem tud vetni, s így egyik helyen sűrűbben esik a mag mint a másikon. Az alátakarás sem egyforma. A vetés egyenetlen, a termés bizonytalanabb.

A szórógéppel való vetés némileg előnyösebb, de a sorosvetés a legtökéletesebb. A vetés mellette teljesen egyforma, egyik helyen olyan sűrű mint a másikon, a mag egyforma mélyen jut mindenütt a földbe, a vetést a szél nem befolyásolja, a növényzet egyenletesen fejlődik, s nincs annyira a megdülés veszélyének kitéve; mindemellett kevesebb mag kell; legalább negyedrésztét takarítjuk meg a vetőmagnak. Az elvetett magból ugyanis csak elenyésző csekély rész vész el, ha csíráképes, mind kikelhet, mert egyforma mélységben van, egyszerre jó csírába, egyszerre jó ki a csíra, s így a növényzet fejlődése mindig egyforma marad: egyik lépést tart a másikkal fejlődésében.

Sorosvetés nélkül nem tudunk magunknak állandóan nagy terméseket biztosítani. A helyes, az okszerű, s a célirányos gazdálkodásnak ez a főkövetelménye.

Hogy hazánkban az összes terület hány százalékát vetik sorvetőgéppel, azt az egyes veteményekre megoszolva az alábbiösszeállítás mutatja az 1895-iki statisztika alapján:

Országrész	Őszi buza	Tavaszi buza	Kétszeres	Őszi rozs	Tavaszi rozs	Őszi árpa	Tavaszi árpa	Zab	Szemes tengeri	Takarm. tengeri	Köles	Tatárka	Zabos búkköny	Búkköny
	összes területéből sorvetőgéppel vetnek százalékot													
Duna balpart... ---	54	41	14	52	28	36	53	31	54	62	48	1	46	42
Duna jobbpart... ---	56	68	28	52	56	58	58	45	38	56	37	13	41	52
Duna-Tisza köze ...	51	56	30	42	64	37	52	39	23	47	22	9	40	45
Tisza jobbpart... ---	37	29	29	30	18	26	31	12	21	30	8	—	14	17
Tisza balpart... ---	46	30	12	45	34	45	51	24	22	39	14	—	24	25
Tisza-Maros szöge	39	52	15	46	13	47	50	33	17	38	28	6	31	45
Erdély ... ---	21	15	5	19	3	6	26	13	24	8	16	4	12	8
Magyarország ...	45	24	16	44	24	44	50	29	24	49	30	9	35	35
Horv.-Szlavonország	16	1	13	5	1	9	3	12	8	—	—	—	—	10
Magyar birodalom...	43	22	15	41	19	29	48	27	22	48	14	5	35	29

Az őszi búzát és rozst, az őszi és tavaszi árpát, valamint a takarmánytengerit vetik leginkább sorvetőgéppel. Az egyes országrészek tekintetében az arány nagyon változó, a mi különben a vetett növények szerint is módosul. Általában ismeretes, hogy a Duna jobbpart kultúrája nagyon elől van: ezt a fenti számok is igazolják. Erdély, majd Horvát-Szlavonország van viszont a legextenzívebb viszonyok között. Az országrészek keretében az egyes vármegyék nagyon eltérő adatokat adnak: sok esetben maximalis adatokat találunk, a melyeket csak a többi megye külterjessége ront meg.

A mint már említettük, a vetéstől függ a vetőmag mennyisége; szóróvetéshez több mag kell mint a sorbetetéshez. Adjuk az alábbiakban hazánk vetőmagszükségletét katasztrális holdankint a szórva- s sorvetésnél, hogy láthassuk, mennyit takarít meg az intenzív gazdálkodás. Az előbbi adatokat hektárookra vonatkozólag adtuk; tekintettel ama körülményre, hogy azok esetleg a külföld hasonló adataihoz hasonlíthatók legyenek. Hasonló részletes adatai azonban a külföldnek a vetőmagra egyáltalában nincs. Vagy teljesen hiányoznak azok, vagy pedig csak általánosak, inkább a felszínen mozognak. A gazdát, s a közigazdát viszont hazai viszonyaink vizsgálatainál ez adatok ily alakban jobban érdeklik:

Ország rész	Őszi buza	Tavaszi buza	Őszi rozs	Tavaszi rozs	Kétszeres	Őszi árpa	Tavaszi árpa	Zab	Szemes tengeri	Takarm. tengeri	Köles	Tatárka	Zabos búkköny	Búkköny
	vetőmagszükséglet katasztrális holdankint literekben													
Kézze l vagy szórógéppel vetve														
Duna balpart.....	146	154	147	157	138	163	160	220	22	174	29	80	170	115
Duna jobbpart.....	152	156	147	143	147	144	160	180	19	183	30	77	192	101
Duna-Tisza köze.....	131	129	126	125	130	143	136	167	16	194	26	88	168	115
Tisza jobbpart.....	147	147	156	146	153	200	178	227	27	179	26	80	178	117
Tisza balpart.....	132	125	123	116	132	124	120	172	22	168	17	89	157	107
Tisza-Maros szöge	127	128	120	120	124	125	127	160	23	181	28	46	165	122
Erdély.....	154	132	158	140	147	146	154	169	26	151	32	83	150	103
Magyarország.....	138	133	141	139	135	139	155	187	22	183	26	80	174	110
Horv.-Szlavonország	138	116	133	125	146	135	154	157	25	121	41	83	—	115
Magyar birodalom.....	138	131	140	136	139	137	155	185	22	181	35	82	174	111
Sorvetőgéppel vetve														
Duna balpart.....	112	116	115	116	120	122	130	144	27	145	21	75	135	88
Duna jobbpart.....	121	126	116	118	120	118	126	145	22	151	21	59	163	82
Duna-Tisza köze.....	107	106	99	109	106	108	116	132	18	158	18	63	143	95
Tisza jobbpart.....	115	114	115	108	116	135	133	183	22	149	18	63	143	102
Tisza balpart.....	101	100	94	89	105	105	104	123	15	134	15	—	128	87
Tisza-Maros szöge	104	105	98	95	103	106	110	127	16	168	24	25	135	92
Erdély.....	117	111	109	109	113	105	111	130	19	116	21	39	119	89
Magyarország.....	110	111	109	108	109	111	123	139	19	151	20	60	149	88
Horv.-Szlavonország	107	98	101	93	112	113	117	126	18	—	23	73	—	86
Magyar birodalom.....	110	111	108	108	110	111	123	138	19	151	20	60	149	88

Óriási az a megtakarítás, mit a sorvetőgépek révén elérünk: minden terménynél kevesebb a sorvetőgép magszükséglete. Hogy az egyéb országrészek között oly nagy a különbség, az a földek eltérő voltának tudható be. A vetőmagszükséglet nagyban függ a helyi viszonyoktól, de a sorvetőgép mindig magmegtakarítást jelent, a mi az ország egészére értve óriási mennyiséggé növekszik.

Tudjuk, hogy termésainkról évente kimutatások készülnek, melyből a rendelkezésre álló gabona stb. mennyiségére következtethetünk. Soha sem szabadna azonban elfeledni, hogy a vetőmag mint ilyen tekintetbe soha sem jöhet. A vetőmag csak átmeneti tétel gyanánt szerepelhet, mert azt mindig fel kell mint ilyent használni. Ennek nagysága vajmi keveset ingadozhat, más irányban pedig rendelkezésre soha sem áll. Ha

nagy vagy kicsiny a termés, a szükséglet ez irányban megmarad, a mi kivált a rossz termésnél érezteti hatását.

Mennyi tehát ez a vetőmagszükséglet? Mindenesetre a bevetett területtől függ a felelet. Az előbbi adatok figyelembevétele mellett hazánk vetőmagszükséglete az 1900. évben a következőkép alakult (1. a 373. oldalon).

Óriási mennyiség tehát az, mely vetőmag czímen a termésből levonásba hozandó: önként értendőik, ez a terület adataival kapcsolatos, ha ugyan nem is feltétlenül, mert hisz egyes termények területegységenkénti vetőmagszükséglete aránylag kevés: például szemes tengeri. Ez az oka, hogy a terület s a magmennyiség között nincs meg az állandó egységes arány.

Fentiek egyébiránt nem minden terményünkre terjeszkednek ki; hisz vetett növényeink száma tetemesen nagyobb. Így tehát ha az értéket vennénk számításba, a fentiek a tényleges állapotot egymagukban épen nem nyújtják.

Azon növényekre nézve, melyeknél a vetőmagszükséglet jelentékeny, a vetőmag mennyisége szembe állítva az öt utolsó év legjobb s legrosszabb évének terméseredményével, valamint egy pentád átlagával, a következőül, a 374. oldalon).

A learatott terület és a termés mennyiségét, minőségét és értékét termények szerint részletezve hosszabb időre visszamenőleg nem adhatjuk annak nagy tejedelménél fogva: meg kell elégednünk az 1895—1899-iki adatok feltüntetésével, mely egymagában is megmutatja az egyes terménynemek fontosságát hazánk mezőgazdaságára, s hogy az egyes kultúrnövények ebben mily arányszámokkal szerepelnek. De nézzük az adatokat az egész magyar birodalomban:

<i>Termény</i>	<i>Learatott terület hektár</i>	<i>A termés mennyisége mm</i>	<i>Egy hektárra esett mm</i>	<i>A term. értéke ezer frt</i>	<i>A term. értéke mm, frt</i>	<i>1 hl. súlya kg</i>
Őszi buza	3.282,043	39.612,776	12'07	297,470	7'51	77'0
Tavaszi buza	132,710	1.292,096	9'74	9,240	7'15	75'9
Együtt	3.414,753	40,904,872	—	306,711	—	—
Őszi rozs	1.107,388	12,336,088	11'17	73,849	5'97	71'6
Tavaszi rozs	32,363	302,167	9'34	1,807	5'88	69'6
Együtt	1.139,751	12.668,255	—	75,656	—	—
Kétszeres	146,863	1.591,140	10'84	9,835	6'18	71'5
Tönköly	8,098	46,660	5'76	213	4'56	51'4
Őszi árpa	127,582	1.529,036	11'98	7,846	5'13	62'5
Tavaszi árpa	957,551	12.475,525	13'03	73,305	5'87	64'9
Együtt	1.085,133	14.004,561	—	81,152	—	—

Országrész	Összes vetőmagszükséglet hektoliter													
	Őszi buza	Tavaszi buza	Őszi rozs	Tavaszi rozs	Két-szemes őrzi őrpa	Őszi őrpa	Tavaszi őrpa	Zab	Szemes tengeri	Takarm. tengeri	Köles	Tatarka	Zabos búkány	Búkány
Duna balpart...	480692	9574	341168	7396	14685	12306	671393	433489	24996	26949	1939	696	67063	38125
Duna jobbpart...	1342053	12567	675785	6323	17440	26076	599292	494658	95984	103325	3815	5041	284742	48739
Duna-Tisza köze	1493321	11324	451545	1212	25988	46512	339945	502146	136934	65467	2482	545	98117	26745
Tisza balpart	536147	11059	271370	13080	7996	6740	365200	587204	30060	9263	490	826	34970	28117
Tisza jobbpart	985483	23045	308870	5957	68804	23432	156435	322286	140515	32925	1097	1265	85689	48203
Tisza-Maros szőge	1618319	11736	38958	2368	33720	35874	79292	247192	216576	24623	1134	32	45664	18185
Erdély	661360	170511	207170	13527	33588	2823	115521	423387	174228	4044	217	137	34080	32007
Magyarország	7117375	249816	2294861	49863	202221	153763	2327078	3010362	819293	266596	11174	8542	659325	240121
Horv.-Szlavonország	603957	20896	180052	11519	134965	119322	60984	291146	155625	3420	21430	6897	—	71939
Magyar birodalom	7721332	270712	2474913	61382	337186	273085	2388072	3301508	974918	270016	32604	15439	659325	312060

	Duna			Tisza			Erdély	Magyar- ország	Horvát- Szlavon- ország	Magyar- birodalom
	bal- part	jobb- part	Tisza köze	bal- part	jobb- part	Maros szőge				
	kataszteri holdankint hektoliter									
<i>Őszi buza :</i>										
átlag termés 1895—99	8'89	9'21	9'03	8'57	8'95	8'86	7'74	8'87	7'69	8'78
vetőmag szükséglet	1'28	1'35	1'19	1'35	1'18	1'18	1'46	1'25	1'33	1'26
levonva vetőmagot, átlag 1895—99-ben	7'61	7'86	7'84	7'22	7'77	7'68	6'28	7'62	6'36	7'52
<i>Tavaszi buza :</i>										
átlag termés 1895—99	7'79	8'49	8'19	7'07	6'90	7'80	6'55	6'91	5'58	6'81
vetőmag szükséglet	1'39	1'36	1'16	1'37	1'18	1'16	1'29	1'27	1'16	1'26
levonva vetőmagot, átlag 1895—99-ben	6'40	7'13	7'03	5'70	5'72	6'64	5'26	5'64	4'42	5'55
<i>Őszi rozs :</i>										
átlag termés 1895—99	8'69	9'09	8'47	7'93	8'55	9'39	8'61	8'67	6'17	8'47
vetőmag szükséglet	1'31	1'31	1'15	1'44	1'10	1'10	1'49	1'27	1'32	1'27
levonva vetőmagot, átlag 1895—99-ben	7'38	7'78	7'32	6'49	7'45	8'29	7'12	7'40	4'85	7'20
<i>Tavaszi rozs :</i>										
átlag termés 1895—99	7'64	8'15	7'94	7'12	7'16	8'49	7'22	7'49	5'70	7'19
vetőmag szükséglet	1'46	1'29	1'16	1'39	1'07	1'16	1'39	1'32	1'24	1'30
levonva vetőmagot, átlag 1895—99-ben	6'18	6'86	6'78	5'73	6'09	7'33	5'83	6'17	4'46	5'89
<i>Kétszeres :</i>										
átlag termés 1895—99	8'18	9'63	8'65	8'05	8'26	8'91	8'26	8'52	8'49	8'51
vetőmag szükséglet	1'36	1'40	1'23	1'42	1'28	1'22	1'45	1'31	1'42	1'35
levonva vetőmagot, átlag 1895—99-ben	6'82	8'23	7'42	6'63	6'98	7'69	6'81	7'21	7'07	7'16
<i>Őszi árpa :</i>										
átlag termés 1895—99	10'48	11'41	12'52	8'90	11'80	12'23	9'28	11'81	8'52	10'57
vetőmag szükséglet	1'49	1'29	1'28	1'83	1'15	1'16	1'44	1'26	1'33	1'29
levonva vetőmagot : átlag 1895—99-ben	8'99	10'12	11'24	7'07	10'65	11'07	7'84	10'55	7'19	9'28
<i>Tavaszi árpa :</i>										
átlag termés 1895—99	10'77	11'41	11'08	9'01	10'71	11'37	10'66	10'76	7'45	10'67
vetőmag szükséglet	1'44	1'41	1'25	1'65	1'12	1'19	1'44	1'39	1'53	1'40
levonva vetőmagot : átlag 1895—99-ben	9'33	10'00	9'83	7'36	9'59	10'18	9'22	9'37	5'92	9'27
<i>Zab :</i>										
átlag termés 1895—99	12'43	16'18	17'54	11'61	13'65	16'15	13'64	14'54	10'66	14'19
vetőmag szükséglet	1'97	1'64	1'54	2'22	1'60	1'48	1'65	1'73	1'64	1'72
levonva vetőmagot : átlag 1895—99-ben	10'46	14'54	16'00	9'39	12'05	14'67	11'99	12'81	9'02	12'47

Termény	Learatott terület hektár	A termés mennyisége mm	Egy hektárra esett mm	A term. értéke ezer forint	A termés értéke mm, forint	1 hl súlya kg
Zab	1.063,069	12,705,325	11°95	59,900	4°91	45°3
Köles, főtermény	58,375	403,126	6°91	1,913	4°75	68°8
Utónövény	9,171 ¹	51,092	5°57	249	4°87	67°3
Tatárka, főtermény	11,113	61,292	5°52	352	5°75	60°9
Utónövény	13,899 ¹	64,401	4°63	392	6°10	60°7
Borsó	11,412	100,596	8°81	855	8°50	76°2
Bab, főtermény	26,199	211,116	8°06	1,285	6°08	77°6
Bab, melléktermény	857,560 ²	1.831,462	2°13	11,013	6°01	78°5
Lencse	9,102	72,439	7°96	684	9°44	76°0
Szemes tengeri	2.496,622	33.189,522	13°29	147,977	4°46	73°6
Dinnye	19,347	1.676,666	86°66	3,930	2°35	—
Tök, főtermény	12,898	2.020,855	156°68	866	0°43	—
Tök, melléktermény	968,147 ¹	17.733,208	18°32	8,648	0°49	—
Burgonya	521,507	38.650,982	74°11	56,838	1°47	72°1
Cukorrépa	74,438	16.223,999	217°95	13,665	0°84	—
Tak.-répa szántóföldön	150,014	36.448,578	242°97	18,040	0°50	—
« kertekben	10,316 ²	2.702,246	261°95	1,294	0°48	—
Tarlórépa	19,365 ¹	1.412,651	72°95	881	0°62	—
Czirokmag, főterm.	2,125	25,747	11°99	93	3°65	59°9
« mellékterm.	85,661 ²	105,169	1°23	437	4°15	58°2
Őszi repce	51,871	414,476	7°99	4,495	10°85	68°3
Tavaszi repce	2,273	16,994	7°48	177	10°41	68°4
Együtt	54,144	431,470	—	4,671	—	—
Komló	395	2,762	6°99	187	67°87	—
Dohány	34,922	434,941	12°45	7,618	17°51	—
Kendermag	64,493	361,691	5°61	2,779	7°68	56°7
Kenderfonál		465,136	7°21	11,698	25°15	—
Lenmag	18,391	6,771	3°69	668	9°86	69°4
Lenfonál		94,082	5°12	3,417	36°32	—
Mák, főtermény	4,026	27,592	6°85	635	23°03	—
Mák, melléktermény	8,616 ²	8,549	0°99	217	25°44	—
Őszi bükköny	7,843	75,036	9°57	438	5°83	78°0
Tavaszi bükköny	45,317	473,258	10°44	2,579	5°45	77°2
Együtt	53,160	548,294	—	3,017	—	—
Lóhere	78,389	132,411	1°69	7,040	53°17	78°1
Lucerna	16,003	42,290	2°64	1,949	46°08	77°8
Baltaczim	2,904	18,730	6°45	199	10°62	33°7
Muhar	5,660	53,457	9°44	306	5°73	64°0
Csalamádé ⁴	86,134	23.278,259	270°26	7,290	0°31	—
Őszi borsós roza} v. bük-	36,494	1.118,836	30°66	1,900	1°70	—
Tav. « } kőnyös ⁴	298,414	10.138,283	33°97	17,508	1°72	—
Együtt ⁴	334,908	11.257,119	—	19,408	—	—

¹ Más termények területi adataiban is ki van mutatva a dolog természeténél fogva. — ² Csak az anyaország értéke: Horvát-Szlavonország ismeretlen. — ³ Csak az anyaország adata. — ⁴ Takarmány.

Termény	Leartott terület hektár	A termés mennyisége mm	Egy hektárra esett mm	A term. értéke ezer frt	A termés értéke mm. frt	1 hl súlya kg
Lóhere ⁴	241,667	9.379,764	38'81	18,584	1'98	—
Luczerna, szántóföldön ⁴	130,491	6.139,446	47'05	11,812	1'92	—
« kertben ⁴	25,024 ¹	1.220,588	48'78	2,281	1'87	—
Termész. kaszálókon ⁴	4.196,340	116.432,623	27'75	199,127	1'71	—
Baltaczim ⁴	14,369	430,125	29'33	816	1'90	—
Mohar ⁴	32,909	1.060,075	32'21	1,958	1'84	—
Őszi buza	3.282,043	85.743,251	26'12	40,077	0'46	—
Tavaszi buza	132,710	2.721,723	20'51	1,825	0'67	—
Együtt	3.414,753	88.464,974	—	41,902	—	—
Őszi rozs	1.107,388	31.615,446	28'55	17,614	0'55	—
Tavaszi rozs	32,363	758,392	23'43	496	0'65	—
Együtt	1.139,751	32.373,838	—	18,110	—	—
Kétszeres ³	91,312	2.435,298	26'67	1,073	0'44	—
Tönköly ³	2,008	40,375	20'11	21	0'52	—
Őszi árpa	127,582	2.823,294	22'13	1,158 ²	0'57 ²	—
Tavaszi árpa	957,551	22.607,921	23'61	17,216 ²	0'77 ²	—
Együtt	1.085,133	25.431,215	—	18,374 ²	—	—
Zab	1.063,069	25.793,271	24'26	19,941 ²	0'70 ²	—
Köles, főtermény ³	27,147	504,276	18'58	327	0'65	—
Köles, utónövény ³	4,534	54,115	11'94	30	0'56	—
Borsó ³	9,098	171,767	18'88	95	0'55	—
Bab, főtermény ³	13,410	212,005	15'81	75	0'35	—
Bab, mellékterm. ³	596,861	2.090,528	3'50	546	0'26	—
Lencse ³	8,224	125,202	15'22	72	0'57	—
Tengeri	2.496,622	79.846,496	31'98	22,612 ²	0'32 ²	—
Seprőczirok, főt. ³	2,125	21,602	10'16	202	9'35	—
« mellékterm. ³	85,661	176,849	2'06	1,369	7'74	—
Tatárka, főterm. ³	6,646	88,131	13'25	40	0'45	—
« utónövény ³	10,447	96,345	9'22	41	0'43	—
Őszi bükköny ³	5,308	129,403	24'38	66	0'51	—
Tavaszi bükköny ³	42,784	1.019,975	23'84	588	5'57	—
Együtt ³	48,092	1.149,378	—	654	—	—
Lóhere ³	74,227	1.409,944	18'99	766	0'54	—
Luczerna ³	14,606	296,490	20'30	175	0'59	—
Baltaczim ³	2,879	56,528	19'64	33	0'58	—
Muhar ³	5,513	144,484	26'21	125	0'86	—
Fejeskáp., főter. ³	50,768	7.222,925	142'27	14,180	1'92	—
« mell. term. ³	19,439	378,873	19'49	773	2'04	—

szalma és szár

Nem lehet feladatunk a mezőgazdasági termelést a legapróbb részletekre kihatólag ismertetni: főbb termelvényeink-

¹ Más termények területi adataiban is ki van matatva a dolog természeténél fogva. — ¹ Csak az anyaország értékadata: Horvát-Szlavonország ismeretlen. — ³ Csak az anyaország adata. — ⁴ Takarmány.

ről azonban mindenesetre áttekintést kívánunk nyújtani, mert hisz a nélkül a mezőgazdasági ismertetés tökéletes nem lehet. A mezőgazdasági termelés adja a mezőgazdaság végeredményét, ez ad áttekintést az ország mezőgazdaságáról.

Legfontosabb terményünk a búza: ezt termeljük a legnagyobb területen, ezt termeljük a legnagyobb kvantumban, melyet többi terményeink meg sem közelítenek. Régebben a helyzet nem volt ilyen: a búzának nem volt meg a jelenlegi egyeduralma. 1851-től 1865-ig az abszolút korszak becslése szerint a magyar birodalom búzatermése 20.1 és 29.3 millió alsó-ausztriai mérő között ingadozott, míg a rozstermés 19.5—28.9 millió között. Sőt a rozstermés olykor meghaladta a búzatermést. Ugyanakkor a kétszeres termése 15.8—15.9 millió mérő tett ki. Maga ez az egy adat megmutatja hazánk mezőgazdaságának roppant extenzivitását: a kétszeres termelése most már minimális. Az utóbbi években rohamosan csökkent, mert belátták, hogy a búza és rozs elegendő termelése a lehető legokoszerűtlenebb eljárás.

Az értékesebb búza termelése mindnagyobb mérvet ölt: a külföld előszeretettel vásárolta régi idők óta fogva a magyar búzát, mert sikértartalom tekintetében vele egy búza sem vetekedhetett. Az utóbbi időben kezdték csak hangoztatni, hogy búzánk sikértartalma fogyott s romlott: ez azonban nem áll. Az utóbbi évek tanúságai, vizsgálatai, meggyőzték a kételkedőt, s a külföldöt általában arról, hogy a magyar búza nem lett rosszabb. Nehány év kedvezőtlen időjárása tényleg rosszabb minőséget eredményezett, de ebből generalizálni nem lehet. Csak évtizedes átlagokat lehet kiindulási pontul elfogadni: kivétel szabályt nem alkothat.

Búzatermelésünk eredményét a következő számok tárják elénk:

Év	Magyarország			Horvát-Szlavonország		
	Learatott terület hektár	Termett összesen hl	hekt.-ként hl	Learatott terület hektár	Termett össz. hl	h-ként h
1869	2.157,598	18.725,110	8'65			
1870	2.024,102	22.259,653	10'99			
1875	2.291,230	17.243,274	7'52			
1880	2.411,227	27,954,416	11'59			
1885	2.740,691	40.107,651	14'63	161,760	1.884,083	11'65
1890	2.978,699	52,164,900	17'51	187,691	2.369,517	12'62
1895	3.133,479	55.683,494	17'77	227,363	3.052,385	13'42
1900	3.295,145	48.109,117	14'60	268,925	3.603,595	13'40

Adatok nincsenek.

A bevetett terület tehát fokozatosan emelkedik, daczára a relatív adatok hanyatlásának. Ennek magyarázata a feltört terület óriási hányadában rejlik. Az összes termés önként értetődőleg emelkedik: de emelkednek a hektáronkinti átlagok is. Egyes évek hanyatló átlagai csak a rossz termésekről tanúskodnak. Horvát-Szlavonországról ugyanez mondható, de itt az átlagok jóval alacsonyabbak az anyaországéinál. Az óriási ingadozások mutatják a legjobban, hogy a szélsőséges időjárástól mennyire nem bírtuk még magunkat függetleníteni. A termésátlagok aránylag alacsony volta viszont megmutatja, hogy mily nagy mértékben kell még gazdálkodási rendszereinken javítani. E tekintetben különben a már előzőleg elmondottakra utalunk.

A világ búzatermeléséről az alábbi összehasonlító adatokat nyújtjuk métermázsákban, miután az ily egység mellett kerül forgalomba. Ez adatok a francia enquete összeállítása nyomán lettek ismertté:

	1890	1895	1889
<i>Európa.</i>			
	<i>buzatermés ezer métermázsá</i>		
Oroszbirodalom	74,572	109,888	98,500
Franciaország	87,486	89,434	89,500
Magyarbirodalom	42,963	46,797	39,800
Olaszország	34,651	31,117	31,500
Németbirodalom	28,336	28,103	30,000
Spanyolország	21,699	28,723	26,300
Románia	14,144	18,061	5,500
Nagy-Britannia	20,670	10,412	18,000
Ausztria	12,329	10,936	11,500
Európai Törökország	7,481	9,248	7,500
Belgium	5,161	4,896	5,800
Bulgária és Kelet-Rumélia	8,022	9,792	8,450
Szerbia	1,904	2,393	3,000
Portugália	2,320	1,850	800
Németalföld	1,497	1,414	1,200
Svájc	816	1,523	950
Görögország	1,875	1,088	750
Svédország	1,040	1,001	1,400
Dánia	1,066	1,158	1,100
Bosznia és Hercegovina	435	653	1,088
Norvégia	109	109	—
Cyprus, Malta stb.	544	609	652
Egész Európa	369,110	419,205	383,240

	1880	1895	1889
<i>Amerika.</i>			
	<i>buzatermés ezer méterháza</i>		
Egyesült-Államok	108,600	127,024	135,000
Argentína	8,921	13,600	19,710
Kanada	10,475	15,463	21,700
Chili	3,917	4,784	4,500
Mexico	2,829	3,264	2,176
Uruguay	1,088	2,720	2,176
Egész Amerika	135,830	166,858	185,262
<i>Ázsia.</i>			
Kelet-India	61,363	62,207	62,090
Ázsiai Törökország	11,968	12,512	16,350
Perzsia	5,984	5,005	5,440
Japán	3,808	4,570	4,352
Egész Ázsia	83,123	84,294	88,232
<i>Afrika.</i>			
Algír	7,725	6,256	2,500
Egyiptom	2,720	2,176	3,000
Tunis	1,904	2,176	1,500
Fokföld	1,088	979	871
Egész Afrika	13,437	11,587	7,871
<i>Ausztrália</i>	8,748	6,644	14,250
Főösszeg	610,248	678,588	678,855

Mindenesetre áll az, hogy a búzatermelés túlnyomó részét Európa adja; de ha az egyes országokat vesszük, úgy az Egyesült-Államok vezetnek. Nagy búzatermelésével kiválik még Oroszország, Franciaország s Kelet-India: míg azonban Franciaország nagy búzaszükségleténél fogva bevitelre szorul, addig a két másik említett ország óriási exportjával tűnik ki. Az Egyesült-Államok különösen 1880-ig óriási mértékben emelték búzaproduktiójukat: azóta a haladás lassúbb. Oroszország rengeteg mennyiséget tud a piacra dobni. A mi Kelet-Indiát illeti, ez 1880/81-ben jelent meg a piacokon félelmetes versenytárs gyanánt; az időben még roppant fejlődést jósoltak termelésének, a mi azonban nem vált be, ha ugyan mint versenytárs nagyon is számba veendő. Mindhárom helyen egyébiránt az alacsony átlagok az aránylag csekély búzamennyiség okai. Roppant területek állnak mezőgazdasági művelés alatt, hol azonban a lehető legnagyobb az extenzitás. A búzatermelés nagyságára nézve ezek után hazánk következik. A többi államok többé-kevésbé elmaradnak hazánk mögött: igaz, hogy rossz termés esetén mi a sorrendben hátrább következünk, de ez csak ritkán fordul elő. Mindenesetre megmutatják a fentiek, hogy az

intenzi vitás maga nem elegendő arra, hogy az időjárás szélsőségeivel daczolva, a terméseket egy színvonalon tartsa, de megfelel arra, hogy nagy ingadozásokat eltüntessen. Az extenzíven gazdálkodó országoknál az ingadozás nagyobb, mint a belterjes üzemű államoknál. Ez azonban nem csak a termésingadozásoknak tudható be. Nagy szerepet játszik a vetett terület kiterjesztése is. Kétségtelen azonban, hogy e tekintetben a múlt mutat fel nagyobb variációkat (Amerika), míg a jelen aránylag kisebb ingadozással jár. De hogy ez csak aránylag véve mondható el, ezt alábbi összeállításunk a legjobban mutatja:

	1880	1890	1895
		hektár	
Magyarország *	2.411,227	2.978,699	3.133,479
Ausztria	994,100	1.147,300	1.000,000
Belgium	275,900	260,000	270,000
Bulgária és Kelet-Rumélia	250,000	550,000	1.550,000
Dánia	54,000	59,000	58,000
Franciaország	6,873,500	7.146,878	6.944,059
Görögország	35,000	40,000	55,000
Nagy-Britannia	1.241,700	1.005,900	720,000
Németalföld	92,600	85,400	80,000
Németország	1,815,200	1.960,867	1.950,000
Olaszország	4.736,700	4.407,403	4.593.274
Oroszország	11.500,000	13.450,000	16.895,000
Portugália	250,000	245,000	260,000
Románia	692,660	1.509,689	1.265,000
Spanyolország	3.400,000	3.350,000	3.600,000
Svájc	100,000	140,000	135,000
Svédország	440,100	455,000	470,000
Norvégia	8,000	10,500	12,000
Szerbia	120,000	195,000	430,000
Európai Törökország	800,000	1.235,000	1.700,000
Amerikai Egyesült-Államok	15.384,620	14.615,297	13.790,000
Argentína	250,000	1.310,000	2.500,000
Chili	140,000	650,000	580,000
Kanada	380,000	1.840,000	1.720,000
Ausztrália	1.367,900	1.432,500	1.500,000
Kelet-India	9.500,000	10.833,100	10.400,000
Algír	1.200,000	1.424,800	1.375,000
Tunisz	210,000	375,000	435,000
Egyiptom	540,000	510,000	460,000
Főösszeg	65.225,007	73.410,024	78.202,621

* Az anyaország, mert Horvát-Szlavonország adatai 1880-ban nem ismertek.

Általában véve azt mondhatjuk, hogy 1880-ban már a terület adatai megállapodtak: addig helyenkint rohamosan emelkedtek. 1867-ben az Egyesült-Államokban 7.42 millió hektár volt a búzaterület, míg 1880-ban annak kétszeresét is tetemesen fölözi. Az emelkedés az utóbbi két évtizedben is fennáll általában véve, de az inkább csak fokozatosnak mondható. Általában véve azonban elmondható, hogy a fokozott fejlesztés nagy hozamokkal nem mindig szokott járni; ez csak a lassú fejlődés kísérője. Az Egyesült-Államok, Kelet-India, Oroszország, Algír stb. mind alacsony átlagokat ad elénk, míg a megállapodott fejlődés, mely Dánia, Angolország, Németalföld, Belgium, Németország, stb. országokban látható, magas termésátlagot mutat fel.

A kétszeres termesztésének ismertetésére kitérni nem akarunk: ennek már napjainkban alig van jelentősége, s hovatovább teljesen visszaszorítja termelését az okszerűség. 1870-ben 281,277 hektár termeltetett az anyaországban, míg 1800-ban 87,481. A mint tudjuk, Horvát-Szlavonország régebbi termésadatai nem ismeretesek, de 1900-ban tudjuk, hogy itt sem termeltek már többet 53,691 hektárnál.

A mi a rozsot illeti, itt már alacsonyabb számadatokkal találkozunk. Általában véve azonban elmondhatjuk róla, hogy területe oly nagy ingadozásnak kitéve nem volt, mint a búzáé. A változás viszont csökkenésből áll: a bevetett terület kisebb lett mintegy hatodrészzsel, de az átlagok emelkedése folytán a termés összmenyisége emelkedett. Nézzük csak az alábbi adatokat:

Év	Magyarország			Horvát-Szlavonország		
	Bevetett terület hektár	Termett össz. hl	h-ként hl	Bevetett terület hektár	Termett össz. hl	h-ként hl
1869	1.256,204	13,789,382	10' 28			
1870	1.217,795	14.580,276	17' 21			
1875	1.204,235	10,506,840	8' 72			
1880	1.085,478	12.137,993	11' 18			
1885	1.131,050	14.699,445	13' 00	107,758	1.117,557	10' 37
1890	1.185,563	17.684,532	16' 29	105,269	1.085,484	10' 31
1895	1.042,006	15.881,130	15' 24	92,243	683,425	7' 30
1900	1.030,651	15,962,254	15' 40	83,085	8.358,351	10' 06

A rozs igénytelenebb természeténél fogva a könnyebb s gyengébb földekbe jut: ára is alacsonyabb a búzáénál, s ezért szorítottatik jobban háttérbe. Ez különben általában elmondható,

s nemcsak hazánkra áll. Kivételek azonban vannak, mert egyes országokban rozs a nemzeti eledel; ilyen például Németország. Ennek termését azonban Oroszország felülmúlja.

A világ rozstermésének alakulása a következő:

	1889	1890	1895	1895
	rozstermés millió hektoliter			
Európai Oroszország	207'60	253'10	259'02	213'64
Németbirodalom	73'82	74'44	—	—
Ausztria	24'34	28'54	23'48	23'19
Franciaország	23'12	24'17	25'17	18'96
Magyarbirodalom	13'90	18'76	18'56	13'28
Egyesült-Államok	—	—	—	9'64
Svédország	7'37	7'60	7'12	8'32
Belgium	6'18	6'97	7'32	6'52
Dánia	6'11	5'89	6'27	6'39
Spanyolország	—	—	6'11	—
Németalföld	3'98	3'91	4'51	—
Finnország	4'53	—	—	—
Románia	—	1'66	3'26	2'39
Olaszország	1'45	1'56	1'41	—
Bulgária és Kelet-Rumélia	—	—	—	—
Norvégia	—	0'33	0'37	—
Átlag-termés hektáronként hektoliter:				
Belgium	22'26	25'10	26'34	—
Dánia	22'72	21'83	22'38	27'79
Németalföld	19'60	19'19	21'48	—
Svédország	—	—	17'41	—
Németbirodalom	12'71	14'02	—	—
Franciaország	14'46	15'21	16'41	11'68
Ausztria	12'65	14'22	12'97	12'60
Bulgária és Kelet-Rumélia	—	—	—	—
Magyarbirodalom	11'71	15'75	14'60	12'19
Egyesült-Államok	—	—	—	—
Olaszország	11'10	11'05	—	—
Európai Oroszország	7'94	9'68	—	—

A rozs tekintetében is nagyon szép átlagokat tud a külföld felmutatni, úgy hogy hazánkat kétszeresen fölülmúlják nem egy esetben az egyes országok. A rozs Európának úgyszólván speciális növénye, mert kivüle nagyobb mennyiségben csak az Egyesült-Államokban és Japánban termelik.

Árpatermesztésünk is nagyon jelentékeny; különösen a sörárpatermelés révén emelkedett az hazánkban. A területadatok jelentékeny emelkedést mutatnak; hisz a területnagobbodás, egy negyedrésze tehető. A termésnagobbodás azonban ehhez

képest aránytalan nagy: ez a javult kultúra, s az árpaminőség javulásának jele. Sörárpankat jól lehet értékesíteni, a hanyatló búzaárak mellett is megtartotta árát, s így a gazda nagy kedvvel igyekezik létfeltételeit biztosítani, javítani. Árpatermelésünk adatai a következők:

Év	Terület hektár	Magyarország		Horvát-Szlavonország		
		össz. hl	h-ként hl	Terület hektár	össz. hl	Termett k-ként hl
1869.	788,262	8.457,268	10'04			
1870.	808,260	11.131,839	13'74			
1875.	908,349	7.609,007	8'38	Nincs adat		
1880.	978.408	17,943,427	18'34			
1885.	1.045,869	19.141,210	18'30	69,898	919,786	13'16
1890.	1'007,169	18.646,745	18'51	66,950	854,817	12'76
1895.	1.009,551	18.485,527	18'30	66,250	850 319	12'83
1900.	1.005,713	20.164,545	20'25	73,853	982.244	13'10

Horvát-Szlavonországban az őszi árpatermelése szorul előtérbe: a tavaszi árpatermelés meglehetősen jelentéktelen.

Sörárpatermelésünk különösen a felső megyékben indult nagyon szép lendületnek. Kitűnő minőség terem e vidéken, melyet az ország különböző vidékén felhasználnak vetőmag gyanánt. Csak kívánatos volna, hogy a sörárpaművelés a jövőben még nagyobb jelentőségre emelkedjék.

A világ árpatermelésének adatai a következők:

	1889	1890	1895	1897
		árpatermés millió hektolter		
Európai Oroszország	43'52	61'77	75'91	78'58
Németország	30'77	36'82	38'59	—
Nagy-Britannia és Írország	27'11	29'36	27'24	26'39
Franciaország	15'81	17'16	17'01	14'50
Egyesült-Államok	—	—	30'64	23'56
Magyarbirodalom	11'80	19'50	19'34	15'00
Ausztria	16'14	19'19	20'81	17'53
Algír	13'32	15'55	—	—
Dánia	7'02	8'35	7'61	6'75
Svédország	4'93	5'19	5'15	5'04
Bulgária és Kelet-Rumélia	—	—	—	—
Olaszország	2'95	3'86	2'62	2'08
Finnország	2'12	2'31	2'51	—
Norvégia	—	1'49	1'56	—
Németalföld	1'72	—	1'51	—
Spanyolország	—	—	15'15	—
Belgium	1'28	1'45	1'31	1'26
Ausztráliai brit birtokok	1'36	1'01	—	0'80

	1889	1890	1895	1900
		árpatermés millió hektoliter		
Románia	—	5'82	7'89	7'48
Japán	12'94	9'75	15'36	—
Kanada	—	—	6'43	—
Átlag-termés hektáronként hektoliter:				
Németalföld	38'22	—	39'07	—
Belgium	31'94	38'71	32'60	—
Nagy-Britannia és Írország	29'01	31'63	28'66	26'57
Dánia	22'21	25'15	—	—
Svédország	—	—	23'52	—
Németország	18'26	22'12	25'46	—
Egyesült-Államok	—	—	25'58	—
Franciaország	18'09	19'54	19'10	16'90
Ausztráliai brit birtokok	19'39	16'61	—	—
Magyarbirodalom	10'02	18'15	17'95	15'08
Ausztria	14'19	17'19	17'04	14'09
Kanada	—	—	28'07	—
Bulgária és Kelet-Rumélia	—	—	—	—
Európai Oroszország	8'58	12'27	12'72	—
Finnország	5'53	5'70	5'76	—
Olaszország	8'87	11'63	9'83	—
Japán	—	—	26'46	—
Algír	9'78	11'90	—	—
Románia	—	11'56	15'89	11'08

Az összes árpatermelés tekintetében Oroszország vezet: a maga nagy testével a legtöbbet képes produkálni. A többi államok már jóval utána következnek. A világ árpatermése mintegy 300 millió hektoliter, a melyben Oroszország olykor több mint száz millióval részesedik. Németország, Nagybritannia, az Egyesült-Államok, Ausztria, Franciaország s hazánk termelnek utána legtöbbet. Az átlagok nagyságát illetőleg Nagybritannia és Belgium tűnnek ki a legjobban. Hazánk mindenesetre az elsők között van. Árpatermelésünk egyébiránt már a régi időkben nagy volt aránylag véve: a negyvenes években 22.5 és 24.2 millió alsó-ausztriai mérőnk termett, vagyis 13.8 és 14.9 millió hektoliter. Az ötvenes években termésünk kitett 15.6, 19.3 millió alsó-ausztriai mérőt, vagyis 9.6—11.9 millió hektolitert. Valószínűtlen azonban, hogy ezen kimutatott eredmény helyes volna, mert nem igen hihető, hogy a termelés ennyire csökkenjen.

A zab úgyszólván kizárólag állati takarmány, míg a többi szemes gabona direkt vagy indirekt emberi tápszer. Termelése meglehetősen dimenziókat ölt. A múlt idők kimutatásai különösen

nagyarányú termelését tüntetik fel, a mi szinte hihetetlennek látszik. Így a negyvenes években 33.7 és 34.5 millió alsó-ausztriai mérő, vagyis 20.7 és 21.2 millió hektoliter lett volna a termelésünk zabból, s az ötvenes években 29 és 30 millió alsó-ausztriai mérő, vagyis 17.9 és 22.2 millió hektoliter. E határt különben most is csak csekélylyel haladjuk felül. Nézzük csak az adatokat:

Év	Magyarország			Horvát-Szlavonország		
	Learatott terület hektár	Termett össz. hl	h-ként hl	Learatott terület hektár	Termett össz. hl	h-ként hl
1869.	888,895	10,997,524	11'56			
1870.	939,599	12,776,753	13'60			
1875.	984,257	7,828,641	8'16			
1880.	1,017,663	21,728,667	21'35			
1885.	1,038,209	19,186,829	18'48	111,739	1,712,168	15'32
1890.	993,054	18,776,578	18'90	96,595	1,257,641	13'02
1895.	962,351	24,363,852	25'30	87,261	1,472,878	16'88
1900.	981,381	22,571,763	23'00	100,209	1,803,762	18'00

Nincs adat

Nagyban egészben elmondhatjuk, hogy a zabtermelést a felső megyékben üzik nagyobb kiterjedésben, ha ugyan egyes alföldi megyék is nagy százalékot mutatnak fel. Általában véve mindenesetre áll, hogy a rosszabb, soványabb földű vidékek karolják főképp fel termelését, igénytelenségénél fogva. A világ zabtermelési adatai a következők:

	1889	1890	1895	1897
		zabtermés millió	hektoliter	
Egyesült-Államok	264'53	184'31	280'03	246'25
Európai Oroszország	180'19	203'17	216'03	280'74
Németország	92'75	109'15	107'81	—
Franciaország	85'26	93'64	94'88	80'20
Nagy-Britannia	59'56	62'25	63'33	59'47
Ausztria	28'52	36'73	40'12	33'89
Magyarbirodalom	16'24	20'04	25'84	19'97
Svédország	17'44	22'35	24'75	20'61
Dánia	9'36	12'96	14'05	12'41
Belgium	9'96	10'86	10'62	10'60
Ausztráliai brit birtok	7'69	5'74	—	5'97
Olaszország	6'10	6'70	6'76	7'00
Németalföld	4'71	4'67	5'47	—
Finnország	4'78	5'62	6'62	—
Norvégia	—	3'46	3'23	—
Bulgária és Kelet-Rumélia	—	—	—	—
Románia	2'41	2'68	3'66	3'47
Spanyolország	—	—	3'12	—
Kanada	—	—	38'93	—

	1889	1890	1895	1897
Átlag-termés hektáronként hl:		zabtermés millió hektolter		
Németalföld	41'00	—	41'76	—
Belgium	39'93	43'55	42'58	—
Nagy-Britannia	35'69	37'30	32'75	34'89
Svédország	—	—	30'26	—
Dánia	23'32	30'47	—	—
Ausztráliai brit birtok	25'70	—	—	—
Németország	23'86	27'98	29'83	—
Franciaország	22'68	24'76	23'91	20'10
Egyesült-Államok	23'78	17'22	28'67	—
Bulgária és Kelet-Rumélia	—	—	—	—
Magyarbirodalom	14'55	18'39	24'59	20'14
Ausztria	15'49	19'60	20'06	17'70
Európai Oroszország	13'17	14'39	16'23	—
Olaszország	13'68	14'78	14'27	—
Finnország	5'26	5'62	6'19	—
Románia	12'32	15'01	15'05	13'00
Kanada	—	—	37'55	—

Zabot Oroszország és az Egyesült-Államok produkálnak a legtöbbet: utánuk Német- és Franciaország következik. A mi viszont az átlagokat illeti, e tekintetben Németalföld és Belgium bámulatraméltót produkálnak.

Főbb kultúrnövényeink termelése ilyenformán alakul. Általában véve elmondhatjuk, hogy minden gazdaság főterménye az egyik őszi kalászos; a búza, vagy a rozs. Áll ez hazai gazdaságainkra általában. Jó földeken a búza helyeztetik előtérbe, könnyebb s silányabbon a rozs. A rossz földeken nagy szerepe van a zabnak, mely a maga igénytelenségében sok bajjal s mostohasággal daczol. Az árpa tulajdonkép az ország nagy területén megterem, de a legjobb minőség, a sörárpa termelése, már szűkebb területre koncentrálódik; mint említettük, legjobban a felső vidéken sikerül.

Egyébiránt az egyes terménynemek általában jobban sikerülnek egyes vidékeken. A búza a Tiszavidéken, a Bánátban s Fejvár vidékén stb. nagyon szép minőségben terem, úgy hogy e vidékekről még vetőmagot is szereznek be messze területekre. A tiszavidéki búza különösen szép aczélos, s nagyon becsült. A mi a rozstól illeti, abból Szabolcsmegyében, a Nyírségben terem a legszebb minőség: a nyíri rozs az egész országban híres. Sörárpából szép minőséget produkál az egész Felső-Magyarország, de különösen Nyitra, Bars, Pozsony, Szepes, Abauj stb.

megyék. A nagyszombatvidéki árpát nagyra becsülik, s mondhatnánk, mint egy speciális árpanemet «tót» árpának hívják. A Mátyusfoldön termett árpának nagy híre van: a Mátyusfold Komáromtól és a Vág-Dunától a Kárpátokig teljed. Az alföldi talajokon azonban ezek az árpaféleségek nem sikerülnek: oda a legjobb az illmiczi árpa, mely egy mosonmegyei helységtől, Illmicztől vette nevét. A mi a zabot illeti, abból a legszebb Felső-Magyarországon terem; de a délvidéken is nagyon szép zabra akadunk.

Fentiekben gabonaneműink főbbjeinek helyzetét kívántuk hazánk mezőgazdaságában bemutatni. Többi termelvényeinknek hasonló keretben való bemutatása nagyon messze vezetne, s így azoknak egységes áttekintésére az utóbbi évek adatait kívánjuk csak feltüntetni, összehasonlító adatul azonban az 1870-ik évet hozzáfűggesztjük, hogy így azoknál az 1870 s 1900 évek adatai, mint határok, előttünk álljanak. A mint tudjuk Horvát-Szlavonországban csak 1885-től kezdve ismerjük a gazdasági termelés adatait, s így ennél messzebbre nem mehetünk. Adni fogjuk a terület s a termés abszolút 8 relatív adatait az anyaországra, Horvát-Szlavonországra, s az egész birodalomra.

Megkívánjuk azonban jegyezni, hogy csak a főtermények adatai vannak felvéve e kimutatásokban; a melléktermények tekintetében 1897 óta állnak adatok rendelkezésünkre, melyek a következők:

	Magyarországon		Horvát-Szlavonországban	
	hektár	mm	hektár	mm
1897. Köles mint utónövény	4,499	27,914	5,367	32,705
— Tatarka mint utónövény	10,278	50,513	3,400	14,897
— Borsó mint melléknövény	28,326	42,105	1,220	2,726
— Bab mint melléknövény	596,853	979,878	222,387	628,127
— Lencse mint melléknövény	5,964	6,063	2	13
— Takarmányrépa kertekben	10,294	2.519,484	—	—
— Luczerna (szálas takarmány)	22,854	1.121,654	—	—
1898. Köles mint utónövény	4,535	29,989	5,428	39,362
— Tatarka mint utónövény	10,447	56,939	3,278	21,118
— Bab mint melléktermény	596,861	1.364,039	264,160	1.009,159
— Takarmányrépa kertekben	10,316	2.826,386	—	—
— Luczerna (szálas takarmány)	22,857	1.098,338	—	—
1899. Köles mint utónövény	4,534	27,547	4,637	23,545
— Tatarka mint utónövény	10,447	46,604	3,452	17,797
— Bab mint melléknövény	596,861	1.127,094	260,699	704,368
— Takarmányrépa kertekben	10,316	2.702,246	—	—
— Luczerna (szálas takarmány)	22,857	1.129,749	2,167	90,839

Áttérve ezek után az anyaország learatott területére, az a következő volt:

Termény	1870	1896	1900	1870	1896	1900
	learatott terület hektár			learatott terület százaléka		
Őszi búza	1.851,988	3.013,723	3.184,993	25'95	30'32	30'61
Tavaszi búza	172,114	112,644	110,152	3'61	1'13	1'06
Kétszeres	281,277	91,097	87,481		0'92	0'84
Őszi rozs	1.217,795	1,017,007	1.009,192	15'62	10'23	9'70
Tavaszi rozs	—	27,375	21,459	10'36	0'28	0'21
Őszi árpa	36,480	79,871	68,347		0'80	0'66
Tavaszi árpa	771,780	929,971	937,366	12'05	9'35	9'01
Zab	939,599	938,485	981,381		9'44	9'42
Tönköly	7,933	2,008	1,238	0'10	0'02	0'01
Köles	53,581	25,031	24,686	0'69	0'25	0'24
Tatárka	26,588	6,618	6,249	0'34	0'07	0'06
Őszi repce	100,553	45,290	26,628	1'37	0'46	0'26
Tavaszi repce	5,577	1,662	1,383		0'02	0'01
Szemes tengeri	1.486,313	2.081,894	2.217,341	19'06	20'94	21'31
Magbükköny	52,399	45,784	43,200	0'68	0'46	0'42
Borsó, lencse, bab	41,227	29,629	31,513	0'53	0'28	0'30
Len	10,187	10,905	8,770	0'11	0'11	0'08
Kender	56,129	54,776	55,576	0'72	0'55	0'53
Burgonya	358,927	444,374	508,337	4'60	4'47	4'89
Dohány	42,920	33,191	39,469	0'55	0'33	0'38
Czukorrépa	18,518	74,574	90,433	0'23	0'75	0'87
Takarmányrépa	49,932	142,159	155,777	0'64	1'43	1'50
Luczerna, lóhere, baltaczim	103,037	415,081	447,644	2'79	4'17	4'30
Bükköny, keverék, mohar stb.	114,386	323,237	346,245		3'22	3'33

Az őszi búza általában növekvő adatokat tüntet föl; a tavaszi búza tönköly s kétszeres területe apadt, nem különben az őszi rozsé is. A tavaszi rozs területe 1871-ben 25,304 hektár volt, s így az napjainkban némi emelkedést mutat. Az árpa s zab területe növekedett; a köles s tatárka területe csökkent, fölváltották azt értékesebb termények. A repce területe igen nagy hanyatlást tüntet föl: termése bizonytalan, s a nehéz viszonyok között a gazda biztosabb termésű veteményekkel cserélte föl. A nemes tengeri nagy növekvést tüntet föl, mint a többi kapásak — a dohány kivételével — általában, a mi örvendetes, mert hisz a búza nagyobb termelési területe, mely az eredeti területnek óriási megnövekedésével járt, szükségessé teszi a földek tisztítását, kapálását. A dohányterület csökkenését nem a gazda idézte elő: ez a jövedék által követett rendszer

folyománya. A magbükköny, len s kender nagyon csekély ingadozást tüntet föl, míg fenti adatok szerint a borsó, lencse s bab területe csökkent; emellett azonban számításba kell venni a melléktermény gyanánt való nagyobbmértvűi természetét is. A takarmányfélék vetése, a mint tudjuk, általában véve nagyobbodik: tudjuk, hogy a természetes kaszáló területe a feltörés folytán fogyott, de a statisztika ennek daczára területnagyobbodást regisztrál. 1870-ben 2.302,772 hektár a területe, 1896-ban s a többi években 3095,427 hektár; ennek okára már rámutattunk.

Érdekes illusztrálásul szolgálnak mindennek az adott arányszámok, melyek egyes növényeknek a learatott terület százalékában való részesedését mutatják. Az utóbbi évek nagyobb ingadozást nem mutatnak, a mi nagyban egészben meglehetősen állandóságról tanúskodik.

Nézzük ezek után a termelés eredményeit, az évi hozamokat összesen s hektáronkinti átlagban súlyegység alapján ugyancsak az anyaországban:

Termény	1870*	1896	1900	1870*	1896	1900
	learatott termés métermáxa			átlagos termés hektl. mm		
Őszi buza	16.144,940	40.158,360	37.414,009	8'71	13'03	11'75
Tavaszi buza	982,069	1.112,405	1.014,805	5'70	9'88	9'25
Kétszeres	2.266,444	1.112,699	913,728	8'05	12'21	10'44
Őszi rozs	10.351,995	11.973,574	10.013,500	8'49	11'77	9'92
Tavaszi rozs	—	252,175	199,004	—	9'21	9'27
Őszi árpa	322,171	1.144,962	882,241	8'83	14'34	12'91
Tavaszi árpa	6.797,091	12.138,534	10.848,050	8'80	13'05	11'57
Zab	5.749,538	10.841,086	10.252,930	6'12	11'55	10'45
Tönköly	58,449	18,539	10,308	7'24	9'23	8'33
Köles	452,680	287,437	258,890	8'44	10'44	10'49
Tatárka	135,731	53,838	48,339	5'10	8'14	7'74
Őszi repce	709,436	434,713	206,522	7'09	9'60	7'76
Tavaszi repce	37,054	14,241	10,738	6'64	8'59	7'76
Szemes tengeri	15.939,300	33.339,495	32.426,221	10'71	16'01	14'62
Magbükköny	466,218	515,265	421,872	8'90	11'25	9'77
Borsó, lencse, bab	277,751	289,392	289,749	6'73	9'77	9'19
Lenmag	44,820	62,085	41,929	4'40	5'69	4'78
Lenfonál	16,975	54,301	60,943	3'01	4'99	6'95
Kendermag	188,650	387,408	273,693	3'18	7'07	4'92
Kenderfonál	319,064	382,330	411,345	5'68	6'98	7'40
Burgonya	8.754,133	36.091,214	44.974,720	24'38	81'22	88'47
Dohány	419,219	455,619	598,450	9'77	13'73	15'16

* Hektoliterről átszámítva, mert más adat nem volt található a termények egészére.

Termény	1870*	1896	1900	1870*	1896	1900
	learatott termés métermázsza			átlagos termés hektl. mm		
Czukorrépa	2.751,311	15.123,187	19.786,292	148'57	202'80	218'60
Takarmányrépa ...	4.208,749	37.970,943	40,081,033	102'82	267'10	257'30
Luczerna, lóhere, bal- taczim	2.654,051	13.969,565	15.647,128	25'76	33'65	34'95
Bükköny, keverék, muhar stb.	2.800,227	10.184,061	11.483,851	24'48	30'80	33'17

A természetes kaszáló termése 1870-ben 34.378,514 mm. hektáronként (átlag 14.93), 1896-ban 80.510,057 (átlag 26.01), 1897-ben 94.599,236 (átlag 30-56), 1898-ban 87.515,801 (átlag 28.27), 1899-ben 97.538,266 mm. (átlag 31.51), 1900-ban 94.517,571 mm. (átlag 30.53).

Ez termésünk az utolsó öt évben, ez az 1870 s az 1900-ik határévekben. Kivétel nélkül emelkednek a hozamok, még pedig tetemesen, úgy hogy az átlagok nem egyszer az eredeti kétszeresére is szöknek, ha három évtized két határévet állítjuk egymással szembe.

Nézzük ezek után Horvát-Szlavonország learatott területét, de már nem az 1870, hanem az 1885-ik évvel szemben, mert hisz az előző adatait nem ismerjük:

Termény	1885	1896	1900	1885	1896	1900
	learatott terület hektár			a learatott terület %-ában		
Őszi buza	153,792	228,083	258,639	15'86	19'87	21'33
Tavaszi buza	7,968	8,993	10,286		0'78	0'85
Kétszeres	61,074	57,571	53,691	5'99	5'01	4'43
Őszi rozs	102,490	86,563	77,782	10'54	7'54	6'41
Tavaszi rozs	5,268	5,085	5,303		0'44	0'44
Őszi árpa	48,440	48,806	51,067	6'83	4'25	4'21
Tavaszi árpa	21,458	20,300	22,786		1'77	1'88
Zab	111,739	92,126	100,209	10'95	8'02	8'27
Tönköly	9,250	5,734	5,182	0'90	0'50	0'43
Köles	41,470	33,608	30,749	4'06	2'93	2'54
Tatárka	18,870	6,173	4,788	1'84	0'54	0'39
Őszi repce	4,216	6,857	5,657	0'40	0'60	0'47
Tavaszi repce	—	29	309		0'00	0'03
Szemes tengeri ...	308,405	366,128	371,077	30'23	31'89	30'61
Magbükköny	—	4,073	4,308	—	0'35	0'36
Borsó, lencse, bab	23,437	14,125	15,676	2'29	1'23	1'29
Len	6,712	7,482	9,650	0'65	0'65	0'80
Kender	7,711	9,516	11,526	0'75	0'83	0'95

* Hektoliterről átszámítva, mert más adat nem volt található a termények egészére.

Termény	1885	1896	1900	1885	1896	1900
	learatott terület hektár			a learatott terület %-ában		
Burgonya	35,784	59,269	66,714	3'50	5'16	5'50
Dohány	401	103	43	0'04	0'01	0'00
Czukorrépa	771	1,326	1,135	0'07	0'12	0'09
Takarmányrépa	6,979	3,697	5,495	0'85	0'32	0'45
Luczerna, lóhere, bal- taczim	23,077	49,337	71,490	4'25	4'30	5'90
Bükköny, keverék, muhar, stb.	20,418	33,177	28,804		2'89	2'37

Ezen országrészben tehát a búza, tavaszi árpa, repcze, tengeri, bükköny, len, kender, burgonya, czukorrépa s takarmányfélék területe növekedett, míg a többi veteményeké csökkent. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy az első adat, mit ismerünk, 15 évvel későbből szól, mint az anyaországnál, s így ez alapon vele össze nem hasonlíthatjuk. Ez országrész adatai tehát csak önállólag bírálhatók el. Megjegyezzük még, hogy a természetes kaszáló 1870-ben 462,324 hektárt tett ki, míg 1896-ban 443,477 hektárt, 1897-ben 445,018 hektárt, 1898-ban 1.121,683, 1899-ben 1.100,913, s 1900-ban 1.106,975 hektárt.

Nézzük ezek után a termelés adatait Horvát-Szlavon országban:

Termény	1885*	1896	1900	1885*	1896	1900
	learatott termés métermázsza			átlag-termés hekt.-ban mm		
Őszi buza	1.400,380	2.537,463	2.923,012	9'10	11'13	11'30
Tavaszi buza	48,411	69,000	80,134	6'07	7'67	7'82
Kétszeres	618,705	687,331	548,794	10'13	11'94	10'22
Őszi rozs	742,424	710,591	544,047	7'24	8'21	6'99
Tavaszi rozs	28,273	37,895	36,730	5'41	7'45	6'93
Őszi árpa	405,566	474,792	475,203	7'76	9'13	9'31
Tavaszi árpa	146,402	176,395	156,721	6'82	8'70	6'88
Zab	787,597	776,242	807,592	7'04	8'43	8'06
Tönköly	48,426	34,953	26,738	5'23	6'10	5'16
Köles	286,674	223,492	211,244	6'92	6'65	6'87
Tatárka	113,625	28,267	26,775	6'02	4'58	5'59
Őszi repcze	23,698	37,008	31,853	5'62	5'40	5'63
Tavaszi repcze	—	228	1,807	—	7'86	5'85
Szemes tengeri	2.958,818	4.647,747	4.747,802	9'59	12'69	12'79
Magbükköny	—	32,194	30,620	—	7'90	7'11
Borsó, lencse, bab	162,220	123,316	144,013	6'92	8'73	9'19
Lenmag	—	6,630	7,212	—	0'89	0'75
Lenfonál	52,135	39,406	38,804	7'77	5'26	4'02

* Hektoliterről átszámítva, mert más adat nem volt található a termények egészére.

Termény	1885*	1896	1900	1885*	1896	1900
	learatott termés métermáza			átlag-termés hekt--ban mm		
Kendermag	—	5,660	8,410	—	0'59	0'73
Kenderfonál	80,584	104,826	69,374	10'45	11'01	6'02
Burgonya	1.400,834	2.626,453	3.647,010	39'15	44'31	54'66
Dohány	4,023	1,602	744	10'03	15'55	17'30
Czukorrépa	42,166	52,047	70,635	54'69	39'16	62'23
Takarmányrépa	322,436	267,860	529,122	46'20	72'46	96'29
Luczerna, lóhere, baltaczim	749,357	1,774,701	2.849,177	32'47	35'97	39'85
Bükköny, keverék, mohar stb.	442,217	878,090	669,232	21'66	26'44	23'23

Az első pillanatra feltűnik, hogy az átlagok javulása mily csekély, sőt sok esetben határozott visszaesésre is akadunk. Ez az országgrész extenzív viszonyainak tudható be. Nagy kár, hogy régebbi időről pontos adataink nincsenek, hogy így évtizedekre visszamenőleg is kutatni lehetne az átlagok alakulását. Az anyaországához viszonyítva határozottan hátrányos ez országgrész helyzete, még pedig a legtöbb esetben igen nagy mértékben. A természetes kaszáló termése 1885-ben 7.765,542 mm. (hektáronként átlag 1679), 1896-ban 14.953,126 (átlag 33.72), 1897-ben 8.481,054 (átlag 19.06), 1898-ban 23.596,679 mm. (átlag 21.04), 1899-ben 18.894,357 mm. (átlag 17-16), s 1900-ban 23.380,599 mm. (átlag 21.53)

A magyar birodalom learatott területe a század utolsó éveiben a következő:

Termény	1896	1900	1896	1900
	learatott terület hektár		a learatott ter. % -ában	
Őszi buza	3.241,806	3.443,632	29'22	29'64
Tavaszi buza	121,637	120,438	1'10	1'04
Kétszeres	148,668	141,172	1'34	1'21
Őszi rozs	1.103,570	1.086,974	9'95	9'36
Tavaszi rozs	32,460	26,762	0'30	0'23
Őszi árpa	128,677	119,414	1'16	1'03
Tavaszi árpa	950,271	960,152	8'57	8'26
Zab	1.030,611	1.081,590	9'29	9'31
Tönköly	7,742	6,420	0'06	0'06
Köles	58,639	55,435	0'53	0'48
Tatárka	12,791	11,037	0'11	0'09
Őszi repce	52,147	32,285	0'47	0'28
Tavaszi repce	1,691	1.692	0'02	0'01

* Hektoliterről átszámítva, mert más adat nem volt található a termékek egészére.

<i>Termény</i>	1896 learatott terület hektár	1900	1896 a learatott ter. %-ában	1900
Szemes tengeri	2.448,022	2.588,418	22'07	22'28
Magbükköny	49,857	47,508	0'45	0'41
Borsó, lencse, bab	43,754	47,189	0'39	0'41
Len	18,387	18,420	0'16	0'16
Kender	64,292	67,102	0'58	0'58
Burgonya	503,643	575,051	4'54	4'95
Dohány	33,294	39,512	0'30	0'34
Czukorrépa	75,900	91,568	0'68	0'79
Takarmányrépa	145,856	161,272	1'31	1'39
Luczerna, lóhere, baltaczim	464,418	519,134	4'19	4'47
Bükköny, keverék, mohar stb.	356,414	375,049	3'21	3'22

Ez adatok viszonzszámai mindenesetre különböznek a már előzőleg ez irányban adottaktól, mert hisz itt már nemcsak az anyaország, hanem Horvát-Szlavonország is tekintetbe jött. Az ingadozás valami nagynak nem mondható, mert hisz a gazdálkodás terén egy pentád nagyobb változásokat nem mutathat fel. A természetes kaszáló összes adatai a magyar birodalomban 1896-ban 3.538,904 hektárt, 1897-ben 3.540,350, 1898-ban 4.217,110, 1899-ben 4.196,340, 1900-ban 4.202,402 hektárt adnak.

A termelés adatai a magyar birodalomban a következőkép alakulnak:

<i>Termény</i>	1896 learatott termés	1900 metermáza	1896 átlag-termés hekt. mm	1900
Őszi buza	42.695,823	40,337,021	13'17	11'71
Tavaszi buza	1.181,405	1.094,939	9'71	9'09
Kétszeres	1.800,030	1.462,522	12'11	10'36
Őszi rozs	12.684,165	10.557,547	11'49	9'71
Tavaszi rozs	290,070	235,734	8'94	8'81
Őszi árpa	1.619,754	1.357,444	12'59	11'37
Tavaszi árpa	12.314,929	11.004,771	12'96	11'46
Zab	11.617,328	11.060,522	11'27	10'23
Tönköly	53,492	37,046	6'91	5'77
Köles	510,939	470,134	8'71	8'48
Tatárka	82,125	75,114	6'42	6'81
Őszi repce	471,721	238,375	9'05	7'38
Tavaszi repce	14,469	12,545	8'56	7'41
Szemes tengeri	37.987,242	37.174,023	15'52	14'36
Magbükköny	547,459	452,492	10'98	9'52
Borsó, lencse, bab	412,708	433,762	9'43	9'19
Lenmag	68,715	49,141	3'74	2'67
Lenfonál	93,707	99,747	5'09	5'42
Kendermag	393,068	282,103	6'11	4'20
Kenderfonál	487,156	480,719	7'58	7'16

Termény	1896	1900	1896	1900
	leartott termés	métermázsza	átlag-termés hekt.	mm
Burgonya	38.717,667	48.621,730	76*88	84*55
Dohány	457,221	599,194	13*73	15*16
Czukorrépa	15.175,234	19.856,927	199*92	216*85
Takarmányrépa	38.238,803	40.610,155	262*16	255*82
Luczerna, lóhere, baltaczim	15.744,266	18.496,305	33*90	35*63
Bükköny keverék, mohar stb.	11.062,151	12.153,083	30*39	33*40

Semmi esetre sem lehet az adatokból a termések csökkenésére vagy emelkedésére következtetni, mert hisz ez a néhány év csak a tényleges állapotot tünteti föl. Tudjuk, hogy átlagunk nagyobbodtak, s annak dacára láthatjuk, hogy ez adatok helyenkint hanyatlásról tanúskodnak. Áll az egyes évekre, de semmi esetre sem az átlagokra.

A természetes kaszálók termése kitett 1896-ban 95.463,183 mmázsát (átlag 26.98 mm.), 1897-ben 103.080,290 mmázsát (átlag 29.12 mm.), 1898-ban 111.112,480 mmázsát (átlag 26.35 mm.), 1899-ben 116.432,623 métermázsát (átlag 27.75), s 1900-ban 117.898,170 mmázsát (átlag 28.05).

A kormány egész helyesen mind nagyobb figyelmet kezd fordítani az ipari növények termesztésére. A len, kender, komló s dohány termesztésére fokozott figyelmet fordít. A lent ezelőtt csak házi ipar szükséglet céljaira termelték. Most már gyári feldolgozás áll rendelkezésünkre. E célra 1898-ban Nagy-Tanyon Komárom megyében, majd 1900-ban Szepes-Olaszin létesült len-beváltó és kikészítő telep, s Székely-Keresztúron vétetett tervbe egy ily telep létesítése. A gazdasági egyesületeknek adott állami támogatás tette azok felállítását lehetővé. A magyar állami, s a kassa—oderbergi vasút a lenkóro fuvardíját 20%-kal mérsékelte, hogy így a lentermelés jövedelmezőbb lehessen. A miniszter továbbá 1898-ban 2, 1899-ben 3, s 1900-ban 9 vagon eredeti rigai lenmagot osztott ki vetőmagnak részint ingyen, részint kedvezményes áron. Egy szaktanár is működik e téren, ép úgy mint a komló termelés terén, melyet különben a földművelésügyi miniszter dugványok kiosztásával, s 1897 óta a segesvári komlóvásárok támogatásával is előmozdítani törekszik. A komló-termelést még vasúti fuvarkedvezményekkel is támogatja a miniszter. A kendertermelés fokozását szintén szem előtt tartják az illetékes körök, míg a dohánytermelés előmozdítására, a minőség javítására Debreczenben egy kísérleti állomás létesült.

A növénytermelés eme főbb adatai magukban véve is

elégé tájékoztatnak mezőgazdaságunk eme ágának produktivitásáról. A növénytermesztés minden ágánál nagyot alkotott Magyarország. Mezőgazdaságunkban roppant gazdagság van általában véve, mely a növénytermelésnél különösen erőteljesen nyilvánul meg. Hazánkat a múltban Európa éléstárának hívták. Az őseréji föld termett minden különösebb munka nélkül, s ép ez hívta fel Európa figyelmét termelésünkre. A külföld csak nehéz munka árán tudott termelni; ez pedig a múltban hazánkban ismeretlen volt. A kevés munka azonban kevés eredményt is adott. Gabonabőségünk onnan eredt, hogy keveset használtunk fel; tellett bőven exportra. A nagyobb mérvű szükséglet pótlásának szükségessége megmutatta, hogy a növénytermelés terén nagyon sok a teendő. De meg a folytonos termelés alatt, még pedig egyoldalú termelés alatt, álló föld is kezdte felmondani az engedelmességet. Jobban kellett gazdálkodni. Jobban kellett gazdálkodni, hogy a földet javítsuk, hogy a termést gyarapítsák. Mindinkább belátták a rationalis gazdálkodás szükségességét: az állandó nagy termések előállítása lett a jelszó. Addig a földet zsarolták; most már a jövővel is kezdtek gondolni. Ez adta meg a helyes gazdálkodás alapját.

Hazánkban még most is tág tere van az extensivitásnak. Bizonyos irányzattal szemben kénytelenek vagyunk felállítani azt az elvet, hogy az extensiv gazdálkodás is okadatolt egyes esetekben, ha az helyesen gyakorolatik. Általában véve különben a gazdálkodásnak helyesnek kell lenni: meg kell annak alkudni a viszonyokkal. Ha a természet extensiven bánt el valamely vidékkel, ott viszonyaink között a gazdának is ez alapon kell maradni. A telkesítésnek még rengeteg tere van hazánkban, s a hol ez hiányzik, de gazdálkodni azért lehet, ott a gazdálkodás csak extenzív lehet.

Legfontosabb mező- s nemzetgazdasági feladat a telkesítés fejlesztése: gazdálkodásunknak minél intenzívebbé kell válni, a mi csak az előzőleg jelzett esetben tehető. A mezőgazdasági produktio, a növénytermelés, csudákat művelhet még hazánkban. És fog is. Az a roppant fellendülés, mely e téren megindult, a legvérmesebb reményekre jogosít fel bennünket.

B) Állattenyésztés.

A mezőgazdaság egyik oszlopa az állattenyésztés: úgy az intenzív, mint az extenzív gazdálkodásra elmondható ez. Csak-hogy az extenzív viszonyok között legeltetés alakjában nyilvánul az meg, míg az intenzív gazdálkodás mellett istállózás képében jelentkezik. Mindkettőnek nélkülözhetlen része. Amannál a föld másképp nem hasznosítható, emennél a föld másképp nem javítható.

A földet a trágya javítja: a műtrágya egyoldalúan teszi ezt csak meg, az istállótrágya viszont bizonyos korlátok között általában, úgyszólván minden esetben. Az istállótrágyát az állatok adják.

Az állattenyésztés biztosabbá teszi a növénytermelést, de meg direkt hasznot is ad. Az extenzív állattartás, a legeltetés, jár aránylag a legkevesebb haszonnal, mert hisz ennél a növénytermelésre fokozólag nem hatunk. Akkor adja az állattenyésztés a legtöbb hasznot, ha általa a növénytermelés haszna is fokoztatik. Ezt soha sem szabad elfeledni.

Az állattenyésztés kihat az egész mezőgazdaságra: az állattenyésztés emelése az országra óriási haszonnal jár. A lótenyésztés fejlesztésének különben mint tudjuk más irányú fontossága is van.

Az állattenyésztés emelését a kormány általában az apaállatok nevelése által véli elérni. Egy apaállat mindig több — aránytalanul több — utódot hagy mag aután mint az anyaállat, s így kétségtelen, hogy eljárása minden tekintetben helyes. Egyébiránt e mellett, a hol csak teheti, az anyaállatok jóságára is gondot fordít, mert hisz egy utódra mindkét szülőállatnak egyforma behatása van.

A kormány egy 1880-iki szaktanácskozmányból kifolyólag elhatározta a szarvasmarhatenyésztés fejlesztésére való tekintetből, hogy kellő számú és minőségű tenyészbikákról gondoskodik, továbbá hogy egyes nagyobb területeken a található tenyészanyagot az eddig követett irányban céltudatosan fejleszti, s a kitűzött cél mellett állandóan megmarad. Említettük már, hogy a pirostarka, borzderes, s magyar szarvasmarha kerületeire osztja fel az országot az 1894: XII. t.-cz. A kormány a tenyésztési irány követése tekintetében ezt látta a legcélszerűbbnek.

Meg kívánjuk jegyezni, hogy hazánkban színes tájfajták egyes változatai is találhatóak, melyek a különböző tenyésztési irányok behatása következtében képződtek. Ezek legfontosabbika a bonyhádi marha, melynek tulajdonképeni hazája Tolna- és Baranyamegyére tehető, s a mely különösen tejelésével tűnven ki, a tejgazdaságokba mindenfelé beszereztetik.

A követett tenyészirányok fejlesztése, s megtartása mindenesetre fontos; de különösen fontosnak tartjuk a magyar szarvasmarha megfelelő gondozását, javítását.

Kétségbevonhatlan az, hogy hazánk viszonyai között nagy átlagban a magyar marha felel meg legjobban. Általában ez igavonó állatunk. Ennek oka igénytelensége, edzettsége, óriási munkabírása, de még azon körülmény is, hogy viszonyaink között fejlődött ez a marha azzá, a mi, tehát ez is felelhet meg legjobban mindazoknak a követelményeknek, melyeket különösen az igazás tekintetében hozzá fűzünk.

Nincs az a szarvasmarha, mely munkabírás tekintetében a magyaron túl tenne; a legelső igavonó a világ összes marhái között. Ezen képességet fizetik meg marháinkban a legjobban, ezért keresik föl különösen az erdélyi részeket az egész országból; mert hisz nincs párja az erdélyi magyar marhának. Nem áll az, hogy a magyar marha rosszul tejel; rosszul tejel ott, a hol nem törődnek a gondozásával. De melyik nyugati marhafajta tejelne jobban, ha úgy tartanák, mint hazai marháinkat, s vajjon nagyobb hozamokat adnának-e azok, ha oly takarmányozásban s tartásban részesülnének, mint a magyar marha? Bátran kimondhatjuk, hogy aránylag elég jó tejelő a mi marhánk s ha jól tartjuk, aránylag sok tejet is ad. Az igaz, hogy jó tartás mellett a nyugati marha jobban tejel, de azt is figyelembe kell vennünk, hogy a mi marháinknál a főczél az igavonás s ha ezt, tekintetbe vesszük, úgy újból elmondhatjuk, hogy nincs az a szarvasmarhafajta, mely e két tulajdonságot magában jobban egyesítené. A hízásra is ezt mondhatjuk. A magyar marháknak csak az igásakból kiselejtezett részét hizlaljuk meg, s így ha ezek nem is érik utol a hízásban a nyugotit, de nem szabad elfelednünk, hogy már ekkor egy czélt vele elértünk, jármoltuk 4—5 éven keresztül, esetleg tovább is, s ekkor megelégedhetünk azzal a hízási eredménnyel, a melyet mindenesetre jó közepesnek lehet mondani. A nyugati marha jobban hízik, de ezt a legtöbb esetben nem jármolják, hanem még a teljes kifejlődése

előtt is, talán már 3 éves korában beállítják a hízóba. Ha a magyar marhát is 4 éves korában kezdenénk hizlalni, bizonyára jobban hízna az, mint a kiselejtezett jármos ökör.

Mindezt azonban csak akkor mondhatjuk el a magyar marháról, ha tisztán tenyésztjük, nem keverünk bele semmiféle idegen vért, nem keresztezzük például valami tarka marhával azon célból, hogy azt egyik-másik gazda felfogása szerint javítsuk. (?)

Mindezt azért kívántuk előrebocsátani, mert helylyel-közzel lábra kapott az a nézet, hogy a tarka marhával való keresztezés előnyös köztenyésztésünkre, előnyös marhaállományunkra. A tiszta tenyésztéssel tarthatjuk fenn, s fejleszthetjük csak állatállományunk előnyös tulajdonságait.

A magyar marha csak a kiválasztás által javítható meg. A kiválasztás szarvasmarhatenyésztésünk azon főeszköze, a mely által a minőség feltétlen biztossággal javítható. A ki ezt tűzi ki irányelvül, az biztosan célhoz jut. Mennél huzamosabb ideig történt a kiválasztás, annál több utód lesz a szaporulatból tenyészállatnak meghagyható. Az olyan tenyészetekben ugyanis, hol mindig a kiválasztás az irányadó szempont, az állatok jó tulajdonságai állandósulnak, ugyanannyira, hogy idővel majdnem feltétlen biztossággal örökítik át összes tulajdonságaikat, a melyek mindenesetre mind kívánatosok az utódoknál, mert hiszen csak a legjobb egyedeket hagytuk meg mindig tenyészállatoknak. Vannak sok oly tenyészeteink, hol már az állatok átörökítő képessége kitűnő s az ilyenek igen nagy áron tudják az eladásra kerülő állatokat értékesíteni. Ilyen helyekről kell a tenyészállatokat beszerezni, akkor sokkal hamarabb cél érhető, mintha évek hosszú során át magunk igyekeznénk állatállományunkat a kiválasztás által javítani. Ha az így beszerzett állatokat javítjuk tovább, vágj-legalább is vigyázunk arra, hogy jó tulajdonságaikat megtartsák, a nyert utódokban busásan megkapjuk azt a csekély kiadási többletet, a melyet a nagyobb beszerzési árban megadtunk.

A kiválasztással nemcsak az igavonó képesség emelése érhető el. A rendszeresen, éveken keresztül következetesen folytatott kiválasztás a tejelő képesség emelését is elősegítheti. Ha a tenyésztőnek tejelő marha nevelése s tartása a célja, de e mellett jó igavonó marhát is akar, úgy mindenesetre a magyar marhánál kell maradnia. De ki kell választania a legjobban tejelő egyedeket; ezeket kell megtartania tenyésztésre, s az

utódok közül is csak azokat szabad állandóan tenyésztésre használni, a melyek jó tejelők.

A kiválasztást tartjuk a legcélravezetőbb faktornak állatállományunk javítására; de a kiválasztást mindig a fajta keretén belül eszközöljük, mert viszonyaink között nem lehet általában véve a nyugoti vagy általában tarka marhák tenyésztévélt célzt érni s nem a keresztezéssel. Ezen igényesebb fajta úgy a tiszta tenyésztésben, mint a keresztezésben határozottan hátrább áll a mi viszonyaink között, mint a magyar marha, mert nálunk az igavonó marha nevelése a fő, természetesen egyes vidékek kivételével.

Hazánkban az utóbbi években a havasi legelők hasznosítása iránti törekvés vett nagyobb lendületet. A kormány az úgynevezett ruthén kérdés keretében oldja meg e feladatot: havasi legelőket oszt ki az északkeleti részen legeltetésre, az állattenyésztés lehetővé tételére a szegény ruthén nép között. Szarvasmarhatenyésztésünk fejlesztésére ez az aktio rendkívül jó hatású, a mi mellett a szegény népelem boldogulását is elősegíti. Ez aktiónak már most is nagyon szép eredménye mutatkozik, s ama körülmény, hogy ennek kiterjesztése már megkezdett, a jövő tekintetében is szép reményekre jogosít.

A tejgazdaság néhány év óta hazánkban szépen megizmosodott: pedig nem szabad elfelednünk, hogy ez a szarvasmarhatenyésztés hatalmas fellendítője. Városok közelében, mindenféle nagy számmal vannak tejgazdaságok, melyek ilyformán a városi lakosságot tejjel ellátják. Budapesttől körülbelül száz kilométer kerületben a tejet a fővárosba viszik naponta i—2-szer a vasutak segítségével, melyre a gazdák évszámra szerződnek kereskedőkkel; esetleg szövetkezeti viszonyból kifolyólag szállítják a tejet. A legnagyobb tej értékesítési központunk a központi tej csarnok szövetkezet és a gazdák tejegyesülete: vidéki központjaink szintén szép számmal vannak, sőt falusi tejszövetkezetek is nagyobb számmal alakultak. A Hungária magyar vaj kiviteli részvénytársaság a vajértékesítést tűzte ki céljául, s vajunkat a külföldre is exportálja; a kiscgazda vaját itt mindig bizton tudja értékesíteni.

Messze vagyunk azonban még attól, hogy tejgazdaságunk a nyugati államok színvonalát elérje, s belőle népünk annyi hasznot lászson, mint a külföld ez irányú tevékenységéből: de ha tudjuk, hogy a hetvenes évek elején hol állt még e tekintetben hazánk, s hova fejlődött napjainkban, úgy méltányolni

kell azt a nagy haladást, mely különösen az utóbbi néhány lustrum hatása alatt tapasztalható.

A szarvasmarhatenyésztést a ménesbirtok gazdaságok, s a gödöllői koronauradalom kiváló gondban részesíti. A kisbéri ménesbirtokon simmenthali és bonyhádi marhát tenyésztenek, a bábolnain tisztavérű simmenthali tenyésztést üznek; a mezőhegyesi ménesbirtokon simmenthalival keresztezett kuhlandi tenyésztést üznek, de kitűnő magyar-erdélyi marhát is nevelnek: a fogarasi birtokon a pinzgauai fajta s a bivalyok tenyésztése van felkarolva, míg a gödöllői koronauradalomban pinzgauai és innthali tenyésztést találunk. A kolozs-tordai ménesbirtokon erdélyi fajta magyar marhatenyésztés folyik. A kisbéri ménesbirtokon évente 25—30 drb. bika kerül eladásra, a bábolnain ugyanennyi bika, s külön üsző; a mezőhegyesi birtokról eladnak évente mintegy 80 drb. simmenthali-kuhlandi keresztezésű bikát, 50 drb. magyarfajtát s 35—40 drb. üszőt, míg a fogarasi-ról 30—35 drb. bikát, 8 a gödöllői koronauradalomról 40 drb. pinzgauai és innthalit.

Állattenyésztésünket gazdasági felügyelőségek ellenőrzik. A tejjgazdasági felügyelőség a tejjgazdaság minden irányú érdekének szolgálatában áll, míg a többi 18 állattenyésztési felügyelőség a köztenyésztés fejlesztését propagálja; a lótenyésztés azonban ügykörébe nem tartozik.

Az állami lótenyésztő intézetek 1868-tól kezdve a katonai kincstár kezelése alól a magyar kormány kezeibe ment át. A kisbéri és mezőhegyesi ménesből 36 mént kaptak az osztrák lótenyésztő intézetek cserébe piberi és radautzi ménéért; ezenkívül az egész mezőhegyesi, kisbéri és bábolnai állomány a magyar kormány kezelésébe ment át. A ménes összes lóállománya 2,240 drb. volt. Kisbéren az angol telivértörzs, Bábolnán a félvér arabs tenyészet volt felkarolva, míg Mezőhegyesen az angol félvér, a nagy Nonius, a kis Nonius és a Gidrán ménes volt az, melynek fentartása szükségesnek látszott. A fenállott igás ménes feloszlott, az arabs törzs Bábolnára vitetett, a lipizzai pedig néhány évvel később Erdélybe került, midőn a fogarasi ménes 1874-ben létesítve lőn.

Az állami méneseken a kitűzött tenyészirány szigorú betartása kitűnő anyagot produkált, ami azután a köztenyésztésbe is átvitetett. A magántenyésztők bérbe kaptak méneket, úgyszintén községek is, s így az állam kitűnő tenyészanyaga ily

úton is terjed az országban: egyébiránt az állam a méneket el is adja. Viszont azonban megveszi a használatra alkalmasnak mutakozó egy éves méncsikókat, a mi a tenyésztés, gondozás nagyobb szigorúságát vonta maga után. A katonaság direkt vásárolja be szükségletét a gazdáknál, a mi szintén nagyban befoly a köztenyésztés javítására. A kiállítások, s lóversenyek mind a tenyésztés, a tenyészanyag javítására kívánnak hatni.

Lótenyésztésünk ügye roppant fellendült: lóállományunk az utolsó három évtizedben szinte bámulatraméltó módon javult. A kormány igyekezete megtermetté gyümölcsét. Lótenyésztésünk messze földön híres: a magyar ló a messze külföldön is méltánylást nyert. Szükséges azonban, hogy a megkezdett nyomokon tovább haladjunk: a közönyösség e téren megtört, s így ha a fejlesztéssel a megkezdett nyomokon haladunk úgy még nagyobb eredményeket érhetünk el. A lótenyésztés a gazda egy jövedelmező foglalkozásává lőn. Kevés gonddal aránylag nagy jövedelmet biztosít magának.

A lótenyésztés további fejlesztését az állam jól felfogott érdeke kívánja. Mert annak hadászati szempontból nagy fontossága van: egy kitartó, szívós természetű lóállomány képzését, háború esetén tudjuk a legjobban méltányolni.

A kisbéri állami ménés — mely 1853-ban alapítottatott — 6330 hektár nagyságú gazdasággal van kapcsolatban: lóállománya 700 drb. körül szokott lenni. A tenyészirány az angol telivér s félvér fejleszt. 11 angol telivér s 1 félvér törzsmén áll itt rendelkezésre. Ezek: Bona Vista, Dunure, Fenék, Galeor, Montbar, Kozma, Culloden, Guerrier, Ganache, History, Galifard és Bonvivant, valamint Furioso XIII—20 félvér mén. A telivérek használatára vonatkozólag kimondja a szabályzat, hogy a bejelentett kanczák közül első sorban elfogadandók a magyar vagy osztrák honpolgár tulajdonát képező kanczák, s a Magyarországon földbirtokkal bíró és ezen birtokokon lótenyésztést űző birtokos kanczái is. Másodsorban magasabb fedeztetési díj mellett minden oly kancza, melynek tulajdonosa fenti minősítéssel nem bír. Egyes ménekhez kanczák csak meghatározott mennyiségben fogadtatnak el. A fedeztetési díj a tartási költségekkel együtt évenként október hó i-ig a ménés pénztárába befizetendő. Ha a kanczák esetleg egészségügyi szempontból kifogásolhatók, úgy visszaküldetnek. A telivér kanczák fedeztetése iránti bejelentés a kisbéri ménekre minden év december hó elejéig adandó be

a ménesparancsnoksághoz, miután ezen időponton túl, a meghatározott számig, már külföldi bejelentések is elfogadtnak. A kanczákhöz a tulajdonos saját személyzetét is alkalmazhatja, de azt a ménesbirtok közegeire is bízhatja. Az ellátás s ápolás díja egy meddő kanczáért naponként 1 frt, vemhesért 1 frt 20 kr., csikósért a csikó három hónapos koráig 1 frt 40 kr., ezentúl 1 frt 50 kr. Állatorvosi gyógykezelésért, körmözésért s vasalásért 4 frt átalánydíjat kell fizetni. Ha a kanczatulajdonos saját szolgáját alkalmazza, úgy a havonkénti összes díjak 4 frttal apadnak. A fedeztetési s ellátási díjon kívül különben a legénység számára minden kanczától 5 frtot kell fizetni. A telivérek utódai éves korukban elárvereztetnek azzal a feltétellel, hogy a vevő engedély nélkül az állatot külföldre soha el nem adja. A félvérek közül a fiatal kanczák a ménes pótlására, a megfelelő 4 éves méncsikók viszont a különböző méntelepekbe oszthatnak be. A számfeletti kanczaanyagot 4½ éves korában nyilvánosan elárverezik.

A gazdaság földje gróf Batthyány-féle birtok volt, melyet a családtól a szabadságharcz után elvettek, de a melyért az 1870: XI. t.-cikk értelmében utóbb 1.709,316 forint kárpótlást fizettek.

A bábolnai ménes gazdaságának területe 4029 hektár, lóállománya mintegy 600 drb. Ménesében nyolcz drb törzsmén van, melyek közül az Ó-Báján, Szaklavy-Jedran, Hamdani Semri s Hadban telivérek, az Ó-Bajan H, Shagya XI, Shagya XII és Koheilan I félvérek. A számfeletti kanczák nyilvános árverésre kerülnek.

A ménes II. József alatt alapított 1789-ben, a birtokot gróf Szapary Józseftől vette meg 450,000 írtért aranyban.

A mezőhegyesi ménesgazdaság 17,000 hektár nagyságú, s lóállománya 2400-on felül van; 1785-ben alapított. Eredetileg az anyag vegyes volt, mely a typus és származásra való tekintettel angol félvér, normann vagy angol-arabshoz sorolható: mindazonáltal a jelenlegi állomány határozottan angol félvér, mert úgy apai mint anyai részről angol vér használtatott az előállításra. E ménesben fentartott törzsek a Gidrán, Nagy-Nonius, Kis-Noniu8 és angol félvér. Számfeletti anyagát árverés útján adják el. Törzsménei a következők: Húség, Durczás, Adieu telivérek, s a következő félvérek: Gidran XXXVI, Gidran XI, -North-Star V, Furioso XXIII, Furioso XXV és XXVI, Nonius XXIX, Nonius XXXVII, Nonius XXXVIII, Nonius XXXIX, Nonius XXXI, Nonius XXXII, Nonius XL, Nonius XLI, XLII,

XVIII, XLV, XLVI, XLVIII, XLIX, L, II, Tápio-Nonius, Ürmény-Nonius L, Tartar-Nonius II és ül, Nonias-Ürmény II és Gidran-Amety.

A fogarasi tenyésztés két ménesből áll; az egyik a lipizzai körülbelül 60 kanczával, a másik a félvér, az erdélyi vidéken magán birtokosoktól vásárolt szinte mintegy 60 drb kanczával. A lipizzai törzsben a tenyésztés a Favory XII, Maestoso-Erga, Neapolitano V, Conversano-Sardinia II, Conversano-Slatina és Pluto-Fan tasca II családokban üzetik: a félvér törzsben Torreádor telivér és Zivatar félvér mén van. A jelenlegi összes állomány 300 drb körül van, melyben 7 a törzsmén. A gazdaság nagysága 3600 hektár. A ménes 1874-ben alapított, de a birtok már rég fiscalis uradalom volt: hisz már 1224-ben András király a szászoknak adta haszonélvezetre.

A lótenyésztő gazdaközönségnek a méntelepek s fedeztetési állomások állnak rendelkezésre. Ezek az anyagot az állami ménesekből kapják. A méntelepek teleposztályokra oszlnak. Az ország beosztása a következő: o), a székesfehérvári méntelep 5 teleposztálylyal bír, még pedig a székesfehérvári 86, a bábolnai 57, a nyitrai 41, a nagy-atádi 91 s a palini 56 fedeztetési állomással; b) p. nagy-kőrösi méntelepnek szintén 5 teleposztálya van, még pedig a nagy-kőrösi 62, a verseczi 82, a békéscsabai 55, a bajai 51, s a dorozsmai 29 fedeztetési állomással; c). a debreczeni méntelep 5 teleposztálylyal bír, az eperjesi 48, a debreczeni 52, a turia-remetei 45, a rimaszombati 38, s a szatmárnémeti-i 72 fedeztetési állomással, a szepsi-szentgyörgyi méntelep teleposztályai közül a homoródi 56, a szepsi-szentgyörgyi 33, s a deési 19 fedeztetési állomással rendelkezik.

A sertésenyésztés hazánkban nagy tejjedelmű s nagy jelentőségű, mit az újabban fellépett sertésvész aránylag csak kis mértékben tudott gyengíteni. Sajnos, ez jövedelmező tartását nagy mértékben hátrányosan befolyásolta.

A sertés hússal, zsírral lát el bennünket: így a legfontosabb ételmi cikket adja. Ennek tudható be roppant mérvű elterjedése.

Hazánkban a bakonyi, szalontai, szerémségi s lengyel sertést tenyésztették a múltban: ezek voltak a magyar sertésfajták. A két első elterjedési köre különösen óriási volt, míg az utóbbi kettőé jobban háttérbe szorult. A szerb kondorsertésből azután Kis-Jenőn József nádor egy új tenyészetet létesített, melyből a kondorszőrű sertés hazánkban általánosan elterjedt, s mely

alapját vetette meg a híres kis-jenői tenyészetnek. A kondorsertés alakította át először a bakonyit, s irtotta ki a szalontait. A másik két fajta is egészen háttérbe szorult, s most hazánkban a kondorszőrű az uralkodó fajta.

Külföldi fajták tenyésztése nem igen térj ed. Viszonyaink közé legjobban illik a hazai fajta, a maga igénytelenségével. Igaz, hogy a külföldi szaporább, de igényessége a tartást lehetetlenné teszi.

Mint sertéskereskedelmi központ Kőbánya és Győr szerepel, míg hizlaló hely van Kőbányán és Győrön kívül Sopronban, Czepléden, Kecskeméten, Monoron, Szegeden, Debreczenben, Szabadkán, T.-Kubinon, Pancsován, Pécssett, Barcson s Eszéken. Ezek nevezetesebb hizlaldáink.

Sertéseink túlnyomó része zsírsertés, míg a hússertések háttérbe szorulnak. Kívánatos volna ez utóbbi anyag erőteljesebb fejlesztése, hogy piacaink a kellő mennyiségű anyaggal el legyenek láthatók.

A négy ménesbirtokon s a gödöllői koronauradalomban nagyobb sertésenyésztésekre találunk. Kisbéren a berkshirei fajtát tenyésztik, a többi birtokon a mangaliczát. A kisbéri, mezőhegyesi és fogarasi tenyésztésből a tenyésztésre alkalmas kanokat s koczákat községeknek adják el, míg Bábolnán és Gödöllőn egyelőre ez nem történik. A fenti három birtokból évente 700—800 drb kan, s 200—250 drb kocza kerül eladásra.

A juh- és kecsketenyésztés most hazánkban aránylag szűk keretek közé van szorítva. A kecsketartás különben csak bizonyos határok között hasznos, s nagyon könnyen kárral járhat elszaporodása a fásításokra, erdőségekre. Egyébiránt a kecsketartás főképp a szegénység szempontjából jöhet szóba; nem is tartatik falkánkint, hanem rendszeren csak egy-kettőt lehet egy-egy helyt találni nagy átlagra értve. De nemcsak a kecsketartás, a kecskeállomány csökkent, csökkent a juhállomány is. Ez egyébiránt a legelők háttérbe szorításának következménye. A juhnak legelő kell, a nélkül nem tartható. A juh árának csökkentésével, csökkent jövedelmezősége is, a legelők eke alá kerültek, s a juhtartás nagysága csökkent. A század végén a gyapjúárak javulása hozott némi élénkséget a juhtartó gazdák közé. Ha az árak emelkedő irányzata állandó, úgy a juhtenyésztés valószínűleg jobban fel fog lendülni.

A juh fejése hazánkban meglehetősen szűk mederben folyik.

A durvább magyar raczkajuh tenyésztése meglehetősen hát-

térbe van szorítva, míg a merino általában jobban kedveltetik. Az utóbb felállított gyapjúminősítő intézet a juhtartó gazdának a gyapjúminőség meghatározása tekintetében nagyon értékes utasításokat ad, míg a gyapjúauktiók a gyapjú mennél jobb értékesítést mozdítják elő. A kettő tehát sok tekintetben egybefügg.

A gyapjúminősítő intézet hivatva van általában emelni juhászatunkat. Az intézet első jelentése az intézet létjogosultságát s hivatását a következőkben körvonalazza: A kedvezőtlen áralakulások következtében gyapjútermelésünk nemcsak hogy kevesbedett, hanem a juhtenyésztés iránti érdeklődés is mind-egyre alább szállt, a gyapjútermelést szakértelemmel űző gazdák száma mindinkább csökkent, mely körülmény folytán némely gyapjak minősége is immár aggodalmat keltő mértékben hanyatlott. Hazai viszonyaink között pedig ma már éppen csak a minőségi termelésre fektethetünk súlyt és szükséges, hogy a még meglevő gyapjútermelésünkben, mely úgy is csak a természeti viszonyok parancsolta határok közé szorult, határozott jellegű, állandó minőségű, gondosan kezelt áru előállítására törekedjünk. Ezen célból egyrészt a tenyésztőnél a szakismeretek tejesztése és a gyapjúismeret tudományos fejlesztése válik szükségessé, másrészt pedig az értékesítésnek nélkülözhetlen követelménye az, hogy a gyapjú kereskedelmi és használati értékét képesek legyünk megbízható — gazdát és kereskedőt egyaránt kielégítő — módon megállapítani. Nagyon érezhetővé vált szükséglet nyert tehát kielégítést azzal, hogy a földművelésügyi minister az 1898. évben a m. kir. gyapjúminősítő intézetet létesítette. Az intézet az említett feladatok teljesítése céljából a juhtenyésztőknek minden szakbavágó kérdésben díjtalanul áll rendelkezésére, sőt mérsékelt díjazás mellett a külföldi érdekeltek által is igénybe vehető. Egyébként az intézet feladatait a szervezeti szabályzat a következőkben körvonalozza: A) Az intézet a földművelésügyi m. kir. miniszternek véleményező szakközege a gyapjútermelésre és értékesítésre vonatkozó kérdésekben. E minőségben, ha erre megbízatást nyer, kiküldöttje útján résztvesz az ország juhtenyésztésére vonatkozó irányelvek megállapításában; közreműködik az állami juhászatokban a gyapjas juhok osztályozásánál, 8 a juhtenyésztés terén oktatólag is működik. B) A budapesti nyilvános gyapjúárverések érték meghatározó bizottságában közreműködik azzal, hogy teljesíti azon tudományos elővizsgálatokat, melyek a megbízható alaplól ki-

induló értékesítéshez szükségesek és vizsgálatainak eredményét a bizottsági tagoknak a kellő időben rendelkezésükre bocsátja.

C) Alkalmat nyújt a gazdáknak és kereskedőknek, hogy termékük, illetve árujuk értékét és alkalmazhatóságát illetőleg elfogulatlan szakvéleményt nyerhessenek. E célból átvállal tenyészállatokról nyírt egész bundákat, továbbá bundarészeket, és fürtöket is különböző szempontokból való vizsgálatra, nevezetesen:

a) egész bundák vizsgálatánál kiteljeszkedik a minőség szerinti osztályozásra, az egyes minőségek súly szerinti meghatározására, valamint a mosás és szárításra, és ebből folyólag a mosási veszteség, víztartalom és a tiszta gyapjúanyag (rendement) megállapítására, és ha kívánatos, az egész gyapjubunda értékelésére;

b) bundarészeknél felvilágosítást ad a gyapjú minősége és mely Sortimentumba való tartozósága, alkalmazhatósága, víztartalma és rendementjára nézve; c) mosatlan állapotban eladni kívánt gyapjából próbamosásokat eszközöl, hogy a vevő lássa, milyennekké válnak gyárilag mosott állapotban az illető gyapjak, s megállapítja azok rendementjét; d) egyes gyapjúmintákat (fürtöket) histológiai szempontból megbírál; e) tenyésztőknek az ezen szakma körébe tartozó kérdésekben felvilágosítást és tanácsot ad; f) helyes osztályozásra és zsákolásra nézve útbaigazítást nyújt. D) Tenyészállatkiállításoknál a juhok nyíró súlya, valamint bundájuk értékére irányuló versenyeknél felügyel a próbanyírásokra és további szakbírálatra átveszi a verseny tárgyát képező bundákat. E) Eladó és vevő közt fenforgó pörös esetekben szakértő közeg gyanánt igénybe vehető. F) Feladata végül az intézetnek a gyapjúismeretet tudományos irányban vizsgálatok és buvárlatok által fejleszteni, egyben arra törekedve, hogy ezzel lehetőleg a gyakorlatnak is szolgáljon.

A gyapjúminősítő intézet tehát a juhászat legfontosabb részét a maga egészében felkarolva igyekszik annak érdekét szolgálni, a juhtenyésztést emelni, s a gazda ténykedéseit jövedelmezőbbé tenni. Eredménye e munkásságnak most még nem igen jelentkezhetik. Hisz múltja még ez intézetnek nincs. Ha majd jobban megismerik, ha ténykedéseit a gazdaközönség, a juhászok, hasznosítják, úgy érezhetővé lesz az a hatás is, melyet a gyakorlati gazdálkodás, a gyakorlati állattenyésztésre gyakorol. Most még a kezdet nehézségeivel, s részben a közönytelen is kell küzdenie.

Juhtenyésztéssel a ménésbirtokok s a gödöllői koronaura-

dalom is foglalkozik. A kisbéri, bábolnai és mezőhegyesi ménesbirtok fésűs gyapjas juhokat tenyészt, a fogarasi raczka- és czigáját, a gödöllői koronauradalom merino-precoce fésűs gyapjas juhokat. A tenyésztésre alkalmas kosok magánosoknak vagy községeknek adatnak el.

A szamar- és öszvértartás meglehetősen szűk körre szorítkozik hazánkban; inkább hegyes vidéken tartják.

Az állatlétszám adatait 1857, 1870, 1880, 1884 s 1895-ből ismerjük. A magyar birodalom idevonatkozó adatai a következők:

Év	Szarvasmarha	Ló	Öszvér	Szamar	Juh	Sertés	Kecske
1857	5646954	2095055	2351	28275	11281805	4565357	430973
1870	5279193	2158819	3266	30480	15076997	4443279	572951
1880	5311378	2081958	—	—	9838183	—	—
1884*	5592328	1966132	24831		11184159	5271830	369627
1895	6738257	2282028	1911	23852	8122681	7330091	308810

A mint arra már rámutattunk, a juh és kecske adatai fogytak, a többi állat létszáma általában véve nagyobbodott. De azok magukban véve is igen nagyoknak mondhatók (a lovak a katonalovakkal együtt 2.308,457-et tettek ki 1895-ben).**

Ha az állatoknak a gazdaságok nagysága szerinti megoszlását vesszük az állatok létszámával kapcsolatban, s természetesen a gazdasággal nem bíró állattulajdonosok állatait figyelmen kívül hagyjuk, úgy a következő adatokat kapjuk a magyar birodalomban:

* Horvát-Szlavonországra az 1880-iki adatok.

** A külföld állatlétszáma, ezekben értve, 1895-ben a következő volt:

Ország	Ló, számar, öszvér	Szarv. marha	Juh, kecske	Sertés	Ország	Ló, számar, öszvér	Szarv. marha	Juh, kecske	Sertés
Ausztria	1606	8644	4223	35500	Olasz	2020	5000	8700	1800
Bosznia	180	849	2464	672	Németalföld	266	1508	833	640
Németország	3837	17556	16681	12174	Portugália	289	625	3951	1052
Franciaország	3382	13234	22673	6306	Svéd	506	2540	1388	787
Anglia	2116	10942	30854	4301	Norvég	151	1005	1685	121
Oroszország	21747	32155	58412	11528	Svájc	113	1305	686	566
Finnország	297	1365	1043	178	Spanyol	1919	2218	19290	1928
Belgium	282	1383	614	646	Szerb	169	911	3567	895
Dánia	411	1696	1272	829	Román	601	2520	5212	926
Görög	250	360	5400	175	A.-Egy.-Áll.	17403	48223	38299	42843

	Szarvas- marha	Ló	Szamar	Őszvér	Kecske	Sertés	Juh
<i>Abszolút számokban :</i>							
I holdon alul szántóföld nélkül — — — — —	111350	47144	1426	46	12854	274693	61633
I hold.alul szántófölddel	126984	36981	1449	168	19787	249851	64850
1— 5 holdig — — —	882498	232495	4872	605	71506	930829	457131
5— 10 „ — — —	1174128	381189	1293	324	59845	929936	683288
10— 20 „ — — —	1406620	555327	1047	173	57031	1193616	1084020
20— 50 „ — — —	1070761	504667	1725	76	41753	1062114	1191879
50— 100 „ — — —	292712	138492	783	14	9330	309516	371431
100— 200 „ — — —	154520	53576	520	19	2259	134045	204614
200— 500 „ — — —	207873	47895	1107	30	1428	175806	362901
500—1000 „ — — —	219854	42220	1568	63	865	218583	551417
1000 holdon felül — — —	734436	122437	5024	263	1895	909125	2859478
Összesen — — —	6381736	2162423	20814	1781	278553	6388114	7892642
<i>Százalékos adatokban :</i>							
I holdon alul szántóföld nélkül — — — — —	1'74	2'18	6'85	2'58	4'61	4'30	0'78
I hold.alul szántófölddel	1'99	1'71	6'96	9'43	7'10	3'91	0'82
1— 5 holdig — — —	13'83	10'75	23'42	33'99	25'70	14'57	5'79
5— 10 „ — — —	18'39	17'63	6'21	18'19	21'48	14'56	8'66
10— 20 „ — — —	22'04	25'69	5'02	9'71	20'47	18'69	13'73
20— 50 „ — — —	16'78	23'34	8'29	4'27	14'99	16'63	15'10
50— 100 „ — — —	4'59	6'40	3'76	0'78	3'34	4'84	4'71
100— 200 „ — — —	2'42	2'48	2'50	1'06	0'81	2'10	2'59
200— 500 „ — — —	3'26	2'21	5'31	1'68	0'51	2'75	4'60
500—1000 „ — — —	3'45	1'95	7'53	3'54	0'31	3'42	6'99
1000 holdon felül — — —	11'51	5'66	24'15	14'77	0'68	14'23	36'23

Általában véve elmondhatjuk, hogy a kisebb gazdaságok állattartás tekintetében többet mutathatnak fel, mint a nagyobbak. S ez egész természetes is. A kisebb gazda, még ha nincs is szántóföldje, vagy ha az nagyon csekély is, tart állatokat, s legelteti az út szélén, ha másutt nem tudja. A nagyobb birtokon gazdálkodó aránylag annyi állatot nem tarthat. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az állattenyésztés tekintetében is többet mutathat fel a kiscgazda. Sajnos, de általában véve áll az a tétel, hogy a kisebb gazda állattenyésztése a kritikát ki nem állja. Pénze nincs, azon a kívézésen a mit összekuporgatott, jó állatot nem vehet. Ezzel szemben viszont majdnem általában áll az,

hogy a nagyobb gazda állatai jók, s nagy átlagban nem kifogásolhatók. A helyes állattenyésztési elvek utat törnek maguknak, az eredmény sikeressége propagandát csinál a racionalizmusnak.

Szarvasmarha-tenyésztés tekintetében a kis gazdaságok 61.80%-kal részesednek; a lótenyésztésnél 73.06%-kal; mindkettőnél sorban utána a törpegazdaság jó. A szamarak tekintetében a törpegazdaság jár elől 37.83%-kal; ezek tekintetében viszont a kis- és nagygazdaságok meglehetősen egyforma színvonalon állanak. Az öszvérek tekintetében a törpegazdaság vezet 46.0%-kal, míg ezt a kiskisgazdaság követi. A kecskéknél a kiskisgazdaság 60.28%-kal részesedik, mit jó nagy távolságban ugyan, de a törpegazdaság követ. Úgy a sertésnél, mint a juhnál a kiskisgazdaság % -a a legnagyobb, de míg az előbbinél utána a törpegazdaság jó, addig az utóbbinál a nagygazdaság következik.

A gazdaságok különböző alakulásaihoz a «számos marha» szerinti átszámítás a legalkalmasabb. Számos marha alatt értjük a nagy marhát, vagy a vele egyforma gazdasági jelentőségű más állatok csoportját. Egy kifejlődött szarvasmarha egyenlő két növendékállattal, vagy négy botjával; egy ló két csikóval; de egy számos marhának felel meg tíz öreg, vagy húsz fiatal juh, négy felnőtt vagy tíz fiatal sertés. A statisztikai hivatal átszámításainál azt az egyszerűbb módszert követte, hogy egy szarvasmarha, egy ló, öt sertés, tíz juh vagy 15 kecske vétetik egyenértékűnek.

Az állatszám ily formán redukálva országrészenként, s a művelési ágakhoz való arányban a következő:

Ország-rész	Az állatszámok szarvasmarhára redukálva				
	volt összesen	száz darabra esett kataszteri hold			
		szántó-föld	rét	legelő	mezőgazdasági-művelt terület általában
Duna balpart ...	988653	235	44	37	316
Duna jobbpart ...	1823322	213	36	29	278
Duna-Tisza köze ...	1271985	289	34	45	368
Tisza jobbpart ...	948345	196	48	39	283
Tisza balpart ...	1420902	212	59	43	314
Tisza-Maros szöge	1176749	247	30	20	297
Erdély ...	1602142	164	89	37	290
Fiume v. és kerülete	684	72	71	40	183
Magyarország ...	9232792	219	50	36	305
Horv.-Szlavonország	1419418	165	53	19	237
Magyar birodalom	10652210	212	50	34	296

Az adatok azt mutatják, hogy állatlétszámunk nagysága ellen kifogás nem tehető: hisz száz darabra ma körülbelül 300 hold művelt terület esik, vagyis 1 darabra 3 hold. Ez arány mindenesetre olyan, mely jónak mondható. A Duna-Tisza köze, s a Tisza balpartja állnak e tekintetben a legelőnyösebben, s az átlag is kedvezőbben alakulna az egész birodalomra, ha Horvát-Szlavonország azt nem rontaná.

A szarvasmarhára redukált állatlétszám a gazdaságok jellege és nagysága szerint a következő:

Országgrész	Szarvasmarhára redukált házi állatok száma							
	a tulajdon	haszon-élvezeti	haszon-béres	vegyes jellegű	törpe	kis	közép	nagy
	g a z d a s á g b a n							
Duna balpart	723368	25568	57610	182107	154589	605996	117378	110690
Duna jobbpart	1274665	68006	184118	296543	270919	966277	156356	427780
Duna-Tisza köze	843491	30729	107905	289860	181151	687484	202234	201116
Tisza jobbpart	713412	25326	72558	137049	183820	552595	98264	113666
Tisza balpart	1079535	20120	134562	186685	259381	721728	180255	259538
Tisza-Maros szöge	890022	10452	32679	243596	216823	777519	73312	109095
Erdély	1380078	15342	33077	173645	310764	1147542	87047	56789
Fiume város és kerülete	658	8	18	—	458	226	—	—
Magyarország	6905229	195551	622527	1509485	1577905	5459367	914846	1280674
Horvát-Szlavonország	1254289	13963	25314	125852	224493	1113262	32279	49384
Magyar birodalom	8159518	209514	647841	1635337	1802398	6572629	947125	1330058

A jelleg szerinti megoszláshoz viszonyított állatlétszám mindenesetre a tulajdon birtokok tekintetében ad kedvező arányokat, mert hisz ezek vannak a legnagyobb számban, illetve kiterjedésben; utána minden esetben a vegyes jellegű birtokok következnek. A mi viszont a nagyság szerinti megoszlást illeti, ott mindig a kisbirtokok állnak elől óriási adataikkal. Attól eltekintve, a maximális adatok megoszlása változó.

Ha ugyancsak ily megoszlás mellett a szántó föld aránya és az állatlétszám közötti viszonyt keressük, úgy a következő érdekes adatokat kapjuk:

Ország rész	Száz hold szántóföldre eseti szarvasmarhára redukált háziállat									
	tulaj- don	haszon- élvezeti	haszon- béres	vegyes jellegű	összes	törpe	kis	közép	nagy	
	<i>g a z d a s á g o k n á l</i>									
Duna balpart	46	40	29	37	43	81	45	29	29	
Duna jobbpart	51	39	36	41	47	106	50	32	36	
Duna-Tisza köze	37	30	29	31	35	99	33	26	31	
Tisza jobbpart	56	45	33	44	51	130	52	30	34	
Tisza balpart	53	37	35	36	47	134	49	31	35	
Tisza-Maros szöge ...	44	27	24	35	41	127	41	20	23	
Erdély	63	51	37	54	61	132	60	29	34	
Fiume v. és kerülete	136	267	150	—	140	138	143	—	—	
Magyarország	50	38	33	38	46	115	47	28	32	
Horvát-Szlavonország	63	42	33	49	61	101	61	27	26	
Magyarbirodalom ...	52	38	33	39	47	113	49	28	32	

A tulajdonbirtoknak tehát relatíve véve is legtöbb az állata; általában láthatjuk különben, hogy ezek nagyon jól vannak fölszerelve, s így természetes, hogy ez az élő leltár tekintetében is elmondható. Ezen előnyüket a tulajdon birtokok minden országrészben megtartják. Csak Fiume kivétel, de ez sajátos helyzetében találja magyarázatát. A többi birtokok arányszámai nagyon változóak. Az összesített adatok, Fiumétől eltekintve, Erdélyben a legnagyobbak és Horvát-Szlavonországban, a mit a Tisza-jobbpart követ. A Duna-Tisza köze áll a leggyengébben. A birtokok nagyság szerinti megoszlása tekintetében, Fiumét újból figyelmen kívül hagyva, a Tisza balpart törpe birtokai a legnagyobb adatot mutatják fel; általában véve a törpes kisgazdaságok vezetnek. Tudjuk, hogy állatok tekintetében ezek állnak a legkedvezőbbben.

Az összes állatállományból az egyes állatnemekre a különböző jellegű gazdaságokban a következő százalékok estek a Magyar birodalomban:

Gazdaság	Szarvasmarha	Ló	Szamar	Oszvér	Kecske	Sertés	Juh
	<i>az összes háziállatok százalékában</i>						
Tulajdon	29'16	9'75	0'09	0'01	1'48	28'13	31'38
Haszonélvezeti	22'48	4'23	0'11	0'01	0'38	23'14	49'65
Haszonbéres	18'88	4'60	0'08	0'00	0'21	23'83	52'40
Vegyes	25'65	10'86	0'09	0'01	0'54	27'97	34'88
Együtt	27'60	9'35	0'09	0'01	1'20	27'62	34'13

A juhra esik a legnagyobb százalék, de az az egyes birtokok szerint nagy ingadozásnak van kitéve. A négy fő állatnemet tekintve, a ló szerepel a legkisebb arányszámokkal, de

azok között is kitűnik csekélységével a haszonélvezeti s haszonbéres birtok. A sertés és juh egészben véve majdnem megegyeznek; a részleteknél csak a haszonbéres birtoknál van nagyobb eltérés a sertés javára.

A gazdaságok nagysága szerint az egyes állatnemek aránya a következő a Magyar birodalomban:

Gazdaság	Szarvasmarha	Ló	Szamar	Őszóér	Kecske	Sertés	Juh
	az összes háziállatok százalékában						
1 holdon aluli szántó-föld nélkül	21'87	9'26	0'28	0'00	2'53	53'95	12'11
1 holdon aluli szántó-földdel	25'39	7'40	0'29	0'03	3'96	49'96	12'97
1— 5 holdig	34'21	9'01	0'19	0'02	2'77	36'08	17'72
5— 10 "	36'35	11'81	0'04	0'01	1'85	28'79	21'15
10— 20 "	32'73	12'92	0'03	0'00	1'33	27'77	25'22
20— 50 "	27'65	13'03	0'05	0'00	1'08	27'42	30'77
50— 100 "	26'08	12'34	0'07	0'00	0'83	27'58	33'10
100— 200 "	28'12	9'75	0'10	0'00	0'41	24'39	37'23
200— 500 "	26'08	6'01	0'14	0'00	0'18	22'06	45'53
500—1000 "	21'25	4'08	0'15	0'00	0'09	21'13	53'30
1000 holdon felül	15'85	2'65	0'11	0'00	0'04	19'62	61'73
Együtt	27'60	9'35	0'09	0'01	1'20	27'62	34'13
Törpegazdaság	31'23	8'82	0'22	0'02	2'90	40'55	16'26
Kisgazdaság	31'50	12'61	0'04	0'00	1'34	27'91	26'60
Középgazdaság	24'45	6'04	0'14	0'00	0'19	22'19	46'99
Nagygazdaság	15'85	2'65	0'11	0'00	0'04	19'62	61'73

A juh részesedése a legnagyobb; a szarvasmarha és sertés, mint tudjuk, utána következik. A szarvasmarhák aránya az 5—10 holdas gazdaságoknál a legnagyobb, melyet az 1—5 és 10—20 holdas gazdaságok követnek; a nagygazdaságoknál ez viszont a legkisebb. A 20—50 holdas gazdaságoknál aránylag a legtöbb a ló; különben a lótartás a kisgazdaságoknál a legnagyobb, a mely után a törpegazdaságok következnek. Az Őszvérek a törpegazdaságoknál dominálnak, úgyszintén a szamarak és kecskék is. A sertések a törpegazdaságoknál domborodnak ki jobban, a juhek a nagygazdaságoknál s a középgazdaságoknál, a mi természetes is, mert hisz aránylag a legnagyobb legelőterület itt áll rendelkezésre.

Magától értetődik, hogy mindez a részleteknél nem nyilvánul meg minden esetben ily alakban, mert hisz kivételek vannak szép számmal úgy le mint felfelé. Az országos átlagok minden esetre a fentiek, már pedig a közgazdára csak ez a fon-

tos. Ép úgy áll ez különben az országrészenkénti átlagokra is; a vármegyék tekintetében itt is nagy eltérések vannak. Sokszor a legellentétebb eredményeket egyesít egy-egy országrész. De ezek már inkább azt érdeklik, ki a részletekkel, az egyes megyékkel foglalkozik. A mi szempontunkból főleg csak a nagy átlagok jöhetnek tekintetbe.

De fontos annak az ismerete is, hogy mekkora hazánkban az igaerő. Iga, mint tudjuk, az állati erő, melylyel dolgozunk. A szerint a mint két ökörrel vagy lóval dolgozunk, kétfogatú, esetleg négyfogatú stb. az igaerőnk. Hazánkban az egyes vidékek szerint a fogat milyensége változó, a mint azt alább látni fogjuk. Sajnos, a kétfogatú iga nálunk nem általános, a mi pedig az erő legjobb kihasználására vezetne; két kétfogatú iga ugyanis nagyobb erő kifejtésre képes, mint egy négyfogatú. Hogy a kétfogatú iga hazánkban nem általános, annak oka az állomány gyengeségében rejlik. Túlnyomó esetben a négyes iga munkáját két erős ökör is elvégezhetné. Ezt minden gyakorlati gazda tudja. Nagyban közbejártszik azonban itt a tőkeszegénység. Négy rossz ökröt olcsóbban lehet kapni, mint két erős nagy erdélyi marhát. Így a gazda a dolog könnyebb végét fogja. Tény, hogy a kettős ökörfogat aránytalanul nagyobb számú azért, mint a négyes, de fentieket szem előtt tartva, ez utóbbi számát nagyban apasztani lehetne. Egyébiránt ne feledjük, hogy például a négyes ökörfogat száma kétszer annyi kettős fogatnak felel meg, a mi már az arányt másképp alakítja. Kisgazdáink tiszta szokásból járnak három lovon, vagy egyes vidékeken négy-öt lovon. (Debreczen stb.) Ez tiszta erőpazarlás. De nézzük az igaerő mikéntjét hazánkban (1. a 414. oldalon).

Nagy kár, hogy hazánkban a tehenek jármolása minimális. A nyugaton a teheneket úgyszólván általában jármolják, mert hisz be van bizonyítva, hogy a mérsékelt munkáltatás a tejelválasztásra csak előnyös. A dunajobbparti nagy adat a nyugati szomszédságnak, Ausztriának tudható be. A példa teljed a közvetlen közelből. Erdélyben önállólag lép fel ez a helyes szokás, a mi csak kívánatos volna, hogy általánosan elterjedjen. Gazdaságaink felszerelése, igaereje nagy átlagban nem valami jó, a munkaerő ily szaporítása nagyon óhajtandó volna. Fenti adatok egyébiránt azt mutatják, hogy a bivalynak igaerő gyanánt való alkalmazása, Erdély kivételével, minimális. Ez is hiba, mert ez az igénytelen állat csak haszon a gazdaságra.

	Duna balpart	Duna jobbpart	Duna- Tisza közé	Tisza jobbpart	Tisza balpart	Tisza- Maros szöge	Erdély	Fiume város és kerülete	Magyar- ország	Horvát- Szlavon- ország	Magyar birtó- dalom
Lófogat											
egyenes	20508	25373	26892	10073	10009	19080	15028	12	126955	25153	152108
kettős	51178	100273	115122	47021	53766	105091	40156	226	512773	97529	610302
háromas	986	815	7880	2790	12081	13139	3126	—	40817	4209	45026
négyes	158	205	1452	729	6862	2514	2930	—	14850	1918	16168
összesen	72830	126666	151346	60613	82718	139744	61240	238	695395	128209	823604
Ökörfogat											
kettős	46776	48699	9848	42114	39521	34587	86531	2	308078	69225	377303
négyes	2985	19753	19932	3543	12905	9336	8179	—	76633	7796	84429
hatos	92	217	1991	59	1543	602	681	—	5185	502	5687
összesen	49853	68669	31771	45716	53969	44525	95391	2	386896	77523	467419
Bivaly fogat	86	1132	391	125	1084	211	5054	—	8083	102	8185
Őszvér és szá- már fogat	1199	3022	1027	621	883	183	646	1	7382	247	7629
Tehén fogat	15667	52855	1189	12617	17903	4588	80597	9	185425	11711	197136
Fogatokösszes száma	139635	252344	185724	11962	156357	189251	242928	250	1286181	217792	1509973

A különböző fogatok egymáshoz való arányát, valamint a fogatok s a szántóföld közötti arányt a következő számok mutatják (1. a 416. oldalon).

A lófogatok alkalmazása a Duna-Tisza közén túlnyomó, a mit a Tisza-Maros szöge követ; tehát az Alföld a lófogatú munkáltatás hazája. Az ökrök használata viszont a hegyes részeken szerepel nagy átlagokkal. Egyébiránt az egyes országrészek a kettős stb. fogatok tekintetében meglehetősen nagy ingadozásokat tüntetnek föl. Az átlagokat tekintve, a lóra esik a legkevesebb szántóföld minden esetben, mert ez van a legnagyobb számmal képviselve. A bivalyfogatokra óriási átlagok esnek, úgyszintén a szamar- és öszvérfogatokra is. A tehénfogatokra egyes esetekben aránylag kevés szántóföld esik, de az átlagok többnyire nagyok. Egyébiránt ez egy bizonyos mértékig az ökrfogatokra is elmondható.

A fogatok aránylagos csekélységén nagyon könnyen lehetne gazdaságainknak segíteni; jármolni kellene a teheneket, a mennyire azokat észszerűen lehet, viszont a hármás, négyes s hatos fogatokat át lehetne kettős fogatokra változtatni. A mélyítőszántáshoz vagy hasonló más nehezebb munkákhoz kellene csak négyes stb. fogat; egyszerű szántásra vagy fuvarozáshoz kettős iga mindig elegendő volna.

Az 1895-iki mezőgazdasági statisztika megállapította állatállományunk súlyát és értékét is. Az ily számítások a lehető legmegbízhatlanabbak. Átlagokat venni bajos, alig van valami alap, melyre támaszkodni lehetne, s a becslők intelligenciájától, szakértelmétől függ az eredmény. Mindenesetre érdekes az eredmény, mert némi támpontot mégis ad, s az országos átlagban a kétirányú eltérések már jobban kiegyenlítődnek. Ezért be kívánjuk mutatni a magyar birodalom főadatait a kis-, közép s nagybirtokon az egyes állatnemek tekintetében kilogrammokban:

		Növéndék marha				Bika	Tehén	Ökör
		1	2	3	4			
		é v e n a l u l						
Magyar erdélyi	kis birtokon	69	109	163	233	418	280	376
	közép "	86	132	198	283	484	337	452
	nagy "	103	163	239	345	553	403	530
Mokány és riska	kis "	50	79	117	165	251	174	209
	közép "	57	101	155	215	328	244	297
	nagy "	71	117	169	247	354	289	352

	Duna balpart	Duna jobbpart	Duna- Tisza közé	Tisza jobbpart	Tisza balpart	Tisza- Maros szöge	Erdély	Fiume város és kerülete	Magyar- ország	Horvát- Szlavon- ország	Magyar biro- dalom
Lófogat egyes ...	14 69	10 06	14 48	8 42	6 40	10 07	6 19	4 80	9 87	11 55	10 11
« kettős	38 85	39 74	61 99	39 28	34 39	55 50	16 53	90 40	39 87	44 78	40 58
« hármas	4 0 71	0 32	4 24	2 33	7 72	6 94	1 29	—	3 17	1 93	2 99
« négyes	2 0 11	0 08	0 78	0 61	4 39	1 33	1 20	—	1 16	0 61	1 08
összesen	1 52 16	50 20	81 49	50 64	52 90	73 84	25 21	95 20	54 07	58 87	54 76
Ökörfogat kettős	2 33 50	19 30	5 31	35 19	25 28	18 28	35 62	0 80	23 95	31 78	25 09
« négyes	2 2 14	7 83	10 73	2 96	8 25	4 93	3 36	—	5 96	3 58	5 61
« hatos	2 0 06	0 08	1 07	0 05	0 99	0 32	0 28	—	0 40	0 23	0 38
összesen	2 35 70	27 21	17 11	38 20	34 52	23 53	39 26	0 80	30 31	35 59	31 08
Bivaly fogat	2 0 06	0 45	0 21	0 10	0 69	0 11	2 08	—	0 63	0 05	0 54
Öszvér és számár fogat	2 0 86	1 20	0 55	0 52	0 44	0 10	0 27	0 40	0 57	6 11	0 51
Tehén fogat	11 22	20 94	0 64	10 54	11 45	2 42	33 18	3 60	14 42	5 38	13 11
Fogattra esik kat. hold szántóföld											
16	33	31	25	32	37	22	44	2	30	18	28
Ökör	48	58	120	43	57	68	28	245	54	31	60
bivaly	27565	3517	9730	15623	2845	14431	528	—	2586	23248	2844
tehén	151	75	3120	155	172	664	33	54	113	203	118
Öszvér és számár	1977	1318	3704	3145	4515	16639	4127	491	2832	9600	3051
összesen	17	16	20	16	20	16	11	2	16	11	15

		Nővendék marha				Bika	Tehén	Okör
		1	2	3	4			
		é v e n a l u l						
Piros-tarka	kis birtokon	90	153	229	311	470	334	416
	közép «	110	183	276	365	504	402	495
	nagy «	132	215	317	430	618	488	582
Borzderes	kis «	69	123	190	261	402	290	343
	közép «	90	167	259	330	479	399	472
	nagy «	116	206	298	384	586	438	515
Egyéb szines	kis «	80	135	207	284	393	291	349
	közép «	98	166	246	333	464	359	444
	nagy «	116	185	297	419	564	443	533
Bivaly	kis «	54	99	162	247	418	335	407
	közép «	75	125	194	315	471	402	468
	nagy «	94	163	234	348	527	453	530

Az egyes országrészek tekintetében az adatokat nem tartjuk valami megbízhatóknak: Horvát-SzlavonorBzág különben e tekintetben a leghátrányosabb helyzetben áll. A horvát statisztikai hivatal főnöke ki is akarta hagyni az eredményeket a statisztikai felvételtől. A mint említettük, az országos összesítés a hibákat meglehetősen eltünteti.

A tarkamarhák a legnehezebbek; a mint tudjuk, ez a gyakorlati élet igazságainak megfelelő. A kisbirtok marhái a legkönnyebbek, melyet a közép-, majd a nagybirtoké követ; ez utóbbi marhája a legsúlyosabb. Áll ez minden esetben. A kisbirtok átlagai nagyon alacsonyak, s kedvező arány egy esetben sem mutatkozik.

A sertések átlagos súlya a következő a magyar birodalomban kilogrammokban:

Gazdaság	Kan	Kocza	Herélt	Süldő	Malacz
Kis birtokon	69	59	59	30	7
Közép «	82	68	68	40	10
Nagy «	98	80	79	49	11

Aránylag igen nagy a differentia az egyes birtokkategóriáknál; érdekes, hogy a kocza és herétek súlya nagyban egészben megegyezik, a mennyiben csak a nagybirtoknál van egy kilónyi eltérés. Érdekes lett volna a fajta szerinti eltérést is ismerni, de e tekintetben az alap még az eddiginél is megbízhatlanabb lett volna.

A mi a kecskéket illeti, ezek nagyon alárendelt szerepet játszanak a gazdaság szempontjából; súlyuk csekély, trágyát

igen keveset adnak, s számuk is csekély. Csak a kisebb gazda szempontjából jöhet a kecske is tekintetbe tejelésénél fogva. Az öregek súlya a kisbirtokon 27, a középbirtokon 26, s a nagybirtokon 31 kg., míg a gazdáké a kisbirtokon s a középbirtokon 8, a nagy birtokon 9 kg.

A juhok már azon nagy számnál fogva, melylyel tartatnak, jelentékeny szerepet játszanak a gazdaság szempontjából, Húsuk, tejük, gyapjójuk, trágyájuk nagyfontosságú a gazdára azon nagy tömegnél fogva, mely rendelkezésünkre áll. A juhoknál a megkülönböztetés a gyapjú s a hús szerint oszlik meg, melynek tekintetbe vételével a magyar birodalomra vonatkozó adatok a következők kilogrammokban:

		Kos	Fejős anya	Báránkos anya	Meddő	Űrű	Toklyó	Bá- rány
Közönséges gyapjas	{ kis birtokos	32	24	24	25	31	18	7
	{ közép "	39	27	28	28	33	20	8
	{ nagy "	44	30	30	32	38	22	10
Nemesített gyapjas	{ kis "	35	26	27	28	32	19	7
	{ közép "	39	28	29	28	33	19	8
	{ nagy "	49	32	32	33	39	24	11
Húsjuh	{ kis "	—	—	—	—	—	—	—
	{ közép "	48	36	39	31	43	19	7
	{ nagy "	60	44	44	41	40	28	14

Természetszerűleg a húsjuhok a legnehezebbek, mit a nemesített gyapjas követ. A közönséges gyapjas a legkönnyebb. Az eltérések nem egy esetben igen nagyok az egyes birtokkategóriák között.

A mint említettük, az országrészenkinti átlagokban a hibák jobban kidomborodnak az egyes állatfajok kategóriáinál. Ha azonban az összes állatfajokat egyesítve az összes hússúlyt keressük, úgy viszont az egyes állatfajok lefelé s fölfelé irányuló eltérései jobban kiegyenlítetnek. Adjuk ezért országrészekre kihatólag a szarvasmarha, sertés, juh s kecske összesített súlyát birtokkategóriák és művelési ágak szerint az alábbiakban (lásd a 419. oldalon).

A kisgazdaságok az állatok súlya tekintetében már nem válnak ki annyira, mint az állatok száma tekintetében. A kisebb gazdaságok, a mint tudjuk, általában kisebb súlyú állatokat tartanak. De azért csak ritkán vannak hátrányban a másik két kategóriával szemben a szántóföldnél.

Országrés	Szarvasmarhák, sertések, juhok és kecskék együttes súlyából esik egy kat. hold			
	szántóföldre	rétre	legelőre	összesen
	m é t e r m á z s a			
	Gazdaságok			
Duna balpart	kis ... 1'00	4'78	10'46	0'77
	közép ... 0'80	6'54	4'22	0'61
	nagy ... 0'98	5'43	2'63	0'63
	általában 0'96	5'08	6'08	0'71
Duna jobbpart	kis ... 1'20	7'49	32'42	1'00
	közép ... 0'90	6'45	5'79	0'69
	nagy ... 1'21	6'11	3'91	0'80
	általában 1'16	6'88	8'53	0'89
Duna-Tisza köze	kis ... 0'64	7'01	11'76	0'56
	közép ... 0'65	4'74	3'11	0'49
	nagy ... 1'00	5'06	2'27	0'61
	általában 0'71	5'89	4'55	0'55
Tisza jobbpart	kis ... 1'17	4'78	14'16	0'88
	közép ... 0'69	3'43	2'56	0'47
	nagy ... 0'97	3'22	1'78	0'52
	általában 1'05	4'25	5'30	0'73
Tisza balpart	kis ... 1'09	3'40	10'78	0'77
	közép ... 0'69	2'96	3'51	0'48
	nagy ... 0'98	4'51	2'18	0'59
	általában 0'98	3'54	4'77	0'66
Tisza-Maros szöge	kis ... 0'79	6'29	27'50	0'69
	közép ... 0'45	4'83	4'10	0'37
	nagy ... 0'72	5'42	2'59	0'51
	általában 0'73	5'99	9'18	0'61
Erdély	kis ... 1'32	2'35	9'44	0'78
	közép ... 0'69	1'57	1'70	0'37
	nagy ... 0'90	1'85	0'88	0'36
	általában 1'22	2'25	5'41	0'66
Magyarország	kis ... 1'02	4'18	13'58	0'77
	közép ... 0'70	3'84	3'36	0'50
	nagy ... 1'02	4'78	2'48	0'63
	általában 0'97	4'25	5'97	0'69
Horvát-Szlavonország	kis ... 0'90	3'72	9'82	0'63
	közép ... 0'56	2'15	3'63	0'39
	nagy ... 0'72	2'76	2'06	0'45
	általában 0'87	2'70	7'48	0'61
Összesen	kis ... 1'00	3'92	12'98	0'75
	közép ... 0'69	3'75	3'36	0'50
	nagy ... 1'00	4'67	2'47	0'62
	általában 0'96	4'03	6'09	0'69

A rét és legelőterület mindenestre tanúságos összehasonlítást ad, de azért mérvadó nem lehet; a nagy gazdaság esetleg előnyös alakulása a rétterületnél irányadó a gazdaságok egészére nem lehet, mert hisz takarmányt a szántóföld is terem. A legelőnél a nagy gazdaságok hátrányos alakulása ama körülménynek tudható be, hogy a kiscgazdának legelője nem igen van, a közlegelő viszont itt beszámítva nincs. A szántóföldnél az eltérés már rendesen csekély, sőt a Duna-Tisza közénél a nagygazdaságok vannak előnyben; a Duna jobbpartján is ez áll egy századrész nagyságig. Ha a szántóföldet általában tekintjük, úgy Erdély áll elől, a mit a Duna-jobbpart, majd a Tisza-jobbpart követ. Legalacsonyabb számot a Duna-Tisza köze s a Tisza-Maros szöge mutatja fel. A rét tekintetében a Duna-jobbpart vezet s Erdély áll a leghátul, a legelőnél a Tisza-Maros szöge áll elől, míg a Duna-Tisza köze mutatja fel a legkisebb százalékot. A gazdaságok összes területét értve, a Duna-Tisza közén a nagygazdaságok százaléka a legnagyobb, a mint arra már a szántóföldeknél rámutattunk. A kiscgazdaságok százaléka a Duna-jobbparton a legnagyobb, a hol a közép- s nagygazdaságok is a legnagyobb százalékkal szerepelnek. Az összes adatok tekintetében általában a Duna-jobbpart vezet, s a Duna-Tisza köze áll a legrosszabbul.

Adjuk az alábbiakban az egyes átlagok adatait összesítve, vagyis a kor vagy nem szerinti részletezés nélkül, a súly tekintetében:

Ország-rész	Szarvas-marha	Ló	Sertés	Juh	Kecske	Összesen
	összes súly métermázsa					
Duna balpart	1822279	640858	178856	223767	6075	2871835
Duna jobbpart	3491585	1515036	598916	433481	3917	6042935
Duna-Tisza köze	1872452	1538074	476247	241869	1732	4130374
Tisza jobbpart	1560726	475058	202656	182517	2390	2423347
Tisza balpart	2075149	904795	566788	301416	14656	3862804
Tisza-Maros szöge	1488631	1602279	408083	224988	12563	3763544
Erdély	2439125	584371	377088	367479	23830	3791893
Magyarország	14749947	7260471	2808634	1975517	65163	26859732
Horvát-Szlavon-ország	1496308	971678	439003	117462	4622	3029073
Összesen	16246255	8232149	3247637	2092979	69785	29888805

Közel 30 millió métermázsát nyomnak tehát állataink, mely súlyból aránylag legnagyobb rész a Duna-jobbpartra esik, míg a legkevesebb a Tisza-jobbpartjára. A szarvasmarha-súly tekintetében is a Duna-jobbpart áll elől, míg a Tisza-Maros szöge Horvát-Szlavonországgal a leghátrább áll. A lovak súlya a Tisza-Maros szögén a legnagyobb, s a Tisza jobbpartján a legkisebb. A sertések tekintetében a Duna-jobbpart vezet, a mi különben a juhokra is elmondható; legkevesebb sertést a Duna-balpart, legkevesebb juhot Horvát-Szlavonország mutat fel. A kecskék számában Erdély részesedik a legnagyobb számmal, s a Duna-Tisza köze a legkisebbel.

A mi a százalékos arányszámokat illeti, a szarvasmarhák összes súlya a Tisza-jobbparton a legnagyobb a többi állatokéhoz viszonyítva, de Erdély adata is körülbelül ezen a színvonalon áll. A lovak tekintetében a Tisza-Maros szöge s Erdély képviseli a végleteket, míg a sertéseknél a Tisza-balpart és a Duna-balpart. A juhok száma tekintetében Erdély áll elől, míg Horvát-Szlavonországban a juhokra az összes súlyból a legkevesebb százalék esik. A kecskék tekintetében mint fentebb, úgy itt is Erdély s a Duna-Tisza köze képviseli a határokat.

Ez adatok mindenesetre akkor a legérdekesebbek, ha az előzőekkel szembe állítatnak: akkor megtaláljuk sok jelenségnek a magyarázatát. Érdekes még tudni, hogy az állatok súlya s a természetett takarmány között milyen az arány; mennyi takarmányt termel az ország az állatokhoz arányítva. Nézzük az

alábbiakat, hol ezen kívül a trágyaproductio is fel van tüntetve, mint a mely a növénytermelés szempontjából bír nagy fontos-

Országgrész	A háziállatok (lovak is) súlyának 1000 kg-jára átlagosan esett					Összes trágyaterme- lés	Egy hold szántó- földre esik trá- gya
	régi széna	mesterséges takarmány- csalamádé- n kívül	összesen	csalamádé	takarmány- répa		
	m é t e r m á z s a						
Duna balpart	27	11	38	6	15	43.077,525	18
Duna jobbpart	18	12	30	10	19	96.686,960	24
Duna-Tisza köze	19	8	27	9	21	57.825,236	15
Tisza jobbpart	33	9	42	2	12	36.350,205	19
Tisza balpart	33	8	41	6	7	50.216,452	16
T.-Maros szöge	20	5	25	7	6	48.575,072	16
Erdély	67	4	71	1	5	45.502,716	17
Magyarország	30	8	38	6	14	378.234,166	18
Horv.-Szl.-orsz.	49	8	57	—	1	36.348,876	15
Magyarbirod.	32	8	40	—	13	414,583,042	18

A takarmánytermelés az 1896-iki adatok alapján vétetett számításba; a szalma, polyvafélék s a tengeri szár takarmány-
nak felvéve nincs.

Mindenesetre azt mutatják e számok, hogy a szalmas takar-
mány túlnyomó részét a réti széna adja; csak a Duna-jobbparton
nem áll ez az esetben, ha a csalamádét is a szalmas takarmány
közé vesszük. A takarmánytermelés a Duna-bal- s a Duna-jobb-
parton a legnagyobb, míg a természetes kaszáló Erdélyben adja
a legnagyobb átlagot, mindig az állatok súlyára értve. A leg-
zsarolóbb takarmányt (a talajra értve a zsarolást), a csalamádét
Horvát-Szlavonország nem termeli, van e nélkül is elég takar-
mánya; de minimális a takarmányrépa termelése is, a mi pedig
az intenzitással rendszeren nő. A takarmánytermelés általában a
gazdálkodás intenzitásával arányban növekszik; a réti széna-
termelés aránylagos nagy volta, bizonyos határig az extensivi-
tást jelzi. Tényleg a Tisza bal- s jobbpartja, valamint Erdély s
Horvát-Szlavonország excellál e tekintetben, melyek, a mint
tudjuk, tényleg a külterjes gazdálkodás helyei.

A trágyatermelés tekintetében a Duna-jobbpart áll elől,
úgy absolute mint relatíve véve: ez az országgrész tényleg a leg-
beltetjesebb gazdálkodású. A többi országgrészek ez irányú inga-
dozása a belterjesség fokát épen nem mutatja. Ily adatoknál
legfőbb a maximális és minimális adatok az elfogadhatók, mert

a közbenesőknél az esetleges tévedések már jobban kidomborodnak. Magától értetődik különben, hogy ez adatokat csak relatíve fogadhatjuk el összehasonlítás alapjául, s eszünkben sincs feltételezni, hogy azok absolute véve is helyesek volnának. Hisz az ily számításokat sokféleképp lehetne megejteni, s btyos volna bármelyik számítási mód absolut helyességét vitatni.

A mi az állatok értékét illeti, az a szarvasmarháknál országos átlagban kor s nem szerint a következőkép alakult forintokban:

		Növendék marha				Bika	Tehén	Ökör
		1	2	3	4			
		é v e n a l u l						
Magyar erdélyi	kisbirtokon	20'31	33'36	49'68	68'92	134'57	61'18	105'95
	közép «	24'51	40'09	58'48	80'81	157'12	76'16	128'74
	nagy «	34'30	53'27	75'39	101'41	225'70	104'48	161'08
Mokány és riska	kis «	15'44	25'46	36'20	48'02	66'30	41'32	61'08
	közép «	20'02	32'84	46'01	62'02	92'67	58'22	85'12
	nagy «	25'56	39'38	52'07	74'38	105'26	70'07	109'01
Piros-tarka	kis «	32'80	52'72	76'07	99'95	145'67	91'57	122'33
	közép «	39'73	62'27	88'63	115'00	167'90	113'10	152'47
	nagy «	50'61	79'40	111'30	145'72	230'58	153'31	181'75
Borzderes	kis «	24'85	40'83	59'03	79'70	143'55	72'26	99'14
	közép «	36'81	60'11	89'10	111'53	167'46	118'12	137'76
	nagy «	43'89	70'10	106'87	147'85	274'84	149'17	161'66
Egyéb színes	kis «	26'27	43'65	62'65	82'08	110'06	69'01	102'20
	közép «	33'93	54'06	75'38	96'25	141'58	91'16	133'45
	nagy «	44'59	68'43	98'53	131'43	202'53	128'67	162'64
Bivaly	kis «	11'92	22'12	36'80	55'71	88'72	69'77	69'78
	közép «	16'75	30'26	46'02	68'44	94'46	86'60	98'02
	nagy «	25'27	40'60	57'18	82'01	128'57	99'39	120'62

Egész természetes, hogy a nagybirtok állatai érnek a legtöbbet; ez neveli s tartja a legjobb anyagot. Az országrészenkinti adatok rendkívüli eltéréseket mutatnak föl, a mit különben is kétkedve kell fogadnunk. Általában a legkisebb átlagokat a kisbirtok mutatja fel, míg a legnagyobbakat a nagybirtok. Nagyban egészben a bikák a legdrágábbak. Az ökrök drágábbak a teheneknél; ez utóbbiak általában véve aránylag olcsók. A tenyésztők főképp csak a bikára fektetik a főszűlyt, a mi nagy hiba, mert hisz a tehénnek a párosításnál ugyanily fontossága van. A növendék állatok értéke természetszerűleg a korrallal halad. Viszont a tarka marha általában véve drágább, mint a magyar, vagy mokány és riska; az utóbbiaknál viszont a magyar marha az értékesebb.

Fenti adatokhoz összehasonlítását az 1884-iki adatokat a következőkben adjuk:

	<i>Bika</i>	<i>Tehén</i>	<i>Ökör</i>	<i>1 éven aluli</i>	<i>1-2 éves</i>	<i>2-3 éves</i>	<i>3-4 éves</i>
				<i>növendék marha</i>			
				<i>átlag forint</i>			
<i>Magyar marha:</i>							
paraszt birtokon	125'32	73'47	106'16	22'10	33'36	51'75	66'71
közép- és nagybirtokon	167'73	103'19	123'54	32'79	51'96	79'52	101'94
<i>Nem magyar marha:</i>							
paraszt birtokon	128'78	79'36	117'12	23'61	39'17	55'77	73'13
közép- és nagybirtokon	172'19	116'14	158'75	38'40	60'76	78'11	109'71
<i>Bivaly:</i>							
paraszt birtokon	122'28	79'98	108'80	19'98	35'23	47'24	62'67
közép- és nagybirtokon	172'89	103'82	150'81	33'64	60'87	75'26	85'29

Ez adatok azonban a fentiekhez nem igen hasonlíthatók: más a beosztás. A magyar marhánál a bikák értéke valamivel emelkedett, a teheneké viszont különösen a kisbirtokon hanyatlott. Az ökröké a kisbirtokon változatlan, de a közép- és nagybirtokon jelentékenyen emelkedett. A növendék marha értéke 1895-ben kevesebb. Mindez azonban csak feltevés, mert hisz a felvétel iránya mindkét esetben más volt: az alap nem egyöntetű; összehasonlítás alapjául nem szolgálhat.

Nézzük ezek után a lovak értékét szintén országos átlagban:

	<i>Mén</i>	<i>Kanca</i>	<i>Herélt</i>	
		<i>értéke forintokban</i>		
<i>1 éven aluli</i>	kisbirtokon	41'82	34'25	30'33
	középbirtokon	61'65	50'33	44'25
	nagybirtokon	96'58	76'04	67'90
<i>2 éven aluli</i>	kisbirtokon	69'11	56'31	53'37
	középbirtokon	99'90	80'55	70'15
	nagybirtokon	150'19	117'06	105'75
<i>3 éven aluli</i>	kisbirtokon	113'90	83'60	75'70
	középbirtokon	163'90	118'85	104'57
	nagybirtokon	233'62	172'28	153'90
<i>3 éven felüli</i>	kisbirtokon	165'85	—	—
	középbirtokon	226'48	—	—
	nagybirtokon	382'90	—	—
<i>4 éven aluli</i>	kisbirtokon	—	108'25	96'20
	középbirtokon	—	162'58	137'44
	nagybirtokon	—	239'15	205'98
<i>4 éven felüli</i>	kisbirtokon	—	120'57	103'75
	középbirtokon	—	183'91	163'51
	nagybirtokon	—	273'80	246'40

Az egy éven alóli csikóknál a méncsikók a legértékesebbek, melyeket a kancza-csikók követnek, míg a heréitek a sorrendben leghátul állnak; áll ez minden birtokkategóriánál, s áll ez minden korbéli csikónál.

A legnagyobb értéket a 3 éven felüli méncsikóknál találjuk a nagybirtokoknál. Az átlagok még minden tekintetben fejlődhetnek, mert hisz azok a maximumot még épen nem érték el. Különben az 1884-iki adatok sok tekintetben magasabbak az 1895-ikiéknél, a minek okát csak az 1884-iki adatok helytelenségében találjuk. Az ily becsléseket általában különben nagyon óvatosan kell fogadni. Az 1884-iki adatok a következők:

	Tenyész mén	Kancza	Herélt	Növendék			
				1	2	3	4
				<i>é v e n a l u l</i>			
				<i>értéke forintokban</i>			
Parasztbirtokon ...	198	90	72	46	91	95	137
Közép- és nagybirt.	392	161	143	86	165	170	236

Kétségtelennek mondható, hogy az 1884-iki magasabb adatok helytelen becslésen alapulnak, mert hisz feltétlenül áll az, hogy lóállományunk az utolsó tíz évben sokat javult, s hogy értékében tetemesen emelkedett.

A sertéseknél a két felvétel adatai valami nagyon nem térnek el: csak a süldők és malacok képeznek kivételt. Itt a jelenlegi átlagok alacsonyabbak, a mi szintén lehetetlen. Az eltérés oka a süldő és malacz kora eltérő magyarázatában rejlik, mert a határt, a kort pontosan felállítani valóban nem lehet. De nézzük az 1895-ik évi adatokat:

	Kan	Kocza	Herélt	Süldő	Malacz
				<i>értéke forintokban</i>	
Kisbirtokon ...	25'93	21'08	19'72	11'85	3'05
Középbirtokon	32'93	25'91	24'00	14'84	4'55
Nagybirtokon ...	45'32	34'11	29'25	18'85	5'45

A kanczáknál a kis- és nagybirtok állatai között igen nagy a különbség, míg a többiekénél az eltérés nem oly jelentékeny, jelöl annak, hogy a kanok kiválasztására mindnagyobb gondot fordítanak. Az 1884-iki felvétel értékeadatai a következők:

	Kan	Kocza	Süldő	Malacz	
				<i>érték forintokban</i>	
Parasztbirtokon ...	27'63	22'64	16'00	5'84	
Közép- és nagybirtokon	39'62	28'86	20'66	7'76	

A kan és kocza adatai nem igen térnek el az 1895-iki felvételtől; a süldő s malacz értékadatai azonban helyesek nem lehetnek.

Nézzük ezek után a juhok 1895-iki értékadatait:

		Kos	Fejős anya	Báránkos anya	Meddő	Ürű	Toklyó	Bá- rány
		<i>érték forintokban</i>						
Közönséges gyapjas	kisbirtokon ...	6'48	5'51	4'90	4'09	5'76	3'21	1'82
	középbirtokon ...	9'70	6'08	5'55	4'75	6'17	3'71	2'01
	nagybirtokon ...	14'25	6'90	6'33	5'77	6'90	4'26	2'56
Nemesített gyapjas	kisbirtokon ...	12'87	7'40	5'86	5'66	6'32	3'93	2'12
	középbirtokon ...	15'57	7'36	6'57	5'57	6'36	4'15	2'28
	nagybirtokon ...	30'48	9'62	7'70	6'85	7'59	4'90	2'77
Húsjuh	kisbirtokon ...	—	—	—	—	—	—	—
	középbirtokon ...	19'51	8'62	10'16	7'41	11'13	5'78	3'25
	nagybirtokon ...	24'68	12'51	11'79	9'10	10'58	7'10	3'93

A nemesített gyapjas juh értéke a kis- és nagybirtokon óriási hányaddal nagyobb, mint a közönséges gyapjas juhoké. A birtokok különböző kategóriái között különben igen nagy az eltérés a húsjuhok kivételével; ezeknél az adatok egymástól valami nagyon nem ütnek el. Az 1884-iki adatokat bajos a fentiekhez hasonlítani; a végeredmény mindenesetre az, hogy a toklyó és bárány értéke között van a legnagyobb különbség. Úgy látszik, itt volt a felvétel a leghelytelenebb. Az adatok a következők:

	Kos	Anyu	Ürű	Toklyó	Bárány
	<i>érték forintokban</i>				
Paraszt birtokon ...	12'00	8'00	7'00	4'50	3'00
Közép- és nagybirtokon ...	23'50	10'00	9'00	6'00	3'50

A kecskék átlagos értéke 1895-ben a következő:

	Oreg	Gida
	<i>érték forint</i>	
Kisbirtokon ...	6'06	1'79
középbirtokon ...	7'30	1'93
Nagybirtokon ...	8'06	2'29

Értéke is csekély a kecskéknél, ép úgy mint jelentősége. A háziállatok értékadatainak összesítése a következő eredményt adja:

	Duna balpart	Duna jobbpart	Duna-Tisza köze	Tisza jobbpart	Tisza balpart	Tisza-Maros szöge	Erdély	Magyarország	Horvát-Szlavonország	Magyar birodalom
Szarvasmarha	50336033	10588204	49377951	41880905	53108131	39023867	67021316	406430406	47474838	453905244
Ló	19268490	52598926	48761586	16964789	25805826	37777215	17756400	218933233	30371818	249390501
Sertés	7372880	22049095	17557974	7069128	20857114	15500670	12449907	102956769	14458688	117415457
Juh	5142930	8994139	5745860	3742981	6652009	4704502	7783535	42765956	2647425	45413381
Szamárt	35270	72412	48420	17700	35118	24853	22066	255837	27027	282864
Őszvér	6125	10779	5024	2862	5119	2332	6715	38956	81900	120856
Kecske	123915	84766	36411	52161	286227	242575	416253	1242308	96531	1338839
Összesen	82285643	189492321	121533226	69730526	106849544	97276014	105456192	772623466	9515226	8677781692
A házi állatok összes értékeiből esik szarvasmarhákra	61.17	55.77	40.63	60.06	49.70	40.12	63.56	52.60	49.89	52.31
lovakra	23.42	27.76	40.12	24.33	24.16	38.84	16.83	28.34	31.92	28.73
sértésekre	8.96	11.64	14.45	10.14	19.61	15.93	11.81	13.32	15.19	13.53
juhokra	6.25	4.75	4.73	5.37	6.23	4.83	7.39	5.54	2.78	5.23
szamarakra	0.04	0.04	0.04	0.03	0.03	0.03	0.02	0.04	0.03	0.03
őszvérekre	0.01	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.02
kecskékre	0.15	0.04	0.03	0.07	0.27	0.25	0.39	0.16	0.10	0.15

összes érték forintokban

szarvasmarhákra
lovakra
sértésekre
juhokra
szamarakra
őszvérekre
kecskékre

Ez értékadatok nagyon érdekes képét adják állatállományunknak. A Duna jobbpartján van a legnagyobb értékű állatlétszámunk, a melyet a Duna-Tisza köze, majd a Tisza balpartja követ; Erdély állatállományának értéke még szintén jelentékeny, de a többi országrészé már jelentékenyen alászáll. A mi a százalékos adatokat illeti, azokból láthatjuk, hogy az állatállomány értékének több mint fele a szarvasmarhában fekszik, de az egyes országrészekben az arány változik, sok esetben jelentékenyen a szarvasmarha javára; utána a lovak következnek, melyek értéke a Duna-Tisza közén s a Tisza-Maros szögén különösen nagy. A sertések százalékos száma még mindig nagy, de már a juboké erősen apad, míg a többi állatoké számba alig jöhet.

Mindez adatok azt mutatják, hogy állatállományunk a nemzeti vagyon egy nagyon fontos részét képezi, óriási tőkét köt az le, óriási vagyon van abba befektetve. Állattenyésztésünk irányának helyessége vagy helytelensége a vagyonosságra közvetlen behatással van, s így rendkívül fontos e tekintetben a helyes nézetek tejesztése s követése.

Állattenyésztésünk egy fontos jövedelmi forrásáról, a fejlődésről, a tehének fejési eredményéről is felvilágosít az 1895-iki statisztikai felvétel. A felvétel a három éven felüli nyugati marhát, és a négy éven felüli magyar marhát vette tehénnek, s ezen adatok alapján bocsátkozott számításokba. Nézzük első sorban, hogy a tehének hány százalékát teszik az egyes gazdaságokban (1. a 429. oldalon).

Természetes, hogy az összes tehének nem mind fejősek; hisz a gulyabeli tenyészetnél a borjú kapja az összes tejet. De meg ezenkívül évente nagy a meddő tehének száma is. A kisgazdaságokban a magyar tehének nagyobb számát fejkik, mint a nagyobbakban, mert hisz a kisebb gazda a tejre minden körülmények között rá van szorulva. Ez egyébiránt a mokány és riska tehénre is áll; itt is a nagygazdaságok százaléka a legcsekélyebb, de már nem a kis, hanem a középgazdaságé a legnagyobb. A tarka marhánál már valami nagy eltérés nincs, de minden esetben a nagygazdaságok fejkik a nagyobb százalékot, mert hisz ezek e marhákat a tejjgazdaság szempontjából tartják. A bivaly százaléka ismét a nagygazdaságnál kisebb, mert hisz itt nagyon sok bivalyt tartanak igazásra, különösen takarmányhordásra, míg a kisebb gazdaságoknál a fejés már jobban előtérbe nyomul.

Országrés	Magyar- erdélyi	Mokány és riska	Piros tarka	Borz- deres	Egyéb színes	Bivaly	
	tehenek alábbi százalékait fejk						
	Gazdaság						
Duna balpart ...	kis ...	79	82	76	82	77	60
	közép	74	80	77	73	70	71
	nagy	74	77	80	81	79	—
Duna jobbpart ...	kis ...	76	82	80	82	83	67
	közép	73	77	80	83	84	71
	nagy	68	74	81	90	88	63
Duna-Tisza köze...	kis ...	89	93	88	95	87	72
	közép	68	86	84	88	82	59
	nagy	44	71	88	92	84	94
Tisza jobbpart ...	kis ...	84	83	81	82	85	66
	közép	73	81	80	78	82	66
	nagy	58	67	78	77	75	80
Tisza balpart ...	kis ...	78	75	72	71	75	72
	közép	58	44	62	41	83	58
	nagy	48	55	73	65	71	61
Tisza-Maros szöge	kis ...	80	75	80	78	78	58
	közép	75	77	85	84	84	89
	nagy	49	81	78	80	83	81
Erdély... ..	kis ...	71	67	75	71	64	73
	közép	69	72	76	75	70	75
	nagy	61	67	74	80	67	78
Magyarország ...	kis ...	78	78	79	80	81	72
	közép	67	75	79	80	80	72
	nagy	54	69	81	88	84	68
Horvát-Szlavon- ország... ..	kis ...	70	72	85	74	78	—
	közép	71	78	80	74	84	—
	nagy	65	81	83	69	81	—
Magyar birodalom	kis ...	78	74	79	80	80	72
	közép	67	76	79	80	81	72
	nagy	55	70	81	88	83	68

A fejt tehének évi átlagai a következők (1. a 431. oldalon).

A fejési eredménnyel megelégedve nem lehetünk; azok általában alacsonyak. 2000 literen felül országos átlagban csak a borzderes marha tejhozama emelkedik. A magyar marha tejhozama nagyon csekély, a mokány és riskaé jobb, de jónak az sem mondható. A bivaly is csekély. Jónak aránylag csak a színes tehen hozama mondható. A takarmányozás hazánkban nem megfelelő; ennek kell helyesebben alapozva lenni. A takarmányozás bizonyos határig emeli a fejési átlagot, a helyes tenyésztési elvek viszont a tejelési képességet fokozzák. Ez irányban kell a jövőben munkálkodni.

Hazánk összes évi tejproductiója az alábbi módon alakul (1. a 432. oldalon).

A fejési átlag s a fejt tehének szorzata adja a fejt tejmenyiséget. Annak legnagyobb quantumát a kisgazdaságok magyar tehenei adják, mit a kisgazdaságok piros-tarka marhái követnek. Országrészenként véve természetesen az arány más, a maximum másképp alakul. A kisgazdaságok teheneinek roppant száma adja a nagyobb quantumot. A közép- és nagygazdaságokban természetesen a piros-tarka marhától fejk a legtöbb tejet. A magyar birodalmat érve, a kisgazdaságok a tej 85 22 %-át adják, a középbirtokok 6-40, s a nagygazdaságok 8'38%-ot adnak. Az összes tej a szorosán vett anyaországban 1,443.404,812 liter, s az egész magyar birodalomban 1,644.779,176 liter.

A tej nagy részét, mint említettük, a gazdák direkt kereskedők, de esetleg magánfogyasztókhoz való küldés által értékesítik, esetleg maguk élvezik, s így hasznosítják. Szövetkezetek által is sok tejet értékesítenek, kivált a kisgazdák. Vajtermelésre berendezett falusi tej szövetkezetek alakultak az utóbbi időben nagy számmal. 1896-ban még csak négy volt. 1900-ban 246 szövetkezetei találunk 26,932 taggal s 46,044 üzletrészszel (tehen). A tagok által szállított tej 39.536,794 liter volt; vaját 1.192,833 kg.-ot készítettek; valódi áldás az ily vajtermelésre berendezett tejszövetkezet a szegény népre, mert a másképp nem értékesíthető tejből ily módon szép pénzt gyűjthet s sokat megtakaríthat.

Mielőtt az állattenyésztés ismertetését befejeznénk, rá kívánunk az apaállatok terjesztésének mikéntjére is mutatni, mert hisz tudjuk, hogy a köztenyésztés minőségének emelése ez úton érhető el a legjobban.

Országrészt	Magyar- erdélyi	Mokány és riska	Piros tarka	Borz- deres	Egyéb szines	Bivaly	
	tehenek átlagosan alábbi literszám tejet adnak egy év alatt						
	Gazdaság						
Duna balpart	kis ...	904	869	1039	1084	1007	560
	közép	946	1276	1328	1579	1373	560
	nagy	1014	1311	1639	2132	1717	—
Duna jobbpart	kis ...	874	912	1221	1307	1005	596
	közép	983	1079	1460	1748	1286	621
	nagy	1046	1320	1778	2339	1699	643
Duna-Tisza köze...	kis ...	938	1337	1569	1402	1304	366
	közép	931	1471	1731	1787	1465	460
	nagy	967	1485	1959	2103	1648	738
Tisza jobbpart	kis ...	685	858	1054	921	841	633
	közép	779	1043	1257	1245	1148	717
	nagy	855	1104	1552	1745	1378	612
Tisza balpart ...	kis ...	756	849	1140	1237	1023	540
	közép	769	1341	1424	1712	1278	631
	nagy	935	1062	1474	1523	1365	747
Tisza-Maros szöge	kis ...	758	788	1037	1110	920	498
	közép	888	1009	1271	1473	1090	640
	nagy	951	1042	1707	1710	1429	480
Erdély	kis ...	580	594	926	885	784	689
	közép	635	648	1052	935	793	703
	nagy	844	739	1050	1222	985	735
Magyarország	kis ...	747	832	1135	1104	990	673
	közép	833	1159	1394	1625	1297	680
	nagy	959	1219	1726	2181	1630	694
Horvát-Szlavon- ország	kis ...	703	669	1265	841	1078	—
	közép	849	1039	1917	1098	1388	—
	nagy	1274	1533	1906	2696	1651	—
Magyar birodalom	kis ...	746	748	1142	1099	1015	673
	közép	833	1141	1406	1614	1315	680
	nagy	978	1253	1729	2196	1633	694

Ország-rész	Magyar-erdélyi	Mokány és riska	Piros tarka	Borz-deres	Egyéb színes	Bivaly	
	tehenek egy évi fejési eredménye						
Duna balpart	Gazdaság						
	kis ...	12269485	13912852	111252252	11802366	35398541	165200
	közép	525241	897230	12118433	884976	2001063	2800
Duna jobbpart	nagy	500705	216390	8204797	1277588	1768596	—
	kis ...	64657079	8788570	169471878	10348987	41132416	474310
	közép	3455695	416428	14406286	1307439	3358737	280274
Duna-Tisza köze	nagy	8796269	851400	28360238	10755431	10827320	692007
	kis ...	106768875	8575509	29986720	3477030	14245001	72500
	közép	10437692	798825	7091319	1856400	2070494	4600
Tisza jobbpart	nagy	5022872	607275	9664777	5454232	2936247	42800
	kis ...	63781231	27916109	47855209	8897080	18258842	187604
	közép	3203076	1189855	8294024	511610	1310692	13620
Tisza balpart	nagy	2757032	1298730	7050860	1102848	1553822	44680
	kis ...	108320447	17075322	5425103	4519874	3378150	711436
	közép	7717091	351220	1370064	143805	591688	212670
Tisza-Maros szöge	nagy	6716478	180500	2139638	300114	812311	248749
	kis ...	55062686	8018039	32700484	4669576	11174280	43307
	közép	3681136	113994	2585442	163456	387982	24970
Erdély	nagy	3084498	118800	2889920	76940	570054	30700
	kis ...	102858078	13459076	14278780	3518553	2769178	15508436
	közép	3405916	150425	954058	94445	103130	1432602
Magyarország	nagy	2037559	10344	564700	78180	57150	593907
	kis ...	513717881	97745477	410970426	47233466	126356408	17132793
	közép	32425847	3917977	46819626	4962131	9823786	1971536
Horvát-Szlavonország	nagy	28915413	3283439	58874930	19045333	18525500	1652843
	kis ...	26351577	83466897	24934305	636020	53123261	—
	közép	721228	617392	1468575	72487	2475682	—
Magyar-birodalom	nagy	2592958	495279	1370272	679350	2369081	—
	kis ...	540069458	181212374	435904731	47869486	179479669	17162793
	közép	33147075	4535369	48288201	5034618	12299468	1971536
	nagy	31508371	3778718	60245202	19724683	20894581	1652843

Az 1900-ik évben 3372 állami ménünk volt s 199 bémén, a mi összesen 3571-et tesz ki. Ménbérő volt 187. Angol telivér volt 332, angolfajta 1641, arabs telivér 46, arabfajta 336, Nomus 565, Gidrán 251, norfolki 3, lipiczai 284 s nóri 113. A 3571 fedező mén 139,829 kanczát, míg a bémének (199) 7047 kanczát fedeztek.

Az állami méneseken a loállomány 4107, fedező törzsmén 65, s a fedezett magánkanczák száma 1147.

Kiosztatott a köztenyésztés emelésére 1036 magyar bika, 1042 piros-tarka, 535 pinzgau, 240 borzderes, s 33 bivalybika; kanokból 113 hús- s 1441 zsírkan, 65 raczkakos s 95 cigája.

Az állattenyésztés körüli tevékenységnek az eddigi alapon haladva kell továbbfejlődni. Az irány melyen haladni kell, már ki van jelölve. Helyzetünk tehát jövőben aránylag könnyebb. A lótenyésztésnél tudjuk, hogy úgy a katonaság, mint a magánosok érdeke, az erős, magas, csontos, félvér lovat kívánja. A nehéz lovaknak nálunk jövőjük nem igen van; az arabs s angol telivér viszont csak az állomány javítására szolgálhat. Csikólegelők alakítása volna a lótenyésztés szempontjából fontos; ez képezi a lovat, ez alakítja, ez adja meg neki azt az alapot, melyet a gyakorlati élet megkíván. A szabad mozgás a lónevelés fofeltétele; ezt a kifutók csak részben tudják helyettesíteni. A marhatenyésztés terén viszont több a tenni való, mint a lótenyésztésnél. Ez utóbbi tekintetében a múltban már sok történet, de a szarvasmarhatenyésztés érdekében vajmi csekély, — tekintve elmaradásunkat. Csak a kilenczvenes évek eleje óta van e téren nagyobb mozgolódás, s így nem csoda, ha aránylag keveset tudunk felmutatni. A kormány az utóbbi időben az állattenyésztési feügyelők révén mindent megtesz, a mi csak módjában van; de a dolog természetében rejlik, hogy eredmény aránylag ily rövid idő alatt nem mutatkozhatik. Nagyon szép tenyészeink vannak már, melyek vetekedhetnek a nyugat ez irányú tevékenységével; a baj azonban az, hogy ez csak szórványos. Általánosnak kell lenni a jó tenyészanyagának — országos átlagot érve, — ekkor járna majd marhatenyésztésünk a megfelelő eredménnyel. A kormány által propagált fajták az egyes kerületekben szigorú következetességgel fejlesztendők. A magyar szarvasmarhában kitűnő tenyészanyagunk van már sok vidéken; egyébiránt általában véve áll az, hogy a magyar marha fontosságát eléggé kiemelni nem lehet. Oly be-

esés szarvasmarha anyagot bírunk benne, oly sok előnyös tulajdonsága van a honi fajtának, hogy azt továbbfejleszteni jól felfogott érdekünk kívánja. A sertésenyésztésben a sertésvész roppant károkat tett az utolsó években; pedig a vész még nem szűnt meg. Ezt a kormánynak lokalizálni, teljesen megszüntetni kellene. Szigorú intézkedések nélkül itt mit sem lehet tenni. El kell tiltani (s a gyakorlatban a rendelet szigorú keresztülviteléről gondoskodni kellene) a sertécsordák, csürhék kihajtását i—2 évre. Ez volna a radikális segítség. Így ki lehetne pusztítani a sertésvészt. Ha az állatok otthon vannak, a ragályt tovább neinviszik, s így a desinficiálás is keresztül volna vihető. Ennek szigorú keresztülviteléről az állatorvosoknak kellene gondoskodni. Míg mindez elrendelve nem lesz, addig a sertésvész meg nem szűnik hazánkban. A cél sokkal fontosabb, semhogy a nehézségektől vissza szabadna riadni. — A juhtenyésztés terén a század végén észlelt fellendülés, kérdés, hogy állandó marad-e; a gyapjúárak magas színvonalon maradása nagyon is bizonytalan. A gyapjúauktiók az árak tisztázása tekintetében nagyon jótékonyan hatnak; hisz ezelőtt gyapjúáijegyzés nem volt, s nem tudtuk soha pontosan, mi a gyapjú ára. Az eladást, a megfelelő értékesítést ez auktiók megkönnyítik a nagyobb gazdánál, de a kisebb gazda, sajnos, ennek előnyös hatását nem érezheti; e téren is szövetkezni kellene. A fejőjuhárak emelésére szintén nagyobb gondot kellene fordítani; ebből a gazda nagy hasznot láthatna. — A kecsketenyésztést is jobban kellene felkarolni; gyógyhelyeken teje nagyjelentőségű lehetne. — Sajnos, a bivalytenyésztéssel sem sokat gondolnak hazánkban, pedig a bivaly a lassú fuvarozás, a nagy erő kifejtés terén igénytelenségénél fogva megbecsülhetlen; teje viszont kitűnő.

C) Szőlőtermelés.

Az utóbbi évtizedek pusztításait a szőlőreconstructió erőteljes és sikeres munkássága váltotta fel. A hiányok azonban még pótolva koránt sincsenek. A filloxera által elpusztított szőlőterületek beültetése különösen lassan megy; a homokterületek nagymérvű szőlőültetései sem pótolták még a veszteségeket.

A vész jelei 1875-ben kezdtek Pancsova határában mutatkozni, a minek terjedését az elővigyázati s irtórendszabályok már megakadályozni nem tudták. Pedig a védekezési rendszer-

bályok nagy körültekintéssel hajtattak végre; annyi eredménye ezeknek az idők folyamán mégis volt, hogy a nagyarányú terjedésnek egyidőre útját állták.

Háromféle védekezési eljárást követtek: úgymint az irtási, elárasztási s gyérítési eljárást. A szőlőültetés viszont kétféle módon haladt előre: a kipusztult területeken amerikai szőlőfajtákat ültettek, míg az immunis homokterületeken közönséges európai szőlővesszőkkel folyt a szőlők létesítése.

Az irtás mindenestre a legradikálisabban útját állja a filloxerának, csakhogy az a baj, hogy szigorú keresztülvitele nagyon nehéz, s többnyire nem sikerül. A mi az elárasztást illeti, az csak akkor járhat eredményre, ha minden évben ismétlődik. Egyébiránt a talajban ekkor is maradhat filloxera, de meg az irtás eme módja nálunk aránylag csak ritkán gyakorolható. A szénkénnel való gyérítés gyakoroltatik a legkiterjedtebben, ha ugyan nem oly méretekben, a mint azt az ügy fontossága megérdemelné. Nehány éve terjed csak nagyobb mértékben. 1895-ben 2916 mm. a szénkénnegfogyasztás, 1898-ban 10,689 mm és 1900-ban 18,017 mm

A szőlőültetés, mint említettük, amerikai vesszőkkel történik, vagy pedig európai vesszőkkel a homoktalajokon. Franciaországból sok vesszőt hozatott a kormány, de ebben rövidesen útját állotta a black rőt s a gommose bacillaire nevű szőlőbetegség.

A szőlőültetés s kezelés okszerű módon való gyakorlása szempontjából a kormány különböző vidékeken telepeket állított fel, s általában mindent megtett, hogy a szőlőtermelés jövőjét, annak nagyobb jövedelmezőségét biztosítsa. A legkiterjedtebb intézkedéseket tett e téren: központi szőlészeti kísérleti állomás van szervezve Budapesten, mely ugyan még a század végén nincs teljesen kész, de a mely már azért működik. Mint a minisztérium jelentése mondja, ez intézmény arra van hivatva, hogy a szőlőművelés összes szakszerű kérdéseit, a szőlő növényélettani jelenségeit, a szőlőbetegségeket, a must eijedését s a bor kezelését stb. tudományos alapon behatóan tanulmányozza, a természet titkait kutassa és derítse ki, kísérleteivel elérendő eredményekkel irányítsa a gyakorlati szőlőművelést, azt könnyebbé, eredményesebbé és jövedelmezőbbé tegye, új, czélszerűbb és helyesebb művelési és kezelési eljárásokat eszeljen ki, az egész művelési rendszert tökéletesbítse s fegyvert adjon a kezünkbe

a szőlőbetegségek ellen való védekezésnek olcsóbbá és sikere-
sebbé tételére; tekintve, hogy a szőlőművelésnek számos kér-
dését még homály borítja, s a szőlőművelés ebben az alakban,
ily irányban és ily célzattal még nem képezte és nem képezi
beható, tudományos tanulmányozás és kutatás tárgyát sem ná-
lunk, sem egyáltalán sehol, alaposan remélhető, hogy szőlő-
művelésünkre ezen intézmény révén ma még alig sejtett fejlő-
dés vár.

A szőlőtelepek a szőlőművelés számára szükséges anyag —
szőlővessző s szőlőoltvány — beszerzését könnyítik meg, azo-
kat fajtiszta s kifogástalan minőségben adják a gazda kezébe.
Amerikai szőlővessző szaporítására és szőlőoltványok készítésé-
re állami telepek vannak a következő helyeken: Szentendrén
és Zsámbékon (Pestmegye), Szegzárdon, Bonyhádon és Gyöngön
(Tolnamegye), Pécsváradon (Baranyamegye), Sztridón, Zalaeger-
szegen, Tapolczán és Balatonfüreden (Zalamegye), Somlyóvásár-
helyt (Veszprémmegye), Széleskuton (Sopronmegye), Pozsony-
ban és Modorban (Pozsonymegye), Nyitrán (Nyitramegye), Lé-
ván (Barsmegye), Esztergomban (Esztergommegye), Tesmagon
(Hontmegye), Romhányban és Szirákon (Nógrádmegye), Eger-
ben és Pásztón (Hevesmegye), Mezőkövesden (Borsodmegye),
Putnokon (Gömör és Kishontmegye), Tarczalon (Zemplénmegye),
Homorogdon (Abauj-Tornamegye), Mező-Kászonyban (Bereg-
megye), Szerednyén (Ungmegye), Sziny ér váralján (Szatmármegye),
Nagyszőlősön (Ugocsamegye), Tasnádon, Szilágysomlyón és
Szilágycsehen (Szilágymegye), Jankafalván, Margittán és örvén-
den (Biharmegye), az Arad melletti csálai területen és Paulison
(Aradmegye), Fehértemplomon és Temesrékáson (Temesmegye),
Alvinczen (Alsó-Fehérmegye), Ádámoson és Zsidvén (Kisküküllő-
megye), Tordán (Tordamegye). Viszont európai fajta szőlővessző-
termelésre csak Kecskeméten van telep.

A *peronospora viticola* terjedését, mely 1880-ban észlelte-
tek először, s azután a legnagyobb vehemenciával pusztított,
teljes erővel igyekezett a kormány megakadályozni; ez ugyan
nem sikerült, de az bizonyos, hogy a védekezési eljárást nép-
szerűsítette. A *peronospora* pusztításai oly nagy károkkal jár-
nak, hogy azok a szőlősgazda tönkretételével egyértelműek le-
hetnek. Nemcsak a termést semmisítik meg, hanem gyengítik a
tőkét, s így a következő évek szüretjére is kihat. Annyiban
rosszabb mint a filloxera, mert előtte immunis szőlő nincs.

Homok vagy amerikai szőlő nem mentesít. A szerencse csak az, hogy ellene teljes sikerrel lehet védekezni. Ezt a kormány kezdeményezte, s a védekezés terjesztését a teljes sikerrel folytatja. Sajnos, a védekezési eljárás, a permetezés, nem áll arányban a baj terjedésével, de ez csak egyesek közönyösségének tudható be.

A hegyközségek alakítása a szőlészet érdekeit védi; ezt teszik a különböző törvényhozói intézkedések is. A borhamisítás üldözése a borkereskedés terén fog egészségesebb állapotokat teremteni. Szőlővenyigéket és oltványokat a kormány igen nagy mennyiségben osztat szét; ingyen is ad ilyeneket, csakhogy az okszerű szőlőtermelés mennél nagyobb arányokat ölthessen.

Nézzük az alábbiakban a szőlőterület csökkenésének arányát s a szőlőtermést az anyaországban:

<i>Évek átlaga</i>	<i>hektár</i>	<i>Termett ujbór ezer hl</i>	<i>hektá- ronként</i>	<i>Elada- tott szőlő ezer mm</i>	<i>Össz. szőlőtermés ért. ezer frt</i>	<i>átlag hektá- ronként frt</i>
1861—72	357,745	—	—	—	—	—
1875	358,796	6,260	17'45	162	48,578	135
1880	362,233	2,426	6'70	40	21,418	59
1885	367,653	5,423	14'75	35	50,997	139
1890	311,120	3,443	11'07	65	46,978	151
1895	202,865	1,929	9'51	87	31,846	157
1900	221,838	1,643	7'40	63	29,039	131

A szőlőterület tehát óriási mértékben apadt, daczára minden új ültetésnek: roppant tere van még a szőlőtelepítésnek. 1887-ben kezdett a terület csökkenni. Igaz, hogy az utóbbi években a területcsökkenés megszűnt, de a növekedés még mindig csekély, jeléül annak, hogy az új ültetésnek sok újabb kivesszett terület helyét kell pótolni. A termett ujbór mennyisége s a szőlőeladás ezzel ily szoros kapcsolatban nincs, mert hisz ezek jórészt a terméstől függnek, de már azért a nagyobb-arányú területcsökkenés jelentékeny terméskevesebbetet tüntet föl. Az összes szőlőtermés értéke meglehetősen magas színvonalon marad, a mi annak tulajdonítható, hogy a nemesebb szőlőfajok ültetésének tág tér engedtetik. Látszik ez a hektáronkinti átlagos értékről is.

Horvát-Szlavonország adatait csak 1885 óta ismerjük: az ez irányú adatokat csak ez óta gyűjtik. Azok a következők:

	1885	1890	1895	1900
Hektár	68,057	53,878	42,540	38,837
Termett újbor ezer hektoliter	1,197	333	262	301
Termett újbor hektáronként	17'59	6'18	6'17	7'83
Eladatott szőlő ezer mm	—	5	1	5
Összes szőlőtermés értéke, ezer frt	11,969	2,665	4,512	4,646
Átlag hektáronként	176	49	106	121

A terület itt is nagyot csökkent: körülbelül harmadrésszel van kevesebb szőlőterület napjainkban, mint volt a múltban. Területnagybodás épen nem észlelhető. A termés nagyon jelentéktelen, jóllehet nagyobbodó, de korántsem tehető a múlt adataihoz.

Sajnos a szőlőterület a termőerő és a talaj minőség szerint osztályozva a régebbi időben nem volt: e tekintetben csak az 1892-ik évtől kezdődőleg ismerjük az adatokat, melyek a következők az anyaországban hektárokbán:

	1892	1895	1900
Új ültetésű szőlő	23,334	31,789	55,815
Teljes termésben levő szőlő	131,600	100,473	103,232
Elévült szőlő	35,913	31,959	27,468
Filoxeralepelt szőlő	57,984	38,644	35,323
Összesen	248,831	202,865	221,838
Peronosporalepelt szőlő	—	118,462	106,953

Igaz, hogy az új ültetésű szőlők nagy arányban gyarapodnak, de a teljes termésben levők fogynak, ha ugyan némi fellendülést is tapasztalhatunk e téren. Az elvénült és filoxeralepelt területek adatai csökkennek, a mi mindenestre örvendetes; végeredményben azonban mint tudjuk ez az egész terület apadását megszüntetni nem tudja. A peronospora, mint adataink mutatják, óriási területet lepelt meg, de e tekintetben is javulás észlelhető.

A horvát-szlavonországi adatok némi tekintetben a fenti adatokkal megegyeznek, ha ugyan az arány tekintetében a fentiek-től egy — másban el is térnek. De nézzük az adatokat hektárok szerinti részletezésben:

	1892	1895	1900
Új ültetésű szőlő	858	2,676	6,147
Teljes termésben levő és elévült szőlő	47,568	24,986	26,545
Filoxeralepelt szőlő	8,379	14,878	5,695
Összesen	56,805	42,540	38,837
Peronosporalepelt szőlő	—	22,753	15,007

Az új ültetés tehát igen nagy mértékben emelkedik, a kezdet csekély adataihoz viszonyítva: a teljes termésben levő s elvénült szőlőknek csak összesített adatait ismerjük az utóbbi években, melyek az 1892-iki állapothoz képest nagy csökkenést mutatnak fel. A filloxeralepett terület az utóbbi években örvendetesen csökken. Mindez a végeredményre is csökkentő hatással van. A peronosporalepett területnél még mindig növekvést találunk; igaz azonban, hogy a múlthoz képest az állapot javult. A peronosporalepett terület az anyaországban relatíve véve is nagyobb mint Horvát-Szlavonországban, a mi különben afillok-szerával lepett, de az új ültetésű szőlőkre is áll.

Az anyaországban 1900-ban 168,597 hektár szőlőt permeteztek, míg 1894-ben csak 32,343 hektárt. A haladás tehát óriási: ezt a szakértelem fejlődésének kell betudni. A szénkénnel gyéritett terület 1899-ben 12,576 hektár, a mi szintén fejlődésre mutat, mert hisz 1894-ben az ily terület csak 1501 hektárt tett ki.

Filloxeramentes szőlővesszők termeléséről az állam gondoskodik, 8 e téren nagyon szép eredményeket ér el, úgy a mint a szőlőtermelés többi ágazatainál. Működésének eredményét az alábbiakban adjuk Horvát-Szlavonországra nézve külön, hogy így, ha már más tekintetben kénytelenek voltunk az adatokat a gyűjtés egyneműtlenségénél fogva elkülöníteni, a jobb áttekinthetés végett ezt más tekintetben is megteszszük.

Az ország amerikai szőlővessző telepei a következő eredményt mutatják fel:

Év	Állami telepek					Egyéb közérdekű			Állami telepek					Egyéb közérdekű		
	száma	terjedelme		telep száma		telep terjedelme hektár	száma	terjedelme		telep száma		telep terjedelme hektár				
		össze-sen hektár	ebben betelepítve	köz-ség-ben	telep			össze-sen hektár	ebben betelepítve	köz-ség-ben	telep					
													az év végén		az év végén	
	<i>Magyarország</i>						<i>Horvát-Szlavonország</i>									
1894	9	123·1	113·4	556	601	658·9	18	94	47·0	50	50	35				
1895	10	138·9	115·7	607	651	742·4	21	109	110·0	51	51	40				
1900	46	1012·9	660·7	500	500	460·4	4	41·4	41·4	51	51	22·4				

Állami szőlőtelepen rendelkezésre állt és kiosztott szőlővesszők mennyisége				Rendes áron elárúsított	
időszak	rendelkezésre állt	A közérdekű telepeknek díjtalanul és mérsékelt áron kiosztva		sima	gyökeres
		sima	gyökeres		
s z ő l ő v e s s z ő k s z á m a					
<i>Magyarország</i>					
1894—1895	4340000	1678500	330500	873000	266500
1895—1896	3802000	1624000	347000	531000	84000
1900—1901	29060276	6887·8	386·6	988·4	265·3
	6318967	635·3	226·0	242·7	211·6
	1298084	667·8	10·7	506·0	4·9
<i>Horvát-Szlavonország</i>					
1894—1895	3302626	210000	73730	714	966
1895—1896	4435636	332660	58550	1225474	
1900—1901	—	124500	335600	29850	464474

Megjegyezzük, hogy a rendelkezésre állt szőlővesszők közül az anyaországban 1900—1901-ben az első sorban jelzett mennyiség amerikai vessző, a másodsorban jelzett európai s a harmadsorban jelzett szőlőoltvány. A sima s gyökeres vessző első s másodsorban jelzett adataira ugyanez áll, de már a sima vesszőnél a harmadik sorozat fásoltvány, míg a gyökeresnél zöldoltvány minden esetben. A mi Horvát-Szlavonországot illeti, ott a gyökeres vesszőből 1900-ban 51,260, illetve 267,524 a nemesített.

Működésök e telepeknek nagyon szép eredményt mutat föl, a kiosztott vesszők nevezetes tényezőt képeznek szőlőtermelésünk fellendülésében.

1899-ben régi állami amerikai szőlőtelep 10 volt az országban (Ádamos, Gyöng, Nagy-Enyed, Nagy-Sármás, Pozsony, Tapolca, Tarczal, Torda, Zsidve s Sárospatak), melyeknek 122 hektár anyatelepük, s 32 oltvány-iskolájuk volt. E régi telepeken kívül azonban 1897/98, 1898/99-ben és 1899/900-ban 33 telep Ion még létesítve 249 hektár anyateleppel s 147 hektár oltvány-iskolával. 1899-ben azonban állami kezelésbe vétettek vissza oly telepek, melyek az utóbbi években nem mint ilyenek kezeltettek. Ilyen az aradmegyei paulis-baraczkai, lippa-baraczkai és

aradi telepek: ezeknek 289 hektár direkt szőlőművelésre, illető-
ig 173 hektár oltványkészítésre használt területük volt. Így
azután az összes anyatelepek kiterjedése hazánkban 660 hektár,
míg az oltvány-iskoláé 352 hektár.

Az állami szőlőtelepek vesszőtermelése amerikai vessző-
ból 1900-ban, *Riparia portalis*, *Vitis Solonis*, *Riparia monticola*
és egyéb fajtákból kitett, a mi a sima vesszőt illeti 21.312,500
elsősosztályút és 4.119,100 másodosztályút, míg gyökeresből 1 mii.
417,900 első, s 560,800 másodosztályút. Az 1900—901. évi vessző-
forgalom a simavesszőkből az első osztály tekintetében 22.962,5001
a másodosztály tekintetében 4.119,100; a gyökeres vesszőből
1.417,900, illetve 560,700. Kiosztatott a simavesszőből 10.929,900,
illetve 2.632,300, a gyökeres vesszőből 291,500, illetve 360,400.
A mi viszont az állami szőlőtelepeknek az európai szőlővessző-
ket illető adatait illeti, vörös, fehér bortermő, csemege s vegyes
fajta összesen termeltetett 2.785,700, illetve 601,500, a vessző-
forgalomból a rendelkezésre álló mennyiség volt 5.715,400, illetve
^03,500, viszont kiosztatott 878,000, illetve 437,600 rendes áron
részben, jórészt azonban ingyen s kedvezményes áron. A tele-
pek céljaira, oltásra, iskolázásra stbre felhasználtatott 5.715,400
vessző a sima, 603,500 a gyökeresből. Az állami szőlőtelepek
szfillóoltványából 1900-ban 1.276,400 fás- és 21,700 zöldoltvány
állt rendelkezésre.

A kecskeméti állami Miklós-telep a rendszeres szőlőkezelés
terjesztése tekintetében rendkívül sokat tesz: működése nyomán
nagyon szép eredmények mutatkoznak, a mit az alábbi össze-
állításból a legjobban láthatunk:

Ingyen kiosztatott európai:	1894	1895	1896	1897	1898	1899
félnek	37	38	22	1	36	56
ezer darab	784'8	205'3	274'3	0'1	428'9	950'0
érték forint	7,705	1,606	2,100	1	2,411	4,730
Ingyen kiosztatott amerikai:						
félnek	92	4	9	—	—	—
ezer darab	494'1	237'0	133'5	—	—	—
érték forint	6,232	826	561	—	—	—
Összesen: félnek	129	42	31	1	36	56
ezer darab	1,278'9	442'3	407'8	0'1	428'9	950'0
érték forint	13,937	2,432	2,661	1	2,411	4,730

A vesszőkiosztás tehát újból emelkedik a közelmúlt vissza-
esése után: egyébiránt a Miklós-telep vesszőkezelése általában

nagyon jelentékeny. 1900-ban a telep hozamából a forgalom 380,900 vessző volt a gyökeres, s 1.251,600 a simavesszőből: ebből kiosztatott 98,300 gyökeres s 1.042,700 sima vessző, míg a többi iskolázásra maradt vissza.

Ilyen képet mutat hazánkban a szőlőtermelés. Gyakran halljuk azt az aggodalmat, hogy az új szőlők oly nagy kiterjedésben ültetnek, hogy túltermelés áll be, hogy a régi terület már túlhaladjuk, stb. Láthatjuk fentiekből, hogy ez az aggodalom nagyon korai. Tény, hogy helyenkint a szőlőültetés óriási kiterjedést vesz: ez kivált a homokterületekre áll. De a régi szőlőhegyek roppant területe kopáron vár a szőlőültetésre. A szőlőültetés további fejlesztése nagyon fontos közgazdasági érdek. Az ily régi szőlőterületekre kölcsönt az agrár-bank nagyon olcsón közvetít. Nagyon fontos ez a szőlőtermelés emelése szempontjából. Nagyon kívánatos volna, hogy az eszme népszerűsítsék, mert sajnos a kívánt arányokat az ily amerikai vesszővel való ültetés nem veszi, s így roppant területek maradnak kihasználatlanul, értékesítetlenül.

A szőlőültetés a földet értékesebbé teszi: a nemzeti vagyon gyarapodik hasonló telkesítési munkálatokkal. A nyers anyag, a szántóföld, igen nagy arányú értékemelkedése konstatálható mindenütt ott, hol a szőlőültetést kezdeményezik. A nép vagyonosodik, keresete könnyebb. Roppant számú munkásoknak nyújt keresetet a szőlő, s így területnagobbodása, mindentől eltekintve, már csak ezért is kívánatos lenne.

Különösen örvendetes ama körülmény, hogy a nemesített szőlőfajok ültetése is nagy lendületet vett, s hogy a rendszeres szőlőültetés s kezelés az, a mi terjed. Az ország különböző pontjain magánosok valóságos minta-telepeket emelnek, még pedig nagyobb számban s tetemes kiterjedésben. Ez azután a környék okszerű szőlőkezelését fejleszti s terjeszti, de még a messzebb vidék szőlősgazdáira is budítólag hat. Az utóbbi évek nyomán különösen nagy erővel nyilvánul meg az ily okszerű telepek képzése.

A szőlőtermelés körébe kezdik az utóbbi időben mindjobban vonni a viharágúkat, a jégverés elleni védekezésre. Az országos meteorologiai intézet e tekintetben rendszeresen jár el, állomásokat rendez be s megfigyeléseket eszközöl; de magánosok is aránylag nagy tevékenységet fejtenek ki e tekintetben. A szervezett rajvonalak a következő helyeken állnak. 1. Mura-

szombat, Alsó-Lendva, Stvidó és környékén Zalamegyében; 2. Polgárdin és határán Fehérmegyében; 3. Badacsonyhegy és környékén Zalamegyében; 4. Ikervárott Vas megyében; 5. Helvétia szőlőtelepen Pest megyében; 6. Kis-Tomyán és környékén Zemplén megyében; 7. Patilis és Lippa-Baraczkán, valamint a csálai állami szőlőtelepeken Arad- és Temes megyében. E helyek azért jöhetnek első sorban tekintetbe, mert itt szokott a jégeső leggyakrabban fellépni. Sikeres eredményekről a kísérletek sok esetben számolnak be, de kétségtelen, hogy megállapodott nézetet még e tekintetben nem formálhatunk sem a hazai, sem külföldi kísérletek nyomán. Erre csak több év kísérletei fognak megfelelő alapot nyújtani.

A kormány az észszerű pinczegazdászat terén is buzdítólag hat s maga is jó példával halad előre. Mindez előidézi, hogy nemcsak a szőlőtermés mennyisége emelkedik évről-évre, hanem azok átlaga és minősége is. Az országos központi mintapincze boraink jó hírnevét van hivatva emelni s boraink texteszése tekintetében nagy tevékenységet fejt ki. A borhamisítás üldözése a kereskedelmi forgalomba jutó bor minőségét javítja: sajnos Ausztriában ily szigorúan nem járnak el s így ennek a révén hazánkban sok visszaélés történhetik. Pinczeszövetkezetek, borértékesítési központok alakulása körül erősen buzgólkodnak, s ezen általános fejlesztés, a szőlészetet illető munkásság fokozott megnyilvánulása általában emeli a vele összefüggő összes tényezőket. A szőlőtermelés sokféle bajai a szőlősgazdák s az irányadó köröket nagyobb s okszerűbb munkásságra ösztönzi.

A szőlőművelés érdekeit a szőlészeti s borászati felügyelők vannak hivatva szolgálni. 27 ilyen van az országban a következő székhelyekkel: Budapest, Szegzárd, Pécs, Kaposvár, Csáktornya, Tapolcza, Pápa, Sopron, Pozsony, Nyitra, Esztergom, Szirák, Eger, Miskolcz, Tarczal, Beregszász, Szinyér-Váralja, Szilágy-Somlyó, Bihar-Diószeg, Ménes, Fehértemplom, Debreczen, Kecskemét, Szabadka, Nagy-Enyed, Dicső-Szt.-Márton s Torda.

Az utóbbi időben általános a panasz a szőlőtermelők körében. A bortermelés válságban van, a termeléssel nem tart arányt a fogyasztás intenzitása. Sok igazság van e panaszban, a mi az értékesítési viszonyokon látszik meg a legjobban. Mondhatnék jórészt az olasz bor beözönlése ennek az oka, s azért is borkereskedelmünk s termelésünk életkérdése az, hogy az

újabb kereskedelmi szerződések kötésénél e kérdésre tekintettel legyenek.

Egyébiránt ne higyjük, hogy csak nálunk szenved a szőlő-termelés, csak nálunk van válságban a bortermelés. Olaszországban is van baj, Olaszország is küzd a mindjobban felszínre vergődő bajokkal, melynek különben egy hatalmas gyógyszere a Magyarország felé irányuló kivitel.

Franciaország bortermelése is komolyan veszélyeztetve van. A túltermelés réme ott már a legfenyegetőbb alakot öltötte: a gyengébb minőségű borokat alig tudják értékesíteni. A kormány a bajon nem tud segíteni. Mindenfelől panasz hallatszik, s a «Société des viticulteurs de Francé» egész sereg javaslattal áll elő, mely a borkereskedelem megrekedt járművét előre vonszolni volna hivatva. Főkívánságuk az italadó reformja volt, mely kívánság teljesítve is lőn. A bor, gyümölcsbor s sör, ennek értelmében nagyobb kíméletben részesül, míg a szesz adóját 156 frankról 200 frankra emelték, s a kistermelőnek a szeszfőzést illető adómentességét mondták ki. A bortermelő helyzete könnyebb, ha ugyan a boradó könnyítése a cukorprémiumra érezteti is hatását.

Mindez azonban a francia bortermelésen nagyon keveset segít. Az értékesítési viszonyok nem valami sokkal lettek jobbak.

De forduljunk Spanyolország felé: ott e kérdés talán a legaktuálisabb, ott a legégetőbb a baj, ott a borválság a maga vehementiájával lépett fel. Annak enyhítésére a kormány már a fogyasztási adók megszüntetésének tervével foglalkozik.

Svájcban az olasz, francia s spanyol borok nyomják le a bor árát, de meg a német (részben svájci) sör roppant mérvű fogyasztása.

A bortermelés helyzete mindenfelé válságos.

Bortermelésünk, borkereskedelmünk válságos helyzete súlyosan nehezedik közgazdaságunkra. A szőlő-rekonstrukció munkája erőteljesen folyik, de vele épen nem tart lépést az értékesítési viszonyok javulása. Sokfelé a termést nem is lehet eladni; vevő nincs, vagy ha igen, úgy az árak elfogadhatlanok. A szőlő művelése a legbelterjesebb kezelést, a leggondosabb, körültekintőbb bánásmódot igényel, s ba a gazda fáradságának gyümölcsét élvezni akarja, ha a termést értékesíteni akaija, úgy a legalacsonyabb árakkal kénytelen megelégedni.

A bor értékesítése nehéz, de a jó bor aránylag jobban

értékesíthető; sőt magának a nyers anyagnak, a szőlőnek ára is tetemesen változik a szőlők minősége szerint.

A finomabb szőlőfajtákat kell kultiválni, azok termelését kell a maga egészében felkarolni. Ez a baj kitörésének legelső ellenszere.

A jó bornak, a jó szőlőnek aránylag még mindig szép ára van a selejtessel szemben. A művelésben semmi különbség, a költség reá nem nagyobb, ha már egyszer a vesszőket beszereztük. A finomabb szőlőfajták kultiválása az, mely a gazdát a bortermelés válságos helyzetével szemben ellenállóbbá teszi.

Teljes tudatában van ennek a gazdák nagyobb része. Sajnos azonban a kisebb gazdák, kik a szőlőtermelők egy óriási kontingensét képezik, erre vajmi keveset adnak. A kisebb gazda, a maga okszerűtlen felfogásával, szenved a legjobban a bortermelés válsága alatt. Szőlője nem is ad valami nagy átlagokat, mert nem tudja megfelelően megművelni: kicsi a jövedelem, s szenved alatta — a jövő évi termés. Egyébiránt ne higyjük azt, hogy csakis a kiscgazda az, ki szőlőjéből a megfelelő kezelés hiányában kis terméseket nyer. Láthatjuk azt sok esetben másoknál is. Kétségtelen azonban, hogy a kiscgazdák egészét véve, önáluk mondhatók el fentiek a legnagyobb mértékben.

Egyik legfontosabb feladat volna az, hogy a szőlőtelepítésnél a finomabb fajtának előny biztosíttassák. A finomabb fajták, a jobb borok iránti nagyobb kereslet biztosítja a gazdát arról, hogy termését jobban értékesíti, nagyobb jövedelmezőséget biztosít magának, ha a finomabb fajták termelésének előnyt ad.

Ha a finomabb fajták termelése általános, ha a finomabb borok azok, a melyek piacra kerülnek, úgy az aránylagos csekély árak mellett is tetemesen nagyobb lesz szőlőink átlagos jövedelme, mint a jelenben. Ha tekintetbe vesszük, hogy a szőlőrekonstrukció munkája mily erőteljesen folyik hazánkban, ha tekintetbe vesszük, hogy a szőlő a nemzeti vagyon mily tetemes részét teszi s mezőgazdaságunk keretében mily fontos s széles kört tölt be, úgy beláthatjuk, hogy nem szabad semmi oly nehézségtől visszariadni, mely a cél elérését gátolni látszik. Kétszeresen áll ez az oly esetre, midőn az alapozásról van szó, midőn a hazai szőlészet jövő irányának megszabása, annak helyes útra való terelésén kell munkálkodni. S e mellett úgy szólván semmi nehézség, semmi számbavehető akadály nincs.

Szőlővesszők most már bármily mennyiségben, a legfinomabb minőségekben is rendelkezésre állanak; az a csekély kiadási többlet, mely a jobb és finomabb fajták között van, számba alig jöhet.

Az államnak különben e téren nagyon fontos feladata volna. Most is árusítja a szőlővesszőket, most is olcsó árban bocsátja azt rendelkezésre, de e tekintetben a szélső határt épen nem éri el. Az államnak potomáron kellene a finom fajta szőlővesszőket árusítani, hogy így a finom fajták elterjedését mennél kiterjedtebb módon biztosítsa.

D) Gyümölcsészet és kertészet.

A mezőgazdaság eme ágainál is fokozódó arányú tevékenységet tapasztalhatunk. A múltban e téren is sok hibát követtek el, mert a fejlesztés rendszertelenül folyt, nem voltak kellő tekintettel a részletekre, az egységes vezetésre. Egyes felkapott jelzők után indultak, s a tetszetősnek látszó eszméket követték minden tekintet nélkül arra, hogy azok az egyes vidékek sajátos viszonyai közzé beillenek-e vagy sem.

A gyümölcsstermelés az különösen, melynek tekintetében a legmesszebb menő, s legszélesebb körű intézkedések tétettek. Eltekintve az ismeretek fejlesztésére irányuló törekvésektől, az ingyenes fakiosztástól stb., a fajták megválasztása, a vidék csoportosítása az különösen, melylyel a termelés alapjait, a rendszeres fejlesztés feltételeit meghatározták.

A nagyban való gyümölcsstermelésre az egyes megállapított gyümölcsfák a következők:

Almából: Angol téli arany Parmén; Ananász renet; Antonowka; Aranyszövet (= Drap d'or); Fehér- és piros astrachán; Batul; Baumann renet; Bazini renet; Bánfly Pál; Biela Boro-dawka; Bodor renet; Blenheimi-renet; Sárga Bellefleur-, Burghardt renet; Buzás-alma; téli; Champagnei renet; Cox orange Peppin; Charlamowszky; Cludius massanczkija; Cseh rózsá-alma; Calville őszi, téli piros és téli fehér; Damasoni renet; Danzigi bordás; Csillagos piros renet; Coulon-renet; Dietzi mandola-renet; Domnesta; Entz-féle rozmarin (= Honti-alma); Eper-alma; Elzászi piros renet; Gásdonki renet; Gravensteini; Gyógyi; Hubbardston páratlana; Jonathán; Kanadai renet; Nagy-Kasseli renet; Kassai csikós; Karmeliták renetje; Kevi ízletes;

Királyi kurtaszár; Kórházi Tenet; Lángozott bibornok; London peppin; Má dai kormos; Muntinescu; Multhaupt renetje; Maros-széki piros Páris; Massanszky; Muskotály renet; Német aranyrenet; Nyári nyestalma; Orleánsi renet; Parker peppinje; Pázmán-alma (= Török Muskotály = Bózmán); Ponyik; Pogácsa; Prinzen-Apfel; Pusztai sárga; Raffai (= Csomár-alma); Ribston peppin; Selyemtányér; Szászpap-alma; Sívári (= Daru); Sikulai; Szercsika; Szürke őszi renet (= bőralma); Széchényi renet; Scarlatpiros pamién; Tafota fehér; Török alma; Török Bálint; Vér-alma; Wagener almája; Windsori renet.

Körtéből: Alenconi fügekörte; Amanlis vajkörtéje; Avranchezi jó Lujza; Bachelier vajkörtéje; Angoulemei herczegnő; Böjti vadoncz; Búzával érő; Bergamotte nyári és őszi; Bőse kobakja; Boisbunel kobakja; Courtrayi Ananász; Császár-körte őszi és kormos; Nemes és manna Colmár; Clairgeau; Coloma őszi vajkörtéje; Dinnyekörte; Diel vajkörtéje; Erdei vajkörte; Egri körte; Esperes urak körtéje; Fejedelmi muskotály; Fondante de Charneau; Grumhowi vajkörte; Dr. Guyot Gyula; Hardempont téli vajkörtéje; Hardempont ízletese; Helene Gregoire; Jaminette; Jó szürke; Jodoigne diadala; Josephine de Malines; Júliusi esperes; Izambert; Nyári Kálmán (torzsátlan); Liegel téli vajkörtéje; Magdolna zöld; Marianna herczegnő; Mária Lujza; Montigny vadoncza; Napóleon vajkörtéje; Nelis téli; Ollivier de Serres; Oskolai körte; Pisztráng; Salzburgi; Six vajkörtéje; Soldat laboureur; Stuttgarti kecskeőr; Saint-Germain Vauquelin; Salviati; Társulati szürke, piros és téli Esperes; Vilmos; Zephirin Gregoire.

Szilvából: Ageni; Althan Reine Claudeja; Anna Spáth; Angol nagy; Beszterczei; Marói sárga; Reine Claudeja; Muskotály; Czukorszilva nagy; Cochet; Jefferson; Jodoigne Reine Claude; Jeruzsalemi violaszinú; Kajszin-szilva vörös; Kései muskotály; Kirke; Korai termékeny; Máramarosi nyakas; Mirabella sárga; Montfort nagy zöld; Nectarine Olasz (=Feldenberg) szilva; Perdrigon piros és tarka; Reine Claude nagy zöld; Sainte Catherine; Tojás-szilva sárga; Vörös szilva beregi; Victoria; Violaszinú Diaprée.

Cseresznye és megyből: Baltavári ökörszem; Bigarreau de Merel; Bors ropogósa; Cserszegi mézes; Coburgi korai fekete szív; DÍ8znódi fűszeres; Dönnissen sárga ropogós; Dudicska; Fekete sas; Germersdorfi nagy; Gönczi vizda; Hedelfingeni

óriási; Heinze koraija; Korkoványi; Korai májusi; Maraschino; Marosszéki folyó-cseresznye; Muckebergi nagy; Nagy fekete ropogós; Nagy hercegnő (= Lauer mann); Orleansi; Pongrácz; Schneider kései ropogósa; Sukurói; Werder korai feketéje; Belle de Chatenay; Eugénia császárné; Északi meggy; Frauendorfi; Garay-féle spanyol meggy; Fekete spanyol; Hortensia királyné; Korai piros Amarella; Körösi fekete; Nagy Gobet; Nagy Montmorency; Nagy üvegmeggy; Ostheimi; Pándi; Prágai muskotály; Váltva érő.

Sárga baraczkból: Ambrózia; Ananász; Magyar légi óbb; Nagyszombati nagy; Nancy.

Őszi baraczkból a) koraiak: Amsden; Arkansas; Beatrix; Canadai; Garland kormányzó; Harper; Honeywell; Lord Napier (kopasz); Waterloo; Wilder. b) Középérésűek: Báró Dufour; Belle de Doué; Chalonnaise; Haie koraija; Incomparable (kopasz); Korai bibor; Lindley; Mignonne korai; Raymaker; Rivers koraija; Vezerle duránczija. c) Késői érésűek: Albert Galatine; Gyümölcsösök királynéja (= Reine de Vergers); I. Lipót; Palmerston lord; Mezőkomáromi duránczi; Nagy Mignonne; Olga királynő; Salway; Szép őrnő; Stanwick (kopasz); Venus emlője; Willermoz.

Dióból: Nagybányai félpuha héjú; Sebeshelyi dió; Nagymihályi; Pozsonyi; Sorrentoi; Nocera; Párisi; Grenoblei.

Mogyoróból: Burghardt celli mogyorója; Frauendorfi korai; Gubeni barcellonai; Halle óriási mogyorója; Hempel zellije; Korai zelli; Fehér és vörös Lambert; Minna nagy zellije.

Mandolából: Édes keményhéjú; Bari duplamagú; Prinzesse; Marie Dupuy; Pistache.

Nospolya: Royal; Nottingham.

Csemege-szöllőből a) Korai érésűek: Madelaine angevine; Madelaine Royal; Précoce de Malingre; Piros korai kecske-CBecsű. b) Középérésűek: Chasselas blanc; Chasselas blanc croquant; Chasselas doré; Chasselas Vibert; Chasselas de fontainebleau blanc; Chasselas rouge; Chasselas rouge Royal; Chasselas Tokay angevine; Chasselas Negropont; Genuai zamat; Passa tutti; Muscat précoce de Saumur; Muscat Ottonel; Oporto kék; Othello; Muscat Saint-Albán; Trollingi kék. c) Késői érésűek; Angelino, Asprotaphylos; Bakator piros; Boudalés (= Cinsaut); Chasselas Napoléon; Calabriai piros; Clairette blanche; Clairette rose; Cornichon blanc; Dodrelabi; Halhólyag;

Kecskecsesű fehér, piros és kék; Malaga rosea; Malakoff usum; Muscat Lunel; Muscat Frontignan; Muscat d'Alexandrie blanc, Muscat Hambourg; Muscat d'Alexandrie violet; Muscat purple de Constancia; Muscat Ingrams Hardy prolific; Muscat Troweren; Royal Ascot; Rumonya; Salbalkanskoj; Smyrnai szagos; Schiradzouli; Stockwood Golden Hambro; Török malozsa; Duc of Buccleuch; Duchesse of Buccleuch; Golden Queen; Golden Champion.

Köszmétéből: Achilles; Apollo; Bloodhound; Conqueror; Conquering Hero; Green Willow Johnsons; Lee's Seedling; London; Lord Douglas; Monstrucuse; Sampson; Rifleman; Smooth green large; Sproffons Goliath; Smiling Beauty yellow; Wallnut green; Winhams Industry; Wonderfal.

Ribizkéből: Allemande; Cerise rouge; Cerise blanche; De Varrieres blanc; Esperes fehér; Fays prolific; Frauendorfí piros; Hollandi piros és fehér; Imperiale jaune; Imperiale rouge; La Tourinaise; Versaillesi piros; Werder fehér.

Málnából: Goliáth; Herrenhäuser Königshimbeere; Lindley; Merveille rouge; Merveille jaune; Mammuth Clouster; Metzi czukros; Nagy piros angol; Orange; Őszi meglepetés; Perpétuelle de Billard; Újabb Falstoff.

Kizárólagos boralma- (cider) fajtákból: Amere doux; Amere de Berthecourth; Bedange; Binet gris; De Binet; Blanc Mollet; Bramtot; Doux eveque; Doux du pere; Doux gris; Fréquin blanc; Fréquin rouge; Grignon; Gris dieppois; Haute bonté; Louis Deport; Martin Fessard; Medaille d'or; Mi août; Orge pepin; Paradis; Précoce Dávid; Rayée Varin; Rayée amére; Rougette; Sangue de Bœuf; Vagnon Legrand.

Kizárólagos borkörtékből: Carisi; Cirol; Crapaud; Croir mare; Champagner Brathbirne; De Cerciaux D'Entrecotin; De Nanet; Hosszú zöld körte; Landelle Meteau; De Maillot; Normanni czider-körte; Remete vadoncza; Sangue blanc; De Souris; Welsche Brathbirne; Weiler'sche Mostbirne; Wolfs quittenbime.

E fajták az egész ország területére vannak megállapítva, mert azok legjobban megfelelnek égaljunknak: így azután a fajták tekintetében való kapkodás s rendszertelenségnek eleje vétetett. Tudja a termelő, mely fajták között válogathat, s mely fajták azok, melyekkel hiába kísérletezne. Mindez azonban nem sokat használna, ha a gyümölcstermelés vidék szerint osztályozva

nem volna: legújabbán ez is megtörtént. Az országos gazdasági egyesület egybeállította az adatokat Molnár István ministeri gyümölcsészeti biztos ellenőrzése mellett. Ez a beosztás az országot vidékekre osztja, s meghatározza, mely vidéknek mely gyümölcsfélések felelnek meg, de meg így azt is megtudhatjuk, hogy melyek a gyümölcsstermő helyek, hogy az egyesféléseket hol kell keresni. E tekintetben teljes tájékozatlanság uralkodott a múltban, mely így meg lón szüntetve, s a helyzet ez irányban tisztázódott. Rendkívül érdekesek ez adatok, hisz ezek mutatják be tulajdonkép gyümölcsstermelésünket a maga valóságában.

Tizenöt vidékre van az ország osztva a gyümölcsstermelés szempontjából. Nézzük azokat egyenkint.

A délkeleti síkvidék Torontál, Csongrád, Csanád, Jász-Nagykun-Szolnok és Hajdú vármegyékre teljed. Főgyümölcsük a kajszinbaraczk és meggy. Torontál vármegyében a meggy van legjobban eltejedve, de almája és körtéje is van szórványosan. Kivéve a szőlőt, melyből némi kivitele is van, továbbá a dinynyét, meggyet és kajszinbaraczkot, a többi gyümölcsöt csak saját fogyasztására termeli. Nagyikinda vidékén van a legjobb almája, az úgynevezett naspolya-alma; Pancsóva környékén és Nagybecskerekén a körte díszük szépen, továbbá az előbbi helyen az őszi baraczk. Nagykomlós, Zombolya s Török-Becse — mely utóbbi különösen meggyet exportál — »agy gyümölcsstermelő helyek; Nagykomlóson s Nagyikindán nagyon szép faskola van. Csongrád vármegye főgyümölcse a meggy és kajszinbaraczk; helyenkint az őszi baraczk is szépen sikerül. Szeged határában van a gyümölcsstermelés a legjobban eltejedve: alma, őszi- és kajszinbaraczkból nagy kivitele van. Csanádnak szintén a meggy és kajszinbaraczk a főgyümölcse: almát s körtét csak az Araddal határos hegyesebb részek termelnek számottevő mértékben. Békésmegye főgyümölcse a meggy és cseresznye; kajszinbaraczkal és szilvával csak helyenkint találkozhatunk. Jász-Nagykun-Szolnokmegyében a kajszinbaraczk, meggy, dinnye és szőlő nagy mennyiségben termeltetik, sőt a két utóbbiból külföldre is exportál. Hajdumegyének a kajszinbaraczk, szőlő s görög-dinnye a főgyümölcse, a mely utóbbiból meglehetősen kivitele is van. Legnagyobb gyümölcsstermelő helye Hajdú-Böszörmény, melynek határában meggy, cseresznye és alma termeltetik.

A déli szelíd dombvidék mindössze két vármegye határára

terjed, de e két vármegye az ország legnagyobb két vármegyéje. Bács-Bodrog és Pest vármegyéket értjük. Bács-Bodrog vármegyében minden gyümölcs megterem: főgyümölcse a kajszinbarack és meggy. Helyenkint a magas talajvíz folytán a mélyebb gyökérzetű fák meg nem élhetnek. Szabadka vidékén kitűnő alma terem; az úgynevezett szabadkai szercsika e vidék főgyümölcse. Ez egyik fő gyümölcstermő helye. A másik Bajától Kolluthig húzódik a Duna partján, s ott a meggy és cseresznye van túlsúlyban. A harmadik gyümölcstermelő hely a titeli fensík a Duna és Tisza kiágazásánál, s ennek folytatása gyanánt a Bács-Földvárig húzódó terület, hol a csontárok nagyon szépen sikerülnek. Futták vidékén a körte és őszi barack sikerül különösebben. Baján a gyümölcshalást folytatják nagyobb kiterjedésben. Nagyobb gyümölcstermelő központok gyanánt említhető Zombor, Baja, Jankovác és Madaras, melyek élénk kereskedést is folytatnak gyümölcscsel.

A mi Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyét illeti, ott a gyümölcs-termelés nagyon változó. Főgyümölcse a szőlő, kajszinbarack és a meggy: Buda vidékének az őszi barackja híres. Tulajdonképp az egész megye területén folyik a gyümölcs-termelés, de az Ócsától Bajáig húzódó terület nagymérvű szikességénél fogva arra nem alkalmas. Legnagyobb gyümölcs-termelési központja Kecskemét és vidéke, — a mi különben az ország egészére elmondható: itt minden gyümölcsnem képviselve van, s velők igen nagy arányú kereskedelem folytatottatik. Halas, Kun Félegyháza, Czegléd, Török-Bálint, Nagy-Kőrös mindmennyi termelési és kereskedelmi központ Kecskeméttel együtt, melyek a gyümölcs-termelés terén nagy sikereket tudnak felmutatni, s a melyek gyümölcskereskedelme a népnek nagy hasznot biztosít. A megye területén igen sok s nagy területű rendszeres gyümölcs-termelési telepek vannak.

Az északkeleti sík- és dombvidék Szabolcs és Szatmár vármegyékre terjed ki, a melyek fő gyümölcse az alma és a barack. Szabolcsmegye szőlőt s almát nagy kiterjedésben termel, de a kajszin barack és meggy is sokfelé előfordul. A Tisza balpartján van fő gyümölcs-termelő helye, a hol almát kereskedelmi célokra is termelnek. A nyírbátori járásban körtére is jobban akadunk. Szatmármegyében viszont az alma és szilva a főgyümölcs: legnevezetesebb gyümölcs-termelő helye a Szamosköz. E vidékre tartoznak a Szamos folyó mellett levő községek Pata-

házától a Szamosnak a Tiszába való beömléséig; ehez hasonló a Szinerváraljától Kapnik-Bányáig húzódó vidék s az Avas, mely az északkeleti részek dombvidékét foglalja magában. Mindkét helyen az almát és szilvát rendes eladásra, sőt Nagybánya vidékén külföldi kivitelre is termelik. Gyümölcskereskedelmi góczpontok Nagybánya, Szinerváralja, Szatmár-Németi és Avasújfalú, Nagybánya vidékén bírsalma, körte s szelid gesztenye is jól megterem.

A délkeleti dombos hegyvidék Temes, Arad és Bihar vármegyére terjed ki: fő gyümölcse a szilva, alma és dió. Temesmegyének a szilva a fő gyümölcse, mely különösen a Lippától Verseczig húzódó fensíkon termeltetik kiterjedt mértékben: szeszfőzés útján értékesítik. Almát csak a verseczi járás dombos részein termelnek nagyobb kiterjedésben. Aradmegyében a szőlő, alma, körte és cseresznye a fő gyümölcs, de szórványosan minden gyümölcsnemet termelik. A Fehérkörös mentén van fő gyümölcsstermő helye, a mi különben az egész keleti részre elhúzódik. Szilvatermő területe a Fehérkörös észak felé fekvő hegyesebb részén van. Egyes helyek nagy gyümölcsstermelésükről híresek: ilyenek Kis-Jenő, Mária-Radna, Ágya, Újszent-Anna és Sikula. Biharmegyének az alma és szilva a fő gyümölcse, de a cseresznye és meggy is nagy kiterjedésben termeltetik kivált Nagy-Várad környékén és az Érmelléken. A Sebes-Köröstől északra alma, szilva és cseresznye van sok, Terjén és Micskén sok szilva terem, míg Siteren gesztenye. Általában véve a megye gyümölcsstermelése fejletlen.

Az északnyugati sík és dombos hegyvidék Pozsony és Mosony vármegyének a Kárpátok keleti lejtőjén fekvő területét foglalja magában, továbbá a Csallóköz és a Szigetköz egy részét. Tulajdonképp szőlő, alma- és körtetermő terület e vidék, de helyenkint Pozsony vármegyében a Kárpátok keleti lejtőjén és Mosonmegyében kajszinbaraczk, cseresznye és ribiszke is szépen díszük. Pozsonymegyének tulajdonképpeni fő gyümölcsstermelő helye a Kis-Kárpátok mentén Csesztétől Dejthéig terjed, a hol körtét, almát, cseresznyét, szilvát és ribizkét nagy mennyiségben találhatunk. Másik vidéke a Csallóköz és Vízköz, a mely azonban már sokat hanyatlott: alma- és körtetermelése volt különösen nevezetes. Mosonmegye gyümölcsstermelése nagyon kezdetleges: gyümölcsstermelő helyei Nezsider és Nyúlás, a többi alig jöhet szóba: az előbbi sárga baraczk és cseresznyetermeléséről, a másik fekete cseresznyetermeléséről nevezetes.

Az északnyugati domb- és hegyvidék Komárom, Győr és Esztergom megyékből áll, Komárommegyében a csontárok vannak túlsúlyban, de helyenkint körte is szépen megterem: Gutta vidékén viszont az alma díszlik jól. Az Ácstól és Tatától délre nyúló rész a legjobb gyümölcsstermő hely. A tatai járás a legnagyobb gyümölcsstermő hely, továbbá a gesztesi járás. Győrmegyének a Szigetköz a legnagyobb gyümölcsstermelő helye, hol alma s körte nagy bőségben terem. Esztergommegyének az őszi baraczk, cseresznye és meggy a fő gyümölcse, de körte és alma is megterem: a szőlőtermelés a fillokszeravész előtt nagyon jelentékeny volt.

A délnyugati domb és dombos hegyvidék Veszprém, Fejér, Somogy, Tolna és Baranya megyékre teljed ki. Veszprémmegyében minden gyümölcs feltalálható, de a Balaton melletti szelíd dombvidéken mégis a csontárok az uralkodók, míg a Bakony hegységtől északnyugatra inkább az almát s részben a szilvát és körtét termelik. A kajszinbaraczkot és cseresznyét szép sikerrel termelik. Ács-Teszér vidékén kitűnő szilva, Dudar vidékén körte, Szücs vidékén őszi baraczk terem kiváló minőségben. Ajka vidékén sok bírsalmát és gesztenyét termelnek. Fej érmegye főkép szilvát terem, de helyenkint kajszin és őszi baraczkot is szép sikerrel termelnek. Sukoro cseresznyetermelése s Rác-Almás almái nevezetesek. Somogymegyének a kajszinbaraczk, meggy és cseresznye a fő gyümölcse. Kaposvártól északra és északnyugatra húzódik gyümölcsstermelése. Tolnamegyének a kajszinbaraczk és meggy a fő gyümölcse, de helyenkint az őszi baraczk is szépen díszlik. A Duna jobbpartján Dunafoldvártól Bonyhádig van a fő gyümölcsstermelő vidék: mint ilyen legnagyobb jelentőséggel Gerjén község környéke bír. Baranyamegye a csontárgyümölcsök vidéke. Nagy mennyiségben termeli a szőlő, őszi és kajszinbaraczkot, továbbá a cseresznyét. A Mecsek hegység délkeleti lejtőjétől Harkány, Siklós és Mohács felé húzódó dombos része az egyik gyümölcsvidék, a margitta-mohácsi a másik, mely utóbbi kitűnő almát és körtét terem.

A nyugati dombos hegyvidék Sopron, Vas és Zala vármegyét foglalja magában: a szőlő, körte, alma, cseresznye és szilva fő gyümölcsei. Sopronmegye legnagyobb gyümölcsstermő helye a Fertő-tótól nyugatra, s a Lajtahegységtől délre fekszik: fenti gyümölcsök igen nagy kvantumban termeltetnek, a mi különben a baraczkra is áll. Nádason és Márczfalván a cseresznye a

fő gyümölcs, Stotzing vidékén az alma, Fraknó vidékén a körte s a szelídesztenye, míg Tormafalu vidékén a szilva. Vas megyében alma és körte termeltetik nagyobb mértékben, de a csontárok is mindenütt feltalálhatók. A megye nyugati része termeli jobban a gyümölcsöt. Termelési központok gyanánt említhető Kőszeg, Vasvár, Szent-Gotthárd, Muraszombat és Vörösvár. A gyümölcsstermelést a megyében rendszeresen üzik, s azt a szántóföldek szélein gyümölcsfák ültetése által is propagálják. Zala vármegye legjobb vidéke a gyümölcsstermelés szempontjából a Steiermark határán fekvő szelíd hegyvidék, hol az alma- és körtetermelés viszi a főszerepet; a keszthelyi és tapolczai járásokban az őszi baraczk, a kajszinbaraczk, cseresznye és meggy termeltetik a legnagyobb mértékben. A megye területén a gyümölcsstermelés nagyon szép lendületet vesz.

Az északkeleti domb és hegyvidék Ugocsa-, Ung-, Bereg- és Zemplénmegyékre terjed ki: főgyümölcse az alma, körte és szilva. Ugocsában fokép csak alma és körte terem, míg Beregben ezeken kívül szilva is. Ugocsa főgyümölcsstermelő helye a Tisza bal partján van, a mit úgy keletről, mint délről az Avas hegység határol. Bereg megyében az északkeleti rész a leghíresebb gyümölcsstermelő hely, az úgynevezett Krajna; Munkács vidéke is nevezetes gyümölcsstermelést üz, mely északkelet felől a Latorcza, délről a Háthegység által van határolva. Itt az alma kitűnő minőségben terem. Muzsaly és Gát vidékének gyümölcsstermelése különösen említésre méltó. Ung megye alma és szilva termelése nevezetes, sőt helyenkint a körte is fontos termelési cikk. Az Ung folyó mentén Ungvártól Bereznáig húzódik gyümölcs vidéke, de nemesebb fajta csak a déli lejtőkön termelhető. Zemplén megyében szőlőt, almát és körtét termelnek, de Szerencs, Fáj és Tarczal vidékén kajszin-, őszi baraczk, szilva és cseresznye is szépen sikerül. Nevezetesebb gyümölcsstermelési központok: Vásárhely, Homonna és Nechváj-Polyánka.

Az északi hegyvidék Hont-, Nógrád-, Heves-, Borsod-, Abauj-Torna-, Gömör- és Kis-Hont-, Zólyom-, Szepes- és Sáros vármegyéből áll. Honiban almát, szilvát, körtét s cseresznyét termelnek: főgyümölcsstermelő helye a nagycsalomiai és korponai járáson húzódik végig. Nógrád megyének a szilva és alma a főgyümölcse, de szórványosan a körte és cseresznye is jól megterem: a gesztenye is fontos termelési ág Kékkő vidékén. Főgyümölcsstermelő vidéke az Ipoly mente. Heves megyében a csontárokat termelik

nagy kiterjedésben; cseresznye, meggy, kajszinbarack s almát is termel e terület. Helyenkint, például a hatvani járásban, a szilvatermelése is nagy. A Mátra déli lejtője a főgyümölcsstermelő vidék. Saár és Vörösmart nevezetes gyümölcsstermelési központot képez. Borsodmegyének cseresznye és meggy a főgyümölcs, de alma, körte s szilva is nagy kiterjedésben termeltetik. Főgyümölcsstermelő helye a Sajó folyó mentén északnyugat felé vonul. A termelés s kezelés meglehetősen kezdetleges. Abauj-Torna vármegyében az alma, körte s cseresznye mindenütt megtalálható. A Hernád folyó mentén jobbról Forrótól Kassa felé van legfontosabb gyümölcsstermelő helye. Mint központok Kassa, Szepsi, Torna és Jabloncza említendő: a gönczi és tornai járások a leghelyesebb kezeléssel tűnnek ki. A déli dombvidéken Bodókö-Várallja, Újfalú és Árka községek őszi barackjukról híresek: egyébiránt Jabloncza és Felső-Méra is kitűnő gyümölcséről nevezetes. Beszter és Göncz vidékén a cseresznye híres. Gömör és Kis-Hontmegyében az alma, körte és szilva a főgyümölcs. Bajó-Gömörtől északnyugati irányban Murányig van főgyümölcsstermelő vidéke. Zólyom megyének főgyümölcsa az alma és körte. A Garam folyó mentén Zólyomtól Besztercebányáig, s innen keletre Breznóbánya felé húzódik gyümölcsstermelése. Helyenkint szilva és cseresznye is szépen terem. Zólyomtól kelet felé és északnyugatra meggy és cseresznye nagyon szépen terem. A megye gyümölcsstermelése nagyon alacsony fokon áll. Szepesben az alma és szilva a főgyümölcs. A Hernád bal partján felfelé vonuló dombon és Szepes-Olaszitól Szepes-Várallján s Lőcsén át Poprádig vonul gyümölcsstermelése. Sárosmegyénél almát és körtét találjuk főgyümölcsnek, míg gyümölcsstermelő vidéke a Tarcsa folyása mentén Epeijesen, Kis-Szebenen át Órlóig húzódik. Helyenkint a barack és cseresznye is szépen termeltetik.

Az északnyugati hegyvidék Bars-, Nyitra- és Trencsénmegyéből áll. Barsmegyében legfontosabb gyümölcsstermelési hely a Zsitva mentén húzódik Aranyos-Maróthtól Verebélyen át. Nyitra vármegye főgyümölcs vidéke a Vág mentén halad, s az egész északkeleti nyúlványt magában foglalja, melynek nevezetesebb pontjai a Rudnó völgye és a veszteniczi völgy. Az alma és szilva itt is mindenütt jól megterem, a Rudnó- és Vágvölgyén még a cseresznye is. A veszteniczi völgyben a nép a gyümölcsaszalásból is jól pénzel. Trencsénmegyében is a Vág völgye a főgyümölcsstermelő hely, de a baáni völgyben is sok

gyümölcs terem. Az előbbiben az Taima és szilva, az utóbbiban még a körte és cseresznye is jól terem.

A legészakibb hegyvidékhez Turóc-, Liptó- s Árvamegyék tartoznak: az ország leggyengébb gyümölcstermelő helye ez, hol csak kevés, alig számbavehető gyümölcstermést s termelést találunk.

A délkeleti hegyvidék Krassó-Szörény-, Ilunyd-, Szeben-, Alsó-Fehér-, Nagy-Küküllő-, Kis-Küküllő-, Maros-Torda- és Udvarhelymegyékre terjed. Krassó-Szörény megyének a szilva és alma a főgyümölcse. A Temes jobb partjának Porta-Orientalistól Ruzska-Bányáig húzódó vidék a főgyümölcstermelő helye. Lugos, Facset s Karánsebes főbb termelési központjai. Helyenkint sok körte és cseresznye terem. Hunyadmegyében az alma és szilva díszük a legjobban,;de helyenkint a körte, őszi baraczk s cseresznye is szépen sikerül. A Maros folyó mente, a Sztrigy és Cserna völgye főgyümölcstermelő helyei, továbbá Gyógy és Hát-szeg vidéke és a Kőrösvölgye. Szebenmegyében különösen az alma, szilva s körte díszük Szász-Sebes és Nagy-Szeben termelési központok körül, Disznódon nagyon szép cseresznye terem, s vidéke erről híres is. Alsó-Fehérmegyében alma és szilva a főgyümölcs: legnevezetesebb termőhelye a Maros és Kis-Küküllő mente. Nagy-Küküllőmegyében almát és szilvát termelnek tőkép, de körtével is lehet helyenkint nagy területeket beültetve találni. Az egész megye területén terjed szépen a gyümölcstermelés. Kis-Küküllőmegyében a most említett három gyümölcs a főtermény; helyenkint a szőlő és őszi baraczk is jól megterem. Legjobb gyümölcs vidéke a Nagy- és Kis-Küküllő folyók köze: termelési központjai Nagyteremi, Szőkefalva, Gogánvár-alja és Erzsébetváros. Maros-Tordamegyének szintén az alma, körte s szilva a főgyümölcse: legjobb gyümölcstermő helye a Maros mente, továbbá a Nyárad és Kis-Küküllő köze. Felső- és ALBÓ-Idcsen szép cseresznye is terem. Maros-Vásárhely, a Mezőség, M.-Jára, E.-Csinád és Kis-Illyc gyümölcstermelési központok gyanánt említhetők. Udvarhelymegyében az alma és szilva a főgyümölcs: gyümölcstermő vidéke a megye délnyugati részén a Kis- és Nagy-Küküllő között terül el.

Az északkeleti hegyvidék Torda-Aranyos-, Kolozs-, Szilágy-, Szolnok-Doboka-, Besztercze-Naszód- és Máramarosmegyéből áll. Torda-Aranyosnak az alma, körte és szilva a főgyümölcse, melyek a keleti részen mindenütt megteremnek. Az Aranyos folyó

jobb partján Thoroczkótól Felvincz és ettől északkelet felé Tor-dáig húzódó dombos vidék a legjobb gyümölcstermő helye. A havasalji vidéken cseresznye és meggy is szépen megterem. A Mezőség főképp almát és szilvát produkál. Kolozs megyében alma, szilva, körte, cseresznye s meggy sikerül nagyon szépen, legjobb gyümölcstermő helye Kolozsvár, s völgyes vidéke, valamint Kalotaszeg, hol a fentiekén kívül kajszinbaraczk is szépen sikerül. Szilágymegyének alma és szilva a főgyümölese. Tasnád, Szilágysomlyó, Kraszna, Zsibó, Szilágycseh és Zilah legjobb gyümölcstermelő helye. Szolnok-Dobokában szilva és alma a főgyümölcs. A Nagy-Szamos mente híres gyümölcstermeléséről. Besztercze-Naszódmegyében alma, szilva s körte a főgyümölcs: gyümölcsvidéke főképp a Sajó és Nagy-Szamos köze. Máramaros megyében alma és szilva a főgyümölcs: legjobb gyümölcstermő helye a Tisza s a Vissó mente Felső-Vissótól kezdve északnyugati irányban Rónaszék, Máramaros-Sziget, Técsőn s Huszton keresztül Dolháig.

A keleti zord hegyvidék Csík-, Háromszék-, Brassó- és Fogarasmegyékre terjed. Csíknak szilva a főgyümölese, de az alma, körte, cseresznye és meggy is megterem helyenkint s kisebb mértékben. A Maros és az Olt folyó felsők vidéke a legjobb gyümölcstermő helye. Háromszék megyében alma és szilva a főgyümölcs. A védettebb katlanokban sikerül a legjobban, továbbá az Olt folyó és a heráadbaráti hegység között: az északkeleti szelidebb hegyvidéken is szépen sikerül, hol cseresznye és meggyet is termelnek. Brassó megyében csak alma és szilvát természetnek. Brassó környékén cseresznye és meggy is megterem. A megye északkeleti részén az Öltől kiágazó erek között elterülő felsők termi a legjobb gyümölcsöt. Fogarasmegyében főképp alma és körtét természetnek; szilvára már csak kisebb mértékben akadunk. Az Oltón túli északi rész, s az Olt partján a Kárpátok alatt elterülő dombos vidék a legjobb gyümölcstermő helye.

A kormány rendezési törekvései a gyümölcstérten megteremtették azt a tisztult helyzetet, mely a tovább fejlődésre szilárd, biztos alapot ad. Az utóbbi néhány évben ez általában észlelhető. Az állami faiskolák (ingyen vagy kedvezményes áron mindenféle fát adnak), a községi faiskolák, de a magánosokéi is ellátják a gyümölcstermelőt ültetni való fával, úgy hogy e téren már szükségét nem szenvedünk. Az állami faiskolák csakis

a kérdéses vidékre megfelelő fanemet termelik, hogy így az okszerő fatenyésztés követelményeinek a termelő jobban megfelelhessen. A gyümölcstermelés jórészt hivatva van a filloxera által okozott károkat kipótolni, s ezért a minisztérium teljes erővel azon van, hogy ez mennél nagyobb lendületet vegyen. Fenti beosztás a kereskedés igényeit van hivatva részben kielégíteni s az értékesítést akarja megkönnyíteni.

A gyümölcserértékesítés terén azonban még sok a tenni való. Az értékesítés javításáról még sok tekintetben gondoskodni kell, de nem egy esetben meg kellene még teremteni az értékesítési viszonyokat is.

Egyes vidékeken a gyümölcstermelés roppant lendületet vett, s a gyümölcstermés oly mennyiségeket ad, a milyenhez hasonlókat a múlt felmutatni nem tud. S a gyümölcsessel nem tudnak mit csinálni.

A gyümölcstermelési viszonyok fejlesztésével nem tartott lépést az értékesítési viszonyok javítása. Sok tekintetben az értékesítésre az utak és módok teljesen hiányoznak. Fokozza a bajt ama körülmény, hogy a gyümölcs könnyen megromlik, nehezen konzerválható, nagy szállítási költséget nem mindig bír meg, s általában véve szállító képessége sok nehézségbe ütközik. Szervezett fogyasztási piacot kíván meg, máskülönben illuzórius lesz az egész jövedelmezőség.

Ha a fogyasztási piac nincs szervezve, ha az értékesítési viszonyok körül a helyzet nincs teljesen tisztázva, úgy a termelőt a legnagyobb kalamitások érhetik. Ha valamely termelési ágban áll az, hogy a termelést az értékesítési viszonyok rendezésének kell megelőzni, úgy ez a gyümölcstermelésnél áll.

S most midőn Magyarország gazdái a gyümölcstermelést a maga egészében felkarolták, most midőn termelnek mindenféle gyümölcsöt, s a minőség sok tekintetben épen nem kifogásolható, akkor látjuk, hogy az értékesítési viszonyok megfelelően rendezve nincsenek.

A gyümölcserértékesítés a legfontosabb kérdések egyike. A sok kis s nagyobb gazda érdekeit meg kellene e téren védeni, hogy a továbbiakban el ne maradjunk. — Erre a szövetkezés volna a legalkalmasabb.

Az értékesítésnél fontosabb nincs a jelen viszonyok között a gyümölcstenyésztés terén. A többi követelmények csak ennek következményei gyanánt jelentkeznek. Hogy a konzerválás körül

nem járunk el helyesen, hogy a gyümölcsöt nem helyesen kezeljük, az mind igaz, de ez mind mellékes. Földologgá válik az akkor, ha a fogyasztási piacot megteremtettük, ha a szövetkezet megkönnyíti az értékesítést.

A meddig a helyi piacnak termelünk, addig a gyümölcs-termelés jövedelmező nem lesz, — ezt kell folyton szemünk előtt tartani.

A fogyasztási piacot kell tágítani, s ennek keretén belül kell az értékesítést javítani. Ez a gyümölcsstermelés bajainak remediuma.

Ily módon a kivitel fejlesztődne, s erőssé válhatnék gyümölcsstermelésünk.

A szövetkezet föladata volna a gyümölcsértékesítés mikéntjét meghatározni. Mert hisz tagadhatatlan, hogy gyümölcsstermelésünk egésze friss állapotban nem értékesíthető. A földolgozás helyes alakja tenné föl a gyümölcsstermelés koronáját. Aszaltgyümölcs, almabor, gyümölcshíz stb., mind oly alakja a gyümölcsértékesítésnek, melyre eddig kellő figyelmet nem fordítottak.

Mindenesetre az a tanúság, hogy daczára annak, hogy a mezőgazdaság egyes ágainak fejlesztésére mindnagyobb gondot fordítanak, azért még nagyon sok a tenni való. Sok tekintetben egész elmaradott állapotokkal, parlagon heverő talajjal találkozunk, melyet csak a mély szántás tud produktív termelésre kényszeríteni.

Ebben az irányban kell teljes erővel munkálkodnunk.

A gyümölcsértékesítés érdekében különben 1892 óta sok történt: az azelőtti intézkedések e tekintetben szót alig érdemelnek. Ha bő termés volt, a többletet alig lehetett értékesíteni; mint friss gyümölcsöt épen nem. 1891 őszén kezdte a kormány a gyümölcs-somagolási kosarakat, ládákat stb. ismertetni, s terjeszteni: a kosarakat fegyházakban készítette, melyeknek igen nagy keletjük volt. Fűzfavessző telepeket állítottak fel, hogy elegendő vesszőt termeljenek. A külföldi kivitel mind nagyobb mérveket öltött. Az aszalást kezdték okszerűen gyakorolni: nagy aszaló kemenczéket szerzett be a kormány használatra, melyeket rövidesen hazánkban is kezdték előállítani. Az aszalásnak rendkívüli nagyfontossága van a gyümölcsstermelésnél, mert egyrészt a felesleget konzerválja, másrészt a keleti és északkeleti ez irányú nagyobb szükségletet kielégítve a termelőknek

jelentékeny hasznot biztosít. Az alma- és körtefelesleg jobb értékesítésére tanulmányoztatta a kormány a ciderkészítést Franciaországban, Bretagneban és Normandiában, azoknak megfelelő oltó vesszőket szerzett be, melyeket rövidesen tetemesen szaporított. Almadarálót és sajtót is hozatott, mely példát azután a birtokosok is követték. A cider hivatva van az asztali bort pótolni, s a gyümölcs értékesítését emelni. A szilvának szeszé való feldolgozására is tökéletesebb eszközöket kezdtek használni, úgy hogy annak ily módon való hasznosítása mind nagyobb kiterjedést vőn.

Előmozdítja a kormány a gyümölcsöt nem termő fákkal való fásítást is: kétségtelen azonban, hogy leghelyesebb volna, ha a gyümölcsfák kiültetése venne nagyobb terjedelmet. Ropant mértékben emelhetnék így gyümölcsstermelésünket: a táblák szegélyezése mind ily módon történhetnék. Előttünk van erre példának a nyugat, hol a gyümölcsfákkal való fásítás a gazdaságok táblái körül, az országutak, s más utak mentén napi renden van. Ezt kellene utánozni: a mi eddig e tekintetben hazánkban történt, az szót sem érdemel.

Az 1895-iki statisztikai felvétel a gyümölcsfák számára is kiterjeszkedett: az eredmény azonban megbízhatónak épen nem mondható. Az egész összeírást a nép könnyen vette, akárhányszor fel sem olvasta fáit, vagy azok egy részét eltitkolta. Mindenesetre áll az, hogy faállományunk a felvétel adatainál nagyobbak: ezek csak azt mutatják, hogy milyen az a szám, mely fölött tényleges faállományunk keresendő. Gyümölcsfáink száma a következő összegekben mutattatott ki (1. a 461. oldalon).

Ez adatoknál tehát gyümölcsfaállományunk feltétlenül nagyobb: nem csalódunk talán, ha a körülbelül 78 milliónyi összeget 100 millióra vesszük fel. Így azután természetesen a többi adatok is módosulnak. Ennek daczára azonban relative véve az adatok helyesek lehetnek, mert hisz bátran felvehetjük, hogy nagyban egészben hibák az összes fanemeknél fordulnak elő oly irányban, hogy azok alacsonyoknak vétettek föl. Nézzük tehát, hogy az egyes gyümölcsnemek az összes gyümölcsfák között mily arányban fordulnak elő:

Országrés	Duna balpart	Duna jobbpart	Duna-Tisza köze	Tisza jobbpart	Tisza balpart	Tisza-Maros szöge	Erdély	Fiume város és kerülete	Magyarország	Horvát-Szlavonország	Magyarbirodalom
Almafa	974713	2032730	1367075	780339	1390721	1063837	1774267	1451	9385133	1396730	10781863
Körtefa	780703	1219253	681032	434378	539360	334573	712647	882	4702828	662208	5365036
Csereznnyefa	402616	641982	388262	248882	246411	343908	245377	2756	2519994	254366	2774360
Meggyfa	225480	1184526	1372584	147381	683101	572762	331599	165	4517568	285822	4803390
Őszi barackfa	177683	1295608	598982	117620	349404	235659	233860	831	3009647	484534	3494181
Kajszin barackfa	103365	299238	699580	82040	137040	139058	60509	1933	1522763	97834	1620597
Szilvafa	420201	3984739	2159203	3365615	5271657	5584626	7104638	2016	31672695	8445592	40118287
Diófa	875911	834497	281614	247833	398921	290126	259554	335	2688791	492489	3181280
Mandolafa	17668	78779	66689	9058	12076	13246	5186	339	203041	30483	233504
Gesztenyefa	27798	132738	22715	12815	21218	37886	7491	859	263320	196706	460026
Eperfa	323348	1255149	1057124	244562	461126	1045937	175193	1879	4564318	590333	5154651
Összesen	7609486	12959239	8694860	5690323	9511035	9661418	10910291	13446	65050098	12937077	77987175

Országgrész	Almafa	Körtefa	Cseresnyefa	Meggyfa	Őszi barackfa	Kajszi barackfa	Szilvafa	Diófa	Mandolafa	Gesztenyefa	Eperfa
Duna balpart	12'81	10'26	5'29	2'97	2'34	1'36	55'19	4'94	0'23	0'36	4'25
Duna jobbpart	15'69	9'41	4'95	9'14	9'99	2'31	30'75	6'44	0'61	1'02	9'69
Duna-Tisza köze	15'72	7'83	4'47	15'79	6'89	8'04	24'83	3'24	0'77	0'26	12'16
Tisza jobbpart	13'71	7'63	4'37	2'59	2'07	1'44	59'15	4'36	0'16	0'22	4'30
Tisza balpart	14'62	5'67	2'59	7'18	3'68	1'44	55'44	4'19	0'12	0'22	4'85
Tisza-Maros szöge	11'01	3'46	3'56	5'93	2'44	1'44	57'80	3'01	0'14	0'39	10'82
Erdély	16'26	6'53	2'25	3'04	2'14	0'56	65'12	2'38	0'05	0'07	1'60
Fiume város és kerülete	10'79	6'56	20'49	1'23	6'18	14'38	14'99	2'50	2'53	6'38	13'97
Magyarország	14'43	7'23	3'87	6'93	4'63	2'34	48'69	4'14	0'31	0'41	7'02
Horvát-Szlavonország	10'79	5'12	1'97	2'21	3'74	0'76	65'28	3'81	0'23	1'52	4'57
Magyar birodalom	13'82	6'88	3'56	6'16	4'48	2'09	51'44	4'08	0'29	0'59	6'61

A Duna jobb part s a Duna-Tisza köze kivételével — Fiú-mét nem számítjuk — mindenütt többet tesz ki a szilvafa az összes gyümölcsfák felénél; Horvát-Szlavonországban van azért aránylag mégis a legtöbb. Utána az almafa következik, minden országgrésznél több mint 10%-nyi arányszámmal. A többi gyümölcsfa százaléka nagyon ingadozik az egyes országgrészeknél; mindenesetre a mandola- és gesztenyefa szerepel azonban a legkisebb százalékkal. Országos átlagban, s egyes országgrészeknél a körtefa, meggyfa s eperfa található még nagy számban; kivált az utóbbi texjesztése tekintetében mindent megtesz a selyemtenyésztési felügyelőség, mert hisz az a selyemhernyó tenyésztéssel van szoros összefüggésben. Egyes országgrészek területén a többi gyümölcsfákból is igen nagy százalékot találhatunk.

Zöldségtermelésünk és konyhakertészetünk is fellendült az utóbbi időben, jóllehet a korai zöldségnek Olaszországból és a tengermellékről való behozatala nagy versenyt támaszt. E téren különben még sok a tenni való, mert daczára a nagyobb arányú tevékenységnek, ez a termelési ág meglehetősen fejletlen. Városok közelében a konyhakertészet meglehetősen arányokban fejlődik; a házi konyhakertészet terén még nagyobb a tevékenység, míg a kiviteli kertészet csekély. Sokfelé spárgát termelnek nagyobb mértékben, majd dinnyét, káposztát, hagymát, a mely három utóbbi kultiváltatik aránylag a legnagyobb mértékben.

Egyébiránt a többi zöldségtermelési, illetve konyhakertészeti ág is felkaroltatik, ha nem is úgy mint kellene.

Magtermelésiink nagyon szép lendületet vesz, sőt e tekintetben a külfölddel szemben is versenyre kelhetünk.

Újabbban a gyógynövények termesztésével is tettek kísérletet: az most még embrionálisnak is alig mondható, pedig nagyon kívánatos volna, hogy mennél jobban terjedjen.

A virág- és díszkertészet is most van fejlődőben. A múltban ezeket illetőleg vajmi kevés történt, de napjainkban már mindenfelé mozgolódnak e téren. A virágkertészet a városokban mondhatnánk általában fellendült, míg a nagyobb városokban a díszkertészetet is látjuk terjedni. Legnagyobbat e téren a Margitsziget, Martonvásár, Alcsuth s Fiume mutat fel: e helyek a díszkertészet nagy arányaival excellálnak, míg kisebb mérvű parkalakításra, s virág vagy díszkertészetre már több helyen akadunk.

Általában véve a gyümölcstermelés és kertészet a jövőben fokozott gondozásban részesítendő: azok helyzete hazánkban nem kielégítő, ha ugyan el is kell ismernünk azt, hogy az utóbbi időben az illetékes körök minden lehető megtettek a múlt mulasztásainak kipótlására. Ha ez tovább is így marad, úgy a mezőgazdaság eme ága a többivel szemben hátrányban nem lesz.

E) Baromfitenyésztés.

A mezőgazdaságnak ez az ága a legújabb időkig meglehetősen el volt hanyagolva: csak néhány vidéken fektettek arra nagyobb súlyt, mely azután szép jövedelmet is biztosított magának.

A baromfitenyésztés a nép szempontjából rendkívül fontos: minden befektetés, minden kockázat nélkül jut aránylag nagy jövedelemhez. Fokozottan áll ez akkor, ha a baromfitenyésztés okszerűen üzetik: ez azonban csak az utóbbi néhány év folyamán gyanánt jelentkezik. Mennél fejlettebbek e téren az ismeretek, annál nagyobb az általa elért haszon: láthatjuk ezt például Franciaországnál is.

A baromfitenyésztés okszerű üzése tekintetében a mozgolódás már a hetvenes évek elején kezdődött: ekkor rendezte a besztercei szász gazdasági egyesület az első baromfi kiállítást, melyet később Kecskemét stb. követett. 1874-ben követte eze-

két a budapesti országos baromfi kiállítás. Ebből láthatjuk, hogy a baromfitenyésztés fontosságát már ekkor belátták, ha ugyan nagyobb arányú ténykedésről ezidőben még nem számolhatunk be. Kiállításokra különben az idő folyamán többre akadunk: 1885-ben tartatott a nemzetközi baromfi-kiállítás, majd később több vidéki kiállítás. Fajbaromfi vásárok rendezettek, s a megalakult országos baromfitenyésztési egyesület is mindent megtett a továbbiakban a baromfitenyésztés érdekeinek felszínén tartására s szolgálására.

Hazai baromfi fajainkat idegenekkel kívánják az utóbbi időben részben felcserélni, a mely törekvés egyébiránt régebbi keletű, de nem oly rendszeresen nyilvánult meg. Az ok hazai fajtainkban van.

Hazai baromfifajtáinkra azért van a legtöbb panasz, mert fejlődésük aránylag lassú, testük kicsiny, tojásuk apró, s annak mennyiségével sem igen lehetünk megelégedve. S ha azt kérjük, hogy hát miért nem akar a külföldi fajták tenyésztése terjedni, mikor azoknál a fentebbi tulajdonságokat könnyebben fel tudjuk találni, úgy erre azt felelhetjük, hogy ennek oka semmi más, mint hogy azok nem felelnek meg a mi viszonyainknak. Hazai fajtaink a legigénytelenebbek. Sohasem fognak a külföldi fajták honunkban általánosak lenni. Nem felel meg természetüknek a mi égálynk; de ettől eltekintve, ha talán hosszú idő lefolyta után ahhoz alkalmazkodnék is természetük, igényességük volna az, a mi útját állaná terjedésüknek. Bele kell tehát abba nyugodnunk, hogy baromfiállományunkat idegen fajtákkal nem pótolhatjuk, s hogy jelenlegi állományunkat a külföldi kiszorítani nem fogja. Ezzel szemben azonban azt mondhatjuk, hogy a külföldi fajták azért gyakorolhatnak hatást baromfiaink helyes irányban való fejlesztésére, mert nem tagadhatjuk, hogy a keresztezés által előnyösen lehet baromfiaink tulajdonságait átalakítani. Kérdés azonban, hogy keresztülvihető-e ez egyöntetűen az ország egész területén. Nézetünk szerint ha egyes tenyésztőknek sikerülhet is tenyésztésüket ily módon átalakítani, az ország népessége ezt egyöntetűen megtenni alig volna képes. Van azonban egy másik mód, melynek rendszeres, cél-tudatos és szigorú keresztülvitele igen hamar a kívánt hatást tudná előidézni. Ez a kiválasztás volna. Hitünk szerint ez az egyedüli mód hazai baromfitenyésztésünket arra az útra terelni, a melyen egy jó baromfifajta általános létrehozása lehető volna,

A czéltudatos kiválasztásban látjuk mi hazai baromfitenyésztésünk föllendülésének eszközét. Az egyöntetű eljárás teszi azonban lehetővé a sikert.

A kiválasztásban rejlik baromfiállományunk javításának legbiztosabb módja, még pedig a hazai magyar baromfiállományunk rendszeres kiválasztása és tovább fejlesztésében, mert az igénytelenséget és az égaljunkhoz való alkalmazkodást csak is a mi honi állományunkban tudjuk feltalálni.

Ha az alap a tenyésztésnél a magyar tyúk, az biztosítja a sikert. A magyar tyúk viszonyaink között fejlődött a jelenlegi igénytelen fajtává, s egész helyes, ha ennek kiváló egyedeit, egyes vidékek kiváló változatait használjuk fel a tovább tenyésztésre.

Hazai tyúkjaink közül a kecskeméti tyúk válik ki legjobban. Tudjuk, hogy a kecskeméti tyúknak nemcsak lokális jelentősége van. Baromfiból a legtöbbet exportál városaink közül Kecskemét, mert környékén rengeteg mennyiségű baromfit állítanak elő. Hogy a baromfitenyésztés ép Kecskemét környékén sikerül a legjobban az egész országban, az épen nem a véletlen műve. Kézzel fogható bizonyítéka ez annak, hogy a Kecskemét vidékén tenyésztett baromfi, a tenyésztésre, árusításra, fogyasztásra-kiválóan alkalmas.

Legjobb tenyészanyagnak Kecskeméten a kecskeméti hófehér tyúkot, vagyis «Magyarország gyöngyét» tartják. Feltalálható ez már az ország sok vidékén. Mert a jobb minőség terjed minden nagyobb actió nélkül, kivált ha igénytelen s nem is kerül többbe, mint más változat, s könnyen is megszerezhető.

Ezen baromfi továbbtenyésztése a legegészségesebb tenyészirány. Ha az egész ország tenyészetét tartjuk szem előtt, midőn tehát egyes külföldi fajták terjesztése, illetve keresztezésre való felhasználása nem vihető oly egységesen keresztül, úgy azt ajánlhatjuk, hogy minden mellétekintet nélkül tisztán a kecskeméti fehér tyúk tenyésztessék tovább. Ez már maga is tökéletesíteni fogja baromfitenyésztésünket, ez maga elég lesz tyúk-tenyésztésünk minőségi emelésére.

Az utóbbi időben nagyon felkapták a baromfiak keresztezését. Ki kell az ily esetben választani a körülmények között a legmegfelelőbbet, s azt kell rendszeresen a keresztezésre használni. Így el lehet érni azt, hogy baromfiaink utódai egyes oly tulajdonságokat vesznek föl, melyek elődeikben nem voltak. Ép

azért, mert itt már mással is számot kell vetni, nem elég a legszebb állat kiválasztása; a keresztezést oly általánosan nem lehet ajánlani baromfiállományaink javítására. Igaz, hogy megtehetjük azt, miszerint kiválasztunk egyes oly fajtákat, a melyek általánosságban beválnak, s azokat igyekszünk a tenyésztésre állandóan felhasználni; de mivel az egész országban nem tudunk egy fajtát tejeszteni — hím állat gyanánt, mert nem tudhatjuk, hogy mindenki fogja-e a tanácsot követni, mert hiszen az idegen fajta baromfi már többre kerül, — a keresztezés által való javítást csak az értelmesebb tenyésztőknek ajánlhatjuk, s nem merjük oly általánosságban ajánlani mint a kiválasztást, mert hiszen nagyon valószínű, hogy a tenyésztők tömege azt nem követi; legalább rendszeresen nem. Sokkal könnyebben keresztül vihető az egész országban az előbb említett javítási mód, — t. i. a kiválasztás.

Ha a keresztezést a tenyésztő rendszeresen folytatja, úgy vele igen szép eredményt tud elérni. A földolog azonban az, hogy a keresztezést céltudatosan végezzük, s ne keresztezzük a fajtákat össze-vissza, hol az egyiket, hol a másikat. A kiválasztott fajtáknál pedig meg kell maradni.

Már az első utódoknál is fogjuk látni az eltérést, a mi ezeknek javára mutatkozik. A hímállat egyes jó tulajdonságai láthatók lesznek, s mennél tovább folytatjuk ez eljárást, annál szembetűnőbbé válnak ennek előnyös oldalai. Ügyeljünk azonban arra, hogy ne ugyanazon hímállattal keresztezzünk folyton, mert hisz így rokontenyésztést üznénk, — a mi pedig hazai baromfitenyésztésünknek rákfenéje. Ne mulasszuk el a hímállatot ugyanazon fajtából, de változtatva használni.

A keresztezéshez használandó állatokat elismert jó tenyészetekből kell beszerezni. Ily tenyészeteket többet ismerünk már napjainkban. Ott van többek között a kolozsmonostori s debreczeni gazdasági tanintézet baromfitenyészte, vagy például a szentimrei földművesiskoláé. De ott van az újabban alakult gödöllői telep, mely országos aktiót van hivatva kifejteni; különben is az állam most már gondoskodik arról, hogy a tenyésztő jó fajtákhoz könnyen jusson, s így helyzete nagyon meg van könnyítve.

Keresztezésre felhasználták a tyúkféléknél az utóbbi időben a Langshan, vagy a Plymout, s esetleg a Bráma kakast, ludaknál az emdeni gúnárt vagy toulousei ludat, a kacsáknál a

pekingi gácsért, a pulykánál a bronz vagy francia pulykát. Általában véve azt mondhatjuk, hogy a keresztezésnél ne anynyira a szép, mint a jó fajtára legyünk tekintettel. Az adja a legtöbb hasznot, a melynek a legjobb tulajdonságai vannak, e mellett még hazai viszonyaink (égalj) között is legjobban megfelelnek.

Azt látjuk azonban, hogy a tyúkféléknél fenti fajták nem váltak be úgy, mint azt vártuk volna; egyedül a langshan az, mely valamennyire megfelel, van azonban egy tyúkfajta, mely honi viszonyaink között elsőrangú fontosságú, mely hivatva van tyúkjainkat megnemesíteni, s produktiónkat úgy tojás mint hús tekintetében nagyban emelni. Ez az orpington.

Az orpington nem más, mint a Langshan, Plymouth-Rock és a Minorca keresztezési eredménye. Gyönyörű állat, mely kiváltkép alkalmas s megfelelő honi viszonyaink között. Az orpingtoné a jövő hazánkban: ez kétségtelen.

Orpington van fehér és sárga változat.

A legjobb tenyésztés az, hol a nemesítés s keresztezés a cél, hol a kecskeméti hófehér tyúkra orpington kakast használnak. Ezt mutatja a gyakorlat.

Az orpington tekintetében a fehérnek adjunk előnyt. Először is mert tyúkjaink is fehérek, s a fehér húsu baromfinak van a legjobb kelete. De meg azért is, mert a fehér változat, egy teljesen megállapodott változat. A sárgára ezt nem mernénk minden tekintetben elmondani, mert tarkában gyakran visszaütésre találunk, a minek az a magyarázata, hogy az orpingtonnak csak mintegy évtizedes a múltja.

A mi azt a kérdést illeti általában, hogy tojásokat szerezünk-e be, vagy pedig vegyük-e magukat a baromfiakat? határozottan ez utóbbit tanácsolhatjuk. A tojás beszerzés mindig sok kellemetlenséggel van összekötve. Első sorban is összetörhetnek azok az úton; és az esetben, hajó állapotban érkeztek is meg, még mindig kérdés, hogy hány fog abból kikelni, s ha kikelt, hány fog abból megmaradni. Akárhányszor megesik, hogy mind a tojás tönkre megy, vagy pedig semmi sem jut a belőle kikelt állatok közül tenyésztési célokra, mert mire oda volna használható, addig mind elpusztul.

Különösen figyelmébe ajánlhatjuk a gazdának, hogy sohase tartson több fajtájú baromfit. Vagyis ha keresztesz, úgy csakis egyféle hímállatot használjon. A tenyésztő azonban a két emlí-

tett javítási módot összekötheti egymással; vagyis hazai fajtáink közül kiválaszthatja a legszebbeket, s ezeket keresztezheti tovább, így az eredmény sokkal biztosabb fog lenni.

A mennyiben a cél, a melyet a keresztezés által elérni akarunk — változó, változhatik a megválasztandó fajta is. A ludaknál mást, mint az emdenit vagy toulouseit, nem ajánlhatunk, a kacsáknál viszont csak a pekingit. A tyúkféléknél a közelmúltban ha tojás és hústermelés volt a cél, úgy a Langshant ajánlották. A Plymouth valamivel kevesebbet tojik, de mint húst termelő állatot ajánlották, még pedig a kendermagos változatot. Fentebb már rámutattunk, hogy a leghelyesebb az orpingtonnál maradni.

A tenyésztő a baromfit (illetve a tojásokat), rendszeren a vidéki piacokon értékesíti oly árban, a hogy épen a piaci ár alakul. Pusztákon, falvakon, tanyákon gyakran járnak csirkeszedők, kik összeszedik a baromfit s tojást s a nagyobb városokban eladják. Mindig helyesebb, ha a tenyésztő maga adja el a fogyasztónak árúját, mert így kap érte a legtöbbet.

Az oly tenyésztő, ki észszerűen akar eljárni, úgy osztja be a tenyészetét, hogy akkor kerüljön a piacra eladni való, midőn annak legnagyobb az ára.

Vannak hazánkban olyan intézmények, a melyek lehetővé teszik azt, hogy minden tenyésztő Budapesten értékesítse baromfiait, illetve a tojásokat. Ilyen a «Magyar kiviteli és csomagszállítási részvénytársaság» és a «Magyar gazdák vásárcsarnok ellátó szövetkezete», vagy általában a többi szövetkezetek.

A «Magyar kiviteli és csomagszállítási részvénytársasághoz beküldhetünk eladásra 30—50 drb csirkét, vagy megfelelő mennyiségű kacsát, libát, pulykát stb., 200 500 drb tojást. A telep Kőbányán van, s akár előleges alku mellett megveszik ezt a gazdától, akár pedig eladják ott bizományképen a felküldött baromfit, vagyis a teljes eladási árral beszámol a társaság a gazdának, de a saját fáradságáért 5% -ot leszámol és hozzá még az esetleges vasúti költséget.

A «Magyar gazdák vásárcsarnok ellátó szövetkezete» szintén elfogad baromfifélét eladásra, de maga azt meg nem veszi. Az eladási árból leszámítja a hatóságilag engedélyezett közvetítési díjat, az esetleges vasúti költséget s a többit beküldi az eladónak.

Nézzük röviden mikor használható eladásra a baromfi:

vagyis hevesebben mikor fizeti ki magát azok eladása az ily nagyobb fogyasztó piacokon?

A tyúkféle legalább $\frac{1}{2}$ klgr. súlyú legyen; ha lehet, inkább nehezebbeket küldjünk eladásra. A liba akkor jöhet a piacra, ha már a szárnyatolla egészen kinőtt s egész megvan tollasodva. A kacsára ugyanazt mondhatjuk. A pulyka annál értékesebb, mennél nehezebb. A jérczénél a legkisebb súly legyen 3, a kasknál $1\frac{1}{2}$ klgr. Egyébiránt minden baromfiért akkor kapjuk a legtöbbet, ha idejekorán visszük a piacra, vagyis ha már akkor tudjuk piaczképes állapotba hozni, midőn még más hasonlóval nem rendelkezik. Szállítás előtt a baromfit jól megetetik, lehetőleg áztatott tengerivel, s kosarakban úgy rakják el őket, hogy a szállítás közben hiba ne eshessék bennük. Ha a baromfit leölve küldik, úgy a leölés előtt egy nappal csak sózott tejjel etetik: így a húsa jobb. A begynek üresnek kell lenni. A beleket ki kell szedni a csirke és pulyka féléknél; a kacsá és liba féléknél nem szükséges. Nyáron azonban jó minden baromfi féléknél kiszedni a beleket; egyébiránt a leölt baromfit legjobb csak télen küldeni, mert akkor el nem romolhatik. A baromfit pergament papírba göngyölik; így száraz szalma közé ládába vagy kosárba teszik. Ha tojásokat küldenek, úgy azt szalma vagy fagyapot közé helyezik a ládáknak, hogy össze ne törhessenek.

Legnagyobb baromfitenyésztő helyünk az Alföld, Csongrád-, Hajdú-, Torontál-, Bács Bodrog-, Csanád-, Tem.es-, Jász-Nagy-Kun-Szolnok-, Pest-, Aradmegye stb.-vel az élén: de az ország sok helyén vannak baromfitenyésztési központok.

Az 1895-iki mezőgazdasági statisztikai felvétel a baromfi számbavételre is kiterjeszkedett. Teljesen megbízhatónak a felvétel eme ágát sem tekinthetjük, de általános tájékoztatást mindenestre nyújt. Az összes baromfiak száma az egyes ország-részekben e szerint az alábbi módon alakult:

A Duna jobbparton s a Duna-Tisza közepén van tehát a legtöbb baromfi, míg a legkevesebb a Tisza jobb parton.

Ha tisztán csak a gazdaságokat vesszük, vagyis az oly baromfitartóktól, kik nem gazdák, eltekintünk, úgy a különböző nagyságú gazdaságok baromfiállománya a következő megoszlást mutatja a magyar birodalomban :

	Szám	%
1 holdon alul szántóföld nélkül	1.846,488	6'56
1 holdon alul szántófölddel	1.490,195	5'29
1— 5 holdig	5.426,379	19'27
5— 10 "	4.933,805	17'52
10— 20 "	5.617,738	19'95
20— 50 "	4.772,359	16'94
50— 100 "	1.483,603	5'26
100— 200 "	645,980	2'29
200— 500 "	562,799	2'00
500— 1000 "	414,580	1'47
1000 holdon feül	970,761	3'45
Összesen	28.164,747	100'00

A kisebb gazdaságokban a baromfiak száma aránylag, de abszolúte véve is hasonlíthatlanul nagyobb, mint a nagyobb gazdaságokban. Tulajdonképp 50 holdig találjuk a baromfiak zömét, azután a szám jelentéktelenebb. Ez egyébiránt a múltra is elmondható. Az 1884-iki statisztikai felvételt, mint már többször említettük, tökéletesnek éppen nem tartjuk, a mi a baromfiállományra is áll, de más adat az összehasonlítás alapját még sem képezheti. Az összes baromfiállományunk 1884-ben, mint az adatok mutatják több volt, ha ugyan az adatgyűjtés megbízhatóságához sok szó is fér. Az adatok csak a szorosán vett Magyarországra szólnak s az alábbi módon alakulnak:

	Parasztbirtokosok tulajdonában	Közép- és nagybirtokosok tulajdonában
Tyúk	18,937,043	2.744,145
Pulyka	444,225	238,998
Lúd	4.854,049	776,830
Kacsa	21.555,672	519,098
Galamb	1.768,182	478,426
Összesen	28.159,171	4.757,497

Végeredményben az adatok nagyobbak mint 1895-ben, a mi lehetetlen; de annyi talán bizonyos, hogy ekkor a kisbirtokok adatai domináltak.

Nagyon jelentékeny az a vagyon, a mi baromfityénységünkben, baromfiállományunkban rejlik. Nagyon helyes nyomon jár a kormány, midőn az okszerűség fejlesztésével azt emelni

óhajtja. Ezáltal a nemzeti vagyonság nagyobbodik. A nép egy jelentékeny bevételi forrása a baromfitenyésztés, a melynek jövedelmezőbbé tétele a teherviselési képességet fokozza, s így az állam alapjait erősíti. Tekintve ama körülményt, hogy 1895-ben még az általános gazdasági fejlesztés nem állt azon a fokon mint a század végén, feltétlenül állíthatjuk, hogy a baromfitenyésztés fejlődése is nagyobb arányokban halad előre. Baromfiállományunk már 1895-ben is csekélynek volt felvéve: 1900-ban hasonlíthatatlanul nagyobbak kell lenni. A mi viszont a minőség javítását illeti, e tekintetben a kormány gondossága folytán különösen sok történt. A gödöllői baromfitenyésztő telep, a baromfitenyésztési felügyelőség rendkívül nagyot lendített az egész baromfitenyésztés ügyén. A külföldi kivitel is aránylag szépen emelkedik, a tojásértékesítés terén is nagyon szép sikereket lehet felmutatni.

A baromfitenyésztés ügye fejlődésre képes, sőt már egy kevés jóakarattal magától is halad előre. Mennyivel inkább áll ez a fejlesztés nagyobb aránya mellett. A nép teljes tudatában van a baromfitenyésztés fontosságának: ha látja hogy az újabb irányú tevékenység mellett nagyobb eredményeket lehet felmutatni, úgy minden konzervatizmusa mellett is meghajlik az újabb irányzat előtt, s azt asszimilálni, abba beletörődni igyekszik. Nagyobb erő tehát itt nem szükséges; csak a példa az, mit mennél szélesebb körben be kell mutatni. Sokfelé még mindig a régi nyomokon haladnak: népszerűsíteni kell az eszmét, s akkor az eredmény ki nem marad. Sok helyen a baromfi egészségügyi viszonyai rosszak: ragály pusztít, mit a nép keleti fatalizmussal tűr, annak megszüntetésére mit sem tesz. Meg kell szüntetni e közönyt, a védekezési, a profilaktikus, s a gyógyítási eljárásokat meg kell ismertetni a tenyésztővel, s akkor a teljes siker ki nem marad.

F) Méhtenyésztés.

A méhtenyésztés mint a nép mellékfoglalkozása nagy jelentőségű: könnyű munkával szép hasznot biztosít a vele foglalkozónak. Másrészt azonban növényélettani szempontból is nagy fontossággal bírnak a méhek, mert hisz a virágok megtermékenyítését elősegítik.

A méhtenyésztés a múltban is meglehetősen kultiváltott,

de rendszeresebb gyakorlása a méhészeti egyesületek, majd a vándortanítók alkalmazása után kezdett csak te ijedni. Az első méhészeti egyesület, mely jelentékenyebbnek mondható, 1873-ban Temesmegyében alakult, a mely után lassankint másutt is alakultak. A méhészeti vándortanítás a nyolczvanas évek elején lón általános.

A hetvenes évek elején Grand Miklós, ki később országos méhészeti felügyelő lett, a méhészet terén elismerésre méltó buzgóságot fejtett ki, s ekkor viszonyainknak megfelelőleg egy egységes rendszer terjesztése s követése vette kezdetét. A délmagyarországi méhészegyesület (1873-ban alapította Grand az első méhészeti lappal egyetemben) fejtett ki annak megismertetése tekintetében nagyobb arányú munkásságot, mint a hogy a méhészeti ismeretek terjesztése tekintetében is ez fejtette ki a legnagyobb tevékenységet. 1889-ben ez az egyesület a magyar méhészek egyesülete címet vette fel, s működését az egész országra kiterjesztette. Közgyűlései kiállítással voltak összekötve, melyek nagy sikerrel népszerűsítették a méhészet okszerű vitelét. Egyébiránt a többi méhészeti egyesületek is megtettek e tekintetben minden lehelőt. Granddal együtt különösen báró Ambrózy Béla nevét kell felemlítenünk, mint a kik a méhészet okszerű vitelének alapjait hazánkban megvetették.

A méhészeti vándortanítói állások 1881-ben rendszeresítették. Az egész országra kiható egységes tevékenység előmozdítására 1885-ben, Horvát-Szlavonországtól eltekintve, az ország a következő méhészeti kerületre oszlatott. Az első kerület Kis-Kun-Félegyháza székhelylyel Bács-Bodrog, Csongrád, Heves, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun, Temes és Torontál megyékre teljed; a második kerület székhelye Pozsony, s a következő megyék tartoznak hozzá: Árva, Bars, Esztergom, Hont, Komárom, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Trencsén, Turócz s Zólyom; a harmadik vándortanítói székhely Pápa, s Baranya, Fehér, Győr, Moson, Somogy, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém s Zalamegyékre teljed hatásköre; a negyedik kerület székhelye Sárospatak s Abauj-Torna, Bereg, Borsod, Gömör és Kishont, Máramaros, Sáros, Szepes, Ugocsa, Tjng és Zemplénmegyékre teijedőleg; az ötödik kerület magában foglalja Arad, Békés, Bihar, Csanád, Hajdú, Szabolcs, Szatmár és Szilágymegyéket, mely területnek Arad a székhelye; a hatodik kerület magában foglalja a következő vármegyéket: Alsó-Fehér, Brassó, Fogaras,

Hunyad, Kis-Küküllő, Krassó-Szörény, Nagy-Küküllő és Szebenmegyéket, székhelye viszont a vándortanítónak Déva lett. A hetedik kerület Besztercze-Naszód, Csík, Háromszék, Kolozs, Maros-Torda, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos és Udvarhelymegyére terjed Kolozsvár székhelylyel.

A vándortanítók az oktatásról széles körben gondoskodtak, de a néptanítók útján, s tanfolyamok rendezése segítségével is iparkodtak e célra hatni. Ingyenes s kedvezményes méheseket engedélyezett a kormány, melyek a méhészet rendszeres fizetésére például szolgáltak, s melyek a méhtenyésztés nagyobb felkarolását is elősegítették.

Mindenek daczára a méhtenyésztés terén sem igen észlelhetünk a múltban nagyobb fellendülést: ez csak az utóbbi évek tevékenysége nyomán járt. Be kell azonban ismernünk, hogy e téren a munkásság ki nem elégíthet: a méhtenyésztés terén meglehetősen hátra vagyunk, ha ugyan el kell azt is ismernünk, hogy az alap, melyen haladunk olyan, mely reménytelthet arra, hogy a közel jövőben a mezőgazdaság eme mellékfoglalkozása jól meg fog izmosodni. A gödöllői méhésztelepen mindent elkövetnek, hogy a gyakorlati életbe átvigyék a racionalizmus követelményeit, s ez intézmény rövid fenállása óta szép eredményeket is tud felmutatni.

Az 1895-iki mezőgazdasági statisztikai felvétel a méhcsaládok tekintetében a következő számokat adja:

Duna balpart	78,283	Erdély	125,536
Duna jobbpart	124,910	Fiume város és kerülete	60
Duna-Tisza köze	72,636	Magyarország	665,077
Tisza jobbpart	74,619	Horvát-Szlavonország	103,930
Tisza balpart	102,621	Magyarbirodalom	769,007
Tisza-Maros köze	86,412		

1870-ben a magyar birodalom méhkasainak száma 617,407, a szorosan vett Magyarországé 1857-ben 365,711, 1870-ben 488,437, 1884-ben 743,204.

A Duna jobb part s Erdély adatai a legnagyobbak, míg (Fiúmén kívül) a Duna-Tisza közéé a legkisebb: egyébiránt Horvát-Szlavonországon kívül a többi országrészek adatai is meglehetősen alacsonyak.

Maguknak a gazdaságoknak ez irányú adatai a következők a birtokok jellege s nagysága szerint a magyar birodalomban:

	Szám	%
1 holdon alul szántóföld nélkül	37,086	5'40
1 holdon alul szántófölddel	23,984	3'49
1— 5 holdig	111,526	16'23
5— 10 "	105,490	15'36
10— 20 "	151,127	22'00
20— 50 "	148,825	21'66
50— 100 "	41,915	6'10
100— 200 "	17,092	2'49
200— 500 "	15,611	2'27
500— 1000 "	10,325	1'50
1000 holdon felül	24,050	3'50
Összesen	687,031	100 00

Mint a baromfityénysztésnél, úgy itt is a kisebb birtokok részesedése a legnagyobb: a nagyobb birtokok adatai nagyon csekélyek. Az egy holdon aluli birtokok százaléka is csekély ugyan, de a száz holdon felüliek is alig jöhetnek szóba. Nagy százalékokat 50 holdig találunk. A méhészet a kis emberek, a kisebb gazdák foglalkozási körébe esik, s ép ezért van nagy szükség annak erőteljesebb fejlesztésére, mert hisz a nép körében csak ez járhat megfelelő eredménnyel.

Magyarország méhészetéről egyes részletesebb adatok is vannak közzétéve 1887-től kezdve, a melyek annak fejlődését nagyon szépen bemutatják. Az adatok a következők:

	1887	1891	1895	1900
A méhcsaládok száma az év őszén				
mozgó szerkezetű kaptárakban	60,186	87,062	148,779	206,914
közönséges köpükben	295,373	284,758	432,646	448,668
A termelt méz mennyisége, mm	9,749	18,183	27,940	38,508
értéke (à 30 frt), mm	292,991	545,511	838,203	1.721,708
A termelt viasz mennyisége, mm	—	1,067	2,627	2,884
értéke (à 100 frt), frt	—	106,675	262,692	288,400
Esik átlag egy méhcsaládra méz, kg	2'74	4'89	4'81	5'87
viasz, kg	—	0'29	0'45	0'44

Ezen adatok a méhészeti vándortanítók ellenőrzése s fölvétele alapján gyűjtetnek, s így abszolút hitelességüknek épen nem mondhatók. Csak általános tájékoztatást nyújtanak. Mindenesetre láthatjuk azokból, hogy a méhcsaládok száma folyton szaporodik, ha ugyan egyes adatok visszaesést is mutatnak; a termelt méz mennyisége és értéke is szépen emelkedik, de megjegyezzük, hogy a méz értéke 1900-ban a tényleges állapotnak megfelelőleg 42 frtjával van felvéve, s innen van az az aránylag

nagy emelkedés, mit a fentiek feltüntetnek. Egyébiránt a termelt viasznál is hasonló szép emelkedéssel állunk szemben. Az átlagok azonban még nagyon is emelhetők volnának, mert azok kielégítőnek épen nem mondhatók. Az okszerű méhészeti kezelésnek tehát még nagy feladatai volnának hazánkban. Kétségtelen, hogy a jövőben a méhészeti termelés fokozott eredményeket fog felmutatni. Ha az átlagok emelkednek, úgy az összes termelés mennyisége és értéke emelkedni fog: a méhészet nagyobb felkarolása viszont ez utóbbira újból emelőleg fog hatni.

A méz- és viaszproduktió emelése szép eredményekkel járhat: kivitelünk e cikkekben folyton emelkedik, a kereslet nagy, s így a kivitel még tetemesen emelhető.

Törvényes intézkedés a méhészeti ügyek vitele dolgában vajmi kevés van. Az 1894: XII. t -ez. elrendeli, hogy ha a kirepült méhraj tulajdonosa keresést azonnal eszközli, úgy ezt másnak a telkén is foganatosíthatja, a miben esetleg az előljáróság is segédkezik neki: az esetleg a keresés által okozott kár azonban megtérítendő. Mindenesetre nagy könnyítés ez a méhésznek, ki ilyenformán méhészetét szabadabban gyakorolhatja. Ha azonban a méhrajt a tulajdonos el nem fogta, úgy azt bárki elfoghatja. Igen fontos ama rendelkezés, hogy ha valamely méhesben ragadós költésrothadás üt ki, úgy a rothadásos törzsek a baj felismerése után azonnal megsemmisítendőek. Ha ez elmulasztatik, úgy azt a községi előljáróság is megteheti. Egyébiránt a ragadós költési rothadás terjedésének meggátlása érdekében köteles az előljáróság a méheseket időnkint megvizsgálni. Nagyon fontosak ez intézkedések, mert hisz ily főr mán egy ragadós betegség terjedése akadályoztatik meg, s így az ország méh tenyésztése tereltetik helyes mederbe; a ragályozás lehetősége lehetőleg korlátokba szoríttatik. Az 1895: XLVI. t.-cz. viszont a méz hamisítását, valamint az ily méznek forgalomba hozatalát tiltja.

A meglevő intézkedések teljesen megfelelőek a méhészeti tevékenység nagyobb arányú terjedésére. A fődolog az marad, hogy a terjesztés terén minden megtéessék, a mit az okszerűség követel. Az eredmény így ki nem marad. A külföldi praktikus irányú tapasztalatokat a méhtenyésztők hazánkban is mindjobban hasznosítják: egyébiránt sok tekintetben el lehet mondani, hogy a rendszeres, racionális s gazdaságos méhtenyésztés a külföldi ismereteknek hazánkba való szivárgásával vette

kezdetét. A kormány fokozott tevékenysége ezzel kapcsolatban megteremtette azt a méhészeti munkásságot s állapotot, melyet a tizenkilencedik század végén láthatunk.

A század vége a kisemberek boldogítását írta zászlajára; mindazt felkarolják az illetékes körök, s a társadalom, a mi annak elérését elősegítheti. A méhtenyésztés is ezen tényezők közzé tartozik. Láthattuk a statisztikai adatokból, hogy a méhészet a kisebb gazdaságok tartozéka: ez fogja adni a jövőben, mint a hogy részben már adja is, a kisgazdák egy fontos, s aránylag nagy mellékjövedelmét, melyhez minden időben könnyen s biztosan fog hozzá jutni.

G) Selyemhernyótenyésztés.

Jóllehet a selyemhernyótenyésztés mindjobban teljed az ország egyes vidékein, még sem látjuk azt a nép körében annyira elterjedve, mint az fontosságánál fogva megérdemelné. A selyemhernyótenyésztéssel nem magának a gazdának, hanem inkább háza népének kell foglalatzkodni: nagyobb gyermekek, valamint idősebb férfiak és nők, házi teendőik mellett is elvégezhetnék a velejáró dolgot, s tekintve, hogy az összes munka csak rövid ideig tart, nagyon szép mellékkeresetet biztosíthatnak maguknak. A fődolog az, hogy olyanok végezzék az összes teendőket, kik a tenyésztés sikerülte, vagy nem sikerülténél érdekelve vannak; — tehát csak a háziak. Napszámossal nem szabad semmit sem végeztetni, mert az ily munka soha sem lesz tökéletes, de meg az nem is fizetné ki magát.

Az egész dolog nem jár sok fáradsággal, úgyszólván játszva elvégezheti az ember: rövid ideig tart, egy hónap alatt fejlődik ki (33 nap), illetve gubózik be a hernyó a kikeléstől számítva, s ezen időből mindössze körülbelül csak az utolsó tíz nap alatt van vele aránylag több dolog. Miután a selyemhernyótenyésztés ideje május hónapra, illetve június elejére esik, nincs is semmi külső munka, a melyhez a selyemhernyótenyésztéssel foglalkozók mehetnének, s mivel a gubókért járó pénzt még aratás előtt kapja meg a tenyésztő, vagyis rögtön a gubók beküldése után — a mi ez időpontra esik — akkor jut pénzhez, a mikor arra a legnagyobb szüksége van, s másból nem igen tud keresni. Kiadás alig van a selyemhernyótenyésztés körül: alig van pár krajczámyi költség reá, valódi áldás ez tehát oly vidékeken,

hol valami más kézimunka elterjedve nincs, a mihez az öregek s gyermekek is alkalmazhatók volnának. Hol a selyemhernyó-tenyésztés tért hódít, ott a nép boldogulása könnyebb, mert hisz egy reá nézve jelentékeny mellékjövedelemhez jut.

Az alkotmány visszaállítása után láthatunk ez irányban némi tevékenységet, láthatjuk, hogy az eszmét propagálni, azt népszerűsíteni igyekeznek. De a felbuzdulás vajmi kisméretű. 1879-ben az egyetlen szegzárdi fonoda vállalkozója megszökött, s az intézet likvidált. Ekkor bízta Kemény Gábor minister a selyemtenyésztés gondozását Bezerédj Pálra, s ezzel az idővel esik egybe a selyemtenyésztés fellendülése is.

Az 1880-ik évre esik hazánkban a rendszeres selyemhernyó-tenyésztés kezdete. A megoldandó kérdések voltak: a petemegszerzés, a levélkérdés, s a tenyésztés terjesztése. Mindez teljes erővel kezdetét vette. Az eszme népszerűsítésére, terjesztésére mindent elkövettek, a szederfa-ültetés teljes erővel propagáltak, s a petekészítést a lehető legnagyobb gonddal és körültekintéssel végezték. Szegzárdon állami petekészítő-állomás rendeztetek be. Egyébiránt a selyemhernyótenyésztés ügye más irányban is fejlesztetek. Selyemgombolyító gyárat rendeztek be, 14 gubóraktárt áhítottak fel, s a tenyésztés Horvát-Szia vonországára is kiterjesztetek.

1885-ben alkottatott meg a selyemtermelést védő XXV. törvényczikk, melynek alapján Bezerédj Pál önállóan kezdte vezetni a selyemtermelés és eperfa-ültetés összes ügyeit. A központi intézet Szegzárdon van, mely a selyemhernyó petét az egész országra termeli. A selyemtermelési megbízottnak nyolcz főfelügyelő és 16 felügyelő van alárendelve, kik a petekiosztást, selyemtermelést, gubóbeváltást, eperfa-ültetést stbit ellenőrzik. Bezerédj Pál adok selyemtermelésünknek újabb lendületet, melynek az állami költségvetésbe 1879-ben beállított 6000 frtnyi dotatióját az országgyűlés csak a minister különös kérelmére adta meg. Vigasztalan volt ez időben a selyemhernyó-tenyésztésnek helyzete. 1885 óta 706,476 forint hitelt kapott az intézet állandó beruházásokra, melyet már teljesen visszafizetek, s a melyből a szegzárdi, zombori, bajai, óbecsei, palánkai, újvidéki, titeli, zseblyei, becskerekai, pancsovai, moldovai, temesvári, fehértemplomi és verseczi gubóraktárak, továbbá a tolnai, pancsovai, újvidéki és győri fonógyárak is épültek. Hat filanda működik az országban ezer fonószékkel, mely a legombolyítást végzi, a

mi a nyolczvanas évek elején még mind Milanóban és Marseilleben történt, illetve a termelés mint gubó volt értékesítve. S míg e filandákban eleinte olasz és francia munkások voltak alkalmazva, addig most már az összes munkákat magyar munkások végzik. Egyébiránt a fonódák most már a tolnai kivételével mind magánosoknak vannak bérbeadva.

Nyers selymünk kitűnő; az 1900-iki kiállításon a Grand prix-t kapta a meghatalmazottság, s a fonódák külön kitüntetésekben is részesültek. Nyers selymünk Milanóban és Lyonban lesz értékesítve.

Selyemhernyótenyésztésünk fejlődése a következő arányokat tünteti föl:

	1879	1880	1885	1890	1895	1900
Község és pusztaszáma	—	71	751	1942	2620	2430
Termelő család száma	—	1058	13859	66525	94865	87825
Kiosztott pete kg.	—	12'—	213'085	999'499	1342'410	1382'991
Termelt selyemgubó kg.	2507'	10131'71	176337'54	1043096'60	1499845'35	1354118'10
Esik egy uncia pete után gubó kilogramm	—	21'10	20'67	26'—	27'93	24'48
A termelők keresete gubóik után frt	2809.—	11062.66	189503.39	1016206.86	1460568.70	1258633.66
A selyemiparral foglalkozók keresete gyárak s raktárakban frt	891.—	8962.92	133666.37	379197.63	506955.52	590000.—
Összes kereset a termelők s az ipari részszel foglalkozóknak kifizetve frt	3700.—	20025.58	323169.76	1395404.49	1967524.22	1848633.66

Ha tekintjük a kezdet nehézségeit, óriási összegnek kell a végeredményt tekintenünk. A termelők az egész idő alatt több mint tizenöt milliót kaptak; nagyban egészben elmondhatjuk, hogy ezt a kisemberek kapták, mert más a tenyésztéssel nem

igen foglalkozik. Az utóbbi években az évente a termelőknek kifizetett összeg egy milliót meghalad, sőt 1900-ban már egy negyed milliónyi a többlet. Láthatjuk ebből, hogy a selyemtermelés mennél intenzívebb felkarolása mily óriási jelentőségű hazánkra. Sajnos, a termelők száma az utolsó években csökkent mutat fel, de előtte rendkívüli nagy is volt az emelkedés a magasabb árak folytán.

A selyemhernyótenyésztés szederfaültetés nélkül kellőleg ki nem terjeszthető. Belátták ennek fontosságát az intéző körök s fokozott mérvben igyekeztek ennek megfelelni. Nézzük csak az adatokat azon vármegyékben, hol járási faiskola felügyelők működnek, tehát a következő megyék területén: Bács-Bodrog, Baranya, Békés, Bihar, Csanád, Esztergom, Fejér, Győr, Hajdú, Heves, Hunyad, Komárom, Krassó-Szörény, Nyitra, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun, Pozsony, Somogy, Sopron, Szabolcs, Szilágy, Temes, Tolna, Torontál, Veszprém és Zemplén:

Az intézet kiosztott:	1880	1885	1890	1895	1900
szederfamagot, liter ...	64	1,393	611 ^{7/12}	3,653 ^{1/12}	3,232 ⁶
2—3 éves iskolázandó csemetét	—	43,850	112,510	592,007	7,638,313
kiültetendő szederfát ...	8,024	3,021	41,816	29,515	134,048
A községek saját faiskolájukból végleges helyre kiültettek szederfát ...	—	76,841	78,263	118,830	249,729
Végleges helyre összesen kiültetve lett szederfa ...	8,024	79,862	120,079	148,345	383,777

A faültetések mondhatnánk a maguk egészében a selyemhernyótenyésztés érdekeit kívánják szolgálni. Kimutattuk már az egész ország faállományát, de ez reánk nézve fokozott érdekel bír, mert láthatjuk belőle, hogy a selyemhernyó tenyésztéssel arányban a szederfaültetés mily arányokban haladt előre. Fenti megyék legnagyobb része ugyanis selyemhernyót is tenyészt, s azokon kívül csak kevés van, mely még ezzel foglalkozik, ha Horvát-Szlavonországtól eltekintünk, melyben csak Lika Krbva és Modrus-Fiume megyék nem tenyésztenek selyemhernyót. Egyébiránt az anyaország selyemhernyótenyésztéssel foglalkozó vármegyéi az alábbiak; természetesen az mind tenyészt szederfát is, mert hisz a fentiekben csak azok vannak felsorolva, hol járási faiskola-felügyelők vannak. Selyemhernyót tenyészt: Arad, Bács-Bodrog, Baranya, Békés, Bihar, Csanád, Esztergom,

Fejér, Győr, Szolnok, Komárom, Krassó-Szörény, Nyitra, Pest, Pozsony, Sopron, Somogy, Temes, Tolna, Torontál, Veszprém, Zala, s Horvátország említett megyéi.

A szederfaültetés a selyemhemyótenyésztés nélkülözhetlen feltétele: sajnos, a kimutatott fák nincsenek mind meg a valóságban. Ha el is ültetik a fákat, azok gondozás híján elvesznek. Kötelezni kellene a községeket azok fenntartására, s az útszéleknek szederfával való beültetését a lehető legszélesebb körben kellene tetjeszteni. Helyesen mondja az országos selyemtenyésztési felügyelőség 1900-ik évi jelentésében, hogy «a közutak fentartóihoz kell azon hazafias kéréssel fordulnunk, hogy kövessek elődjeik példáját, kiknek első sorban köszönhetiük selyemtenyésztésünk mai fejlődését. Használják fel az utak mentén levő területeket szeder faültetésre az ország legszegényebbjai és legszámosabbjai érdekében, kiknek nincs saját földjük, hol szederfát ültethetnének a maguk számára. Ekként nyújtsanak módot a szegény népnek keresetéhez azáltal, hogy ezen útmenti területeket szederfákkal beültetik. Forduljanak e végett az országos selyemtenyésztési felügyelőséghez Szegzárdra. Az intézet, a mennyire a készlet engedi, készséggel fog adni szederfákat, vagy legalább is útbaigazítással szolgál, hogy hol volnának szederfák találhatóak.» De meg mint a felügyelőség rámutat, más baj is van. «A legutolsó évekig az utak befásítására általában nem fordítottak annyi figyelmet, mint kellett volna. Ma azonban azt tapasztalni, hogy vannak vidékek, hol az eddigi mulasztásokat oly rohamosan igyekeznek pótolni, miszerint az aránytalanul rövid időben lehetetlen a kívánt befásításokat teljesen végrehajtani. Nem lehet ugyanis oly rövid idő alatt a kellő számú kiültetésre alkalmas szederfát beszerezni. Ennek következtében másnemű vagy kiültetésre még nem alkalmas szederfákat ültetnek ki az utakra, a mely ültetvények természetesen tönkremennek, továbbá oly mennyiségben ültetnek ki fát egy évben, hogy azoknak kellő gondozása jóformán lehetetlen, s így az által is szintén eredmény nélkül marad az utak befásítása. A szederfacsemete pedig kárba megy. Ha így elhamarkodva akarjuk helyrehozni azt, a mit eddig mulasztottunk, úgy valóban nem fogunk célhoz jutni. Azon vármegyékben, a hol a közutak szederfákkal való befásítása a selyemtenyésztés érdekében volna, az intézet szívesen állítana fel saját költségén szederfaiskolákat. Saját költségén gondoztatná a fákat és ingyen

bocsájtaná a kiültetésre már alkalmas szederfákat a törvényhatóság rendelkezésére. Ekként a megyéket nem terhelné egyéb költség, mint a fák kiültetésének és gondozásának költségei». Csak kívánatos volna, ha a felügyelőség eme ajánlata mennél több vidéken fogadtatnék el.

A kellő szederfalevél hiányában a termelt selyem silány lesz, s értéktelen: ezt minden erővel meg kell akadályozni.

Selyemtenyésztésünk nagy baja a fonódahiány, mert így az állam a fonodák s a termelők közötti közvetítést végzi csak tulajdonkép. Fonodákat kell felállítani, mert e nélkül nem önállósulhat selyemiparunk. Ha gubóinkat közvetlen a fonodáknak adhatjuk el itthon, minden állami közvetítés nélkül, akkor fog csak selyemtermelésünk kellőképp megizmosodhatni. Létező fonodáink nem voltak elegendők. A pancsovai és újvidékit ezért követte a tolnai, győri és komáromi fonodák felállításának eszméje.

A selyemhernyótenyésztés legnagyobb ellenségei a különböző betegségek; szemcsekor, renyhekor, mészkór, ászkor s sárgaság azok a betegségek, melyek a tenyésztésre végzetesek lehetnek. Tény, hogy tisztasággal sok mindent ki lehet kerülni, de a betegségek távoltartására a tisztántartáson kívül a jó petebeszerzésre is gondot kell fordítani. Ezen fordul meg az egész selyemhernyótenyésztés. Ezért kell a petét a selyemtenyésztési felügyelőségtől beszerezni.

A gubókat eladásra a selyemtenyésztési felügyelőséghez, esetleg a legközelebbi beváltási állomáshoz küldjük. Azokat azonban előzőleg osztályozni kell. A legszebb, legnagyobb, legkeményebb tiszta gubók jönnek az első osztályba: ezeknek van a legnagyobb értékük. A puha, esetleg kissé foltos, vagy kettős gubók jönnek a második osztályba. Vizes, piszkos gubónak már csekély az értéke: ez harmad osztályú.

A gubónak a megfelelő értékesítés szempontjából érettnek s osztályozottnak kell lenni.

A selyemhernyótenyésztőnek követni kell azon eljárást, mely a gyakorlati életben a legjobban megfelelt, s melyet a rendszeres kezelés szabályai előírnak. Másképp a termelés eredményes nem lehet. Sokkal egyszerűbb az egész, semhogy nagyobb nehézséggel járna, de ép egyszerűségénél fogva veszik sokan könnyen, a mi az értékesítésnél boszulja meg magát. Az eredmény nagyon változó, mit egy-egy tenyésztő elérhet: az tisztán csak a kezelés

rationalizmusától függ. A ki a munkát elhanyagolja, az nem boldogul, ki gondos s figyelmes, az szép eredményt lát.

Rendkívüli közgazdasági fontossággal bír a selyemhernyó-tenyésztés: igaz, hogy rendszeren csak kicsiben üzik, de ép ez fokozza fontosságát. A népesség legszegényebb rétege az, mely vele foglalkozik, mely ily módon 1900-ban egy és egynegyed milliót szerzett, de a mely összeg a jövőben sokszorozódhatik. Ez nem is annyira a néptől függ, mint az intéző köröktől; hisz tudjuk, hogy Széchenyi István gróf már 1840-ben azt mondja, hogy «legyen csak elég szederfalevél, s a többi bizonyosan el nem marad». Ez áll, s igazságát minden vidéken tapasztalhatjuk. Ép ezért «kimeríthetlen mennyiségű szederfák ültetése, ápolása, fenntartása, hazai kötelesség». Ez lebegjen mindig szemünk előtt.

Főteendőnk tehát a szederfaültetés s a fonódák létesítése, hogy ne legyen kénytelen a felügyelőség a gubókat a külföldre szállítani eladás végett. Ezért mondja a felügyelőség fenti jelentése, hogy «betartván a helyes egymásutánt a selyemtenyésztés és selyemfonás meghonosítása tekintetében, legközelebbi feladatunkat és törekvésünket abban összpontosítsuk, miként biztosítsuk első sorban az annyi áldozattal kiültetett szederfaállományunkat, ültessük be közutainkat nagyrészt szederfával az ország minden részében, a hol a selyemtenyésztés meghonosítható; létesítsünk selyemfonódákat azon mértékben, a mennyiben az szükséges arra, hogy az országban termelt selyemgubókat itt az országban fonjuk meg, és így selyemgubók helyett selymet vigyünk a világpiacra. Ekként biztosítani tudjuk selyemtermelésünknek fokozatos továbbfejlesztését, valamint a selyemtenyésztés ügyét a jövőre nézve».

Sürgős szükség a selyemtenyésztés ügyét a maga egészében felkarolva terjeszteni. A nép jólétének emelésére való tekintetből alig van fontosabb feladat; már pedig mindaz, a mi a selyemtermelés érdekében történik, a nép érdekében történik, s mindaz a többlet, mit a fokozott fejlesztés ad, a nép jövedelmét szaporítja. Emellett azonban a nemzeti munka szaporítása, a munkaalkalom gyarapítása, a munkakedv fokozása, s a jövedelem nagyobbodása, az ország legspecziálisabb érdeke.

H) Haltenyésztés.

Hazánk halgazdag ország: a halászatból jelentékeny hasznunk volt a múltban, s van a jelenben, jóllehet a halászat a múlthoz képest sokat hanyatlott. Halfajtáink száma jelentékeny, hisz a magyar vizekben élő halfajok száma meghaladja a hatvanat. Halfajtáink a következők: sügér (*Perca*), süllő (*Lueio-perca*) 2 faj, buczo (*Aspro*), durbins (Acerina) 2 faj, kölönte (*Cottus*) 2 faj, géb (*Gobius*), pikó (*Gasterosteus*), meny (*Lota*), ponty (*Cyprinus*) 2 faj, kárász (*Carassius*) 2 faj, czompo (*Tinca*), márna (*Barbus*) 2 faj, küllő (*Gobio*) 2 faj, ökle (*Rhodeus*), keszeg (*Abramis*) 6 faj, balin (*Blicca*), kardos (*Pelecus*), küsz (*Alburnus*) 3 faj, őn (*Aspius*), baing (*Leucaspilus*), jász (*Idus*), kele (*Sardinus*), konczér (*Leuciscus*) 2 faj, domolykó (*Squalius*), csabak (*Telestes*), cselle (*Phoxinus*), paducz (*Chondrostoma*), esik (*Cobitis*) 3 faj, csuka (*Esox*), pócz (*Umbra*), harcsa (*Silurus*), pér (*Thymallus*), galócza (*Salmo*), pisztráng (*Trutta*) 2 faj, alóza (*Alosa*), angolna (*Anguilla*), tok (*Acipenser*) 6 faj, és végre az ingola (*Petranyzon*) 2 faj. A Duna mellékfolyóival együtt a galóczát, süllőt és tokféléket vallja magáénak, míg a Poprád és Dunajecben a lazac és angolnát találjuk. A hegyi forrásokban sok a pisztráng, míg a havasok alján a pérhal, lazac és galócza is jön a pisztráng mellé. A síkvidéken a homokos, kavicsos meder mellett a süllő a jellegzetes halfajta, melynek fogas nevű változata a Balatonban él s világhírű.

Mennél nagyobb a víz annál több a hala, de meg a halfajtája is. A Dunában — Hermán Ottó szerint — 40 halfaj lakozik, a Tiszában 34, a Zagyvában 32, a Rábában 29, a Kőrösben 29, a Drávában 28, az Oltban 27, a Szamosban 24, a Sajóban 22, s a többi kisebb folyóban 14—19. A Balatonban 28, a Szernye mocsárban 19, a Fertőben 16, s a velencei tóban 11 halfaj ismeretes.

A rabló halak fogására fektetik a fősúlyt ez idő szerint: halászszák különösen a harcsát, süllőt, ceukát, pontyot, s a tokféléket. Ez utóbbiakból különösen a kecsege, a fajtok s a viza az, mely halászat tárgyát képezi. Fogják még a paducz, őn, dévér s a többi keszegeféléket, vagy a Balatonban meg a gárdát. A tavakban ponty, csuka, kárász és czompó képezik különösből a halászat tárgyát.

Az újabb időben a mesterséges haltenyésztés kezd tért hódítani. A természetes halászat hanyatlott, a mit különben a vízszabályozási munkálatok s gőzhajózás is elősegítettek. Mindenütt hol a haladás, vagy más ok, a természetes halászatnak gátat vet, a mesterséges halászat kezd nagyobb arányokat venni. A halastavak felállításával, s a halikrák gondozásával a természetes vizeket ellátják a szaporodásra szükséges anyaggal, de meg a halak direkt szaporításával is igyekeznek a halászat hanyatló irányzatának gátat vetni. A mesterséges haltenyésztés a megtermékenyítésről gondoskodik, s a halakat gondozza, majd azokat megfelelő vízbe juttatja, míg a halastavaknál, tógazdaságoknál, a megtermékenyítésnek szabad tér engedtetik, s az ember csak a fejlődést biztosító területet nyújtja mindaddig, míg a hal a hasznosítási célokra alkalmassá válik. A kettő között tehát éles a határvonal.

A mesterséges halászatot az állam mindjárt az alkotmány visszaállítás után figyelembe kezdte részesíteni. Tervezett Budapesten, a Balaton mellett s a Szepességen egy-egy minta hal tenyésztő telepet, de csak az iglói jött létre. Egyes helyek szabadvizek számára szolgáltatnak halikrákat, a miért azután állami segélyben részesítették: a segélyt, illetve előleget halivadékokban rótták le. Ilyformán mintegy 20 ily telep jött létre. E téren azonban 1873—1880 között meglehetősen pangás mutatkozott: ekkor alakult meg a felsőmagyarországi halászegylet Rózsahegy, később Aranyosmaróth székhellyel, majd 1883-ban alakult meg Késmárkon a poprádvölgyi halászegylet állami támogatással. Ez időben kezdett élénkülni az egész halászat ügye. 1885-ben halászati felügyelőség szerveztetett, de meg a halászati törvénynyel is látjuk, a halászat ügyének rendezetlenségét szabályozni. 1899-ben 55 tógazdaságunk volt 5924 katasztrális hold kiterjedéssel.

A halászati törvény tiltja a vízfertőzést; a halászatot csak halászejgy váltás mellett engedélyezi. Egyes alkalmas területek kiméleti terekké való kijelölésére köteleztettek az érdekeltek. A halakra káros állatok lőfegyver nélkül bárki által pusztíthatók, de az elpusztított vagy elfogott ily állatra a vadászatra jogosítottak tulajdonjoga fentartatik. A mesterséges halastavak, de meg oly vizek, a melyek más halat tartalmazó vízzel összeköttetésben nem állanak, zárt vizet képeznek, s bennük halászni bármikor szabad. Más vízben csak a törvény által előírt korlátok

között szabad a halászat. Tilos az ily vizekben fogni fajtokot, fogas süllőt, kecsegét, kő süllőt, márnát, söreget, szintokot, tetemes tokot és vizát április 1-től június 15-ig; pontyot április 1-től július 15-ig; lazacot és pisztrángot szeptember 15-től január 31-ig; lepényhalat márczius 1-től április 30-ig, s végre galóczát márczius 1-től május 31-ig. A törvény által előírt mérettel nem bíró halat fogni tilos, hogy így az indokolatlan halpusztításnak eleje vétessék: a mesterséges haltenyésztés vagy a halaknak más vizekbe való áthelyezése céljából való halfogás az ily kisebb halakat illetőleg is megengedettik esetről-esetre a hatóságok által. Tilos az oly szerszámmal való halfogás, melynek szemei nedves állapotban mérve négy centiméternél szőkébbek, vagy alacsonyabbak; tilos az oly szerszámmal való halászat, mely közönséges vízállás mellett a parttól derékszögben mérve tovább ér, mint a vízfolyás fele; több halfogó használata csak akkor van megengedve, ha azok egymástól való távolsága legalább ötven méter; kábító, mérgező, vagy robbanó szerekkel való halászat szintén tiltatik; tilos napnyugtától napkeltéig halászni, úgyszintén bármely vízi építménytől harmincz méternyire, horog kivételével. Tilos a halat úgynevezett bányákban fogni, vagy a vizet részben vagy egészben halfogás céljából lecsapolni. Ha a lecsapolás tisztogatás céljából történik, arról az érdekelt halászatra jogosítottak nyolez nappal előbb értesítendőek. A további korlátozás a miniszternek fenntartatik; a fogóeszközök szemeinek nagyságát 25 milliméterre leszállíthatja, ha ez a halaknak más vízbe való eresztése folytán szükségessé válnék. Az éjjeli halászatot viszont külön rendelettel szabályozhatja.

Ha az egyes víztulajdonosok halászati joga az okszerűség keretén belül nem gyakorolható, úgy az érdekeltség halászati társulattá alakul.

A halászati társulatok s a magánosok esetleg államsegélyben részesíttetnek olyformán, hogy a megtermékenyített ikrákat, a költséghez szükséges költőedényeket vagy kosarakat díjtalanul kapnak.

Halászati törvényünk intézkedései most már nem kielgítőek: az általános alapelvek most is helyeseknek bizonyultak, a gyakorlati életbe való illeszkedésre azonban ez már nem áll. Ez az oka, hogy a halászati törvény életbelépte óta (1888) a halállomány tekintetében javulás nem mutatkozik, a jövedel-

mezőség csökkent, s a halászati iparág részben visszafejlődött. Mindennek oka az árvizek és árterületeket illető intézkedések elégtelensége, a tilalomidők hosszú volta, valamint a kihágásokkal szemben az ellenőrzés, a megtorlás elégtelensége. Azt mondja a törvény, hogy a mi az árterületeket illeti, ily vizekből a halaknak a mederbe való visszatérését akadályozni tilos: nem tesz azonban a törvény semmit, hogy e halaknak, de megivadékaiknak visszatérését lehetővé tegye vagy elősegítse. Pedig a tavaszi áradások alkalmával a halak a sekélyebb vizeket keresve, (mert ivásuk ekkorra esik), az ártérre mennek; a víz visszahúzódásával a kubik s anyagödrökben, mik az ármentesítő társulatok gátjai mellett vannak, az ivadékok rengetege vész el, mert a vízzel való összeköttetése e helyeknek megszűnik. Egyébiránt az ártereken a tilalmi időkben s azon kívül is igen sok halat fognak ki az orvhalászok is. A mélyedéseket ha csak lehetséges, okvetlen össze kellene kötni a folyammederrel, hogy oda a halak szabadon bemehessenek: az ily helyeket fokozott felügyelet alá kellene helyezni, míg az orvhalászat szigorúan volna büntetendő.

A mesterséges halászatnak mindenkép kedvezni kellene; nagyon helytelen, hogy e helyeket földadó helyett jövedelmi adó kivetésével sújtják.

A hosszú tilalmi időket meg kellene szüntetni, mert ez elszaporítja az orvhalászatot, de meg ennek mi értelme sincs. A tilalmi terek nagyon fontosak, de itt sincs értelme az egész évi tilalmazásnak: azt kisebb időre kellene szorítani. A tilalmi időre nézve nem helyes a fajok szerinti megkülönböztetés. Helyesebb volna a kellő időben az általános tilalom.

A hálószemek nagysága sem megfelelő. Az eresztőhálóknál feltétlenül nagyobb hálószemek kellene, mert az ilyen kifogja a törvényesen előírt nagyságnál kisebb halat, de meg a tilalmi időben lévő is. Más hálószerkezetnél a kisebb hálószem is megengedhető, kivált ha a vízben oly halak is vannak, melyek kártekonyságuknál fogva ritkíthatók, pusztíthatók.

Az ellenőrzés a halászatnál minimális: de annak szigorú keresztülvitele különben lehetetlen is. Hisz ha a halász bizonyítvánnyal igazolja, hogy a halat a tilalmi idő előtt fogja, úgy az szabadon szállítható s árusítható. Nemcsoda, ha így a visszaéléseknek tág tere van. Ezt feltétlenül meg kellene szüntetni: legfőbb a tilalmi idő után nyolcz napig szabadna a halakat

szállítani és árusítani. A büntetéseket úgy e tekintetben, mint az összes halászati kihágások tekintetében szigorítani kellene, így az orvhalászat is a minimumra csökkennék.

Helyes volna még, ha kimondatnék, miszerint csak az állandóan víz alatt levő területek, továbbá a szabályozott folyamok rendes árterületeire kötelező a társulatalakítás; egyébként a halászat önállóan is gyakorolható volna, a törvény alkotandó intézkedéseinek keretén belül. Helyén való volna továbbá, ha az új törvény, az oly nyílt vizeket, melyek egy társulat kezében vannak — tavat, mocsarat vagy lápot képeznek — s rendszeren halászható ki — vagy lefolyással nem bírnak, zárt vizeknek tekintené. A vízfertőzés kérdése a gyári szennyvizekkel kapcsolatban sürgős orvoslásra szorulna.

Ezek azon főbb tekintetek, melyeket az új törvénynek figyelembe kellene venni. Kétségtelen azonban, hogy magánjogi sérelmek nélkül bajos a halászat ügyét rendezni, mert hisz nálunk a közvizek halászata is magántulajdon.

Halászati társulataink 1899-ben a következők:

Balatonon	1 társulat	107,361 kat. hold	vízterülettel
Velencei tavon	1	3,967	«
Ferencz-csatornán	1	2,422	«
Dunán	9	59,130	«
Dunaágakon	4	7,834	«
Vágon	5	11,281	«
Nyitrán	1	244	«
Garamon	2	805	«
Ipolyon	1	767	«
Tiszán	7	30,615	«
Szamoson	1	2,331	«
Körösökön	2	2,490	«
Maroson	1	8,249	«
Temesen	1	1,037	«
Összesen			37 társulat	227,533 kat. hold	vízterülettel.

Ugyane folyókon nem volt befejezve teljesen a hatósági eljárás e fölvétel alkalmával, 20 kisebb társulatnál mintegy 25,000 kat. hold területen, de ezenkívül a továbbiakban is folyton történtek e téren munkálkodások s előkészületek új társaságok alakítására.

A magántevékenység szép eredményeket mutat fel a halászat terén, sajnos azonban nem oly arányút, a milyent várhatnánk.

Tengeri halászatunk meglehetősen csekély, sőt folyton hanyatló. Az Adriában mintegy 320 halfaj ismeretes, melyből körülbelül száz szolgál táplálékra; de ennek is csak mintegy fele örvend keresletnek. Nevezetesebb halfajai a következők: merluzzi, szardella, tunhal, moli, rase, scampi (rák), volpi, menőie stb. melyekből évente mintegy 300,000 klgr. 140,000 forint értékben jó forgalomba.

A rablóhalászat sajnos hazánkban nagy kiterjedésben gyakoroltatik, halászatunk nagy hátrányára. Mennél kevesebb munkával igyekeznek mennél több halat fogni. Ez az oka annak a halszűkének, mely már mindjobban tapasztalható: szinte csodálni lehet, hogy az ily rendszer mellett halászatunk még ennyire is tudott fejlődni. Ezt csak az okszerű továbbfejlesztésnek tudhatjuk be: hisz e tekintetben szinte lázas tevékenységet tapasztalhatunk a kormány részéről. A pisztráng költőtelepeket szaporítja: 1890-ben 17 volt, 1900-ban 63. Ponty- és süllőtermelő tógazdaság 55 van, melyből 34 helyen az üzem egész rendszeresen folytatottatik. Az összes kiterjedés 3430 hektár, míg az utóbbiaké 1930, melyek feladataik magaslatán állanak, lecsapolhatók, s egész rendszeresen kezelhetők.

A kihalászott mennyiségről pontos adataink nincsenek. Egyes helyeken azonban most már a rendszeresebb kezelés nyomán, kezdik gyűjteni az ez irányú statisztikai adatokat. Így tudjuk, hogy a mintegy 108,000 kat. hold kiterjedésű Balatonból 1900-ban 826677 mm. gardát és keszeget, valamint 752'58 mm. fogas-süllőt, továbbá 6g2'28 mm. más halat, tehát összesen 9711'64 mm-t fogtak ki. Ez volt az első rendszeres fogás éve, mert ez évtől kezdve vette ki egy részvénytársaság 25 évre a balatoni halászat egészét, s ez évben az értéktelenebb hal csökkentésére törekedtek. A nemesebb halak kifogása a további évek feladata (1901-ben már 1301'46 mm. fogas-süllőt fogtak ki), úgyszintén az összmennyiség fokozása is, mert hisz az a Balatonnál óriási módon fejlesztendő rendszeres kezelés mellett. Egy kat. hold csak 8 klgr. adott, míg például a palicsi tó kat. holdja 100 klgr. Ezenkívül túl a Dunán mintegy 1500 mm. nemes halat fognak ki 2000 kat. hold rendszeresen kezelt tó gazdaságból. De a halgazdaságok száma folyton nagyobbodik. A palicsi tóból összesen kifogott mennyiség 1900-ban 73,765.50 klgr. volt, melyből 10,463.50 klgr. a ponty, 2738 klgr. csuka s 60,564 klgr. a kárász.

A század utolsó két évében a halászat terén nagyarányú a tevékenység, mely azt a régi maradiságból kivetkőztetve, a modern kívánalmaknak megfelelő irányban fejleszti. Legjobb úton vagyunk a cseh ponty kiszorítására, mely annyi ideig oly kellemetlen versenyt okozott. A nyílt vizeken fogas-süllőket igyekeznek az illetékes körök tenyészteni, a mi szép sikert ígér, s így az orosz süllőre nem fogunk rászorulni. A külföldi hal kiszorítása legfontosabb teendőink egyike: a romániai halra sem leszünk reá szorulva, ha a megkezdett nyomokon tovább haladva pótoljuk mindazt, mit a múltban mulasztottak. Ez egyébiránt az újabb kormányzati tevékenység főcélja. A halászatnak mint önálló haszonvételi ágának modern s gazdaságos kihasználása, de viszont a modern ismereteknek megfelelő színvonalra való emelése az utóbbi években fokozottan nyomul előtérbe. Halászati törvényünk szigorú végrehajtásának szükségességét általában belátják, s igyekeznek is az ott lefektetett elveknek érvényt szerezni. Nagy hibája a múltnak, hogy ennek szükségességét be nem látta, hogy a halászati ügyeket oly könnyen vette. A halak védelme és óvása a múltban csak papíron volt meg; a halászatot úgyszólván mindenki, szabadon s jogtalanul gyakorolta. Egyébiránt a tiltott halászat még most is gyakori. Ennek teljes kiküszöbölése, s az okszerű halászatnak a maga egészében való felkarolása a jövő feladata.

IX. ERDÉSZET ÉS VADÁSZAT.

Bemutattuk már az előzőekben hazánk erdőségének területét: 9.037,844 hektár a magyar birodalom erdősége. Ily óriási komplexum rendszeres kezelése roppant nagy fontossággal bír úgy a köz-, mint a magángazdaságra.

Az erdőfelügyeletet Magyarországon 20 királyi erdőfelügyelőség végzi, míg Horvát-Szlavonországban e politikai hatóságok mellé rendelt erdészeti személyzetnek jut ez osztályrészül. A kincstári erdők ügyét, öt erdőigazgatóság öt főerdőhivatal s nyolcz erdőhivatal végzi; a községi stb. erdők kezelését viszont egy erdőigazgatóság, négy erdőhivatal, s az erdőgondnokságok végzik, melyek esetről-esetre szerveztetnek, midőn a községi stb. erdők államerdészeti kezelés alá adatnak.

Az összes erdőségek öt csoportba oszthatók. Az első csoport

megyéi a következők: Pozsony, Nyitra, Bars, Trencsén, Árva, Liptó, Szepes, Túróc, Zólyom, Hont, Nógrád, Heves, Borsód, Gömör, Abauj-Torna és Sáros. A Kis-Kárpátok, a Fehér hegység, Beszkidek, Babia-Gura hegyláncz, Eperjes-Tokajmenti hegyek, Bükk, Mátra s a börsönyi hegyvidék között terülnek el, s délfelé a Dunáig terjeszkednek ezen erdőségek. A vidék fanemei a következők:

	<i>Hold</i>	<i>vagy</i>	<i>Hektár</i>
Bükk és gyertyán	1.029,000		592,000
Kocsányos és kocsánytalan tölgy	757,000		433,000
Luczfenyő	656,000		375,000
Jegenyefenyő	271,000		163,000
Csertölgy	184,000		124,000
Erdei fenyő	125,000		72,000
Nyir	53,000		30,000
Fűz és nyár	19,000		11,000
Éger	15,000		8,600
Juhar	13,000		7,400
Akác	9,000		5,000

Megjegyezzük, hogy ez adatok, úgy mint a további neműek is, nem a mezőgazdasági statisztikai felvételen alapulnak, hanem a Bedő-féle nagy erdészeti munkából vannak véve, mely az 1896-iki kiállítás alkalmából jelent meg.

E csoport vidékének éghajlata mérsékelt, az erdők szép, jó, de lassú növésű faanyaggal bírnak: a fák hosszú növésűek.

A második csoporthoz tartoznak a következő megyék: Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Szilágy, Szolnok-Doboka, Besztercze-Naszód, Csik, Háromszék, Brassó, Udvarhely, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Kolozs, Alsó-Fehér, Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő, Fogaras, Szeben, Hunyad, Arad, Bihar, Krassó-Szörény és Temes vármegyék. Az erdélyi felföldet környező hegyek, az erdélyi északi hegylánczolat a Cibles csoporttal, a keleti határláncz a gyergyói hegycsoporttal s a Margittá hegységgel főbb hegységei, továbbá a déli határláncz, a fogarasi havasok, Retyezát, karánsebesi havasok a Szemenik csoporttal, a bánáti érczhegység, s fent a bihari hegységek.

A vidék fanemei a következők:

	<i>Hold</i>	<i>vagy</i>	<i>Hektár</i>
Bükk és gyertyán	4.142,000		2.384,000
Luczfenyő	1.585,000		912,000
Kocsányos és kocsánytalan tölgy	1.579,000		908,000
Csertölgy	373,000		214,000

	<i>Hold</i>	<i>vagy</i>	<i>Hektár</i>
Nyír	201,090		115,000
Jegenyefenyő	112,000		64,000
Fűz és nyár	45,000		26,000
Éger	30,000		17,000
Szil és juhar	18,000		10,300
Erdei és feketefenyő	7,000		4,000
Akác	1,400		800
Hárs	1,000		575
Vörösfenyő	130		74

Éghajlata az északi részeken hidegre hajló, de nagyban egészben mérsékelt, sőt a déli hajlatokon meleg is. Fatenyészete jó; az ungi, zempléni és mármarosai fenyvesek kivételével hosszú növésűek a fák. A luczfenyő kivált egyes vidékeken kitűnő. A nagyobb terjedelmű fajok közül a nyír az, mely az előző csoporthoz képest óriási teljedelmet vesz.

A harmadik csoportba tartoznak a nagy magyar Alföld erdőségei Szabolcs, Hajdú, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Csongrád, Csanád, Békés, Bács-Bodrog és Torontál megyékkel. Erdőségei aránylag kis kiterjedéssel bírnak, a mint adataink mutatják:

	<i>Hold</i>	<i>vagy</i>	<i>Hektár</i>
Nyár és fűz	196,000		113,000
Kocsányos és kocsánytalan tölgy	131,000		59,800
Akác	83,000		41,800
Csertölgy	20,000		11,500
Bükk és gyertyán	15,000		8,600

Erdei és feketefenyő, nyír és éger mint egészét képező erdő ezer holdon alul van. E vidék éghajlata meleg, szélsőségre hajló.

A negyedik csoportot a nyugati erdők alkotják, s a duna-jobbparti részre s Esztergomra terjednek ki. Ide tartoznak tehát a következő megyék: Mosony, Győr, Komárom, Esztergom, Fejér, Tolna, Somogy, Baranya, Veszprém, Zala, Vas és Sopron. Fajnevei a következők:

	<i>Hold</i>	<i>vagy</i>	<i>Hektár</i>
Bükk és gyertyán	419,000		241,000
Kocsányos és kocsánytalan tölgy	312,000		179,000
Csertölgy	299,000		172,000
Erdei fenyő	174,000		99,900
Fűz és nyár	62,000		35,400
Nyír	60,000		34,300
Éger	26,000		14,900

	<i>Hold</i>	<i>vagy</i>	<i>Hektár</i>
Akác	23,000		13,200
Lucfenyő	20,000		11,500
Kőris, juhar, szil	17,000		9,700
Jegenyefenyő	6,000		3,400
Hárs	2,000		1.150

Éghajlata e vidéknek szelíd, szélsőségekre nem igen hajlik, s a fatenyésztési viszonyok általában kedvezőek.

Az ötödik csoportba a délvidéki, vagyis horvát-szlavonországi s fiumei erdők tartoznak. Fanemei a következők:

	<i>Hold</i>	<i>vagy</i>	<i>Hektár</i>
Bükk vagy gyertyán	1,511,000		869,000
Kocsányos és kocsánytalan tölgy	572,000		328,000
Jegenyefenyő	295,000		169,700
Kőris, szil és juhar	177,000		101,600
Nyír	55,000		31,600
Nyár és fűz	19,000		10,900
Csertölgy	13,000		7,800
Hárs	10,000		5,750
Erdei fenyő	8,000		4,600
Akác	1,000		575

Éghajlata a magas hegységekben hűvös, a lapályos területeken meleg: a fa gyors és jó növésű. A tölgyek kitűnő minőségű dongát, a jegenyefenyők szép s nagyméretű építési anyagot adnak.

Természetesen fenti fanemeken kívül az egyes vidékeken más fák is vannak kisebb kiterjedésben, melyek azonban fenti beosztásnál számba nem vétettek. Főbb fanemeink az egyes csoportokban mindenesetre a fent részletezettek. E szerint az 1896-iki statisztikai kimutatás szerint fanemeink a magyar birodalomban a következő megoszlást mutatnák:

	<i>Kat. hold</i>	<i>vagy</i>	<i>Hektár</i>	<i>%</i>
Tölgyerdő	4.239,582		2.439,879	26.89
Bükk s más lomberdő	8.259,364		4.753,264	52.38
Fenyőerdő	3.268,422		1.880,976	20.73

A fenyőerdők szerepelnek tehát aránylag a legcsekélyebb százalékkal. Ez adatok azonban a fanemeket meglehetősen összesítik. Ha a részletekre megyünk, úgy láthatjuk, hogy a tölgyerdőkből 20.96 % csertölgy; a lomboserdőkből 68.93 % bükk, 17.23 % gyertyán, 4.46 % nyír, 4.12 nyár és fűz, 2.72 % kőris,

szil és juhar, 0.85 % éger, 1.50 % akác, és 0.15 % hárs; a fenyőerdőből 88.19 % luczfenyő, 20.95 % jegenyefenyő, 9.60% erdei fenyő közte pár ezer holdra menő fekete fenyővel, és 0.28 % vörösfenyő. A többi fanem csak szórványosan fordul elő.

Ilyen az erdőknek fanemek szerint való megoszlása: ezek keretén belül történik az erdőkihasználás a szükségletnek megfelelőig.

A múltban az erdőkihasználás nagyon okszerűtlenül gyakoroltatott: az erdőirtások a maguk kíméletlenségével léptek föl; mi sem volt mi hathatósan útjukat tudta volna állni. A legeltetésnek okszerűtlen folytatása, a mezőgazdasági terület folytonos terjesztése, az erdei haszonvétel kapzsi kihasználása az erdőségekre roppant kárral jártak. Az 1879-iki erdőtvény vetett csak ennek gátat, kimondva, hogy a feltétlen erdőtalajok kiirtása tilos, s esetleges vágatásuk után legfeljebb hat év elteltével beerdősítendő, illetve rajtuk az erdősítési munkálatok teljesítendő. Emellett elrendeli még a törvény, hogy az oly erdőbirtokok, melyek hitbizományszerű tulajdont képeznek, kormányhatóságilag jóváhagyott üzemterv szerint kezelendők: ez egyébiránt a magánbirtokosokra is fennáll a véderdők tekintetében. Ilyformán az erdőirtás okszerűtlen gyakorlásának gátat vetettek, s az erdőállomány fentartása sok tekintetben biztosított. Tény, hogy a rendszeres üzemterv szerint való kezelés a tulajdonosoknak gyakran nagy költségeket okoznak, s nem egyszer ez által semmi jövedelemhez sem juthatnak, de erre való tekintettel 10 évi állami adómentességben részesülnek részben vagy egészben, a községi pótdónak viszont csak a felét tartoznak megfizetni.

Megjegyezzük, hogy a horvát-szlavonországi kincstári erdőkre a magyar erdőtvény csak műszaki tekintetben terjed ki; különben az országos törvény, s a horvát kormány autonómikus jogköréhez tartoznak.

Erdőségeink természetes vagy mesterséges úton újítatnak fel. A természetes felújítás viszont magról vagy sajról történik. Természetes felújítás a szálerdő üzemnél maghullajtás által történik, a sarjerdő üzemnél sajjaztatás, s a középerdő üzemnél a kettő kombinációja által. A mesterséges felújítás viszont magvetés vagy ültetés által történik.

A szálalóüzem már nem igen gyakoroltatik: az leginkább a véderdők üzemterveibe van beleillesztve. Mű- és épületfa termelésre használható, illetve csak ezen üzemágak adnak jó mű- és

épületfát. A szálerdő üzemnél a fordaidő 80—120 év között változik. A vágás esetleg már 40 év múltán is ismétlődik, de ebbe például a Karstban 160 év is beletelik. Ez mindenesetre a haszonczettől függ. A felújítás fokozatos használat mellett történik, de ha ez öt éven belül nem sikerül, úgy a mesterséges felújítással pótolják az elmaradt magtermést. A fenyők magvetés által újítatnak fel, mert hisz azok sarjrol nem nevelhetők.

A sarjerdő üzemnél a fák nem lesznek a tökéletes kifejlődésig tartva, hanem ha arra alkalmasak, levágnak, s a satjból új fát nevelnek. Az esetleges hézagokat viszont itt mesterséges úton pótolják. A fordaidő 5—60 év között változik: a nagy ingadozás a használati célok különbözőségének tudható be. A szőlőkaróknak való akáczos már 5 évtől kezdődőleg használható, míg tűzifa csak 40 évtől fölfelé. A sarjerdő üzemben gyakoroltatik a cserkéregtermelés is 10—30 éves tölgyesekben. Különösen Trencsén, Nyitra, Hont, Nógrád, Bars, Gömör, Heves, Borsod, Abauj-Torna, Zemplén, Ugocsa, Kis- és Nagy-Küküllő vármegyékben van elterjedve, tehát az északi és keleti hegylánczatokban, Liptó, Árva és Szepesben azonban a fiatal luczfenyőt is felhasználják e célra.

A középerdő üzem a szál- és sarjerdő üzem egyesítése. A szálfák a fő, a satjfák az aljfák. A felújítás az aljfáknál sarjaztatás által, a főfáknál természetes és mesterséges úton történik. A középerdőüzem nálunk aránylag ritka.

A mesterséges felújítás nálunk abban áll, hogy egy bizonyos területen, melyen már fák állottak, vagy nem állottak, vetés vagy ültetés által erdősítünk. Az ily felújításnak akkor van helye, ha még a fák magzó korba nem léptek, vagy már ezt a kort túlhaladták; ha idegen fanemet akarunk tenyészteni; ha a talaj megromlása következtében a fák megritkulknak; árvízjárta helyeken; ha valamely helyen elemi csapások, fagyok, rovarok mutatkoznak, vagy ha természetes felújítás mellett üres foltok keletkeznek.

A szálalóüzem, a mint azt említettük, nem igen gyakoroltatik: a vágásos gazdaság az, mely általában el van terjedve. Ez a rendszeres erdőgazdálkodás nélkülözhetlen része. Az erdő például 100 éves forgókba osztva 20 évenként vágatik: A tisztavágásos erdőgazdaságban a 100 éves forgó 100 részre osztva évenként vágatik: vagyis minden részlet 100 éves lesz. A mint azt már tudjuk, a felújítás időnkint a fenti módon gyakoroltatik.

A mesterséges erdősítésnek különösen a kopár, vízmosásos területek beültetésénél, betelepítésénél van nagy szerepe, vagy a futóhomok megkötésénél s vizes területek kiszárításánál. Nagy fontosságú mindez a közérdek szempontjából, a miért is az állam mindezt fokozott gondozásban részesíti. Ingyen csemetéket oszt ki, de meg erdősítési jutalmakat is tűz ki.

Az oktan erdőkezelésnek a mint azt már említettük az 1879-iki törvény vetett véget, ha nem is minden tekintetben. Az erdőirtásokról azonban komolyan már 1790-ben kezdtek gondolkodni; s már ekkor is nagy ideje volt az ez irányú intézkedéseknek, mert az erdőgazdálkodás vitele általában már nagyon kezdte megközelíteni a teljes fejtelenséget. Elhatározott tehát, hogy a megyék törvényesen akadályozzák meg az erdőpusztítást, sőt a megye ügyészsége által esetről-esetre perbe fogattassék az erdőirtó.

Hogy az ily intézkedések még sem voltak elégségesek az erdőirtás megakadályozására, azt mi sem bizonyítja jobban, mint azon körülmény, hogy az 1802-ik országgyűlés újból kénytelen volt e kérdéssel foglalkozni. Ismételten indítvány tétetett annak megakadályozására, de a jogaihoz erősen ragaszkodó nemesség akaratán megtört egy lelkes csoport jóakarata. A rendek nagy többsége felzúdult az ily korlátozások ellen, s nem győzték meg a hasonló érvek, mint például, hogy nem engedhető meg, hogy alaki tulajdonát az ország kárára és hátrányára elharácsolja. Indítvány tétetett a marha legeltetése s a tüzelőfa vágásának korlátozása tekintetében. Nagy ellenzéke volt e javaslatnak, de mégis biztosítva lett volna valamennyire az erdőségek sorsa, ha e törvény szentesítést nyer, s ha azt a rendek nem halasztják a következő országgyűlésre. Az 1807-iki országgyűlés azután az erdőket végre a törvény gondjai alá helyezte, sőt még a futóhomok elnyomására, illetve korlátozására is törvényt hoztak, s homokos vidékeken a jobbágyok között ingyen osztottak ki földeket fásításra.

Az 1840: X. t.-cz. szerint tiltva van a folyóvizek s csatornák felé néző meredek hegyoldalon az erdőknek pusztítása. A múlt intézkedései tehát megfelelők nem voltak. Igen célhoz vezető intézkedés volt azután az, mit az osztrák tartományokban 1852. deczember 5-ikén kihirdetett nyílt parancs, a mely 1857-ben Magyarországra is kiterjesztetett, tartalmazott. E törvény szerint engedelem nélkül erdőteltet a faültetéstől elvonni

és más czélokra fordítani tilos; az újonan kivágott erdőrészek legfőlebb öt év alatt újra befásítandók; az erdőt pusztítani, azaz akkép kezelni, hogy ez által a további fatenyésztés veszélyeztessék, vagy teljesen lehetetlenné tétessék, tilos; hasonlóképp tiltatik oly erdőkezelés, mely által a szomszéd erdő a szélnek kitétetik; erdei legeltetést a sarjzatra rendelt oly erdőrészekben, melyekben a legelő marha a már létező vagy még csak növesztendő fasarjaknak ártalmára lehetne, gyakorolni nem szabad. A második rész az erdei termények hordásáról s mindenemű erdőügyekről szól. A harmadik rész védi az erdőket az erdőégések és rovarok ellen, a negyedik rész az erdő védelméről s az erre szükséges személyzet ügyeit tárgyalja, míg végre az ötödik az erdőtulajdon bátorságára szolgáló büntető törvényt foglalja magában; e törvény azonban az októberi diplomával hatályát veszítette.

A községek rendezéséről szóló 1871: XVIII. t.-cz. elrendeli, hogy míg az erdők fentartásáról újabb általános törvény nem intézkedik, a községek a községi erdők fentartását biztosító kezelési módról kötelesek gondoskodni.

Az új törvény életbe léptetésével azután, úgy az 1807 mint az 1840-iki törvények intézkedései, a mennyiben azok az új törvénnyel ellenkeznek, hatályon kívül helyeztetek. Ennek értelmében tiltva lett az erdőirtás oly területeken, a melyek állandó gazdasági művelésre nem alkalmasak, «magasabb hegyek kőgörgötegein, havasok fensíkjain vagy hegytetőkön és gerinczeken, meredek hegyoldalokon és ezek lejtőin, hegyomlások, kő- vagy hógörgöttegek, és vízmosságok támadásának és terjedésének megakadályozására szolgáló helyeken, vagy a melyek elpusztulása folytán alantabb fekvő területek termőképessége, vagy közlekedési utak biztonsága veszélyeztetnék, vagy szélvészek rombolásának út nyitnatnék.» Tilos az ily helyeken a legeltetés mindaddig, míg a sarjhajtásokban kár okoztatnék. Tilos a véderdőkben és a futóhomokon almot gyűjteni. Az 1879-iki erdőtörvény szigorító intézkedései általában kedvezően hatottak.

Az oktalan erdőpusztítás elrettentő példája gyanánt áll előttünk Dalmatia és a Karst hegység; elkezdte ezt a pusztítást Velence, s befejezte a török. A faszükségletét ugyanis Velence az istriai és dalmát partokról fedezte, s ezt szenvedni máig is a Karst. Ezen szörnyű pusztításnak szomorú látománya a nagy kitejedésű, kietlen, szomorú hegyvidéknek szinte meg-

döbrentően zord, szilárd kopársága. Napjainkban a Karstot már kezdik újra erdősíteni. De az erdőirtás példái gyanánt hozható fel a Duna, Tisza s a Temes mentén látható mocsaras vidék, vagy a Maros mentének kavicsos helyei, melyek az erdőirtások nyomán keltek. Vagy ott vannak a zólyom- s nógrád-vármegyei kopár és vízmosásos területek.

Az erdősítések azért szép sikerrel haladnak előre. Említettük már a Karstot; ott van különösen a zenggi völgy, s a tenger melléki részek, a deliblati futóhomok, a szegedvidéki homok, vagy a Kecskemét, Szabadka, stb. telepítései.

Az 1884: XXVI. t.-cz. erdővásárlási alap létesítéséről szól, a melynek értelmében a birtokrendezési, vagy kezelési okokból s telepítési célokból eladásra kerülő kincstári erdők faállományának ára egy alap képzésére fordítandó. De a törvény a helyi érdekű vasutaknak ez alapból való támogatását is megengedi, s így az erdősítési célokra már ezért is kevés iut.

A kopár területek befásításának kötelezettségét a törvény is kimondja, de meg a magántevékenység is sokat tesz e téren. A káros vízmosások így elkerültek, de meg az árvíz veszély is csökken, mert a lejtőkről lezuhanó víz a beerdősített területeken jobban megoszlik, nem egy helyen, s nem egyszerre jut a folyóvízbe.

A kopár területek befásításának szükségessége hozta létre az 1898: XIX. t.-cikket, mely a községi és némely más erdők és kopár területek állami kezeléséről, továbbá a közbirtokosságok és a volt úrbéresek osztatlan tulajdonában levő, közösen használt erdők és kopár területek gazdasági ügyvitelének szabályozásáról szól. E törvény értelmében állami kezelésbe adandó át a kis- és nagyközségek, továbbá az 1873: XXX. t.-cikkből említett községek (vagyonközösségek), mint ilyeneknek birtokában levő erdők; az úrbéri rendezés alkalmából erdőilletőség fejében a volt úrbéresek tulajdonába átment, közösen kezelt erdők, a mennyiben az 1879: XXXI. t.-cz. 2. vagy 4. §-ának hatálya alá esnek; a törvényhatóságok, törvényhatósági joggal felruházott városok, és rendezett tanácsú városok, mint ilyenek, tulajdonában levő erdők, ha a jelen törvény életbeléptetése idejében szerződés alapján már az állam által kezeltetnek, vagy a mennyiben ez az eset nem forog fenn, ha jövedelmezőségük külön erdőtiszt tartását nem engedi meg; az egyházi testületek és egyházi személyek mint ilyenek birtokában levő erdők, to-

vábbá a köz- és magánalapítványok-, és bizottmányokhoz tartozó erdők, és az 1879: XXXI. t.-cz. 17. §-ának hatálya alá eső részvénytársulati erdők, ha ezen 1898-iki törvény életbeléptetése idejében szerződés alapján már az állam által kezeltetnek, vagy a mennyiben ez az eset nem forog fenn, ha birtokosaik, a jelen törvény életbeléptetésétől számított hat hónapon belül, külön szakértő erdőtisztet nem alkalmaznak; mindezen kívül állami kezelésbe jutnak még bizonyos kopár területek is, s egyes fentebb elő nem sorolt erdők (véderdők).

A mint már fentebb említettük, ez az 1898-iki törvény más tekintetben is állást foglal. Kimondja, hogy a közbirtokosságok és a volt úrbéreszek osztatlan tulajdonában levő, közösen használt erdők és kopár területek gazdasági ügyeit, a közös birtokosok gyűlése intézi.

Ilyformán az erdészeti ügye sok tekintetben helyes mederbe tereltetett, s az erdőségek egy nagy hányadánál az okszerű erdőkezelés biztosított.

A véderdő s futóhomoki erdőterület különleges szabályok szerint kezeltetik: ezek nagy elővigyázatot igényelnek, mert hisz ellenkezőleg a cél, a miért létesítették, tétetik kockára. Ezért is a száraló üzem szerint kezeltetnek, s minden kihasználáskor o'6 részben a záródottsághoz mérve, mely általában véve elérhető, fentartandó. A zárlat aránya 0.4-re csak akkor szállítható le, ha a gyors felújítás biztosítva van.

Az előző évtizedekben a legértékesebb faneműekre, a tölgyre, nagyon kevés gondot fordítottak. Fokozottan használták ki, s pótlásáról nem gondoskodtak. Így azután a bükk és gyertyán, egyes vidékeken viszont erdei fenyő hódított tőle tért. Legújában azonban a mulasztást a tölgy tekintetében sokban pótolják. Különben egy értékes fafélének, a szelíd gesztenyefa is szépen terjed. A magasabb hegyvidéken a fenyőktől a bükk foglalt el nagyobb területet. Egyébiránt az akác és fekete fenyő ültetése is nagy mértékben felkaroltatok az utóbbi időben; kiváltképp futóhomokok megkötésére alkalmasak a nyárral s fűzzel egyetemben, de meg magukban is a vízmosásos vagy kopár területek befásítására. A székes talajok befásítására kellene még nagyobb gondot fordítani; ez a talajnem van talán a legjobban elhanyagolva. A baj azonban az, hogy ennek fásítása bajos, az egyes fanemek nem kedvelik. A gyengén székes talajokon azonban jól díszük a cédrus és a bálványfa, vagy ha kevés a szik a

földben, úgy az akácza is, a melyek ültetését e talajnemén széles körben kellene felkarolni.

Az erdei károk az okszerű erdőkezelés mellett sok esetben el lehetne kerülni: láthatjuk ezt az utóbbi évek nagyobb tevékenysége nyomán. A szú, akáczapajzstetű, apáczarovar, cserebogár, sárga farú gyaponcz, bucsújáró pohók, s a gyapjas pohók stb., stb., szokott nagyob károk okozni. A szédöntés kivált a múltban okozott sok kárt, de most már a könnyen kidönthető fanemek közzé erősebb gyökérzetű faféléket is tesznek, s így azok állása biztosítatik. A hónyomás, a tűz, s a korai és késői fagy szintén az erdő ellenségei közzé sorozható.

A főerdőhasználatot a fa adja, mely tüzelésre, épületfának, szerszámfának, esetleg vegyi termékek előállítására használtatik fel. A tölgy és lucz kérge csersavtartalmánál fogva jöhet tekintetbe. Rendes erdőkezelés mellett a területnek csak oly nagy hányadát használják fel egy évben, a hány évre a vágás meg van állapítva. Egyébiránt a főhasználatot nemcsak a véghasználat adja, hanem a közteshasználat is, mely gyérités alakjában, vagy esetleg az elromlott, elvéhédtt fák kivágásában jelentkezik. Rendszeresen kezelt erdőgazdaságban a köztes használat a véghasználat 30—40 százalékát adhatja.

A mellékhasználat többféle alakban jelentkezhetik. Mellékhasználatot képez a legeltetés, a mezőgazdasági köztesművelés, alom- és fűhasználat, mészégetés, kő- és kavicsbányászat, makkolgatás, magnyerés, halászat és vadászat.

A legeltetés egy nevezetes mellékhasználat az erdő kihasználásának: a múlt biinei különben ebből eredtek. A túlzott legeltetés eredményezte a kopár helyeket. Az erdő kiritkított, hogy így a fűnövés erőteljesebb legyen 8 azt legeltetés által hasznosították. A marha a legelőt lerágta, letaposta, esetleg lépcsőket taposott reá, a fűnövés erőteljessége alább hagyott, s kopár, vízmosásos területek keletkeztek. Nagyon gyakran egész hegyoldalakat égettek le, melynek nyomán azután igaz, hogy bővebben nőtt a fű, s kitűnő legelőt nyertek, de alapját vetették meg a kopár, vízmosásos oldalaknak.

Az erdei legelő körülbelül tíz millió holdat tesz ki: most már ezeken a legeltetés óvatosabban gyakoroltatik, s a legeltetési károk ritkábbak. Különben a véderdőt s futóhomokokat legeltetni egyáltalában nem szabad, de más erdőben sem addig, míg a fiatal fa hajtása a legelőmarha szája alól ki nem nő.

Egyébiránt ha maghullajtás útján akarják az erdőket felújítani, úgy azokat vágás előtt 5—10 évi előtilalom alá helyezik, hogy így a csemeték a lerágás ellen biztosítva legyenek.

A legeltetés gyakorlása a mezőgazdaság érdeke, s így a legeltetés egy bizonyos fokig megengedhető. Ennek tekintetbevétele a legelő erdőüzem terjedését segíti elő, a mely abból áll, hogy a fák záródottsága csökken, s így a legeltetés akadályokba nem igen ütközik. Kívánatos volna azonban, hogy nemcsak az erdők vétessenek ily kezelés alá, hanem az arra alkalmas legelők is befásítva legelőerdőkbe alakíttassanak át.

A mezőgazdasági használat a vágásterületek mesterséges felhasználásának ideje alatt gyakorolható a legpraktikusabban. Az első évben az ily földet gabonaneművel, a második és harmadik évben kapással vetik be. Három évnél tovább azonban az ily föld nem használható mezőgazdasági művelésre. A kápások művelése, s annak tenyészideje alatt azonban már a csemetéket is kell gondozni s tisztán tartani, különben a pillanatnyi haszon a tulajdonképeni főhasználati cél, a fatermelést veszélyezteti. Az ily művelési módnak csak jó erőben levő sík vagy szelíden hajló dombokon van létjogosultsága, hol esetleg elegendő szántóföld nincs. Így azután a nép is nyer, de meg az erdőtulajdonos is némi hasznot biztosít magának.

Az alom- és tűhasználat is csak megszabott korlátok között gyakorolható, ha az erdőségekben kárt okozni nem akarunk. Az alomgyűjtés a talaj természetes trágyáját csökkenti, a csapadék lefolyását akadályozza, s a nedvesség elpárolgását lassítja. Érthető tehát mindebből, ha az alomgyűjtés mérsékelt folytatását lehet csak az erdészet szempontjából megengedni. A lombtakarmánygyűjtés a mezőgazdaság szempontjából sokszor rendkívül fontos, de az erdőre könnyen veszélyes lehet a túlzásba menetel.

A lombtakarmánygyűjtés mindenesetre nagyobb arányokban volna folytatható, mint azt napjainkban látni lehet. A lombgyűjtésre különösen alkalmas a szil-, tölgy-, hárs-, juhar-, mogyoró-, nyár-, kőris-, gyertyán-, fűz-, s akáczfa. Kevésbé a bükk, nyír s éger. A túlevelűek e célra nem alkalmasak. Ha a lombszedést minden évben gyakoroljuk, úgy legcélszerűbb faállományunkat 3—4 éves turnusokba osztani. Főtakarmány gyanánt a lombtakarmány kesernyés íze miatt nem használható, csakis más takarmány neműek mellett: különösen a juh és kecskének adagolható, míg a szarvasmarha már állandóan nem oly szívesen

fogyasztja, jóllehet kétségtelen, hogy takarmányhiány esetén ezekenél is sikerrel beosztható a takarmány-összeállításokba kisebb adagokban. Lovakkal a lombtakarmány nem igen értékesíthető: sokan azt állítják, hogy a boróka s nyár lombozata a juhok gyapja növést igen előnyösen befolyásolja, a nélkül, hogy a minőség hanyatlana. A lombtakarmány különben csakis szárazon etethető.

A makkoltatás a tölgyeknek s néhol a bükknek makktermésével gyakoroltatik, mely szép hasznot adhat: a kocsános tölgyön levő gubacs viszont cserző anyag gyanánt értékesítetik. A makkoltatás a délvidéken s különösen Horvát-Szlavonországban vett nagyobb lendületet.

A fák magvának gyűjtése különösen az utóbbi időkben vett nagyobb terjedelmet, a mióta az erdősítés nagyobb arányúvá vált: annakelőtte az egész meglehetősen csekély terjedelmű volt.

A halászat az erdőségekkel kapcsolatban aránylag csak kis terjedelmű; az főkép a magas hegységek patakjaiban pisztráng-halászat alakjában nyilvánul meg. Így azután haszna is meglehetősen csekély.

A vadászat hazánkban nagy kiterjedést vesz; sajnos, nem elég gazdaságos a kihasználása. Róla a továbbiakban fogunk megemlékezni bővebben.

Még más mellékhasználatok is vannak: így faszénkészítés, hamuzsírforrás, stb. stb.

A fahozam hazánkban elég kedvezőnek mondható. Az ezt illető számítások 1894-re országos átlagban kat. holdankint 178 köbmétert adnak. Az eredmény meglehetősen állandó. Az 1882-iki adatok körülbelül megfelelnek az 1894-ieknek. Nézzük csak az 1882-ben befejezett kataszteri erdőbecslés alapjául használt tételeket:

Fajnem	Magyarország		Horv.-Szlavonorsz.		Magyarbirodalom	
	összesen	1 holdra	összesen	1 holdra	összesen	1 h-ra
	m ³	m ³	m ³	m ³	m ³	m ³
Kocsányos és kocsányt. tölgy	4.582,031	1'61	1.424,868	2'01	6.006,899	1'69
Csertölgy	1.421,474	1'58	28,022	1'73	1.449,496	1'59
Bükk és gyertyán	9.011,729	1'56	2.385,211	1'58	11.396,940	1'56
Nyír	628,296	1'93	127,168	2'29	755,464	1'98
Fűz és nyár	650,119	1'83	80,149	3'12	710,268	1'87
Éger	160,097	2'12	—	—	160,097	2'12
Kőris, szil és juhar	109,236	1'71	356,304	1'99	465,540	1'92
Hárs	5,558	1'40	18,923	1'89	24,471	1'75
Akác	75,319	1'22	1,490	2'00	76,809	1'23
Luczfenyő	5.395,872	2'44	64	3'20	5.395,936	2'45
Jegenyefenyő	945,485	2'46	280,713	1'95	1.226,198	2'32
Erdei és feketefenyő	620,915	2'06	7,550	1'87	628,465	2'06
Vörösfenyő	19,235	2'08	—	—	19,235	2'08
Összesen	23,625,356	1'77	4.690,462	1'76	28.315,818	1'77

Ezzel szemben az 1894-iki állapot a következő :

Fajnem	Magyarország		Horv.-Szlavonorsz.		Magyarbirodalom	
	összesen m ²	1 holdra m ²	összesen m ²	1 holdra m ²	összesen m ²	1 h-ra m ²
Tölgy	5.908,976	1'61	1'208.090	2'06	7.117,066	1'69
Egyéb lombfa	10.372,637	1'60	2.914,620	1'64	13.287,257	1'61
Fenyő	7.074,191	2'40	590.534	1'95	7.664,725	2'35
Összesen	23.355,804	1'78	4.713,244	1'77	28.069,048	1'78

A végeredmény tehát ugyanaz: az összes terméseredmény, s így természetesen az átlagok is alig változnak:

Hogy ezen 1896-ban közzétett adatoknak részleteit is megismerjük, közöljük az üzemmódok szerinti megoszlást, mint a mely a szál-, sarj-, s középérdőüzem szerinti hozammegoszlást tünteti fel. Ez adatok a következők (1. 503. oldalon).

A tölgnél a szálerdő minden esetben többet ad a másik két üzemmódnál, míg a többi lomblevelűeknél a szál- s sarjerdő hozama vagy megegyezik, vagy csak kevés eltérést mutat fel. Az összes hozam a tűlevelűeknél a legnagyobb Magyarorszában, míg Horvát-Szlavonországban azt némileg fölözik a tölgyerdők.

Általában azt tartják, hogy a folyó növedék maximuma a jegenyefenyőnél 50—80, a luczfenyőnél 60—80, a bükknél 70—100, a tölgnél no—120 évek között következik be; az átlagnövedék maximuma viszont a jegenyefenyőnél no, a luczfenyőnél 100—110, a bükknél 120—130, s a tölgnél 140—160 éves korban áll be. A tölgy átlagnövedékének eme maximuma azonban több éven át megmarad. Vagy például az erdei fenyő gyarapodása a következő arányokban halad egy hektár teljes zárlatú erdőn:

Kor	Fatömeg m ³	Átlag növedék	Folyó m ³	Törzs- szám	Famagasság átlaga m ³	Növedéki %
10	13	1'3	1'1	—	1'7	—
20	70	3'5	14'0	13,250	5'5	26'1
30	252	8'4	22'5	5,535	9'9	8'4
40	463	11'6	15'9	3,053	14'0	3'2
50	611	12'2	12'2	1,880	17'7	1'9
60	729	12'1	10'3	1,347	21'0	1'4
70	828	11'8	8'9	1,022	23'8	1'0
80	914	11'4	7'8	816	26'3	0'8
90	989	11'0	6'8	671	28'6	0'7
100	1,056	10'6	6'1	569	30'7	0'6
110	1,114	10'1	5'5	495	32'6	0'5

	Magyarország			Horvát-Szlavonország			Magyar birodalom		
	tölgy	többi lomblevelű	tűlevelű	tölgy	többi lomblevelű	tűlevelű	tölgy	többi lomblevelű	tűlevelű
<i>Szélterdő:</i>									
Terület kat. hold	1951474	4612491	2965788	515128	1270453	302634	2466602	5882944	3268922
Évi hozam összesen m. ³	3407494	7384670	7074191	1095560	2060724	590534	4503054	9445394	7664725
Évi hozam holdankint m. ³	1'75	1'60	2'40	2'12	1'62	1'95	1'83	1'61	2'35
<i>Középerdő:</i>									
Terület kat. hold	13877	35746	—	20034	150723	—	33911	186468	—
Évi hozam összesen m. ³	23834	63234	—	30251	260082	—	54085	323316	—
Évi hozam holdankint m. ³	1'65	1'77	—	1'51	1'72	—	1'57	1'73	—
<i>Sarjerdő:</i>									
Terület kat. hold	1689636	1839031	—	49433	350921	—	1739069	2189952	—
Évi hozam összesen m. ³	2477648	2924733	—	82279	593814	—	2559927	3518547	—
Évi hozam holdankint m. ³	1'46	1'59	—	1'66	1'69	—	1'47	1'61	—
<i>Összes erdők:</i>									
Terület kat. hold	3654987	6487267	2965788	584595	1772097	302634	4239582	8259364	3268422
Évi hozam összesen m. ³	5908976	10372637	7074191	1208090	2914620	590534	7117066	13287257	7664725
Évi hozam holdankint m. ³	1'61	1'60	2'40	2'06	1'64	1'95	1'68	1'61	2'35

Ez példa lehet a gyorsabb növésű fák tömeggyarapodására.

Az értékesítés s a jövedelmezőség különben nagyban függ a közlekedési utak milyenségétől: mennél jobbak ezek, annál jobban hasznosíthatók az erdők termékei, annál értékesebbekké válnak azok. Vannak nehezen hozzáférhető helyek, hol a fahaszon nagyon csekély értékű, mert hisz annak értéke nem az erdőben, hanem valamely közlekedési központon becsülhető csak meg.

Az értékesítés sokfélekép történik. Helyenkint lábon adják el a fát, s minden munkálat a vevő gondja. Ez a legkezdetle-geőbb, s rendesen legkevesebb hasznot hajtó eladási módozat. Az eladóra kétségtelenül kényelmes, de a vevő munkájának ellenértékét a nagyobb haszonban (az alacsony vételárban) bu-sásan megkapja. Sajnos, az ily eladások még sokfelé láthatók. A másik eladási mód az, midőn a fát a tulajdonos kitermeli, s a közlekedési vonalokhoz szállítja. Legnagyobb haszonnal jár azonban az eladás, midőn a tulajdonos a nyers anyagot nagyol-tatja, félgyártmányná, vagy kész kereskedelmi áruvá dolgoz-tatja (talpfa, szállókaró, faszén stb.). Ekkor minden fapazarlás elkerültetik, s a munkálatokat az eladó úgy végezheti, a mint az reá (s erdejére) nézve a leggazdaságosabb.

Legértékesebb fánk a tölgy: ezért a délmagyarországi ré-szeken 6—10 forintot fizetnek köbméterenkint, vagy Horvát-Szlavonországban 10—16 forintot. Épület- és iparfaanyag-nak feldolgozva a piaczi ár 40—50, sőt 60 forintra is felmegy. A kár-páti és erdélyi, s általában az észak-táji részeken a fenyő-é-épületfa és iparfaanyag tőára 3—6 frt, piaczi ára viszont mint fűrészárú 16—40 frt, míg a butorfára használt lombfák tőára 5—15 forint között szokott váltakozni; kellőleg feldolgozva azonban nem egy esetben a tölgy árával is vetekszik, önként értetődik, hogy mindez csak kedvező viszonyok, illetve jó árú, s megfelelő ke-lendőség mellett áll.

Az ország különböző vidékeinek átlagos adatai Bedő Albert összeállítása szerint a következőképen alakulnak:

	Ár tömörköbméterenkint forintokban					
	tővön			raktárakban		
a) Magyarországon:	min.	max.	átlag	min.	max.	átlag
Tölgy épületfa	2'75	10'00	5'75	8'00	12'25	9'00
Cser tűzifa	0'42	2'50	1'12	1'45	3'00	2'25
Bükk, épületi és műfa	0'25	7'66	2'41	3'43	9'82	5'50
Bükk tűzifa	0'24	1'85	0'57	1'45	2'89	2'02

	Ar tömörkőbméterenkint forintokban					
	tővön			raktárakban		
	min.	max.	átlag	min.	max.	átlag
Kőris-juhar és szil épület- és műfa	3'35	9'97	4'84	6'55	12'06	9'64
Luczfenyő épületfa	1'55	3'78 5'57	2'75	3'43	7'50	5'60
Jegenyefenyő épületfa	1'55	3'78 5'57	2'75	3'43	7'50	5'60
Vörösfenyő épületfa	2'00	5'12 7'43	3'88	4'43	8'95	6'56
Erdei fenyő épületfa	2'00	5'12 7'43	3'70	4'43	8'95	6'56
<i>b) Horvát-Szlavonországban:</i>						
Tölgy épületfa	6'00	6'88	6'44	—	—	—
Tölgy dongafa	8'00	10'71	9'23	—	—	—
Bükk épületfa	1'60	4'18	2'14	—	—	—
Bükk tűzifa	0'50	0'56	0'53	—	—	—
Kőris-, juhar-, szil-, épület- és műfa	4'00	5'73	4'50	—	—	—
Luczfenyő épületfa	1'40	2'60	2'00	9'60	13'40	11'50
Jegenye épületfa	1'30	2'80	2'35	9'60	13'40	11'50

Ezen adatok azonban csak a rendes viszonyokra illeszthetők; vannak esetek, hogy a fatermésnek kihasználása csak ráfizetéssel eszközölhető, a mi azonban indokolva lehet értékesebb fanevek ültetésével, mely a jövőre biztosít nagyobb hasznot. Igaz, hogy ez nagyon drága munkálat, mert hisz a jövedelmezőség csak a messze idők távolára esik, de ezt lehet csökkenteni a rövidebb fordaidő-beosztással, midőn a fák hamarabb kerülnek vágásra. Mennél hosszabb a fordaidő, annál nagyobb ugyan a fatömeg, de annál nagyobbak kell lenni a kamatozásnak is; a rövidebb fordaidő mellett a pénz hamarabb forog, kamatot hamarabb lát a tulajdonos; az is kétségtelen azonban, hogy az értékesebb fanem bizonyos korlátok között a hosszabb fordaidő mellett nyeretik.

A bükk általában teljed erdeinkben, még pedig az értékesebb fanevek (tölgy) rovására. Főfeladata volna az erdőszetnek a bükköt értékesebbé tenni, hasznosítási körét tágítani. Ez egyébiránt már meg is kezdődött: a bükköt vasúti talpfának igyekeznek alkalmassá tenni impregnálás által. Ha a bükk általában használatnak e célra, annak roppant nagy jelentősége volna; erdeink értékben nagyon sokat nyernének. Műipari célra való nagyobb alkalmazása szintén nagyot lendítene értékesítési viszonyainkon.

Erdeink kihasználása, fáink értékesítése vasúti talpfák készítése tekintetében még rendkívüli módon fokozható volna. A bükkfának e tekintetben nagy jövője van.

A közelmúltban még azt tartották, hogy csak a tölgyfa való vasúti talpfának. És tényleg a tölgyből roppant mennyiséget felhasználtak e célra, míg a bükkfa e tekintetben számba sem jött. A bükkfát e célra nem tartották megfelelőnek. Tekintetbe véve, hogy mily roppant területű bükkfaerdeink vannak, míg az értékesebb tölgyet a talpfa nagyon igénybe veszi, a nemzeti vagyon megfelelő kihasználásának szempontjából vált szükségessé módokról gondoskodni, hogy a bükkfa valami módon a tölgyet e tekintetben helyettesítse. Mert megjegyzendő, hogy talpfánkából aránylag igen nagy mennyiség kerül kivitelre, úgy hogy számba véve a belföldi szükségletet s a külföldi kivitelt, azt látjuk, hogy a talpfatermelés hazánkban igen nagy arányokat ölt. Készítése különben nemcsak a tulajdonképeni talpfatelepekre koncentráliódik, hanem úzik azt mint mellékiparágot a fűrésztelepek különböző nemei is — bükkfából. Láthatunk egyébként fenyőfatalp-telítést is, de csak kis arányokban.

Hazánk legspeciálisabb érdeke, hogy az értékes tölgyfát más fanem pótolja a talpfakészítés terén. A bükk van erre predestinálva. Minden módon oda kellene hatni, hogy a bükk a tölgy helyére kerüljön e tekintetben. A tölgyfát nagyon jól s előnyösen lehet értékesíteni más téren is, a bükk olcsóbb s így alkalmazása nehézségekbe nem ütközik, e mellett a bükkerdőket kitünően értékesíti.

A bükkfát talpfakészítésre alkalmassá teszi a telítés. Sajnos, ez az iparág vajmi kis arányú még hazánkban. Rövid múltra is tekinthet vissza, mert hisz a vasúti talpfa telítésének kérdése még új keletű; ez iparág tehát ezért sem tudott még megerősödni. A faárak emelkedése, vasutaink roppant terjedelme felszínre hozták e kérdést, s nagyon kívánatos volna, ha azt felszínen tudnák tartani. Teljes erővel azon kellene lenni, hogy a bükkfatelítés, a bükkfának vasúti talpfa gyanánt való alkalmazása mennél kiterjedtebb mértékben gyakoroltassák. Mert a kettő összefügg; talpfának csak telített bükkfa alkalmas. A telítés teszi azt e célra alkalmassá.

Telítő telepeink a következők: 1. a magyar királyi államasutak fatelítő telepe Nagyváradon; a magyar királyi állam-

vasutak fatelítő telepe Perecsényben (Ungmegye); 3. Rütgers Guido fatelítő telepe Nagykanizsán (kinek Budapesten is van ily telepe, de nincs mindig üzemben); 4. a magyar királyi postás-és távírdakincstár távíró póznatelepe Breznóbányán; 5. a magyar királyi államvasutak talpfitelítő telepe Novskán (Pozsegamegye).

A négy talpfitelítéssel foglalkozó telep 1898-ban 605.937 talpfitat telített, de az nem volt mind bükkfa. Tölgyet is telítettek 28,477 drbot, fenyőt 39,016-ot, tehát a bükkfához képest elenyésző keveset; mindkettőt a déli vasutak számára készítették. A tölgyfatelítésnek vajmi csekély értelme van, mit az is bizonyít, hogy míg a telítés által a bükknél 21.6 s a fenyőnél 22.8% az értéknövekedés, addig a tölgyfánál csak 16.3%. A fenyőfa azonban talpfitának semmiesetre sem oly alkalmas mint a bükk, a mi kifejezést nyer a feldolgozott darabszámban is.

A bükkfatelítést a legkiterjedtebb mértékben fel kellene karolni. Ha a talpfakészítést sikerülne a bükkfára koncentrálni, egy óriási értéket nyernénk meg erdeinknél, a melylyel kapcsolatban a tölgyfa értéke a régi maradna. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy sokféle nehézség merül itt fel, ha már a bükk iránti előítéletet sikerül is leráznunk, a mi szintén nem csekély feladat. Erdeinkből a közlekedési viszonyok rosszak, a mi egyébiránt általános baj a faanyagszállításnál, s így természetesen a talpfitánál is mutatkozik. Rosszak egyébiránt országutaink is. Rendkívül sok volna e téren a tenni való. De meg nagy baj az is, hogy a helyi érdekű vasutak tarifája magas. Helyenkint viszont a megfelelő munkáskéz hiányzik, ha az ugyan nagy átlagban nem is mondható.

A munkásviszonyok az erdei üzennél nagyban egészben kielégítőek, ha ugyan az utóbbi időben sok tekintetben rendezésre szorultak. Egyébiránt az erdei munkás a mezőgazdasági munkásból kerül ki; ennek azután az a következménye, hogy ott, hol a nép földműveléssel nagyobb arányokban foglalkozik, ott hiány van a munkaerőben: ez az eset Bács-Bodrog, Somogy, Zala és Fejérmegye ékben. Az is előfordul azonban, hogy a nép a nehezebb erdei munkára vállalkozni nem akar, mint például Alsó-Fehér, Hunyad, Fogaras, Arad és Temesmegyékben, jóllehet ideje volna reá. Egyes esetekben azt tartják, hogy a magyar munkás nem is tud megfelelni a kívánalmaknak, mint például a francia dongakészítésnek, finomabb kádárfáknak stb. s a munkásokat Krajnából hozatják: ezt azonban inkább kénye-

lemszeretnek kell tulajdonítani, vagyis nem akarják az időt tölteni a magyar munkás kitanításával; vagy esetleg az idegen vállalkozóra kényelmesebb is az idegen munkás.

Az erdei munkások helyzetét egyébiránt az 1900: XXVIII. törvényczikk sok tekintetben tisztázta; jogi helyzetök a múltban igen bizonytalan volt. Kimondatott, hogy annak, a ki fatermelésnél, az erdei termékek szállításánál, és az azzal kapcsolatos munkáknál, valamint az erdőgazdaság egyéb munkálatainál munka teljesítésére mint napszámos vagy munkás szerződik, annak 1898-iki munkástörvényben előírt igazolvánnyal kell bírni. Külföldi munkásoknál ezt az útlevét, vagy az illetékes hatóság más igazoló okmánya pótolhatja.

A szerződés feltételeinek megállapítása szabad egyezkedés tárgya, de a törvénnyel ellenkező megállapodások érvénytelenek. Az oly szerződés, mely oly munkásokkal kötött, kiknek fenti igazolványuk nincs, a közigazgatási hatóság előtt nem érvényesíthető. A szerződésnek tartalmazni kell a munka nemének, időtartamának vagy mennyiségének megjelölését, a munkabér megállapítását s a munkások szállításának költségeire, az előlegekre, továbbá a munkaeszközökre, az elszállásolásra, a tüzelőanyagra és az ivóvíz-szállításra vonatkozó megállapodásokat. Ha a munkások nem közös munkatéren közösen teljesítendő munkára vállalkoznak, a szerződésben a munkások egyetemleges kötelezettségét megállapítani nem szabad.

A munkaadó vagy megbízott a munkások szállítási költsége czímén a szállítás tényleges költségének megfelelő összeget, előleg vagy kölcsön czímén pedig legfeljebb annyit adhat, a megnyit ez a szerződésben meghatározott munkabér mellett két hét alatt valószínűleg megkereshet.

A szerződés, ha a munka egészben vagy nagyobb részében annak a törvényhatóságnak területén teljesítendő, a melynek területén a munkások laknak, szóval is megköthető. Minden más esetben köteles a munkaadó a szerződés létrejöttéről, s a megállapodásokról a munkásnak, illetőleg a munkások megbízottjának a megegyezés helyén Írásos feljegyzést adni, vagy pedig a szerződést két tanú vagy egy hatósági tanú előtt Írásba foglalni. A szerződés két példányban állítatik ki; ellenkező esetben róla hiteles másolat szerezhető.

Ha a szerződés a munka megkezdésének időpontját nem határozta meg, köteles a munkaadó vagy megbízott a munká-

sokat közvetlenül, vagy a megbízottjukhoz intézett szó- vagy írásbeli felszólítással legalább három nappal a munkának tervbe vett megkezdése előtt a munkahelyen való megjelenésre és a szerződés teljesítésére felhívni; a munkások megjelenésekor a munkát megkezdetni, intézkedésre jogosult megbízottjának nevét a munkásokkal közölni: köteles továbbá a munkaadó a szerződésben kikötött munkabért a szerződés szerinti időben és részletekben kifizetni; a szerződéses viszony megszűntével a munkásoktól átvett munkásigazolványt visszaadni, s ha abba a szerződés létrejötte feljegyeztetett, a szerződés megszűntét igazolni, s általában szerződés szerinti kötelezettségeit teljesíteni. Ha a szerződést vagy a törvény rendelkezéseit a munkaadó vagy megbízottja megszegi, az okozott teljes kár és eljárási költségek megfizetésére mindenkor a munkaadó kötelezendő. A munkaadó visszkereseti joga megbízottja ellen érintetlen marad.

A munkások kötelesek az előre kijelölt időben szerződés-szerűleg megjelenni. Ha a munka elemi akadály (árvíz, szél-döntés, hófúvás, tűz stb.) miatt egyhuzamban három napon át meg nem kezdhető vagy nem folytatható, és a munkaadó a szerződésben nem kötelezte magát a szünetelés idejére bizonyos éllemezési járandóság kifizetésére vagy ellátás kiszolgáltatására, a munkások, a mennyiben munkabérük nem egy bizonyos meghatározott összegben (átalányban) van megállapítva, az előleg (kölcson) megtérítésének vagy biztosításának kötelezettsége mellett a szerződéstől elállhatnak. Az odaszállítás költségeinek megtérítésére azonban a munkások ily esetben nem kötelesek, viszont azonban a munkaadó sem köteles a visszaszállítás költségét fedezni.

A munka felmérése hiteles mértékkel végezendő, s a kifizetés az utolsó fillérig teljesítendő. A munkaadó azonban a munkások által okozott kárának értéke erejéig a munkás munkabérét, egyéb járandóságát és ingóságát visszatarthatja, köteles azonban — ha a munkás a visszatartásban meg nem nyugszik — kárkövetelésének megállapítása végett az eljárást a visszatartás napjától számított három nap alatt az elsőfokú hatóságnál megindítani. Más jogcímen visszatartani a munkás járandóságát nem szabad. Előleg, kölcsön vagy szállítási költség után kamatot szedni nem szabad, s tilos a munkaadónak a pénzfizetés helyett árúczikket vagy bármi hasonlót adni vagy adatni. A járandóság egyébiránt le nem foglalható.

Betegség esetén, ha a munkaadó messzebb menő kötelezettségeket nem is vállalt, köteles a munka helyén megbetegedett idegen községbeli munkást, még ha vele szemben a szerződést fel is bontotta, nyolcz napig gyógykezeltetni, s ha a betegség nyolcz napnál tovább tart, úgy további intézkedés végett a községi előjáróságot értesíteni.

Bizonyos esetekben a szerződés úgy a munkaadó, mint a munkás részéről felbontható, de ez eseteket a törvény szigorúan körülírja (bántalmazás, betegség stb.)

A napszamosokat illető intézkedések az erdőmunkások eme nemének helyzetét tisztázzák. Munkásigazolvány, szóbeli vagy írásbeli szerződés itt is nélkülözhetlen. A munkaidő egy nap, de hosszabb idő is lehet.

A munkákat vagy átalány ozás vagy napszám alakjában végzik a munkások; mindkettő vidékek szerint eltérő, s nagy ingadozásoknak van kitéve.

Az 1879-iki erdőtörvény végrehajtására hazánkban 20 erdőfelügyelőség szerveztetett. Láttuk az előzőekben, hogy még mindig e törvény alapján állunk, ha ugyan attól már némi eltérések is vannak, illetve ha egyes módosítások azt ki is bővítették. Az erdőfelügyelőségek székhelye és működési köre a következő: Besztercebánya, Hont, Nógrád és Zólyommegyékkel; Brassó, Brassó, Fogaras, Háromszék és Nagyküiillőmegyékkel; Budapest, Esztergom, Fejér, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegyékkel; Debrcczn, Hajdú, Szabolcs és Szatmármegyékkel; Déva, Arad és Hunyadmegyékkel; Győr, Győr, Komárom, Moson, Veszprémmegyékkel; Kassa, Abauj-Torna, Sáros és Szepesmegyékkel; Kolozsvár, Besztercze-Naszód, Kolozs és Szolnok-Dobokamgyékkel; Mármaros, Mármaros és ügocsamgyékkel; Marosvásárhely, Maros-Torda, Csik és Udvarhelymegyékkel; Miskolcz, Borsod, Gömör és Hevesmegyékkel; Nagyszeben, Alsó-Fehér, Kisküküllő, Szeben és Torda-Aranyosmegyékkel; Nagyvárad, Békés, Bihar és Szilágymegyékkel; Pozsony, Bars, Nyitra és Pozsonymegyékkel; Pécs, Baranya, Somogy s Tolnamegyékkel; Szeged, Bács-Bodrog, Csanád, Csongrád és Torontálmegyékkel; Szombathely, Sopron, Vas és Zalamegyékkel; Temesvár, Krassó-Szörény és Temesmegyékkel; Turócszentmárton, Árva, Liptó, Trencsén és Turóczmegyékkel; Ungvár, Bereg, Ung és Zemplénmegyékkel. A múltban csak 14, majd 16 erdőfelügyelőségünk volt, s csak 1884-ben osztatott be az ország 20 ke-

rületbe. A kincstári erdők ügyeit intéző öt erdőigazgatóság a következő helyeken székel: Besztercebánya, Mármarosziget, Kolozsvár, Lúgos, Zágráb; a főerdőhivatalok székhelyei: Liptó-Újvár, Ungvár, Nagybánya, Lippa, Vinkovcze; az erdőhivatalok központjai: Zsarnóca, Bustyaháza, Szászsebes, Orsóvá, Sóvár, Apatin, Gödöllő és Otocac. A községi erdők kezelését a besztercei erdőigazgatóság végzi; a négy erdőhivatal Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely és Zalaegerszeg van.

Az erdészeti elméleti ismeretek terjesztésére van hivatva a selmeczbányai akadémia, a horvátországi körösi erdészeti iskola, s a királyhalmi, vadászerdői, liptóújvári és görgényszentimrei erdőőri iskola. Az országos erdészeti egyesület is nagyon szép sikerrel működik az erdészet érdekében.

Az erdőszet a közgazdaság szempontjából rendkívül fontos. Hasznosítja az oly talajokat, a melyek mezőgazdasági szempontból már tekintetbe sem jöhetnek, s azoknak aránylag nagy értéket kölcsönöz. Az erdőszet ott kezdődik, hol a mezőgazdaság végződik; de azért szigorú határvonalakat felállítani nem lehet, annálkevésbé, mert hisz egyes esetekben, mint láttuk, a kettő kombinálható is.

Kopár, vízmosásos területek másképp nem hasznosíthatók mint az erdészet által. Az erdő különben meg is javítja a talajt, de meg megköti a csuszamlásra hajlandósággal bírókat. Mocsaras, vizes területek kiszáritására is alkalmas bizonyos határig az erdő (tudjuk, hogy ily helyre a fűz stb. nagyon alkalmas), mert hisz sok vizet párologtatnak el, s így bizonyos határig a talajvíz általok apasztható. A vidék csapadékviszonyait előnyösen alakítják. Újabban az esőtöbbletet előidéző hatását tagadják. Más oldalról azonban kétségtelen, hogy az eső befolyását, a hóolvadás víztömegének lezúdulását egyenletesebbé teszik, már csak azért is, mert sok vizet befogad az erdőtalaj, de meg mert a gyors lefolyás gátoltatik. A kopár lejtők befásítása árvízvédelmi szempontból is nagyfontosságú; minderre való tekintetből gondolzza az állam fokozott figyelemmel az erdősítés s az okszerű erdőgondozás kérdését. A kopár helyek befásítására 1899-ben 37.642.000 ingyen csemetét osztott ki, s az ez irányú munkássága évről-évre tart, sőt fokozódik.

Az erdőség egyébiránt közegészségügyi szempontból is rendkívül fontos, mert hisz a levegőt tisztítja, betegségmentessé teszi.

A kopár területek befásítása most már teljes erővel folyik. Évente szép eredményeket mutatnak fel, ha a terület nagyságára vonatkozó adatokat tekintjük. Nem szabad azonban elfeledni, hogy magának a területnek nagyobbodása még nem azt jelenti, hogy a kérdéses terület mint erdő fog a jövőben szerepelni. A kopár területek befásítása a legnagyobb nehézségekbe ütközik, s a mely terület be van állítva, az még nagyon bizonytalan, hogy mint erdő fog-e a jövőben a valóságban is fennállni. Nagyon kérdéses, hogy az ily területek fognak-e megfelelő állabokat alkotni, vagy nem-e fognak a természeti viszonyok mostohaságai alatt tönkre menni. Mindenesetre teljes erővel kell azért az erdősítéseket folytatni, mert mennél nagyobb területek kerülnek erdősítés alá, annál nagyobb lehet az az erdőség, melyet ily területeken alakítunk. Az erdősítési jutalmak kitűzése s osztogatása rendesen versenyt kelt az erdészek között, mely, mint a múlt mutatja, nagyon célirányos . eszköz eredmény felmutatására. A jutalom azonban aránylag hamar, az erdősítés ötödik évében osztódik ki, pedig még ekkor az erdő sorsa éppen nincs biztosítva.

Ne higyük, hogy az erdőirtás kíméletlen módja most már nem folyik. Folyik az sokszor minden fennakadás nélkül, melylyel az új ültetések alig alig tudnak megküzdeni. Ép azért minden rendelkezésünkre álló eszközzel azon kellene lenni, hogy az erdősítések évről-évre nagyobb kiterjedést vegyenek. Ilyenkinth különben az erdőpusztításnak oly kárhózatós példája látható, mely teljes erővel üldözendő volna. Megakadályozzák a fenyveseknél a természetes maghullás által való felújítást. Eladják a fenyőtobozokat szekér- és vaggonszámra, leszedetik azokat a fáról s értékesítik olajkészítési célokra. A nép lopja is a fenyőtobozokat, a mi különösen Va kincstári erdőknél látható. Így azután a letarolt területek, ha mesterséges úton fel nem újítatnak, természetes úton akárhányszor nem is újíthatók fel. Fenyveseink nagy része pusztul ily módon; így például Liptóban nagy területek pusztítatnak ki ilyformán, a minek pótlása valamikor még sok pénzbe s időbe kerülend.

Az erdészeti üzemtervek, illetőleg az erdőtörvény alapján előírt és bejelentett erdősítések Magyarországon 1900-ban a következő kiterjedést vettek:

Ország rész	Az év folyamán				Elő nem írt erdősítés
	erdősítendő volt		erdősített		
	a 17. §. alá tartozó területből	a magán területeiből	a 17. §. alá tartozó területből	a magán területeiből	
	h e k t á r				
Duna balpart ...	18,011	7,355	9,815	4,729	482
Duna jobbpart	8,558	1,579	8,010	1,495	700
Duna-Tisza köze	3,551	301	2,685	291	220
Tisza jobbpart ...	15,985	1,572	8,851	1,018	323
Tisza balpart ...	14,729	6,693	8,639	733	408
Tisza-Maros szöge	8,250	2,404	4,707	348	222
Erdély — — —	38,179	2,442	17,975	538	770
Magyarország—	107,263	22,346	60,682	9,125	3,125

Az erdősítés tehát nagyon szép eredménnyel folyik, az állam tevékenységének meg van az eredménye, az erdősítés hasznának tudatát sikerült a közfelfogásba átvinnie; hisz a mint látjuk, elő nem írt erdősítés is nagyon szép eredménnyel folytatatik.

Az állam által kezelt erdőbirtokok és kopár területek száma 1900-ban 13,575, kiterjedése 2-077,378 hektár, s az állami kezelésért megállapított átalány 367,559 frt. Ezek a területek az 1898: XIX. t.-cz., és az 1890: XIX. t.-cz. alapján kezelt erdők és területek.

Az erdőterület a talaj minősége s a fanemek szerint 1900 végén a következő volt (1. 514. lapon).

Megjegyezzük, hogy az előző adatok végeredményei nem egyszer különböznek a most feltüntetettől, mert hisz ezek a század végére vonatkoznak, míg az erdőterület egyes nyilvántartásait fentebb az 1896-iki kiállítás alkalmával közzétett adatok alapján reprodukáltuk akkor, midőn a kérdéses esetekben újabb adatok nem voltak. Az esetleges összesítés tehát nem egyezhetik meg.

Fenti adatok mindenesetre azt mutatják, hogy a feltétlen erdőtalajon álló erdőség a legnagyobb. Az egyes országrészeket tekintve, Erdély adatai a legnagyobbak, a mennyiben mintegy 900,000 hektárral fölözi az utána következő Tisza-jobbpartot, a melynek ily területe szintén felül van a millió hektáron. A Duna-Tisza-közén van a legkevesebb erdő, ott is van a legkevesebb feltétlen erdőtalaj; aránylag véve az azonban jelentékeny, mert hisz mintegy 50%-ot tesz ki. A nem feltétlen erdőtalajon álló erdő, tekintve a sok erdőirtást, soknak mondható; különösen Horvát-Szlavonországban vannak még óriási ily területek, a

Országgrész	Erdő terület		A talaj minősége szerint				Fanemek szerint		
	Összesen	ebből tervszertü kezelésre kötelezve	védendő	fűtőhomon- kon álló erdő	feltélen erdő- talajon álló erdő	nem feltét- len erdő- talajon álló erdő	erdő		fenyő
							tölgy	más lomb	
Duna balpart	1085164	610113	50809	6407	964684	43264	289239	367823	408102
Duna jobbpart	790502	397492	6895	9195	382027	392385	334971	340223	115908
Duna-Tisza köze	269222	141005	4255	94617	132399	37951	96574	172181	407
Tisza jobbpart	1174418	672202	15957	—	1058457	100004	319739	620134	234545
Tisza balpart	1155562	745132	59838	4060	918384	173280	345335	598763	211464
Tisza-Maros szöge	791699	573007	41083	6977	609106	134533	285994	492073	13632
Erdély	2262975	1715105	219056	658	1955027	88234	406643	1120127	736205
Fiume város és kerülete	693	492	—	—	693	—	56	637	—
Magyarország	7510235	4854548	397893	121914	6020777	969651	2078551	3711961	1719723
Horvát-Szlavonország	1530442	1142107	35043	287	803568	690844	336434	1019842	174166
Magyar Birodalom	9040877	5996655	432836	122201	6824345	1660295	2414985	4731803	1893889

h e k t á r

mennyiben a Magyar birodalom ily területének mintegy 40%-a ezen országrészre esik. A véderdőnek majdnem fele Erdélyre esik, míg a futóhomok erdőségeinek óriási hányada a Duna-Tisza-közén található (még pedig Pestmegyében, a mennyiben ott 68,749 hektár ily erdő van).

A kincstári erdőbirtokokat roppant terjedelmöknél fogva, az egyes művelési ágak tekintetében összesítve ugyan, de be kívánjuk mutatni annál is inkább, mert ezekre nagyon érdekes adataink vannak, melyek a termelés mikéntjéről is felvilágosítást adnak. A kincstári erdőbirtokok területe művelési ágak szerint megoszolva 1900-ban a következő volt:

		<i>Magyarország</i>	<i>Horvát-Szlavonország</i>	<i>Összesen</i>
Beltelek	hektár	2,267	52	2,319
Szántóföld	«	8,623	1,086	9,709
Rét	«	23,107	341	23,448
Legelő	«	26,818	3,217	30,035
Havasi legelő	«	59,589	2,223	61,812
Terméketlen	«	17,904	8,882	26,786
A nem erdőterület összege	«	138,308	15,801	154,109
Erdő	«	1.109,918	284,479	1.394,397
Erdőhatósági terület összes területe	«	1.248,226	300,280	1.548,506
Az erdőbirtokok összes értéke	ezer frt	172,534	29,457	203,982

Mezőgazdaságilag hasznosítható terület a kincstári erdőségekben jelentékeny, s azt igyekeznek is a maga egészében kihasználni. Természetes, hogy a szántóföld területe minimális. Az erdőségek értéke mintegy 200 millió, melyből majdnem harmincz millió esik Horvát-Szlavonországra.

A kincstári erdők megoszlása viszont a főbb fajok szerint a következő 1899-ben:

		<i>Magyarország</i>	<i>Horv.-Szlavonország</i>	<i>Magyarbirodalom</i>
Az erdőhatósági terület kiterjedése ...	hkt.	1.109,918	284,479	1.394,397
Az összes területből esik:				
a használaton kívül álló erdőkre ...	«	107,033	31,050	138,083
a rendes használat alatt levő:				
tölgy szál-erdőkre	«	119,193	67,957	187,150
tölgy sarjerdőkre	«	2,406	—	2,406
fenyőerdőkre	«	361,997	22,735	384,732
bükk- és más kemény lombfaerdőkre	«	506,928	162,737	669,665
fűz-, nyár- és más puha	«	12,361	—	12,361
erdőkre összesen	«	1.002,885	253,429	1.256,314

A legértékesebb fánem a tölgy itt is aránylag nagyon csekély területtel van képviselve, míg a bükk más kemény lomblevelűekkel s a tűlevelűek dominálnak. Az arány kedvezőnek nem mondható, s a tölgyet a jövőben is erősen kellene favorizálni.

A kincstári erdők vágásterületei, fatermése, valamint pénzügyi eredménye a következőképp alakult 1900-ban:

	Magyarország	Horvát-Szlavonors.	Magyarbirod.
Kihasználható volt erdőterület -- -- hekt.	32,269	5,410	37,679
ebből tényleg kihasználtatott -- -- "	8,882	2,743	11,625
Az év folyamán kihasznált vágásterületen termelve tömör köbméter fatömeg:			
épület- s tűzifa	910,441	264,947	1.175,388
tűzifa	1.457,228	446,524	1.903,752
összesen	2.367,669	711,471	3.079,140
Értékesítetlen visszamaradt t. köbm. fatömeg	228,580	191,001	419,581
A kihasznált területeken becslés szerint van			
tömör köbméter fatömeg	5.684,129	589,646	6.273,775
A zárszámadás szerint: kiadás -- -- ezer frt	4,133	571	4,704
bevételek	6,472	1,983	8,455
fölösleg	2,338	1,412	3,750

A fahozam legnagyobb részét a tűzifa adta, többet mint ki van mutatva, mert hisz az épületfával egyetemben is van még tűzifa felvéve. A mi a végeredményt illeti, Horvát-Szlavonország fölöslege még több volt, mint az anyaországé, a mi a kiadások aránylagos csekélységének tudható be.

A kincstári erdők kiterjedésének és értékének változása 1890-től kezdődőleg a következő volt:

Év	Magyarország		Horvát-Szlavonország		Magyarbirodalom	
	Az állami erdőbirt. összes kiterjed. hekt.	értéke frt	Az állami erdőbirt. összes kiterjed. hekt.	értéke frt	Az állami erdőbirt. összes kiterjed. hekt.	értéke frt
1890	1.299,542	73.200,140	339.139	29.993,525	1.638,681	103.193,665
1895	1.293,386	72.703,344	307,651	30.032,178	1.601,037	102,735,522
1900	1.248,226	72.534,000	300,280	29.457,000	1.548,506	101.991,000

Az erdőségek területe tehát fogy, s így természetesen az érték is csökken; az erdők azonban értékesebbekké váltak, mert hisz az érték nem csökken a területtel egyenlő arányban. Ezt az okszerűbb kezelést, a gazdaságosabb kihasználást teszi.

Az erdészeti egy jelentékeny mellékhaszna a vadászat. Bizonyos azonban, hogy ezt az erdő nélküli helyeken is gyako-

rolják. A nagy vad tanyája azonban az erdő s így a vadászatról is itt kívánunk megemlékezni.

A vadászati jog 1872-ben lett szabályozva; addig a vadászatot meglehetősen szabadon gyakorolták. A vadászemberek nagy örömmel fogadták e vadásztörvényt, mely a vadászatot a földbirtok tartozékának mondotta ki, s mely a tilalmi időkről is gondoskodott. Már ez a törvény kimondja, hogy csak akkor vadászhat a tulajdonos maga, ha legalább száz holdnyi összefüggő birtoka van, vagy a területre való tekintet nélkül akkor, ha be van kerítve a birtoka. E vadászati törvényt az 1883: XX. t.-cz. egészítette ki, illetve pótolta hiányait. Az említett 100 holdat 200 holdra emelte föl, a mi a vadászatot egészséges irányba terelte s sok visszásságnak állta útját.

Az általános vadászati tilalom február 1-től augusztus 15-ig tart. Ettől eltérőleg tilos a vadászat szarvasbikákra október 15-től, dámvad-bikákra november 15-től július 1-ig, szarvas-, dám-, és őzjutára január 1-től október 15-ig, őzbakra január 15-től április 1-ig, zergére december 15-től augusztus 1-ig, siket- és nyírfajdkakasra június 1-től márczius 1-ig. császármadarakra december 1-től augusztus 15-ig, foglyokra január 1-től augusztus 1-ig, zergegidára, siket- és nyírfajd-tojóra s éneklő madarakra viszont mindenkor tilos a vadászat. Tilos a jelzett időben vadászni, úgy fegyverrel mint agarakkal, mely utóbbi különben most már sokat vesztett jelentőségéből.

A vadászat a vele foglalkozónak aránylag nagy jövedelmet hajt. A belőle évente előálló haszon egy nagy tőke kamata gyanánt tekinthető. Pedig rendesen az egész vadászatnak pénzügyi szempontból nem nagy jelentőséget tulajdonítanak. Ennek oka ama körülményben található, hogy a vadászat nagyrészt mulatságból gyakoroltatik s így a dolog pénzügyi oldala nem egyszer figyelmen kívül hagyatik. Pedig a vadászat közgazdasági fontosságát s értékét tagadni nem lehet. Sajnos, abszolút értékű adatokat a jövedelmezőség terén nyújtani nem lehet, mert hisz a dolog természetéből folyik, hogy itt az adatgyűjtés nehézkes s így pontos alig lehet. Hozzávetőleges adataink az évi eredményről már az 1884-ik évet illetőleg vannak, melyek szerint káros s hasznos vad összesen 1.081,179-et ejtetett el a magyar birodalomban. E szám rendkívüli csekély, ha figyelembe vesszük, hogy pl. Poroszországban — melynek kiterjedése 348,331 □-km. — 1885. évi április 1-től 1886. évi márczius hó 31-ig

2.987,671 szőrmés s 4.573,439 darab szárnyas vadat ejtettek el. Okunk van fölteni, hogy részletes adataink, kivált fölfele, nagyban variálhatnak. 1884-ben mintegy 24 millió kat. holdnyi községi birtok vadászata volt 300,913 frtért bérbé adva, míg 1.700,000 hold nem volt kiadva. Ha a más természetű birtokok mintegy 23 millió holdjának vadászatát fönti alapon 285,500 frtba vesszük fel, úgy 3 %-kal számítva, a vadászat tőkeértéke 20 millió frtnak felel meg az 1884-iki adatok szerint. Ha alacsonyok is tehát az évi vadászati eredmények, azok tőkésítve aránylag nagy összegnek felelnek meg.

A vadászterületek értéke egyébiránt nagyban függ a fekvéstől, vagyis az országrésztől, melyben fekszenek. Az erdélyi területek bérlete a legolcsóbbak, a Duna két partjái a legdrágábbak. Csikmegyében 100 hold vadászterület évi bére 8 krt tett ki a nyolczvanas években, Udvarhelyé 10 krt, Soproné 6 frt 45 krt s Pozsonyé 8 frt 45 krt. Egyes városok vadászterületének bérlete aránytalanul nagy volt, mert hisz pl. Kolozsvaré kitett 8 frt 50 krt, Soproné 8 frt 99 krt, Budapesté 9 frt 94 krt, Pozsonyé 22 frt 9 krt stb. Az apró vad területe aránylag mindig drágább, mint a nagyobbá, minek oka ama körülményben rejlik, hogy a nagy vad területén rendszeren kevés a vad, értve mindig a bérbé adott területeket, melyeknek túlnyomó része községi birtok.

1885—1894. évek átlagában a magyar birodalomban elejtett hasznos s káros vadak összege 1.083,724 volt, még pedig olyformán, hogy a hasznos vadak száma emelkedett, míg a károsaké csökkent. A mint láthatjuk: az összeredmény csak csekélylyel változott. Tekintetbe kell azonban vennünk, miszerint 1884-ben kóbor kutya s macska fölvéve nincs, míg 1894-ben e czímen 26,378 darab szerepel: nagyobb eltérés ezenkívül még a foglyoknál mutatkozik, melyekből 1884-ben 248,430 drbot ejtettek el, míg 1884—1904. évek átlagában 186,447-et.

Az 1894-ben az elejtett hasznos vadak értéke 727,211 frt volt, a kártékonyaké 65,166 frt, tehát összesen kitett 792,377 frtot, a mi 26.412,570 frt tőkének felel meg. Az elejtett vadak számából következtetve, ez volna a vadászatunkból előálló jövedelem 3%-os tőkésítése.

Az elejtett állatok átlagos értéke a következő:

Állat	Vad	Agancs	Bőr	Zstr	Állat	Vad	Agancs	Bőr	Zstr
	drb.	pár kg	drb.	kg		drb.	pár kg	drb.	kg
	forintokban					forintokban			
Szarvas	20'	2'	5'	—	Vidra	—	—	5'	—
Dámvad	12'	2'	3'	—	Nyirfajd	2'	—	—	—
Őz	7'	0'50	1'	—	Hófajd	1'	—	—	—
Zerge	7'	1'	1'	—	Vadpulyka	5'	—	—	—
Moufflon	6'	1'	1'	—	Fácán	1'20	—	—	—
Vaddisznó	12'	—	—	—	Fogoly	0'40	—	—	—
Mezei nyul	0'80	—	0'20	—	Fürj	0'20	—	—	—
Házi nyul	0'25	—	0'10	—	Haris	0'10	—	—	—
Különféle emlős	0'05	—	—	—	Vadlúd	0'70	—	—	—
Süketfajd	2'	—	—	—	Hiuz	—	—	6'	—
Vadkacsa	0'30	—	—	—	Farkas	—	—	3'	—
Szárca	0'10	—	—	—	Vadmacska	—	—	2'	—
Tuzok és daru	5'	—	—	—	Róka	—	—	1'5	—
Erdei szalonka	0'80	—	—	—	Nyest	—	—	3'	—
Vizi szalonka	0'30	—	—	—	Görény	—	—	1'	—
Vadgalamb	0'10	—	—	—	Menyét	—	—	0'5	—
Rigó	0'05	—	—	—	Kóbor kutya és	—	—	—	—
Medve	—	—	20'	40	macska	—	—	0'20	—
Borz	—	—	2'	40					

Vadtenyésztésünk fejlődése nagyon sok kívánni valót hagy maga után. Legjobb területeink a nyugati megyékben vannak, az évenként elejtett vad zömét a nyugati megyék szolgáltatják: ennél fogva hazánkban a vadászat fejlesztésének még tág tere nyílik s óriási az a terület, mely a vadászat szempontjából még kihasználatlan. Általános gazdasági szempontok szólnak a vadászat föllendítése, a vadászat nagyobb s rendszeres fölkarolása mellett. A mezőgazdaság nem ellensége a vadászatnak, a mezőgazdaság érdekei nem kívánják annak háttérbe szorítását, mert hisz annak folytatása a mezőgazdaság eredményes vitelét nem befolyásolja hátrányosan. Bizonyítják ezt általában a nyugati államok, hol a legintenzívebb gazdasági cultura mellett is tág tere van a vadtenyésztésnek, tág tere van a vadászat gyakorlásának.

Helyenkint a vadtenyésztést nagyon szépen üzik hazánkban, sőt idegen vadfajok meghonosítását is láthatjuk. Ez követendő példa, mely közzgazdasági szempontból nagyon is okadatolt. Forgách gróf nyitrai megyei birtokán vadjuhot (muflont) honosít meg s tenyészt; vadpulykákat Breuner, Nádasdy, Eszterházy, Andrassy s Almássy grófok, valamint a gödöllői koronaurada-

lom tenyésztenek, úgy hogy ez már aránylag jól el van terjedve. Sajnos, a kaliforniai búbos fürj, a wapiti szarvas s a chivai őzekkel tett kísérletek nem ütöttek be. Egyébiránt a honi fajok megbecsülése s céltudatos kezelése is kielégítő eredményt adna.

Hogy megközelítő fogalmat nyújtsunk a hazánkban évente elejtett vadak mennyiségéről, egy összehasonlító kimutatást állítunk itt össze arról, hogy az 1884-iki adatok szerint a magyar birodalomban mennyi volt az átlagosan elejtett vadak száma, valamint mennyi volt az az 1885—1894. évek átlagában.

Hasznos vadak :

Megnevezés	1884	1894	Megnevezés	1884	1894
Szarvas	2,317	2,445	Fogoly	248,430	186,447
Dámvad	713	800	Fürj	58,227	78,633
Óz	11,243	9,358	Haris	5,937	5,411
Zerge	53	104	Vadtúd	2,664	3,705
Mufflon	14	39	Vadrucza	48,911	35,412
Vaddisznó	3,135	3,550	Szárca	8,549	9,280
Mezei nyul	300,535	333,115	Tuzok	343	1,482
Tengeri nyul	12,319	14,710	Daru	91	
Különféle emlősök	196	628	Erdei szalonka	18,241	16,082
Süketfajd	293	282	Vizi szalonka	9,990	8,045
Nyirfajd	125	165	Vadgalamb	16,694	14,693
Hófajd	102	4,613	Fenyves és huros		
Császármadár	5,200	38	rigó	34,132	15,604
Fácán	39,628	42,861	Különféle szárnyas	12,005	11,049
			Összesen	840,087	798,641

Kártékony vadak :

Medve	280	192	Különféle emlős	5,198	6,985
Borz	1,640	1,409	Sas és keselyű	5,351	4,457
Vidra	550	529	Sólyom, kánya, ölyv,		
Hiuz	35	33	vércse	36,759	4,110
Farkas	904	405	Bagoly	7,600	8,071
Vadmacska	1,344	1,173	Varju, szarka	121,306	133,458
Róka	19,882	18,807	Különféle szárnyas	22,799	23,891
Nyest	2,160	1,686	Kóbor kutya,		
Görény	4,476	5,294	macska		26,378
Menyét	10,808	11,205	Összesen	241,092	285,083

Pontosságról itt szó sem lehet: de mindenesetre közelebb állnak ez adatok az igazsághoz mint a régebbi ez irányban gyűjtöttek. A «Vadász- és versenylap» 1869—70-ben gyűjtötte az idevágó adatokat azoktól, a kik azokat ép feljegyezték.

Képzeltető mily töredékesek lettek ezek. Mint Keleti «Hazánk és népe» című munkájában mondja: «a bekerült adatok, noha az országnak csak kis területére terjedőknek ismerhetjük el, mégis tekintélyes összeget mutatnak, főleg ha a darabszámhoz mérsékelt becsárat csatolunk. Ejtetett ugyanis Magyarországnban s Erdélyben 1869—70 ben:

Szarvas	— — —	351	darab	körülbelül	10,000	frt
Dámvad	— —	230	«	«	8,000	«
Óz	— — — —	904	«	«	13,500	«
Vaddisznó	—	188	«	«	8,400	«
Nyul	— — — —	29,798	«	«	23,800	«
Siketfajd	— —	39	«	«	130	«
Nyirfajd	— — —	26	«	«	50	«
Császármadár	—	945	«	«	1,000	«
Fácán	— — —	10,936	«	«	15,000	«
Fogoly	— —	14,233	«	«	4,300	«
Fürj	— — — —	5,302	«	«	1,060	«
Vadkacsa	— —	1,610	«	«	800	«
Erdei szalonka	—	1,519	«	«	1,500	«
Vizi szalonka	—	594	«	«	60	«
Összesen					87,600	frt

Nevetségesen csekély árakat szabunk itt a vadnak, mégis ha hozzá vetjük, hogy talán egy ötödéről Magyarországnak került be adat, hogy például csak fácán évenként 20—30,000 forint ára hozatott be Morva- s Csehországból, könnyen belátjuk, hogy legalább is fél millió érték kerül évenként a vadászat által forgalomba, oly összeg, melynél csekélyebbért akár hány-szor kell törvényhozásunknak még hasznosoknak ismert beruházásoknál is fukarkodni, s mindenesetre olyan, melyet okszerű kezelés mellett legalább is meg lehetne négyszerezni, nem tekintve azon előnyt, melyet az egészséges tápszernek tágabb körökbe való elhatása nyújtana. Hogy a bemondott 30 medve, 49 farkas, 1235 róka, 212 nyest, 1609 menyét, 655 borz stb. nem felel meg a valóságnak, azt talán fölösleges is említeni.

Eléggé bizonyítja pedig ez adatok helytelenségét azon ragadozók hivatalosan kimutatott mennyisége, melyekért a kormány jutalmakat fizet.

<i>Elejtetett ugyanis</i>	<i>1868-ban</i>		<i>1869-ben</i>	
Magyarországnban	19	medve 195 farkas	29	medve 287 farkas
Erdélyben — —	13	« 115 «	64	« 269 «
Összesen	32	medve 310 farkas	93	medve 556 farkas

1870-ben Magyarországon Erdélylyel együtt 64 medve s 269 farkas, tehát átlag 2—3 annyi medve és 6—8-szor annyi farkas ejtetett el, mint a «Vadász- és Versenylap kimutatásába került. Miután pedig az ily nagy vadak följegyzése mégis rendesebben folyik, mint az apróbb vadakké, könnyű elgondolni, mennyivel nagyobb értéket képvisel a vadászat, mit rendesen fel szokott vétetni.»

Adjuk ezt szó szerint, hogy láthassuk miszerint a gyűjtött adatokat mily csekélyeknek tartották, pedig csak «talán egy ötödéről Magyarországnak került be adat». Az érték adat mintegy 88,000 irtot tüntet föl, melynek ötszöröse 440,000 frt volna. Ha ez áll, úgy a vadászat eredménye apadt, daczára annak, hogy a jelenben nincsenek tökéletes adataink.

Kívánatos volna, hogy e téren is pontos és megbízható statisztikánk legyen, hogy így a tényleges állapottal számolva e kérdésben is tisztán láthassunk. A foglalkozások minden ágának eredménye érdekli a közgazdasággal foglalkozót, a mi egyébiránt fokozott mértékben áll az olyan esetekben, midőn az eddigi hiányos ismeretek egészítettnek ki, midőn az eddig kellőleg figyelemben nem részesített adatok földerítéséről van szó.

Egyébiránt egyes elhanyagolt foglalkozási ágak erőteljesebb kultiválása, céltudatos fejlesztése, csakis úgy vihető keresztül, ha minden részletkérdést ismerünk. A vadászatot is csak úgy tehetjük megfelelőleg jövedelmezővé, ha annak az egész országra kiható részleteit, üzésének mikéntjét ismerjük; ekkor lehet csak rendszeres tervezetet készíteni annak minél intenzivebb kihasználására. Így válhatik a többnyire csak kedvtelésből űzött vadászat jövedelmező foglalkozássá. Napjainkban, midőn minden talpalatnyi tér kihasználása a jelszó, minden a helyes gazdálkodás a gazdálkodás üzletének minél kiterjesztettebb vitelét írja elő, első sorban jó figyelemben az oly tevékenységi kör, melyen a parlagon heverő erők szinte elementáris erővel törnek az érvényesülésre. Egy oly vadban gazdag ország, mint hazánk, a vadászból nagy jövedelmet tudna produkálni, ha annak rendezésére az intéző körök nagyobb gondot fordítanának.*

* Az 1901-ik évben újabb adatok váltak a vadászat tekintetében ismertté. A földművelésügyi minster intézkedései következtében a ni agy. kir. központi statisztikai hivatal által gyűjtött és feldolgozott adatokból kitűnik, hogy a

X. BÁNYÁSZAT.

A közgazdasági ágak legfontosabbjainak egyike a bányászat. A fölött lehet vitatkozni, hogy a bányászat őstermelés-e, vagy ipari foglalkozás, mert hisz a só és kőszén, úgy a mint azt a természet adja lesz felhasználva, míg a többi ásványok többé-kevésbé ipari előkészítést igényelnek, de az kétségtelen, hogy a bányászatban roppant vagyont, a gazdasági munkálkodás óriási terét találjuk feltárva.

Bányászatunk már a múltban is jelentékeny volt: bányatermékeink roppant mennyiségéről beszélt már századokkal ezelőtt a külföld. Felvidékünk iparos hírét a bányászatnak köszönhetette; egyébiránt az ország más helyein is nagyobbarányú volt már a bányászat, de a felvidékét nem érte el.

Bányajogunkat az 1854-iki bányatörvény, majd az ezt, a kőszénbányászat kivételével, — jóváhagyó országbírói értekezlet szabályozza.

A bányaművelés jogát a földbirtokkal szemben az önállóság jellemzi. A bányaművelés szabadsága van nálunk elismerve.

vadászterületek kiterjedése, a szorosabb értelemben vett Magyarországon, (a társországok nélkül) 46.570,401 katasztrális hold vagyis az ország összes területének 95.15 százaléka s így csupán 4.85 százalék olyan terület van, a melyen a vadászat egyáltalában nem gyakorolható.

A vadászterületet képező összes területből 12,260 község határában 28.557,729 katasztrális hold, vagyis 58.31 % az 1883. évi XV. t.-cz. 3. %-a értelmében bérbeadásra kötelezett, 18.012,672 katasztrális hold, — 36.84% pedig önálló vadászati jogosultságot élvez. A bérbeadásra kötelezett területből tényleg bérbe lett adva 11,751 község határában 27.838,753 katasztrális hold terület, vagyis 56.81 %, míg 509 község határában 718,976 katasztrális hold egyáltalán nem volt bérbeadható. Ezen 509 község közül, melyek határa nincs bérbeadva, a Tisza jobbpartjára 171, a Tisza balpartjára 162, Erdélyre pedig 126 község esik. A Duna jobb- és balpartján, valamint a Tisza-Maros szögén, elenyésző csekély a bérbe nem adott terület, a Duna-Tisza közén pedig már minden terület bérlőre talált.

A törvényhatóságok közül legtöbb a bérbe nem adott terület Zemplén vármegyében, a hol 345 község közül 101 és Bihar vármegyében, a hol 379 község közül 103 községben nem lehetett a község határát bérbe adni.

A vadászterületek után, melyek 11,612 községben 6 évre és csak 139 községben vannak ennél hosszabb időre bérbe adva, az 1899. évben vadászati haszonbér címén 1.365,946 korona folyt be, a mi holdankint csupán 3 korona 7 fillér bérnek felel meg. Bármennyire örvendetesnek is látszik tehát a haszon-

Ennek alapján bizonyos meghatározott ásványok felkeresése és kiaknázása a földtulajdonos hatásköréből kivétetik: ez a jog önállólag keletkezik, a felszíni területeket illető jogviszonyok alakulásától függetlenül nyilvánul meg. A földfeletti tulajdon tehát bizonyos tekintetben külön van választva a földalattitól, hogy így a vállalkozási szellem, a szakértelem, s a tőke hasznosíthatja jogát az esetleges közönyösséggel, vagy a kiaknázás képzetlenségével szemben. A fenttartott, vagyis a bányaművelési szabadság körébe tartozó ásványok a következők: oly ásványok, melyek fém-, kén-, timsó-, gálicz- vagy konyhasótartalmuknál fogva használhatók, úgyszintén a gáliczvíz, grafit és földszurkok, továbbá az ország erdélyi és határőrvidéki részében és Horvát-Szlavonországban a fekete- és barnaszén, míg más helyeken a kőszén keresés és kiaknázás joga a földtulajdonosé, illetve az csak ennek beleegyezésével vehető igénybe.

A kutatás egyszerű bejelentésre megengedtetik, sőt e jog megadása már elsőbbséget biztosít a bányászatra. Ha a kutatás feltárja az ásványt, úgy a kutató a megjelölt területen adományban részesül, hol a bányászatot a kijelölt területen szabadon gyakorolhatja a kizárólagosság joga mellett. A bányatörvény a bányatársaságot ismeri el, mely nálunk is szokásban volt a múltban, de a melyet újabban a részvénytársasági alak vált föl. A törvény értelmében 128 bányarészlet, vagyis az úgynevezett kuxa képezi a bányát: a kuxatulajdonos a nyereségben illetve vagyonban a vállalkozóval egyenlően részesül, de a veszte- bér-jövedelemnek az utóbbi 10 évben — 22.86%-kal — beállott emelkedése, a holdankinti átlag kétségekívül felette alacsony.

A bérjövdelem legnagyobb része (41.44%) a Duna jobbpartjára esik, a hol katasztrális holdankint 13 korona 12 fillér az átlagos haszonbér: ezt követi a Duna balpartja (22.84%) 8 korona 66 fillér átlagos haszonbérrel; a többi országrészben a holdankinti átlag fokozatosan csökken; a Tisza balpartjára már csak 2 korona 20 fillér átlagos haszonbér esik.

A törvényhatóságok közül a legmagasabb haszonbért Moson vármegye mutatja fel és pedig katasztrális holdankint 35 korona 32 fillért, ezt követik fokozatos sorrendben Pozsony, Sopron, Vas, Fehér, Esztergom, Bars, Nyitra vármegyék. Nyugatról kelet felé fokozatosan csökken a haszonbér; Beregben már csak 3 korona 9 fillér, Máramarosban 75 fillér, sőt Csikben csak 17 fillér a holdankinti átlagos haszonbér.

A haszonbér jövedelméből 52.81% közigazgatási célra fordítatik, 30.40 % birtok-aránylag a tulajdonosok közt felosztatik, 16.79% pedig egyéb célra szolgál.

ségben s a befektetésben ugyanolyan a részesedése. A kuxa, tehát a bányának az a része, mely minden bányarészes tulajdonában van, s a melynek arányában a bányászat vitelére szükséges befizetésekért, vagy egyéb kötelezettségekért azok felelősek; a jövedelem felosztása is ennek arányában történik. A mint említettük, a bányabirtok 128 kuxára osztatik, de minden ilyen rész még 100 részre osztható. Selmeczbánya vidékén 48 tizenkettedre osztják, s így az egész bányabirtok 6144 tizenkettedből áll.

Miután az országbírói értekezlet az 1854-iki törvény ideiglenességét kimondotta, új intézkedések statuálása vált volna szükségessé. Ez azonban a mai napig nem történt meg. 1875-ben készítettek egy javaslatot, majd 1884-ben, de egyik sem vált törvénynyé. Pedig nagy ideje volna már egy bányatörvény alkotásának, mert a jelenlegi jogalap elavult, az viszonyaink közzé sehogy sem illik be.

Az ország bányahatósági szempontból hét bányakapitányságra oszlik; ezek a következők:

1. a beszterczei bányakapitányság Árva, Bars, Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Trencsén, Turócz és Zólyom vármegyék számára;

2. a budapesti bányakapitányság Baranya, Borsod, Csongrád, Esztergom, Fejér, Győr, Heves, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Komárom, Moson, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun, Somogy, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém, Zala vármegyék és Fiume város és kerülete számára;

3. a nagybányai bányakapitányság Arad (a nagyhalmágyi járás azonban a zalatnai bányakapitánysághoz tartozik), Bereg, Békés, Bihar, Csanád, Hajdú, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Szilágy, Ugocsa és Solnok vármegyének azon részére, mely előbb Kővár vidékéhez tartozott;

4. az oraviczei bányakapitányság Bács-Bodrog, Krassó-Szörény, Temes és Torontál vármegyék számára;

5. a szepesiglói bányakapitányság Abauj-Torna, Gömör, Sáros, Szepes, Ung, Zemplén vármegyék számára. Miután azonban itt sok kisbánya van, ezen kapitányság két bányabiztosság felett rendelkezik; a gölniczbányai bányabiztosság hatásköre kiterjed az ezelőtti Abauj vármegyére, továbbá Szepesmegye, Nagy-Kunchfalu, Prakfalva, Gölniczbánya, Zsakarócz, Margitfalu, Jekelfalu, Folkmár, Kojso, Szlovinka, Krompach és Klukno

községekre, valamint Sáros vármegyében a miklósvágási Phönix kohóra, Ó-Ruzsin és Ladna községekre; a rozsnyói bányabiztosság Gömör s az azelőtti Torna vármegyékre terjed;

6. a zalatnai bányakapitányság hatásköre az erdélyi vármegyékre terjed ki, kivéve a volt Kővár vidékből Szolnok-Dobokához csatolt s a nagybányai kapitánysághoz csatolt részeket. De meg az abradbányai bányabiztosság is hatáskörébe tartozik, mely Alsó-Fehér vármegyében Abrudbánya városára és a verespataki járásra, Torda-Aranyos vármegyében a topánfalvai járásra, továbbá a toroczkói járás Brezest, Felső-Csora, Muncsel, Offenbánya és Szártos községeire, Hunyad vármegye brádi és kőrösbányai járásaira és Aradmege nagyhalmágyi járására terjed ki;

7. a zágrábi bányakapitánysághoz Horvát-Szlavonország tartozik.

A bányáügyek elbírálására a legfelsőbb fórum a királyi Curia, másodfokú törvényszékekül a királyi táblák szerepelnek, melyek alá mint elsőfokú hatóság kilencz törvényszékvan kijelölve.

A bányászattal foglalkozók száma 1890-ben 48,412 volt; az 1869-iki s 1880-iki adatokat ezzel összehasonlítani az eltérő rendszer folytán nem lehet. Azok más alapelvek alapján gyűjtettek. Fenti szám 1890-ben a következőkép oszlott meg a magyar birodalomban:

Önálló vállalkozó	1,051	Segéd	3
Tiszt és üzletvezető	1,200	Tanoncz	1
Méternök	121	16 éven aluli munkás	2,398
Vegyész	15	16 « fölüli «	36,072
Gépész	216	Napszámos	5,013
Családi kisegítő	30	Szolga	2,292

Az 1900-ik népszámlálás ad ezen adatokkal szemben nagyon érdekes adatokat az Összehasonlításra: az 1880-iki e célra nem használható, mert ekkor a kohászattal foglalkozók az egyes iparágaknál vétettek számításba, úgy hogy e nélkül a végeredmény mindössze 25,991-et ad.

A bányászat mikénti alakulásáról a szabadkutatások száma és az adományozott vájnatelkek nagysága nyújt nagyon érdekes felvilágosítást. Nézzük csak ez adatokat:

	1867	1870	1875	1880	1885	1890	1895	1900
<i>szabadkutatások számára adományozott vajnataltek nagysága hektárookban</i>								
Szabad kutatások száma :								
kincstári	32	195	238	218	318	663	985	1,357
magán	1,745	6,408	24,418	12,021	16,462	14,487	23,369	59,555
összesen	1,777	6,603	24,656	12,239	16,780	15,150	24,354	30,912
magánkutatók száma	738	993	1,131	1,010	1,098	1,107	1,282	1,130
Aranyra, ezüstre és rézre :								
kincstár	4,097	4,281	4,586	4,591	4,599	4,505	4,622	5,016
magánosok	4,589	4,552	4,545	4,995	5,265	6,618	8,152	9,426
Vasérczre :								
kincstár	485	487	828	877	838	533	602	729
magánosok	3,683	4,099	5,776	7,338	8,316	9,661	11,031	13,611
Kőszénre :								
kincstár	870	1,200	2,427	2,427	2,856	2,856	4,125	6,684
magánosok	8,496	10,387	28,260	32,820	34,294	33,961	37,655	39,418
Egyéb ásványokra :								
kincstár	130	130	156	156	164	202	202	211
magánosok	1,419	1,789	2,231	2,616	2,819	2,830	3,444	3,644
Összesen : kincstár	5,582	6,098	7,997	8,051	8,457	8,096	9,551	12,640
magánosok	18,187	20,827	40,812	47,769	50,694	53,070	60,282	66,099

A szabadkutatások száma megmutatja, hogy a vállalkozási kedv mily nagy mértékben fordul a bányászat felé. Az adatok mint láthatjuk, általában véve emelkedők, ha ugyan olykor némi visszaesést is láthatunk. A magánvállalkozás állandóan, s tetemesen felülmúlja a magánvállalkozást. A mi magukat a vajnatalteket illeti, itt a magánosok a kincstárhoz képest óriási adatokkal szerepelnek, a mi kétségtelenül egészséges irányzatra mutat. Csak az arany-, ezüst- és rézteleknél emelkednek jobban a kincstár adatai, de a magánosokét itt sem érik el.

De fenti adatok nem tájtják elénk a helyzetet a maga egészében: a kültelek a bányaművelés legfontosabb részei, s ezekről alább adunk egy összeállítást, mely az adományozott kültelek és az összes bányataltek nagyságáról szól:

	1867	1870	1875	1880	1885	1890	1895	1900
<i>adományozott kültelek nagysága hektár</i>								
Aranyra és ezüstre :								
kincstár	58	58	70	70	70	70	69	70
magánosok	69	43	21	83	103	260	817	933
Vasérczre :								
kincstár	115	110	116	116	116	110	106	27
magánosok	1,418	1,424	1,437	846	525	522	551	613

	1867	1870	1875	1880	1885	1890	1895	1900	
Egyéb ásványokra :									
kincstár — — —	—	—	—	—	—	—	—	—	
magánosok — —	114	26	15	21	21	21	23	39	
Összesen : kincstár —	173	168	186	186	186	180	175	97	
magánosok — —	1,601	1,493	1,473	950	649	803	1,391	1,585	
Összes területe :									
		<i>Adományozott kúttelkek nagysága hektár</i>							
kincstár számára — —	5,756	6,267	8,183	8,237	8,642	8,276	9,726	12,737	
magánosok számára	19,788	22,320	42,286	48,720	51,341	53,873	61,673	67,684	
összesen — — —	25,544	28,587	50,469	56,956	59,983	61,149	71,399	80,421	
Magánbirtokosok száma —	—	1,278	1,244	1,222	1,265	1,271	1,228	1,158	
Átlag egy magánbirtokosra, terület hekt.	—	17	34	40	41	42	50	58	

A kúttelkek, s az összes bányaterület a fenti módon alakul. Úgy szólván minden esetben fokozódó adatokat találhatunk, jól lehet igaz, hogy egyes esetekben jelentékeny a visszaesés. Az összes terület azonban aránylag nagymérvű emelkedést tüntet föl. Általában véve mindenestre elmondhatjuk, hogy a magánbányászat terén nagyobb volt a vállalkozási kedv mint a kincstári bányászatnál, s az arány egyes esetekben nagyobb hányadot mutat ugyan a kincstár javára, de ez a javulás csak aránylagos: abszolúte véve mindig a magánvállalkozás áll elől. A hetvenes évek elején a vállalkozási kedv nagy volt, a mint az általában nagyinak is volt mondható minden téren: utána azonban láthatjuk a visszaesést. A szabad kutatások száma 1886—90. években jelentékenyen süllyed, a minek okát a kutatási díjak módosításáról szóló 1885-iki törvényben találjuk. A kutatásokra ugyanis 1866 óta 4 frt az erdélyi régi aranykerületben, az abrudbánya—verespataki és felsőbányái bányamegyékben dívó kisebbségi szabadkutatások után 1 frt 44 kr., 4 kr., 2 kr. és 8 kr. évenkénti illeték volt megállapítva, mely utólag volt fizetendő. Ezt a díjat azonban a kutatók nem fizették meg, úgy hogy nagy hátralékok mutatkoztak, s emellett a keletkező hegyzárlatok folytán a bejelentett kutatók kívül más nem művelhetett bányát a kérdéses területen. Ezt a zárkutatmányi illetéket szüntette meg az 1885-iki törvény, mely felügyeleti illetéket állapít meg, még pedig a régi erdélyi arany kerületben 4 forintot, az abrudbánya—verespataki bányamegyében és a felsőbányái bányamegyének azon részében, mely a kincstári bányatelkek határán kívül esik, a kisebb zárkutatmányok után e díj negyedrészt. A díj előre fizetendő, s

kozási szellem feltárni. Modern berendezései nem egyszer a külföldnek is példa gyanánt szolgálhattak, s általánosan el volt ismerve azoknak minden irányú kitűnősége. Bizonyos, hogy ez nem az egész országra állt, de a nemes fémekre általában, s más fémekre is el volt mondható. Főképp az ország egyes részei tűntek ki különösebben, a mi egyébiránt napjainkra is áll. Ezek a helyek azonban még napjainkban is elől állnak, azzal a különbséggel, hogy azokon kívül most már számos új bányák is vannak, melyek gazdag erekkel valódi kincsesbányát képeznek.

Az arany-, ezüst- és fémbányászat három vidéken műveltetik, még pedig Erdélyben, Nagybánya vidékén és Felső-Magyarországon.

Az erdélyi bányavidék aránylag nagy területre terjed ki. Alsó-Fehérmegyében Zalatna, Búcsúm, Bucsum-Pojeni, Faczebánya, Oláh-Pia és Verespatak községekben mondható nagyon kiterjedtnek az arany- és ezüstabányászat, hol jelentékeny mennyiséget is állítanak elő e fémekből. Hunyad vármegyében Boicza, Füzesd, Kreczunesd, Brád, Alsó- és Felső-Lunkoj, Ruda, Kristyor, Czereczel, Bukuresd, Czébe, Karácson, Dupapiatra, Felső-Kajanci, Barbura, Mogura, Trestia, Korna, Gyalumeze, Hondol, Kisalmás, Porkura, Kismuncsel, Erdőhát, Runk, Nagyág, Nagyalmás, Ormingya, Pojana, Tekerő, Podene, Stanizsa és Szelistye községekben van arany- és ezüstabányászat. De például Nagyágon rézbányászat is van, s más érczet is állítanak ott elő. Torda-Aranyos vármegyében Ivánfalva, Kisbánya, Ebergény, Bisztra és Offenbányán vannak arany- és ezüstabányák, a melyek azonban oly kiválóknak már nem mondhatók. Szolnok-Doboka vármegyében Oláhláposbányán arany-, ezüst-, réz- és ólombányászat van, továbbá Horgospatakon van a kincstárnak kohó műve. Besztercze-Naszódban Ó-Radnán van arany-, ezüst- és ólombánya, Kolozs vármegyében Hideg-Számoson találunk három kisebb bányát, míg Csíkmegyében Csík-Szent-Mártonban van egy kisebb bánya. Szebenmegyében Sármág, Péterfalva és Kászpiz községben az aranymosás üzetik. Ezek e vidék jelentékenyebb bányái.

A második nagyobb jelentőségű nemesfémbányászat, mint azt említettük, a nagybányai bányavidéken van; Szatmár s a vele határos vármegyékre terjed ez ki. Szatmár vármegye községei közül Felsőbánya, Fernezely, Kisbánya, Nagybánya, Lápos-

bánya, Mészbánya, Veresviz, Illoba, Hondola, Kapnikbánya, Bik-Bzád és a bőrpataki Völgy községben van több mint százra menő bányavállalat. Arany-, ezüst-, réz- s ólombányák ezek, az utóbbiak csak részben, melyek jelentékeny termelési quantumot mutatnak fel. Mármaros vármegyében Büdfalva, Tatos, Zseramp, s Borsabányán van csekélyebb jelentőségű arany- s ezüstmányászat, míg Ugocsamegyében Turócz községben van egy jelentéktelenebb bánya.

A felsőmagyarországi fémányászat egyrészt Szepesmegyére, másrészt a selmecz körmöczi bányavidékre terjed ki. A felsőmagyarországi bányászat tulajdonkép két részre oszlik, az alsómagyarországi s felsőmagyarországi bányavidékre. Az alsómagyarországi bányavidék tulajdonképen a hét alsómagyarországi bányavárosra terjed ki, ezek: Selmeczbánya, Bélabánya, Körmöczbánya, Besztercebánya, Libetbánya, Újbánya és Bakabánya. Most azonban csak Selmecz- és Körmöczbányán van jelentékenyebb bányászat. A felsőmagyarországi bányavidék bányavárosai Gölniczbánya, Szomolnokbánya, Rudobánya, Jászó, Telkibánya, Rozsnyó és Igló; de most már a fémányászat itt nagyot hanyatlott, a mint azt már az előző bányavidéken is konstatáltuk. A felsőmagyarországi aránylag jelentékenyebb arany- és ezüstmányák helyei a következők: Szepes vármegyében Gölniczbánya, Igló, Szomolnok, Svedlér, Zadnalka, Bindt és Szlovinka ezüstmányái, melyek azonban nem valami nagy eredménnyel működnek; Abauj-Tornában Aranyidkán van arany- és ezüstmánya. A selmecz—körmöczi bányavidék Bars-, Hont-, Gömör- és a szomszédos megyékre terjed ki. Barsmegyében Körmöczbánya, Jánoshegy és Irtványos községekben vannak arany- és ezüstmányák. Hont vármegyében Selmecz- s Bélabányán, Szélaknán, Bakabányán s Hodrusbányán vannak bányavállalatok, melyek közül a kincstár arany-, ezüst- s ólom bányászata a legnagyobb. Liptó vármegyében Magurkán, Zólyomban, Homokhegyen, Hevesben Recsk, Derecsk, Párád és Gyöngyös-Orosziban, míg Biharban Rézbányán és Riskohón vannak bányatelepek. Krassó-Szörénymegyében is van kisebb jelentőségű aranyányászat Új-Moldován, Vaskőn és Kusics községekben, míg néhány helyütt aranymosást űznek. Horvát-Szlavonországban mindössze Varasdme gyében Gomirje és Belec községekben akadhatunk az aranyányászat nyomaira.

Aranytermelésünk eredménye az alábbi módon alakul.

1867-től kezdve adjuk az adatokat napjainkig a kincstári és magántermelés megkülönböztetésével, s a pénzürték feltüntetésével:

Év	Termelés			Pénzürték frt
	kincstár	magán	összes	
	k i l o g r a m m			
1867	821	1,006	1,827	2.467,879
1870	676	806	1,482	2.001,158
1875	651	925	1,576	2.199,881
1880	677	926	1,604	2.237,675
1885	572	1,146	1,719	2.384,350
1890	574	1,557	2,131	2.973,042
1895	603	2,584	3,187	4.869,959
1900	932	2,335	3,267	5.360,787

Az aranybányászat a hetvenes évek elején jelentékenyen alászállt, de az időtől fogva újból emelkedőben van: nagyot lendített rajta az erdélyi részek vállalkozása, de meg a valuta-szabályozás is. A termelés most aránylag magasnak mondható, ha ugyan időnkint némi visszaesést is láthatunk.

Az ezüsttermelés eredményei a következők:

Év	Termelés			Pénzürték frt
	kincstári	magán	összesen	
	k i l o g r a m m			
1867	20,082	7,030	27,113	2.440,185
1870	15,159	5,295	20,455	1.841,020
1875	13,972	7,263	21,235	1.911,209
1880	11,744	5,699	17,443	1.569,942
1885	11,653	5,018	16,671	1.499,855
1890	11,522	5,528	17,050	1.597,907
1895	12,689	7,743	20,432	1.231,383
1900	12,451	7,747	20,198	1.153,085

Az ezüsttermelés határozottan hanyatlott a múltban, csak újabban mutatkozik javulás: hogy ez nem volt nagyobb arányú, azt csak annak tulajdoníthatjuk, hogy az állam az ezüstbeváltási árakat aránylag magasán állapította meg a múltban, hogy így az intenzivebb hanyatlást távol tartsa. A kincstári bányaművek a termelést a hanyatló árakra való tekintettel azért mégis megszorították, s beruházásoktól tartózkodtak: az utóbbi években a helyzet javult, termelésük emelkedett is. Az aranyvaluta elfogadása az ezüst szempontjából a helyzetet nagyon hátrányosan befolyásolta, a mire való tekintettel egyébiránt az állam az ezüst

vidéken más iparágak megszorítását is tervezte, minek azonban eredménye nem igen van.

A réz- és ólombányászat rendszeresen együtt jár az arany- és ezüstbányászattal, vagy a kénkovanddal kapcsolatban nyeretik. A réztermelés úgyszólván kizárólag az arany- és ezüstproduktió mellékterménye gyanánt üzetik. Régente a zólyom-megyei Úrvölgyben, s a szepességi és erdélyi csíkszentdomokosi bányaművekben nevezetes rézbányászatot folytattak, úgy hogy a hatvanas években a réztermelés értéke vetekedett akármelyik nemes fémével. Amerika óriási réztermelése azonban leverte az árakat 90 forintról 50 forintra, s így rézbányáink válságos helyzetbe jutottak. Réz- és ólombányászat van most Hontmegyében Selmecz környékén, Zólyomban Úrvölgyön, Hevesben Recsk, Derecske, Párád és Gyöngyös-Oroszin, Mármarosban Büdfalván, Tótos-Zserampón és Borsabányán, Szatmármegyében Felsőbányán, Kapnikbányán, Misztbányán, Nagybányán, Sikorlón, Bihar-megyében Rézbányán, Aradban Aranyágon, Szepesben Porácson s Kotterbach, Szepes-Remete, Zavadka, Svedlér, Igló, Szomolnok, Zakárfalva, Gölniczbánya, Nagy-Kunchfalva, Merény, Szlovinka községekben, Krassó-Szörénymegyében Vaskő, Dojnácska, Új-Moldova, Ogradina, Csiklovabánya községekben, Hunyad-megyében Kis-Álmás, Porkura, Nagyg, Pojana és Déva községekben, Szolnok-Dobokában Oláh-Láposon, Csikmegyében Balánbányán és Zágráiban Beslinácson.

A réztermelés fejlődésének feltüntetésére adjuk a következő adatokat:

Év	Termelés			Pénzérték frt
	kincstári	magán	összesen	
	m é t e r m á z s a			
1867	8,941	14,875	23,816	2.079,432
1870	4,165	7,727	11,892	1.027,644
1875	2,620	7,848	10,468	948,980
1880	1,933	6,369	8,302	602,333
1885	2,130	2,906	5,036	303,916
1890	637	2,116	2,754	156,836
1895	1,239	1,626	2,865	144,219
1900	1,441	365	1,806	130,273

A rézbányászat a kincstári termelés tekintetében nem mutat oly rohamos hanyatlást, miután annak fogyását a kormány gátló intézkedései útját állják: annál nagyobb mérvű ez a magánbányászatnál, hol tisztán csak az elérhető haszon mérvadó a termelésnél.

Az ólombányászat emelkedő irányzatot követ: ez az emelkedés azonban nagyon szerény, úgy hogy hazai bányászatunk ólomszükségletünket pótolni nem képes. Az emelkedés egyéb-iránt inkább a kincstári bányászatnál mutatkozik. A bányatermények előnyösebb értékesítésére Bélabányán 1894-ben egy ólomárúgyár épült, mely évente 30—35,000 métermázsa készárut tud előállítani. Kívánatos volna, hogy ily gyárak a jövőben nagyobb számmal épüljenek, mert ez az egy gyár a honi szükséglet fedezéséhez csak nagyon csekély mértékben tud hozzájárulni.

Ólomtermelésünk alakulása az alábbi képet mutatja:

Év	Termelés			Pénzérték frt
	kincstári	magán	összesen	
	<i>m é t e r m á z s a</i>			
1867	14,253	1,588	15,842	330,414
1870	10,405	162	10,568	208,538
1875	14,155	3,176	17,333	355,250
1880	16,055	930	16,986	251,369
1885	37,548	2,127	39,676	458,799
1890	11,574	1,083	12,657	181,945
1895	20,459	2,307	22,766	323,174
1900	18,848	1,460	20,308	418,321

Az összes termelés emelkedése tehát csak a kincstári bányászatnak tudható be, mert a mint láthatjuk, a magán bányászat adatai nagyon szűk keretekben mozognak.

Vasbányászatunk nagyon jelentékeny; kivált az utóbbi időben vergődött az különösen nagy jelentőségre. Vastelepeinknek mondhatnánk központja Gömörmegyében van, honnan azok Zólyom, Szepes, Abauj-Torna felé húzódnak. Borsodmegyében is gazdag vasbányák vannak, valamint Hunyadban, Krassó-Szörényhen és Nagy-Küküllőben is. Mármaros, Bihar, Arad, úgyszintén a Zágráb és Pozsega vármegyékben elterülő telepek kisebb jelentőségűek.

Vasbányákat művelnek s vaskohók vannak Zólyom vármegyében Breznóbányán, Zólyombrezón, Libetbányán, Pieszok, Olaszka, Chvatimech, Zólyom, Badin, s Kovácsfalva községekben; Nógrád-megyében Podrecsány, Tosoncza, Nagyfalva, Szinóbánya s Salgótarjánban; Borsodmegyében Diósgyőr, Mártonyi, Tapolcsány, Nehezsény, Uppony, Rudóbánya, Telekes, Ózd, Nádasd, Rákos, Mészköbánya, Likéri s Murányvölgyi községekben; Szepesme-

gyében Igló, Kishnilecz, Merény, Kisócz, Márkusfalva, Teplicska, Zavadka, Miklósfalva, Szentandrás, Porács, Kotterbach, Szepes-Remete, Svedlér, Szomolnok, Svábócz, Gölniczbánya, Zakárfalva, Kluknó, Kojsó, Szlovinka, Krompach, Zsakarócz, Nagyfolkmár, Margitfalva s Nagykunchfalu községekben; Gömörmegyében Betlér Csúcsom, Veszverés, Nadabula, Alsóhajó, Feketepatak, Gócs, Berdárka, Dobsina, Oláhpatak, Rédova, Felsősjó, Rozsnyó, Csetnek, Sebespatak, Rekenye-Ujfalu, Rudna, Ochtina, Henczko, Jolsva, Kisszlabos, Kistapolcza, Demő, Krasznahorka, Váralja, Pacsa, Kovácsvágás, Gencse, Bisztró, Vashegy, Rákos, Szirk, Turcsek, Tiszolcz, Hiznyóvíz községekben; Abauj-Tomában Felső- és Alsó-Meczenzéf, Rákó, Jászó, J.-Ujfalu, J.-Mind-szent, Felső-Tökés, Miszloka, Jekelfalva, Margitfalva és Ispánmező községekben; Beregmegyében Frigyesfalva s Ilátmeg községekben is űzik a vasbányászatot; Mármarosban Dolha, Rókamező, Kabolapojana községekben; Sárosban Kis-Ladna, Ó-Ruzsin, Nagyfolkmár és Máriahuta községekben; Biharban Vaskoh, Kimp, Kölest, Vaskohszohodol, Briheny, Kalugyer, Petrócz, Gurány, Kiskoh, Kocsuba s Fericse községekben; Aradban Dézna, Monyásza, Ravna, Krokna, Zimbró, Taucz s Temesed községekben; Krassó-Szörényben Resicza, Domán, Székül, Mehádia, Rudária, Oravicza, Vaskó, Dognácska, Anina, Szászka, Új-Moldova, Bozovics, Jablanicza, Nadrág, Zsidóvár, Istvánhegy, Forazest, Pestier, Goizest, Romángradna, Ruszkicza s Szunkány községekben; Hunyadmegyében Kudsir, Vajdahunjad, Gavosdia, Gyalár és Telek községekben; Nagy-Kükiillóme gyében Alsó-Rákoson; Udvarhelymegyében Lövétén, míg Horvát-Szlavonországban a következő helyeken vannak bányák: Pozsegamegyében Jessevik, Tomicsa, Slobodnicsa, Germacsnik, Varos és Oriovácz községekben, s Zágrábban Beslinacz, Konzsicza, Rude, Rujevác és Topuskon.

Ezek a vastermelő helyek.

A vasércztermelés 1883-ig nem igen emelkedett: ekkor kezd az csak nagyobb lendületet venni, míg az újabb időben újból erőteljesebb fellendülésnek lehetünk tanúi. Nézzük csak az alábbi összeállítást a színítendő vasat illetőleg.

Év	Termelés			Pénzérték frt
	kincstári	magán	összesen	
	m é t e r m á z s a			
1867	55,244	870,384	925,628	3.477,511
1870	124,632	1.000,969	1.125,601	5.500,494
1875	171,079	1.340,073	1.511,157	6.780,070
1880	109,002	1.219,247	1.328,249	4.825,483
1885	326,807	1.714,955	2.041,762	7.288,877
1890	527,935	2.323,086	2.851,021	10.271,628
1895	726,292	2.550,748	3.277,040	11.843.335
1900	898,262	3.429,936	4.328,198	16.605,744

A nyolczvanas évek elejére esik tehát a nagyobb fellendülés s azóta a termelés tetemesen nagyobbodik, öntött nyersvas-termelésünk viszont a következőképp alakul:

Év	Termelés			Pénzérték frt
	kincstári	magán	összesen	
	m é t e r m á z s a			
1867	31,759	93,087	124,846	716,878
1870	17,312	100,916	118,228	1.057,029
1875	15,382	70,498	85,880	813,552
1880	1,640	109,430	111,070	904,124
1885	18,637	96,474	115,111	917,414
1890	14,748	125,299	140,047	1.066,680
1895	18,547	196,044	214,591	1.647,324
1900	19,544	207,836	227,380	2.280,538

A múlthoz képest tehát nagyarányú az emelkedés, jóllehet újabban hanyatlással is találkozunk. A világproduktióhoz képest nyersvastermelésünk nagyon hátra áll: ott az Egyesült-államok, Nagy-Britannia s Németország dominál. Fémbányászatunkat nagy vonásokban más oldalról is be kívánjuk mutatni, ha nem is a fenti részletes összeállításhoz hasonlóan, hogy így áttekintésünk legyen bányászatunk egészéről.

Antimont arany, ezüst, ólom és rézzel kapcsolatban nyerik. Előfordulási helye Liptó vármegyében Magurka, Dubrava, Király-lubella és Rózsahegy, Zólyomgyében Alsó-Lehota, Vasme gyében Mária falva, Üveghuta és Bánya, Szatmármegyében Fernezely, Mármarosban Felső-Visso, Abauj-Tordában Aranyidka, Szepesben Jászó és Gömörme gyében Csúcsom községek.

Nikkel és kobaltot Gömörme gyében Dobsinán, továbbá Betlér és Rozsnyón, valamint Szepes vármegyében Igló környékén nyerik.

Higanyt Szepes vármegyének Zakár falu és Gölniczbánya

községe és Gömörmegye Alsó-Sajó községe termel kisebb mennyiségben. Nagyban az Alsó-fehér vármegyei Valea-Dosoltii és Trimpoele községben bányásszák.

Horganyt az arany és ezüsbányászat mellett nyerik a mármarosmegyei Büdfalván, továbbá Gömör vármegye Pelsőcz és Hunyadmegye Porkura községében. Horvát-Szlavonországban a varasdmegyei Kulevcsisza községben termelik.

Chromérczet csekély mennyiségben Krassó-Szörény vármegyében Tiszovác, Újbánya, Dubora, Ogradin s Plavisavicza községekben termelnek.

Bismutbányászat Szepesmegye Zavadka községében van.

De térjünk át a kohászatra. A kohászat fémek előállításával foglalkozik: a fémtartalmú anyagok, érczek a káros, nem hasznosítható alkatrészekről megfosztva, jutnak kohászati feldolgozás alá. A kohászat rendszeren ólom, réz, ezüst, arany, platina, vas, kéneső, cadmium, ón, kobalt, nikel és aluminium előállításával foglalkozik. Ezenkívül mellékterményei is vannak a kohászatnak, vagy direkt is állít elő fémvegyületeket. Ilyenek az arzénsav, smalteüveg, realgár, auripigment, cinober, kén, eladó mázanyag, minium, cinkfehér, uránvegyületek, kénsav, szénkéneg, vítriólsók stb.

A fémkohászat a messze múltban is már nagy figyelemben részesíthetett: kivált az állam tűnik ki e téren: a magánvállalkozás aránylag kisebb térre szorul.

Arany, ezüst és ólomkohómű van Selmezbányán, Alsó-Fernezelyen, Kapnikbányán, Ó-Radnán és Bélabányán. Arany-, ezüst- és rézkohót Horgospatakon és Zalathnán találunk, arany-ezüst lúgzó művet Kapnikbányán, Mátra és Felsőbányán. Rézejtőművünk Istvánhuttán (Szepes vármegye) és Nagy- s Felsőbányán van, míg ezüstfoncsorító Aranyidkán (Abauj-Toma vármegye). Antimonkohó Rózsahegyen és Alsó-Lehotán van, míg kobaltnikelmfit Iglón találunk. Hunyad vármegyében és Selmezen cyanidlúgási eljárással folynak kísérletek, Tekerő-Pojánán viszont bromcyankáliummal. A rézbányái kohónál bismut előállításával kísérleteznek. Újabban Besztercebányán épült fel a központi elektrolyt-rézejtőmű, s kohászatunk általában izmosodik.

Áttérve többi ásványainkra, ásványolajat aránylag keveset tudunk felmutatni. Ásványolajkútjaink vannak Mármarosban Szacsalon, Szilágymegyében Zsibón, Zalában Bányaváron, Pozsegamegyében Miklenskan és Belovárbán Poganeczen.

Aszfaltot Biharmegyében Felső-Dernán és Tataroson találunk: itt vannak aszfaltbányáink. Timsót Bereg vármegyében Beregszászon és Nagy-Muzsalyon, Udvarhelymegyében Bibor-falván találnak s bányásznak. Kénkovand bányászat tárgyát képezi Pozsonymegyében Bazin, Czajla, Pernek s Almás, Máramarosmegyében Borsabánya, Szepesmegyében Szomolnok, s Gölniczbánya, Gömörben Betlér és Nyustyán, Alsó-Fehérmegyében Trimpoele és Vas megyében Máriafalva, Üveghuta, Bánya és Borostyánkő községekben. Asványfestéket Pozsonymegyében Bazin, Czajla és Almás községekben nyernek, de aránylag csak kisebb mértékben, míg Bars megyében Felső-Tótiban azt nagyobb mennyiségben nyerik.

A szénbányászat hazánkban nagyon jelentékeny, de a szükségletet pótolni nem képes: nagyrészt ennek oka ama körülményben keresendő, hogy a szén nem tartozik a rezervált ásványok közzé, s hogy az ország nagy területén a földbirtokos belegegyezése is szükséges a kutatáshoz (de hisz erre már a fejezet elején bővebben kiterjeszkedtünk). Így azután igen nagy külföldi behozatalra szorulunk.

Köszenünk aránylag csak kevés van; kőszénbányák Baranya-, Tolna-, s Krassó-Szörénymegye területén vannak. Legnagyobb telepek Pécssett, Szabolcson, Vasason, Somogy és Hoszszúhetényen, Komló, Szászvár, Mázán és Kárászon vannak Baranyában. A tolnai bányák Nagymányokon és Váralján vannak. A krassó-szörénymegyei bányák a következő helyeken találhatóak: Resicza, Domán, Székül, Anina, Szászabánya, Bozovics, Bania, Berzászka, Klokodics, Kuptore, Ósopot, Szvinicza, Tiszovicza, Újbánya, Dubova s Ogradina községekben.

A kőszéntermelés fejlődése a következőkép alakul:

Év	Termelés mm	Pénzérték frt	Év	Termelés mm	Pénzérték frt
1867	4.027,385	1.431,458	1885	9.558,787	4.539,635
1870	5.371,528	2.223,974	1890	9.948,117	4.831,309
1875	6.356,111	2.928,113	1895	10.680,459	5.640,514
1880	8.050,472	4.167,936	1900	13.671,897	7.743,423

A termelés fokozatosan emelkedik, de azért abszolúte véve feketeszen-termelésünk nagyon alacsony színvonalon áll: látjuk ezt, ha összes széntermelésünkhöz arányosítjuk fenti adatokat. Feketeszenet Nagy-Britannia, Belgium, Francia- s Németország termelnek aránylag sokat.

Barnaszén és lignit nagyon sok helyen s nagy mennyiségben fordul elő hazánkban. Legkiválóbb ily szénterületünk az esztergomvidéki eocén korbéli széntelep, majd a zsilvölgyi barnaszén-település az oligocén képződményben, úgyszintén a salgótarjánvidéki stb. neogénkorszakbeli szénképződmény.

Legnagyobb szénbányavállalatunk Salgótajánál van: ennek bányái megoszlanak Salgótarján, Zagyva-Róna, Kazár, Baglyasalja, Pálfalva és Etes községekben. De vannak még ilyenek Vecseklő, Somosújfalú, Karancsalja, Etes, Andrásfalva, Márton-Szele, Novák, Homok-Terenne, Kazár, Nemti, Kis-Terenne, Herencsény és Nagykürtös községekben: Nógrádmegye bányái tehát nagyon kiterjedtek. Borsód vármegyében Bácsszállás, Sajó-Várkony, Járdánháza, Parasznya, Varhó, Sajókazincz, Királyd, Sajószentpéter, Sajók aza, Disznós-Horvát, Szuhakálló, Lászlófalva, Edelény és Kurittyán vannak szénbányák. Esztergom megyében Dorog, Tokod, Pusztá-Eszőny, Annavölgy, Sárísáp Pusztaszarkás, Nyergesújfalú, Csolnok községekben vannak széntelepek. Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegyében Solymár, Szent-Iván, Vörösvár s Nagykovácsi községekben nyernek szenet. Heves vármegyében Bátony és Szűcs, Komáromban Zsemlyén, Árvában Alsó-Stepanon, Lavkó, Hladovka, Usztye s Vavrecskán, Barsban Felső-Kosztolányban s Ebedecen, Nyitrában Handlován, Zemplénben Bánukon s Abauj-Tornában Kassa-Somodín vannak szénbányák. A Dunántúl Sopronmegyében Brembergen s Riczingen, Veszprémben Ajkán, Vasban Máriafalván, Üveghután, Bányán s Buglócson, míg Zalában Csapón s Baranyában Hidason találunk szénbányákat. Délmagyarországon csak Krassó-Szörénymegyében, még pedig Mehádián, Bozovicson, Voiszlován, Jabloniczán, Golecson, Karánsebesen, Illován és Laposnicel helységekben vannak ily barnaszén-bányák. Erdélyben Hunyad vármegyében vannak a legfontosabb bányák, még pedig Petrozsény, Petrilla és Livazény községekben, továbbá Urikány, Vulkány, Barbatény, Iszkrony, Lupeny, Livozény, Parozsény, Korojesd és Merizor helységekben. Kolozsmegyében Egeres, Dank, Forgácskut és Argyas községekben találunk szénbányára, Háromszékben Köpecz, Bárót, Illyefalu és Sepsi-Szentgyörgyön. Csíkmegyében Borszéken, Brassóban Feketehalmon, Volkán és Zsilvajdejn, Nagyküküllőben Alsó-Rákoson, míg végre Fogarasban Holbákon és Almásmezőn vannak szénbányák. Horvát-Szlavonországban sok helyen van széntelep. Varasd vármegyében a következő

helységekben művelik a szénbányákat: Lupinjak, Semnicza, Dolnje, Gyurmencze, Gotalovecz, Veternicza, Ilhja, Golubovecz, Ivanecz, Krapina, Lyubesciza, Húm, Prislín, Martinovics, Pregrada, s Radoboj községekben. Belovár-Kőrös megye széntlepei Vojakovác, Lepovina, Szokolovác s Glogovácson vannak, Pozsegái Gradistye, Radkovicza, Kutjero, Laze és Mitrovázán, a zágrábmegyeiek Locsa, Martinovicz és Suzsnyáron, végül a Szcrémmegyei egyetlen széntlepet Vrdniken találjuk. Lignitbányáink már nem ily nagy számúak. A legnagyobb mérvben Sopron megyében Lajtaufjalun és Búdöskút községekben üzik; Biharmegyében Bodonospatakon, Mezőtelegden és Dernán, Veszprémmegyében Várpalotán, Vas megyében Ercsenyén, Krassó-Szörényben Resicza, s Udvarhelyben Lövete községekben vannak lignittelepek. Horvát-Szlavonország lignittelepei több megyére oszlanak meg. Zágrábmegyében Cserje, Topusko, Csernik, Novicselo, Slanidol és Tugonicza, Belovár-Kőrösben Csrezs nyavicza, Bedeniczka, Brzaja, Jagnjedovác, Glogovác, Kapela, Kozarevác, Grobivané, Botinovác, Velico és Trojtvo, Szerémmegyében Cservicse, Karlovicz, Varasdmegyében Gomirje, Belec, Mareticsselo, Szelnicze és Kulevcicza s végül Pózsegamegyében Novska, Raics, Czrnik, Trgoviste, Kovacevác, Petrovoselo, Cziglenik, Kujnik, Malino és Rezetári községekben vannak lignittelepek.

Barnaszén-termelésünk fejlődése a következő arányokban halad előre:

Év	Termelés			Pénzérték frt
	kincstári	magán	összesen	
	m é t e r m á z s a			
1867	52,752	3.291,267	3.344,019	839,525
1870	271,842	5.747,974	6.019,816	2.463,962
1875	885,231	7.270,238	8.155,469	2.598,653
1880	224,000	9.909,926	10.133,926	2.783,811
1885	1.041,259	14.826,404	15.867,663	4.546,581
1890	1.739,410	20.751,572	22.522,259	6.835,016
1895	2.764,871	31.984,180	34.749,051	11.218,640
1900	3.107,099	48.193,667	51.300,766	17.165,613

Óriási emelkedésről adnak e számok tanúságot, melyből a magánvállalkozó veszi ki az oroszlanrészt. Óriási kvantum, s óriási érték az, mit a barnaszén-bányászat nyújt. 1880-ban tízmillió, 1899-ben húszmillió, s 1900-ban ötvenegymillió métermázsát találunk. Roppant haladás, melynél azonban megállni nem lehet, mert a szükséglet folyton nagyobbodik, folyton szaporodik. Megkívánjuk még a brikétet (széntégla, szengurma)

említeni, mely a pécsi pórázén kihasználására állítatik elő. Ada taink, melyek csak 1877-től kezdődnek, a következők:

<i>Év</i>	<i>mm</i>	<i>frt</i>	<i>Év</i>	<i>mm</i>	<i>frt</i>
1877	199,755	147,818	1890	251,835	198,877
1880	307,038	227,008	1895	294,215	234,783
1885	157,285	124,435	1900	823,259	719,821

A mi a sótermelést illeti, annak termelési adatairól (mint jövedéki tárgyról) már az adóknál megemlékeztünk. A sóbányászatot különben kizárólag csak az állam üzi: az ország sóban igen gazdag, a melylyel a termelés arányban nincs. Sóbányáink Mármaros, Sáros, Alsó-Fehér, Szolnok-Doboka, Udvarhely és Torda-Aranyos megyékben vannak. Az erdélyországi bányák a leggazdagabbak.

Mármarosmegyében vannak a szlatinai, rónaszéki és suga-
tagi bányák; Sárosmegyében találjuk a soóvári sófőzöt; Alsó-
Fehér vármegyében van a marosújvári s vízaknai sóbánya,
Szolnok-Dobokában a deésaknai, Udvarhelymegyében a parajdi,
s Torda-Aranyos megyében a tordai sóbánya.

A sótermelés emelkedik ugyan, de nem nagy mértékben.

A mi a kő-, illetve márvány bányászatot illeti, az sok kívánni valót hagy hátra hazánkban, pedig a tér meg volna a fejlesztésre. Nagyon szép a carraraihoz hasonló márványunk van Csíkmegyében Szárhegyen, zöldesfehér van Boicán a Vöröstorony szorosban, fekete amfiból szalagokkal átszőtt található Alsó- és Felső-Sebesen, a radnai kissé rózsaszínű stb. A moson- és pozsonymegyei Császárkőbánya, Loretto, Szárazvám, Szent-Margit, Szeleskút, Sásony, stb. Bécs számára szállít köveket. Trachitbányák vannak Duna-Bogdán, Pilis-Szent-Kereszt s Visegrádon, vagy vörös márványt termelnek Komárommegyében Piszken, Pécsett, Nagyvárad környékén, Aradmegye stb. Márvány-, mészkő- és homokbányák vannak Budapest, Kőbánya, Buda-Újlak, Békásmegyer, Páty, Pomáz, Pilis-Szent-Kereszt, Boros-Jenő és Pilis-Szántó körül. Márványt termel az esztergommegyei Piszke, Tardos, Gerecsehegy, Dorog, Esztergom, Piszke, Alsó-Vadács, mészkövet Almás, Bikol és Süttő (Esztergom) stb. Malomköveket gyárt Újbányán az újbányai malomkő részvénytársaság, Garam-Szent-Kereszten a Kárpáti kőbánya- és malomkőtársaság, Geletneken két magánczég, Újvidéken a beocsini cementgyár Unió, Temesvárott a cementmozaikárúgyár, vagy

Budapesten néhány magánczég. Sajnos a francia malomköveknek adnak még általában előnyt a magyarral szemben.

Általában elmondható, hogy márványbányászatunk sok tekintetben hátul áll. Így a dunamelléki, a komárom- és esztergommegei márvány- és mészkőbányák nemhogy előre fejlődnének, hanem inkább hanyatlanak. S ez főképp az utóbbi évekre áll, úgyannyira, hogy e bányákban már télen alig dolgoznak, csak nyáron. Ennek oka eme ipar fejlettlensége. Iparvágány nincs, mindent kézi erővel végeznek, még a szétfűrészelést és csiszolást is, s így ez természetesen virágzó ipart nem adhat. Könnyen elbánik így velünk Ausztria, honnan a márvány beözönlik. A trieszti márvánnyal mi versenyezni nem tudunk.

A karszti márvány modern bányászatával a versenyt felvenni nem tudjuk: a versenyben alámerülünk. Pedig kétségtelen, hogy a dunamelléki márvány jobb a karsztinál.

A modem bányakezelésnek kellene tért hódítani: a gépekkel való bányászatnak, illetve bányakezelésnek kellene meghonosulni az egész vonalon. Így kiállnánk a versenyt a külfölddel, visszakapnánk a magyar piacot, de meg elláthatnánk a keleti piacokat is a szükséglettel. Ha ezt elérjük, úgy a kőbányászatunk rövidesen virágozni fog.

Mielőtt a bányatermelés ismertését befejeznénk, az összes bánya- és kohótermelést be kívánjuk mutatni a század végén, úgy a készárúk, mint a nyerstermékek tekintetében. Megkívánjuk jegyezni, hogy készárúk alatt azon bányászati és kohászati cikkeket értjük, a melyek ily alakban forgalomba jönnek, míg nyers termékek alatt azon bányaproduktumok értendők, melyek nem saját kohászatunkban dolgoztatnak fel, hanem más kohászatokban jutnak feldolgozás alá. Az 1900-iki adatok a következők:

Kész árúk	Termelés mennyisége mmászsa		Pénzérték frt	Közép ár ter- melés helyén frt, mm (arany s ezüst kg)
	kinestári bánya- és kohóműveknél	magán		
Arany	9'32	23'35	5,360,788	1,640
Ezüst	124'51	77'47	1,153,085	57
Réz	1,441	365	130,273	72
Ólom	18,848	1,460	418,322	20
Higany	—	318	63,918	201
Horganyérc	2,671	1,016	4,168	1'14
Horgany	—	143	3,315	23
Dárdanyérc	1,347	22,378	94,276	3'97
Nyers dárdany és dárdanyfém	91	8,297	306,423	36
Álany- és kéklenyérc	—	—	—	—
Álany és kékleny keverék	—	—	—	—

Kész áruk	Termelés mennyisége mmáza		Pénzérték frt	Közép ár term. he- lyén frt (arany s ezüst kg)
	közvetlen bánya- és kohóműveknél	magán		
Szintitendő nyersvas	898,262	3.429,936	16.605,744	3'84
Öntött nyersvas	19,544	207,836	2.280,538	9'73
Vassalak	—	—	—	—
Fekete kőszén	—	13.671,897	7.243,423	0'53
Barna kőszén	3.107,099	48.193,667	17.165,613	0'33
Pirszén	—	129,733	140,935	1'08
Kőszéngyurma	—	693,526	578,886	0'83
Földszurok	—	29,004	152,491	5'25
Ásványolaj	—	21,969	55,931	2'53
Kén	1,230	—	9,545	7'76
Barnakő	—	1,580	1,427	0'90
Vaskéneg	—	920,997	363,861	0'40
Vasgálicz	7,000	—	5,600	0'80
Rézgálicz	—	—	—	—
Olomgélét	2,006	—	47,131	—
Forrasztó ón	—	—	—	—
Szénkéneg	12,500	—	212,500	17
Ásványfesték	—	3,700	5,800	1'57
Kénsav	13,710	—	8,226	0'60
Mangánércz	—	57,458	15,948	0'28
Vizsmut	21	—	15,743	750
Czementmara	—	—	—	—
Sárgarézércz, réztartalmu vasércz és rézsalak	—	—	—	—
Keverő olaj	—	—	—	—
Aszfaltkenőcs	—	—	—	—
Összesen	4.085,904	67.395,381	52.443,910	—
<i>Nyers termék</i>				
Aranyos ezüstércz	5,620	572	79,528	12'85
Arany- s ezüsttartalmu ólom- ércz és marák	4,232	—	41,926	9'90
Arany- és ezüstércz és mara	—	—	—	—
Arany-, ezüst-, ólom- és réz- tartalmu zúzóérczek	890,930	349,508	621,916	0'50
Arany-, ezüst-, réz- és ólom- tartalmu érczek	—	—	—	—
Arany-, ezüst-, réz- és ólom- tart. ércz és marák	36,950	34,786	974,724	13'58
Aranyos mara	45,430	17,030	356,885	5'70
Ezüstércz	8,091	2,809	34,220	3'11
Ezüstös mara	—	540	1,587	2'94
Ezüsttartalmu rézércz	—	—	—	—
Ezüst- és higanytart. rézércz	—	4,203	21,015	5'00
Rézércz	—	3,438	49,797	14'48
Rezes mara	—	572	5,413	9'46
Ólomércz	5,489	626	67,422	11'02
Ólmos mara	24,943	4,547	314,071	10'65
Vasércz	2.551,887	13.787,942	4.546,291	0'28
Timkő és timsófold	—	—	—	—
Higanyércz	—	2,152	10,991	5'10
Cse'ércz	—	—	—	—
Czementréz	—	—	—	—
Vizsmutércz	343	—	9,042	26'39
Vizsmutmara	336	—	11,561	34'45
Összesen	3.574,251	14.208,725	7.146,389	—

Ilyen bányatermelésünk egészének képe. Megjegyezzük azonban, hogy a készárúnál barnaszénből Nagybánya a saját használatra termelt mennyiséget nem mutatta ki, a nyerstermékeknél viszont a nyers aszfaltfökl teljesen kimaradt, mert az adatok megbízhatlanoknak bizonyultak. A vasércznél viszont Szepes-Igló külföldi szállítása, mely 3.853,186 métermázsát tett ki, nem vétetett számításba.

Mindenesetre nagy adatok a fentiek, nagyok a végeredmények, de azok még nagy mértékben fokozhatók: ez kétségtelen. Bányászatunkat szélesebb körben kellene kultiválni, így azok többet jövedelmeznének, s az intenzivebb kultúra, mely kivált egyes vidékeken hiányzik, a gazdaságosabb kihasználást tenné lehetségessé.

Nézzük ezek után, mily értéket adott a bányászat és kohászat korszakunkban az országnak: *

<i>Év</i>	<i>Készárúk</i>	<i>Fel nem dolgozott nyerstermékek</i>	<i>Év</i>	<i>Készárúk</i>	<i>Fel nem dolgozott nyerstermékek</i>
	<i>értéke forint</i>			<i>értéke forint</i>	
1868	16.583,000	—	1885	22.668,000	4.278,000
1870	17.512,000	—	1890	28.879,000	4.140,000
1875	19.731,000	—	1895	38.081,000	4.868,000
1880	18.623,000	—	1900	52.444,000	7.147,000

Az adatok összesítése az ötven milliót a készárúknál már fölülmúlja: az aránylag szerény kezdet után egy erőteljes, megizmosodott közgazdasági ággá vált a bányászat, mely a jövő tekintetében a legszebb reményekre jogosít. A hetvenharmadiki válság után nagymérvű hanyatlás állt be: 1873-ban 237* millió a termelés értéke, a mit a hanyatló irányzat után csak 1889-ben ért el újból a bányaproduktió, illetve múlt felül, ha csak a készárú értékét vesszük. 1890-től 1900-ig terjedő idő alatt a készárú értéke majdnem megduplázódott: ez egyébiránt a nyerstermékekre is áll.

A bányászat nagy fontosságánál fogva a szakoktatásra is már régi időtől fogva nagy gondot fordítanak. Selmeczbányán az akadémia bányászati szakra is képesít. A tanfolyam bányászati, fémkohászati és vaskohászati szakra képesít, s a magasabb bányászati tudományokat kultiválja. A selmeczbányai bá-

* A nyers aszfaltföld, valamint a csak magánhasználatra termelt szén kihagyásával.

nyászati és erdészeti akadémia 1771 óta áll fönn. Az alsóbbfokú bányászati tanintézetek a bányaiskolák; ilyenek Selmezbányán és Felsőbányán vannak. Céljuk a bányászati és kohászati felvigyázói teendők végzésére altiszteket kiképezni, még pedig a fém-, kőszén-, vas- és sóbányaüzem számára bányászati, a fémkohók és vasgyári üzem számára kohászati felügyelőket. A bányaiskolákon előkészítő, közös és elkülönített szaktanfolyam van bányászok és külön a kohászok számára. Ezeken kívül azonban Nagyágon is van bányaiskola, melyet azonban nem az állam tart fönn: fenntartásához csak némi csekély segélylyel járul. Az iskola a nagyági királyi és társulati bányamű-igazgatóság alatt áll. Verespatakon is állított fel újabban a kormány egy hasonló iskolát, főképp azért, mert az erdélyrészi aranybányakerületben a szakképzett altisztekben nagy a hiány. Pécsent viszont a kőszénbányászat érdekében létesítettek újabban (1896-ban mint a nagyágit) egy bányaiskolát, úgy hogy most már a bányászati alsóbbfokú szakoktatás is szépen [szervezve van. A múltban e tekintetben sok volt a panasz, melynek folyamán gyanánt a szakképzett altisztekben nagy volt a hiány. Mindenesetre jó időbe fog telleni, míg a múlt mulasztásai pótoltnak, s a szükségletnek minden irányban eleget teszünk. Természet-szerűleg ez a pótlás csak lassan fog menni.

A bányamunka a legfáradtságosabb munkák egyike, mely sok veszélyt is rejt magában. A munkáskérdés itt is előtérbe nyomul, mely a munkaidő, s a munkabér dolgában szokott megnyilvánulni. A kőbányák nagy terjedelménél fogva ez rendszeren a kőszénbányászatnál jelentkezik a legnagyobb arányokban. A fémbányáknál a 8 órás munkaidő el is van fogadva, s csak a szénbányászat az, hol 12 órás munkaszakok is előfordulnak, s hol a napi munkaidő egész 12 óráig variál. Ezzel szemben azonban a fémbányászatnál a bér kisebb, mint a szénbányászatnál és vasbányáknál. Egyébiránt többnyire átalány munkák végeztenek a bányászatnál.

A bányamunkások számának évenkénti alakulását meg lehetős pontosan ismerjük a bányakapitányságok útján. Ez adatok a népszámlálás adataitól némileg eltérnek, de nagyon érdekesen mutatják be a munkáslétszám ingadozásait. Adataink a következők a balesetek feltüntetésével egyetemben:

Magyarbirodalom:				Magyarbirodalom:			
Év	Összes munkások	Baleset összes	ebből halál	Év	Összes munkások	Baleset összes	ebből halál
1867	42,827	—	—	1885	49,823	696	72
1870	46,113	404	42	1890	53,769	484	51
1875	44,383	333	54	1895	63,869	701	74
1880	43,887	378	61	1900	76,530	873	85

A munkások száma tehát tetemesen emelkedik. Az 1897-iki nagyobb visszaesés annak tulajdonítható, hogy a zalatnai bányakapitányság területén a kisebb bányaművek munkásai jobbra nem vétettek föl. Az adatok általában a mint említettük is már, elütnek a népszámlálás adataitól: ez utóbbi az egyéenkinti bevallás eredménye, az előbbi a bányakapitányságok jelentése alapján nyeretik. Miután a bányakapitányság minden munkást bejelent, s mivel esetleg a népszámlálásnál az a munkás, ki nem mint ilyen jelentkezik, hanem más foglalkozási kört mond be, melynél különben bizonyára szintén dolgozik, nem vétethetik fel bányamunkásnak, az utóbbi adatai csekélyebbek. Természetesen a bányakapitányságok adatait találjuk megelőbbnek, mert hisz kétségtelen, hogy az általuk kimutatott munkásszám a bányáknál alkalmazást nyert.

A bányamunka nehéz és veszélyes: évente nagy a balesetek száma, melyeknek nagy hányada halállal végződik. S a helyzet nem hogy javulna, hanem rosszabbodik; egyébiránt ez természetes is, mert hisz mindig több és több bányamunkás nyer a bányáknál alkalmazást. Egyébiránt mint fentebb láthatjuk, úgy a balesetek, mint ezek keretén belül a halálozások Bzáma is nagy ingadozásoknak van kitéve. Ép a szerencsétlenségeknek eme nagy száma költötte fel már korán a bányamunkásokban az összetartás szükségességének érzetét, s az önszegély alapján megalkotta az egyesületeket, a társládákat. Ezek már a régi századokban fennállottak, s céljuk a szerencsétlenül jártakat, s azok családjait segélyezni. Ily társládájuk (Bruderslade) a sóbányászoknak külön van.

Ez az intézmény teljesen megizmosodva áll most már előttünk, mely a munkásoknak hatalmas támaszául szolgál. Adatait 1875 óta ismerjük, melyek a következők:

Év	Kincstári és magán társládák bevétele	és magán társládák kiadásai	vagyoni változás ezer forintokban	Év	Kincstári és magán társládák bevétele	és magán társládák kiadásai	vagyoni változás ezer forintokban
1875	1,124	870	5,870	1890	3,136	2,941	9,085
1880	1,652	1,471	7,273	1895	3,229	3,040	9,187
1885	2,839	2,630	8,239	1900	3,947	3,250	10,735

A vagyon nagysága évről-évre gyarapodik: fenti összeg azonban nem tartalmazza a hazánkbeli összes társládák vagyonát. Ezenkívül még a sóbányák társládái (Désakna, Marosújvár, Parajd, Torda, Vízakna, Szlatina sóbányáinál s a sóvári sófőzdénél) mintegy 500,000 frt vagyonnal bírnak, s ez összeg fentiekhez hozzáadandó, ha az összes társládák vagyonát (s nem tisztán csak a bányakapitányságok hét társládáját) vesszük.

Fentiekben kívántuk a bányászatot és kohászatot bemutatni: a kettő egymással szorosan összefügg, a kettő egymástól függetlenül meg nem állhat. A bányászat és kohászat, illetve ezek termékei rendkívül fontosak közgazdasági szempontból; hisz ezek adják az ipar anyagának egy óriási hányadát, ezek nélkül az ipari munkásság meg nem állhat. Az ipar anyagán kívül különben az ipar eszközeit is ez nyújtja: ez képesíti az embert az ipari munkásságra minden tekintetben.

A bányászat terén sok javítani való volna. Egy új bányatörvényre volna nagy szükségünk, mely a jelenkor követelményeihez alkalmazkodva a bányászat minden irányú szükségletét kielégítené. Fél százados bányatörvényünk intézkedései a modern bányászati élet mellett sok tekintetben elavultnak bizonyulnak. Kívánatos továbbá, hogy a kincstári vállalatok, bányák, még a jelenleginél is nagyobb mértékben adjanak helyet a magánvállalatoknak, mert ezek agilitásuknál fogva a fennálló állapotokhoz mindig jobban tudnak alkalmazkodni.

Az arany- és ezüstbányászat a kereskedelmi forgalomra rendkívüli nagyjelentőségű. Az utóbbi háttérbe szorul, a mi az értékmérő megváltoztatásával jár karöltve. Az áralakulás velők szorosan összefügg. Az arany marad az egyedüli értékmérő lassanként a világ legtöbb részében. Bányászata mind nagyobb terjedelmet vesz.

A világ aranytermelése állandóan nagyobbodik, az ezüst stagnál, illetve hanyatlik. Korszakunkban a termelés a következő arányokat öltötte:

<i>Év</i>	<i>Arany kg</i>	<i>Ezüst kg</i>	<i>Év</i>	<i>Arany kg</i>	<i>Ezüst kg</i>
1866—70	195,026	1.339,085	1890 ¹	184,865	4.054,503
1871—75	173,904	1.960,400	1895	310,011	5.379,059
1876—80	172,434	2.450,300	1896	315,691	5.308,710
1881—90	154,959	2.808,400	.	.	.

Az ezüstnek az aranyhoz való érték aránya folyton változott. Krózus alatt Lydiában s Perzsiában az Achemenidák uralkodása alatt 1: 13½ volt az arány, a mi századokon át így maradt. Görögországban Nagy Sándorig csak ezüst volt a fizetési eszköz: a viszonyszámok meglehetősen ingadoztak. Az ötödik századig xo volt az arányszám, mely később 14-ig variált. A rómaiaknál 9—17 között ingadozott az arány: a maximumot azonban csak egy Ízben érte el. A középkorban Spanyolországban a mór részben 1:8, Castiliában 1: 12 volt az arány. A XV. században 1: 11.15, Spanyolországban 1: 9.82 volt a törvényes arány. A kereskedelmi arány azonban folyton változott, úgy annyira, hogy ez állandó spekulatív tárgyát képezte. A kereskedelmi arány legtágabb Velenczében volt 1350-ben, még pedig 1: 14:41, míg a legszűkebb Spanyolországban volt: 1:5.822 számokkal. Az amerikai aranybányászat ezen arányszámokat nagyban befolyásolta. A XVI. század elején 1: 11.3-at találunk, 1660-ban 1:15-öt, míg öt évvel később Spanyolországban 1: 16.47-et. A nagymérvű pénzbőség folytán az ezüst mindinkább veszített értékéből, úgy hogy czélszerűnek látszott az ezüstnek a Kelet felé való kivitele. India felé irányult ez a kivitel, mi az ezüst áresésének a továbbiakban egy időre útját állotta. Az ezüst árcsökkenése azonban roppant bajokkal, válságokkal járt. Az volt oka az 1570-iki francia, s az 1622-iki angol válságnak. Az aranytermelés emelkedése kedvezőbb helyzetet teremtett a XVII. század vége felé, jöllehet a két fém közötti értékarány nem igen változott. A XVIII. század végén 1: 14-76-ról 1:15.42-re tágult az arány, s 1870-ig állandóan 15-3—15-8 között ingadozott a nagyobb ezüsttermelés következtében. A század közepén az aranytermelés óriási lendületet vett, de vele arányban az ezüsttermelés is emelkedett; így azután mivel mindkét fém veszített értékéből, az értékarány nem igen változott. 1860-ban az arány csökkenése 15.29 volt, úgyszintén 1840-ben is. Az arány csökkenése azonban állandó, úgy hogy megközelítette már az 1:40-et is. 1890-ben 19.50-et, majd 1895-ben 32.00-öt találunk. Az egyes országok valutája lassankint az aranyt vonja a fizetési eszközök körébe, s az ezüst mindinkább háttérbe szorul. A kettős valutájú országok felé áramlik ugyan legjobban a fölös ezüst, de most már minden államban nagy az ezüstkészlet. Hogy a kettős valutájú országok felé irányuló nagyobb mérvű özönlésnek útját állják, megszüntették az országok —

Mexikó kivétel — a magánosok részére való pénzverést, s így a mennyire lehet az ezüst beözönlésnek útját állják. Általában véve csökken az ezüst kedveltsége: a forgalomra nem tekintik oly alkalmasnak sehol, mint az aranyat. Mivel pedig arany elegendő mennyiségben nyeretik, az ezüst száműzése az érték-mérő eszközök sorából sikerül is. Egyébiránt az ezüstnek ipari és művészeti célokra való felhasználása is mindjobban háttérbe szorul, úgy hogy az arany minden téren megtartja egyeduralmát. Igaz, hogy védelmezői is akadnak; az agráriusok a bimetallizmust óhajtják, mint a mely a terményárak emelésének legbiztosabb eszköze volna, de fáradságuknak eredménye nem igen van. Az amerikai Bland act 'és Sherman act, melyek az államot ezüst vételére szorították, csak pillanatnyi, 6 aránylag csekély mérvű javulással jártak.

BEFEJEZÉS.

Végére értünk a magyar állam közgazdaságának taglalásának s bírálatának. Az elfogulatlan szemlélőnek be kell látni azt, hogy az utolsó korszak bámulatraméltót produkált: minden téren óriási haladás, minden téren a fejlesztés erőteljes eszközei dolgoznak a sikeren. A magyar állam alapját közgazdaságának egyes ágai egyesült erővel igyekeznek megerősíteni. A százados pangást felváltotta a céltudatos 8 erőteljes munkásság, s gazdasági és kulturális téren előállt az az eredmény, mely előtt a külföld bámulattal adózik. Magyarország ügyei minden téren konszolidálódtak: politikai s gazdasági téren egyaránt megerősedve mehet minden küzdelembe.

Az abszolutizmust felváltotta az 1867-iki kiegyezés. Eme 33 éves időszakban fokról-fokra fejlődött az elgyengült ország, melynek a múltban nem sikerült erejét érvényesíteni, s a mely eleddig erejét részletenkint adta oda a hatalmasabb félnek. Ausztria közgazdaságunk erejét századok során át maga élvezte: vajmi csekély volt az az ellenszolgáltatás mit kaptunk. Az 1867-iki kiegyezés jogainkat adta vissza, a mi mellett azonban Ausztria tovább is élvezte a gazdasági kapocs számos előnyeit. Daczára annak, hogy így a fejlődő ország más oldalról állandóan kénytelen volt ereje egy részét nélkülözni, képes volt a jelenlegi hatalmas épületet kiépíteni. Közgazdasági viszonyunk Ausztriával szemben mindjobban tisztázódott, s a század végére lassankint kivívtuk ama jogaink nagy részét, melyet a múltban sajnósán nélkülöztünk.

Tagadhatatlan azonban, hogy a kiegyezés óta az Ausztriával szemben fennálló viszonyunk mellett békés haladás biztosított hazánknak. Egyébiránt a béke jórészt a hármas szövetségnek, Ausztria és Magyarország, Németország s Olaszország szövetségének tudható be, mely az európai béke legbiztosabb garantiája: ennek keretein belül azonban Ausztriával fennálló szövetségünk adta a békés haladás feltételeit. Mindennek hatása

alatt megszilárdult az ország alapja, koncentráldott a nemzeti tevékenység ama eredménye, mely évről-évre jelentkezve, a magyar állam alapjainak hatalmas köveit hordta össze. A magyar hazában meg volt az az erő, mely az ország minden irányú megerősítésére szükséges; csak érvényesülésre várt. A mit a múltban a jogtalanság elnyomni törekedett, azt a jelenben a jog, törvény s igazság felszínre juttatott. Míg kezdetben csak félénken bontakozott ki a nemzeti alapokon kiépülő magyar állam eszméje, addig a minderősebben megnyilvánuló nemzeti erő megalkotta a nemzeti magyar állam kialakulását. Az egységes magyar állam mintegy álomra tekint vissza a központosítási törekvésekre, melyek az ausztriai birodalom fantomját akarták megalkotni, azért az Ausztriáét, mely magába olvasztaná mint egységes- birodalomba régi tartományait Magyarországgal egyetemben.

Hiú törekvés.

A század végén már Ausztriában is elszakadási tendenciákra akadunk. Szétszakítani igyekezik egy csoport ott is a gazdasági kapocs kötelékeit, melyből a múltban Ausztriára annyi gazdagság háramlóit. Magyarország megerősödése, ipari fejlesztése juttatta e gondolatra Ausztria népességének egyes rétegeit, mely ha át is alakíthatja a viszonyokat ha majdan tényleg a gazdasági szétválásra kerül a sor, belőle Magyarország hátrányt semmi esetre sem fog szenvedni, ha annak hatását általában mérlegeljük. Egyébiránt a mint ismeretes, hazánkban is régi jelszava már egy politikai pártnak az «önálló vámterület», a mely követelmény most már kezd mind általánosabbá válni.

Ez a törekvés azonban Ausztriában csak újabban kezd megnyilvánulni, a mi azonban hazánkra semmi veszélyt sem rejt magában. Kétségtelen, hogy napjainkban sokkal jobban meg van már erősödve hazánk alapja, semhogy annak erősebb meg- rázkództatásától tartani lehetne. A kiegyezés megkötésekor Ausztria volt az erősebb fél: most már két egyenlő erejű állam áll egymással szemben. Államháztartásunk ügyei rendezve vannak, s minden tekintetben szilárdan van alapozva államiségünk hatalmas épülete.

Az 1867-iki kiegyezésre nemcsak nekünk, hanem Ausztriának is szüksége volt. Ausztria politikai viszonyai szinte kétségbeejtők ez időben: mindenfelé kiábrándulás éri. Pénzügyi viszonyai rendetlenek s politikai viszonyai is sivár képet nyújtanak.

Az 1866-iki königräzti vereség felébreszti abból az álomból, melyben már Németország fejének képzelet magát, s Olaszországban is elveszti maga alól a talajt: ez könnyítette meg a kiegyezés létrejöttét. 1865-ben Poroszország Bécsnek azt az ajánlatot teszi, hogy érje be Schlezvig-Holsteinért pénzbeli kárpótlással, a mint azzal, a mint tudjuk beérte Augustenburg Keresztély berczeg is, ki jogairól, melyeket e területre támaszthat, harmadfél millió tallérért lemondott. De ez Ausztriának nem kellett. Elvesztette minden kárpótlás nélkül. Olaszország Velenczéért ezer millió lírát ajánlott: Ausztria nem fogadta el. Elvesztette ezt is mint Schlezvig-Holsteint. Lombardiának alkotmányt nem adott, elvesztette ezt is: a villafranca di veronai béke III. Napóleonnak juttatta, ki azt Szárdiniának adta át. A német törekvéseknek örökké istenhozadót kellett mondani. Hisz rövidesen maga előtt látja Ausztria a hatalmas Németországot, mely nem csak az apró német államokat egységesíti, hanem elveszi Dániától Schleswig-Holsteint, s Sedán elvezet Elsass-Lothringia, Strassburg s más városok megszerzéséhez.

A német szövetségből való kilépés Ausztria figyelmét a keleti kérdések felé irányítja, s Magyarországgal egyetemben ott akarja rendezni azon kérdéseket, melyek nagyon is közlelről érdeklük. A keleti kérdés a krimi háború után merült föl, midőn Törökországot csak Európa közbelépése menti meg a megsemmisüléstől, de a mely a Balkánfélsziget sorsát felszínre veti, mely utóbbi eddig Törökország fennhatósága alá tartozott. A párisi béke rendezi e kérdést oly formán, hogy Oroszországot visszaszorította. Moldva- és Oláhország egyesüléséből származott 1861-ben Románia. A további harcok melyekben a török, majd az orosz lett a győztes, a berlini kongresszushoz vezettek, mely Romániát, Szerbiát s Montenegrót függetlenítette; Bulgária olyan helyzetbe jutott mint eddig Románia volt. Kelet-Rumelia önállóságot nyert, míg Boszniát s Hercegovinát Ausztria és Magyarország kapta meg. 1882-ben Görögország megkapta Thessaliát s 1886-ban Bulgária Kelet-Ruméliával egyesült, de az egybeolvasztás még nincs végrehajtva; az rendezésre vár, épúgy mint Albánia állásának tisztázására, s Kréta egyesítése Görögországgal vagy Macedónia helyzetének rendezése.

Bennünket a Balkán-félsziget sorsa nagyon közlelről érint: politikai s gazdasági okokban találja ez magyarázatát. Orosz-

országtól választ ez el bennünket, melynek szeme állandóan a Balkán félsziget felé van irányozva. A Balkán félszigeten a status quo fenntartása vagy helyesebben bizonyos tekintetben az egyes kisebb népek érdekeinek megvédése európai érdek; de a mi a legspeciálisabb érdekünk, hogy e részeket állandóan hatalmi körünkben tartsuk, s hogy a Balkánon más nagyhatalom tért ne nyeljen. Bosznia s Hercegovina az, hol Ausztria és Magyarország érdekei sok irányban érintve lehetnek, s a mely minden tekintetben erősítheti hatalmi körünket, gazdasági fejlődésünket. Dalmátia fejlesztése is el van hanyagolva, melynek intenzivebb fejlesztése, gazdasági emelése fontos állami érdek volna.

Az a nagy közgazdasági haladás, melynek az előzőek folyamán tanúi voltunk, eredményezte hogy az európai államok sorában elfoglalta hazánk azt a helyet, mely őt méltán megilleti. Míg a múltban mesterségesen háttérbe szorítottunk, addig a jelenben államiságunk mindinkább előtérbe szorul, valahányszor annak szüksége elő áll. A békés fejlődés hatása alatt megerősödésünk mind erőteljesebb, fejlődésünk mind intenzivebb. Népeességünk szaporodása elég nagy arányokban halad előre, a magyarság erősödik, ha ugyan még e téren tagadhatatlan, hogy sok a tenni való. A nemzetiségi konszolidatio a jövő feladata. Erőszakos magyarosításról nem lehet szó, hanem csak a magyar állameszme terjesztéséről, a magyar állameszmének a nemzetiségek körében való respektálásáról, az előtte való meghódolásról. Ez a legkevesebb mit kívánhatunk, s ezt feltétlenül követelnünk kell. A magyarság száma gyarapodik, a népességnek mintegy felét teszi ki, mint a hogy népességünk egésze is elég gyarapodást tüntet föl: nézzük csak korszakunk népszámlálási adatait az alábbiakban: *

Terület	Polgári népesség				Évi szapor. átlag			
	□ km	1869	1880	1890	1869-1881-1880	1881-1890	1891-1900	
a) Duna balpartja	32892	1725458	1752049	1879515	2038263	0'15	0'73	0'84
b) Duna jobbpartja	44584	2411318	2566946	2753966	2902866	0'65	0'73	0'54
c) Duna-Tisza köze	36124	2141338	2343384	2754812	3257508	0'94	1'76	1'82
d) Tisza jobbpartja	31841	1489283	1440028	1516699	1660728	-0'33	0'53	0'95
e) Tisza balpartja	43316	1888290	1820855	2069690	2325099	-0'36	1'37	1'23
f) Tisza-Maros k.	36297	1752753	1721312	1907596	2042215	-0'18	1'08	0'71
g) Erdély	57243	2152805	2084048	2251216	2456838	-0'32	0'80	0'91
h) Fiume v. ésterül.	20	17884	20981	29494	38057	1'73	4'06	2'90
Magyarország	282317	13579129	13749603	15162988	16721574	0'13	1'03	1'03
i) Horv.-Szlav. o.	42534	1841122	1892499	2186410	2400766	0'28	1'55	0'98
Magyarbirodal.	324851	15420251	15642102	17349398	19122340	0'14	1'09	1'02

* Stat. Évkönyv 1902.

Hazánk szaporodása tehát a két utóbbi évtizedben nem változott. Fontos ez ha tekintetbe vesszük, hogy így a népszám nagyobb emelkedése elmarad. Sajnos a születések száma 1890 óta apadt, így ennek nagy része van a szaporodási százalék csökkenésében. Egyébiránt az aránylag kedvezőtlen állapot előidézésében része van a kivándorlásnak is. Kivándorlási veszteség 1880—90-ben 182,000 volt, míg már a kilenczvenes év 280,000 kivándorlási hiányt tüntet fel. Tagadhatatlan azonban, hogy a század végén az általános gazdasági helyzet kedvezőbbre fordult, a nép megélhetésén könnyítettek, s így bizton várhatjuk a helyzet megváltozását. Különben csak a múlt évtizeddel szemben csökkent némileg a szaporodási hányad: Ausztriával szemben mi vagyunk előnyben. 1900-ban Ausztria népessége 26.107,304, s a szaporodási hányad 0,93. Népszaporodásunk tehát Ausztria előtt áll így is; az újabban inaugurált munkásság eredményét csak a jövő tíz évi átlag különbözete fogja megmutatni.

Ha a népsűrűség mikénti alakulását vesszük, azt látjuk, hogy az Trencséntől Zágrábig a legnagyobb, tehát a nyugati határszélen, mely az intenzív kultúrájú Ausztria közvetlen befolyása alatt van, s mely mint a régi királyi terület, a török pusztításaitól sem igen szenvedett. Egyébiránt még egy sűrű népességű területünk van, a nagy magyar alföld, a magyarság eme vára, mely így a viszonylagos nagy népességgel is hazánk erősségét adja.

A világ népszámlálási illetve becslési adatainak összehasonlításra szolgáló képét az alábbiakban adjuk a század végére vonatkozólag:

<i>Európa :</i>	<i>Népszám ezrekben</i>	<i>Terület □ km</i>	<i>Esik lakos □ km-re</i>
Oroszbirodalom	106,159	5,298,171	20
Németbirodalom	56,345	545,069	103
Franciaország	38,595	536,408	72
Nagybritannia és Írország	41,454	313,239	132
Olaszország	32,475	296,323	108
Ausztria	26,107	300,023	87
Spanyolország	18,090	504,552	36
Magyarbirodalom	19,254	322,304	59
Belgium	6,744	29,456	228
Románia	5,912	131,020	45
Svédország	5,097	442,126	11
Portugália	5,429	92,157	59
Németalföld	5,104	32,538	157
Bulgária és Kelet-Rumélia ..	3,310	99,276	33

<i>Európa :</i>	<i>Népszám ezrekben</i>	<i>Terület □ km</i>	<i>Esik lakos □ km-re</i>
Svájc	3,325	40,003	83
Görögország	3,310	65,119	50
Dánia	2,447	39,665	62
Norvégia	2,231	322,594	7
Bosznia és Hercegovina	1,588	50,460	31
Szerbia	2,313	48,589	43
<i>Ázsia :</i>			
Szibéria	5,732	12,518,486	0'5
Japán	43,761	382,416	114
Brit-Kelet-India ³	287,223	4,040,723	71
Kína ¹	346,250	5,396,100	64
<i>Amerika :</i>			
Egyesült-Államok ²	75,621	9,274,285	8
Mexikó	12,491	1,946,523	6
Kanada ⁴	4,833	8,763,664	0'5
Brazília ⁵	16,330	8,361,350	2
Argentína	3,955	2,885,620	1'3
Chile	2,712	776,000	4
<i>Ausztrália :</i>			
Brit gyarmatok	3,183	8,159,034	0'4

Európa a legsűrűbben lakott földrész, hazánk népsűrűség tekintetében a közepén foglal el helyet. Nyolcz állam van, melynek viszonylagos népessége nagyobb, mint hazánké: nálánál nemcsak a keleti államok, hanem Spanyol-, Görögország s Portugália is hátrább áll. Európa népessége a XIX. század végén 370 millió körül van, Ázsiáé 830 millió, Afrikáé 170 millió, Amerikáé 130 millió, s Ausztráliáé 5 8 millió. Körülbelül 1500 millió a föld lakosságának száma, de önként értendő, hogy miután fenti adatok egy része csak hozzávetőleges becslés utján állapítottatott meg, meglehetős eltérések állhatnak fenn.

Láttuk az előzőekben, hogy hazánk szaporodási hányada az utóbbi évtizedben évenként ro%, a mi nagy átlag, ha tekintetbe vesszük, hogy például Ausztria ez irányú átlaga csak 0-93 %. A természetes szaporodás is meglehetős. Kített a születési többlet egyes külföldi államokat véve:

¹ Fenhatósága alatt álló területekkel 360—430 millió a lakosa: adatai becslésen alapulnak. — ² Alaskával s az Indus területekkel. Az 1900-ik évi népszámlálás körülbelül 75 milliónyi népszámot ad. — ³ és ⁴ 1891. — ⁵ Becslés.

	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Nagybritanniában ...	401,906	415,314	466,543	419,410	479,732	452,793
Németbirodalomban ...	584,569	617,514	696,874	725,790	815,783	784,834
Franciaországban ...	—20,041	7,146	39,768	—17,813	93,700	108,088
Romániában ...	23,864	52,934	50,306	82,098	66,228	76,743
Magyarbirodalomban ...	94,843	203,281	197,801	218,075	212,568	219,077

Aránylag véve elég jók hazai adataink, kétségtelen azonban hogy azok nagyon ingadoznak: így 1898-ban 182,443, ⁸ 1899-ben 228,938 főnyi szaporodás többletre akadunk. A külföldhöz viszonyítva minden esetre áll az, hogy adataink nem rosszabb, ha ugyan például a német birodaloméhoz nem is hasonlítók.

Ha keressük a szaporodási számokat és százalékokat egyes nevezetesebb európai államokban a 19-ik század második felében, úgy a következő adatokat kapjuk:

Évek	Szaporodás abszolút szám	%	Évi átlagos szaporod. %
Európai Oroszország (Finnország nélkül) 1851—1897	50.834,053	81'88	1'31
Németalföld — — — 1849—1899	2.046,474	66'95	1'03
Dánia — — — — 1850—1900	978,793	66'55	1'03
Portugália — — — — 1854—1900	1.929,538	55'14	0'96
Németbirodalom — 1850—1900	20.948,014	59'18	0'93
Norvégia — — — — 1845—1901	902,924	67'97	0'93
Nagybritannia és Ir- ország — — — — 1851—1901	14.085,526	51'46	0'83
Belgium — — — — 1846—1900	2.407,336	55'50	0'82
Ausztria — — — — 1850—1900	8.572,354	48'89	0'80
Magyarbirodalom — 1850—1900	6.063,006	45'96	0'76
Svájc — — — — 1850—1900	932,283	38'96	0'66
Olaszország — — — 1852—1901	8.127,447	33'38	0'59
Spanyolország — — 1857—1897	2.625,160	16'98	0'39
Franciaország — — 1851—1901	4.367,360	12'76	0'26

Hazánk tehát meglehetősen hátul áll a szaporodás tekintetében, a mi sokkal nagyobb baj nálunk, mint például Franciaországban stb.-ben, mert nálunk minden legcsekélyebb emelkedés hatványozottan fokozza az állam erősségét, tekintve hogy népsűrűségünk sok kívánni valót hagy hátra, de meg azért is, mert ebből jogosan következtethetjük, hogy a jövőben még nagyobb lesz a gyarapodás. Egy fejlődésben levő nemzetnél egészséges viszonyok között csak haladásról lehet beszélni, csak haladást lehet várni. Az utóbbi évtizedek erőteljes növe-

kedése a legjobb reményekkel tölt el bennünket s azon egyes vidékek gyengébb szaporodási száma nem igen változtat.

Sajnos hazánk népességét a vándorlások is fogyasztják. A kivándorlás többfelé irányul: Ausztria, Románia s Amerika felé megy a kivándorlók legnagyobb része, ha ugyan egy Horvát-Szlavonország felé irányuló kivándorlásról is számot adhatunk. Miután ez utóbbi belső vándorlás természetével bír, az országra nem oly káros mint az előző három. A felvidék s a délkeleti részek illetve Erdély népének aránylag nehezebb megélhetése teremti ezt a helyzetet, mely a munkáskéz roppant számától fosztja meg az országot.

Az ausztriai kivándorlás a legrégebb; intenzívebb megnyilvánulása azonban az utóbbi félszázad folyamánya. Főkép a Duna jobbparti részek azok, melyek e tekintetben számba jöhetnek, jóllehet az ország más részéből is vándorolnak ki Ausztriába. Horvát-Szlavonország nélkül, vagyis magából az anyaországból 1857-ben 49,549, 1870-ben 87,618, 1881-ben 165,142, 1891-ben 212,157 magyarországi illetőségű tartózkodott Ausztriában a népszámlálás adatai szerint. Ezen számból 1891-ben Sopron, Pozsony, Vas, Nyitra, Trencsén s Moson megyékre 133,000 esett. A nép egy fontos kereseti forrása a nyugati részeken Ausztria ipara; sajnos a ki vándorlottak, a munkakeresők egy nagy része teljesen elvesz hazánkra. A jelzett 133,000-ból csak 19,000 tekinthető ideiglenesen távollevőnek.

A romániai kivándorlás Erdély népességét fogyasztja. Századok óta folyik ez a kivándorlás, melynek nagy részét a székelyek adják, de semmi esetre sem az egészet. Tévednek tehát azok, a kik azt hiszik, hogy a romániai kivándorlást a székelyek helyzetének javításával lehet csak csökkenteni: egy általános mentő akcióra van szükség, mely egész Erdély gazdasági állapotán segítene. Célhoz csakis ez vezethetne.

Az amerikai, különösen az Egyesült-Államok felé irányuló kivándorlás a legnagyobb: ennek nagyobb aránya a hetvenes évektől datálódik, jóllehet a kivándorlás kezdete ezt egy évtizeddel megelőzte. A kivándorlási mozgalmat amerikai ügynökök igyekeztek folyton felszínen tartani, a minnek eredménye lőn, hogy a kivándorlási hajlam hazánkban óriási módon fokozódott. A mint már említettük, az amerikai kivándorlás legnagyobb arányú a felvidéken; de Dunántúl Mosonmegyében is fennáll önállólag egy nagyobb méretű kivándorlási mozgalom, mely a

lakosság számát nagyon számbavehetőleg fogyasztja. Az Egyesült Államok statisztikája szerint az oda kivándorlottak száma Magyarországból a következőképp alakul:

<i>Év</i>	<i>Szám</i>	<i>Év</i>	<i>Szám</i>
1861	2	1885	9,181
1865	322	1890	24,994
1870	1	1895	23,684
1875	747	1898	20,920
1880	6,668	Össz. 1861—98-ban	330,249

Statisztikai hivatalunk az Amerikába kivándorlottak számát 1899-ben 23,366-ra 1900-ban 31,092-re teszi. Az európai kikötők feljegyzései szerint e szám 43,394 illetve 54,767.

Roppant szám az tehát, melyet a kivándorlások adnak. Ezzel szemben hazánkba a bevándorlás minimális: csak Ausztriából tünnet föl a statisztika aránylag nagyobb mérvű bevándorlást, a mi azonban vajmi csekély, mert hisz az 1890-ben az anyaországban élő osztrák honosok száma nem ütötte meg a 100,000 et.

A kivándorlás csökkentésére az állam vajmi keveset tett. A ruthén aktio ennek megakadályozására szolgálna, de nem vesz még oly arányokat, hogy egy ily mozgalommal szemben, mely gyökereit ily mélyre ereszti, a versenyt sikerrel felvehesse. Hatása általában áldásos, de aránylag kis méretű az egész működés. Mind a három irányú kivándorlásnak az volna az egyedüli orvosszere, ha a nép megélhetését könnyítenénk, ha a legszélesebb körben igyekeznénk a boldogulást megkönnyíteni. A telepítés egy hatalmas faktor az állam kezeiben, melylyel a nép óriási tömegének nyújthat biztos existenciát. A kivándorlást csak a nép boldogulásának megkönnyítésével lehet megakadályozni: az erőszak itt nem használ semmit. A kivándorlottakról is kellene gondoskodni. Az Amerikában élő magyarságot meg kellene tartani a magyar nemzetnek. Szervezni kellene Amerikában a magyarságot, összekötő kapocsról kellene gondoskodni, mely a beolvadást megakadályozná, egy központot kellene szervezni, mely a visszatérést megkönnyítené, abban a kivándorlottaknak segélyt nyújtana.

A kivándorlás egyébiránt csökkenti egész Európa népességét. A tengerentúli kivándorlás nagy fokú s általános baj, a mit csak újabban sikerült néhány államnak csökkenteni. Különben a megélhetés Amerikában is mind nehezebbé válik, s így

lehetséges, hogy a jövőben ez is közre fog hatni a kivándorlás apasztásában. Az egyes államok kivándorlási adatai a következők az összes kivándorlás tekintetében:

	1871	1875	1880	1885	1890	1895	1898
Magyarország *	294	1,065	8,766	12,348	31,470	25,858	22,149
Ausztria	9,205	11,055	20,993	16,372	42,532	40,243	—
Németbirodalom	76,224	32,329	117,097	110,119	97,103	37,498	20,837
Belgium	—	—	—	1,286	2,976	1,318	—
Németalföld	—	—	—	2,146	3,526	1,314	851
Franciaország	5,947	4,266	4,607	6,063	20,560	—	—
Svájc	4,238	1,984	7,255	6,928	6,693	3,107	2,288
Olaszország	—	—	35,677	78,961	115,595	187,908	139,148
Spanyolország	—	—	5,191	24,315	37,025	36,220	—
Portugália	—	15,440	12,597	13,153	28,945	44,419	23,280
Dánia	3,906	2,088	5,658	4,346	10,298	3,607	2,340
Svédország	13,186	3,688	36,398	18,466	30,128	12,708	—
Norvégia	12,676	4,048	20,212	13,981	10,991	6,207	4,859
Nagybritannia	192,751	140,675	227,542	207,644	21,811	185,181	140,644

A tengerentúli kivándorlás nyomasztó voltát egész Európa érzi. A könnyebb megélhetés csábító jelszava viszi át az új világba, s általában a tengerentúlra a munkaerőt, mely ott fokozott erőt kifejtve, munkásságának gyümölcsét valóban élvezzi. A könnyű meggazdagodás chimáráját sehol sem lehet utolérni. Munka nyújt csak gazdagságot; az azonban mindenütt megadja a boldogulás feltételeit. Ha a viszonyok mostohábbak, úgy az állam mindenütt igyekszik a nép megélhetését megkönnyíteni. Ez utóbbi törekvés fokról-fokra halad előre, s bizonyos, hogy mind nagyobb eredményeket ér el, ha az talán működése nyomán azonnal nem is jelentkezik.

A munka mindenütt gazdagítja a népet.

A nemzeti munka fokozása a nemzeti vagyon gyarapodásával jár.

A nemzeti vagyon gyarapodása mindig a gazdasági haladás jele.

A nemzeti vagyon pedig növekvőben van hazánkban.

A nemzeti vagyon nagyságát megbecsülni rendkívül nehéz, mert hisz ez nem egyesek vagyoni erejét mutatja, hanem a nemzet összes tagjainak, tehát úgy az államnak, mint egyeseknek, egyháznak, vagy bármely jogi személynek vagyoni állapotát tünteti fel úgy ingó mint ingatlan dolgokban. De mivel a nemzeti

* 1888-ig csak Hamburg s Brémán át.

vagyon egésze természeténél fogva forgalom tárgyát nem képezi, de meg nem is képezheti, a nemzeti vagyont, s az egyesek vagyoni állapotának megállapítása, illetve megítélhetősége között óriási a különbség. Forgalmi értékről semmi esetre sem lehet szó. Nagyon óvatosan kell tehát fogadni a hasonló becsléseket; azok mindig csak a sajátos viszonyok számba vétele mellett Ítélhetőek meg. Természetes azonban, hogy az ily becsléseknél a külfölddel szemben fennálló adóssági tételeket valamint követeléseket is tekintetbe kell venni. Napjainkban a becslési alap már meglehetősen megbízható, nem úgy mint a merkantilizmus fénykorában, midőn csak a pénzt tekintették vagyonnak. Smith, majd Ricardó s Stuart Mill kiindulási pontjuk már helyesebb volt, s elveik elvezettek a mai helyesebb alapra, mely a tényleges gazdasági javakat fogadja el kiindulási pontul. A legújabb számítások szerint Angliának nemzeti vagyona 100.000 millió forintot tesz ki, az Egyesült Államoké 85,000 millió, Franciaországé 80,000 millió, Ausztriáé 30,000 millió, s Magyarországé 15,500 millió forintot.* Kétségtelen azonban, hogy ez a tényleges állapotot nem mutatja, mert hisz nem csak a pénzben megbecsülhető tőke nyújtja a gazdagságot: a természeti viszonyok kedvezősége, a nemzeti munka többé kevésbé intenzív kultiválása rendkívül fontos tényezők, a melyeket szem elől téveszteni soha sem szabad. Ezt pedig pénzben, értékben megadni nem lehet: ezt a felbecsülhető értékkel párhuzamban mindig szem előtt kell tartani. Hogy viszont a feltűntethető érték folytonos ingadozásnak van kitéve, azt különösebben hangsúlyoznunk talán nem is kell.

A felsorolt államok között hazánk az utolsó helyet foglalja el. Nem szabad azonban elfeledni, hogy a népszám aránylagos csekélyisége is számba veendő az esetleges összehasonlí-

* Felner adatai a következők hazánk tekintetében :

	Korona	%
Termőföld — — — — —	15,374,732,428	43'02
Bányák és kohók — — — —	1,639,985,200	4'58
Épületek — — — — —	4,432,774,386	12'40
Ingatlan vagyont —	21,447,492,014	60'00
Közlekedési eszközök — — —	3,878,156,408	10'85
Ingó javak — — — — —	10,142,447,806	28'38
Külföld elleni követelések — —	270,447,000	0'77
Összes nemzeti vagyont	35,738,543,228	100'00
Tartozások a külföldnek — — —	4,631,966,324	
Tiszta nemzeti vagyont — — —	31,106,576,904	

tásnál. Ha a megkezdett alapokon haladunk tovább, úgy kétségtelen hogy a közel jövő e tekintetben nagy arányú haladásról fog bizonyosságot tenni. A nemzeti munkásság általában véve nagyobbodik, a mezőgazdaság rationalisabb vitele, az ipar s kereskedelem fejlesztése a vagyonosodást általában véve elősegíti.

*

Hazánk jövője a legszebb reményekkel tölt el bennünket.

A minden téren megindult rohamos fejlődés megtenni gyümölcsöt; dús kamatokat hajt a munka, mely a kihasználatlan heverő erőt a legszebb eredménnyel juttatja érvényesülésre.

A világgazdaság roppant arányú fejlődése mellett szükség is van a napjainkban észlelhető lázas tevékenységre, mert csak ez képesíti a nemzetet arra, hogy a világversenyben lépést tarthasson.

Az állam s társadalom vállvetett munkája érhet csak célt; a társadalom ereje maga hasonló célokra gyengének bizonyulhat. Az állam erkölcsi s anyagi ereje a magán tevékenység munkáját a helyes útra terelheti, a széthúzó erőket egyesítheti, s a maga nagy látkörével a követendő irányelvet megállapíthatja.

A nemzetek elzárkózási politikája az egyes országokat önmagukra utalja. Segítséget csak saját magunkban kereshetünk. Ki kell tehát használni minden forrást, mely nemzeti megerősedésünkre vezethet.

Korszakunkban, midőn a természet erejének sokoldalú értékesítése képessé teszi az embert a legintenzívebb munkálkodásra, midőn a találmányok hosszú sora az emberi tevékenységet új és új irányú munkaforrások felé tereli, a versenyben, a létérti küzdelem nehéz harcában számtalan tényező siet segítségére, miközben átalakulnak a régi nehézkes termelési viszonyok, s a munka a tudomány vívmányait használja fel a produktióra. S a termelés ereje valóban bámulatra méltó. A tömegproduktio eredményei a régi kor munkása előtt szinte emberfelettinek tetszenék.

Miután a termelés nagyarányú fejlesztésére most már minden nemzet képes, a győztes a versenyben az marad, a legtöbb hasznot az tudja magának biztosítani, a kinek munkája a leggazdaságosabb. A munka azon ágát kell mindig kultiválni, a

melyre a viszonyok a legkedvezőbbek, a melynek termelési költségei az adott körülmények között a legcsekélyebbek. Hazánk oly kedvező helyzetben van, hogy azt a nyers anyagot maga képes előállítani, mely a munka anyagát adja; csak a feldolgozás, a kikészítés terén nem tudott eddig lépést tartani. Feladata lesz a jövőben a nyers termelést fokozni, aránylag kevés költséggel, állandóan sokat produkálni, hogy így fedezze a belföld szükségletét, s viszont ellássa a külföld piaczeit feleslegével.

Magyarország gazdasági fejlődésének ez irányban kell haladni: hazánk közgazdaságát ez irányban kell fejleszteni.

Az alap egészséges irányban van megvetve, s lépésről-lépésre haladunk a cél felé. A közgazdasági fejlesztés helyes irányítása a siker legjobb biztosítója. Bizalommal tekinthetünk a jövőbe, mely megfogja valósítani századok álmát, s egy erős állam erős népének sorsát biztosítja, boldogulását megkönnyíti, erősödését előmozdítja.

A nemzeti munkásság jogait kivívja, a nemzeti erő érvényesülésre tör. A közeljövő megmutatja, hogy mennyire igazuk van azoknak, kik nemzetünknek, hazánkknak nagy jövőt jósolnak.

A magyar nemzet hatalmas államot fog alkotni, melynek az évezredes lét adja az alapját.

Egy évezred tanúsága nyújtja a jövő küzdelmeihez a segítségket.

E küzdelemben egyesüljön a magyar! Az egyesült erő biztosítja a munka sikerét.

TARTALOMJEGYZÉK.

HARMADIK KÖTET.

Magyarország közgazdasága 1867-től 1900-ig.

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
IV. Ipar	1	C) Szőlőtermelés	434
V. Kereskedés	68	D) Gyümölcstermelés és	
VI. Közlekedés.....	119	kertészet	446
A) Közutak.....	121	E) Baromfi-tenyésztés	463
B) Vasutak	135	F) Méhtenyésztés.....	471
C) Hajózás	184	G) Selyemhernyótenyész-	
D) Hírszolgálat	222	tés	476
VII. Vízszabályozás	242	H) Haltenyésztés	483
VIII. Mezőgazdaság	265	IX. Erdészet és vadászat	489
A) Növénytermelés.....	359	X. Bányászat	523
B) Állattenyésztés	396	Befejezés.....	550